

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM
Güz 2018 • Sayı 59

Karadeniz Araştırmaları
Journal of the Black Sea Studies
Cilt/Volume 15 Sayı/Number 59
Güz/Fall 2018 e-ISSN 2536-5126

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Owner and Managing Editor
Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Editörler/Editors
Osman KARATAY – Yaşar ŞİMŞEK

Editör Yardımcıları/Vice-Editors
Hanife ALKAN – Abdullah MERT

Yazı İşleri/Secretarial Work
Umut ÜREN

Yabancı Dil Sorumlusu / Foreign Language Editor
Jacob Anthony De CAMİLLİS

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Bernt Brendemoen (Oslo Üni.)
Prof. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Necati Demir (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Peter Golden (Rutgers Uni.)
Prof. Dr. Sadettin Gömeç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hakan Kırımlı (Bilkent Üni.)
Dr. Yuri Kochubey (NAS of Ukraine)
Prof. Dr. Mihai Maxim (D.Kantemir Kültür Mrk.)
Prof Dr. David Mcdonald (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Hikmet Öksüz (KTÜ)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Yücel Öztürk (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Dan D. Y. Shapira (Bar-Ilan Uni.)
Prof. Dr. Feridun Tekin (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Uli Schamiloğlu (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. İliya V. Zaitsev (Moskova Devlet Üni.)

İdare Merkezi / Adress
Hacı Hasan Mah., Kahraman İbad Hüseyinli Sok. No: 2
Gölbaşı – ANKARA, Tel: 0544 692 62 58
www.karam.org.tr
karadenizarastirmalari@gmail.com

Yayın Türü / Type of the Periodical
Üç aylık, uluslararası hakemli dergi / Quarterly, international refereed journal

İçindekiler/ Contents

- 1-33** Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev Yönetimlerinin Bir Dış Politika Aracı Olarak Katın Katliamı Söylemi/Katyn Massacre Discourse as a Foreign Policy Tool of Gorbachev, Yeltsin and Putin/Medvedev Administrations
Utku YAPICI
- 34-47** Cementing State Authority: Soviet Education Case
Murat ASLAN - Mehmet Nesip ÖGÜN
- 48-82** Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyaseti / Occupational Politics of Russian in Azerbaijan During I. Alexander Period
Ramin SADIGOV
- 83-105** Rusya'nın Bir Karadeniz Devleti Olması Sürecinde Grigoriy Aleksandroviç Potemkin (1768-1791)/Grigoriy Alexandrovich Potemkin in the Process of Russia Becoming a Black Sea State (1768-1791)
Mahir ASLAN
- 106-136** Yeni Güç Savaşlarının Yeni Karadeniz Stratejileri/New Black Sea Strategies of New Power Wars
Bülent ERDİL
- 137-168** Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı/Russian-Ukraine Conflict from Crimean Problem to Donbas War
Halit Burak UYANIKER
- 169-204** Osmanlı Kaynaklarına Göre Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na Girişi / Entrance of Greece Into The World War I According to Ottoman Sources
İsmigül ÇETİN
- 205-231** İlk Vilayet Salnamesi Olan 1283 (1866-1867) Tarihli Salnameye Göre Bosna'nın İdarî Yapısı/Administrative Structure of The Bosnia By The Bosnia Annual That First Annual of Province Date of 1283 (1866-1867)
Zemzem YÜCETÜRK
- 232-260** Sicil-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883)/According to Sicil-i Ahvâl Records Non-Muslim Statesmen Who Born In Kayseri Employed In The Ottoman Bureaucracy (1839-1883)
Hüseyin SARAÇ
- 261-290** Modern Gagauz Edebiyatında İlk Roman: "Uzun Kervan" (Bir Tahlil Denemesi)/The Very First Novel in Modern Gagauz Literature: "Uzun Kervan" (An Essay to Analyze)
Atıf AKGÜN
- 291-296** Giresun Eynesil Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar/Contributions to the Compid Dictionary from Giresun Eynesil's Dialect
Erol TOPAL
- 297-305** Atebetü'l-Hakâyık'ta Bir Emir Eki/An Imperative Suffix in Atebetu'l-Hakayik
Vugar SULTANZADE
- Kitap Değerlendirme / Book Review**
- 306-311** Özge Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları, İki Düzlem Beş Kuram*
Erkan HİRİK
- 312-319** Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*
Mustafa KARATAŞ
- 320-324** Çiğdem Dürüşken, *Latince Değişler ya da Yaşamın Renkleri*
Hüseyin ÜRETEK
- 325-332** Yayın İlkeleri / Editorial Principles

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ÇAğLAR	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOğLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. A. Mevhibe COŐAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin DURUKAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Bahkeşir Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Gazi Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla JORMA	Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol KANTARCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Barış METİN	UÇak Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit SERTÇELİK	Ankara Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Cemalettin TAŐKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİÖğLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezihi TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Karadoğan	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Giray Saynur Derman	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Argunşah	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Neziha Musaoğlu	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Karatay	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Vuğar Sultanzade	Doğu Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar Özüçetin	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Gölen	Mehmet Akif Ersoy Üni.
Doç. Dr. Abidin Temizer	Mehmet Akif Ersoy Üni.
Doç. Dr. Behçet Öznaçar	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. BeŐir Mustafayev	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Karabulut	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Özdemir	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar Yurtseven	Akdeniz Karpaz Üniversitesi
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gündüz	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göknil ErbaŐ Doğan	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göktürk Tüysüzoğlu	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yıldız	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa Sarı	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa Kılıç	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramin Sadığov	Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Şimşek	Giresun Üniversitesi
Dr. Umut Üren	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Gürhan Yellice	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mahir Aslan	

Dergimizi Tarayan Veritabanları / Scanned by the Databases

Acarindex, AraŐtırmax, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's periodicals directory, CNKI, InfoBase, SOBİAD

GORBAÇOV, YELTSİN ve PUTİN/MEDVEDEV YÖNETİMLERİNİN BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK KATIN KATLIAMI SÖYLEMİ

Utku YAPICI*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Katın Katliamı'nı farklı boyutlarıyla ele alan geniş bir literatür mevcuttur. Buna rağmen, Gorbaçov yönetiminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB); Yeltsin ve Putin/Medvedev yönetimlerinde Rusya Federasyonu'nun (RF) Katın Katliamı'nda Sovyet sorumluluklarını kabul etmelerinin nedenleri literatürde sistematik bir şekilde çözümlenmemiştir. Bu makale, Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev iktidarlarının, Katın Katliamı'nda Sovyet sorumluluğunu kabul etmelerinin ardındaki politik, ekonomik ve stratejik nedenlere odaklanmıő, makalede Katın açılımlarının bir diő politika aracı olarak tasarlandığı savlanmıőtır. Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev yönetimlerinde Katın konusunda açılımlardan vazgeçildiği zaman dilimleri de bulunmaktadır. Bu makale aynı zamanda Katın açılımlarının terk edilme nedenlerini açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Çalışmada SSCB'de Gorbaçov döneminde gerçekleştirilen Katın açılımının temel nedeni Polonya'yı kaybetme endişesi, RF'de Yeltsin döneminde gerçekleştirilen açılımın temel nedeni ise Yeltsin'in Batı'ya yöneliői olarak değerlendirilmiştir. Putin/Medvedev dönemindeki açılım ise Polonya topraklarına yerleştirilmesi ön-görülen füze savunma sisteminin gereksizliğini kanıtlamak amacıyla ilişkilendirilmiştir. 2003 yılından itibaren RF'nin Katın konusunda sorumluluğu reddetme şeklinde özetlenebilecek geleneksel politikaya dönüş yaptığı gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Polonya, SSCB, Rusya Federasyonu, Katın, katliam.

ABSTRACT

There is a tremendous volume of literature dealing with the Katyn Massacre of the Second World War on different dimensions. However, the reasons behind the Gorbachev, Yeltsin, and Putin/Medvedev administrations' acceptance of the Soviet responsibility in the Katyn Massacre have not been systematically analyzed. This article focuses on the political, economic and strategic reasons behind the acceptance of Soviet responsibility by the Gorbachev, Yeltsin and Putin/Medvedev administrations in the massacre. It is argued that, Katyn initiatives were designed as a foreign policy tool by those ad-

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aydın,
ORCID: 0000-0003-2339-4404, E-posta: uyapici@adu.edu.tr.

ministrations. There were also periods under Gorbachev's, Yeltsin's and Putin/Medvedev's leadership in which the Katyn initiatives were abandoned. This article also aims to reveal the reasons for the abandonment of the Katyn initiatives. According to the article, the main reason for the Gorbachev's Katyn initiative was the fear of losing Poland, and the main reason for Yeltsin's Katyn initiative was his pro-Western foreign policy. Lastly, Putin/Medvedev administration's Katyn initiative was associated with the aim of proving the needlessness of a missile defense system to be deployed in Poland. It has been observed that since 2003, the Russian Federation has returned towards a traditional policy of denial of its responsibility in the Katyn massacre.

Keywords: Poland, USSR, the Russian Federation, Katyn, massacre.

13 Nisan 1943 günü, Nazi Almanyası Propaganda Bakanı Paul Joseph Goebbels'in sıkı kontrolünde bulunan, bu nedenle *Goebbelsche Radio* (Goebbels'in Radyosu) olarak da anılan *Berlin Radyosu*'nda Polonya ve SSCB'yle ilintili önemli bir anons yapıldı. Anonsta, o tarihlerde Nazi güçlerinin işgali altındaki, bugünkü Batı Rusya'da Beyaz Rusya sınırına yakın bir konumda bulunan Smolensk bölgesindeki Katın Ormanı'nda yaklaşık 10 bin kişilik bir toplu mezarın bulunduğu bilgisi paylaşıyordu. Radyo, katliama uğrayanların Polonyalı subaylar olduğu görüşüne de yer veriyordu¹.

Anons, önemli bir tarihsel dönemecin hemen ardından gerçekleşmekteydi. 1943 Şubatında Stalingrad Savaşı'nın sonuçlanmasıyla Asya içlerine doğru Alman ilerleyişi durdurulmuş, II. Dünya Savaşı'nın seyri değişmişti. Ayrıca, SSCB'nin Batı Avrupa ile kurduğu ittifak ilişkisi ve Stalingrad Zaferi, Batı'daki SSCB algısını önemli ölçüde olumluya çevirmiş, Stalin ve Sovyet sistemine artan oranda saygı duyulmasına yol açmıştı (Kahn 2017: 229). Bu koşullar altında Nazi Almanyası'nın savaşın seyrini kendisi adına olumluya çevirmesinin tek yolu SSCB ile Batılı müttefiklerinin arasında bir bölünme yaratmaktı (Furr 2013: 97). Katın anonsu tam da bu hedefe erişmek için kullanılacak Nazi propagandasını ateşleyen fitil oldu.

13 Nisan 1943 tarihinde başlayan Katın merkezli propaganda sürecinde Goebbels'in temel argümanı bu katliamın failinin komünizm-semitizm ittifakı olduğuydu (Thacker 2009: 258). Goebbels bir taraftan Katın'da katliamı gerçekleştirenlerin arasında Yahudilerin de olduğu iddiasıyla anti-Semitist politikalarına Avrupa'da destek arıyor, diğer taraftan da katliamın SSCB tarafından gerçekleştirildiği iddiasıyla SSCB'nin Batı dünyası ve Polonya gözünde itibarını zayıflatmaya ve böylelikle Nazi karşıtı bloğu parçalamaya çalışıyordu². Goebbels, 15 ve 17 Nisan 1943 tarihli günlük yazıla-

¹ "Das Geheimnis...". Katın'daki toplu mezarlar ile ilgili istihbaratı ilk edinen ve merkeze ileten komutanın kim olduğu tartışmalıdır. Bu kişinin Nazi ordusunda irtibat subayı Rudolf von Gersdorff olduğu görüşü literatürde ağırlık kazanmıştır. Gersdorff'un Mart 1943'te Hitler'e bir dizi başarısız suikast girişiminde bulunmuş, ancak deşifre olmadığı için ordudan atılmamış bir subay olması dikkat çekicidir. Bkz. (Cienciala et al. 2007: 496; Kramer 2012: 14).

² Goebbels bu politikada son tahlilde başarısız oldu. İngiltere'deki sürgündeki Polonya hükümetinin başkanı General Wladyslaw Sikorski'nin Uluslararası Kızıl Haç'a iddiaların araştırma-

rında Yahudilik ile Katın'ı ilişkilendirme emrini Hitler'den aldığını ifade etmekteydi (Irwing 2012: 430, 664). Nazi propagandası, diğer taraftan, Nazi işgaline uğrayan *Volynia* bölgesinde Nazilerin desteğiyle Ukrayna etnik milliyetçisi Stepan Bandera'nın örgütlediği Ukrayna İsyan Ordusu'nun, Polonyalılara karşı 1943 baharında giriştiği katliamın (Gertjeanssen 2013: 692-693) ³ üstünü örtmek için de kullanılmaya çalışıldı. İronik bir biçimde, katliamcılar katliamlarının üstünü örtmek için başkalarının katliamlarını gün yüzüne çıkarttıklarını iddia ediyorlardı (Ledford 2012: 577-589).

Polonyalıların kaybolduğu 1941 Eylülünden 1943 Martına kadar SSCB yönetimi Polonyalıların akıbetleri ile ilgili bir bilgisinin olmadığı iddiasını yinelerken, radyo anonsunun gerçekleştiği 13 Nisan 1943'ten itibaren, katliamın failinin Naziler olduğu tezini seslendirmeye başladı (Guryanov 2012: 697). SSCB yönetimleri, Mihail Gorbaçov iktidarına kadar aynı tezi savunmayı sürdürdü. Gorbaçov ile birlikte SSCB, Yeltsin ve Putin/Medvedev iktidarlarında RF, katliamdaki Sovyet sorumluluğunu kabullenen bir yaklaşımı benimsedi.

Katın Vakası ile ilgili farklı dillerde yayımlanmış ve vakayı farklı boyutlarıyla ele almış geniş bir literatür mevcuttur (Örneğin bkz. Zawodny 1962; Paul 1991; Maresch 2010; Kadell 1991; Kaiser 2002; Abarinov 1991; Lebedeva 1994). Ancak literatürde, Gorbaçov döneminde başlayıp, günümüz RF yönetimi tarafından sürdürülen Katın Vakası'ndaki Sovyet sorumluluğunun kabulü politikasının nedenleri sistematik bir biçimde çözümlenmemiştir. Bu çalışma, Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev iktidarlarının Katın konusunda geleneksel Sovyet "sorumluluğu reddetme" tezinden uzaklaşıp, "sorumluluğu kabul" politikasına geçişlerinin nedenlerine odaklanmakta, böylelikle ilgili literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak Katın Vakası üzerine geleneksel Sovyet tezleri kısaca özetlenecek, ardından Gorbaçov, Yeltsin ve Putin iktidarlarının Katın konusundaki resmi yaklaşımları aktarılıp, bu yaklaşımların geliştirilmesine yol açan faktörler çözümlenecektir.

Gorbaçov'a Kadar Sovyet Politikası: Katın'da Sorumluluğun Reddi

Berlin Radyosu'nun yayınının ardından Katın Vakası ile ilgili resmi Sovyet tezi, Polonyalı esirlerin ölüm nedenini araştırmak üzere kurulan ve *Burdenko Komisyonu* olarak bilinen devlet komisyonunun 25 Ocak 1944'te tamamlanan raporuna dayanarak oluşturulmuştur. Komisyon raporuna göre Naziler Smolensk yakınlarındaki üç Sovyet kampında kontrolü ele geçirdikten sonra, bu kamplarda alıkonan Polonyalı savaş esirlerini 1941 yılının yaz ve sonbahar aylarında öldürmüşlerdir. Dolayısıyla katliamın sorumlusu Nazi güçleridir (Guryanov 2012: 697). Rapora göre, Smolensk'in Nazilerin işgali-

sı talebiyle yapmış olduğu başvurunun ardından Stalin yönetimi Sikorski ile diplomatik ilişkileri kesti. Ancak Goebbels'in "Yahudilerin vassalı" olarak tanımladığı Churchill'in, Sovyetlerin katliamdaki sorumluluğu iddiasını reddetmesi, Goebbels'in hedefine ulaşmasını imkânsızlaştırdı. (Irwing 2012: 429-430).

³ Stepan Bandera hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. (Rossolinski-Liebe 2014).

ne uğradıkları tarihin öncesinde, Polonyalı savaş esirleri bölgenin batı kesimlerinde yol yapımında çalıştırılmıştır. Rapor, esirlerin Nazi işgalinin gerçekleştiği tarihe kadar hayatta olduklarını, onları yol yapım çalışmalarını yürüttükleri süreç içinde gözlemleyen birçok tanığın ifadesine yer vererek kanıtlamaya odaklanmıştır (Burdenko 1944: 6, 9-10). Ayrıca, Nazi işgalcilerinin Polonyalıları beraberlerinde götürdükleri ve Eylül 1941’de Katın Ormanı’nın bir bölümünü oluşturan *Kozy Gory*’den gelen seri kurşun seslerinden Polonyalıların öldürüldüklerinin anlaşıldığı da tank ifadelerinde yer bulmuştur (Burdenko 1944: 12-26).

Burdenko Komisyonu Raporu, daha sonra İkinci Dünya Savaşı Alman savaş suçlularını yargılamak üzere kurulan Nuremberg Askeri Ceza Mahkemesi’nde, savaşın galip devletlerince atanan dört başsavcıdan biri olan Sovyet askeri başsavcı General Roman Rudenko tarafından gündeme getirilmiştir. Sovyet başsavcı Katın Vakası’nı Alman Faşist işgalcilerin giriştiği en önemli suç eylemlerinden biri olarak tanımlayarak, Mahkeme’nin Katın konusunu da Alman savaş suçları kapsamında değerlendirmesini talep etmiştir (Jasudowicz ve Fordonski 2012: 15-16). Galip devletlerce atanmış yargıçlar tarafından alınan kararda, Katın Vakası ile ilgili hiçbir vurgu yer almamış, böylelikle olaydaki Nazi sorumluluğuna dair bir karar verilmemişken, Sovyet sorumluluğuna yer veren bir vurgudan da kaçınılmıştır (Bazyler 2006: 50).

Hruşov’un iktidarı yıllarında da, onun “Stalin kültünü” yıkma politikasına rağmen⁴, Katın konusunda Stalin’in sorumluluğu ile ilgili bir eleştiriyi görmek mümkün değildir (Jasudowicz ve Fordonski 2012: 16). SSCB’nin Katın politikasıyla ilgili en ilginç ataklarından biri ise Leonid Brejnev döneminde 1960’lı yılların sonunda atılmıştır. Bu bağlamda, 1969 yılında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi güçleri tarafından tamamen yakılan 628 Belarus köyünü temsilen Hatın (*Хатынь*) köyüne büyük bir anıt yapılmıştır (“Memorial ‘Hatın’” 2017). Hatın ile Katın’ı (*Катынь*) birbirine bağlayan şey, sözcüklerin Batılı dillerdeki telaffuzlarındaki büyük benzerliktir. Kiril alfabesinde yer alan h (х) harfinin Latin alfabesini kullanan Hint-Avrupa dil ailelerindeki karşılığı “Kh” olmuştur. Sonuç olarak, aslında farklı telaffuzlara sahip olan Hatın ve Katın, Batı Avrupa dillerinin çoğunda aynı biçimde telaffuz edilmiştir. Sözkonusu telaffuz benzerliğinden yararlanan Sovyet yönetimi, Katın’ı Hatın ile gündemden düşürme politikası izlemiştir. Hatta 1974 yılında SSCB ziyareti sırasında ABD Başkanı Richard Nixon, SSCB yönetimi tarafından Hatın’ı ziyarete yönlendirilmiş, bu durum The New York Times’ta “Nixon Sovyet Anıtı Khatyn’i Gördü, Katyn Ormanını Değil” manşetiyle eleştirilmiştir (“Nixon Sees...” 1974; Jasudowicz ve Fordonski 2012: 16-17).

⁴ Bu politikanın temelleri 25 Şubat 1956 tarihinde gerçekleşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20.Kongresi’ndeki gizli oturumda atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (North 1988: 289-302).

Gorbaçov Dönemi: Bürokratik Merkezîyetçiliğe Saldırı ve Polonya'nın Kaybedilmemesi İçin Katın Açılımı

Joseph Gibbs'in belirttiği gibi, Gorbaçov, Stalin'e isnat edilen suçların açıkça tartışılması yoluyla Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki Stalin ile özdeşleştirdiği "bürokratik merkezîyetçiliğe" saldırı (Gibbs 1999: 60) ve bu yolla iktidarını sağlamlaştırma stratejisi izlemiştir. Bu kapsamda 2 Kasım 1987'de gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi'nin 70. Yıldönümü kutlamalarında, Stalin'in ve yakın çevresinin "büyük ve bağışlanamaz" kitlesel baskı ve kanunsuzluk örnekleri sergilediğini ifade etmiştir (Semidesyatletiyeye Velikoy... 1988: 24). Gorbaçov ayrıca, Hruşov ile birlikte başlayan ancak 1960lardan itibaren durma noktasına gelen Stalin'in eylemleri ile ilgili araştırmaları yeniden başlatmak üzere Politbüro tarafından özel bir komisyonun görevlendirildiğini ilan etmiştir (Semidesyatletiyeye Velikoy... 1988: 24-25; Taubman 1987). Gorbaçov'un yukarıda ifade edilen politikayı geliştirmesinin bir diğer nedeni, SSCB'nin başat cumhuriyeti olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RFSC) olası bağımsızlık ilanından çekinmesidir. Bu bağlamda, Gorbaçov'un Stalin'i tartışmaya açan söylemi, Moskova Komünist Partisi Birinci Sekreteri Boris Yeltsin'in vaad edilen değişimin ağır temposu eleştirisine ve istifa tehdidine (Brown 1997: 70; Taubman 1987) verilen bir taviz anlamına gelmiştir.

Henüz 2 Kasım 1987'deki tarihi konuşmasını yapmadan önce, Nisan 1987'de Gorbaçov'un Katın açılımı sınırlı bir düzeyde de kalsa başlamıştır. Polonya Komünist Partisi Birinci Sekreteri Wojciech Jaruzelski 24 Nisan 1987'deki Moskova ziyareti sırasında "geçmişin SSCB-Polonya ilişkilerine gölge düşürdüğünü ve tarihsel sorunların yeniden ele alınmasını" ifade etmiş ve bunun üzerine Polonya yönetiminin inisiyatifıyla Polonya ile SSCB arasında "İdeoloji, Bilim ve Kültür Sahalarında İşbirliği Deklarasyonu" imzalanmıştır. Deklarasyonda geçen "...[ilişkilerin] tüm süreçleri, trajik olanları da içerecek biçimde nesnel, doğru bir yoruma kavuşturulmalıdır..." ifadesi Katın Katliamı'nın faillerinin araştırılması için bir niyet bildirimi anlamına gelmektedir. Bu niyet bildirimi Şubat 1988'de bir Polonya resmi heyetinin Moskova ziyaretinde ve Temmuz 1989'da Gorbaçov'un Polonya ziyaretinde de tekrarlanmış, ancak bu konuda somut bir adım atılmamıştır (Gorska 2010: 150-151).

Glasnostun getirdiği açıklık ve özgürlük ortamı ile birlikte Gorbaçov'un 2 Kasım 1987'de açıkça ifade ettiği Stalin eleştirisi, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerde olduğu kadar Doğu Bloğu'nun diğer devletlerinde de etkisini kısa sürede göstermiştir. Polonya'da 13 Nisan 1943'dan 1980lerin sonuna kadar geçen süreçte, Komünist Parti iktidarının Katın Katliamı'nın sorumlusu olarak Nazi Almanyası'nı işaret eden bir resmi tarih tezi geliştirmesine⁵

⁵ Sözkonusu tarih tezi en somut bir biçimde 1953'te Boleslaw Wojcicki tarafından yazılan "Katın Gerçeği" (*Prawda o Katyniu*) adlı kitapta görülebilir. Bkz. (Jasudowicz ve Fordonski, 2012: 16). Bu yaklaşım, Polonya'da sembolleştirme süreçlerinde etkisini göstermiştir. Örneğin 1985 yılında Polonya Komünist Yönetimi, Varşova'daki *Powazkowski Mezarlığı*'na Nazileri Katın Katliamı'nın sorumlusu olarak gösteren bir heykel dikmiştir. bkz.(Etkind, et.al. 2012: 5).

ve bu konuyu tartışma dışı bırakmasına rağmen, Polonya hakkında Sovyetlerin sorumluluğu düşüncesi diri kalmayı başarabilmişti. *Glasnost*ün olanak tanıdığı yeni koşullarda Polonya'da Katın Katliamı'nın faileri konusunda toplumsal düzlemde yaşanan tereddüt görünür hale gelmiştir. Temmuz 1988'de Gorbaçov'un Polonya ziyaretinde de kamuoyu beklentilerini karşılayacak somut bir adımın atılmaması üzerine Katın Katliamı'nın sorumlularını saptamak için Polonya hükümetinin tek taraflı bir biçimde soruşturmaya başlamasını talep eden kitle gösterileri başlamıştır (Miller 2012: 256). Gösteriler, planlanan Haziran 1989 seçimlerinde⁶ Polonya komünistlerine halk desteğinin çok zayıf olacağına bir göstergesi olmuş, bu durumda hem SSCB yönetimi hem de Polonya yönetimi, komünistlerin Polonya'da bir devrim veya seçim yoluyla iktidarı kaybetmelerini önleyebilmek için Katın konusuna neşter vurma gereğini hissetmişlerdir. İlk olarak Gorbaçov Ekim 1988'de Katın'a katliamı simgeleyen bir anıt dikme kararı almış, ancak anıtın Polonyalılarla beraber Naziler tarafından Katın'da öldürülen Sovyet savaş esirlerinin anısına dikileceği açıklaması (Etkind, et.al. 2012: 5), Polonya'da SSCB yönetimine tepkilerin daha da artmasına yol açmıştır (Miller 2012: 256).

Bu koşullar altında Haziran 1989'da Polonya'da yapılan parlamento seçimlerinde Dayanışma (*Solidarność*) hareketinin beklenilenin de oldukça üstünde bir başarı elde etmesi⁷ ve bu büyük başarının etkisiyle parlamentonun alt kanadı *Sejm*'in de 24 Ağustos 1989'da Dayanışma lideri Tadeusz Mazowiecki'nin başbakanlığa atanmasını onaylamak durumunda kalması ("Poland 1989 June-August..." 2017). Gorbaçov'u Polonya politikasında bir hamle yapmaya itmiştir. Gorbaçov, Polonya'yı tamamen kaybetmemek için yeni yönetimi kabullenme ve Katın gibi önemli bir konuda uzun zamandır ihmal edilen Polonya kamuoyundan gelen tepkilere cevap verme politikasına yönelmiştir.

Gorbaçov'un yeni Polonya politikası kapsamında 25 Ekim 1989'da SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze Varşova'ya gönderilmiştir. Bu ziyaret, Polonya'nın Macaristan ile birlikte Varşova Paktı Şartı'nda radikal değişiklikler talep edip, bu ülkede üslü Sovyet birliklerinin varlığını sorguladığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Şevardnadze, Polonya'nın Pakt içinde kalmasını sağlayabilmek için, paktın askeri yapısında bir değişim, Polonya'nın içişlerine müdahale etmeme, Polonya'nın nakit sıkıntısına rağmen kış

⁶ Komünist hükümetin çok partili seçim tavizinde bulunması önemli ölçüde Dayanışma (*Solidarność*) sendikasının 1988 yılında Polonya genelinde gerçekleştirdiği kitlesel grevlerin başarısına bağlıydı. Bu çerçevede Nisan 1989'da hükümet, hareketin partileşmesi ve parlamento seçimlerine katılmasını yasallaştıran değişiklikleri yaptı ("Solidarity - Polish Organization" 2017).

⁷ Haziran 1989'da yapılan seçimlerde parlamentonun üst kanadını oluşturan Senato'da Dayanışma, 100 koltuktan 99'unu kazandı. Seçim yasaları, parlamentonun alt kanadını oluşturan *Sejm*'de toplam vekil sayısı olan 460'ın % 35'ini (161) muhalif partilerin katıldığı bir yarışa açık hale getirmişti. Dayanışma, katılma hakkına sahip olduğu seçim çevrelerinde koltukların tamamını kazandı ("Tadeusz Mazowiecki" 2017).

aylarında bu ülkeye petrol akışını kesmeme⁸ ve nihayet Katın konusunda yeni adımlar atma konularında vaatlerde bulunmuştur. Şevardnadze Polonya televizyonuna verdiği mülakatta, Katın konusundaki çalışmalarının yeterince hızlı olmamakla birlikte sürdüğünü ifade ederek, Polonya kamuoyundan gelen eleştirileri SSCB'nin dikkate alacağını sinyalini vermiştir (Battiata 1989). Aynı tarihte Gorbaçov da Finlandiya Gezisi sırasında dış politika sözcüsü Gennadi Gerasimov'un Frank Sinatra'nın "I (did) it my way" adlı şarkısından esinlenerek *Sinatra Doktrini* olarak tanımladığı ("Sinatra Doctrine' at..." 1989) Sovyet dış politikasındaki büyük değişimi ilan etmiştir. *Sinatra Doktrini* ile Gorbaçov Yönetimi, Doğu Avrupa devletlerinin kendi yollarını çizebileceklerine "her türlü müdahalenin yasaklanması" sözleriyle olanak tanımış, Polonya ve Macaristan'daki iktidar değişikliklerini zımnen kabullenmiş, Doğu Almanya'daki demokratik değişim sürecini yüreklen-dirmişdir (Fry et.al. 2002: 418).

Şevardnadze'nin 25 Ekim 1989 tarihli Varşova ziyaretinden bir ay sonra Kasım 1989'da gerçekleşen Mazowiecki'nin Moskova ziyareti sırasında da Polonya hükümeti Katın konusunda SSCB'den somut adımlar talep etmiş (Gorska 2010: 153), Katın'ı "tedavi edilmeyen bir yara" olarak tanımlamış, ancak katliamda SSCB'nin sorumluluğuyla ilgili bir iddia ileri sürmemiştir. Katın konusunun çözülmesi gerekliliğinin ortak deklarasyona da yansması, görüşmeler sırasında Mazowiecki tarafından sürpriz bir şekilde Varşova Paktı'na üyeliğin Polonya'nın milli çıkarının bir gereği olarak değerlendirilmesinin ("NATO Confidential..." 1989) bir karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Gorbaçov'un bu bağlamda attığı en büyük adım Aralık 1989'da, uzmanlığı Katın olan ünlü tarihçi Natalya Lebedeva önderliğindeki üç Sovyet tarihçinin devlet arşivlerinde Katın üzerine araştırma yapmasına olanak tanınması olmuştur. Lebedeva'nın bu görevlendirmeden birkaç ay önce yayımlanan "Saldırganların Koşulsuz Teslimi - İkinci Dünya Savaşı Tarihinden" başlıklı kitabında infazın Nazi güçleri tarafından 1941 yılının Eylül ayında gerçekleştirildiği tezini işlemesi ve resmi tarih tezinin en şiddetli savunucularından biri olması (Lebedeva 1989: 344), araştırmanın nesneliliği ile ilgili Polonya tarafının kuşkuları arttırmıştır. Ancak Lebedeva, 25 Mart 1990 tarihinde *Moskovskiy Novosti* gazetesinde yayımlanan röportajında NKVD (*Narodnyy Komissariyat Vnutrennih Del* - İçişleri Halk Komiserliği) yetkililerinin Katın cinayetlerinden sorumlu olduğunu kanıtlayan arşiv belgelerinden söz etmiştir (Lebedeva 2012). Lebedeva, 26 Ağustos 2000 tarihinde *Sivodniya* gazetesinde yayınlanan yazısında Politbüro'da araştırma sonuçlarının tartışıldığını ve Politbüro'nun almış olduğu bir karar ile bu sonuçların yayımlanmasını yasakladığını; buna rağmen makaleyi tarihçi Sergey Stankeviç

⁸ Enerji konusunda böyle bir yaklaşımın uygulamaya aktarılmasının esas nedeni, Polonya'nın SSCB'ye enerji bağımlılığının sürekliliğini sağlamak yoluyla onun üzerindeki etkisini sürdürülebilmektir. Bu tarihlerde, Polonya'nın SSCB'ye elektrik konusunda da bağımlılığı dikkat çekmektedir. Bkz. (Battiata 1989).

aracılığıyla izinsiz bir biçimde yayımlatmayı başardığını ifade etmiştir (Lebedeva 2010).

Sovyet yönetiminin onayıyla olsun ya da olmasın 25 Mart 1990 tarihli yazı Lebedeva'nın deyişiyle bir "bomba etkisi" yaratmıştır (Lebedeva 2010). Bu olası oldubitti karşısında Polonya'da SSCB karşısında oluşabilecek duygusal tepkilerin büyük bir patlamaya yol açmasından çekinen Gorbaçov, NKVD'nin Katın katliamındaki rolünü resmi olarak kabul etmeye ikna edilmiştir⁹. İşin ilginç yanı, SSCB'nin Polonyalıların ölümündeki sorumluluğunu gösteren ilk sembolik adımların atılması için Alman radyo anonsunun yıldönümünün seçilmiş olmasıdır. 13 Nisan 1990'da Gorbaçov, Polonya Devlet Başkanı Jaruzelski'nin gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında arşiv çalışmasının ilk verilerine dayanarak oluşturulan, NKVD tarafından infaz edilen bir grup Polonyalının listesini Polonya Devlet Başkanı'na ilemiştir ("On 13 April..." 2016). Aynı gün, Sovyet Resmi Haber Ajansı TASS'ta şu açıklamaya yer verilmiştir:

"...Yakın zamanlarda, Sovyet arşivci ve tarihçileri Kozelsk, Ostaşkov ve Starobelsk SSCB NKVD kamplarında tutulan Polonya askerleri ile ilgili belgeler buldular. Bu belgeler, Nisan-Mayıs 1940'ta bu üç kampta tutulan yaklaşık 15000 Polonyalı asker dışında kalan 394 kişinin Griazovets Kampı'na gönderildiğini gösterdi. Diğerleri, 'NKVD yönetiminin kontrolünde' Smolensk, Vorosilovgrad ve Kalinin bölgelerindeki kamplara gönderildi ve NKVD'nin hiçbir istatistikî kaydında bir daha görülmediler..."

Ulaşılan arşiv belgeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde, Katın Ormanı'ndaki vahşette, Beria, Merkulov ve destekçilerinin doğrudan sorumluluğu olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sovyet tarafı, Katın trajedisi ile ilgili derin üzüntülerini belirtir, bu olayın Stalinizm'in vahim suçlarından birini temsil ettiğini ilan eder..." (Prudnikova ve Çigirin 2011: 485).

Açıklamada, Stalinizm'in suçları vurgusunun yapılmasına rağmen NKVD'nin başındaki Lavrenti Beria ve Vsevolod Merkulov gibi daha alt düzey yetkililerin esas sorumluluğunun saptanması ve katliamda Stalin'in emri ile ilgili bir bilgiye yahut ifadeye yer verilmemesi Polonya'da Beria ve Merkulov'un infaz kararını kendi kendilerine mi verdikleri sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, Sovyet yönetiminin attığı bu yeni ve radikal adım, Polonya'da beklenen olumlu etkiyi yaratmak bir yana, Sovyet yönetimi ile ilgili şüpheleri daha da arttırmıştır (Gregory ve Siekierski 2008). Bu koşullar altında Gorbaçov yönetiminin Katın bağlamında attığı son adım 1990 yılının sonbaharında Sovyet Askeri Başsavcılığı tarafından Katın Katliamı hakkında soruşturma başlatılmasının sağlanması olmuştur (Guryanov 2012: 698).

⁹ İkna sürecinde dönemin Merkezi Komite Uluslararası Departman Başkanı Valentin Falin'in etkili olduğu ifade edilmektedir. Bkz. (Gorska 2010: 157).

Yeltsin Dönemi: Ekonomik Dönüşüm, Batıya Yönelişin Gerektirdiği SSCB Karşıtlığı ve Katın Açılımı

Henüz SSCB resmen dağılmamışken, 1991 yılının başlarında Boris Yeltsin, bağımsız RF hedefine toplumsal desteğin yüksek olduğunu kanıtlayabilmek amacıyla Moskova'da binlerce kişinin katıldığı bir yürüyüş tertiplemiş, 12 Temmuz 1991'de yapılan seçimlerin ardından ise cumhuriyetin demokratik seçimler sonrası göreve gelen ilk devlet başkanı sıfatını kazanmıştır (Carlisle ve Golson 2008: 108). Ağustos 1991 tarihli darbe girişiminin SSCB'de merkezi otoritenin zayıflığı algısını pekiştirmesinin ardından 8 Aralık 1991'de yapılan *Belavezha Antlaşmaları* ile SSCB dağılmış, RF bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni bağımsız devlet RF'nin ilk dış politik yaklaşımı büyük ölçüde dönemin başbakanı Yegor Gaydar ve dışişleri bakanı Andrey Kozirev tarafından belirlenmiştir. Yegor Gaydar'ın 2 Ocak 1992'de uygulamaya koyduğu 'şok terapi' programıyla, hızlı bir şekilde kapitalist ekonominin kurumsallaşması amacıyla fiyatlar ve ticaretin serbestleştirilmesi, oluşacak talep yönlü enflasyonu dizginlemek için sıkı para politikasının uygulanması ve özelleştirmeler yoluyla mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi hedeflenmiştir¹⁰. Bu süreçte Batı'ya, ekonomik ve toplumsal dönüşüm için bir model, dönüşümün getireceği mali sıkıntıları telafi edebilecek bir kreditor ve aynı zamanda potansiyel bir yatırımcı gözüyle bakılmış, Batı'ya atfedilen bu önem nedeniyle Batı merkezli bir dış politikanın kurumsallaşmasına gayret edilmiştir. Bu politikanın en somut göstergelerinden biri, henüz 20 Aralık 1991'de Yeltsin'in, RF'nin Batı yanlısı duruşunu kanıtlayabilmek için (Felkay 2002: 189) NATO'ya, örgüte RF'nin üyeliğini "uzun vadeli bir politik hedef" olarak tanımladığı bir mektup göndermesi olmuştur ("İstoriya Vzaimootnoşeniy..." 2002; Friedman 1991).

Yeltsin yönetiminin Doğu Avrupa'ya bakışı da yönetimin Batı vizyonunun bir yansıması şeklinde olmuştur. Örneğin Kozirev, Avrupa demokrasilerini Sovyet mirasının üstesinden gelme ve yeni toplum inşa etme konularında doğal bir müttefik olarak tanımlarken, Doğu Avrupa devletlerini "Rusya'dan Batıya bir köprü inşasının en güçlü adayları" olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Doğu Avrupa devletlerinin pazar reformlarını yürürlüğe koyma ve demokratikleşme konusunda RF'den daha başarılı ve hızlı olacakları önkabulü, onların aynı yolu Rusya'da açma konusunda bir katalizör olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Doğu Avrupa açılımını, özellikle petrol ve diğer yer altı kaynaklarını Batılı pazarlara ulaştırmak isteyen yeni oluşan Rus özel sektörü de talep etmiştir (Kozyrev 2016).

Kozirev, Doğu Avrupa'ya yönelik geliştirdiği "köprü stratejisinin" başarıya ulaşmasının koşulunu şu şekilde ifade etmiştir:

"...[Köprü stratejisinin] uzun dönem başarısı, aynı zamanda bu ülkelerdeki hükümetlerin de hedefi haline gelen, yeni Rusya'nın Sovyet geçmişi ni kayıtsız şartsız kınamasını gerektiriyordu. Açıkça eski Sovyetler Birliği

¹⁰ Gaydar reformları ve dönemin Rus ekonomisi ile ilgili bkz. (Yapıcı 2010: 18-27).

uygulamalarının Moskova tarafından kınanmasını istiyorlardı...” (Kozyrev 2016).

Gaydar’ın ekonomi politikasının gerektirdiği ve Kozirev’in formüle ettiği Doğu Avrupa açılımının en önemli ayaklarından birini Polonya oluşturmuş, Polonya açılımında ise Katın Katliamı anahtar fonksiyonuna sahip olmuştur. Bu bağlamda, 15 Haziran 1992’de Yeltsin’in talimatıyla Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri Yuriy Petrov, tarihçi Dimitriy Volkogonov ve RF Devlet Arşivleri Müdürü Rudolf Pichoje’nin de içinde yer aldığı bir komisyon kurulmuştur (Nikiforov 2010). Komisyonun çalışmaları sonrasında Katın Katliamı ile ilgili saptanan belgelerin kopyaları 14 Ekim 1992’de, Rudolf Pichoje tarafından Polonya Devlet Başkanı Lech Walesa’ya iletmıştır (Guryanov2012: 698).

Walesa’ya teslim edilen belgeler arasında *Paket No:1* (Bkz. Ek: 1) (“Paket No:1 s Pereçnem...” 1991) olarak bilinen dönemin NKVD başkanı Lavrenti P. Beria’nın Mart 1940 tarih ve 794/B sayılı kamplarda ve hapishanelerde tutulan Polonyalıların sayısını bildiren yazısı (Ek: 2) (“Dokladnaya Zapiska...” 1940), 5 Mart 1940 tarih ve 13/144 sayılı Politbüro kararı (Ek: 3) (“Vıpicka iz Protokola ...” 1940), ve KGB Başkanı T. Şelep’in 3 Mart 1959 tarih ve 0680 sayılı Hruşov’a gönderdiği mektup (Ek: 4) (“Zapiska Predsedatelya...” 1959) yer almaktadır.

Stalin’in ve üç Politbüro üyesi Voroşilov, Molotov ve Mikoyan’ın imzalarının bulunduğu Beria’nın Mart 1940¹¹ tarihli yazısında, hapishanelerde tutulan Polonyalılar, “Sovyetlerin düşmanları” olarak tanımlanmış, bu kişilerin karşı devrimci çalışmalarını sürdürdükleri ve Sovyet karşıtı kışkırtmalar içinde yer aldıkları vurgulanmıştır. Savaş mahkûm kamplarındaki toplam esir sayısı 14736 olarak bildirilmiş, bu kişilerin % 97’den fazlasının Polonya milliyetinden olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bu kişilerin infazlarının vurularak gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

5 Mart 1940 tarih ve 13/144 sayılı Politbüro kararı ise Beria’nın önerisinin kabulü anlamına gelmektedir. Kararda savaş mahkûmları, mahkûmların suç eylemleri ve toplumsal statüleri hakkında genel bir çerçeve çizilip, infazların vurularak gerçekleştirilmesi emri verilmiştir. KGB Başkanı T. Şelep’in 3 Mart 1959 tarih ve 0680 sayılı Hruşov’a gönderdiği mektupta ise 21857 Polonyalının infazının gerçekleşmiş olduğu bilgisine yer verilmekte ve öldürülenlerin tüm kişisel bilgilerinin ortadan kaldırılması önerisi gündeme getirilmektedir.

Bu gelişmenin ardından, 25-26 Ağustos 1993 tarihlerindeki Yeltsin’in Polonya ziyareti sırasında Yeltsin, “Kremlin’in geçmişin küstah taktiklerini terk ettiğini” ifade etmiş (Dahlburg 1993), Powazkowski Mezarlığı’ndaki Katın Anıtı’na çiçek bırakmış, Polonya’nın NATO’ya katılımı konusunda RF’nin bir çekincesinin olmadığını iletmiştir. İki devlet liderinin ortak bildirisinde, Katın’ın faillerinin cezalandırılacağı ve tazminat konusunda çalışmalar yapılacağı ifade edilmiştir. Ziyaret sırasında Polonya üzerinden Rus-

¹¹ Belgenin orijinalinde gün kaydı bulunmamaktadır.

ya'yı Batı Avrupa'ya bağlayacak bir doğal gaz boru hattının güzergâhı konusunda da Polonya ile anlaşmaya varılmıştır (Perlez 1993).

1994 ile birlikte, reformlarda başarısızlık, ekonomik liberalleşmeye artan tepki, Rus ekonomisinde Batıyla rekabet edemeyen geri teknolojili sektörlerin hâkimiyetinin sürmesi gibi faktörler Rus siyasetinde de etkisini göstermiştir. Bu süreç ilk olarak Gaydar'ın Aralık 1992'de başbakanlıktan azli neticesini vermiş ("Yegor Gaidar" 2009), Viktor Çernomirdin'in başbakanlığında devlet aygıtını birkaç yıl aranın ardından eskinin bürokratları kontrol altına alır olmuştur. Batı'ya açılmak isteyen bir lider, Batı karşısında şüpheli bir politik elit ile çalışmak durumunda kalmış, bu iç değişimin RF'nin Doğu Avrupa politikasındaki sonucu ise Batı yanlısı rejimlerle araya mesafe koyma politikasına tedrici bir dönüş olmuştur (Kozyrev 2016). Sonuçta, Aralık 1991'de RF'nin NATO'ya uzun vadeli üyelik hedefini açıklayan ve 25 Ağustos 1993'te Polonya'nın NATO'ya katılımı konusunda çekince ileri sürmeyen Yeltsin, 1 Ekim 1993'te iç faktörlerin etkisiyle ABD Başkanı Bill Clinton'a bir mektup yazıp, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya üyeliğine karşı çıkacağını belirtmiştir. Yeltsin'in temsil ettiği Batıcılığın ve ekonomik liberalizmin RF'de gözden düşmesi, Yeltsin'i Katın konusunda yeni görüşler ileri sürmekten ve tazminat/faillerin cezalandırılması gibi konularda adımlar atmaktan alıkoymuştur. Örneğin 1990'da Sovyet Askeri Başsavcılığı tarafından Katın Katliamı hakkında başlatılan soruşturma, 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardında Rus Askeri Başsavcılığı'na aktarılmış, Yeltsin'in görevi bıraktığı 31 Aralık 1999 tarihine kadar soruşturma bir ilerleme kaydedilmemiştir ("Europe Court..." 2013).

Putin/Medvedev Dönemi: Katın Konusunda Büyük Kopuşlar

Putin ilk dönemi, Yeltsin'in son dönemi ile bir süreklilik içinde olmuştur. Aralık 2000'de Sovyet Marşı'nı güfte değişikliğiyle yeniden milli marş haline getiren (Warren 2000), 2003'te SSCB'yi simgeleyen kırmızı bayrağı Rus Ordusu'nun bayrağı yapan (Jack 2006: 15), Nisan 2005'te SSCB'nin dağılmasını "yüzyılın en büyük felaketi" olarak tanımlayan Putin ("Putin: Soviet Collapse..." 2005), ilginç bir biçimde 2009 yılında Katın konusunda yeni bir açılım yapan lider olmuştur.

Putin'in Katın politikasını 2000-2007, 2008-2012 ve 2013-2017 arası üç dönemde incelemek mümkündür. 2000-2007 dönemi, Katın konusunun ya göz ardı edildiği ya da SSCB sorumluluğunun ancak çok dolaylı bir biçimde kabul edildiği dönemdir. 2008-2012 arasında Katın konusunda önemli bir dış politika açılımı gerçekleştirilmiş, bu bağlamda 2000-2007 döneminden büyük bir kopuş yaşanmıştır. 2013'ten itibaren ise Katın konusundaki geleneksel sorumluluğun kısmen kabulü yaklaşımına bir dönüş gerçekleşmiştir.

2000-2007: Eski-Yeni Avrupa İkililiğinden Yararlanarak Katın'da SSCB Sorumluluğunu Muğlaklaştırma Stratejisi

2000-2007 döneminde, Putin yönetimi genelde Katın konusunda bir inisiyatif almaktan kaçınmıştır. Putin, Katın konusuna konuşmalarında yer vermezken bu dönemde Katın konusundaki en önemli gelişme 2004 yılında Rus Askeri Başsavcılığı'nın almış olduğu bir karardır. 21 Eylül 2004 tarihinde Rus Askeri Başsavcılığı, suç isnat edilenlerin hayatta olmayışına bağlı olarak ceza davasını reddetmiş, üstelik ceza davasının reddi kararı ile birlikte soruşturmada kullanılan belgelerin açıklanmasını yasaklamıştır. Karar, yasağın bir süre sonra kaldırılmasına bağlı olarak alındığı tarihten birkaç ay sonra, ancak 2005 yılının mart ayında açıklanmıştır. Kararda "NKVD'nin birkaç üst düzey yöneticisinin, yetkilerini aşmak suretiyle cürümün faili oldukları" ifadesine yer verilerek, infazlarda politik bir saikin olmadığına hükmedilmiş, infaz edilen bireylerin kimlikleriyle ilgili kanıtların olmadığı gerekçesiyle öldürülenlerin listesine de yer verilmemiştir (Guryanov 2012: 699-700). Sonuçta, Katın Katliamı'nda Sovyet sorumluluğu kabul edilmekle birlikte, katliam emrinin kaynağının, yetkilerini aşarak bu yönde karar veren NKVD yöneticileri olduğu ve Stalin dâhil Politbüro üyelerinin bu konuda bir dahlinin olmadığı kararına varılmıştır. Başsavcılık, Katın'da öldürülenlerin bir listesini bu konuda kanıt yetersizliği gerekçesiyle yayınlamayı öldürülenlerin yakınlarının yargısal sürece müdahil olmalarının önüne geçmek istemiştir.

Eylül 2004'ten itibaren yargı kararlarıyla Katın konusunda SSCB'nin sorumluluğunun muğlaklaştırılmasının Polonya'da ve Doğu Avrupa'da 1999-2004 yılları arasında yaşanan büyük değişimleri takiben gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Nitekim Polonya 12 Mart 1999 tarihinde Çek Cumhuriyeti ve Macaristan ile birlikte NATO üyesi olmuş, ABD'nin 2003 tarihli Irak müdahalesine Fransa ve Federal Almanya gibi Avrupa devletlerinin aksine destek vermiştir¹². Polonya'nın, 1 Mayıs 2004 tarihinde birçok Doğu Avrupa ve Baltık devleti ile birlikte Avrupa Birliği (AB) üyeliğine kabul edilmesi ise RF tarafından AB içinde ABD bağlamı bir bölünme sürecinin kurumlaşacağı şeklinde yorumlanmış ve bu çelişkiden beslenmeyi uman bir yaklaşımı gündeme getirmiştir.

Putin yönetiminin yeni yaklaşımının Katın ile birlikte ikinci uygulaması 2005 yılı Rusya-Polonya Et Krizi'nde görülmüştür. 2005 yılında RF yönetimi hijyen koşullarını gerekçe göstererek Polonya'dan et ve tarım ürünleri alımını durdurmuştur. Polonya üzerinde baskı kurarak Polonya dış politikasında değişiklikler yaptırmayı hedefleyen bu politika, Fransa ve Almanya gibi Avrupa devletlerinin "Eski Avrupa" refleksleriyle Polonya'yı savunma

¹² Bu durum, dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'i "Eski" ve "Yeni" Avrupa olarak Avrupa devletlerini ABD müdahaleciliğine karşı tavırları bağlamında ikiye ayıran bir söylem geliştirmeye itmiştir. Şu sözler Rumsfeld'e aittir: "Avrupa'yı Almanya ve Fransa'yı gibi düşünüyorsunuz. Ben öyle düşünmüyorum. Bence bu, "Eski Avrupa". Eğer tüm NATO Avrupası'na bakarsanız, ağırlık merkezinin doğuya kaydığını görürsünüz". ("U.S.: Rumsfeld's 'Old' and..." 2003).

konusunda kararlı olmayacakları varsayımına dayanmıştır. Ancak, Polonya'nın veto kartını kullanarak RF-AB ticaret görüşmelerini kesmesi ve bu sürece AB'nin verdiği destek RF'yi bu konuda ısrarlı olmaktan alıkoymuştur. Nitekim ancak Aralık 2007'da RF'nin Polonya'dan et ve tarım ürünleri ihracatına koymuş olduğu yasağı iptal etmesi üzerine AB, RF ile görüşmelere yeniden başlamıştır (Gvosdev ve Marsh 2014: 231). 2005 Et Krizi ve krize AB'nin verdiği cevap, AB içinde Polonya'nın etkinliğini ve Avrupa devletlerinin tahmin edilenin ötesinde bir birlik fikrine sahip olduklarını kanıtlayarak, Putin/Medvedev yönetimini Polonya politikasında önemli değişimler yapmaya sevk etmiştir.

2008-2012: Füze Kalkanının Gereksizliğini Kanıtlamak İçin Katın

Açılımı

Ağustos 2008'de beş gün süren bir savaş neticesinde RF'nin, Batıcı lider Mihail Saakaşvili'nin yönetimindeki Gürcistan karşısında kesin bir zafer kazanması, RF-Polonya ilişkilerinde de sonuçlar doğurmuştur. Dönemin RF devlet başkanı Dimitri Medvedev'in operasyonları durdurma kararını ilan ettiği tarihten ("Russia Ends..." 2008) iki gün sonra 14 Ağustos 2008 tarihinde Amerikan füze savunma sisteminin Polonya topraklarına yerleştirilmesi ile ilgili bir antlaşma yapılacağı bilgisi Polonyalı yetkililer tarafından basına sızdırılmıştır (Shanker ve Kulish 2008). Antlaşmanın resmi imza töreni 20 Ağustos 2008'de ABD Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice ve Polonya Dışişleri Bakanı Radek Sikorski'nin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Tören sırasında Rice, sistemin İran ve Kuzey Kore gibi uzun menzilli füzelere sahip devletlerden tehditlere karşı yapılacağını ifade etmesine rağmen, RF, esas hedefin Rusya olduğu söylemine yer vererek Polonya'nın antlaşmayı imzalayarak kendini saldırıya açık hale getirdiğini belirtmiştir ("Poland and US Sign..." 2008).

Bu restleşmeyi takiben, dönemin RF devlet başkanı Medvedev, 4 Kasım 2008 tarihinde yapılan ABD Başkanlık seçimlerini Barack Obama'nın kazanmasının hemen ardından, 5 Kasım 2008'de Polonya sınırındaki RF'ye bağlı Kaliningrad bölgesine İskender Füzeleri yerleştirme kararını açıklamıştır ("Russia to Deploy..." 2008). Ancak ilerleyen günlerde, Obama'nın Orta Avrupa'ya füze savunma sistemi kurma planından geri adım atması halinde RF'nin İskender Füzeleri'ni Kaliningrad'a yerleştirmeyeceği garantisini vermiştir ("Medvedev: Ready to..." 2008).

Putin/Medvedev yönetimi, bu gelişmelerin ardından, Polonya'yı ikna etme yoluyla Obama yönetimini füze savunma sisteminden vazgeçirme stratejisine yönelmiştir. Polonya'yı RF'nin bir tehdit oluşturmayacağı konusunda ikna etme noktasında da Katın konusunu araştırmıştır. ABD füze savunma sisteminin Orta ve Doğu Avrupa'ya konuşlandırılması ile ilgili en fazla girişimde bulunan devletlerden birinin Polonya olduğu düşünüldüğünde (Zajac 2016: 114), RF'nin yeni stratejisinin mantığı netlikle ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda atılan ilk adım, Eylül 2009'da dönemin RF başbakanı Putin'in Polonya ziyareti olmuştur. Dayanışma Hareketi'nin ortaya çıktığı Gdansk kentini ziyareti sırasında Putin'in 1939 Nazi-Sovyet Paktı'nı "ahlaki olarak kabul edilemez" olarak tanımlaması, geçmişin yanlışlarını kabullenmediğini söylemesi, güvenlik konusunda Polonya'ya sözlü garantiler vermesi ve Katın konusunda ortak bir tarih komisyonu kurulması fikrine sıcak bakması ("Poland Remembers..." 2009) RF'nin değişen Polonya politikasını açıkça ortaya koymuştur. Ancak Putin'in Polonya açılımı, Obama'nın 18 Eylül 2009'da füze kalkanı projesinin rafa kaldırıldığını ve İran'ın kısa ve orta menzilli füzelerine karşı yeni bir sistem üzerinde çalışılmaya başlandığını ifade etmesi (Baker 2009) ile tavsamaya başlamıştır.

Şubat 2010'da Ukrayna'da Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç'in iktidara gelmesi, Polonya'da Rusya'dan tehdit algısını yeniden arttırmıştır. Artan tehdit algısının, füze kalkanını yeniden gündeme taşınması olasılığına karşılık 2010 yılının ortalarından itibaren Putin/Medvedev yönetimi yeni bir Polonya açılımı gerçekleştirmiş, bu kez açılımın merkezinde Katın konusu yer almıştır. Bu çerçevede ilk olarak 2 Nisan 2010'da *Rossiya Kultura* devlet televizyon kanalında Polonyalı yönetmen Andrzej Wajda'nın Katın Katliamı'nı Sovyetlerin işlediği fikrini yansıtan "Katın" filmi gösterilmiştir (Borodina 2010). İkinci olarak, Polonya Başbakanı Donald Tusk, katliamın yetmişinci yıldönümü anma etkinliklerine davet edilmiş, Tusk ve Putin Smolensk'te bir araya gelmişlerdir. Etkinlikler sırasında Putin'in totaliter bir rejimin işlediği suçların hiçbir şekilde meşrulaştırılmayacağı şeklindeki ifadesi resmi bir özür anlamına gelmemekle birlikte, olaylarda Sovyet sorumluluğunun kabullenilmesi olarak yorumlanmaktadır ("Prestupleniyam Totalitarnovo..." 2010). 10 Nisan 2010'da Polonya Devlet Başkanı ve Lech Kaczyński'nin de içinde olduğu 96 kişiyi taşıyan uçağın Smolensk havaalanı yakınlarında düşmesinin ardından, ilişkilerde sürpriz bir yakınlaşma gözlemlenmiştir. Bu ortamda, üçüncü açılım gerçekleşmiş, 28 Nisan 2010'da Yetsin döneminde Polonya'ya iletilen ve ekte yer alan dokümanlar, dönemin devlet başkanı Medvedev'in emriyle internet üzerinden yayımlanmıştır ("Russia Posts..." 2010). Dördüncü olarak, 26 Kasım 2010 tarihinde Rus Parlamentosu'nun alt kanadı *Duma*, RF Komünist Partisi'nin etkili muhalefetine ve karşı oyuna rağmen, İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonyalıların Katın bölgesindeki kitlesel infazlarından Stalin'in ve diğer Sovyet yetkililerin sorumluluğunu vurgulayan bir karar almıştır "Russian Parliament Condemns..." 2010¹³. Karar, Polonya tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Örneğin Polonya Parlamentosu alt kanadı *Sejm* Başkanı Grzegorz Schetyna, bu gelişmeyi ikili ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım olarak değerlendirmiş ("Poland Welcomes..." 2010), Başbakan Tusk ise kararı RF hükümeti tarafından "cesur adımlarla" takip edilmesini umduğu bir jest olarak tanımlamıştır ("Polish Reactions to..." 2010). Beşinci olarak, Mayıs 2010'dan Temmuz 2011'e kadar geçen sürede Katın Katliamı ile ilişkili yak-

¹³ Kararın tam metni için bkz. ("O Zayavlenii..." 2010).

laşık 137 cilt belge Polonya'ya iletilmiştir ("IPN Received..." 2011). Son olarak Nisan 2012'de Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kirill, Polonya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında Kirill ile Polonya Katolik Kilisesi Başpiskoposu Jozef Michalik, yayınladıkları ortak deklarasyonda, Polonya ve Rus tarihlerinin acı veren sayfalarını çözüme amacından bahsetmişlerdir (Dempsey 2012).

2013-2018: Katın Konusunda Geleneksel Politikaya Dönüş

Katın konusunda 2008-2012 döneminde yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen, Polonya tarafının konuyla ilgili birçok talebi Rus otoritelerince yerine getirilmemiştir. Faillerin tümünün kimlikleri açıklanmamış, katliama uğradığı iddia edilenlerin açık kimlikleri, bir tazminat yükümlülüğü oluşmasını engelleyebilmek amacıyla ilan edilmemiştir (Guryanov 2012: 696-697). Bu çerçevede, konu Katın'da hayatını kaybeden 15 Polonyalının yakınlarının başvurusu üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) de gündemine taşınmış, AİHM 2013 yılında almış olduğu kararda, olayın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ilgili devlette yürürlüğe girmesinden önceki bir tarihte gerçekleşmesi nedeniyle AİHM'nin bu konuda bir karar veremeyeceğine hükmetmiştir. Ancak, RF'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerine aykırı bir biçimde gerekli belgeleri paylaşma konusunda işbirliği yapmadığı saptanmasında bulunmuş ve bu gerekçeyle RF'nin mahkûmiyetine karar vermiştir ("Janovec ve Diğerleri/Rusya..." 2013: 10-13).

Polonya, 2013'te Ukrayna'da Rusya'ya yakın bir politika izleyen Viktor Yanukoviç'in devrilmesi sürecinde AB'nin yaklaşımının oluşumunda etkili bir aktör olmuş, bu bağlamda RF tarafından "ihtilal destekçisi" bir devlet olarak değerlendirilmiştir (Gotev ve Kokoszcyzski 2014). Mart 2014'te RF'nin Kırım'ı ilhak etmesi ise, Polonya'da RF'yi bir güvenlik tehdidi olarak değerlendiren yaklaşımı daha da ön plana çıkarmış (Easton 2014), bu durum Rus-Polonya ilişkilerini bozucu bir faktöre dönüşmüştür. Bu bağlamda, Polonya, Kırım'ın ilhakından Temmuz 2017'ye kadar, ordu modernizasyonu için 14.5 milyar doların üstünde bir bütçe ayırmış ve *Patriot* füze sistemi alımını içeren anlaşmayı ABD ile imzalamıştır (Ahronheim 2017). Dahası, 3 Nisan 2017'te Polonya Askeri Savcılığı, 2010 yılında Smolensk'te yaşanan uçak kazasında Rus hava trafik kontrolörlerinin kazaya sebebiyet verdiği ile ilgili yeni kanıtların olduğunu ileri sürmüştür ("Poland Accuses..." 2017).

Tüm bu gelişmeler RF'nin Katın politikasında da sonuçlar doğurmuştur. RF'nin Katın politikasındaki değişim, en belirgin bir biçimde Nisan 2017'de yapılan bir sembolleştirmede görülmektedir. Nisan 2017'de, Katın'da Polonyalıların mezarlarının olduğu bölgeye 1919-1921 yılları arasında Polonyalılar tarafından esir alınan Kızılordu askerlerinin insanlık dışı koşullarda yaşamak zorunda kaldığı ve onbinlercesinin bu süreçte hayatını kaybettiği iddiasına yer veren bir levha yerleştirilmiştir. RF Kültür Bakanı Vladimir Medinski'nin başında olduğu Rus Askeri Tarih Derneği tarafından yerleştirilen levhada, Polonyalıların Kızılordu askerlerini tuttukları bu

kampların “toplama kampları” olarak tanımlanması dikkat çekicidir (“Varşave ne Ponravilos...” 2017; “Polish Foreign...” 2017).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonyalı savaş esirlerinin toplu katliamında sorumluluğun hangi devlete ait olduğu sorusu, *Berlin Radyosu*’nda bu kişilerin toplu mezarlarının bulunduğu dair anonsun yapıldığı 13 Nisan 1943’ten itibaren tartışılmaktadır. SSCB yönetimleri, Gorbaçov dönemine kadar 25 Ocak 1944 tarihli *Burdenko Raporu*’nu dayanak olarak almış ve katliamda sorumluluğun reddi politikasını tutarlı bir biçimde sürdürmüştür.

Gorbaçov yönetiminde SSCB’de, sözkonusu geleneksel yaklaşım terk edilmiş, bu bağlamda bürokratik merkezizetçiliği sınırlandırmak için merkezizetçilik ile özdeşleştirilen Stalin’i itibarsızlaştırma politikası kapsamında, Katın konusu gündeme taşınmıştır. Gorbaçov, aynı zamanda Polonya’da, serbest seçimler arifesinde komünistlere desteğin azaldığını gözlemleyerek, Polonya’nın komünist yönetiminin de gayretiyle radikal bir adım atmış ve Katın konusunu gündemine almıştır. Bu çerçevede, Gorbaçov Ekim 1988’de Katın’da katliamı simgeleyen bir anıt dikme kararı almış, ancak anıtın Polonyalılarla beraber Naziler tarafından Katın’da öldürülen Sovyet savaş esirlerinin anısına dikileceği açıklaması Polonya’da SSCB yönetimine tepkileri daha da arttırmıştır. Haziran 1989 seçimlerinde Dayanışma hareketinin beklenilenin de oldukça üstünde bir başarı elde etmesi, Gorbaçov’u, Polonya’nın tamamen kaybedilmemesi maksadıyla Katın’da Sovyet sorumluluğunun kabulü politikasına yönelmiştir. 13 Nisan 1990’da Gorbaçov, Polonya Devlet Başkanı Jaruzelski’nin gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında NKVD tarafından infaz edilen bir grup Polonyalının listesini Polonya Devlet Başkanı’na iletmiştir. Aynı gün Sovyet Resmi Haber Ajansı TASS’ta NKVD’nin başındaki Beria ve Merkulov gibi daha alt düzey yetkililerin esas sorumluluğunun saptanmasında bulunulması, Polonya’da Stalin’in sorumluluğunun Gorbaçov yönetimince göz ardı edildiği biçiminde yorumlanmış, böylelikle Gorbaçov’un Katın politikası, Polonya’da istenen sonuçları vermemiştir.

Yeltsin döneminin ilk yıllarında Gaydar’ın 2 Ocak 1992’de uygulamaya koyduğu ‘şok terapi’ programı kapsamında Batı ile ilişkilere verilen öncelik, Polonya özelinde de sonuçlar doğurmuş, Polonya, hem Rusya’da liberal dönüşümü gerçekleştirmede bir model, hem de Rusya’nın Avrupa ile olan ticari ilişkilerinde bir köprü olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Polonya ile ilişkilerinde güveni tesis edebilme amacıyla Yeltsin yönetimi tarafından Katın konusu araştırılmıştır. Yeltsin’in talimatıyla Katın Katliamı konusunda bir komisyon kurulmuş, komisyonun çalışmaları sonrasında Katın Katliamı ile ilgili saptanan belgelerin kopyaları 14 Ekim 1992’de Polonya Devlet Başkanı Lech Walesa’ya iletmiştir. Dahası, 25-26 Ağustos 1993 tarihlerinde gerçekleşen Yeltsin’in Polonya ziyareti sırasında yayınlanan ortak bildiriye Katın’ın faillerinin cezalandırılacağı ve tazminat konusunda çalışmalar yapılacağı ifade edilmiştir.

1994 ile birlikte, reformlarda başarısızlık, ekonomik liberalleşmeye artan tepki, Rus ekonomisinde Batıyla rekabet edemeyen geri teknoloji sektörlerin hâkimiyetinin sürmesi gibi faktörler Katın konusunun Yeltsin yönetimi tarafından ele alınış biçiminde etkisini göstermiştir. Yeltsin'in temsil ettiği Batıcılığın ve ekonomik liberalizmin RF'de gözden düşmesi, Yeltsin'i Katın konusunda yeni görüşler ileri sürmekten ve tazminat/faillerin cezalandırılması gibi konularda adımlar atmaktan alıkoymuştur. Bu dönemde, Rus Askeri Başsavcılığı, Katın konusundaki araştırmasını zamana yayarak, konuyu gündem dışına itmeye çalışmıştır.

Putin iktidarının ilk yılları Yeltsin iktidarının son yıllarıyla Katın politikası bağlamında bir süreklilik içinde olmuştur. 2000-2007 döneminde, Putin yönetimi genelde Katın konusunda bir inisiyatif almaktan kaçınmış, AB içinde oluşan Eski/Yeni Avrupa ikileminden yararlanarak, Almanya ve Fransa gibi devletlerin desteğini alarak Polonya gibi ABD ile yakın ilişki içinde olan Doğu Avrupa devletlerinin etkisini azaltma stratejisi izlemiştir. Stratejinin izleri Katın konusunda da görülmüştür. Bu çerçevede, 2004 yılında Rus Askeri Başsavcılığı, Katın Vakası'nda suç isnat edilenlerin hayatta olmayışına bağlı olarak ceza davasını reddetmiştir. Ancak 2005 yılında yaşanan Rusya-Polonya Et Krizi'nde, AB içinde Fransa ve Almanya gibi devletlerin açıkça Polonya'nın yanında yer alması, Putin yönetiminin stratejisinin başarısızlığını açıkça ortaya koymuştur.

Ağustos 2008'deki Rusya-Gürcistan Savaşı'nda RF'nin elde ettiği başarının Doğu Avrupa'da ve ABD'de yarattığı kaygı, bir Amerikan füze savunma sisteminin Polonya topraklarına yerleştirilmesi ile ilgili tartışmayı başlatmış, kısa süre içinde bu konuda Polonya-ABD arasında bir antlaşma imzalanmıştır. 2008-2012 arası bu dönemde Putin/Medvedev yönetimi, RF'nin Doğu Avrupa'ya yönelik saldırgan bir niyetinin olmadığını kanıtlama yoluyla füze kalkanından vazgeçilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, yeni bir Katın açılımı gündeme gelmiştir. Eylül 2009'da dönemin RF başbakanı Putin, Polonya ziyareti sırasında Katın konusunda ortak bir tarih komisyonu kurulması fikrine sıcak baktığını açıklamıştır. Ancak Obama'nın 18 Eylül 2009'da füze kalkanı projesinin rafa kaldırıldığını ifade etmesiyle birlikte Putin'in Katın açılımı tavsamaya başlamıştır.

Şubat 2010'da Ukrayna'da RF yanlısı Viktor Yanukoviç'in iktidara gelmesi, Polonya'da RF'den tehdit algısını yeniden arttırmış, sözkonusu algıyı değiştirebilmek için Putin/Medvedev yönetimi bir kez daha Katın açılımını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede atılan en önemli adım, 26 Kasım 2010 tarihinde Rus Parlamentosu'nun alt kanadı *Duma*'nın, İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonyalıların Katın bölgesindeki kitlesel infazlarından Stalin'in ve diğer Sovyet yetkililerin sorumluluğunu vurgulayan bir karar almasıdır.

2013'te Ukrayna'da Rusya'ya yakın bir politika izleyen Viktor Yanukoviç'in devrilmesine Polonya'nın desteği RF'de Polonya'ya, Mart 2014'te RF'nin Kırım'ı ilhak etmesi ise, Polonya'da RF'ye yönelik algıyı yeniden olumsuzla çevirmiştir. Bu iki gelişmenin etkisiyle, 2013 yılından itibaren, RF,

Katın konusunda sorumluluğu reddetme konusundaki geleneksel politikaya dönüş emareleri göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABARINOV Vladimir (1991). *Katınskii Labirint*, Moskova: Novosti.
- BAKER Peter (2009). "White House Scraps Bush's Approach to Missile Shield", *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2009/09/18/world/europe/18shield.html> (09.07.2017).
- AHRONHEIM Anna (2017). "Poland to Buy Israeli-Made Patriot Missiles", *The Jerusalem Post*, <http://www.jpost.com/Israel-News/Poland-to-buy-Israeli-made-Patriot-missiles-499233> (13.07.2017).
- BATTIATA Mary (1989). "Shevardnadze Suggests Warsaw Pact Changes", *The Washington Post*, 26 Ekim 1989, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/10/26/shevardnadze-suggests-warsaw-pact-changes/c6ce8660-7202-46b5-b3d8-a97536b23db4/?utm_term=.9ff23c94708f (28.06.2017).
- BAZYLER Michael J. (2006). "The Role of the Soviet Union in the International Military Tribunal at Nuremberg", Herbert R. Reginbogin et.al, (der.), *The Nuremberg Trials: International Criminal Law since 1945*, Münih: K.G. Saur, 2006: 45-52.
- BORODINA Arina (2010). "'Katın' Andjeya Vaydiy v Gasudarstvennom Teleafire", *Kommersant*, <https://www.kommersant.ru/doc/1349893> (11.07.2017).
- BROWN Archie (1997). *The Gorbachev Factor*, Oxford: Oxford University Press.
- BURDENKO H. (1944). *Soobşeniye Spetsialnoy Komissii po Ustanovleniyu i Rassledovaniyu Obstoyatstv Rasstrela Nimetsko-Faşistskimi Zahvatçikami v Katınskom Lesu Voennoplennih Polskih Ofitserov*, TsK VKP (6).
- CARLISLE Rodney P. ve Golson, J. Geoffrey (2008). *The Reagan Era from the Iran Crisis to Kosovo*, Oxford: ABC-CLIO.
- CIENCIALA, Anna M. et al. (2007). *Katyn – A Crime without Punishment*, New Haven ve Londra: Yale University Press.
- DAHLBURG John-Thor (1993). "Yeltsin Hails New 'Era' as he and Walesa Sign Pacts", *Los Angeles Times*, http://articles.latimes.com/1993-08-26/news/mn-28212_1_president-yeltsin (03.07.2017).
- "Das Geheimnis der Polnischen Massengräber bei Katyn", *Die Zeit*, 9 Temmuz 1949, 23, <http://www.zeit.de/1949/23/das-geheimnis-der-polnischen-massengraeber-bei-katyn> (22.06.2017).
- DEMPSEY Judy (2012). "Why the Russian Patriarch's Visit to Poland is Important for Europe", *Carnegie Europe*, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=49122> (11.07.2017).
- "Dokladnaya Zapiska Narkoma Vnutrennih Del SSSR L.P. Berii İ.V. Stalinu c Predlojeniem Poruçit NKVD SSSR Rassmotret v Ocobom Poryadke Dela na Polskih Grajdan, Coderjaşihsy v Legeryah dla Voennoplennih NKVD SSSR i Tyurmah Zapadnih Oblastey Ukrainiy i Belorussii, Mart

- 1940 g., Podlinnik., RGASPI. F. 17. Op. 166. D. 621. L. 130-133.”, *Rusya Federasyonu Federal Arşiv Ajansı*, <http://portal.rusarchives.ru/publication/katyn/01.shtml> (01.07.2017).
- EASTON Adam (2014). “Poland and Baltic Feels Heat from Crimea”, *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/world-europe-26526053> (11.07.2017).
- ETKIND Alexander et.al. (2012). *Remembering Katyn*, Cambridge: Polity Press.
- “Europe Court Criticizes Russia over Katyn Massacre Inquiry”, *BBC News*, 21 Eylül 2013, <http://www.bbc.com/news/world-europe-24605103> (03.07.2017).
- FELKAY Andrew (2002). *Yeltsin’s Russia and the West*, Westport: Praeger.
- FRIEDMAN Thomas (1991). “Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO”, *New York Times*, <http://www.nytimes.com/1991/12/21/world/soviet-disarray-yeltsin-says-russia-seeks-to-join-nato.html> (01.07.2017).
- FRY, Michael Graham et.al. (2002). *Guide to International Relations and Diplomacy*, Londra ve New York: Continuum.
- FURR Grover (2013). “The ‘Official’ Version of the ‘Katyn Massacre’ Disproven? – Discoveries at a German Mass Murder Site in Ukraine”, *Socialism and Democracy*, XXVII (2): 96-129.
- GERTJEJANSSEN Wendy Jo (2013). “Volhynian Poles, Massacres of (1943)”, Alexander Mikaberidze (der.), *Atrocities, Massacres, and War Crimes – An Encyclopedia, Vol: 1, A-L*, California: ABC-CLIO: 692-693.
- GIBBS Joseph (1999). *Gorbachev’s Glasnost – The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*, Texas: A&M University Press.
- GORSKA Joanna A. (2010). *Dealing with a Juggernaut – Analyzing Poland’s Policy towards Russia, 1989-2009*, Lanham: Lexington Books.
- GOTEV Georgi ve Krzysztof Kokoszczyaski (2014). “Poland’s Stake in the Ukraine Crisis: Hawkish or Insightful”, *Euractiv*, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/poland-s-stake-in-the-ukraine-crisis-hawkish-or-insightful/> (11.07.2017).
- GREGORY Paul R. ve Maciej Siekierski (2008). “Exhuming Secrets”, *Hoover Digest*, 3, <http://www.hoover.org/research/exhuming-secrets> (30.06.2017).
- GURYANOV Alexander (2012). “Current Status of the “Katyn Case” in Russia”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, XLV (1&2): 695-702.
- GVOSDEV Nikolas K. ve Christopher Marsh (2014). *Russian Foreign Policy – Interests, Vectors, and Sectors*, Los Angeles: SAGE.
- “IPN Received 11 Volumes of Russian Files on Katyn Massacre – Warsaw, 7 July 2011”, *Institute of National Remembrance*, <https://ipn.gov.pl/en/news/508,IPN-received-11-volumes-of-Russian-files-on-Katyn-Massacre-Warsaw-7-July-2011.html> (11.07.2017).

- “İstoriya Vzaimootnoşeniy RF i NATO”, *Kommersant*, 15 Mayıs 2002, <https://www.kommersant.ru/doc/322003> (01.07.2017).
- JACK Andrew (2006). *Inside Putin’s Russia*, Oxford: Oxford University Press.
- “Janovec ve Diğerleri/Rusya – 55508/07 ve 29520/09 21.10.2013 Tarihli Karar [BD]”, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Mahkeme İctihadına İlişkin Bilgi Notu*, Ekim 2013, 167: 10-13.
- JASUDOWICZ Tadeusz ve Radoslaw Fordonski (2012). “Moscow Secrecy in the Katyn Massacre”, M. B. Szonert (der.), *Katyn – State-Sponsored Extermination*, Cleveland: Libra Institute: 11-22.
- KADELL Franz (1991). *Die Katyn-Lüge. Geschichte einer Manipulation. Fakten, Dokumente und Zeugen*, Mühlin: Herbig.
- KAHN Martin (2017). *The Western Allies and the Soviet Potential in World War II – Economy, Society and Military Power*, New York: Routledge.
- KAISER, Gerd (2002). *Katyn. Das Staatsverbrechen – Das Staatsgeheimnis*, Berlin: Verlag.
- KOZYREV Andrei (2016). “Boris Yeltsin, the Soviet Union, the CIS, and Me”, *The Wilson Quarterly*, <https://www.wilsonquarterly.com/quarterly/the-lasting-legacy-of-the-cold-war/boris-yeltsin-the-soviet-union-the-cis-and-me/> (01.07.2017).
- KRAMER Mark (2012). “What is Distinctive about Katyn; the Massacres in Context”, M. B. Szonert (der.), *Katyn – State-Sponsored Extermination*, Cleveland: Libra Institute: 7-10.
- LEBEDEVA Natalya (1989). *Bezogovorochnaya Kapitulyatsiya Aggressorov: İz Istorii Ftoroy Mirovoy Voyniy*, Moskova: Nauka.
- LEBEDEVA Natalia (1994). *Katyn: Prestuplenie Protiv Çeloveçestva*, Moskova: Progress Kultura.
- LEBEDEVA Natalya (2000). “Kak Bilo Raskrito Katinskoe Prestuplenie”, *Sivodniya*, <http://www.katyn.ru/index.php?go=Pages&in=view&id=466> (29.06.2017).
- LEDFOUR Kenneth F. (2012). “Mass Murderers Discover Mass Murder: the Germans and Katyn – 1943”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, XLIV (3): 577-589.
- MARESCH Eugenia (2010). *Katyn 1940 – The Documentary Evidence of the West’s Betrayal*, Stroud: The History Press.
- “Medvedev: Ready to Respond If U.S. Ends Missile Plan”, *Reuters*, 13 Kasım 2008, <http://www.reuters.com/article/us-russia-medvedev-idUSTRE4AC1OD20081113?virtualBrandChannel=10112> (09.07.2017).
- “Memorial Hatın”, *Belarus Cumhuriyeti Resmi İnternet Sitesi*, <http://www.belarus.by/ru/travel/belarus-life/khatyn> (27.06.2017).
- MILLER Robert S. (2012). *America’s Abandoned Sons – The Untold Story of Thousands of US Soldiers Secretly Murdered in the USSR*, Bloomington: Xlibris.
- “Natalya Lebedeva: ‘Mne Hoçetsya, Ştobiy Lyudi Osoznali, Şto ne Doljno Povtoritsya to, Şto Bilo pri Stalinizme i Daje pri Leninizme’”, *Uroki İstorii*, 25 Aralık 2012, <http://urokiistorii.ru/node/51657> (13.07.2017).

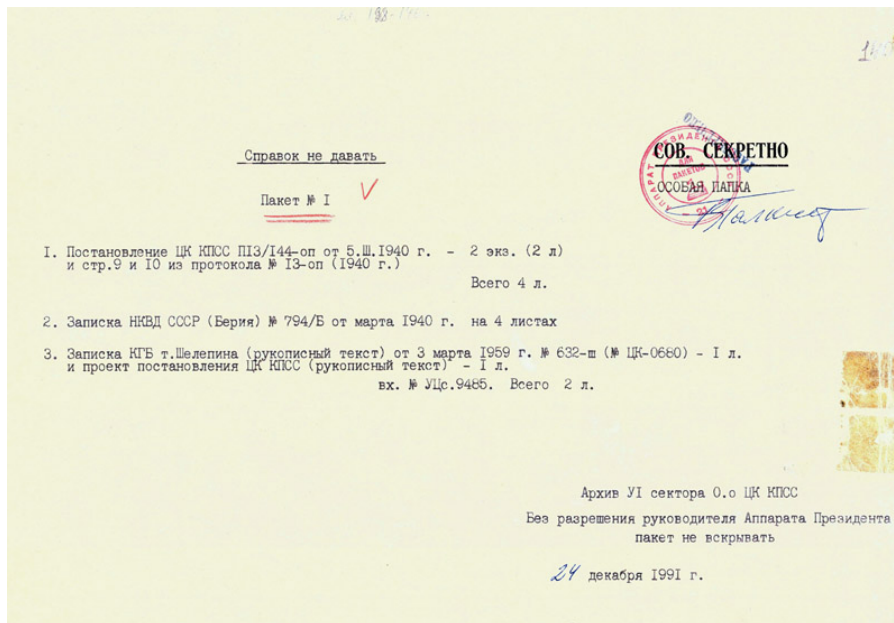
- NIKIFOROV İlya (2010). "İstoriya. Simbolicheskaya Katın", *Postimees*, <http://rus.postimees.ee/245251/istoriya-simvolicheskaya-katyn> (01.07.2017).
- "Nixon Sees Khatyn, a Soviet Memorial, not Katyn Forest", *The New York Times*, 2 Temmuz 1974, <http://www.nytimes.com/1974/07/02/archives/nixon-sees-khatyn-a-soviet-memorial-not-katyn-forest.html> (27.06.2017).
- NORTH David (1988). *The Heritage We Defend – A Contribution to the History of the Fourth International*, Detroit: Labor Publications.
- "NATO Confidential – 28 November 1989, DPA(89)1308", *Okrągły Stół*, http://okragly-stol.pl/wp-content/uploads/2015/11/1989-11-28_notatka_Mazowiecki_ZSRR.pdf (28.06.2017).
- "O Zayavlenii Gasudarstvennoy Dumiy Federalnovo Sobraniya Rassiyskoy Federatsii O Katinskoy Tragedii i Yiyo Jertvah", *Ofitsialnyy Internet-Portal Pravovoy Informatsii*, 26 Kasım 2010, http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102143155&intelsearch=&firstDoc=1&lastDoc=1 (11.07.2017).
- "On 13 April, Poland Commemorates the Day of Remembrance for the Victims of the Katyn Massacre", *Polonya Cumhuriyeti Dublin Büyükelçiliği Resmi Internet Sitesi*, 13 Nisan 2016, http://www.msz.gov.pl/en/p/dublin_ie_a_en/c/MOBILE/news/on_13_april_poland_commemorates_the_day_of_remembrance_for_the_victims_of_the_katyn_massacre (30.06.2017).
- "Paket No: 1 s Pereçnem Vlojennih Dokumentov. Ha Pakete Imeyutsa Grifiy 'Sov.Sekretno', Ocobaya Papka' i Zapis 'Arhiv VI Sektora O.o. TsK KPSS. Bez Razreşeniya Rukovoditelya Apparata Prezidenta SSSR Paket ne Vskrivat. 24 Dekabrya 1991 g.', Podlinnik RGASPI. F. 17 Op. 266 D. 621. L. 140", *Rusya Federasyonu Federal Arşiv Ajansı*, <http://portal.rusarchives.ru/publication/katyn/07.shtml> (01.07.2017).
- PAUL Allen (1991). *Katyn – Stalin's Massacre and the Triumph of the Truth*, New York: Charles Scribner's Sons.
- PERLEZ Jane (1993). "Yeltsin 'Understands' Polish Bid for a Role in NATO", *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/1993/08/26/world/yeltsin-understands-polish-bid-for-a-role-in-nato.html> (03.07.2017).
- "Poland 1989 June-August Solidarity Victorious", *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/special_report/1999/09/99/iron_curtain/timelines/poland_68.stm (28.06.2017).
- "Poland Accuses Russians of Deliberately Causing Jet Crash", *DW*, 3 Nisan 2017, <http://www.dw.com/en/poland-accuses-russians-of-deliberately-causing-jet-crash/a-38270615> (11.07.2017).
- "Poland and US Sign Missile Defence Deal", *The Guardian*, 20 Ağustos 2008, <https://www.theguardian.com/world/2008/aug/20/poland.usa> (09.07.2017).

- “Poland Remembers World War Start”, *BBC News*, 1 Eylül 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8230678.stm> (09.07.2017).
- “Poland Welcomes Russia’s Duma Katyn Statement”, *Sputnik News*, 26 Kasım 2010, <https://sputniknews.com/voiceofrussia/2010/11/26/35708199.html> (11.07.2017).
- “Polish Foreign Policy ‘Disappointed’ with Katyn Sign”, *Radio Poland*, 8 Nisan 2017, <http://www.thenews.pl/1/10/Artykul/301800>, Polish-foreign-ministry-disappointed-with-Katyn-sign (11.07.2017).
- “Polish Reactions to Russian Duma Resolution on Katyn Crime”, *Science in Poland*, 27 Kasım 2010, <http://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news,377976,polish-reactions-to-russian-duma-resolution-on-katyn-crime.html> (11.07.2017).
- “Prestupleniyam Totalitarnovo Rejima net Opravdaniy – Putin”, *Ria Novosti*, 7 Nisan 2010, <https://ria.ru/politics/20100407/219092317.html> (11.07.2017).
- PRUDNIKOVA Elena ve İvan Çigirin (2011). *Katyn, Loj, Starşaya İstoriyey*, Moskova: Olma Media Grupp.
- “Putin: Soviet Collapse a ‘Genuine Tragedy’”, *NBC News*, 25 Nisan 2005, http://www.nbcnews.com/id/7632057/ns/world_news/t/putin-soviet-collapse-genuine-tragedy/#.WVki20Chqko (03.07.2016).
- ROSSILINSKI-LIEBE Grzegorz (2014). *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist – Fascism, Genocide, and Cult*, Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- “Russia ‘Ends Georgia Operation’”, *BBC News*, 12 Ağustos 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7555858.stm> (07.07.2017).
- “Russia Posts Katyn Massacre Documents on Internet”, *Fox News*, 28 Nisan 2010, <http://www.foxnews.com/world/2010/04/28/russia-posts-katyn-documents-internet.html> (11.07.2017).
- “Russia to Deploy Missiles in Kaliningrad”, *China Daily*, 6 Kasım 2008, http://www.chinadaily.com.cn/world/2008-11/06/content_7178201.htm (08.07.2017).
- “Russian Parliament Condemns Stalin for Katyn Massacre”, *BBC News*, 22 Kasım 2010, <http://www.bbc.com/news/world-europe-11845315> (11.07.2017).
- “Russian President Eager to Talk with Obama”, *CNN*, 15 Kasım 2008, <http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/11/15/missile.defense.russia/> (9 Temmuz 2017).
- Semidesyatiletıye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoıy Revolyuytsii*, (1988). Moskova: İzdatelstvo Politıçeskoıy Literaturıy.
- SHANKER Thom ve Nicholas Kulish (2008). “U.S. and Poland Set Missile Deal”, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2008/08/15/world/europe/15poland.html> (08.07.2017).
- “‘Sinatra Doctrine’ at Work in Warsaw Pact, Soviet Says”, *Los Angeles Times*, 25 Ekim 1989, http://articles.latimes.com/1989-10-25/news/mn-745_1_warsaw-pact (28.06.2017).

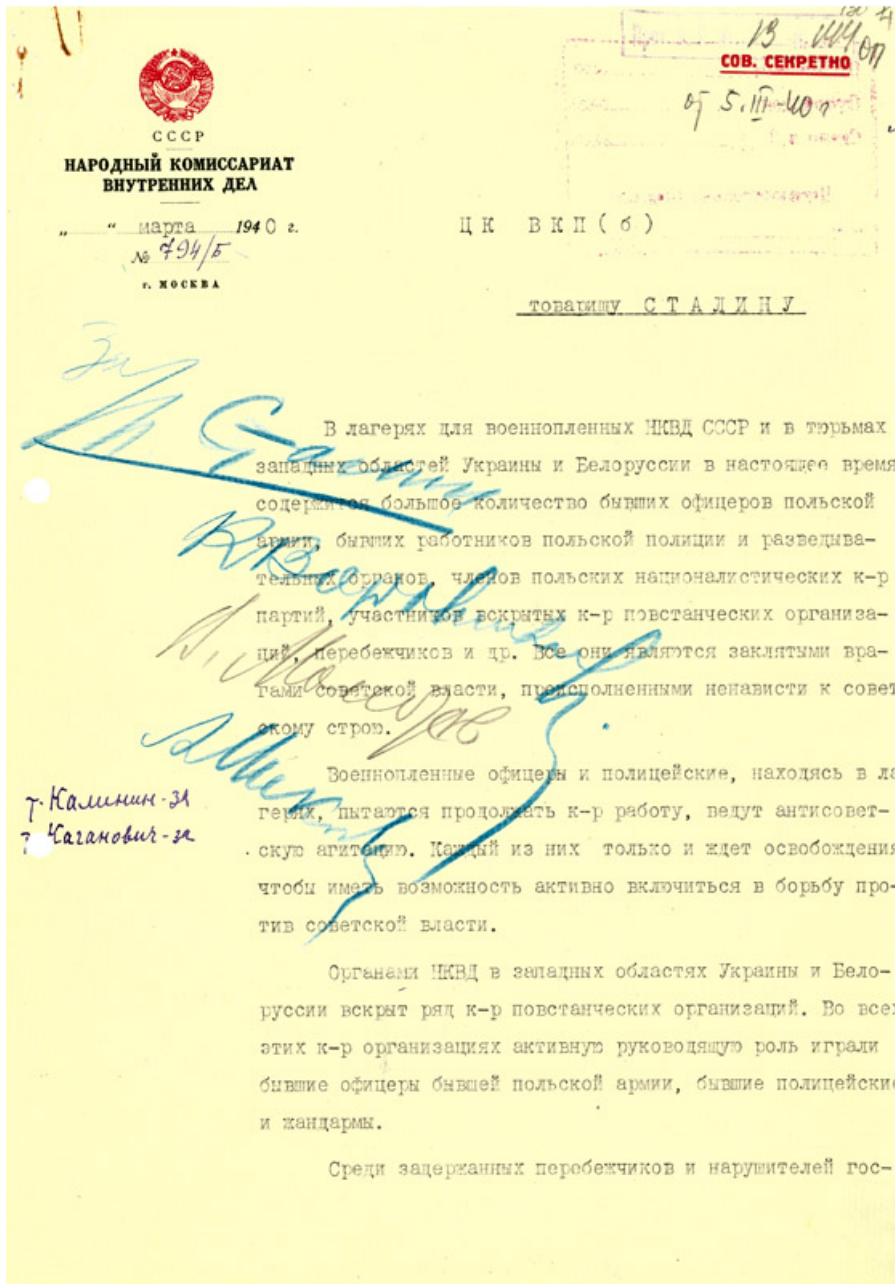
- “Solidarity – Polish Organization”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Solidarity> (28.06.2017).
- “Tadeusz Mazowiecki”, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/politics-obituaries/10410241/Tadeusz-Mazowiecki.html> (28.06.2017).
- TAUBMAN Philip (1987). “Gorbachev Assails Crimes of Stalin, Lauds Khrushchev”, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/1987/11/03/world/gorbachev-assails-crimes-of-stalin-lauds-khrushchev.html?pagewanted=all> (27.06.2017).
- THACKER Toby (2009). *Joseph Goebbels – Life and Death*, New York: Palgrave Macmillan.
- “U.S.: Rumsfeld’s ‘Old’ and ‘New’ Europe Touches on Uneasy Divide”, *Radio Free Europe Radio Liberty*, 24 Ocak 2003, <https://www.rferl.org/a/1102012.html> (03.07.2017).
- “Varsave ne Ponravilos Çislo Jertv”, *Gazeta.ru*, 8 Nisan 2017, <https://www.gazeta.ru/social/2017/04/08/10616609.shtml> (11.07.2017).
- “Vıpicka iz Protokola No:13 Zacedaniya Politbyuro TsK VKP(6) ‘Vapros NKVD SSSR’ (Punkt 144), 5 Marta 1940 g., Podlinnik., RGASPI. F. 17. Op. 166. D. 621. L. 134.”, *Rusya Federasyonu Federal Arşiv Ajansı*, <http://portal.rusarchives.ru/publication/katyn/03.shtml> (01.07.2017).
- WARREN Marcus (2000). “Putin Revives Soviet National Anthem”, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/1377685/Putin-revives-Soviet-national-anthem.html> (03.07.2016).
- WILLIAMS Carol J. (2015). “Putin, Once Critical of Stalin, Now Embraces Soviet Dictator’s Tactics”, *Los Angeles Times*, <http://www.latimes.com/world/europe/la-fg-russia-stalin-model-2015-0611-story.html> (09.07.2017).
- YAPICI Merve İrem (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, Ankara: USAK.
- “Yegor Gaidar”, *Economist*, 17 Aralık 2009, <http://www.economist.com/node/15125467> (03.07.2017).
- Zajac, Justyna, *Poland’s Security Policy – The West, Russia, and the Changing International Order*, (2016). Londra: Springer.
- “Zapiska Predsedatelya KGB pri SM SSSR A.N.Şelepina N.C. Hruşovu o Likvidatsii Vseh Uçetnih Del Na Polskih Grajdan, Rasstrelyannih v 1940 g. S Prilojeniem Proekta Postanovleniya Prezidiuma TsK KPSS., 3 Marta 1959 g. Rukopis. GRASPI. F. 17 Op. 166 D. 621. L. 138-139.”, *Rusya Federasyonu Federal Arşiv Ajansı*, <http://portal.rusarchives.ru/publication/katyn/05.shtml> (02.07.2017).
- ZAWODNY, Janusz Kazimierz (1962). *Death in the Forest: the Story of the Katyn Forest Massacre*, Indiana: University of Notre Dame Press, 1962.

Utku Yarıcı

Ek 1: Paket No:1

Ek 2: NKVD Başkanı Lavrenti P. Beria'nın Mart 1940 Tarih ve 794/B Sayılı Yazısı

132 8
3.-

H.

Исходя из того, что все они являются закоре-
нными, несправимыми врагами советской власти, НКВД
СССР считает необходимыми:

О. П.
Вопрос НКВД СССР. Z

1. Предложить НКВД СССР:

- 1) Дела о находящихся в лагерях для военнопленных 14.700 человек бывших польских офицеров, чиновников, помещиков, полицейских, разведчиков, жандармов, осадников и тюремщиков,
- 2) а также дела об арестованных и находящихся в тюрьмах западных областей Украины и Белоруссии в количестве 11.000 человек членов различных к-р шпионских и диверсионных организаций, бывших помещиков, фабрикантов, бывших польских офицеров, чиновников и перебежчиков -
- рассмотреть в особом порядке, с применением к ним высшей меры наказания - расстрела.

II. Рассмотрение дел провести без вызова арестованных и без пред'явления обвинения, постановления об окончании следствия и обвинительного заключения - в следующем порядке:

- а) на лиц, находящихся в лагерях военнопленных - по справкам, представляемым Управлением по делам военнопленных НКВД СССР,

131 8

2.-

границы также выявлено значительное количество лиц, которые являются участниками к-р шпионских и повстанческих организаций.

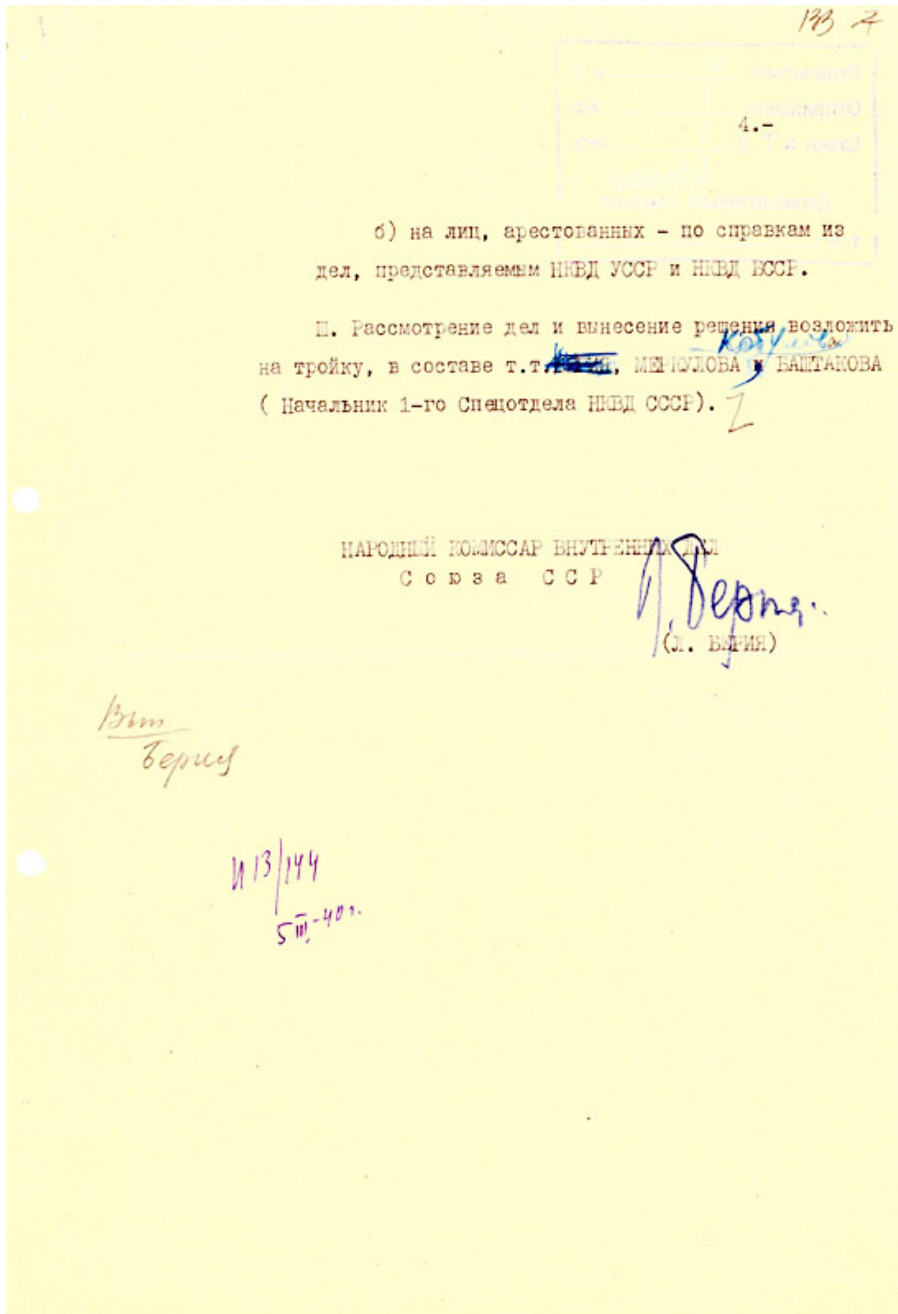
В лагерях для военнопленных содержится всего (не считая солдат и унтерофицерского состава) - 14.736 бывших офицеров, чиновников, помещиков, полицейских, жандармов, тюремщиков, осадников и разведчиков - по национальности свыше 97% поляки.

Из них:

Генералов, полковников и подполковников	-	295
Майоров и капитанов	-	2.080
Поручиков, подпоручиков и хорунжих	-	6.049
Офицеров и младших командиров полиции, пограничной охраны и жандармерии	-	1.030
Рядовых полицейских, жандармов, тюремщиков и разведчиков	-	5.138
Чиновников, помещиков, ксендзов и осадников	-	144

В тюрьмах западных областей Украины и Белоруссии всего содержится 18.632 арестованных (из них 10.685 поляки), в том числе:

бывших офицеров	-	1.207
бывших полицейских разведчиков и жандармов	-	5.141
Шпионов и диверсантов	-	347
Бывших помещиков, фабрикантов и чиновников	-	465
Членов различных к-р и повстанческих организаций и разного к-р элемента	-	5.345
Перебежчиков	-	6.127

Ek 3: 5 Mart 1940 Tarih ve 13/144 Sayılı Politbüro Kararı

134 2

Подлежит возврату в течение 24 часов (Пост. ПБ ЦК от 5.V.27 г., пр. № 100, п. 5)
во 2-ю часть Особого Сектора ЦК

СТРОГО СЕКРЕТНО
(Из О. П.)

Всесоюзная Коммунистическая Партия (большевиков). ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

№ П13/144. Тов. В е р и я.
5 марта 1940 г.

Выписка из протокола № 18 заседания Политбюро ЦК от 193 г.

Решение от 5.III.40г.

144.- Вопрос НКВД СССР.

1. Предложить НКВД СССР:

1) Дела о находящихся в лагерях для военнопленных 14.700 человек бывших польских офицеров, чиновников, помещиков, полицейских, разведчиков, жандармов, осадников и тюремщиков, 2) а также дела об арестованных и находящихся в тюрьмах западных областей Украины и Белоруссии в количестве 11.000 человек членов различных к-р шпионских и диверсионных организаций, бывших помещиков, фабрикантов, бывших польских офицеров, чиновников и перебежчиков - рассмотреть в особом порядке, с применением к ним высшей меры наказания - расстрела.

II. Рассмотрение дел провести без вызова арестованных и без представления обвинения, постановления об окончании следствия и обвинительного заключения - в следующем порядке:

а) на лиц, находящихся в лагерях военно-пленных - по справкам, представляемым Управлением по делам военнопленных НКВД СССР,

б) на лиц, арестованных - по справкам из дел, представляемым НКВД УССР и НКВД БССР.

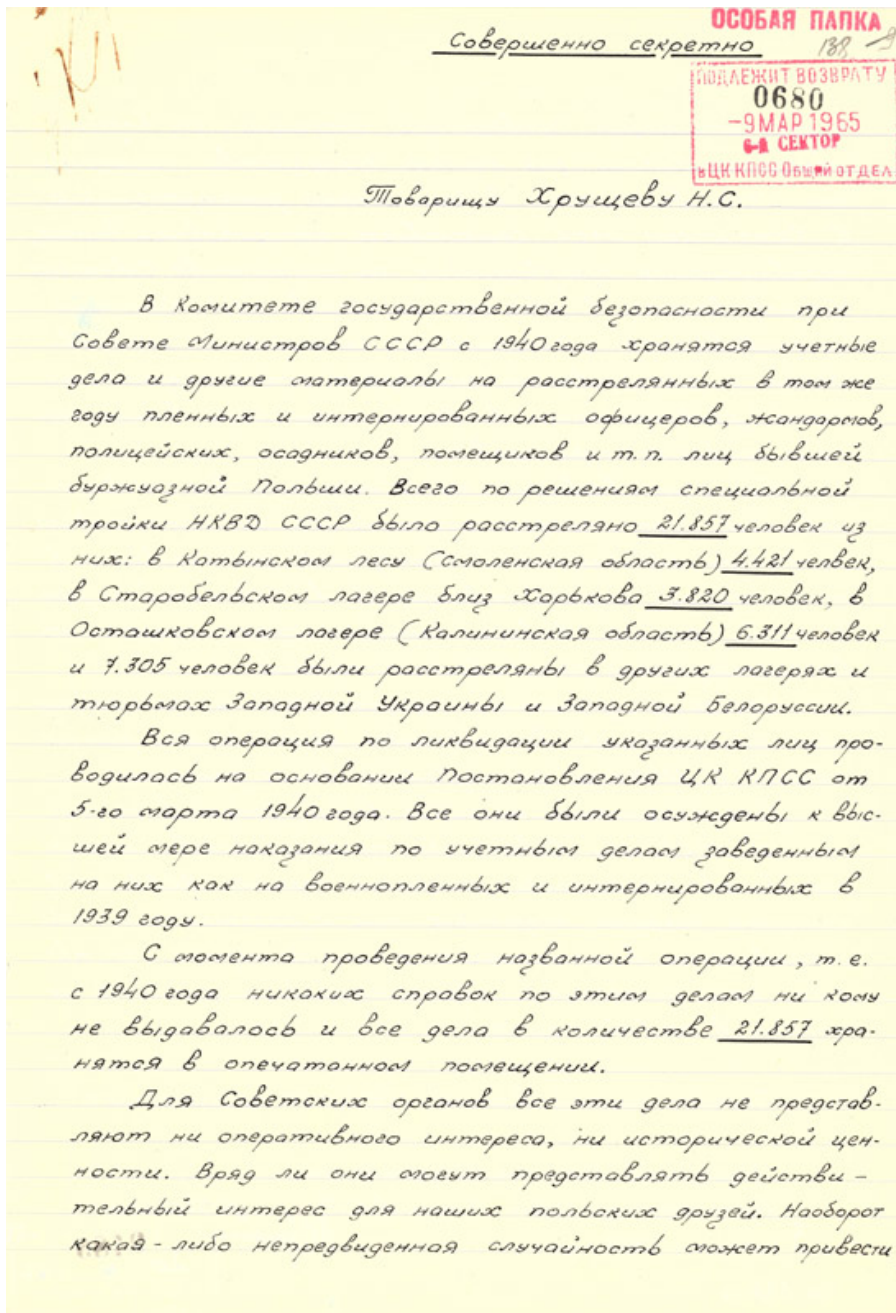
III. Рассмотрение дел и внесение решения возложить на тройку, в составе т.т. Меркулова, Рабулова и Баштакова (начальник 1-го Спецотдела НКВД СССР).

СЕКРЕТАРЬ ЦК

4НК

К сведению. Тем, получившим конспиративные документы, не допускать с ними кого бы то ни было, если нет от специальной комиссии ЦК. Все конспиративные материалы, документы и дела уничтожаются. Остатки и дела уничтожены. Делается на каждом документе личное товарищеское удостоверение, в за его личной подписью. Осуществляет Постановление Политбюро ЦК РКП (б) от ВУЦИ-24 г.

Ek 4: 3 Mart 1959 Tarih ve 632 Sayılı Şelepın'ın Hruşov'a Gönderdiği Mektup

к расконспирации проведенной операции, со всеми
нежелательными для нашего государства последстви-
ями. Тем более, что в отношении расстрелянных
в Катынском лесу существует официальная версия,
подтвержденная произведенным по инициативе Советских
органов власти в 1944 году расследованием Комиссии
именовавшейся: «Специальная комиссия по установ-
лению и расследованию расстрела немецко-фашист-
скими захватчиками в Катынском лесу военноплен-
ных польских офицеров.»

Согласно выводам этой комиссии все ликвидир-
ованные там поляки считаются уничтоженными
немецкими оккупантами. Материалы расследования в
тот период широко освещались в Советской и зару-
бежной печати. Выводы комиссии прочно укрепились
в международном общественном мнении.

Исходя из изложенного представляется целесообраз-
ным уничтожить все учетные дела на лиц расстре-
лянных в 1940 году по названной выше операции.

Для исполнения огульных вытребований по ли-
нии ЦК КПСС или Советского правительства можно
оставить протоколы заседаний тройки НКВД СССР,
которая осудила указанных лиц к расстрелу и акты
о приведении в исполнение решений троек. По объ-
ему эти документы незначительны и хранить их
можно в особой папке.

Проект постановления ЦК КПСС прилагается.

Председатель Комитета Государственной
безопасности при Совете Министров СССР

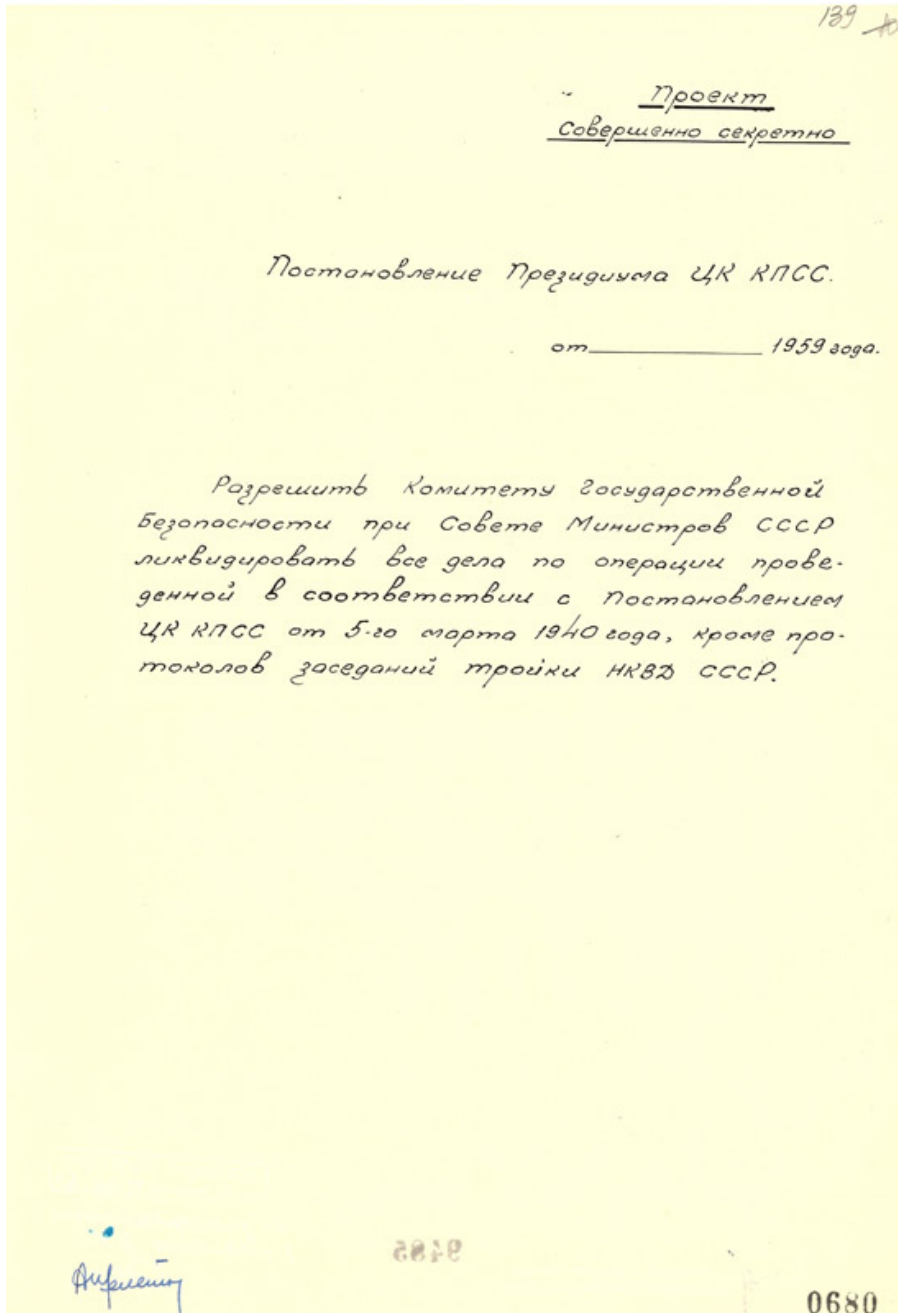
А. Шелепин

3 марта 1959 года

А. Шелепин

20 9485 -59
№ 65

М. 632-ш

CEMENTING STATE AUTHORITY: THE SOVIET EDUCATION CASE

Murat ASLAN*
Mehmet Nesip ÖĞÜN**

ÖZ

Bu makalenin amacı, eğitimin Sovyet Sisteminde devlet otoritesi oluşturmak için nasıl kullanıldığını ortaya koymaktır. Eğitim her zaman devlet otoritesini kurmanın bir yöntemi olmuştur. Farklı ulusların da takip ettikleri şekilde, Sovyet örneği de hem devlet hem de sendika düzeyinde benzer bir seyir izlemektedir. Devlet, devletin kendi toplumunu şekillendirme niyetiyle tutarlı bir çevre inşa etmeyi hedeflemektedir. Merkezi planlı doğasıyla Sovyet eğitimi, liderlik değişiklikleri eğitim politikalarına meydan okuduysa da, komünist doğaya sahip verimli alanlarda standart bir birey yaratacak şekilde tasarlanmıştır. SSCB'de eğitim yalnızca rejimi değil, aynı zamanda siyasi liderlik değerlerini desteklemek için de bir araç olmuştur. Bununla birlikte, devlet merkezli, merkezi olarak planlanan eğitici çevreler, bireyin özgür zihnini eğitmek yerine, genel sistemi sürdürmek için beslemiyorlardı. Bu kapsamda, Sovyet eğitim sisteminin tarihçesi, ideolojisi, amacı ve felsefesi, Sovyetlerin çok kapsamlı bir eğitim politikası belirlediğini ve 'mükemmel' toplumun temelini güçlendirmek için yöntemler uyguladığını gösterecek şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet, Otorite, İdeoloji, Devlet, Eğitim.

ABSTRACT

The aim of this article is to explore how education was used to build state authority in the Soviet System. Education has always been a method of building state authority. As it was followed by multiple nation-states, the Soviet case presents a similar course both at the state and union level, whereby the state pursues to construct an environment that is consistent with the state's intent to shape its own society. Soviet education, with its centrally planned nature, was designed to create a standard individual that was in line with communist principles, even though leadership changes had ultimate challenged education policies. Education in the USSR appeared to be a tool of justifying not only the regime but also the promotion of the values of political leadership. Nevertheless, state-centric, centrally

* Dr. Öğr.Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5128-102>,
E-posta: murat.aslan@hku.edu.tr

** Doç. Dr. Akdeniz Karpaz Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5866-1341>,
E-posta: mehmet.ogun@akun.edu.tr

planned educative circles, failed to feed the overall system in order to sustain itself instead of educating the individual's free mind. The history, ideology, purpose, and philosophy of the Soviet education system will be analyzed in order to show how the Soviets had established a very comprehensive education policy, as well as how they had employed various methods in order to strengthen the basis for the 'perfect' society.

Keywords: Soviet, Authority, Ideology, Education.

The Soviet education system was simply not focused on the maximization of choice; the education outputs were instead carefully arranged to fulfill state economic and political needs (Cox 2011:3). The aim of the Soviet authorities had always been the building of a new kind of society. Lenin was faced the problem of realizing a revolution in Tsarist Russia using the peasants and urban worker. Especially conditions of the urban workers became the organizational theme for revolution. The Bolsheviks organized the workers benefiting from the educational standards of the day and instilled in the workers [by] a desire for change in their social milieu. Once in power, Change in educational, authority figures, the effect of Church occurred while a movement to create a "New Soviet Man" was undertaken (Hughes 1992: 3).

The educational system was the main mean to attain this goal. It is, therefore, designed not only merely as a machine for the production of scientists, engineers and technician, but as an instrument of mass education from which the younger generation gain [both] their formal learning, [and] their social, moral and political ideas as well (Grant 1972: 15). Education in the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) was primarily a political tool for the construction of a communist society. Lenin's remark concerning the linkage of education to communism provides a clear educational context of USSR: "Without teaching there is no knowledge, and without knowledge there is no communism" (Grant 1972: 23). V.I. Lenin also stated that, "it is hypocritical to say that the school is outside of life, outside of politics." (Cox 2011: 4, Holmes 1991: 6). "Politics and education are symbiotic variables in all societies. Each is interwoven with the other and each is influenced by the other. This complex, symbiotic relationship is viewed as being interdependent. Usually the interaction between these two variables results in cooperative efforts to achieve the goals and needs of the society." (Cox 2011:9, Sorrentino and Curcio 1986: 1)

If the ideological background of education is taken into consideration, the consequence of such an educational context can be evaluated in terms of preferred methods in different layers of education circles, hidden messages instilled to the curricula and finally the human-source output of the education system. But the context and method of the education with its linkages to various aspects of social life will provide basis on what courses a system feeds itself by benefitting education.

If the conditions of 1920s are compared to the following decades of the Soviet regime, achievements can easily be observed. The illiteracy of 1920s, especially among the urban workers and rural peasants can be compared to numerically superior USSR in terms of qualified workers in 1960s presents what the educational system generated. Hence an analytic examination of education system in the USSR may contribute to understand the education's role in building and sustaining a system.

Education in the USSR appeared to be a tool of justifying not only the regime but also the promotion of the values of the political leadership. The handover of the authority to a new leader challenged educational system by redefined priorities and a shift in the exercises in schools. Every political currency suffers to create and feed its own elite by means of both official and unofficial education systems. The Communist regime is not exceptional from this tendency. As a self-defense mechanism, existence of any regime ought to be sustained by centrally planned and executed educational policies. Then education processes provides indicators what type of regime is desired by the prevailing regime.

From the aforementioned point of view the theme of this study is to search the education system of the USSR. The main frameworks will be focused to identify the context of Soviet education. In what ways the ruling regime benefits from the education to sustain its longevity and efficiency? What subjects did the Soviet regime avoid to include in the curricula? The answer of these questions will contribute to understand how, not only the Soviet but also any other regime can exploit education system to build and sustain preferred world view.

The first part of the study will cover a historical overview of the Soviet education. But only general events and remarks will be mentioned. The second part will focus on the purpose and philosophy of the Soviet education that gives the spirit and general principles of the system. Following section will underline the education policies pending to the leadership shifts. The basic tenets of the policies are assessed to remain unchanged, but priorities were challenged. This search will go through if education system is more prone to unchanging ideology or shifting leaderships. The general characteristics that differentiate Soviet system from the other systems will be examined at the fifth section. The USSR was composed of many republics autonomous regions and other administrative formations with their own languages and distinguishing culture. Soviet system was able to employ these characteristics in almost all of these formations. Hence these characteristics may define the capability of Soviet educational institutions. Following section will search the linkage of education to ideology in Soviet perception. The focus is to see how the education was benefitted to spread ideology and preserve its efficiency. Finally, last section will cover the Soviet's approach to religion and education. Education was a mean to promote the 'scientific atheism'. Conclusion will cover the analysis of the findings on the education system of

Soviets. This study covers the 1950-1960s of Soviet era. But period from 1920s to 1940s will sometimes be mentioned to provide comparisons of different terms.

A History of Soviet Education

Early Soviet educators were themselves kids of a tsarist regime; many educators brought into the Soviet era traditional teaching methods and values, this group proved an important and unanticipated resistance force to the early reforms of education. (Cox 2011: 6) Rosen clarifies and classifies periods of the Soviet education pending to the main perceptions and exercises (Rosen 1971: 36-63). Russian education before the Communist revolution in 1917 was undergoing an evolution from an elite privilege to a popular institution. The political and social disturbance of the February and October Revolutions in 1917 overturned the growing tsarist education system and instituted a new education authority (Cox 2011: 10). The educational policies of the 1920s were a rather experimental and present a transition period from Tsarist era to Communist term. Literacy campaigns were common for pupils and adults country wide in an idealistic but chaotic way. Obligatory primary schools and higher echelons were set up under the title of 'unified labor schools' though; there were difficulties to generalize the education. On the other hand, remnants of the Tsarist era were concern for the new regime. The authority of the 'non-communist' teachers had to be broken and replaced by the trusted and ideologically motivated ones to employ a consistent education program to Marxist ideals.

The term 1930-1950 is delineated as 'conservative' period by Rosen (1971: 36-63). Five year plan of 1928 required a competent and disciplined labor force since there were quantifiable deficiencies in the quantity of human resources. This need led to the decree of 1931 stating that theory with practice should be combined. Hence the term 'polytechnic' emerged in the curricula. The fee system was established in 1940 excluding the students in hardship, pupils of military and the ones who had outstanding success. Fee was a contradiction with the socialist character of the regime though; the war economy was the main cause for this attempt. This term brought a state examination system and discipline oriented education to acquire a devoted and unquestioning individual to society and regime. Successful students who qualified in the state examination were eligible to the higher education, but the rest had to work in agriculture or industry. The Stalin's influence on the ideological aspect of education was apparent.

Post 1950, until 1970's, was the Polytechnical period. This period affected all layers of education by its priority of combining 'general education' with 'polytechnic education'. The basic elements were, first, to teach the relationship of theoretical subjects to their practical application, second, to teach the fundamentals of production and, finally, to teach vocational skills (Rosen 1971: 42-43). The curricula were renewed in the direction of new priorities. The Soviet system seemed to swing toward a

concept of an extended and practical primary school followed by various forms of vocational training (Bereday 1972: 3). On the other hand this term can be characterized as destroying the felt effects of Stalinization. Lack of infrastructure in accordance with the 1958 Law of Education was the main impediment. It was the motivation of 'modernization' that challenged the whole education system (Ross 1958: 540).

Purpose and Philosophy of Education

Among the established goals by the Soviet government, two of them are very important. They are to "instill in the student the values encompassed in the term 'New Soviet Man' that is a good communist, and ... to produce an adequate number of trained people in the fields that best advance the economic and military interests of the Soviet Union" (Hughes 1992: 13). These two goals could be observed in the overall Soviet education system from the revolt till its demise. These goals present political and ideological aspect on the one side, economic aspect on the other side.

The purpose of the educational system can be raised on three factors, according to Ross (1958: 540). First, in the Soviet Union, there is a quite different concept of the knowledge essential to every human being and the kind of individual [that] the educational system is trying to produce; secondly, there is a marked difference in the degree of individual freedom permitted in the choice of subject matter; and thirdly, there is [an emphasis] in the ideology. These purposes take the state essential in defining the context of the knowledge and status of the individual. Education can be considered as the prime mean for realizing the state's goals in the planned Soviet economy. Individual serves to the Communist system and must be donated by the ideological knowledge that forms the basis of standardized mechanic member of the society. The state's needs seem foremost for designing the curriculum rather than needs of the individuals and society. The self-realization of the individual is not a method, nonetheless behaving in desired mode and serving to the state are crucial. Type of the knowledge to be taught favors the state to create a unique citizen loyal to the regime. Freedom of individual to select the context and type of education is severely limited. Hence individual is part of the society and the overall objective can be delineated as to create a perfect society within the requirements of the regime.

Soviet educational philosophy could be rest on three major premises. The first of these is that the advancement of science and technology is best promoted through the central planning of education and research. The second is that scientific and educational efforts are primarily a means for the advancement of the social, economic, political, and military interests of the nation. The third is that the basic truths of human life, of nature and of the universe, and of social, political and economic reality, have been discovered and proclaimed and are beyond debate, so that the task of the teacher and of the scholar is to demonstrate and to apply these truths

rather than to question them or to seek alternative truths. Hence an obedience culture is expected from both teacher and student. Innovation is the regime's collective effort, not of the individuals.

Soviet education rests on 'pure reasoning' that stems from the confidence of the regime leading a social change. But change has to be regulated by the Communist Party. Because it is the leadership who knows what the good is for everyone in conducting education. Education is perceived as a preparation for life under the auspices of the regime.

Education Policy

The educational system of any country is conditioned by the economic system prevailing at the time (King 1936: 25). If the reality that Soviet economic system was hardly separable from its political system, a close connection between economic, political and educational system can easily be observed. Education should be expected to satisfy the needs of political strata and economic infrastructure. If the aforementioned features of Soviet education are taken into consideration, central planning capability of Moscow directed the educational priorities in accordance with the state needs, specifically within the limits of ideological and economic ones.

The Soviet system allows for general policy to be formulated at the top of the Party structure and governmental ministries (Hughes 1992: 65). Then all else – implementation – is left to apparatus. The political socialization was to be realized by a centrally planned, but de-centrally implemented sequence of 'consciously-built' political education. In this sense, the five-year planning circles of the Soviet government are benchmarks to delineate the educational policy of the USSR, especially after 1950s. The industry, which was planned to expand, was also determining the educational policy. For instance the decision of increasing oil production in 1955 gave birth to amendments to educational priorities. New schools were built and pupils were selected to satisfy the needs of oil industry.

Ideological-political motivation cannot be assessed as a frequently changing determinant of educational priority though; the change of the leadership was a significant factor that affects the educational policy. The education policy had been challenged after the changes of the leadership as could be seen in 'De-Stalinization' process or after the major events such as World War II. The termination of World War II required changes in educational content and practices. Anti-western sentiments diffused to the education system to heighten Soviet consciousness to inculcate a bias against the West (Bereday and Brickman 1972: 84). The new system was delineating the promotion of Communist levels more than pre-war period. The focus was the Communist education that will make the youth solid against the western capitalists. Moreover the apotheosis of the leadership was making the system contextualized by the leader, mainly by Stalin until his death. For instance an English class text was indicating Stalin as "the

leader and teacher of the workers of the world, who leads country to Communism” (Bereday and Brickman 1972: 85).

The death of Stalin introduced the ‘De-Stalinization’ process in the political life and education system as well. Khrushchev’s report to the Twentieth Congress of the Communist Party frankly underlined the lack of coordination between teaching and life, and the inadequate training of school graduates for practical work. Polytechnical training was designed to meet the needs of the economy. The new youth had to be productive and be prepared for the production that the Soviets needed to sustain the super power status. As a part of this process, school textbooks were revised and the subjects blended with Stalin’s prominence were cleared. The history was re-written.

If the developments in educational-policy-making-processes are concerned, there can be observed some fundamental requirements to design the context of the education. These requirements are the vital interests of the society that maintains a reliable human resource. The initial requirement of the education system was that all citizens, without any discrimination, must be educated to share the Communist ideal. Hence a monopoly of moral and political views was acknowledged that can be named as ‘indoctrination’. Communist teaching addresses all layers of education that makes the regime inevitable to qualify in the society. Another requirement is to create a common culture that ought to be formed along with insistence of common subjects and uniformity of issues. Multi-ethnic structure of the USSR puts the ideological identity forefront. Educational standardization such as common qualifying criteria, country-wide youth organizations and rewarding system can generate a common culture both in educational institutions and society. Finally, third requirement of the USSR was to have citizens to possess vocational skill to fulfill the economic ambition (Bereday and Brickman 1972: 12). Especially 1950s was a turning point for building vocational skills of the students. But this requirement also brought problematic issues. First of all, while the number of students increased accessing the schools, the variety of taste and demand of the societies also increased. This fact had contradicted to the feature of planning centrally. The more divergent the society is the more efforts were directed to the centrality of education system for the purpose of keeping the education system under tight control. On the other hand some issues could not be centralized due to the prerequisites of the various Soviet Republics. The issues such as wages, curricula or political content of the classes would be centralized, nevertheless minor curricula divergences and language issue had to be de-centralized to some extent.

Apart from the requirements, some problematic issues were hindering the fundamental requirements. For instance the mobility of the work force between Soviet Republics required certain type of vocational training. A field of vocational training in a certain Soviet Republic would not suit the need of another Republic. Hence flexibility had to be needed. Economic

division of the Republics and autonomous regions was not that much similar. Hence decentralization would articulate better solution rather than centrally controlled education system, enabling the local officials decide on the native problematic issues.

The check mechanism of the education system was based on the absolute control of the whole system. The motivation behind such a policy would be to have 'classless' society. A society was desired that no middle class exists. Then two poles of the society is the ruler and ruled. The probable formation of bourgeoisie would be prevented by rejecting the middle class (Bereday and Brickman 1972: 11).

General Characteristics of Soviet Education

General characteristics of the Soviet education can be utilized to define the framework of the management of education that links it to ideology. Generally, scholars of comparative studies in education provide two preeminent features of communist education. These are, first, employing a 'centrally' planned system and, second, a 'mass' system (Bereday and Brickman 1972: 4). These characteristics may be outnumbered pending to the perspectives.

Regarding central planning of the education, the needs of the 'society' were essential but it was a fact that "state" mechanism of the communist regime pre-dominated the society (Grant 1972: 32). Central planning ought to be assessed in state's absolute control on the education system. It was the Central Committee of Communist Party that identifies the 'desired' communist values and priorities in the context of education. Then an up-to-bottom hierarchy of education programming was essential rather than bottom-to-up chain of transforming education. Central planning mostly dealt with the quantification of manpower in comparison to the perceived rival, the USA.

Mass character' of the education can be felt in almost every taken step by the leadership. Education had to raise the entire population of the Soviet Republics to clear them off from the illiteracy inherited from the tsarist era. The Bolsheviks came to power promoting the idea of mass literacy to lead the Soviet Union into a period of prosperity and world leadership. Vladimir Lenin's famous formula "electrification and literacy equals communism" was expressed in a vast national effort to educate peasants, workers, and other illiterates altogether to the point where they could read. By 1930, the Soviets claimed, this goal had been achieved. Regarding the 'compartmentalization' of the schools, homogenous schools were built such as schools for ballets, music, and sculpture. Mass oriented education model was a consequence of central planning. But education planners criticized some mass-behaviors since they contradicted with the 'scientific' aspect of the educational central planning. For instance, regarding the skill-building capacity of the schools, the use of right hand was encouraged for pupils (Chabe 1970: 679). The belief was that the left part of the body had more

blood and organs while commanding the rights side. The pragmatic reason was that factories and production circles needed workers skillfully using their right hand. It was the expected behavior of all workers to standardize the control of the body.

On the other hand values and attitudes that pervade Soviet education are not to be explained by Marxism-Leninism alone, Grant claims. Despite there was a strong emphasis on proletariat, the system had strong roots in the tradition of Russian Empire (Grant 1972: 28). Additional to socialist context of education, Russian nationalism was the main source of pride in delivered messages in the textbooks. Soviet era may be perceived as triumph of the Communist regime though; there was a great delineation to the 'positive achievements of the past. For instance national heroes were Russian in the fore roll like Pushkin, Chekov, Tchaikovsky in arts or Peter the Great and Ivan the Terrible in the domination of Russian Empire in political domination. Russian dominance was apparent, especially, if the Central Asian states were concerned. For instance Russian schools were built apart from the schools for Asians. Public school system was favoring the Russians and to disadvantage the native (Bereday and Brickman 1972: 85). This reality questions the reliability of the Communist regime, since classless society was breached by discrimination of non-Russian ethnicities.

The linkage of propaganda and military preparedness to a common threat is another feature. Such a course of education will create a general threat perception that would keep the community firm against this 'created' enemy. Hence ideological motivation of Soviet education system leads to compete and check the rivaling ideology, the USA (Ross 1958: 1). The society was prepared to war by means of the education circles in schools. Periodic military exercises and civil defense training were a continual part of Soviet life in peace-time. Military classes for both boys and girls in all schools were an important ideological tool of Soviet education. Pupils received drills, the war games Eagle and Wildfire in which millions of children took part. The units and activities such as military departments at universities, courses for military nursing, as Andrei Sakharov Museum exhibits, prepared youth to war (www.sakharov-center.ru).

Science and technology has a distinguished prominence in the Soviet education circles. Applied sciences were the priority such as engineering, industrial chemistry or agronomy. Especially 1958 act was a sharp turn to vocational training rather than academic pre-university line. It was a need to betterment the economy by means of highly trained scientists and skillful workers (Grant 1972: 40). Polytechnic schools were built to teach the practical experience of production. Acute man power shortage would be overcome by these schools if the economy was to be promoted. But the curriculum covers not only the vocational training, but also basic citizen-level-education of Russian language and literature, mathematics, history, foreign language and physical training, because Soviet perception of a

general education consists of knowledge which “all men should have” (Ross 1958: 539).

Discipline and morale form the crucial aspect of Soviet education. Throughout the USSR, every child was expected to be familiar with, and observe, twenty standard ‘Rules for Pupils’ on which his disciplinary training is based. If chilled was to be accused of misbehaving, the violated rule would be searched to punish. The rules cover not only the ‘what to be observed’, but also ‘why’ it had to be observed. Morale and discipline was a function of political training because the purpose of the education was to grow up the ‘future citizen’ of dreamed society. Moral education was a joint enterprise, in which the school, the youth organizations, parents and others were expected to play their parts within the ‘communist moral’. Hence a ‘communist character’ had to be infused.¹ Pupil was under the direct control of the family, who were organized by strict rules in the circles of the school and youth organizations (Grant 1972: 47). It can be assessed that morale and discipline were means not only for creating an ideal Soviet citizen, but also for providing a control mechanism.

Youth organizations were integrated part of the education system by its party sponsored and patriotic structure. Student was under pressure to join these organizations that fits their age and grade. The Octoberists, Pioneers and Young Communist League (Komsomol) were the organizations that the League was the most Communist Party oriented (Hughes 1992: 16). The League engaged to a social network with its purpose to educate the members as communist and a member of a communist society. These organizations complimented the schools in providing ideological education and full control of social life. The perception of the community was built on to improve the skills of the youth. But ideological training and loyalty to Communist values were the main motives of the organization. Whatever bricks the student piles, the basement had to be communist values and Marxist-Leninist ideology.

Ideology and Education

The ideological motivations and directions of the society as a whole are always foremost in the minds of the leadership clique which pays the piper and calls the tune (Salisbury 1958: 463). Lenin argues that “Everything that contributes to the building of a Communist society is moral; everything that hinders this is immoral and amoral”. This perception takes the propaganda and indoctrination in the schools legitimized to create an ideologically motivated individual. Additional to the needs of the Soviet society in terms of skilled labor force, political awareness and a solid loyal public was

¹ Communist character was described as “elementary ideas of good and bad, love of the Motherland, industriousness and frugality, truthfulness-honesty-modesty-kindness, friendship and comradeship, discipline, love of studies and conscientiousness, good social contact”.

ultimate goal of the curricula in accordance with the theories of Marxism and Leninism (Chabe 1970: 679).

1917 Revolution ushered in Marxist-Leninist education philosophy and restructured educational organization, methodology and curriculum. The Stalinist educational era brought a return to the European academic model while Khrushchevian period reconsidered polytechnical training with its aim of developing needed blue collar workers. Education was related to life. Post Khrushchevian period acceded to science and technology (Chabe 1970: 678). It may be claimed that the priorities of education changed pending to the leadership's choices.

Educational reform mostly reflects a change in the context of the ongoing system while promising a much more brilliant replacement. It was the Marxian ideas of "false consciousness" that led development under Lenin and his successor's system of education. The awareness of the youth had to be raised to emulate the tenets of the revolution and aversive capitalist system of exploitation. Hence the education had to be rescued from 'the influence of ruling class' by the words of Marx and Engels (www.anu.edu.au, 1848). The reason was that the bourgeoisie supplies the proletariat with its own elements of political and general education to fight against the "other" bourgeoisie. If this perspective is adapted to Lenin's 'what is to be done' article, the ideological motivation of the revolution would find its body by justifying the revolt by means of education in the dress of Communist rhetoric.

Religion and Education

Great Soviet Encyclopedia offers references to the perception of religion and education in Soviet understanding. Atheism was introduced as an important component of education since religion is seen as a requirement of the ruling class to keep people in submission. Hence "Fundamentals of 'Scientific' Atheism" was introduced to universities, medical, agricultural, and cultural and educational institutions of higher education and specialized secondary schools. Training of cadres in atheistic propaganda is conducted by special atheistic departments of evening universities of Marxism-Leninist, in study groups and the like. The Specialized Institute of Scientific Atheism was established as part of the Academy of Social Sciences under the Central Committee in 1964 (Hughes 1992: 42). Socialist reasoning was the defined method to persuade the targeted cadres and train them in accordance with the official perception of religion. In this sense 'Atheistic Education' consists of the dissemination of scientific knowledge about nature, society, man, and religion within the perception of origins and essence of religion, its social roots and opposition to science. The compatibility of scientific of scientific knowledge with the communist ideology is stressed in the Soviet Encyclopedia to justify the official perception. The topic of religion in the classes was discussed to present the anti-scientific and reactionary essence of the religion. However if any

individual was determined as believing in any religion, propagation of scientific knowledge was persuasively taught in a special class face to face.

Conclusion

This study aims to search the education system of the USSR. In this regard, following research questions were designed to find out how Soviets used education system to state needs. In what ways the ruling regime benefits from the education to sustain its longevity and efficiency? What subjects did the Soviet regime avoid to include in the curricula? The answers of these questions contribute to understand how, not only the Soviet but also any other regime can exploit education system to build and sustain preferred world view.

Education in the Soviet system was merely not focused on the intensification of choice; the education outputs were instead carefully arranged to achieve state economic and political needs. The main motivation of the 1917 revolution was to create "New Soviet Man" who is loyal to Marxist-Leninist ideology. Educational policy was designed to meet this purpose prioritizing the state needs in terms of political, economic and ideological reasoning. Soviets determined a very comprehensive education policy and employed methods to strengthen the basis of the 'perfect' society. Consequently, education system was designed not only simply as a machine for the production of scientists, engineers and technician, but as an instrument of mass education from which the younger generation gain their formal learning, their social, moral and political ideas as well.

In terms of purpose and philosophy of Soviet Education, the established goals by the Soviet government, two of them are very important. They are to "instill in the student the values encompassed in the term 'New Soviet Man' that is a good communist, and ... to produce an adequate number of trained people in the fields that best advance the economic and military interests of the Soviet Union". In this regard, general characteristics of the Soviet education could be employed to describe the basis of the management of education that links to ideology.

Leadership shifts challenged the priorities and caused change in the commitment to education in terms of purpose and policies. Nonetheless the ideological basis was unchallenged. Education played the prominent role to grow up the generation inhaling the Marxist-Leninist ideology. Education was centrally planned to realize the defined goals. Youth was shaped, checked and directed to life by means of education circles. The concern was, first, to educate ideologically perfect individual as a member of the communist society. The second concern was the prerequisites of production. Regarding central planning of the education, the needs of the 'society' were essential but it was a fact that "state" mechanism of the communist regime pre-dominated the society.

The connection of propaganda and military preparedness to a common threat would be another feature. Such a course of education will create a

general threat perception that would keep the community firm against this 'created' enemy. Therefore ideological motivation of Soviet education system leads to compete and check the rivaling ideology. In this context, the society was prepared to war by means of the education circles in schools.

Individual was perceived as a mechanic mechanism donated by the Marxist-Leninist ideology fulfilling his/her duties. Education appeared to be the main tool to 'produce' ideologically educated society. As Lenin argues that "Everything that contributes to the building of a Communist society is moral, everything that hinders this is immoral and amoral". On the other hand undesired concepts such as religions were denounced in accordance with the official ideology. In this context, "Fundamentals of 'Scientific' Atheism" was introduced to institutions of higher education and specialized secondary schools. Training of units in atheistic propaganda is conducted by special atheistic departments of evening universities of Marxism-Leninist, in study groups and the like. Subsequently, socialist reasoning was the defined method to convince the targeted cadres and train them in accordance with the official perception of religion.

Schools were integrated to industry and agriculture to have the majority of the pupils actively join the production rather than higher education. The priority was the state's need rather than offering youth to decide on their future. It can be claimed that education was economy oriented process, especially after the Khrushchev.

Social dimension of the education provided that the individual was under the strict control of the regime. System benefited from education to improve its efficiency and longevity. Nevertheless demise of the USSR can be questioned if education system failed or not. We argue that education is not the whole responsible mechanism though; state centric and centrally planned education presented inadequate course to create a 'purple' society. The state could not achieve in sustain itself by commanding educative circles.

REFERENCES

- BEREDAY George Z.; BRICKMAN, William W.; READ, Gerald H (1972). *The Changing Soviet School*. Cambridge: Riverside Press.
- CHABE Alexander M. (1970). *Soviet Education Faces the 70's*. New York: Educational Leadership.
- COX A. Marie (2011). "Policy and Practice: Russian and Soviet Education During Times of Social and Political Change", A Senior Honors Thesis Submitted to The College of Arts and Sciences Honors Department And Department of Political Science, Boston College.
- GRANT Nigel (1972). *Soviet Education*. Middlesex, UK: Penguin Books.
- HOLMES Larry E. (1991). *The Kremlin and the Schoolhouse: Reforming Education in Soviet Russia, 1917-1931*. Bloomington: Indiana University Press.
- HUGHES Albert (1992). *Political Socialization of Soviet Youth*. Lampeter: Edwin Melen Press.
- KING Beatrice (1936). *Changing Man: The Education System of the USSR*. London: Victor Gollancz Ltd.
- MARX Karl and Frederich ENGELS (1848). "Manifesto of the Communist Party".
- ROSEN Seymour M. (1971). *Education and Modernization in the USSR*. California, Addison-Wesley Publishing Co.
- ROSS Leslie W. (1958). "Some Aspects of Soviet Education", *Journal of Teacher Education* 4(11).
- SALISBURY, Harrison E. (1958). "The Soviet Educational System", *The Journal of Higher Education*, 29/8.
- SORRENTINO Frank and Francis CURCIO (1986). *Soviet Politics and Education*. Lanham: University Press of America.
- The Andrei Sakharov Museum and Public Center "Peace, Progress, Human Rights", The exhibition of Mythology and Ideology in the USSR".

ÇAR I. ALEKSANDR DÖNEMİNDE RUSYA'NIN AZERBAJCAN'DA İŞGALCİLİK SİYASETİ

Ramin SADIGOV*

ÖZ

Çar I. Petro'dan (1672-1725) bu yana sıcak denizlere inmeyi dış politikasının başlıca hedefi olarak belirleyen Rusya, bunun için öncelikle Güney Kafkasya'ya sahip olmak gerektiğinin farkındaydı. Fakat karşısında bölgenin belli alanlarına hakim Osmanlı ve İran gibi güçlü rakipleri vardı. Buna rağmen I. Petro'nun başlattığı güneye inme politikası ondan sonraki çarların da asıl hedefi olmuş, aradan yüz yıl geçmeden Güney Kafkasya'nın tamamı Rusya'nın hakimiyetine girmiştir. Coğrafi yerleşimine göre Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Çar I. Aleksandr döneminde işgal edilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'daki işgalcilik faaliyetleri ve bunun sonucunda meydana gelen Rus-İran çatışmaları, dönemin Rus kaynaklarına dayanılarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla yayınlanmış arşiv vesikaları, hatıralar, gezi notları ve tarih kitaplarında anlatılanların, Rus siyasetinin özelde Azerbaycan hanlıklarına, genelde ise Güney Kafkasya'ya bakışının öğrenilmesi açısından önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: I. Aleksandr, Azerbaycan, Çarlık Rusyası, İran, Osmanlı.

ABSTRACT

From the era of Tsar Petro I until today, migrating south for the winter (so to speak) has always been the main target of Russian foreign policy. In doing this, Russia was well aware that it first needed to take claim over the South Caucasus. This, however, had faced strong opposition by both the Ottomans and by Iran/Persia, who had dominated certain areas of the region. Nevertheless, Petro I's policy of invading the south was also the main target of the tsars, and within a hundred years, the entire South Caucasus had fallen under Russian domination. Due to its geographical location, Azerbaijan was occupied during the reign of Alexander I. Therefore, in this study the occupation activities of Tsarist Russia in Azerbaijan and the resulting Russian-Iranian conflicts have been evaluated based on Russian resources from that period. Therefore, we feel that published narratives, memoirs, travel notes, and history books are of importance in terms of learning about Russian policies both over the South Caucasus as a whole and, more specifically, over the Azerbaijani khanates.

Keywords: I. Alexander, Azerbaijan, Tsarist Russia, Iran, Ottoman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bayburt, ORCID: 0000-0002-6236-0138, E-posta: ramin_sadygov@hotmail.com

XVIII. Yüzyılın başlarına kadar güney ve Kuzey Kafkasya'ya egemen olmak için Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan kıyasıya mücadeleye, bu yüzyıldan itibaren Rusya İmparatorluğu da ortak olmuştur. Rusya'nın güneye inmek istemesindeki en büyük nedenlerden birisi, hem Hazar gölünün kuzey kıyılarına kadar uzanan İran'ın etkinliğini kırmak, hem Osmanlı Devletinin kuzey ve güney Kafkasya ile bağlarını koparmak ve hem de Hazar gölünü bir "iç deniz" haline getirerek bölgenin ticari yollarına hükmetmekti. Bu yüzden Rusya, Çar I. Petro döneminden itibaren Hazar gölü çevresiyle ilgilenmeğe başlamıştır (Potto, tom 1, 1887: 20). Tabii İran ve Osmanlı Devletine karşı bölgede verdiği mücadelede başarılı olması halinde, Rusya hammadde ve yeni pazarlar konusunda hayli rahatlayacak, doğal zenginliği ile göz kamaştıran Azerbaycan'a¹ tam sahip olarak bölgenin zengin servetlerini ele geçirebilecekti.

Planını rahat uygulayabilmek için askeri harekattan önce istihbari çalışmalar yapmaya karar veren Rusya, Artemiy Petroviç Volinski'yi İran'a göndererek kervan yollarının ve orduların savunma istihkamlarını öğrendi. Volinski hazırladığı raporda güneydeki kervan yolları, kaleler, istihkamlar ve genel olarak halkın durumuyla ilgili çara bilgi sundu. Bu rapor sonrasında Ruslar, Kafkasya seferinin hazırlıkları için çalışmalara başladılar (Kulikov vd. 2013: 24).

Tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Çar I. Petro'nun katılımıyla 18 Temmuz 1721'de Rus ordusu güneye doğru hareket etti. "*İran'a Yürüş*" adlanan seferin ilk durağında önce Derbent kalesi ele geçirildi. Ardından General Matyuşkin komutasındaki Rus donanması 21 Temmuz 1723'te Bakü önlerinde demirledi. 4 günlük çatışmalardan sonra şehir ele geçirildi. Çar I. Petro buna çok sevindi ve Bakü'nün ele geçirilmesinin "diğer işlerde anahtar rolü oynayacağını" belirtti (Potto, tom1, 1887: 33).

Rus ordusu Hazar kıyılarındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra daha fazla ilerleyemedi. Bu yüzden Eylül ayında İran elçisiyle Petersburg'ta barış anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre İran devleti, Dağıstan, Şirvan, Bakü, Gilan, Mazandaran, Astrabad ve Derbent gibi şehirlerin Rusya egemenliğine geçmesini onayladı (Yuzefovich 1869: 187).

I. Petro'nun ölümünden sonra bir süre güneye yayılma siyasetine ara veren Ruslar, II. Katerina'nın (1729-1795) tahta oturmasıyla yeniden harekete geçtiler. Bu defa seferin bahanesi, bölgenin Hıristiyan halklarını koruma altına almak söylemiydi. Fakat gerçek amaç yine de Osmanlı Devleti ve İran'ın Güney Kafkasya'daki etkinliğine engel olmaktı.

Kuşkusuz bu dönemde bölgede Rusya'nın işini kolaylaştıran gelişmeler de yaşandı. Özellikle İran'ın tehditlerinden korkuya kapılan doğu Gürcistan knezi II. İrakli'nin, Rus sarayının kapısını çalarak himaye istemesi Rusların

¹ Çalışmada *Azerbaycan* kelimesi coğrafi ad olarak kullanılmıştır. Bilindiği üzere Azerbaycan, 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Aras Nehri sınır olmak üzere Rusya ve İran arasında ikiye parçalanmıştır. Aras Nehri'nin kuzeyinde bir devlet ismi olarak Azerbaycan, ilk kez 1918 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Fakat çalışmamızdaki dönemde de, yani ikiye ayrılmadan önce, Aras Nehri'nden kuzeydeki ve güneydeki coğrafyaya Azerbaycan denmiştir.

işine yaradı. Gürcü knezinin talebi sonrası taraflar arasındaki görüşmeler 24 Temmuz 1783'te Georgiyevski Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Böylece Doğu Gürcistan Rusya himayesine alındı (Dubrovin, tom 2, 1886: 9).

Doğu Gürcistan'la bu anlaşma imzalandıktan sonra Rusya, komşu Azerbaycan hanlarına da aynı tekliflerde bulundu (Eliyarlı 2009: 538). Yalnız bu dönemde Azerbaycan hanları arasında bir birlik yoktu. Bu nedenle meydana gelen çatışmalar ve anlaşmazlıklar yüzünden bölgenin ekonomik durumu da perişan haldeydi. Hanlar Rusya'nın sunduğu teklifi değerlendirdiği sırada İran şahı Ağa Muhammet Gacar'ın Tiflis'i yağmalama haberleri duyuldu. Bunun üzerine Rusya 1796 yılında 30 binlik ordusuyla derhal harekete geçerek güneye inmeğe başladı. 13 Mayıs'ta Derbent alındı. Derbent'in ele geçirilmesinden telaşa kapılan Karabağ, Gence, Lenkeran ve Şeki hanları, Rus karargahına elçiler göndererek tabiyetlerini bildirdiler (Esedov vd. 1993: 12). Ardından Bakü ve Guba hanları da aynı açıklamayı yaptılar. Böylece 1796 yılının Kasım ayına kadar Çarlık Rusyası, Derbent, Bakü, Guba, Şamahı, Şeki, Karabağ ve Gence hanlıkları üzerinde egemenliğini kurmuş oldu.

Fakat 6 Kasım 1796'da II. Katerina'nın ani ölümü ve Rusya-Fransa arasında ortaya çıkan gerginlik üzerine, tahta geçen Çar I. Pavel (1754-1801), güney siyasetinde radikal değişim yaparak Kafkasya'daki bütün ordularını geri çağırdı (İstoriya Azerbaydjana... 1995: 267). Bunun sonucunda Rus orduları 1797 yılının yazına kadar Azerbaycan'dan tamamen ayrıldılar.

Görüldüğü gibi I. Aleksandr'ın tahta geçmesine kadar Rus orduları iki kez güneye inmiş ve daha sonra tamamen bölgeden ayrılmıştır. Fakat I. Aleksandr, kesin olarak bölgedeki İran ve Osmanlı Devletinin etkisinin kırılması gerektiğini kabul ederek, her ikisiyle de uzun yıllar savaşmış, neticede başarılı olmuştur.

Biz bu makalemizde I. Aleksandr'ın çarlığı döneminde Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarının Rusya tarafından ele geçirilmesi konusunu ele aldık. Nitekim daha önce bu konuda yapılmış çalışmalarda, dönemin Rus kaynak eserlerine pek değinilmediğini farkettilik. Bu nedenle çalışmayı yaparken, Tiflis'te yayınlanan Kafkasya Arkeoloji Komisyonu raporlarıyla, Rus ordusunun Güney Kafkasya'daki savaşlarını kaleme alan yazarların ve seyyahların kaynak eserleri üzerinden konuyu değerlendirdik.

Çalışmamızı üç ana başlık ve sekiz alt başlıkta toplayarak I. Aleksandr döneminde Rusya'nın Azerbaycan'ı nasıl ele geçirdiğini geniş bir şekilde anlattık. İlk başlıkta Rusya'nın Azerbaycan hanlarına baskı oluşturması, Rus silahı ve ordu gücüyle tehditler yağdırması üzerinde durduk. İkinci başlıkta açıkça silahlı müdahale yapmasını ve hanlıkları birer birer işgal etmesini değerlendirdik. Tabii Rusya'nın askeri operasyona başlaması üzerine İran'ın Rusya'ya savaş açmasından ve tarafların Azerbaycan toprakları uğrunda çatışmalarından bahsettik. Son başlıkta ise, 1804-1813 yılları arasında devam eden Rus-İran çatışmalarının Gülistan Antlaşmasıyla sona erdiği-

ni ve böylece Azerbaycan'ın Aras Nehri sınır olmakla ikiye ayrılmasına yol açan bölünmesi temelini atıldığını vurguladık.

1. Azerbaycan Hanlıklarına Karşı Rusya'nın Siyasi Baskıları

6 Kasım 1796'da II. Katerina'nın ölümü sonrasında tahta geçen I. Pavel'in, Rus ordusunun Kafkasya'dan çektiğini yukarıda kaydettik. Rus ordularının ayrılmasından sonra Doğu Gürcistan'da saray çekişmeleri başladı. Bir yandan da İran tehditleri baş gösterince İrakli'nin oğlu yeni knez XII. Georgi Rus imparatoru I. Pavel'den Gürcistan'ı yeniden himaye altına almasını rica etti. (Potto, tom1, 1887: 299). Böylece taraflar arasında müzakereler başladı, fakat 1801'de I. Pavel öldürülünce Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması meselesi de yarıda kaldı. I.Pavel'den sonra tahta geçen I. Aleksandr, 12 Eylül 1801'de Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması hakkında manifesto yayınladı (AKAK tom 1, N: 547, 1866: 432-433). Manifestoda II. Katerina dönemindeki Georgiyevski Anlaşması ve I. Pavel'in Doğu Gürcistan'la ilgili düşüncelerine dikkat çekilerek bölgenin güneyden, doğudan ve batıdan tehditler altında bulunduğu, fakat bunun kabul edilemez olduğu, Gürcü halkının bizzat Rusya'dan koruma talep ettiği, Rusya'nın ise aynı inancı paylaşan bu halkın isteklerine karşılık vermekten gurur duyduğu vurgulandı. Böylece Kartli- Kahetiya Çarlığı fershedilerek Gürcistan vilayeti kuruldu ve general Knoring genelkomutan olarak atandı.

Gürcistan'ın Rusya'ya bağlandığı bir dönemde Azerbaycan'da durum çok karışıktı. Hanlıklar arasında yıllardır süren savaşlar derin düşmanlıklara neden olmuştu. Böyle bir ortamda hanlıkların Rusya ve İran gibi güçlü komşularla baş etmesi imkansızdı. Zaten kendileri de bağımsızlıklarını uzun bir süre koruyamayacaklarının farkındaydılar (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 16). Bu nedenle İran, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi 3 büyük güçten birini seçmek zorundaydılar.

Aslında Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'da Rusya'ya engel olacak durumda değildi. Nitekim kendi içindeki sorunlarla uğraşıyordu. Hatta Mehmet Ali Paşa ve Napolyon tehdidine karşı 3 Ocak 1799'da Rusya ile ittifak yapması sonrasında, onun Kafkasya'daki faaliyetlerine ses çıkaramaz hale gelmişti (Abdullayev 2014: 172). Dolayısıyla hanlıklar için iki seçenek kalıyordu: İran yahut Rusya.

Bu arada ise Gürcistan'daki Rus generalleri hanlıklarla ilgili sürekli bilgiler topluyor, Peterburg'a gönderiyorlardı. Nitekim general Kovalenski'nin Gürcistan'ın genel durumuyla ilgili başkente gönderdiği raporunda ayrı ayrı hanların Rusya'ya bakışı değerlendiriliyordu. Örneğin, Erivan hanı Mehmet Han'ın Rusya himayesine sıcak baktığı belirtilirken, Karabağ ve Şeki hanlarının Rusya'ya sadakatlerini açıkladıkları, Gence ve Şirvan hanlarının ise ihtiyatlı davrandıkları belirtiliyordu (AKAK tom 1, N: 34, 1866: 111-124). Zaten Bakü, Guba, Derbent ve Talış hanları, I. Aleksandr'ın Rus tahtına oturması üzerine onu tebrik etmek için sadık adamlarını Peterburg'a yollamışlardı. I. Aleksandr onlarla görüşmesinde hanlıklara gereken yardımlarda bulunacaklarını söylemiş, hanlıkların da dış saldırılara karşı birlikte hareket

etmelerini tavsiye etmişti. Hatta görüşmeler sırasında Azerbaycan ve Dağıstan hanlarının Rusya himayesinde bir federasyon halinde birleşmeleri gündeme gelmişti. Nitekim I. Aleksandr Knoring'e yazdığı bir mektupta bu konuda titizlikle çalışmasını emretmişti (Dubrovin 1866: 66). Tabii böyle bir federasyon kurarak Rusya bölgede sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik üstünlükleri ele geçirmeği amaçlıyordu.

Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasından yaklaşık bir yılsonra, Çar I. Aleksandr genel komutan general Knoring'i görevinden uzaklaştırarak yerine knez I. Pavel Sisianov'u atadı. Knoring'in görevden uzaklaştırılmasının sebebi, Gürcistan'daki saray entrika ve kavgalarının bitmemiş olmasıydı. Nitekim 8 Eylül 1802'de yayınladığı manifestoda knez Sisianov'a çok güvendiğini belirterek Gürcistan'daki karışıklıkları düzene koyacağından emin olduğunu ifade ederek bu konuya dikkat çekmişti (AKAK, tom 2, N: 1, 1868: 3-5).

Yalnız knez Sisianov çarın bilerek seçtiği bir adaydı. Zira Gürcü asıllı olan knez, 1796-1797 yıllarındaki güney yürüşlerinde Rus ordusunda görev yapmış, hatta Bakü hanı Hüseyin Kulu hanla da arkadaş olmuştu. Bölgeyi çok iyi bilen knez, I. Aleksandr'ın tahta geçmesi sonrasında kongeneralliğe terfi ettirilmişti (Bogdanoviç 1869: 285). Çarın ondan büyük beklentileri vardı. En önemlisi de Kafkasya ile ilgili yeni bir siyasi yol haritası belirlemesini ve kısa bir süre içinde güney politikasını şekillendirmesini istiyordu. Bunun için yapması gereken ilk işlerden birisi, Azerbaycan hanlarını Rusya'nın yanına çekmesiydi.

Güney Kafkasya'da Rus siyasetinin rahat bir şekilde yürütülebilmesi için Ermeniler her zaman Rusların işine yaramıştır. Bu yüzden Çar I. Aleksandr da onları kendi amaçları için kullanmayı Sisianov'a tavsiye ediyordu. Bu konuda 26 Eylül 1802'de Sisianov'a verdiği özel talimatta: "*Özellikle Rusya'ya sadakatli Ermeni keşişi Danil çok işimize yarar*" diyen Çar, sanayi ve ticareti ellerinde bulunduran Ermenilerin ilgi ve alakaya ihtiyaçları olduğunu, Rusya vasıtasıyla da İran'dan gelebilecek tehditlerinden korunmaları gerektiğini belirtiyordu (AKAK, tom 2, N: 5, 1868: 8-9).

Sisianov göreve başladığı sırada Rusya ile Dağıstan ve Azerbaycan'ın bazı hanları arasında karşılıklı ilişkiler konusunda müzakereler yapılmaktaydı. Yeni genelkomutan bu nedenle 4 Aralık 1802'de müzakerelerin yapıldığı Georgiyevsk'e giderek general Knoring'ten görevi devraldı (Potto, tom 1, 1901: 47). Yalnız knez orada yaptığı ilk açıklamalarda Knoring'in daha önce izlemiş olduğu "*yumşak siyasetten*" tamamen vazgeçeceğini belirtti. Azerbaycan hanlarına karşı siyasetini ise "*sineğin kartalla konuşması*"na benzetti. Ayrıca Çar I. Aleksandr'a yazdığı mektuplarında yeni dönemde izleyeceği baskıcı tutumun işaretlerini verdi (Potto 1887: 321).

Georgiyevsk'teki müzakereler Guba, Derbent, Talış hanları ve Dağıstan'ın bazı yerel yöneticileri ile Rusya arasında bir anlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı. 12 maddelik anlaşmaya göre hanlar ve Dağıstan'ın yerel yöneticileri, aralarındaki kavga ve çatışmaları durdurmaya, İran'ın saldırması halinde hep birlikte ona karşı mücadele etmeğe söz verdiler (Eliyarlı 2009:

576). Yalnız bu anlaşmanın ilk günden itibaren hiçbir işe yaramayacağı anlaşılmaktaydı. Çünkü anlaşmada sadece İran tehdit olarak görülüyordu. Oysa hanlıklar için asıl tehdit kuzeyden, yani Rusya'dan bekleniyordu. Gerçekten de beklenildiği gibi de oldu.

Sisianov 1803 başlarında Tiflis'e vararak görevinin icrasına başladı. Derhal Gürcistan'a komşu Azerbaycan hanlıkları üzerinde aşağılayıcı, baskıcı ve tehditkar bir dil kullanarak baskı kurmaya çalıştı. Açıklamalarında hanlıkları Asyalı olarak adlandırarak, Asyalıların ise sadece silah karşısında boyun eğeceklerini söyleyerek, hanlardan ağır taleplerde bulundu, itiraz edenleri ise Rus ordusu ve silahıyla korkuttu. Böylece onun sık sık hanlardan değişik taleplerde bulunması bölgede ortamı daha da gerginleştirdi. Fakat bu durum onun işine geliyordu. Zira taleplerinin geri çevrilmesini bekliyor, böylece hanlıklara karşı yürüş için zemin oluşturuordu.

Şurası bir gerçek ki, tarihin her döneminde Güney Kafkasya'nın Hıristiyan milletleri, Müslüman Azerbaycan Türklerine kıyasla Rusya'nın daha çok dikkat merkezindeydi. Çünkü Rusya, onların yardımı olmadan güneye inmekte sıkıntı çekeceğini biliyordu. Bu nedenle öncelikle Ermenileri politik amaçları için kullanmayı planlıyordu. O dönemde özellikle Karabağ ve Erivan'da ikamet eden Ermeniler, Ruslara göre, yıllardır Müslümanların tahakkümü altında yaşıyorlardı ve Rusya'nın güneye inmesini kendi kurtuluşlarının fırsatı olarak görüyorlardı. Haliyle Ruslar da onların bu arzularına kayıtsız kalmıyorlardı.

Sisianov göreve başlayınca ilk ele aldığı konulardan biri Ermeni Keşiş Danil'in durumu oldu. Zira onun üzerinden Erivan hanı Mehmet Han'a baskı kurma fırsatı eline geçti. Keşiş Danil, İstanbul'da ikamet eden bir Ermeni başpiskoposuydu. 1801'de Eçmiadzin kilisesi katalikosu Argutinski'nin vefat etmesi üzerine Erivan Hanlığı'nda yaşayan Ermeniler Danil'i Eçmiadzin'e davet ettiler. Yalnız onun gelişine kadar Erivan hanı Mehmet Hanın desteğini alan David adlı başka bir Ermeni, katalikosluk koltuğuna oturdu. Keşiş Danil, Erivan hanlığına varınca David tarafından hapsedildi. İşte bu olay Rusya'ya Erivan Hanlığı üzerinde baskı oluşturması için bir bahane oldu (Garayev 2010: 108).

Sisianov 6 Şubat 1803'te Erivan hanına gönderdiği mektupta, Danili hapisten çıkararak Eçmiadzin Kilisesine katalikos olarak atamasını beklediğini bildirdi (AKAK, tom 2, N: 1214, 1868: 609). Rusya'ya sadakatini göstermesi adına Mehmet handan bu işi çözüme kavuşturmasını talep eden knez, söylediklerini yapmadığı takdirde ise "silaha" başvuracağını açıkladı. Ardından 12 Mart 1803'te Çar I. Aleksandr'a durumla ilgili yazdığı bir mektupta Erivan hanına mektup göndererek katalikos Danil'i serbest bırakmasını talep ettiğini, lakin hanın bunu pek önemsemediğini, hal böyle olunca Mehmet hanı cezalandırmak ve Danil'i katalikos olarak atamak üzere Erivan'a sefer düzenlemeğe karar verdiğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1216, 1868: 610).

Çarlık Rusyası, Azerbaycan hanlıklarıyla ilişkilerde metot olarak tehdit ve baskıyı benimsemişti. Bu nedenle hanlardan gerçekleştirmeleri hayli zor

olan değişik taleplerde bulunuyordu. Bu taleplerin karşılanmayacağını bildiği için de, bununla şiddete başvurmaya zemin oluşturuyordu. Ayrıca Azerbaycan hanları bu şekilde tehdit ve baskılara uğrarken, İnan ve Osmanlı Devleti, kendi içlerindeki sorunlar yüzünden engel olamıyorlardı. Bu durum ise Rus tehditlerinin daha da artmasına sebep oluyordu.

Kaynak eserler incelendiğinde Azerbaycan hanlıklarına karşı askeri operasyona başlamadan önce Sisianov'un hepsine ilginç suçlamalarda bulunduğu dikkat çekmektedir. Doğu Gürcistan'ın ilhaki sonrasında Rus askeri komutanlığının tehdit ve baskılarıyla karşılaşan ilk hanlık, Gence Hanlığı oldu. Gerçi Sisianov daha Tiflis'e varmadan önce Ruslar hanlık üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. Nitekim General Knoring'in genelkomutanlığı döneminde, Genceli Cevat Han, şemşeddil vilayetinin iç işlerine karışmakla ve Gürcü şahzadesi Aleksandr'a sahip çıkmakla suçlanmıştı. Oysa şemşeddil zaten eskiden beri Gence Hanlığına bağlı bir yerdı ve yalnız Gürcistan'la beraber Rusya'ya bağlanmıştı. Bunu kabul etmeğen şemşeddil'li 1900 Müslüman aile ise evini terkederek Gence'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Cevat Han şemşeddil üzerinde hak iddia ediyordu. Hatta Knoring'e mektup yazarak şemşeddil konusunda elinde İnan şahından ferman bulunduğunu söylemişti. Rus komutanına, şemşeddilin Gürcistana mı yoksa Gence'ye mi ait olduğunu diğer ölkelere yahut komşulara sorabileceklerini tavsiye etmiş ve kendisi sağ oldukça şemşeddil'den asla vazgeçmeyeceğini vurgulamıştı (AKAK, tom 1, N: 824, 1866: 612).

Gence Hanlığı üzerinde Rusların baskı kurmasının bir nedeni de Gürcü şahzadesi Aleksandr konusuydu. ar İrakli'nin beşinci oğlu olan Aleksandr, babasının ölümünden sonra kardeşi Georgi ve onun oğullarının Rus arı I. Pavel tarafından Gürcü sarayının tek varisleri ilan edilmesi üzerine 1800 yılında Gürcistan'dan kaçarak İnan sarayına sığınmıştı. Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasına da sıcak bakmayan Gürcü şahzadesi, Gence üzerine Rusya baskısının arttığı dönemde Cevat Han'ın yanında ikamet ediyordu. Cevat Han 1801 yılında General Kovalenski ve Knoring'e yazdığı mektuplarda, genç şahzadenin Gence'de olmasının sebeplerini açıklarken Aleksandr'ın da diğer Gürcü şahzadeleri ve saray efradı gibi belli haklara sahip olduğunun altını çiziyordu. Ayrıca Gence'de kendisine karşı çok iyi davranıldığını, Rusların Aleksandr'ı istemesi üzerine ise: "Doğrudur o genç bizim yanımızda. Peki bizden onu isterken, neden benim adamlarımı bana geri vermiyorsunuz? Eğer gerçekten benim yüce arınıza sadık olduğumu söylüyorsanız o zaman lütfen bir komşu gibi bunu gösteriverin. Eğer sizden bir komşu gibi hoş münasebet görürsem, ben de aynı şekilde davranır, yanıma gelen herkesi size geri göndeririz." diye karşılık veriyordu (AKAK, tom 1, N: 816, 1866: 607). Tabii bu yanıt Rus komutanlığını ikna etmediği gibi, Gence Hanlığı üzerinde baskı oluşturmak için eline bahane de geçmiş oluyordu.

General Knoring dönemindeki baskı ve tehditler, Sisianov'un göreve başlamasından sonra da aynı şekilde devam etti. Yeni genelkomutan Tiflis'e varınca ilk işi Gürcü tahtına iddiada bulunan ar ailesi ve yandaşlarını ber-

taraf etmek oldu. Bunu yaptıktan sonra şahzade Aleksandr bahanesiyle Cevat Han'a baskı kurmaya başladı. Sisianov'a göre genç şahzadeye sahip çıkması Cevat Han'ın, Rusya'ya "*meydan okuması*" için yeterli bir sebepti. Ama yine de ilk işi yukarıda belirttiğimiz gibi Cevat Han'dan ilginç taleplerde bulunması oldu. Nitekim 25 Şubat 1803'te Cevat Han'a yazdığı mektupta, Rusya'ya sadakatini kanıtlaması adına oğlu Uğurlu Ağa'yı Tiflis'e emanet olarak göndermesini talep etti (AKAK, tom 2, N: 1169, 1868: 587-588). Cevat Han bu talebe hiçbir karşılık vermedi. Hal böyle olunca Gence üzerine yürümek için bahane bulan Sisianov, yılsonuna doğru Gence kalesini kuşatma altına alındı.

Sisianov'un baskı kurduğu diğer bir hanlık da Nahçıvan Hanlığı'ydı. 6 Şubat 1803'te Nahçıvan hanı Kelbali Han'a bir mektup yazan Sisianov, ondan İran'da tutsak bulunan Ermeni katalikosu Danil'in Erivan'a geri dönmesine yardımcı olmasını istedi (AKAK, tom 2, N: 1270, 1868: 633). Kelbali Han bu mektuba yanıt vermedi. Bunun üzerine Sisianov 5 Mayıs 1804'te daha sert içerikli bir mektup yazarak tehditler savurmaya başladı. Bu kez handan Nahçıvan kalesini Rus ordusuna teslim etmesini, imparator Aleksandr'a sadakatini ilan ederek ona bağlanmasını ve Rusya'ya yılda 80 bin ruble değerinde haraç vermesini talep etti. Bu talepleri kabul etmesi halinde Kelbali hanın eski haklarına sahip olarak yönetimde bulunacağını, aksi halde kendisinin Nahçıvan'ı ele geçireceğini ve hanın sonunun Cevat Han gibi olacağını söyledi (AKAK, tom 2, N: 1272, 1868: 634).

Özellikle Gence'nin işgali sonrasında hanlıklara baskı daha da arttığı, hanlar Cevat Han'ın öldürülmesiyle korkutulmaya çalışıldı. Bizzat Knez Sisianov'un yazdığı mektuplarda Cevat Han'ın Rusya imparatorluğuna başkaldırdığı için cezalandırıldığı ve bunun da Tanrının rızasına uygun olduğunu belirtildi. Onun akibetini yaşamak istemeyenlerin derhal imparator Aleksandr'a sadakat etmesi ve kendilerinden istenen taleplere olumlu yanıt vermesini vurgulandı.

Şeki Hanlığı da Sisianov'un tehdit ettiği hanlıklardan biriydi. Üstelik bazen tehditlerinde diplomatik uslubu aşarak aşağılayıcı kelimeler de sarfeden Rus genelkomutanı 9 Ocak 1804'te Şeki hanı Mehmet Hasan Hana yazdığı mektupta, "Sinek kartalla, yahut da tavşan aslanla savaşılabirmi? Emredersem Nuha Hanlığı da Gence gibi yok olur..." diyerek ondan derhal Rusya tabiyetine geçmesini istiyordu. Diğer yandan Karabağ, Şirvan ve Bakü hanlarına gönderdiği mektuplarda da kalelerin Rus ordusuna bırakılmasını tavsiye ediyordu (AKAK, tom 2, N: 1277, N: 1342, N: 1419, 1868: 636, 661, 697).

Dolayısıyla örneklerden de gördüğümüz üzere, Rus genel komutanının diplomatik usluba aykırı olarak Azerbaycan hanlarını tehdit ve baskıyla korkutmaya çalıştığı kaynak eserlerde açıkça belirtilmektedir. Fakat kaynak eserler bunu olması gereken hal gibi değerlendiriyor, Rus silahı ve gücüne karşı çıkmanın hanlar için büyük bir hata olduğunu, Cevat Han'ın da bu hatasının sonucunu canıyla ödediğini söylüyorlardı. Yalnız bu tehdit ve baskıların işe yaradığı da bir gerçektir. Nitekim Rus işgali öncesinde birlik

olamayan ve kendi aralarında çatışan hanlar, Gence Hanlığının ele geçirilmesinden sonra birer birer Rus tabiyetine geçmişlerdir.

2. Kuzey Azerbaycan Hanlıklarına Karşı Rusya'nın Askerî Operasyonlara Başlaması

I. Pavel döneminde Rusya'nın Fransa ile kurduğu yakın ilişki İngiltere'yi hayli kızdırmış, bu nedenle İngiliz hükümeti Sir John Malcom'u elçi olarak İran'a göndererek derhal ticaret ve siyaset anlaşmaları imzalamışlardı. Anlaşmalara göre İngiliz tacirleri İran'da her türlü vergiden muaf tutulmuş, her hangi bir silahlı dış müdahalede ise İran'ın savunulacağı vaat edilmişti (İsmayıl 1997: 208-209).

Fakat Çar I. Aleksandr'ın tahta oturmasıyla Rusya ve İngiltere arasındaki buzlar erimiş, bu kez Fransa ile ipler tamamen kopmuştu. İki taraf arasında başlayan yeni dostluk sürecinde Rusya'nın Güney Kafkasya'daki faaliyetleri artık İngiltere'yi eskisi gibi endişelendirmediğinden bu durum Rusya'ya daha serbest hareket etme fırsatı doğurmuştu. Ayrıca Osmanlı Devletinin de Mısır meselesinden dolayı Fransa ile problem yaşadığından bölgeye pek karışmadığı görülmüş, Rusya'ya itiraz edebilecek tek güç olarak sadece İran kalmıştı. Halbuki çar I. Aleksandr İran'ı çok ciddi bir rakip olarak görmüyordu. Bu yüzden kesinlikle Hazar kıyılarına inmeği, Kür nehriyle Hazar Denizi arasındaki bölgeye sahip olarak Gürcistan'a ulaşım yolunu açmayı ve böylece Orta Asya'ya rahat bir şekilde çıkmayı planlıyordu.

2.1. Car-Balaken Bölgesinin İşgali

Doğu Gürcistan'ın ilhakından sonra Çarlık Rusya'sı Azerbaycan'ın işgaline başladı. Öncelikli hedef Gürcistan'ın kuzey doğusunda yerleşen sınır bölgesi Car-Balaken'in² ele geçirilmesi oldu. Her ne kadar dönemin Rus komutanları ve tarihçileri Tiflis'e saldırıcaıkları tehlikesi olduğundan dolayı Car-Balaken halkı üzerine yürümek zorunda kaldıklarını iddia etseler de knez Sisianov'a göre, Car-Balaken eski Gürcistan topraklarıydı³ ve yeniden Gürcistan'a katılmalıydı. Sisianov açıkça müttefik ve Rusya himayesini kabul eden her komşuya karşı saygılı davranacaklarını, buna karşı gelenleri ise Rus silahının gücüyle kesinlikle yok edeceklerini belirtiyordu (Dubrovin, tom 4, 1886: 79). Görüldüğü gibi Rus orduları genelkomutanının tek amacı

² Car-Balaken halkı, Doğu Gürcistan ile Şeki Hanlığı arasındaki bölgede varlıklarını sürdüren, Car-Balaken, Tala, Kateh, Muhah ve Cımih köyleri birliğinden oluşan bağımsız bir Müslüman topluluktu. Bölge askeri ve stratejik anlamda son derece önemli bir yerdedi. Nitekim Kuzey Kafkasya ile Gürcistan arasındaki geçit noktaları da bölge halkının kontrolü altındaydı. Daha geniş bilgi için: Arzu Memmedova, *Car-Balaken Camaatlığı: XVII. Esrin Sonu XIX. Esrin Evvelerinde*, Bakı 2009, UniPrint Yayınları.

³ Nitekim Car-Balakenlilerle Rusya arasında arabulucuk yapmak isteyen Şeki Hanı Mehmet Hasan Han'a yazdığı mektupta, onun teklifini reddetti. Ayrıca Car-Balaken bölgesinin eskiden Gürcü prenslerinin arazisi olduğunu, lakin Gürcistan'daki siyasi olaylar nedeniyle 80 yıldır oradan ayrıldığını ve ondan sonra da Gürcü halkı için hep tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir. Bkz: *Aktı Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu*, tom 2, N: 1383, s. 683; ayrıca, Nikolay Dubrovin, *İstoriya Voynı İ Vladıçestva Russkih Na Kavkaz*, tom 4, Sankt Peterburg 1886, Tipografiya İ. N. Skorohodova, s. 79.

vardı. Bu, Gürcistan'a komşu olan bütün hanlıkların Rusya himayesine girmesiydi. Buna itiraz eden hanlıkları işgal edeceğini açıkça söylüyordu.

Yukarıda Gürcü şahzadesi Aleksandr'ın Gence Hanlığında bulunduğunu ve Rus komutanlığının istemesine rağmen Cevat Han'ın onu vermediğini zikretmiştik. Cevat Han daha sonra onu Car- Balaken bölgesine yollamıştı. Şahzadenin Car-Balaken'de ikamet etmesi Knez Sisianov'un işine geliyordu. Zira bölgeye yürüş için eline bahane geçmişti.

Derhal bölge yöneticilerine mektup yazan Sisianov, şahzadenin kendilerine verilmesini talep etti, itiraz edilmesi durumunda ise Car-Balaken'lileri Rus silahıyla mahvedeceğini söyledi (Potto, tom1, 1887: 321). Fakat Car-Balaken halkı, Gürcü şahzadesinin misafir olarak geldiğini ve misafirin teslim edilmesinin kendi geleneklerine uygun bir davranış olmayacağını bildirdiler (Aliyarlı 2009: 579). Bunun üzerine Sisianov General Gulyakov'a yürüş için derhal hazırlık yapmasını ve bölgedeki gerçek durumun nasıl olduğuyla ilgili kendisini bilgilendirmesini emretti (AKAK, tom 2, N: 1382, 1868: 683). Böylece Gulyakov bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra 2 Mart'ta yaklaşık 1500 Rus, 5 bin Gürcü askeri ve 8 topla Car-Balaken üzerine yürüşe başladı. (Bogdanoviç 1869: 289).

Alazan Nehri kıyısında meydana gelen savaşta Car-Balaken'liler mağlup edildi, 9 Mart'ta Balaken ele geçirildi (Potto, tom 1, 1901: 72). Balaken'in alınmasından sonra Şeki hanı Mehmet Hasan hanın taraflar arasında arabulucuk girişimi başarısız oldu. Sisianov, General Gulyakov'a beklemeden yürüşü sürdürmesini ve Car'lıları Rusya'ya teslim olmaya mecbur etmesini emretti (Dubrovin, tom 4, 1886: 78). Böylece yürüşe devam eden Rus orduları 29 Mart'ta Car bölgesinin tamamını ele geçirmeğe muvaffak oldular.

Bölgenin işgalinden sonra ileri gelenlerden 9 kişi Tiflis'e davet edildi. Onlarla teslimiyete ve Rusya himayesine geçmelerine dair sözleşme imzalandı. Sözleşme şartlarına göre Car-Balaken'liler her yıl Rusya'ya 220 pud, yani 3520 kg ipek vergi vermeli, sadakatlerinin kanıtı olarak Rus genelkomutanının karargahına bir rehine göndermeli ve bölgelerinde Rus ordusu yerleştirmeliydi. Sözleşmeye şahzade Aleksandr'ı ve taraftarlarını aralarında barındırmamak maddesi de ekledni (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 17).

Fakat Car-Balaken'liler bu şartları pek önemsemediler. Hatta verdikleri sözlere rağmen bir de Sisianov'dan bazı taleplerde bulundular. Bu durum knezi çileden çıkarttı. Hal böyle olunca Sisianov bölge halkına 23 Haziran 1803'te mektup yazarak, "*Güçlü olanlar güçsüzle alışveriş etmez, ona sadece emreder*" diye tehditler savurdu. Ardından General Gulyakov komutasındaki Rus ordusu Ocak 1804'te tekrar Car-Balaken bölgesine girerek şehri yaktı (Aliyarlı 2008: 553). Oradan Zagatala'ya doğru ilerleyen ordu komutanı Gulyakov, yolda kuşatmaya alınarak öldürüldü. Buna rağmen Rus ordusu bölgenin tamamını ele geçirmeği başardı. Car-Balaken'lilerin mağlubiyetinden sonra İlisu Sultanına aşağılayıcı bir mektup yazan Sisianov, ondan derhal Rus himayesini kabul etmesini istedi (Potto, tom 1, 1901: 86). Bunun üzerine İlisu Sultanlığı da Rusya himayesine geçtiğini açıkladı.

2.2. Gence Hanlığının İşgali

Sisianov Car-Balaken'in istilasından sonra bölgenin en güçlü hanlıklarından biri olan Gence Hanlığını ele geçirmek üzere harekete geçti. Gence Hanlığı konumu itibarıyla adeta bütün Azerbaycan'a açılan kapıydı (İbragimbeyli 1969: 60). Kalenin alınması Azerbaycan'ın içlerine doğru Rus ordusunun ilerleyişini kolaylaştırabilirdi. Bu nedenle kale Ruslar için büyük öneme sahipti. Ayrıca Gence'ye sahip olunması halinde, diğer Azerbaycan hanlıklarının da derhal Rusya himayesini kabul etmeye başlayacakları tahmin ediliyordu.

Sisianov Gence üzerine yürümek için de bahane bulmakta hiç zorlanmadı. Nitekim ordusuyla Gence topraklarına yaklaştığında, Cevat Han'a mektup yazarak Gence'nin eski bir Gürcü toprağı olduğunu iddia etti. Lakin Cevat Han bu iddiayı reddederek, "Gence'nin Tamara döneminde Gürcistan toprağı olduğunu iddia ediyorsun, ama bu hikayeye kimse inanmaz. Çünkü Gürcistan, dedelerimiz Abbas Kulu Han ve diğerlerinin egemenliği altında olmuştur. Bana inanmıyorsan, Gürcü ihtiyarlarına bunu sorabilirsin." diye yanıt verdi (AKAK, tom 2, N: 1173, 1868: 589-590).

Cevat Han, Ruslarla savaşı kaçınılmaz görüyordu. Bu nedenle bir takım hazırlıklar içindeydi. Nitekim daha önce aralarında husumet bulunan Karabağ hanlığıyla barış yaptı ve ilişkilerin yeniden tesisi dolayısıyla ondan 2 top hediye aldı. Ayrıca Gence kalesini tahkim etti, Ermenilerin ise savaş bölgesinden uzaklaştırılmasını emretti. Ermenilere güvenmemekte haklıydı. Zira Sisianov'un 30 Kasım'da onları Rus hizmetine davet etmesi ve onlara her türlü can ve mal güvenliği vaadinde bulunması sonrası Ermenilerin Rusya'dan yana tavır takındıklarını tespit etmişti.

Sisianov önce tehditlerle Cevat Han'ı korkutmaya çalıştı. Ona yazdığı mektuplarda Rus ordusu karşısında direnemesinin mümkün olmadığını, bu nedenle kaleyi derhal teslim etmesi gerektiğini söyledi. Fakat Cevat Han tehditlerden korkmadığını, kimin zafer kazanacağını sadece Allah'ın bildiğini söyleyerek, Peterburg'tan Gence önlerine gelmekle knezin büyük bir hata yaptığını vurguladı. (AKAK, tom 2, N: 1173, 1868: 590). Ayrıca Sisianov'un kalenin teslimine dair yaptığı çağrılara, "Boş hayallere kapılma. Gence'ye yalnız cesedimi çığnedikten sonra girebilirsin" diye karşılık verdi (Potto, tom 1, 1887: 557).

Karşılıklı yazışma safhası sona erince savaş başladı. İlk savaş Gence'nin iki verstliğinde⁴ yerleşen Kuru Gobu adlanan yerde meydana geldi (Babazade 2012: 117). Cevat Han'ın ordusu mağlup olarak Gence kalesine çekilmek zorunda kaldı. Dönemin Rus kaynaklarına göre Genceliler geride 250 ölü bırakmışlardı (Dubrovin, tom 4, 1886: 140). Kaynaklarda ayrıca 200 Şemşeddil ve 300 Ermeni askerinin de Rus ordusuna katıldığı belirtiliyordu.

Yalnız bu iddiaların ne kadar tarihi gerçekliği yansıttığı bilinmemektedir. Nitekim bize göre, Şemşeddilliler Rus ordusuna katılsalar bile bunu gönüllü olarak değil, mecburiyet karşısında yapmış olabilirlerdi. Zira yuka-

⁴ Verst, mil anlamına gelmektedir.

rıda vurguladığımız gibi bölge, daha önceden Gence'ye bağlı bir bölgeydi. Rus ordusuna bağlandığı sırada ise nüfuzun büyük çoğunluğu Gence'ye göç etmişti. Dolayısıyla tahminimizce kaynaklarda Şemşeddillilerin Rus ordusuna yardım ettiği iddiaları sırf propaganda amacıyla yazılmıştır.

Rus ordusu Gence kalesini kuşatmaya aldıktan sonra, Sisianov birkaç defa Cevat Hana mektup yazarak ondan teslim olmasını talep etti. Lakin her seferinde red cevabı aldı. Hal böyle olunca Ruslar 2 Ocak 1804'te kaleye taarruza başladılar (Babazade 2012: 116). İki koldan ilerleyen Rus ordusuna karşı Genceliler şiddetli direniş gösterdiler; fakat çatışmalar sırasında Cevat Han ile oğlu Hüseyingulu'nun ölümü Gencelileri hayal kırıklığına uğrattı. Hanın ve oğlunun ölümü sonrası daha fazla direnmenin anlamsız olduğuna karar veren Genceliler teslim oldular. Böylece hanlık Rus ordusu tarafından ele geçirildi.

Gence'nin ele geçirilmesi sırasında 1700 Genceli öldürüldü, 17724 kişi ise rehin alındı. Rusların kaybı ise 17 subay ve 227 askerden ibaretti (Zubov, tom 1, 1835: 51). Hanlık feshedildi ve Gürcistan'a bağlı bir vilayet haline getirildi. İşgal sonrasında Albay Belavin komutasındaki 17. Egerski Alayı kaleye yerleştirildi.

Sisianov Gence'nin işgalini 10 Ocak'ta Çar I. Aleksandr'a yazdığı mektupla haber verdi. Mektupta I. Aleksandr'ın eşinin şerefine şehrin isminin Yelizavetpol olarak değiştirilmesi teklif edildi. Bu teklif Çar tarafından da olumlu karşılandı. Böylece istiladan sonra şehrin ismi, çarın eşi Yelizaveta Alekseyevna'nın adına uygun Yelizavetpol diye değiştirildi. (Bogdanoviç 1869: 297). Eski ismi telaffuz edenlerin ise 1 ruble para cezasına çarptırılacakları kararlaştırıldı (İsmaıl 1997: 210).

2.3. Rus-İran Savaşı'nın Başlaması ve Rusya'nın Erivan'ı Kuşatması

Gence'nin alınması diğer Azerbaycan hanlıklarına, hatta Batı Gürcistan'ın İmereti, Mingreliya ve Abhazya prensliklerine karşı mücadelesinde Rusların işini hayli kolaylaştırdı. Çünkü Gence, önemli bir stratejik noktada yerleşiyordu. Gence'nin istilası ve Rusya'nın Azerbaycan içlerine doğru ilerleyişi uluslararası camiada tepkiyle karşılandı. İngiltere, Osmanlı Devleti, Fransa ve İran, Rusların daha fazla ilerlemesine itirazlarını bildirdiler.

Yalnız Osmanlı Devletinin o dönemde Rusya'nın faaliyetlerine karşı çıkacak gücü yoktu. Bölgede Rusya'nın faaliyetlerine sadece İran ciddi şekilde karşı çıkabilirdi. Ona da dış dünyadan destek gerekirdi. Destek ise İngiltere'ye'di. Zira Rusya'nın daha güneye inmesi, İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildi, onun Hindistan'la olan ticareti sıkıntıya düşebilirdi. Bundan dolayı her ne kadar o dönemde Rusya ile normal ilişkiler içinde olsa da İngiltere, İran'ı Rusya aleyhine hareket etmek için teşvik ediyordu.

Dış desteği bulan İran, Mayıs 1804'te Rusya'dan ordularını Kafkasya'dan çekmesini istedi. Rusya bu talebi reddetti. 10 Temmuz'da iki taraf arasında diplomatik ilişkiler kesildi ve 9 yıl boyunca devam edecek Rusya-İran savaşı başladı. İran'ın amacı Erivan-Kazak ve Şuşa-Gence hattı üzerinden hareket ederek Tiflis'i almak, böylece kuzey vilayetlerinden "*gavurları*

süpürüp” atmaktı (Aliyarlı 2008: 561). Rusya’nın planı ise öncelikle Aras’ın kuzeyindeki diğer hanlıkları Rusya tabiyetine almaktı. Diğer yandan bölgede Rus ordusunun sayısı hayli az olduğundan Knez Sisianov, İran’a karşı büyük operasyonlar yapmayı düşünmüyordu.

İran ordusu hazırlıklarını sürdürürken, Knez Sisianov Gence’nin işgalinden sonra Erivan hanı Mehmet Han’a mektup yazarak, Rusya tabiyetini kabul etmesini ve kaleyi Rus askerine açmasını önerdi. Aslında Gence’nin işgalinden önce Mehmet Han, Rusya himayesini kabul etmeğe hazır olduğunu bildirmişti. Hanın istediği tek şey, görevde kalmasıydı. Oysa Sisianov onunla ilgili düşüncelerini açıklamakta ağır davrandı. Dahası İran ordusunun artık hazırlık yapmakta olduğunu duyunca Mehmet Han, kalesini tahkim ederek beklemenin daha doğru olacağına karar verdi. Halbuki kısa bir süre sonra Knez Sisianov ona mektup yazarak kaleyi almak üzere yola çıktığını belirtti (AKAK, tom 2, N: 1228, 1868: 614-615). Diğer yandan Erivan üzerine Rus ordusunun yürüşe başladığını duyan İran şahı Fethali Şah, derhal oğlu Abbas Mirza komutasındaki 50 binlik orduyu Aras’ın kuzeyine sevketti.

İran ordusuna kıyasla Erivan üzerine yürüyen Rus ordusu hayli zayıftı; sadece 12 top ve 4500 askerden ibaretti. Fakat buna rağmen 20 Haziran’da Eçmiedzin önlerinde ve Kemerli köyü yakınlarında meydana gelen savaşlarda İran ordusunu mağlup etmeği başardı. Ardından hızla ilerleyerek Erivan kalesini kuşatmaya aldı. Oğlunun mağlubiyet haberini alan Fethali Şah, 15 binlik bir ordu toplayarak Erivan üzerine hareket etti. Böylece Ruslar Erivan kalesini kuşatırken, İran ordusu da Rusları kuşatmaya aldı.

Ruslar tarafından kuşatılan Erivan kalesi birkaç gün boyunca toplarla dövüldü. Mehmet Han Sisianov’a elçi göndererek Rusya tabiyetine girmeğe hazır olduğunu açıklayarak ateşin durdurulmasını rica etti. Sisianov ise kayıtsız şartsız kale kapılarının Rus ordusuna açılmasını istedi. Bu arada kaleden Ruslara ateş açıldı. Sisianov buna çok sinirlenerek Mehmet Han’ı ikili oynamakla suçladı. Mehmet Han ise kendisini dinlemeyen bazı askerlerin Rus ordusuna ateş açmış olabileceğini söyleyerek kendini savundu (AKAK, tom 2, N: 1233, 1868: 616).

Sisianov yaklaşık iki ay boyunca Erivan hanını kaleyi teslim etmesi için ikna etmeğe çalıştı. Fakat Mehmet Han her defasında Fethali Şah ordusunun uzaklaşmasına kadar kendisine süre verilmesini istedi. Aslında ise iki tarafın düşmanlığını kendi çıkarı için kullanan Erivan hanı, büyük bir diplomatik başarı gösterdi. Neticede kaleyi Rus ordusuna açmadığı gibi, İran ordusunu bahane göstererek zaman kazanmayı da bildi.

Kuşatmanın uzaması Rus ordusu için hiç de elverişli değildi. Nitekim o sırada Gürcistan ve diğer işgal edilmiş Azerbaycan bölgelerinde Rus ordusu aleyhine isyanlar meydana çıkmıştı. Diğer yandan kışın yaklaşması ve askerlerin yiyecek yönünden sıkıntı çekmesi Sisianov’u zor durumda bırakıyordu. Bu yüzden kurmaylarıyla konuşan Sisianov, kuşatmanın kaldırılmasına karar verdi ve hızla Tiflis’e döndü. Daha sonra Astrahan sivil valisi knez Tenişev’e gönderdiği bir mektupta, İran ordusunun tarlaları yaktığını ve

beklediği yiyecek yardımını alamaması üzerine Tiflis'e geri dönmek zorunda kaldığını vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1246, 1868: 620).

2.4. Karabağ ve Şeki Hanlıklarının İlhakı

Başarısız Erivan kuşatmasından sonra Tiflis'e dönen Sisianov, bölgedeki isyanları bastırdı. Ardından Karabağ Hanlığını Rusya İmparatorluğuna katmak üzere yeniden harekete geçti. Karabağ Hanlığı konumu itibarıyla hem İran, hem de Rusya için stratejik bir öneme sahipti. Rusya'ya göre burası "*hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan kapı*"ydı (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 703). İran'a göre ise "*Güney Kafkasya'ya*" elde tutmak için kilit bir noktaydı. Dolayısıyla her iki devlet İbrahimhalil Han üzerinde baskı kurarak onu kendine yaklaştırmaya çalışıyordu. Kuşkusuz İbrahimhalil Han, Erivan seferi dönüşü Sisianov'un yeniden yazdığı davet mektuplarını dikkate almak zorundaydı.

Ordusuyla Gence'ye giden Sisianov, Karabağ hanına mektup yazarak onu Rusya himayesine davet etti. Aslında Gence'nin işgali ve Cevat Han'ın başına gelenler İbrahimhalil Han'ın gözünü çok korkutmuştu. Sisianov daha o dönemde İbrahimhalil hanı Rusya himayesini kabul etmeğe çağırılmıştı. Hatta itiraz ettiği takdirde akibetinin, Gence hanı Cevat Han'ın akibeti gibi olacağını söyleyerek tehditler savurmuştu (Mustafazade 2010: 183). İbrahimhalil Han'a gelince, Karabağ Hanlığının Rusya himayesine alınmasına sıcak bakıyor, fakat han olarak görevine devam etmek istiyordu. Ama bir yandan da Karabağ, İran ordusunun tehditleri altındaydı. Sarayda ise İran taraftarları ağırlıktaydı. İki taraftan birini seçmek İbrahimhalil Han için oldukça zordu. Bu yüzden saray ileri gelenlerinin fikrini sormak kararına geldi.

Fakat saraya ileri gelenleri Rusya himayesini kabul etmenin doğru adım olacağını söylediler. Bunu haber alan İran şahı Fethali, Tahran sarayında rehine olan İbrahimhalil Han'ın oğlu Ebülfet Ağa'yı beş binlik bir orduyla Karabağ üzerine gönderdi. Ebülfet Ağa'nın elinde babasına vermesi için Fethali Şah'ın yazdığı bir mektup da vardı (Mustafazade 2010: 185). Mektupta İran ordusunun Karabağ Hanlığında daimi yerleştirilmesi ve şahın izni olmadan hiçbir ciddi adım atılmaması yazılıyordu.

Lakin İbrahimhalil Han İran sarayının vaatlerine inanmadı. Üstelik Karabağ'a yaklaşmakta olan oğlu komutasındaki orduyu mağlup etti. Bu haber İran sarayını şaşırırken, Sisianov 16 Ocak 1805'te gönderdiği mektupta aldığı zafer dolayısıyla İbrahimhalil Han'ı kutladı (AKAK, tom 2, N: 1428, 1868: 700). Yalnız hanlığın merkezi Şuşa, İran sınırına sadece 80 verst mesafedeydi. Sisianov'a göre İran'ın yeni bir saldırı yapacağına beklenebilirdi. Bu nedenle Binbaşı Lisaneviç'i Karabağ'a göndererek İbrahimhalil Han'a acele etmesini, Rusya himayesine alınmasıyla Karabağ'ın İran tehditlerinden kurtulacağını vaat etti. Ayrıca han ile Gence'de görüşmek istediğini ve sunulan şartları kabul etmesi halinde taraflar arasında anlaşma imzalanacağını belirtti.

Rusya'nın baskıları sonuç verdi. İbrahimhalil Han bizzat müzakereler yapmak üzere Gence yakınlarındaki Kürekçay'da karargah kurmuş Sisianov'un karargahına gitti. Görüşmede İbrahimhalil Han'ın oğullarından Muhammedhasan Ağa, Mehdikulu Ağa, Hanlar Ağa ve saray efradı da bulunuyordu. Bu arada İbrahimhalil Han hem kızının kocası, hem de kayınbiraderi olan Şeki hakimi Selim Han'ı da Kürekçay'a davet etti. Selim Han, Şirvan hanı Mustafa Han'ın yardımıyla kardeşini tahttan indirerek Şeki hanı olmuştu. Yalnız Şeki'de kardeşi ve taraftarları ona şiddetle muhalefet ediyorlardı. Bu yüzden kendisine destek arıyordu. Dolayısıyla kayınpederinin daveti üzerine derhal Kürekçay'a yollandı (Aliyev 1995: 280).

Böylece 14 Mayıs 1805'te Kürekçay'da Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında anlaşma imzalandı. 11 maddelik anlaşmaya göre İbrahimhalil Han, Rusya İmparatorluğunun egemenliği altına girmeği kabul ederek bağımsız dış siyaset yapmayacağına, Çar hazinesine 8 bin çervon⁵ vergi vereceğine ve Şuşa kalesine Rus ordusu yerleştireceğine söz verdi. Rusya ise İbrahimhalil Han ailesinin hanlığın yegane varisleri olduğunu, lakin hanlıktaki her değişiklikte Çarın bunu onaylaması gerektiğini, ancak iç işlerine asla karışılmayacağını taahhüt etti (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 705). Anlaşmada ayrıca Şuşa kalesine 500 kişilik Rus ordusunun yerleştirilmesi, İbrahimhalil Han'ın da kendi torununu Tiflis'e, Sisianov'un karargahına göndermesi gibi hususlar da yer alıyordu.

Anlaşma Rusya'nın Karabağ Hanlığını bir devlet gibi tanıması açısından çok mühimdi. Karabağ Hanlığı anlaşmaya sonuna kadar sadık kaldı. Fakat Rusya, verdiği sözleri ve yükümlülüğünü yerine getirmeyerek anlaşmayı bozdu. Nitekim aradan 1 yıl geçince Rus askerleri bir baskın yaparak İbrahimhalil Han ve ailesini katlettiler. Bu durum aslında Rusya'nın Azerbaycan Hanlıklarına karşı ne türlü düşmanlık beslediğini, karşılıklı saygıya dayalı değil, güçlünün zayıfı ezmesi ve yok etmesi şeklinde bir siyaset benimsediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla İbrahimhalil Han ve ailesinin katledilmesi Rusların Güney Kafkasya'daki çirkin siyasetlerinin acı bir kanıtı olarak tarihe geçmiştir.

Kürekçay Anlaşmasından sonra Sisianov, Çar I. Aleksandr'a gönderdiği raporda Karabağ'ın konum itibarıyla hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan bir kapı olduğunu belirterek böylece Gürcistan'ın Bakü ile hayli yaklaştığını vurguluyordu. Ona göre, sonbaharda Bakü'yü de Rusya tabiyetine aldıktan ve Kür ile Aras nehirlerinin kavuşma noktasındaki Salyan'ı Şemahı Hanlığından kopardıktan sonra, Astrahan'la Güney Kafkasya arasında kurulacak ticari yolla Azerbaycan'ın doğal servetleri Rusya'ya taşınacaktı. Nitekim Rusya'dan gelen gemilerin yüklerini boşalttıktan sonra, Karabağ ve Şemahı'dan ipek, Gence'den ise zey⁶ olarak Astrahan'a gideceği raporda açıkça dile getiriliyordu. O sıralarda Gence'de zeyin bir pudu 80 kopek⁷ iken

⁵ Altın para

⁶ Şap

⁷ Rus madeni parası

Astrahan'da ise 15 rubleydi (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 703). Görüldüğü gibi Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yerleşmek istemesinin ana nedeni ticaret yollarına sahip olmak ve ele geçirdiği bölgelerdeki zenginlikleri taşıyarak Rusya'ya ulaştırmaktı.

Kürekçay'da Şeki hanı Selim Han'ın da hazır bulunduğunu söylemiştik. Aslında Gence'nin işgalinden sonra Sisianov, o sırada Şeki hanı olan Mehmet Hasan Han'a tehdit dolu bir mektup göndererek onu Rusya himayesine davet etmişti. Fakat Mehmet Hasan Han bu talebi olumsuz karşıladığı gibi, Rusya'ya karşı verdikleri mücadelede Car-Balaken halkının yanında yer almıştı. Bu yüzden Sisianov ondan nefret ediyordu. Diğer yandan ise Mehmet Hasan Han ile kardeşi Selim Han arasında Şeki tahtı uğrunda yıllardır mücadele sürüyordu.

Selim Han ağabeyini tahttan indirmek için Rus ordusuna müracaat etmeğe karar verdi. Bu nedenle 2 Nisan 1804'te Sisianov'a mektup yazarak Rus tabiyetine geçmek istediğini bildirdi. Ayrıca 7000 çervon vergi vermeğe ve kalede Rus askeri yerleştirmeye hazır olduğunu vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1278, 1868: 637). Fakat Sisianov bu mektuba cevap vermedi. Hal böyle olunca Selim Han, Şamahı hanı Mustafa Han'la anlaştı. Onun desteğiyle kardeşi Mehmet Hasan'ı tahttan indirmeği başardı. Fakat Mustafa Han, Selim Han'ı kandırmaya çalışarak onun tahta geçmesine engel olmaya çalıştı. Bunun üzerine Selim Han, Şeki halkının desteğini alarak hanlık tahtına oturdu (İsmayıl vd. 1997: 23). Selim Han'ın tahta oturmasından sonra Sisianov, 13 Şubat 1805'te bir mektup yollayarak onu kutladı ve yanında olacaklarını belirtti. Lakin bunun karşılığında Selim Han'dan oğlunu emanet olarak Tiflis'e göndermesini, yılda 7000 çervon vergi vermesini ve 500 Rus askerini kaleye yerleştirmesini talep etti. Şartları kabul etmesi halinde Selim hanın Gence'ye gelmesini ve orada taraflar arasında anlaşma imzalamaları gerektiğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1289, 1868: 642).

Bu arada 1805 yılının Mart ayında Şamahı hanı Mustafa Han, ordusuyla Şeki Hanlığına yaklaştı. Bunu haber alan Sisianov, Albay Akimov komutasında 2 top ve 300 askerden ibaret bir orduyu Selim Han'a yardıma gönderdi. Dehne yakınlarında meydana gelen çatışmada 6 binlik Mustafa Han ordusu mağlup edildi (Dubrovin, tom 4, 1886: 427). Selim Han, Şamahı güçlerini takip ederek hanlığı ele geçirmek istedi. Ancak Sisianov buna izin vermedi. Ardından Albay Tarasov'u Şamahı hanına göndererek, Selim Han'a düşmanlık etmesi halinde onu cezalandıracağı uyarısını yaptı.

Sisianov Şeki halkına pek güvenmiyordu. Zira Selim Han'ın Rusya himayesine girmesine karşı çıkabileceklerinden endişe duyuyordu. Bu nedenle 22 Mart'ta Şeki ileri gelenlerine bir mektup yazdı. Mektupta hanlığın Rusya tabiyetine alındığını haber vererek bu karara itiraz edenlerin kesinlikle affedilmeyeceğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1296, 1868: 645). Sonra da Selim Han'a bir mektup yazarak onu Gence yakınlarındaki Kürekçay'a beklediğini söyledi.

Böylece Selim Han da 21 Mayıs'ta Sisianov'un tekliflerini kabul ederek Rusya ile anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Selim Han her yıl 7000 çervon

vergi vermeği ve 500 kişilik Rus askerini kalede yerleştirmeye taahhüt etti. Ayrıca kendi oğlu küçük olduğundan Şeki ileri gelenlerinden beş beyin oğlunu iki yıllığına emanet olarak Tiflis'e göndermeği, iki yıl sonra ise kendi oğlunu vermeği kabul etti (İsmayıl vd. 1997: 23). Böylece Karabağ Hanlığından sonra Şeki Hanlığı da Rusya'nın egemenliği altına girmiş oldu.

2.5. Şirvan Hanlığının İlhakı

Önce Karabağ, ardından Şeki Hanlığının Rusya tabiyetine geçmesi üzerine Abbas Mirza komutasındaki 10 binlik İran ordusu 1805 yazında yeniden Aras Nehri'nin kuzeyine geçti. Hızla Cebrayıl Bağları mevkiine ilerleyen İranlılar, Rus ordusunu bozguna uğratarak Şuşa kalesini kuşattılar. Bunun üzerine Şuşa'da karışıklıklar başladı. Rus askerleri Karabağlıların ihanet edeceğinden ve kale kapılarını İran askerlerine açacağından korktular (Potto, tom 1, 1901: 199). Şuşa'daki ordu komutanı Binbaşı Lisaneviç, Sisianov'a rapor yazarak han ve ailesi dışındakilerin İran ordusunun gelişine hayli sevindiklerini iddia etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 443). Şuşa'nın elden çıkması bütün Karabağ'daki Rus çıkarlarına zarar verebilirdi. Bu nedenle Sisianov önce Karabağ'daki tek güvenilir müttefiklerine, Ermenilere mektup yazarak onları İran ordusuna karşı cesaretle savaşmaya çağırdı (Guliyev 2010: 94). İkinci mektubu da İbrahimhalil Han'a gönderdi. Ondan torununu Tiflis'e, Rus genel komutanlığı karargahına emanet olarak yollamasını ve İran ordularına karşı kaleyi savunmasını talep etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 444).

İran ordusu Şuşa'yı kuşatma altında tutarken Gence'den Albay Karyagin komutasında 500 kişilik bir Rus gücü Karabağ'a yaklaşıyordu (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 9). Lakin Şuşa önlerine vardığında, İran ordusunun kuşatmasına düştüler. Bunun üzerine iki ordu arasında başlayan çatışmalar 11 gün devam etti. Albay Karyagin yaralandı. Lakin Rus askerleri son anda kuşatmadan kurtulmayı başararak Gence'ye kaçmak zorunda kaldılar. İran ordusu bu savaşı kazandı; ancak kaçan Rus ordusunu takip etme cesareti gösteremedi.

Rus ordusunun Şuşa önlerinde mağlup olması üzerine knez Sisianov bizzat orduyla Tiflis'ten Gence'ye doğru harekete geçti. Bunu haber alan Abbas Mirza, fırsatı değerlendirmeği düşünerek Tiflis üzerine yola koyuldu. Lakin Zeyem adlı mevkide, öne Albay Karyagin ordusu tarafından kesilince büyük kayıplar vererek Gazah bölgesine geri çekildi. Orada karargahını kurarak bölgedeki herkesi Rusya aleyhine isyana çağırdı. Lakin başarılı olamadı. Üstelik Gazahlılar İran ordusuna ani baskın yaparak Abbas Mirza'yı yaraladılar. Bunun üzerine İran ordusu Erivan tarafına çekilmek zorunda kaldı (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 9).

Böylece 1805 yılının yazında Rus ordusunu Azerbaycan'dan çıkarmak için harekete geçen İran ordusu Tiflis'e varamadan geri dönmek zorunda kaldı. İran tehlikesi geçtikten sonra Knez Sisianov, Bakü'ye doğru hareket emrini verdi. Lakin öncelikle Bakü yolu üzerindeki Şirvan Hanlığıyla uzlaşma sağlanmalıydı.

Gence'nin işgalinden sonra Şirvan hanı Mustafa Han'a, Rusya tabiyetine geçmesi için teklif yapılmıştı (AKAK, tom 2, N: 1341, 1868: 661). Fakat Mustafa Han, Azerbaycan'ın diğer hanlıkları üzerinde egemenliğinin tanınması ve kendisinden vergi istenmemesi mukabilinde Rusya tabiyetine geçeceğini bildirmişti (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 10). 1600 asker ve 10 toplar ile ilerleyen Knez Sisianov, Bakü yolunda yeniden Şirvan hanına aynı teklifte bulundu.

Fakat Şamahı'nın 5 verstlik mesafesinde Mustafa Han kuvvetleri Rus ordusunun önünü kesti. Büyük bir çatışma yaşanmadı. Rus askerlerinin birkaç el ateş açması üzerine Mustafa Han askerleri kaçmaya başladı. Knez Sisianov, 14 Aralık'ta Mustafa Han'a mektup yazarak Şirvan toprağına girdiğini belirtti ve ona halkını boşuna öldürmemesini, derhal teslim olmasını söyledi (AKAK, tom 2, N: 1360, 1868: 672). Silah ve ateş gücüne göre Şirvan ordusundan daha güçlü olan Rus ordusu karşısında direnmenin anlamsız olacağına karar veren Mustafa Han, başkent Şamahı'yı terkederek Fit Dağına çekildi. Hal böyle olunca Sisianov ona bir mektup daha yazarak "*Fit Dağında olsanız bile sizinle görüşeceğim*" diye tehditler savurdu (Potto, tom 1, 1901: 221). Mustafa Han çaresiz kaldı. Rus genel komutanının karargahına gitmeğe ise çok korkuyordu. Bu nedenle taraflar arasında açık sema altında görüşme gerçekleştirilmesini talep etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 484).

Görüşme gerçekleşti ve 25 Aralık'ta anlaşma imzaları atıldı. Böylece Mustafa Han da Rusya tabiyetine geçmeği kabul etti. Anlaşma şartları daha önce Karabağ Hanlığıyla bağlanmış Kürekçay Antlaşmasının şartlarıyla hemen hemen aynıydı. Dolayısıyla Şirvan Hanlığı da başka devletlerle anlaşma yapmaktan vazgeçtiğini açıkladı. Rusya'ya ise yılda 8 bin çervon vergi ödemeği, Çar ordusunu erzakla temin etmeği ve Şamahı vilayetinden geçen kervanların güvenliğini sağlamayı sözünü verdi. Rusya'ya gelince, hanlık idaresinde Mustafa Han'ın kalacağını ve hanlığın iç işlerine karışmayacağını taahhüt etti (Bayramova 2009: 79). Şamahı kalesinde Rus ordusunun yerleştirilmesi konusuna sıcak bakmayan Mustafa Han, alternatif olarak Kür Nehri'ne yakın bir yerde kale inşa edebileceğini teklif etti. Bu teklif Rus tarafınca kabul edildi. Böylece Şirvan Hanlığının ilhakından sonra Rus ordusu için Hazar kıyıları ve özellikle Bakü'ye kadar yol tamamen açık hale geldi.

2.6. Sisianov'un Bakü Yürüyüşü ve Öldürülmesi

1805 yılında İran'ın Azerbaycan topraklarına sokulması ve Ruslarla yeniden çatışmaların başlaması üzerine Knez Sisianov, Hazar'daki Rus donanmasına derhal Gilan limanına doğru hareket etmesi talimatını vermişti. Harekat planına göre Rus askerleri Enzeli'ye çıkarak Reşt'i alacak ve oradan da Tehran için tehdit oluşturmak adına Kazvin'e ilerleyecekti (Potto, tom 1, 1901: 223). Geri dönüşte ise Bakü kalesini alarak oraya Rus askerleri yerleştirilecekti. Bu görevin icrası Astrahan'daki Rus garnizonu komutanı tuğgeneral İrinarh Zavalışin'e havale edilmişti.

Rus donanması Temmuz 1805'te Astrahan'dan Enzeli'ye doğru yola koyuldu, Enzeli ve Peribazar bölgelerini ele geçirdi fakat Reşt şehrini ala-

madı. İran ordusunun güçlü mukavetiyle karşılaşan Rus donanması, büyük kayıplar vererek Enzeli'ye geri döndü. Fakat İran Şahının Gilan'a büyük bir ordu sevketmesi haberi alınınca, orada da durmanın imkansız olduğuna kanaat getirildi. Bunun üzerine 26 Temmuz'da Rus donanması Enzeli'den ayrılarak Bakü önlerine yaklaştı (İskenderova 1999: 107).

Bakü hanı Hüseyinkulu Han'a şehri teslim etmesi çağrısı yapıldı. Fakat han bu çağrıyı reddetti. Hal böyle olunca 15 Ağustos'ta Bakü kalesi Rus donanması tarafından dövülmeğe başlandı. Bakü kalesinden de bu ateşlere şiddetli bir şekilde karşılık geldi. Zavalışın'ın emriyle kuruya çıkan Rus askerleri Bakü civarındaki belli mevzileri ele geçirdiler. Fakat yapılan bütün saldırılar Bakülüler tarafından püskürtüldü. Diğer yandan Kuba hanı Şeyh Ali'nin büyük bir orduyla Bakü'ye yardıma geldiği haberleri geldi (Zubov tom 1, 1835: 184). Hal böyle olunca 8 Eylül'de Zavalışın, Bakü'nün teslim olmadığını kabul ederek, boşuna beklemenin faydasız olduğuna karar verdi. Böylece donanmasına Lenkeran yakınlarındaki Sara adasına çekilmesi talimatını verdi. 9 Eylül'de Rus donanması Bakü kuşatmasını kaldırdı. Sara adasına çekilen donanma knez Sisianov'dan gelecek emri beklemeğe koyuldu.

Zavalışın oradan knez Sisianov'a bir mektup yazarak başarısız olduklarını itiraf etti. Sisianov mektubu okuyunca çılgına döndü ve 2 bin kişilik askerle gidip bizzat Bakü'yü alacağını söyledi (Zapiski Sergeya Alekseyevicha Tuchkova 1908: 256). Bakü'yü ele geçirmeden geri dönmesinden dolayı Tuğgeneral Zavalışın'ı sert bir şekilde azarladı (Dubrovin 1866: 471). Lakin yine de ona donanmayı alarak Bakü önlerine gitmesini ve Hüseyinkulu handan kalenin teslimini talep etmesini emretti (Potto, tom 1, 1901: 227).

Bakü Ruslar için çok önemliydi. Stratejik bir noktada bulunan şehir, aynı zamanda çok mühim bir ticaret limanıydı. Sisianov Bakü'ye hareket etmeden önce Hüseyinkulu Han'a bir mektup yazdı. Mektubunda kalenin Rusya tabiyetine girmesi gününü sabırsızlıkla beklediğini söyleyerek, "Tuğgeneral Zavalışın'ın teklifleri doğrultusunda kaleyi teslim etmezseniz, ya kale duvarlarının dibinde ölürüm, yahut da daha önce Gence adlanan Yelizavetpol'u ele geçirdiğim şekilde kaleyi alırım." diye bitirdi sözlerini (AKAK, tom 2, N: 1516, 1868: 742).

Mektubu gönderdikten sonra yaklaşık 1600 asker ve 10 topla, Kür Nehri boyunca ilerleyerek Bakü'ye yaklaştı (Fadeev 1960: 125). Bu sırada Zavalışın'ın donanması da Bakü önlerine vararak demirlemişti. Knez Sisianov Bakü'ye yakın Nahar Bulak çölünde karargah kurduktan sonra, Hüseyinkulu Han'a bir mektup daha gönderdi. Mektupta kalenin teslimine dair hazırlanmış olduğu anlaşma şartları yazılıydı. Yalnız daha önceki Karabağ, Şeki ve Şirvan Hanlığıyla bağlanmış anlaşmalara kıyasla, Bakü hanına sunulan şartların hayli ağır olduğu dikkat çekiyordu. Nitekim Hüseyinkulu Han'a sunulan şartlara göre, Bakü'nün tüm geliri Rusya hazinesine bırakılmalı, şehir yönetimi Rusların oluşturacağı yeni yönetime teslim edilmeli ve kalede 800 veya 1000 Rus askeri yerleştirilmeliydi. Hüseyinkulu Han ise tahttan vazgeçmeli, karşılığında ise 10 bin ruble maaşla hayatına devam etmeliydi.

Kuşkusuz bu şartlar daha önceki hanlara sunulan şartlara göre hayli ağırdı. Zira daha önceki hanlar Rus tabiyetine geçseler bile makamlarını kaybetmemişlerdi. Ancak Bakü hanından makamını bırakması isteniyordu. Hüseyinkulu Han bu nedenle mektuba hiçbir cevap vermedi. Hal böyle olunca Knez Sisianov 1 Şubat'ta yeniden ona mektup yazmak zorunda kaldı. Bu kez Hüseyinkulu Han'a, halkı ölüme sürüklememesini, kaleyi derhal teslim etmesini, boşuna bekleyerek zamanını çalmamasını ifade etti.

Sisianov'un gönderdiği mektuplarda dikkat çeken bir nokta ise Rusların Bakü'ye neden talip olduklarının açıkça belirtilmesiydi. Örneğin, Knez tarafından 2 Şubat'ta yazılan mektupta, Bakü'nün liman şehri olmasından dolayı orada kesinlikle Rus askerlerinin yerleşmesi gerektiği vurgulanıyor, şehirde Rus tüccarlarının sıkıştırılmasına ve gelirlerin han ailesinin eline geçmesine sıcak bakılmadığı açıkça ifade ediliyordu. Bir diğer husus ise, bu taleplerin Hüseyinkulu Han tarafından kabul edilmeyeceğinin bilinmesiydi. Sisianov buna da çözüm bularak, alaylı bir şekilde ona kendisini savunmasını tavsiye ediyordu (AKAK, tom 2, N: 1525, 1868: 746).

Hüseyinkulu Han zor bir seçim karşısındaydı. Zira kalesi hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınmıştı. Fazla direnmesinin mümkün olmadığını anlıyordu. Bu nedenle Sisianov'un teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Lakin şehrin anahtarlarını bizzat kneze takdim etmek istediğini haber verdi. Bunun üzerine Bakü kalesinin önünde Sisianov ve Hüseyinkulu Han'ın buluşması kararlaştırıldı.

8 Şubat sabahı Sisianov, yanına Gürcü knezi Elizbar Eristov'u alarak karargahından ayrıldı ve hanla buluşmak için Bakü kalesine yakın Goşa Kapı adlı yere gitti. Bu sırada Hüseyinkulu Han da, yanında İbrahim bey adlı bir şahısla görüşme mahalline vardı. Kalenin anahtarları kneze takdim edilirken iki el ateş sesi duyuldu. Sisianov ve yanındaki Gürcü knezinin cansız bedenleri yere yuvarlandı. Ardından hançerle başları kesilerek İran'a gönderildi (Krivenko 1893: 152). Cesetler ise kaleye götürüldü (Zapiski Sergeya Alekseyevicha Tuchkova 1908: 258).

Sisianov'un öldürülmesi üzerine kaleden Rus ordusu üzerine şiddetli top atışları başladı. Çaresiz kalan Tuğgeneral Zavalışin, askerinin ve erzağın yetersiz olduğuna karar vererek kuşatmaya derhal son verdi. Böylece Rus askerleri gemilere doluşarak yeniden Sara adasına çekildiler. Bu kez de Bakü ele geçirilemedi. Aslında ise Bakü'nün işgali sadece bir süreliğine ertelenmiş oldu. Çünkü Sisianov'un öldürülmesinden sonra onun yerine atanmış Graf İvan Gudoviç döneminde, ertesi yıl şehir ele geçirildi.

2.7. İbrahimhalil Han'ın Öldürülmesi ve Şeki'de İsyan

Sisianov'un katlinden sonra genelkomutanlığa graf İvan Gudoviç atandı (Kafkazskiy Kalendar 1851: 396). Gudoviç Kafkasya bölgesini çok iyi tanıyordu. Kendisi hem II. Katerina, hem de I. Pavel dönemlerinde bölgede görev yapmıştı. Fakat Sisianov'un Güney Kafkasya siyasetini pek tasvip etmiyor, onun hatalı davrandığını düşünüyordu (Potto, tom 1, 1901: 402). Ona

göre, Sisianov'un sertlik yanlısı tutumu olmasaydı, ölümünden sonra bölgede büyük karışıklıklar çıkmazdı.

Gerçekten de Sisianov'un ölümünden sonra Azerbaycan hanlarının bazıları, yaptıkları anlaşmanın sona erdiğini düşünerek tereddütte kaldılar. Tam da günlerde İran ordusu yeniden Aras Nehri'nin kuzeyine geçerek Karabağ'a yaklaşması, hanları Rusya'dan ayrılmak noktasında cesaretlendirdi. Bu arada Abbas Mirza komutasındaki 20 binlik İran ordusu Şuşa önlerine varınca şehir halkı ve Rus askerleri tedirgin oldu. Şuşa'da bulunan az sayıdaki Rus ordusu komutanı Binbaşı Lisaneviç, İbrahimhalil Han'dan derhal İran ordusuna karşı savaşmasını talep etti. Lakin hanın elinde 20 binlik orduya karşı savaşacak bir güç yoktu. Binbaşı Lisaneviç ise İbrahimhalil Han'ın bu tavrını, Şuşa'yı İran ordusuna teslim etmeğe çalışmak olarak yorumladı.

Bu arada İbrahimhalil Han, şehrin kuşatma altında olmasına rağmen ailesini de alarak Şuşa'ya yakın Hankendin'e taşındı. Tabii bunu ailesinin güvenliği adına yapmıştı. Fakat onun bu tavrı Binbaşı Lisaneviç'in kuşkularını daha da arttırdı. Bunun üzerine Lisaneviç'in emriyle Rus ordusu Hankendin'e baskın yaptı. Açılan ateşler sonucunda İbrahimhalil Han ve ailesi öldürüldü (Eliyarlı 2009: 596).

Dönemin Rus kaynakları bu olay dolayısıyla binbaşı Lisaneviç'i haklı çıkarmaya çalışmaktadırlar. Nitekim onların iddiasına göre, İbrahimhalil Han kaleyi İran ordusuna teslim etmek için gizli görüşmeler yapmaktaydı. Dahası damadı Şeki hanı Selim Han'la birlikte İran tarafına kaçmaya çalışıyordu. Lisaneviç ise bunu haber almıştı. Binbaşının amacı sadece hanın bu faaliyetine engel olmaya çalışmaktı. Onu Hankendin'de yakalayıp gözaltına almak istemişti. Oysa hanın çadırına yaklaşıldığı sırada meydana gelen karışıklıkta Rus askerleriyle karşılıklı çatışma yaşanmış ve bunun neticesinde han ailesi öldürülmüştü (Dubrovin, tom 5, 1887: 39).

Lisaneviç bu olaydan dolayı askeri mahkemede sorguya çekildi, lakin aklandı (Potto, tom 1, 1901: 241). Onun suçsuz bulunması bile Rus askeri yönetiminin Azerbaycan'da keyfi uygulamalar yaptığının açık bir kanıtı olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca her ne kadar dönemin kaynakları İbrahimhalil Han'ı suçlu gösterebilirler de Lisaneviç'in derhal görevden alınarak yerine Tuğgeneral Nebolsin'in atanması onların iddialarını çürütmektedir. Nitekim Rus yönetimi de meydana gelen bu olaydan rahatsız olmuştu. Aksi halde Binbaşı Lisaneviç derhal görevinden alınmazdı.

İbrahimhalil Han'ın öldürüldükten sonra 1806 Haziranında, Şuşa'yı kuşatmış İran ordusuyla Rus ordusu arasında Askeran yakınlarında şiddetli bir savaş meydana geldi. Ağır yenilgi alan İran ordusunun esas unsuru geri çekilmek zorunda kaldı. Yalnız ordunun bir unsuru Şeki ve Şirvan'a, diğeri de Bakü yönünde ilerlemeğe devam ediyordu. Bakü'nün İran güçlerince ele geçirilmesi, Rusya için Güney Kafkasya'da ciddi sıkıntılara yol açabilirdi. Dolayısıyla Bakü ve Derbend'e sahip olmayan Rus İmparatorluğu için Karabağ ve Şirvan'daki başarıların pek bir anlamı kalmıyordu (Azerbaycan Tari-

hi, cilt 4, 2007: 27). Bu nedenle Rus askeri yönetimi derhal Bakü üzerine hareket için yeni bir ordu hazırlamaya başladı.

Lakin İbrahimhalil Han ve ailesinin öldürülmesi olayı Şeki'de duyulunca Selim Han, isyan ederek Rus ordusunun hanlıktan ayrılmasını istedi. Ardından şehir yakınlarındaki Rus askeri komutanı binbaşı Parfenov'u önce tutukladı, ardından Albay Karyagin'e ulaştırması için bir mektup vererek onu serbest bıraktı. Selim Han mektubunda, isyan etme nedenini açıkça yazmıştı:

"İbrahimhalil Han ve ben, ahlaksızlık yaparak kendi dindaşımız olan hükümdardan yüz çevirerek Rusya'nın tabiyetine girdik, biliyorsunuz.. Bunu bize yardım edesiniz ve biz güven içinde yaşayalım diye yaptık... Oysa İbrahimhalil Han'a teşekkür etmek yerine onu yalnız bıraktınız.. O, iki ay boyunca sizinle konuşmaya çalıştı. Ama ahlaksız Binbaşı Lisaneviç kendi davranışlarıyla onu hep yüzüstü bıraktı... Sonunda benim bacımı da öldürdünüz.. Bu ihanetiniz sonrasında ben size artık nasıl güvenebilir, hanlığında ordunuzu barındırabilirim?.." (Dubrovin, tom 5, 1887: 59).

Rus askeri yönetimi Selim Han'ı haklı buluyordu. Nitekim yeni genelkomutan Gudoviç, Çar I. Aleksandr'a gönderdiği mektubunda Lisaneviç'i suçluyor, Selim Han'ın, kızkardeşinin öldürüldüğü için isyan ettiğini açıklıyordu. Dolayısıyla Rus ordusunun Şeki'den kovulmasını da bir "*Aşyalı kızgınlığının*" sonucu diye niteliyordu (Potto, tom 1, 1901: 256). Fakat yine de Rus ordunun Şeki'den tamamen kovulması onun hiç hoşuna gitmemişti. Bu yüzden Bakü konusunu hallettikten sonra Selim Han'la hesaplaşmayı düşünüyordu.

2.8. Bakü'nün İşgali

Derbent ve Bakü alınmadan Azerbaycan'a tam olarak sahip olunmayacağını anlayan Çarlık Rusya'sı Graf Gudoviç'in göreve başlamasıyla yeniden harekete geçti. 22 Haziran 1806'da Derbent yeniden, bu kez temelli şekilde ele geçirildi. Eylül'de ise Sergey Bulgakov komutasındaki Rus ordusu Hazar kıyısı boyunca Bakü'ye doğru ilerlemeğe başladı.

Rus ordusunun güneye doğru inmekte olduğunu haber alan Abbas Mirza, karşılaşmaktan çekinerek Ağsu'ya yöneldi. Bu sırada Bakü'ye yaklaşan Bulgakov, halkın güvenini kazanmak adına, oğlu genç yarbay Bulgakov'u bir mektupla şehre yolladı (Debu 1829: 174). Mektuba yanıt olarak Hüseyinkulu Han, yakınlarından biri olan Kazım beyi Bulgakov'la görüşmek üzere Rus karargahına gönderdi. Kazım bey, hanın bağışlanması karşılığında şehri teslim edeceklerini, aksi halde sonuna kadar direneceklerini belirtti (İskenderova 1999: 114).

General Bulgakov daha önce Rus ordularının Bakü önlerine kadar geldiklerini, fakat şehri alamadan geri çekildiklerini bildiği için savaşı değil, karşılıklı anlaşmayı makbul görüyordu. Bu nedenle Kazım beyin teklifine sıcak baktı, hatta kendi oğlunu yeniden onunla birlikte Bakü'ye gönderdi.

Bu sırada şehir halkında büyük bir tedirginlik vardı. Zira kale hem karadan hem de denizden kuşatmaya alınmıştı. Hüseyinkulu Han'da da tedirgindi. Dahası bu kez yardım olmaksızın Rus ordusu karşısında fazla direnemeyeceğini düşünüyordu. İran ordusu Ağsu'ya çekildiğinden, Derbent işgale uğradığından, Kuba hanı ise korktuğundan yardım edecek kimse yoktu. Bu yüzden Hüseyinkulu Han, gizlice şehirden çıkarak kaçmaya karar verdi. Ailesini alarak önce Guba'ya, oradan da İran'a gitti. Şehir halkı ise hanın kaçtığını duyunca çaresiz kalarak şehrin anahtarlarını general Bulgakov'a teslim etti. Böylece 3 Ekim 1806'da Bakü işgal edildi, hanlık lağvedilerek Rusya'nın vilayetlerinden birine çevrildi (Voennaya Ensklopediya, tom 4, 1911: 349-350).

3. Rus- İran Çatışmalarının Şiddetlenmesi ve Gülistan Anlaşması

Bakü'yü ele geçirdikten sonra General Bulgakov, Guba'ya doğru hareket etti. Ona göre, Derbent'ten Bakü'ye uzanan yol üzerinde yerleşen Guba Hanlığının ele geçirilmemesi Bakü için de tehlike oluşturuyordu. Rus generalinin şehre yaklaşmasını duyan Guba hanı Şeyhali, kale kapısına çıkarak affedilmesi için Rus karargahına haber yolladı. Yalnız Graf Gudoviç, Bulgakov'a derhal bir mektup yazarak, Şeyhali'nin kesinlikle Guba'ya dönmesine engel olmasını emretti. Hal böyle olunca Şeyhali kaleye geri dönemedi, dağlara kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Rus ordusu hiçbir engelle karşılaşmadan Guba'ya girdi ve hanlık Rusya'ya birleştirildi.

Bakü ve Guba Hanlıklarının ele geçirilmesinden sonra Graf Gudoviç, Rus ordusunu Şeki isyanını yatırmak üzere görevlendirdi. Ayrıca Tiflis'te bulunan General Nebolsin'e de ordusuyla Şeki'ye gitmesi talimatı verildi. Bunun üzerine 2000 kişilik ve 8 topluk Rus ordusu Şeki önlerine vardı. Şeki hanı Selim Han ise sadece 1000 kişilik askeriyle kalesini savunmaya çalışıyordu. Buna rağmen Şekililer kaleden yakıcı maddeler atarak direnmeğe çalıştılar. Fakat 22 Ekim'deki son Rus taarruzuna boyun eğdiler. Ertesi gün Rus askerleri kaleye girdi. Selim Han kaçtı. Çatışmalarda Şekililerden 500 kişi öldü. Rusların kaybı ise sadece 23 kişiydi. Böylece Şeki hanlığındaki isyan bastırıldı (Voennaya Ensklopediya, tom 17, 1914: 55).

Bakü ve Guba Hanlıkları işgal edilip, Şeki'deki isyan bastırıldıktan sonra Ağsu'da bekleyen İran ordusu Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Çarlık Rusya'sı 3 yıl gibi kısa bir sürede Talış, Erivan ve Nahçıvan hariç, Azerbaycan'ın kuzeyindeki hanlıkların hepsini ele geçirmeğe muvafak oldu. Talış Hanlığının ele geçirilmesini ise İran'la yaşanan savaşın gidişatına bıraktı (Aliyev 1995: 281).

Fakat Rusya artık operasyonlara ara vermediğini düşünüyordu. Zira Osmanlı Devleti ile muhtemel savaş öncesi risk almak istemiyordu. Ayrıca Güney Kafkasya'da ele geçirdiği bölgelerde sağlam bir şekilde yerleşmesi için İran'la savaşı durdurması gerekirdi. Gerçi Rusya'nın bir planı daha vardı. Bu, İran'la Osmanlı Devletinin arasını açabilmek ve hatta başarırca İran'ı Osmanlı Devleti ile savaştırmaktı. Rusya dışişleri bakanı Baron Budberg, 14 Kasım 1806'da Graf Gudoviç'e gönderdiği mektupta bu konuyla özellikle

ilgilenmesini talep ediyordu (AKAK, tom 3, N: 795, 1869: 424). Fakat Gudoviç'e göre İran şahı ile uzlaşabilmek hiç de kolay değildi. Nitekim 16 Şubat 1807'de Budberg'e gönderdiği cevap mektubunda, elinden geldiği kadar gayret edeceğini belirtiyordu (AKAK, tom 3, N: 805, 1869: 431-432).

Dışişleri bakanının talimatına uygun olarak Graf Gudoviç, Ekim 1806'da Binbaşı Stepanov'u Aras Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi ve derhal barış yapılması teklifiyle İran sarayına yolladı. Rusya hatta Kars, Erzurum ve Bayazıt'ın uzlaşması sağlanması halinde İran'a bırakabileceğini vaatetti. Fakat buna rağmen İran şahı, Aras'ın kuzeyindeki Azerbaycan topraklarına ve Gürcistan'a olan iddiasından vazgeçmedi (Fadeev 1960: 137). Dolayısıyla taraflar arasında uzlaşma imkanları tükendi.

Kuşkusuz İran sarayının Rus teklifini geri çevirmesinde Avrupa devletlerinin rolü büyüktü. Nitekim Fransa imparatoru Napolyon tam bu dönemde, Rusya'ya karşı İran ve Osmanlı Devletini yanına çekmeğe çalışıyordu. Hatta 1807 başlarında İran şahına bir mektup yollayarak, "*Rus ordusunun Güney Kafkasya'dan kovulması için Fransız ordusunun İran kıyılarına çıkmasına müsaade etmesini*" ondan rica etti. Fakat İran şahı bu teklife olumsuz yanıt vererek Rusların Aras Nehri'nden aşağı inmesini tahmin etmediğini, Fransızların ise İran kıyılarına asker çıkarmasının kendileri için epey risk oluşturduğunu söyledi (Petrov 1885: 292).

Ama buna rağmen taraflar arasında görüşmeler devam etti. 4 Mayıs 1807'de ise Prusya'nın Finkenştayn kentinde bir ittifak anlaşmasına varıldı. Anlaşmaya göre Napolyon, İran'ın Gürcistan ve Azerbaycan'la bağlı iddialarını onaylıyor, karşılığında ise askeri eğitim için İran'a Fransız subayları göndermeği kabul ediyordu. Bu anlaşmadan haberdar olan Graf Gudoviç, Ferhali Şah'ın bakanı Mirza Şefi'ye gönderdiği mektupta Fransa'nın verdiği vaatleri tutmayacağını belirterek İran'ın aslında Rusya ile ittifak yapmasının doğru olacağını söyledi. Mektupta ayrıca Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinin ele geçirilmesi için İran'a yardımda bulunabileceklerini de yineledi (Petrov 1885: 302).

Bu arada Avrupa cephesinde işler Rusya'nın arzu ettiği gibi gelişmiyordu. Nitekim Fransızlar karşısında Rus ordusu pek tutunamıyordu. Hatta 2 Haziran 1807'de Frinland yakınlarında alınan yenilgi, Rusya'yı savaştan çekilmek için arayışlar içine soktu. Böylece Fransa ile yapılan müzakereler 25 Haziran 1807'de Tilsit kentinde bir anlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı (Mihaylovskiy-Danilevskiy 1846: 382). Rusya'nın Fransa ile anlaşarak savaştan çekilmesi ile daha önce Fransa ve İran arasında bağlanmış anlaşmanın hiçbir geçerliliği kalmadı.

Fransa ile savaşa son verilirdi. Ama Osmanlı Devleti ile hem Balkanlar'da, hem de Kafkas cephesinde savaş tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bu arada Fransa'nın Rusya ile anlaşması sonrasında İngiltere ile İran arasında bir yakınlaşma başladı. Bu nedenle 1808 yılında Tahran'a giden İngiliz elçilerinin faaliyetleri sonucunda, İran yeniden Rusya'yı Güney Kafkasya'dan atmak için askeri operasyona başlamaya karar verdi.

Böylece 10 binlik İran ordusu yeniden Aras Nehri'ni geçerek Erivan'a doğru hareketlendi. Rus genelkomutanı Graf Gudoviç de bunu haber alınca 3 binlik ordusuyla İran sınırına doğru hamle yaptı. Amacı İran ordusuna arkadan yaklaşarak ona ani darbe indirmektir. General Nebolsin'i ise Nahçıvan'a yürümesi için görevlendirdi. Nahçıvan'a ilerleyen Rus ordusu Ekim ayında çok zorlanmadan şehri ele geçirdi. Fakat Rusların Erivan kuşatması uğursuz oldu. Bunun üzerine her iki bölgeden de çekilmek zorunda kaldılar. Bu mağlubiyet Graf Gudoviç'in prestijine ağır bir darbe indirdi, sonuçta 1808 yılında istifa etti. Onun yerine 5 Mart 1809'da Aleksandr Tormasov atandı (Dubrovin, tom 5, 1887: 227).

Yeni genelkomutan General Tormasov göreve başlayınca İran'la müzakereler yapmak yolunu denedi, lakin 1809 yazında İran ordularının Gence üzerine saldırması bu planı suya düşürdü. Rus ordusunun harekete geçtiğini duyan Abbas Mirza, açık çatışmadan çekinerek Gence'den vazgeçti ve Erivan'a çekildi.

Aynı günlerde Rusya-İran arasında Karabağ yakınlarında yeniden barış görüşmeleri başladı. Görüşmeler sırasında en sıkıntılı konulardan biri Talış Hanlığı konusu oldu. Aslında Talış hanı Mir Mustafa, Rusya'nın himayesi altına girmek istiyordu. Fakat İran tarafı elinden geldiği kadar buna engel oluyordu (Potto, tom 2, 1902: 161). Bu konuda İngiltere hükümeti de İran'a destek veriyor, Tahran'da bulunan İngiliz elçisi Talış Hanlığından, Rusya ile her türlü irtibatı koparması gibi ilginç taleplerde bulunuyordu (İbragimbeyli 1969: 105).

Anlaşıldığı gibi işler hayli karmaşık hale gelmişti. Çünkü Rus ve İran tarafının yanı sıra İngiltere de Talış Hanlığıyla ilgileniyordu. Tabii onun ilgisi hanlığın Rusya eline geçmemesiydi. Zira Talış'ın Rusya'ya tabi olması, İran'ın kuzey bölgelerinin tamamen Rus tehdidi altına düşmesi anlamına geliyordu. Rus tarafı ise, Talış'ı Bakü'ye açılan kapı olarak gördüğünden İran'ın bu bölge üzerinde hak sahibi olmasına keskin itirazını bildiriyordu.

Görüşmeler sırasında general Tormasov, İran tarafından Talış Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımasını talep ediyordu. Fakat İran temsilcisi Mirza Bezyürk buna şiddetle karşı çıkıyordu. Hal böyle olunca Tormasov, Talış Hanlığına saldırılmayacağına dair iki taraf arasında bir anlaşma yapılmasını istedi; İran temsilcisi buna da itiraz ederek o sırada Nahçıvan'da bulunan Abbas Mirza ile konuyu istişare etmesi gerektiğini bildirdi. Abbas Mirza konuyla ilgili açıklamasında, taraflar arasındaki barış çabalarının Talış Hanlığı yüzünden bozulmasının hoş olmadığını vurgulayarak, konunun görüşmelerde gündeme gelmemesini tavsiye etti.

Fakat görüşmelerin devam ettiği bir sırada 11 binlik İran ordusu aniden Talış Hanlığına saldırdı. Başkent Lenkeran şehri İran orduları tarafından yağmalandı. Mir Mustafa Han'ı Rusya'dan uzaklaştırmak ve Rus ordusunun Hazar kıyılarıyla güneye inmesini engellemek amacıyla yapılan bu saldırıdan sonra İran ordu komutanı Fereculah Han, Talış hanından derhal Rusya himayesinden ayrılmasını ve oğlunu rehine olarak İran'a gönderme-

sini talep etti. Fakat hem Mustafa Han, hem de Lenkeran halkı bu talebi kesin bir dille reddetti.

Diğer yandan Rus generali Tormasov, İran güçlerini Talış Hanlığından atmak için birtakım çalışmalar yapıyordu. Öncelikle 20 Ağustos 1810'da Bakü'deki askeri garnizon komutanı General Panin'e mektup yazarak derhal Talış kıyılarına donanma göndermesini emretti (AKAK, tom 4, N: 794: 1870: 597). Donanmayı alarak bölgeye giden Yüzbaşı Çeleyev, İran ordusuna bölgeyi terketmesi için bir ultiatom verdi. Güçlü Rus donanmasının bölgeye yaklaşması Ferecullah Han'ı korkuttu. Nitekim bu yüzden Yüzbaşı Çeleyev'in talebine olumlu yanıt vererek ordusunu Talış topraklarından çıkardı (Dubrovin, tom 5, 1887: 248).

İşte bu gelişmeler yüzünden Rusya ve İran arasındaki müzakereler bir kez daha durma noktasına geldi. Hiç şüphesiz İngiltere ve Osmanlı Devleti de bu müzakerelerin bitmesini arzuluyorlardı. Haliyle, taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamaması her ikisini memnun etti. Osmanlı Devletine göre, Rus ordusunun farklı cephelerde savaşması ve yorgun düşmesi işine geliyordu. İngiltere ise Rusya'nın daha fazla güneye inmesini istemiyordu.

Taraflar arasında müzakereler sona erdikten sonra Tiflis'e dönen General Tormasov Karabağ, Şeki, Şirvan hanlarına derhal asker toplamalarını, hem kendi vileyetlerini korumalarını hem de Rus ordusuna yardım etmelerini emretti. Ardından İran güçlerine karşı savaşacak ordusunu iki kısma ayırdı: ilkinde General Nebolsin'i görevlendirerek Karabağ'a gönderdi. İkincisine ise Tuğgeneral Portnyagin'i atayarak Pambak ve Şuragil vilayetlerinin muhafazası için görevlendirdi.

Şahzade Abbas Mirza da orduyu iki kısma ayırdı. İlk kısım olan 30 binlik orduya kendisi komuta ederek önce Karabağ'a, oradan da Gürcistan içlerine doğru ilerlemeği düşünüyordu. Kardeşi Muhammet Ali hana havale ettiği 15 binlik diğer ordunun ise önce Erivan hanının ordusuyla birleşmesini, ardından Rus ordusunu Pambak ve Şuragil'den çıkarma faaliyetinde bulunmasını istiyordu. Daha sonra ise bu birleşik orduların, Ahalkelek ve Kars Paşalarıyla buluşarak İmereti prensi Solomon'a yardım etmeleri ve ona Kartaliniya bölgesine akınlar yapması için destek olmaları gerekirdi.

Abbas Mirza ordusundan 2 binlik bir İran gücü, 15 Mayıs'ta yürüğe başlayarak öncelikle Mehri'yi ele geçirdi. Yalnız bir ay içinde Albay Kotlyarevski komutasındaki Rus güçleri İran ordusunu mağlup ederek bölgeyi geri almayı başardılar. Ardından ilerleyerek Aras Nehri yakınlarında bekleyen Ahmet Han komutasındaki 8 binlik İran ordusuna ağır bir darbe indirdiler.

Karabağ'dan dışarı atılan Abbas Mirza, bu kez Erivan Hanlığı bölgesinden geçerek Pambak ve Şuragil'e yürümeği denedi. Dahası Rus ordusuna karşı birlikte hareket etmek için Ağustos ayında Osmanlı Devleti ile anlaşma bile yapıldı. Bunun üzerine Erivan hanı Hüseyinkulu Han, Ahılkelek'te Osmanlı ordusuyla birleşerek oradan Şuragil'e ilerlemek için ordusuyla bölgeye gitti (İbragimbeyli 1969: 116). Lakin General Tormasov komutasındaki Rus ordusu bu birleşik orduyu da mağlup etmeyi başardı.

Bu plan da işe yaramayınca İran ordusu 10 Eylül'de Şemşeddil bölgesine saldırdı. Fakat bölge halkı milis güçleriyle kendini savunarak şiddetli bir direniş gösterdi. Neticede 14 Eylül'de Rus ordusunca ani baskına uğrayan İranlılar, büyük bir yenilgi alarak çekilmek zorunda kaldılar. Böylece İran 1810 yılında Rusları Güney Kafkasya'dan atmak için yaptığı bu faaliyetlerinde de başarısız oldu.

Abbas Mirza artık yeni çatışmalardan çekinerek Ruslarla barış masasına oturmaya karar vermişti (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 34). Ama Napolyon'un Mart 1812'de Rusya'ya saldırması İran'ı biraz rahatlattı. Diğer yandan 6 Mayıs 1812 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Budapeşte'de imzalanan anlaşmadan sonra Rus ordusunun büyük kısmı Avrupa cephesine kaydırılmıştı. Bunu fırsat bilen İran, Haziran ayında Rusya ile devam eden barış görüşmelerini keserek, içinde İngiliz subaylarının da olduğu 20 binlik bir orduyla Karabağ'a saldırdı. Lakin General Kotlyarevski komutasındaki Rus ordusuna yenilmekten yine kurtulamadı. Buna rağmen Temmuz'da iki binlik bir askerle Gence ve Şeki'ye yürüyen İranlılar, yerli halkın Rus ordusuna destek vermesiyle yeniden büyük bir hezimete uğradılar (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 19).

Lakin hayli güç kaybetmesine rağmen İran ordusu son bir hamle daha yapmak niyetindeydi. Bu kez seçilen hedef yine Talış Hanlığıydı. Ağustos 1812'de 20 binlik bir orduyla saldırıya geçen İranlılar, az sayıdaki Rus askerini mağlup ederek hanlığın merkezi Lenkeran şehrine girdiler. Bu galibiyet sonrası moralleri yükselen İranlılar, Ekim başlarında Abbas Mirza komutasında Aras kıyısındaki Arslandüz'de toplanmaya başladılar. Yaklaşık 30 binlik bu ordunun hedefi öncelikle Karabağ'a ilerlemek, oradan Şeki'ye, arkasından da Kahetiya üzerinden Gürcistan'a yürümektir. Fakat hiç beklemedikleri bir anda, General Kotlyarevski ani bir hamleyle bu orduya sarsıcı bir darbe indirdi (Voenniy Ensklopedichekiy Leksikon, tom 1, 1852: 609-611). Yeni Rus genelkomutanı olarak atanan Nikolay Rtişev, 31 Ekim'de Çar I. Aleksandr'a gönderdiği bir raporda bu galibiyet dolayısıyla ayrıntılı bilgiler verdi (AKAK, tom 5, N: 843, 1873: 684).

Aslandüz mağlubiyetinden sonra İran bir daha Karabağ civarına ordu sevk edemedi. Ama yine de Talış Hanlığına saldırdı. Talış hanı Mir Mustafa Han başkentten kovuldu, şehir tekrar yağmalandı. Rus genelkomutanı Rtişev bunu haber alınca, General Kotlyarevski'yi bölgeye gönderdi. 21 Aralık'ta Talış bölgesine giren 2000 binlik Rus ordusu, Lenkeran kalesini kuşattı. Birkaç defa kalenin teslim edilmesiyle bağlı şehirdeki İran garnizonu komutanına teklifler yapılırsa da olumsuz yanıt alındı. Hal böyle olunca Rus ordusu şiddetli saldırıya başlayarak 1 Ocak 1813'te kaleyi İran ordusundan geri aldı. Lenkeran'daki İran ordusuna yardım için yolda olan Abbas Mirza, haberi duyunca hanlık arazisine yaklaşmaya cesaret edemeyerek geri döndü (Voenniy Ensklopedichekiy Leksikon, tom 8, 1855: 170-171).

Böylece Şah yönetimi İran'a açılan kapı olarak gördüğü Lenkeran kalesini de kaybetti. Artık daha fazla savaştığı gücü kalmamıştı. Bu sebeple Rusya'nın daha da güneye inmemesi için derhal barış görüşmelerine başla-

maya karar verdi. Taraflar arasında İngilterenin arabuluculuğuyla görüşmeler hız kazandı. Neticede 12 Ekim 1813'te Karabağ'ın Gülistan köyünde barış anlaşması imzalandı (Yuzefovich 1869: 208-214). 11 maddeden ibaret anlaşmanın şartlarına göre İran, Nahçıvan ve Erivan hanlıkları hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları ve Doğu Gürcistan'ın tamamının Rusya'nın egemenliği altına geçmesini kabullenmek zorunda kaldı (Yuzefovich 1869: 210).

Gülistan Antlaşmasıyla Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesinin temeli atıldı. Nitekim bu anlaşmayla Nahçıvan ve Erivan hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları Rusya'nın egemenliği altına girerken, güneydeki topraklar da İran'a bırakıldı. Fakat birkaç yıl sonra İran, antlaşmanın şartlarının ağır olduğu düşüncesiyle yeniden Rusya'ya savaş açtı. Hiç şüphesiz İran'ın bu cesaretli adımı atmasının diğer bir nedeni de 19 Kasım 1825'de Çar I. Aleksandr'ın ölümüydü.

1826 yazında yeniden Rusya-İran savaşı başladı. İran yine mağlup oldu, 1828'de Rusya ile masaya oturarak Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Galip Rusya bu kez Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını ele geçirebildi. Dolayısıyla Türkmençay Antlaşmasıyla Aras Nehri sınır olmakla, kuzeydeki Azerbaycan toprakları Rusya'nın, güneydekiler ise İran'ın nezaretine geçti ve Azerbaycan kalıcı olarak ikiye bölündü.

Sonuç

Çarlık Rusyası I. Petro ile başladığı Güney Kafkasya'ya sahip olma siyasetine nihayet ki I. Aleksandr döneminde nail oldu. Tabii Doğu Gürcistan'ın gönüllü şekilde Rusya'ya bağlanması Ruslar için epeyce kolaylık sağladı. Aksi halde Rusların Kafkasya'da tutunması bile oldukça zor olabilirdi.

XVIII. Yüzyılın başında dünya siyasetinin en sıcak noktası Güney Kafkasya'ydı. Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti bölgeyi adeta ateş çemberine çevirmiştir. Nitekim dönemin büyük devletleri Fransa, İngiltere, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti, bu bölgeye sahip olmak için bir birleriyle kıyasıya yarışmışlardır. Dolayısıyla Rusya'yı durdurmak için Osmanlı Devleti ve İran fiili olarak savaş verirken, Fransa ve İngiltere diplomatik baskı yapmayı tercih etmiştir.

Fakat Rusya çok şanslı olmuştur. Çünkü Kafkasya'nın Hıristiyan unsurları olan Gürcü ve Ermeniler ona yardım etmişlerdir. Diğer yandan Azerbaycan hanlıklarının da bir birleriyle kavgalı olmaları Rusların işine gelmiştir. Ayrıca bazı hanların, bölgelerinde güçlü konuma gelmek için zaman zaman Rusya'nın yardımına müracaat etmeleri, Rusya için bulunmaz bir fırsata çevrilmiştir.

Kuşkusuz Çar I. Aleksandr döneminde Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinde Knez Pavel Sisianov'un rolü çok büyük olmuştur. Öncelikle her türlü nezaket ve merhametten uzak bir insan olan Sisianov, Kafkasya genelkomutanlığına atandıktan derhal sonra şiddet yanlısı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan hanları üzerinde baskılar kurmuş, onlara mektuplar yazarak Rus silahıyla tehditler savurmuştur. Fakat onun bu

şiddet yaklaşımı bölgede nefretle karşılanmıştır. Bunun sonucu olarak da 1806 yılında Bakü kalesi önlerinde öldürülmüştür.

Sisianov'un genelkomutanlığı döneminde Şemşeddil, Car- Balaken, Gence bölgeleri işgal edilmiş, Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıkları anlaşmalar ile Rusya tabiyetine girmiştir. Rusların Erivan üzerine olan yürüşü başarısız olmuş, son Bakü seferi ise Sisianov'un öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Bakü ve Kuba hanlıkları Sisianov'dan sonraki genelkomutan Graf Gudoviç döneminde ele geçirilmiştir.

Çar I. Aleksandr döneminde Rusya ve İran, Azerbaycan uğrunda yaklaşık 9 yıl savaşmıştır. İran Rus ordularını Güney Kafkasya'dan çıkarma faaliyetlerinde başarısız olmuş, sonunda 1813'te Gülistan Antlaşmasını imzalayarak Nahçıvan ve Erivan hanlıkları hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları ve Doğu Gürcistan'ın tamamının Rusya'nın egemenliği altına geçmesini kabullenmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Çar I. Aleksandr döneminde Rusya, ele geçirdiği bölgelerde tutunmayı ve Osmanlı Devleti ile İran'a da bunu kabul ettirmeği başarmıştır.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

AKAK- *Akti Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu* (1866). tom 1, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Akti Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu* (1868). tom 2, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Akti Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1869). tom 3, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Akti Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1870). tom 4, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Akti Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1873). tom 5, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

Kaynak Eserler

"Aslanduz", *Voennyi Ensiklopedicheskiy Leksikon* (1852). tom 1, Sankt Peterburg: V Tipografiy Staba Voenno-Uchebnih Zvedeniy.

"Baku", *Voennaya Ensklopediya* (1911). tom 4, Moskva: Tipografiya T-va İ. D. Sitina.

"Lenkoran", *Voennyi Ensiklopedicheskiy Leksikon* (1855). tom 8, Sankt Peterburg: Tipografiya Shtaba Voenno-Uchebnih Zavedeniy.

"Nuha", *Voennaya Ensklopediya* (1914). tom 17, Moskva: Tipografiya T-va İ. D. Sitina.

- Bogdanoviç Modest İvanoviç (1869). *İstoriya Tsarstvovaniya İmparatora Aleksandra II Rossiy v Ego Vremya*, tom 1, Sankt Peterburg: Tipografiya F. Sushinskago.
- Debu İosif (1829). *O Kavkazskoy Linij İ Prisoedinennom K Ney Chernomorskom Voysk İli Obshiya Zamechaniya O Poseleennyh Polkah, Ograjdayushih Kavkazskuyu Liniyu İ O Sosedstvennih Gorskih Narodah*, Sankt Peterburg: Tipografiya Karla Kraya.
- Dubrovin Nikolay (1866). *Zakavkazye ot 1803-1806 goda*, Sankt Peterburg: Pechatano v Tipografiy Departamenta Udelov.
- Dubrovin Nikolay (1886). *İstoriya Voyni İ Vladiçestva Russkih Na Kavkaz*, tom 2, Sankt Peterburg: Tipografiya İ. N. Skorohodova.
- Dubrovin Nikolay (1886). *İstoriya Voyni İ Vladiçestva Russkih Na Kavkaz*, tom 4, Sankt Peterburg: Tipografiya İ. N. Skorohodova.
- Dubrovin Nikolay (1887). *İstoriya Voyni İ Vladiçestva Russkih Na Kavkaz*, tom 5, Sankt Peterburg: Sklad İzdaniya U V. A. Berezovskago.
- Kavkazskiy Kalendar Na 1852* (1851). Tiflis: Tipografiya Kanselyariy Namestnika Kavkazskogo.
- Krivenko Vasili (1893). *Oçerki Kavkaza*, Sankt Peterburg: Tipografiya A. S. Suvorina.
- Mihaylovskiy- Danilevskiy Aleksandr İvanoviç (1846). *Opisaniye Vtoroy Voyni İmparatora Aleksandra v 1806-1807 Godah*, Sankt Peterburg: Tipografiya Shtaba Otdelnogo Korpusa Vnutrenney Straji.
- Petrov Andrey (1885). *Voyna Rossiy S Turtsiyey: 1806-1812 g.*, Sankt Peterburg: Voennaya Tipografiya.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1887). *Kavkazskaya Voyna: V Otdelnyh Oçerkah, Epizodah, Legendah İ Biografiyah*, tom 1, Sankt Peterburg: İzdaniya Knijnago Sklada V. A. Berezovskogo.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1901). *Utverjdeniye Russkogo Vladiçestva Na Kavkaz*, tom 1, Tiflis: Tipografiya Y. İ. Libermana.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1902). *Utverjdeniye Russkogo Vladiçestva Na Kavkaz*, tom 2, Tiflis: Tipografiya Y. İ. Libermana.
- Yuzefovich T (1869). *Dogovorı Rossiy S Vostokom: Poliçeskiye İ Torgoviye*, Sankt Peterburg: Tipografiya O. İ. Baksta.
- Zapiski Sergeya Alekseyeviça Tuçkova* (1908). Sankt Peterburg: Tipografiya T-va Svet.
- Zubov Platon (1835). *Podvigi Russkih Voynov v Stranah Kavkazskih s 1800-1834*, tom 1, Sankt Peterburg: Tipografiya Konrada Vingebera.

Araştırma Eserleri

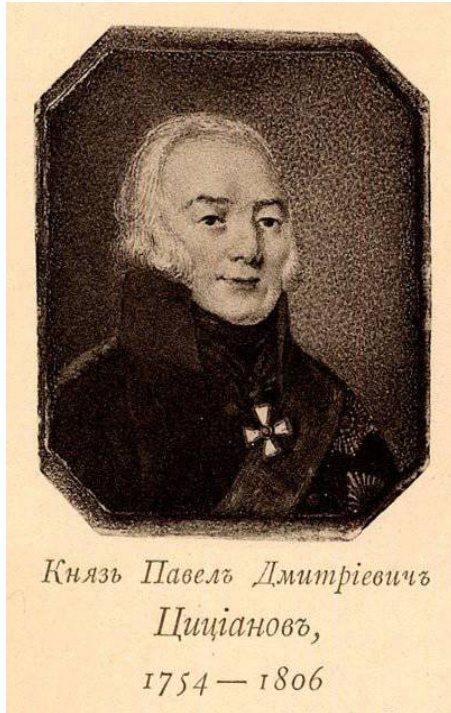
- ABDULLAYEV Mehman (2014). *Azerbaycan Tarihi*, Bakı: Bakı Üniversitesi Yayınları.
- ALİYARLI Süleyman (2008). *İstoriya Azerbaydjana: S Drevneyshih Vremen Do 70.g XIX Vek*, Bakı: İzdatelstvo Chirag.
- ALİYEV İgrar (1995). *İstoriya Azerbaydjana: S Drevneyshih Vremen Do Naçala XX. Veka*, Bakı: İzdatelstvo Elm.

- Azərbaycan Tarixi* (1964). Cilt 2, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Azərbaycan Tarixi* (2007). Cilt 4, Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- BABAZADE Elgün (2012). *Gence Hanlığının Tarixindən*, Bakı: Şerg-Gerb Nəşriyyatı.
- BAYRAMOVA Naile (2009). *Şamahı Hanlığı*, Bakı: Tehsil Nəşriyyatı.
- ELİYARLI Süleyman (2009). *Azərbaycan Tarixi: Uzaq Keçmişdən 1870'ci İle Gədə*, Bakı: Çırag Nəşriyyatı.
- ESEDOV Firudin- Kerimova Sevil (1993). *Çarizmi Azərbaycan'a Getirenler*, Bakı: Gençlik Nəşriyyatı.
- FADEEV Anatoliy (1960). *Rossia İ Kavkaz: Pervoy Treti XIX vek*, Moskva: İzdatelstvo Akademia Nauk SSSR.
- GARAYEV Elçin (2010). *İrevan Hanlığı (1747-1828)*, Bakı: Avrupa Yayınları.
- GULİYEV Telman (2010). *Rusya'nın Azərbaycan Siyaseti (1801-1813)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- İBRAGİMBEYLİ Hadji Murat (1969). *Rossiya İ Azerbaidjan v Pervoy Treti XIX Veka*, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- İSKENDEROVA Marziye (1999). *Bakinskoye Hanstvo*, Bakı: İzdatelstvo Chashiogli.
- İSMAYIL Mahmud (1997). *Azərbaycan Tarixi*, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat-Poligrafiya Birliğı.
- İSMAYIL Mahmud- Bağirova Maya (1997). *Şeki Hanlığı*, Bakı: Azərbaycan Devlet Nəşriyyatı.
- KULİKOV Anatoliy- Runov Valentin (2013). *Vse Kavkazskiyе Voynı Rossiy*, Mosvka: İzdatelstvo Eksmo.
- MEMMEDOVA Arzu (2009). *Car-Balaken Camaatlığı: XVII. Esrin Sonu XIX. Esrin Evvellerinde*, Bakı: UniPrint Yayınları.
- MUSTAFAZADE Tofiq (2010). *Garabağ Hanlığı*, Bakı: Sabah Nəşriyyatı.
- SAHAROV Andrey Nikolayeviç (2012). *İstoriya Rossiy: S Drevneysih Vremen Do Naşih Dney*, Moskva: İzdatelstvo Prospekt.

EKLER

Çar I. Aleksandr

Knez Pavel Dmitriyevich Sisianov (1754-1806)

Erivan Kalesinin Zengi (Razdan) Nehri tarafından görünüşü

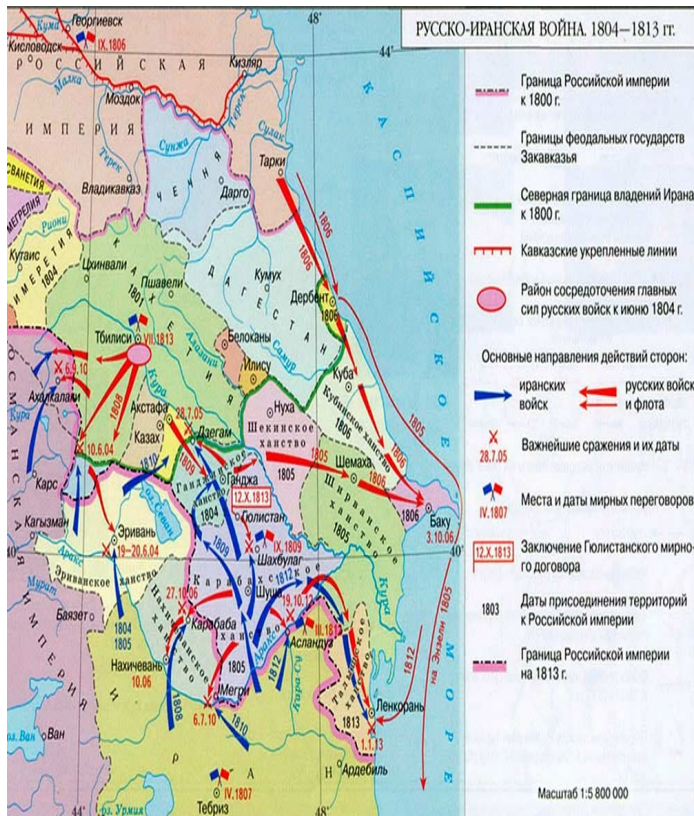
Графъ Гудовицъ
(Грѣбъ Гудовицъ.)

Graf Gudoviç

Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyaseti

Bakü Kalesi

Rus-İran Savaşı (1804-1813)

1172. *Письмо кн. Цицианова къ Джевад-хану, отъ 29-го ноября 1803 года.*

Вступивъ во владѣніе Ганджинское, объявляю вамъ о причинахъ моего прихода сюда 1-ая и главная, что Ганджа съ ея округомъ во времена царицы Тамары принадлежала Грузіи и слабостию царей Грузинскихъ отторгнута отъ оной; Всероссийская же Имперія, принявъ Грузію въ свое высокомощное покровительство и подданство, не можетъ взирать съ равнодушіемъ на расторгненіе Грузи и несогласно бы было съ силою и достоинствомъ высокомощной и Богомъ вознесенной Россійской Имперіи оставить Ганджу, яко достояніе и часть Грузіи, въ рукахъ чуждыхъ. 2) В. высокостеп на письмо мое, писанное по пріѣздѣ моемъ въ Грузію, коимъ я требовалъ сына вашего въ аманаты, отвѣчали, что Иранскаго государя опасаетесь, забывъ, что 6 лѣтъ тому назадъ были Россійскимъ подданнымъ и въ кр. Ганджинской стояли высокославныя Всероссийскія войска. 3) Купцы Тифлискіе, ограбленные вашими людьми, не получили удовлетворенія отъ в. высокост.,—а по симъ тремъ причинамъ я самъ пришедъ съ войсками брать городъ, по обычаю Европейскому и по вѣрѣ мною исповѣдуемой, долженъ, не приступая къ пролитію крови человѣческой, предложить вамъ о сдачѣ города и требовать отъ васъ въ отвѣтъ двухъ словъ, по вашему выбору да или нѣтъ, т. е. сдаете или не сдаете? Да будетъ вамъ извѣстно также, что допустя войска перейти въ такую непогодъ и вступить въ ваше владѣніе, никакихъ договоровъ принято быть не можетъ, а сдачу на волю мою вамъ предназначаю и тогда испытаете непоравненное милосердіе Ё. И. Р. всеимпериѣйшаго

Knez Sisianov'un 29 Kasım 1803'te Gence hanı Cevat Han'a mektubu. (AKAK)

RUSYA'NIN BİR KARADENİZ DEVLETİ OLMASI SÜRECİNDE GRİGORİY ALEKSANDROVİÇ POTEMKİN (1768-1791)

Mahir ASLAN*

ÖZ

Grigoriy Aleksandroviç Potemkin'in hızlı bir şekilde II. Katerina'nın gözdeleleri arasına girmesi onun kariyerinde önemli gelişmelere sebep oldu. İmparatoriçe tarafından birçok rütbe ve görevle ödüllendirilen Aleksandroviç Potemkin'in en önemli ve kendisinin de hayatının sonuna kadar sürdürdüğü görevi Yenirusya (Novorossiya) genel valiliği oldu. Yaklaşık olarak Karadeniz'in kuzeyi bugünkü Ukrayna topraklarını içerisine alan Yenirusya topraklarında Rusya'nın hâkimiyet kurması Aleksandroviç Potemkin'in telkinleriyle birlikte II. Katerina nazarında büyük önem arz etmeye başladı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında Potemkin, adı geçen bölgeden General Rumyantsev'in ordusu için herhangi bir şekilde istifade edemediğini gözlemlemişti. Bundan sonra Potemkin'in Yenirusya sahasındaki tüm çabası, ilerleyen yıllarda meydana gelmesi muhtemel Osmanlı-Rus savaşlarında bu coğrafyadan istifade edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda Potemkin Karadeniz'in kuzeyinde çok kısa zaman zarfında yeni şehirler, tersaneler, limanlar, filo inşa ederken bir taraftan da bölgenin demografik yapısını Rusya'nın lehine çevirmek için bölgeye Balkanlar ve Rusya'nın farklı yerlerinden insan taşıdı. Potemkin'in siyasi öngörülleri doğru çıktı ve bir sonraki Osmanlı-Rus mücadelesinde Karadeniz bölgesi ekonomik, askeri, insan ve lojistik faktörleriyle etkin rol aldı.

Anahtar Kelimeler: II. Katerina, Grigoriy Aleksandr Potemkin, Karadeniz, Ukrayna, Yenirusya, Kırım, Nikolaev.

ABSTRACT

The fact that Aleksandroviç Potemkin was much adored by Catherine II had quickly led to an important advancement in his career. Perhaps his most important and lifelong role, given that he rewarded many ranks and missions from the Queen, was his position as the general governor of New Russia (Novorossiya). Achieving the domination of Russia over the New Russian lands—which contain the lands in the north of the Black Sea in Modern Ukraine—suggests Aleksandroviç Potemkin's assumed importance in the presence of Catherine II. During the 1768-1774 Russo-Turkish Wars, Potemkin observed that General Rumyantsev's army could not have benefited from those lands in any way, shape, or form. Thus, all efforts of Potemkin at New Russian lands were to benefit from that geography for

*Dr., ORCID: 0000-0002-6345-7011, E-posta: mahiraslan1@gmail.com

the anticipated Russo-Turkish wars that would later occur in the years to come. In accordance with that aim, not only had Potemkin built cities, dockyards, harbours, fleets in the lands in the north of the Black Sea within a short time period, but he had also transferred many people from the Balkans and various parts of Russia to the new region in order to change their demographic structures for the benefit of Russia. The political foresight of Potemkin was correct: during the next Russo-Turkish War, the Black Sea region indeed had played an important role in terms of economy, military, human power, and logistics.

Keywords: Catherine II, Grigoriy Aleksandrovich Potemkin, Black Sea, Ukraine, New Russia, Crimea, Nikolaev.

Tarihteki başarılı, şanslı, tanınmış kişiler arasında çağdaşlarını gücü, başarısı ve zenginliği ile şaşırtırken sıra dışı yükselişleri ile gelecek nesillerin fantastik efsanelerinin oluşması için malzeme olarak hizmet etmiş ender kişiliklerden bir tanesi de Grigoriy Aleksandroviç Potemkin'dir (Ogarkov 1892: 181). Grigoriy Potemkin, ilginç, çok yönlü ve hiç şüphesiz çelişkili bir kişiliğe sahipti. İnsanlar ondan bahsetmeye başladıklarında akıllarına hemen bir mizah unsuru olan "Potemkin köyleri" geliyor", kimileri ise II. Katerina döneminin sosyal ve politik hayatında onun oynadığı rolün önemini vurguluyor (<https://екатерина2.рф/связи/фавориты>). Öncelikle Grigoriy Potemkin'in eksikliklerini teşhir eden bu anekdotlar onun devlet adamlığını gölgede bıraksa da, Kırım'ın kansız kazanımı, Karadeniz Filosu'nun kuruluşu, Yenirusya boş steplerinin verimli taşralara çevrilmesi, devlet mekanizmasında hayata geçirdiği reformlar Grigoriy Potemkin'i, Rusya'nın önde gelen şahsiyetleri arasına sokmaya yeterlidir.

II. Katerina'nın kendisi de gerek yaşarken gerekse ölümünden sonra Grigoriy Potemkin'den haddinden fazla övgüyle bahsetmiştir. II. Katerina çevresine "onun yerine kimseyi koyamam, dahi insan, o benim çırağımdı" diye bahsederken, eğer bu bir devlet sırrı olmasaydı, II. Katerina "çırağım" yerine "kocam" diyebilirdi. Zira aralarında aşka dayalı bir ilişkiden daha fazlası, yani kilisede kıyılmış resmi bir nikâh söz konusuydu (<http://history.milportal.ru/2014/07/poslednie-dni-knyazya-g-a-potemkina-tavricheskogo/>). II. Katerina Alman diplomat Grimm'e Grigoriy Potemkin'in ölümüyle bağlı yazdığı mektupta, Potemkin "yapmak istediklerinin henüz daha yarısını dahi hayata geçirmemişti" derken de onun politik yönünün zenginliğine dikkat çekmiştir (<https://екатерина2.рф/связи/фавориты>).

Gençlik ve yükseliş yılları

Grigoriy Potemkin'in gençlik yılları ve aile kökeni hakkındaki bilgilerin çoğu rivayet karakterli olup ayrıca bu bilgilerin önemli kısmı güvenilir sayılamayacak sözlü nakillerden oluşmaktadır. Potemkin'in doğum tarihi de net olmamakla birlikte, farklı kaynaklarda 1736 ve 1739 tarihlerinden bahsedilmektedir (Brinker 1996a: 17-18), en güvenilir olan ise 1739 dur. Zira kendisi de Adalet Bakanlığı Haber Ofisi verilerine atıfta bulunarak 1739 tarihini belirtmiştir (Şlapnikov 1998a: 76).

Grigoriy Aleksandroviç Potemkin 13 Eylül 1739 tarihinde Smolensk yakınlarındaki Duhovşinskiy kazasının Çijov köyünde asker emeklisi bir ailede dünyaya gelmiştir (Buganov 1992: 340). Kaynakların verdiği bilgiye göre baba Aleksandr Vasilyeviç; gururlu, despot, zapt olunmaz bir kişiliğe sahipti. Kendisinden otuz yaş küçük, dul Darya Vasilyevna Skuratova'yı gördükten sonra onunla evlenmeye karar vermiş ve evlenmiştir (Anişko:2002:8). Evliliklerinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Darya eşinin ilk hanımından haberdar olmuş ve aldatılan eşle bağlantı kurmuştur. Potemkin'in ilk eşi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir, kadın var olan durumdan haberdar olunca eşini terk ederek manastıra kapanmıştır.

Yeni ailede beş kız çocuğu ve yegâne erkek varis olarak G.A. Potemkin vardı (Şlapnikova 1998a: 76). Baba erken ölmüş, ondan otuz yaş küçük ve kocasının despotik karakterinden şiddetli muzdarip olmuş anne ise oğlunu çocukluğunun erken yaşlarından itibaren kendisi terbiye etmiştir (Buganov 1992: 340).

Eşinin ölümünden sonra anne, vergiler idaresi başkanı olan akrabası Grigoriy Matveyeviç Kazlovski'nin himayesinde Moskova'ya yerleşti ve tek oğlu Potemkin, akrabası Kozlovski'nin oğlu ile Litkela eğitim kurumuna başladı. Üniversiteye ise Moskova Üniversitesinde devam etti, Potemkin, henüz yeni kurulmuş olan Moskova Üniversitesine girdikten sonra, kabiliyet ve başarısından dolayı altın madalya ile ödüllendirildi. Daha sonra 1757 yılının Temmuz ayında İmparatoriçe Yelizaveta Petrovna'nın huzurunda temsil olunmak üzere Petersburg'a gönderilen, üniversitenin en iyi eğitim görmüş öğrencileri arasında yer aldı (Brinker 1996a: 18-19). Anlaşılan o ki Petersburg'daki saray hayatının cazibesi karşısında Potemkin de duyarsız kalmamış, başkentten dönüşüne bağlı olarak çalışkan, gayretli öğrencilik hayatından uzaklaşmıştır. "*Tembellik ve derslere devamsızlıktan dolayı*" 1760 yılında okuldan kaydının silinmesi ile Potemkin'in sistematik eğitim hayatı da bitmiş oldu (Şlapnikova 1998a: 76). Bu olanlardan sonra Potemkin eğitime kendi çabaları ile devam etti.

Sunmuş olduğu imkânların yanı sıra başkent hayatının lüks ve debdebeli yaşam tarzı karşısında ilgisiz kalmayan Grigoriy Potemkin Petersburg'a gitmeye karar verdi. Potemkin'in niyet ve tavırlarını sürekli takdir eden Başpiskopos Amvrosiy Zertis Kamenskiy ona yol için beş yüz ruble borç verdi. Çok geçmeden Petersburg'da Potemkin'i çavuş yardımcısı olarak Prens Georg Golştinski'nin hizmetinde memuriyete aldılar. Aradan uzun zaman geçmeden çavuş oldu ve bu memuriyette iken 28 Haziran 1762'de III. Petro'ya karşı tertip edilen saray darbesi¹ ile karşı karşıya kaldı (Buganov 1992: 341).

Adı geçen saray darbesinde Grigoriy Potemkin'in aldığı rol tüm yönleri ile açık olmadığı gibi, gelecek kariyerinin temellerinin de burada atıldığı

¹ 28 Haziran (9 Temmuz) darbesi 18. Yüzyıl Rusya tarihindeki saray darbelerinden bir tanesidir, bu darbe esnasında İmparator III. Petro devrilmiş, eşi II. Katerina muhafız alayından aldığı güçle iktidarı ele geçirdiği gibi Rusya'nın da mutlak imparatoriçesi oldu.

yönündeki varsayımlar da pek inandırıcı bulunmamaktadır. Darbenin üzerinden birkaç hafta geçtikten sonra II. Katerina, eski sevgilisi ve dostu olan Ponyatovski'ye yazdığı mektupta, darbe sırasında cesaret, feraset ve coşkunluk gösteren on yedi yaşındaki Potemkin'den bahsediyordu. 1762 saray darbesinde Potemkin kazananların yanında yer almıştı, 9 Ağustos 1762 yılında Petersburg idaresi Teğmen Grigoriy Potemkin'e 400 köle bağışlandığını bildirdi. Bu hediyeler II. Katerina'nın taç giymesinin onuruna verilmişti. Grigoriy Potemkin aktif olarak darbeciler arasında yer almamıştı ve o güne kadar da II. Katerina onu tanımıyordu, sadece darbe zamanında II. Katerina'nın dikkatini çekebilmişti (Yena 2007: 54-55). Bundan başka aynı yılın temmuz ayında Potemkin orduda teğmen rütbesini aldı, bununla da sarayda daha fazla bulunmaya başlarken elinden gelen tüm gayretle İmparatoriçe'nin, Grigoriy Orlov'un, gerekse de İmparatoriçe'nin sevgilisinin dikkatlerini kendi üzerine çekmeye çalıştı (Buganov 1992: 341). 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Grigoriy Aleksandr devam eden bu savaşa gönüllü katıldı. Fakat bu katılım öyle sıradan olmadı, imparatoriçeye kendisi hakkında teminat vermek için yazdığı mektupla son derece şaşalı ve görkemli oldu.

Grigoriy Potemkin, savaşın başında Prens A.M. Golitsin'in daha sonra ise Graf P.A. Rumyansev'in birliklerinde görev aldı, Temmuz 1769 tarihinde Dinyester'de Osmanlı Devleti ile yapılan Hotin çarpışmasına katıldı. II. Katerina zamanında Osmanlı ile olan bu ilk savaş Rus ordularının şatafatlı zaferi olarak tayin olunmuştu. Bu durumda Potemkin'in bu dönemin tüm ünlü savaşlarına katılması ve bağımsız faaliyetlerde kişisel cesaretinin yanı sıra çalışkanlığını da göstermesi gerekiyordu (Anişko 2002: 14). General Rumyansev, Potemkin'i överek 1770 yılında II. Katerina ve Graf Orlov'a verilmek üzere yazılmış mektupla onu izne gönderdi. Potemkin başkentte pek fazla boş vakit geçirmede, içerisinde himaye ve övgünün olduğu imparatoriçenin mektubunu vakit kaybetmeden Rumyansev'e ulaştırdı.

Bu kısa süre zarfında daha da önemli olan gelişme şu oldu: Grigoriy Potemkin, İmparatoriçenin kütüphanecisi üzerinden İmparatoriçeye cevap beklemezsizin mektup yazma iznini almış oldu. Tüm bu olanların arasında 1773 tarihinde Silistre yakınlarında Potemkin İmparatoriçe'den beklenmedik bir mektup aldı. *"Benim sizin hakkınızdaki düşüncelerimden haberdar olmanız için"* bu Potemkin'e karşı meylin ve teveccühün bildirisi idi: *"Benim açımdan, ben her zaman azimli, iyi, akıllı ve hünerli insanların muhafaza edilip korunmasını arzu ederim, yani sizden ricam boş yere tehlikelere sokulmayın"*. Potemkin için mesaj gayet açıktı, 1773 yılı Aralık sonunda izin alarak bir sonraki yılın başlarında Petersburg'a gitti (Şlapnikova 1998a: 78).

1774 yılının başından itibaren Petersburg'da bulunan Potemkin aynı yıl hiçbir askeri faaliyete katılmadı (Brinker 1996a: 32). 4 Şubat 1774'te Çarlık Köyünde Nöbetçi General Yaver Prens G.G. Orlov,² hareket halindeki

² Grigoriy Grigoroviç Orlov'un (1734-1783) kaderi de bir tesadüf ile değişti. Seçkin muhafız birliklerinin toplandığı zaman Grigoriy Orlov Prenses Katerina Alekseyevna'nın dikkatini

ordudan ayrılarak dörtnala Petersburg'a gelen Potemkin'i İmparatoriçeye takdim etti. Orlov, Potemkin ve II. Katerina arasındaki gizli yazışmadan şüphelenmedi, önce Çarlık Köyünde daha sonrada Petersburg'da İmparatoriçenin Potemkin ile gizli görüşmeleri başladı (Lopatin 1992a: 21). Bununla beraber, 1774 yılının mart ayı itibariyle Potemkin kayıtsız şartsız bastırılmış tüm otoritesi ile devlet işlerine muazzam etki göstermeye başladı (Ogarkov 1892: 197). Potemkin, İmparatoriçe'nin en yakınında yerini aldıktan sonra öncelikli olarak o günlerde baş gösteren Pugaçevski³ İsyanı'nın bastırılması üzerinde yoğunlaştı. Grigoriy Potemkin, etkili emir ve kararlı tedbirleri ile II. Katerina'nın iktidarını büyük tehlikeye düşürmüş bu isyanın tamamen bastırılmasında ciddi etki gösterdi (Şubinskiy 1867: 12).

Aradan çok uzun zaman geçmeden, tabir yerinde ise Potemkin II. Katerina tarafından ihsan ve lütufa boğuldu. General Yaver rütbesini bizzat Potemkin'in kendisi istedi ve birkaç gün sonrada aldı. 15 Mart 1774'te Katerina, Potemkin'i Priobrejenskiy Alayının yarbayı yapması yanında Devlet Danışma Kurulunun da üyesi yaptı. Temmuz ayı itibari ile de Yenirusya vilayetinin general valisi oldu. Aralıkta Aziz Andrey Nişanını aldıktan sonra yeni görev olarak da Askeri Kurul Başkan Yardımcısı ve General-anşefa (ordu komutanı) oldu. Türkiye ile Küçük Kaynarca barış antlaşması imzalandıktan sonra *"iyi tavsiyeleriyle birine yardımcı olmasından dolayı"* Rusya

çekti. Genç kadın sağlam bir desteğe ihtiyaç duyuyor ve aradığı bu adamı daha sonra dayanağı ve savunması olan Orlov'da görmüştü. Aradan çok geçmeden Grigoriy Orlov tahtın varisinin hem sevgilisi hem de kocası oldu, ardından Nisan 1762 de bir oğulları oldu ve hiç zaman kaybetmeden Graf Bobrinski'nin adı altında yurtdışına gönderildi. İktidara III. Petro'nun gelmesi üzerinden çok geçmemiştir ki II. Katerina muhafız birliğinin de desteğini alarak iktidar darbesini gerçekleştirdi ve tahta çıktı. Katerina'nın tahta çıkması ile Orlov ailesinin tarihinde parlak günler de başladı. Orlov'un tüm kardeşleri graflık onur ve rütbesine yükseltilirken Grigoriy ve Aleksey general oldular. Orlov II. Katerina'ya herkesten yakındı hatta evlenecekleri dahi konuşuluyordu. Grigoriy Orlov genellikle II. Katerina'ya ziyaretleri esnasında eşlik etmenin yanında farklı önemli vazifeleri de yerine getiriyordu. 1711 yılında gönderildiği Moskova'da veba salgınından alınan tıbbi tedbirler sayesinde kurtulabilmişti. Grigoriy Orlov Türkiye ile barış görüşmeleri için görevlendirildiğinde bunun diğerlerinden farklı olarak sürgün olduğunu fark etmedi. II. Katerina Orlov'un diplomatik yeteneklerinin yeterli olmadığını bildiği halde özellikle onu heyetin başı olarak görevlendirdi. Orlov'un uzaklaştırılmasındaki gerçek sebep ise onun akrabasına âşık olması ve Katerina'nın isteğinin tersine onunla evlenmesi idi. II. Katerina'nın hesabı tamamen doğru çıkmış, Orlov Türkler ile barış elde edememiş ve geri Petersburg'a çağrılmıştı. Daha açığı Orlov'un başkente de ulaşması gerekmiyordu. Yolda kurye kendisine ulaşmış ve II. Katerina'nın, onun kendi malikanesine dönmesi ve emekliye ayrılması yönündeki emrini ulaştırmıştı.

³ 1773-1775 Köylü Savaşı - (Pugaçövşina, Pugaçevski Ayaklanması, İsyanı) Yayık Kazaklarının Y.İ. Pugaçev önderliğinde bütünüyle köylü savaşına dönüşen ayaklanmasıdır. Ayaklanmanın başındaki aslen Don Kazaklarından olan Pugaçev kendini Çar III. Petro olarak tanıtıp 1773'te isyan etti. Pugaçev meşru bir hükümdar olan ve Petersburg'daki beyler tarafından tahtından indirilen III. Petro olarak zalimler rejimine karşı harekete geçtiğini ilan etmesi geniş bir halk çevresinde yankı buldu. Ayaklanma Yayık Ordusu arazilerine, Orenburg Eyaletine, Urala, Prikamye'ye, Başkurlara, Batı Sibirya'nın bir kısmına, Orta ve Aşağı Povolje'ye kadar yayılma alanı buldu. Ayaklanmanın devam ettiği süre zarfında ayaklanmaya Başkurlar, Tatarlar, Kazaklar, Çuvaşlar, Mokaşınlar, Ural fabrika işçileri ve çok sayıda toprağa bağlı köle konumundaki köylü kazaklar da katıldı.

İmparatorluğu'nun Graflık (Kontluk) liyakatini aldı (Semevskiy 1875: 502; Anişko 2002: 19). Yükselişinin daha ilk yıllarından itibaren Potemkin, sarayda asla bir "mobilya" gibi olmak niyetinde olmadığını göstermişti (Ogarov 1892: 200; Lopatin 1992: 22). Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Potemkin İmparatoriçe üzerinde muazzam etkiye sahipti ve bunu da hayatının sonuna kadar muhafaza etti. Görünen o ki, iki yıl zarfında bir tane dahi devlet kararının Potemkin'in tavsiyesi alınmadan geçirilmemesi onun etkisini göstermesi açısından kayda değerdir.

Potemkin, ortaya çıkışı ile hemen II. Katerina'nın gözdesi ve baş politik danışmanı olmadı, bunun olmaması ve böyle bir erteleme için II. Katerina'nın yeteri kadar güçlü politik sebebi vardı. II. Katerina, Grigoriy Orlov'a kapıyı gösterip onu gözdeleri arasından çıkardığında Orlov'dan boşalan yeri Potemkin değil Aleksandr Vasilçikov⁴ doldurdu. Genç gözde Orlov'unkinden farklı bir konumu dolduruyordu. Grigoriy Orlov mutlakiyetçi danışmanlar çevresine aitti, tahtın varisleri ve II. Katerina arasındaki gerekli balansı II. Katerina'nın istekleri doğrultusunda haklı çıkarmadığı sürece gitmeye mecbur kalacaktı. Bu yüzden Orlov her iki taraf içinde ayak bağı idi. Orlov'un iktidara yönelik gayreti ise II. Katerina'nın elini kolunu bağlıyordu. Vasilçikov'a ise siyasi ihtiraslarına yönelik hak verilmediği gibi o, hizmetini Katerina'ya yatak odasında göstermek, güler yüzlü ve hizmetkâr olmasından başka da bir şey gerekmiyordu (Yena 2007: 89).

Hattı zatında İmparatoriçeye bir silah arkadaşı gerekliydi, fakat o gün için ona mecbur ve bağlı olan gözde A.C. Vasilçikov, nitelikleri sebebi ile bu role uygun değildi. İmparatoriçe'nin kendisi bile onu "donmuş çorba" olarak adlandırıyordu. Vasilçikov, Orlov'un dönekliliğinin tepkisi olarak İmparatoriçenin yanında belirmiş ve iki yıllık süre zarfında İmparatoriçeye ciddi bir bıkkınlık getirmişti. Grigoriy Potemkin ise İmparatoriçenin silah arkadaşına dönüşürken bir yandan da saadetin dar sınırlarını da aşmaya başlamıştı. İmparatoriçe üzerinde Potemkin'in devam eden bu etkisi onları birleştirirken gizli bir evliliğe de kolaylık sağlamıştır (Şlapnikova 1998a: 79).

Bu ilişkide tarihi literatür kendisine şu soruyu soruyor; II. Katerina, Potemkin ile evlendi mi? II. Katerina, Petro Fedoroviç ile resmi olarak 1745 yılında evlenmişti; onun ölümünden sonra II. Katerina tahta geçmiş ve kısa zaman sonra onun, Grigoriy Orlov ile evlenme planı ortaya çıkmıştı. Bu evlilik fikrine Nikita Panin kesinlikle karşıydı. Fakat var olan birçok belirti II.

⁴ Aleksandr Semenoviç Vasilçikov (1746-1803) beklenmedik bir hızla iktidar dizginlerine almasına rağmen onlardan şahsi işlerinde istifade etmeyişiyle farklı bir insan tipi ortaya koymuştur. 1765 yılından itibaren saray muhafız süvari birliğinde görev yapan Vasilçikov, 1772 yılı itibarıyla Çarlık Köyü'nü de nöbetler tutmaya başladı. Grigoriy Orlov'un diplomatik bir görevle Focşani'de olduğu bir dönemde genç subay Vasilçikov II. Katerina'nın dikkatini çekti ve çok geçmeden İmparatoriçe'den altın tütün kutusu hediye aldı ve arkasından diğer hediyeler geldi. Vasilçikov, II. Katerina'nın kalbindeki Orlov'a ait yeri almakla kalmayarak, sarayda ona ait odalara da yerleşti. 1772-74 yılları arasında İmparatoriçenin gözdesi olan Vasilçikov birçok yönden zayıf kişiliğinden ötürü saraydaki durumunu kaybetti. Geri kalan hayatını Moskova'da yaşayan Vasilçikov'a İmparatoriçenin emriyle 20.000 ruble emekli maaşı bağlandı.

Katerina'nın 1774 yılında Potemkin ile evlendiği ve gizli nikâhın kıyıldığı yönündedir (Yena 2007: 89). Özü itibarıyla de, A.A. Bobrinskiy ve D.N. Bludov'un şahitlikleri de bu nikâhın kıyıldığı yönündedir. Fakat rahatlıkla denebilir ki, nikâh kaydıyla alakalı tüm nüshalar yerin ve suyun altında kalıştır. Var olan sırrı muhafaza edebilmek için A.N. Samoylov'a ait olan tüm nüshalar, emri üzerine kendisi ile birlikte gömülmüştür. Potemkin'in yeğeni Grafina A.V. Branitska'da olan nüshalar da yok edilmiştir.

1774-1775 yıllarındaki mektup ve yazışmalardaki "kocam", "eşim" gibi hitaplarda nikâhın dolaylı şahitleri oluyorlar. Ayrıca Potemkin'in diğer gözdelelerden farklı olarak resmi bir evliliğinin olmaması durumu da tüm dikkatleri onun üzerine çekiyordu. Her halükarda nikâh olduysa bile onu gizli tutmayı başarabildiler. Potemkin'in çağdaşlarının nikahtan haberleri olması, haberdar olan birçoğu ise sessizliklerini muhafaza ederek sırlarını beraberinde mezara taşıdılar. Araştırmacılar Potemkin ve Katerina'nın bir kızı olduğunu, bununla 1775 yılında doğan ve Potemkin'in akrabası Samoylovlarda eğitim gören Yelizaveta Grigoryevna Temkina olduğunu kabul ediyorlar. Hatta Moskova'daki Tretyakov resim galerisinin koleksiyonunda Barovikovski çalışması olan bir portrenin de ona ait olduğu düşünülmekte (Şlapnikova 1998a: 79).

Potemkin'in yükselişi 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının bitimiyle yakından alakalıdır. Potemkin'in Astrahan, Azak, Yenirusya (Nova Rossiya) Vilayetleri Genel Valiliği unvanını alması için sembolik bir şeyler olmalıydı. Tam da aynı gün Osmanlı-Rus savaşını neticelendiren Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Potemkin savaşta gösterdiği yararlılıklara binaen korgeneral tayin edilirken Aziz Anna ve üçüncü sıradan Aziz Georgiy nişanlarıyla ödüllendirildi. II. Katerina onunla övünürken "*Bu insandaki nasıl bir kafa! Tuhaf ve iyi bir kafa, aynı şeytan gibi*" diyerek değerlendiriyordu (Yena 2007: 140-141; Jirtueva 2016: 47; Voskrenskaya 2014: 183).

1760-1770 yılları arasında Rusya'nın Türkiye ve Kırım ile alakalı hazırlanan dış politikası temelde Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanması ile hayata geçirilmiş oldu. Karadeniz ve Boğazlar Rus ticaret gemilerine açılırken, diğer devletlerin istifade ettiği tüm ayrıcalıklardan Rus tüccarları da istifade etmeye başladı. Böylelikle Rus dış ticaretinin önünde büyük ve geniş bir ticaret perspektifi de açılmış oluyordu. Fakat Rus savaş gemileri henüz İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçme hakkı alamadıkları için sorun Rusya açısından henüz çözülmüş sayılmıyordu (Bolotina 2000: 92).

Yeni Rusya'nın Tanzimi

1768-1774 Osmanlı Rus savaşı Rusya'ya güneyde sınırlarını genişletme imkânı verirken, söz konusu imkanlardan en üst seviyede istifade edebilecek ve bunları hayata geçirebilecek en uygun kişi Grigoriy Potemkin idi. II. Katerina, Potemkin'i geniş yetkiler ile donatırken sadece askeri hareketin idare edilmesinden ziyade, Osmanlı-Rus ilişkileri ile alakalı olan tüm politik sorunların tanzimi, idari organların kurulması ve kolonilerin oluşturulması işlerini de Potemkin'in yetkisine veriyordu (Yena 2007: 142). 1774 yılı iti-

bariyle Potemkin Yenirusya'nın Genel Valisi oldu, yeni Genel Vali bu atamayı memnuniyetle kabul etti. Potemkin bu yeni vilayeti tamamen denize kadar iskân etmeyi, vahşi alanları ekili araziye çevirmeyi, görkemli şehirler inşa etmeyi, fabrikalar kurmanın yanı sıra nihayetinde Kırım Tatar Hanlığı elindeki bağımsız toprakları Rusya'ya bağlamayı daha sonra Karadeniz ve Azak denizlerinde güçlü askeri ve ticari filolar kurmayı, yine aynı kıyılarda onun gücünün eseri olarak yüzyıllarca kalacak limanlar, tersaneler ile birlikte büyük şehirler kurmayı hayal ediyordu. Fakat tüm bu planların gerçekleşmesinin önündeki ilk engel olarak Zaparoji Kazakları duruyor ve ortadan kaldırılmaları gerekiyordu (Millera 1901: 29-30).

1775 yılı itibariyle Zaparoji Kazakları'nın merkezi Dinyeper Nehrinin ağzında bulunuyordu, kendi hukuklarına göre yaşayıp Rusya'ya karşı olan yükümlülüklerini yerine getiriyorlardı. Zaparoji Kazakları henüz Don Bölgesinde alışılmış olan toplumsal farklılaşma ölçüsüne ulaşmamışlardı. Başlarındaki Hetman bir yıllığına halkın katılımı ile seçilir ve baş hâkim, kâtip de hetman olurdu. Başına buyruk kolektif özgürlük en büyük özgürlük sayılırdı ve bunun muhafazası için her zaman birlik olmaya hazırlardı. Böylesine vahşi bir idare elbette II. Katerina'nın hoşuna gitmeyecekti. Potemkin birinci Türk-Rus savaşından itibaren Don Kazaklarını idare ettiği gibi Zaparoji Kazaklarını idare edemeyeceğini, Zaparoji Kazakları ile farklı bir iletişim kurmak zorunda olduğunu farkındaydı. Potemkin 1774 yılı Temmuz ayından başlayarak tüm yıl boyunca Zaparoji Kazakları ile görüşmeler yaptı, fakat bu görüşmeler imparatorluğun beklentilerine cevap verecek bir sonuca ulaşmadı. Bu durum karşısında iktidar, sorunun çözümü için başka vasıtalar kullanma yoluna gitti (Yena 2007: 152-153).

Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kuzey Karadeniz bölgesinde Rusya'nın stratejik pozisyonunu güçlendirmesi durumu, aynı zamanda Zaparoji Kazaklarının dış düşmanlara karşı bir bariyer olma durumunu doğal olarak gereksiz kılmıştı. Ayrıca bu özerk yapının varlığı devletin güvenliğini tehdit eder duruma gelmişti. Zira Potemkin, İmparatoriçeyi Pugaçeva İsyanı ruhunun Güneyde de ortaya çıkabileceği yönünde uyardıktan sonra Zaparoji Kazaklarını ortadan kaldırmayı teklif etti. 4 Temmuz 1775 tarihi itibariyle General P.A. Tekeli kumandası altındaki birliklerce Zaparoji Kazakları'nın tahkim mevkileri kuşatıldı ve herhangi bir direniş olmaksızın teslim alındılar. Zaparoji'deki birlik ortadan kaldırıldıktan sonra Potemkin'in inisiyatifi-ne bırakıldı. Potemkin General Tekeli'ye gönderdiği emirde kilise mallarının toplanmasını, yazılmasını ve akabinde kendisine gönderilmesini isterken sosyal durumlarına göre nüfusun sayılmasını ve bu insanların istemeleri durumunda Dinyeper vilayetine yerleştirilmelerini emretti. Bunlara ilaveten kabalıkta sertleşmiş, kemikleşmiş yaşlıları ve aynı şekilde azmış iflah olmaz sarhoşları mümkün olan her suretle ihraç edilmesine gayret gösterilmesini istiyordu (Bolotina 2000: 92-93; Semevskiy 1875: 504).

General Tekeli, birlikleri ile Zaparoji Kazaklarını kuşattığı zaman Kazaklar kendilerini savunma eğilimi gösterdiler fakat yerli kilise ve din adamları, Hıristiyanların kendi aralarında savaşmalarının büyük günah

olduğu yönündeki telkinleri ve Kazakların lideri Ataman'ın da Çara boyun eğmeleri yönünde Kazakları ikna etmesi Kazakları savaştan vazgeçirdi. Bu şekilde direnmeden Kazaklar teslim olurken meskûn yerler Rus birliklerince işgal edildi. Artık bu yerlerde Kazakların yapacak bir şeyi olmadığı için birbiri ardınca terk edip farklı yollarla Türkiye'ye giderken bir kısmı da Dunay Nehrinin ağız kısmında yerleşiyordu (Millera 1901: 31).

Zaparoji Kazakları'nın teslim olması ile birlikte Hazar Denizi'nden başlayıp Polonya sınırına uzanan toprakların işgali için gereken ilk adımı kısa zamanda Potemkin atmış oluyordu. Sonrasında Potemkin üç stratejik istikamet belirledi ve bu istikamete göre de daha sonra araziye hızlıca iskân etmeyi planlıyordu; Volga'dan Kafkaslara, eski sınırlardan Azak Denizine ve Dinyeper Nehri boyunca Güneybatıya kadar. Potemkin aynı zamanda tüm yönlerde zaman kaybetmeden yayılmayı planlıyordu. Potemkin için Türkiye'yi yenip Ayasofya'ya haç diktikten sonara Osmanlı Devletinin başkentinde büyük bir Hıristiyan devleti kurmak büyük bir hayaldi. Türkiye ile savaşma fikri her zaman güncelliğini koruduğu için Rusya'nın güney sınırlarında askeri üslerinin olması zorunluymuştu. Rusya kararlı iki adım ile Karadeniz Bölgesinde konumunu güçlendirmişti. Mühendislik istihkâm alt bölümü ile sivil halk Kerç kalesini inşa ederken ordu 1776 yılında General Rumyansev idaresinde Perekop'tan Ahtıyar hattına ilerliyordu. An itibariyle dikkatli gözlemciler, var olan durum üzerinden şu çıkarımı yapabiliyorlardı: Kırım Tatarları tarafından iskân ve idare olunan Kırım'ın Rusya'ya bağlanması meselesi artık gerçek olabilirdi, fakat o gün gelene kadar, yani 1783 Kırım'ın işgaline kadar Rusya'nın güneyde hummalı bir çalışma ortaya koyması gerekiyordu (Yena 2007: 154; Jirtueva 2016: 47).

1777 yılının kasım ayından beri içinde bulundurduğu askeri birlikleri çıkarmaya hazır olan bir gurup Türk gemisi Ahtıyar Limanında hazır bulunuyordu. Rusya, her ihtiyaç duyulduğunda Baltık kıyılarından bütün Avrupa'yı dolaşarak Karadeniz'e kendi filolarını gönderme şansına sahip değildi. Bu ihtiyaç karşısında Dinyeper Limanında Rusya'nın kendi tersanelerini inşa etmesi meselesi ortaya çıktı. 18 Haziran 1778 tarihinde II. Katerina tersane ve limanların yerlerinin belirlenmesiyle ilgili emri imzaladı. Potemkin büyük çaplı planını hayata geçirebilmek için Kırım ve güney topraklarının iskânına başladı. 1770'li yılların sonu itibariyle Potemkin zamanının büyük kısmını Yenirusya'da (Nova Rossiya) geçiriyor, Petersburg'a sınırlı aralıklarla gelebiliyordu. Herson, Nikolayev, Yekaterinaslav gibi şehirlerin ortaya çıkmasıyla Potemkin'in planının önemli bir kısmı hayata geçmiş oluyordu. 1778 yılında sonuncu olarak Dinyeper nehri ağzında temeli atılan Herson şehrinin gelecekteki Karadeniz Filosu için onlarca geminin inşa edileceği tersane olarak hizmet etmesi öngörülüyordu (Ogarkov 1892: 211; Yeliseyeva 2006: www.e-reading.club/ 15.02.2015).

Henüz Kırım ilhak edilmeden önce, 1778 yılında, Herson'un inşasına başlanmıştır (Millera 1901: 33; Yena 2007: 158). Potemkin için Dinyeper'in aşağı ağzındaki Herson şehri, onun batı sınırı güvenlik sisteminin merkez noktası olacaktı. Herson'un inşasına karar verilmesinde bir diğer faktör de

Karadeniz'e daha yakın bir yerde liman ve tersanelerin olması isteğiydi. Azak denizindeki limanlar sıklık yüzünden çok rahat değillerdi. Doğu kanadındaki çalışmalar II. Katerina'yı daha az ilgilendirirken Ukrayna'ya daha ciddi ilgi gösteriyordu. II. Katerina Herson'daki barışçıl koalisyonu gördükten sonra Dinyeper'de tehdit oluşturan Tük kalesi Ocakov'a karşılık bu şehir, Rus askeri gücünün sembolü olmalıydı (Yena 2007: 158). Potemkin tarafından inşa edilen ikinci en büyük şehir Yekaterinaslav şehriydi. Potemkin'in planına göre bu şehir Yenirusya'nın en önemli şehri olmalıydı ve İmparatoriçe II. Katerina'nın adına atfen kurulmuş, onun şanının sürekli sembolü olarak hizmet etmeliydi.

Güneyde varlığını Potemkin'e borçlu olan bir başka şehir Nikolayev'di ve Potemkin'in buraya özel bir ilgisi vardı (Millera 1901: 34-35). Nikolayev şehrinin yerini, adını Potemkin kendisi belirlerken temelini de kendisi attı. Bu yüzden Rusya kanunlarında diğer şehirlerin olduğu şekli ile Nikolayev'in kurulması için verilmiş herhangi bir emir yoktur. Tamamen Potemkin'in inisiyatifiyle kurulmuştur. Sadece 27 Ağustos 1789 tarihli Potemkin'in nişanı bulunmaktadır. Şehrin bu şekilde kurulması benzeri olmayan bir hadisedir, fakat bunu sadece Potemkin hiçbir izin almaksızın ve sormaksızın yapabiliyordu (Anişko 2002: 54). Söz konusu Nikolaev 1789 yılında kurulmaya başlandı. Nikolaev'in Karadeniz filosu için gemilerin inşa edileceği uygun tersane için kuruluşundan üç yıl sonra şehirde kale ve idari binaların dışında Nikolayev tersanesinde gemi inşasına başlanmıştır. O günlerde şehrin nüfusu henüz 1500 civarındaydı. Nikolayev'in hemen arkasından Odessa şehri kurulmaya başlandı (Millera 1901: 35).

Güney sınırlarının güçlendirilmesi, ordunun idaresi ve gemi inşasının merkezi olarak inşa edilen Herson, Yekaterinaslav ve Nikolaev'in inşası diğer yer ve bölgelerin unutulduğu anlamına gelmez. Nahçivann, Mariupol, Yenikale, Kerç ve Azak gibi önemli şehirlerin isimlendirilmesi Potemkin'in ticaret ve zanaatın gelişmesi için Yunan, Ermeni ve diğer milletlerin kabiliyet ve yeteneklerinden istifade etmesini bildiğini göstermektedir (Yena 2007: 163-164).

Yeni Rusya'nın İskânı

Güneyde yeni şehirlerin, bir başka deyimle Yenirusya'nın inşasının yanında iskân çalışması da ayrı bir öneme sahipti. 1776 yılı itibariyle Yenirusya'nın tarihinde yeni bir etap başlıyordu. Zaparoji Kazakları ortadan kaldırılmış, uzun yıllar Yenirusya halkı için korku salan Kırım Hanlığı, Rusya'nın vassalı konumuna düşmüş ve 1783 itibariyle ilhak olmuştu. Osmanlı Devleti zayıflamış olmasına bağlı olarak Yenirusya topraklarını geri isteme konusunda ciddi bir irade gösterecek durumda değildi. Tüm bu elverişli istisnai durum, verimli Kuzey Karadeniz topraklarının iskânını hızlandırıyor (Kabuzon 1976: 124).

Kaynakların bildirdiğine göre Potemkin, pasaportsuz insanlar ve devlete kayıtlı köylüler için yeni müsait bölgelere serbest giriş açmıştı (Treskin 1879: 13). Gelenler, Rusya'nın farklı yerlerinden ve yurt dışından, özellikle

büyük kısmı bugünkü Çernigov, Poltava ve Harkov vilayetlerinden gelen kişilerdi (Millera 1901: 35-36). Farklı yerlerden göç eden bu insanlar, Potemkin'in inisiyatifi doğrultusunda Yenirusya topraklarına yerleştirildiler (Buganov 1992: 345). Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın ilhakı arasındaki süreçte yabancı göçmenlerin kontenjanları kendilerine özgü niteliklere sahipti: Bunların arasında ciddi miktarda Osmanlı İmparatorluğu vatanı vardı.1764-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Moldovalı, Ulah, Bulgar, Alban, Yunan ve Lehlerin kitlesel Rusya göçü başladı. Rus filosu takımadalarda olduğu zaman birçok Yunan ve Alban Rusya hizmetine girmiştir. Savaşın bitimine binaen kendi rızaları ile Rusya'ya yerleşmek istediklerini bildirdiler. Tüm bu göçmenler temelde Küçük Kaynarca Antlaşması ile alınan Taganrog, Kerç ve Yeni Kale'ye yerleştiler. Rus idaresi bu insanlara gelebilmeleri için parasal borçlanma yanı sıra birçok muafiyet sağladı (Bolotina 2000: 113).

İktidar, yabancıları Yenirusya'ya kabul ederken bilhassa konuk severdi, onların kabiliyetli ve bilgili insanlar olarak yeni yerleşim yerlerine olumlu etkileri olacağını düşündüğü için muafiyetler konusunda oldukça cömertti. 1763-1764 yıllarına ait emirlere binaen yabancılar, Rusya'ya devlet bütçesinden nakledildiler. Yabancılar kendi isteklerine göre şehirlere ya da koloniler halinde meskûnlaştırıldılar. İbadetleri için özel izin verilirken, kolonilere otuz yıllığına yerleşmiş olanlara tüm vergilerden muafiyet, yüzde altmış aileye kesilmek üzere evlerine yerleşmeden önce yarım yıllığına ücretsiz dairelere yerleştirildiler. Bütçeden on yıllığına faizsiz borç para verildi. Yabancılar kendi kanunlarına göre yargılanma hakkı getirildi. Rusya'ya yerleşen yabancıardan biri, daha önce Rusya'da olmayan bir fabrika açacak olursa ürettiği malını on yıl vergi vermeksizin satabilecekti, ayrıca kolonilerde her türlü vergiden muaf ihale ve panayır kurulabilecekti (Millera 1901: 37-38).

Bu suretle 1776-1782 yılları arasında Yenirusya'nın nüfusunda ciddi bir artış temposu gözlemlendi. Yedi yıllık kısa bir zaman zarfında eyaletin nüfusu yaklaşık iki katına yükseldi %79,82 (Bolotina 2000: 113). 1770'li yılların sonuna doğru Yekaterinaslavskaya Eyaletinin nüfusu % 116,8, Zaparoji Kazaklarının eski yerleşim yerinin nüfusu % 285,5, Herson Eyaletinin nüfusu % 146,1'e yükseldi. Herson ve Yekaterinaslavskaya Eyaletlerinin 1763 yılında 154,3 bin iken 70'li yılların sonuna doğru 357,1 bine yükseldi. Bu artış ciddi sayıda göçmenin adı geçen Yenirusya topraklarına yerleşmesi ile oldu. Kırım'daki 147 köyden 18.407 Yunan, 12.598 Ermeni, 219 Gürcü ve 162 Romanyalı Yenirusya topraklarına yerleştirildi. Aynı zamanda bu yerleşme ve göç süreci 1830'lu yılların ortalarına kadar devam etti (Kabuzon 1976: 124; Yeliseyeva 2006: www.e-reading.club/ 15.02.2015).

Yenirusya Genel Valisi; Kırım, Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya'nın sınır eyaletlerinde yerleşim için yer seçme ve kurulacak askeri idarenin merkezi olarak hizmet edecek olan şehir ve yerlerin net olarak belirlenmesi ve köy idaresinin tayininin yanı sıra Potemkin, şehir planları, kilise, idari binalar ve saray planlarını da kendisi hazırladı. Bunların yanında Potemkin ge-

rekli sermayeyi, sömürü yardımı ile Osmanlı Devleti'ne karşı gelecekte verilecek savaşın finansmanını da düşünmek zorundaydı. Potemkin, arada finansal bağ olması münasebetiyle, Yenirusya arazisinde Rusya'ya milyonlarca ruble kazandıran koyunculuk endüstrisini kurmanın yanı sıra tuzun doğru işlenmesi metodunu da getirdi. Aynı zamanda çiftçilik, hayvancılık, şarap endüstrisi ve ipek böcekçiliğini teşvik etti (Treskin 1879: 14; Yena 2007: 174).

Var olan ticaret merkezlerinin kurulması ya da genişletilmesi artık Potemkin'in askeri amaçlarına da hizmet ediyordu. Zira adı geçen merkezler gelecekteki savaşın bir dizi operasyonları için faydalı deniz kuvvetleri kurmaya ve takviye etmeye imkân sunuyorlardı (Menning 2012: 44). Yeni eyaletin idaresi üzerinden henüz on iki yıl geçmişti ki ikinci Osmanlı-Rus savaşı başladı ve yeni eyalet erzak ve benzeri ihtiyaçlar yönünden Rus ordusunun ihtiyaçlarını karşılamaya başladı. Oysaki çok değil ilk Osmanlı-Rus savaşı zamanında 1768-1774 General P. Aleksandroviç Rummyansev⁵ bu eyaletten ordusu için herhangi bir yarar sağlayamamıştı (Treskin 1879: 14).

Birinci Osmanlı-Rus savaşı zamanında Rus Filosundan birkaç gemi Karadeniz'in kuzey kıyılarına gönderilmişti. Küçük Kaynarca antlaşmasının imzalanmasından sonra Potemkin'in görevlerinden bir tanesi filoya ait bu gemileri burada tutmak hatta mümkün olduğunca sayılarını arttırmaktı. Herson, Nikolaev ve Taganrog tersanelerinde gemi inşa işlerinde ciddi bir canlanma vardı, artık 1780 yılının ilk ayları itibariyle İstanbul'a bir gün mesafede Rusya'nın deniz kuvvetleri bulunuyordu. Potemkin'in planları dâhilinde ikinci Osmanlı-Rus savaşına yetiştirilmek üzere yapılan çalışmalar sonucunda 1784 yılında adı geçen bölgede Rusya'nın 22 hat gemisi, 12 firkateyni, 17 küçük gemisi, 2 bombardıman gemisi, 8 brik ve 6 nakliye gemisi vardı. Bunlara ek olarak bölgede kadirgalar ve yüzen bataryalar mevcuttu. 1787 yılına gelindiğinde II. Katerina, gözdesi Potemkin'i gemilere haddinden fazla iddialı isimler vermemesi konusunda uyarıyordu. Buna sebep, gemilerin isimlerinin hakkını verememesinden korkmasıydı. Her ne kadar gemiler zamanın filo standartlarına göre küçük olsalar da kıyı operasyonları ve savunması için uygun olan sınıfa aitalardı. Potemkin sadece filonun kurulmasıyla değil aynı zamanda personelinin toplanmasıyla da bizzat kendisi ilgilendi. Dönemin seçkin subayları arasında yer alan F.F. Uşakov ve D.N. Senyavin gibi denizcileri yeni filoya dâhil edebilmişti (Menning 2012: 44; İvitskaya 2016: 102).

Kırım'ın İlhakı

Karadeniz'in kuzeyinde Rusya lehine genişleme, yeni şehirler, limanlar, tersaneler kurma ve iskan faaliyetleri ile bölgeyi Ruslaştırmanın yanı sıra,

⁵ Pyort Aleksandroviç Rummyantsev II. Katerina'nın emrinde 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşına kumandanlık etmiştir. Osmanlı-Rus Savaşlarında Boğdan'daki (Moldova) Larga ve Kagula muharebelerinde kesin başarı elde etmiştir. Tuna Nehri'ni geçip Bulgaristan'a girdikten sonra 1774 yılında Kozluca çarpışmasını kazanarak Osmanlı Devletini barış istemek zorunda bıraktı. Temmuz 1775'te mareşalliğe yükseltilen Rummyantsev'e aynı zamanda kont unvanı verildi.

Potemkin'in iç ve dış politikada tartışmasız faaliyetlerinden bir tanesi de şüphesiz 1783 yılında Kırım Rus tarafı açısından "kansız" bir şekilde Rus imparatorluğuna bağlamasıdır (Bolotina 2000: 138). Rus devleti sürekli genişlerken daima Kırım'ın politik olarak tabiiyet göstermesine gayret etmiştir. 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasının imzalanması ile bölgede Türkiye'nin etkinliği son buluyordu. Anlaşma gereği Kırım Hanlığı resmi olarak bağımsız ve özerk bir yapıya kavuşuyordu. Bu durum, Rusya'nın antlaşmaya binaen Kırım'ın iç işlerine aktif bir şekilde müdahale etmesine ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni Rusya ya karşı savaşa tahrik etmeye yardım ediyordu. Aynı günlerde Rus idaresinin Kırım Hanlığının idarecisi olarak gördüğü Şahin Giray, Ukrayna'da sürgünde bulunuyordu. 1776 sonbaharında Rus ordusu Kırıma girdi ve Şahin Giray'ı Bahçesaray'da hanlık tahtına oturttu. Aradan henüz bir yıl geçmemişti ki Kırım Tatarları tekrar isyan etti. Bu kitlesel isyan Rus ordusu tarafından 1778 yılı başı itibariyle bastırıldı. Tüm bu yaşananlar tarafları hızlı bir şekilde ikinci Osmanlı-Rus savaşına sürüklüyordu (Yena 2007: 164).

Potemkin tüm bu bölgelerin bir nevi hâkimi, halifesi konumundaydı, Kırım'da kendi iradeleri ve gayretleri ile hazırladıkları politik durumun istikrarsızlığı ve karmaşasını gören biri olarak Kırım'ın Rusya'ya nihai olarak bağlanması düşüncesindeydi (Bolotina 2000: 144). Potemkin Kırım'ın tamamen bağımsız bir devlet olabileceğine inanmıyordu ve İmparatoriçeyi bu işi hızlı ve kararlı bir biçimde bitirme hususunda ikna etmeye gayret ediyordu (Şubinskiy 1867: 21). Potemkin, Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasının gerekliliğine II. Katerina'yı ikna etmek için ciddi çaba sarf etti (Şlapnikova 1998a: 86). Sırf bu gerekliliği izah etmek için Potemkin, 1782 yılının aralık ayında Herson'dan dönüşüyle birlikte içerisinde detaylı ve kanıtlarıyla Kırım'ın dış politik duruma etkilerini izah ettiği ünlü muhtırasını II. Katerina'ya sunmak üzere İmparatoriçeye müracaat etti (Bolotina 2000: 144).

"Merhametli devletlim, var olan meseleleri oldukları üzere ve hâkimiyetinizde durumun güçlü olabilmesi için nerede size, sizin hamasetinizin gerekli olacağını anımsatıyorum. Knez kendi mütalaalarını hayata geçiriyor- eğer bugün ele geçirilmezse zamanı geldiğinde, bugün bedava alınacak olanlar çok daha pahalıya mal olacak. Müsaadenizle sonrakine bakalım. Kırım konumu itibariyle sınırlarımızı parçalıyor. Kuban ya da Bug tarafından Türklere karşı dikkatli olmamız gerekmiyor mu, her iki durumda da Kırım ellerinde. Burada her şey açık ve net, bugünkü han Türklere sevimsiz geliyor. Çünkü gönülden konuşacak olursak, han Türklerin Kırım üzerinden bize ulaşmalarına engel oluyor. Bir düşünsenize Kırım sizin ve bu sakallılar burnunuzun dibinde yoklar, işte size muhteşem sınırlar! Bug tarafından Türkler bizimle doğrudan doğruya sınırdaşlar, çünkü bizimle doğrudan doğruya kendilerinin ilişki içerisinde olmaları gerekiyor, bir başkasının aracılığıyla değil. Onların buradaki bütün adımları açık ve nettir. Kuban tarafından kalelerin üst kısımları orduyla donatılmış. Kalabalık Don ordusu her zaman burada hazır vaziyette. Yenirusya eyaletinde yaşayanların güveni hiç şüphesiz Karadeniz'de denizcilik serbest olduğunda tesis olunacak, şunu mütalaa etmeme izin verin, sizin gemileri-

nizin çıkışı zor, girişleri ise ondan zor. Buna ilaveten kalelerin zorlu bakımlarından kurtulacağız bunlar Kırım'daki farklı noktalardan sağlanacak. Merhametli devletlim, size karşı olan sınırsız gayretim beni konuşmaya zorluyor. Siz Rusya'nın şanını yükseltmeye mecbursunuz. Bir bakın kim ne elde etti, kime itiraz ettiler. Fransa Korsika'yı aldı, Avusturya-Macaristan Türklerden savaşız Moldova'yı aldılar. Biz daha büyüğüz! Avrupa'da Asya'yı, Afrika ve Amerika'yı kendi arasında bölüşmemiş devlet yok. Kırım'ın elde edilmesi sizi ne güçlendirecek ne de zenginleştirecek, bunları size veremez. Size sadece huzur getirecek. Darbe güçlü, ama kime karşı? Türklere. Bu durum sizi daha da mecbur kılıyor. İnanın bu kazanımla Rusya'da hiçbir hükümdarın sahip olmadığı ölümsüz bir şana ulaşacaksınız ve bu başka büyük şanlara yol açacak. Kırım ile birlikte Karadeniz'de bir tane daha devlet elde edeceksiniz. Türklerin yolunu kapatmak, beslemek ya da daha açığı, yok etmek size bağlı olacak. Han, İran'da, ne isterseniz buyurun ona, minnettar olacaktır. Han ve Kırım sakinleri bu kış seve seve Kırımı size getirecekler. Bu kazanım şanlı olduğu kadar size karşı bir utanç, yüze vurma olacak. Gelecekteki kuşaklar her mücadelede şöyle diyecekler; Çarıçe yapabiliirdi ama istemedi ve kaçırdı" (Lopatin 1992b: 155).

Potemkin'in planını, içerisinde ekonomiden politikaya kadar teklifini ispatlamak için her türlü varyantın gösterildiği bir devlet adamının yetkin planı olarak adlandırabiliriz. Üstelik Yenirusya'nın iskânı ile ilgili bütün önceki çalışmalar, kalelerin yapımı ve tarımsal gelişimi Kırım'ın Rusya'ya bağlanması için temel olarak hazırlandı (Bolotina 2000: 145).

Yukarıda birkaç fasıla ile Potemkin tarafından II. Katerina'ya sunulan planın icrası İmparatoriçe tarafından kabul edildi ve II. Katerina, Potemkin'e gizli bir fermanla münasip ilk vesilede Kırım'ı Rusya'ya bağlamasının emrini verdi (Buganov 1992: 346). Alınan bu karar merkezi Asya'daki politik durum ile yakından ilişkiliydi. 1776-1778 yıllarında Rus orduları Kırım'a saldırdıklarında Türk ordusu hali hazırdaki zayıflığı nedeniyle karşı atağa geçemedi. 1768 yılı sonunda Avusturya ve Macaristan arasında yeni bağımsız olmuş Bavariya tahtının veraset düzenlemesi hakkında ki tartışmalar yeniden alevlendi (Yena 2007: 165). Kuzey Amerika'da yenilgiye uğramış olan İngiltere Amerika ile bir antlaşma imzalamaya yoluna gitti, böylelikle büyük devletler arasındaki savaş sona yaklaşıyordu (Lopatin 1992a: 66). II Katerina Ortadoğu ve Avrupa'daki olayları dikkatlice takip edip inceledikten sonra Kırım'ın Rusya'ya Rus Ordusu gücüyle ilhakı sürecinin hızlandırılıp güçlendirilmesi emrini verdi (Yena 2007: 165).

Kırım'ın ilhakı yavaş yavaş amacından şaşmaz biçimde Kırım Hanlığı'nın ortadan kaldırılması ve yarımada'nın ilhakı ile son buldu (Buganov 1992: 346). Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre hanlığın bağımsızlığı tanınmıştı, fakat Osmanlı padişahı Kırım Hanlarının tahta çıkışlarını onaylama ayrıcalığını kendinde saklamıştı. Fakat aralıksız kargaşalar Kırımı ciddi bir şekilde sarsmıştır (Şlapnikova 1998a: 86). Tüm bu yaşananlara bağlı olarak 8 Nisan 1783 yılında içerisinde Rus hâkimiyetinin kargaşaları ve Kırım Tatarları arasındaki çalkantıya son vermek ve Türkiye ile barışı mu-

hafaza adına Kırımı ebedi olarak idaresine aldığı açıkladığı manifestoyu yayınladı (Şubinskiy 1867: 25).

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra Tatarların birçoğu yarımadayı terk ederek Türkiye'ye göç etmeye başladılar. Yeni eyaletin iskânı için çalışana ihtiyaç vardı (Bolotina 2000: 153) bu sebeple Kırım'ın ilhakından sonra Potemkin ciddi ölçüde Rus kolonizasyonunun hızını artırdı. Yaklaşık dört yıl Potemkin eksilmeyen bir alaka ile kendisini bu meselelere verdi (Yena 2007: 169). Potemkin içerisinde şehirlerin kurulacağı, liman ve tersanelerin yanı sıra hayvancılık, ipek böcekçiliği, şarap üreticiliği, boş arazilerin göçmenler ile doldurulacağı geniş bir program teklif ediyordu (Yeliseyeva 2006: 81).

Rus planına göre Kırım'da yayılma yeni Osmanlı-Rus savaşından önce çok hızlı olmalıydı. Potemkin iskân faaliyetlerini hızlandırırken Kırım kolordusundan terhis edilen Rus askerlerinin bir kısmını verimli topraklara yerleştirdi ve yeni köyler kurmaya başladı (Yena 2007: 170). Planlama ve yeni kurulacak şehirler için uygun yerlerin seçilmesi tamamıyla Potemkin'in sorumluluğundaydı. Kırım'ın ilhakından hemen sonra Potemkin bu amaçla Kırım'ı inceledi. Şehirlerin kurulması için gerekli olan bütçeyi talep etmeden önce Potemkin, daha öncede farklı yerlerde beraberinde çalışmış olan askeri mühendis Albay N.İ. Korsakov'dan belirlenen yerlere tekrar bakmasını, projelendirmesini ve konuyla ilgili bir keşif raporu hazırlamasını istedi. 26 Kasım 1784 tarihinde Korsakov, Tavriçeskiy bölgesi ile ilgili yapılan inceleme raporunu Potemkin'e sundu. Adı geçen raporun temellerine dayanarak Potemkin içerisinde harcama keşif namesi olan bir raporu II. Katerina'ya sundu. Potemkin Kırım'daki kaleler hakkındaki görüşlerini II. Katerina'ya bildirmesi ile birlikte ciddi bir beğeni kazanmış oldu (Bolotina 2000: 198-199).

Sivastopol şehrinin ilk kuruluş yıllarında Potemkin ve II. Katerina meselelerin halli konusunda sıkı irtibat halindeydiler. Aradaki konu imparatorluk politikasının özü olduğunda Potemkin imparatoriçeden "deniz kalesi" için seçkin subay ve askerler istedi ve isteğini şöyle ifade ediyordu: "seçkin savaşçılar göndermeye irade buyurun, çünkü yeni yere döküntü göndermenin nasıl bir hayrı olacak? Ben sizden bu yere, öncekilerden hiçbirinin sahip olmadığı bir şekilde sizin şanınızı yükselten bir yer olarak bakmanızı istemek durumundayım. Siz burada herhangi birinin takipçisi değilsiniz." Burada Potemkin daha çok I.Petro'ya atfedilen büyük bir şanın perspektifini imparatoriçenin önüne sunuyordu (Yena 2007: 173). Rus idaresinin güneydeki bütün idari faaliyetleri ve aynı şekilde Sivastopol'daki G.A. Potemkin tarafından gerçekleştiriliyordu. Potemkin sıklıkla Kırım ve Sivastopol'u ziyaret etmenin yanında doğrudan kendisi devam eden inşaat sahalarını ziyaret ediyordu (Nedelin 1954: 20). 1786 yılından itibaren Sivastopol yüzbaşı nezaretinde kurulmaya, daha sonra vefat eden F.F. Mekenzin'in yerine tayin olan Tümamiral Graf M.İ. Vaynoviç'in nezaretinde devam etti (Bolotina 2000: 201).

Askeri Reformlar

Potemkin'in Rusya için büyük önem arz eden çalışmalarından bir tanesi de askeri sahada yaptığı reformlardır. Potemkin önce başkan yardımcısı sonra ise askeri kurul başkanı olarak görev yapması eskilerin yeni askeri hedeflere dönüştürülmesi olarak nitelendi (Menning 2012: 46; Buganov 1992: 347). Potemkin 1783 yılında kendisi tarafından hazırlanıp II. Katerina'nın onayına sunulan Rus ordusu hakkındaki reform teklifi özel bir ilgiye layıktır. Potemkin'in raporunun adı "*Kuvvetlerin Silahı ve Elbisesi Üzerine Düşünceler*" adını taşıyordu. Ordunun bakımı, üniforması ve eğitimi dönemin batı ordularındakinden tertibatı ile öne geçiyordu (Lopatin 1992a: 68). Burada özellikle geniş serbestlik, askeri güç, zaman tasarrufu ve askerler ile insani münasebetler ile alakalı fikir ve değerlendirmeler gelişmekteydi (Brinker 1996a: 73). Dönemin Rus ordusu birçok teknik ve fiziki zorluğa maruzdu; ağır silah ve dar elbisenin rahatsızlığı diyebiliriz ki başlığın giyimi tam bir işkenceydi asker için. Saçların kıvrılması, pudralanması ve örülmesi gerekiyordu. Hiç abartmadan denilebilir ki bu korkunç kıyafeti ancak "*demir çağın*" pehlivanları taşıyabilirdi. Bu bütünüyle sağlığa uygun olmayan durum askerlerin uyuz olmasına yardım ediyordu (Ogarkov 1892: 212-213).

General Potemkin İmparatoriçe'ye yazdığı raporda durumu şöyle ifade ediyordu:

"I. Petro döneminde ne zaman Rusya'ya düzenli ordu geldiyse o zaman ülkeye bir kısım kılı kırk yaran subaylar geldi. Bizim ise askeri donanımın değerini, manasını bilmeyen askerimiz tüm bunlara esrarlı ve kutsalmışçasına saygı gösterdiler. Onlar düzenli orduyu saç örgüsü, şapka ve silah alımından ibaret zannettiler. Kendilerini böylesi bir saçmalıklarla meşgul ederlerken bugüne kadar henüz en önemli şeylerden haberdar değillerdi; örneğin askeri yürüyüş, farklı yapı ve dönüşler gibi. Tüfeklerin durumuna gelecek olursak burada cilalama ve parlatma nispeten, fakat yaklaşık olarak hiçbiri ateş etmesini beceremiyor. Ordumuzun elbise ve gururu şöyle ki, askeri ezmek için herhalde bunlardan daha iyisi düşünülemezdi. Hele bilhassa köyünden alınacak bir asker otuz yıla ancak dar çizmeleri, birçok bağlama şeklini, dar alt elbisesi ve yüzyıllardır kısalan bir yığın eşyayı tanıyıp anlayacak. Askeri elbisenin güzelliği onun kullanımındaki eşitlik ve uygunluktur. Elbise askere sadece elbise olarak hizmet etmelidir, bir yığın yük olarak değil. Her türlü moda düşkünlüğü ortadan kaldırılmalı, zira ihtişamın ürünüdür ve askerde olmayan zamanı, bakımı ve hizmeti talep etmektedir." (Lopatin 1992a: 68)

Askerin üzerindeki elbisenin ve saçıyla ilgili uygunsuzluğu Potemkin daha sert ifadeyle şu şekilde eleştiriyordu: "Örük örmek, pudralamak, saç kıvrımak askerin işi mi? Onların bu işler için uşakları yok. Bu kabarma ne için? Herkes kabul etmeli ki kafayı yıkamak ve tıraş etmek pudrayla, yağla, unla, firketeyle, örükle ağırlaştırmaktan çok daha faydalıdır. Asker elbisesi, asker ayağa kalktığı zaman hazır olmalı." Potemkin'in gözlemine göre asker günlük saç bakımına en az altı saat harcamak zorundaydı. Elbette askeri sınıflar arasındaki muayyen farklar muhafaza edilmeliydi. Bu suretle süvarilerin saç bakımı ile ilgili yapılan reformdan sonra örneğin saç kıvrım ve pudralama kaldırıldıysa da

örükler muhafaza edildi. Örükler bir kurdele ile bağlanmazken yukarı doğru kıvrılıp şapkanın altına koyuldu. Alnın her iki tarafından küçük örükler ya da saç tutamı asılıyordu. Elbette görsel açıdan bu güzel görünüyordu, fakat bu şekilde taramaya sadece süvari alaylarının subayları izinliydi. Adı geçen alayların askerleri ise saçlarını enseye kadar tıraş ettiriyorlardı (Yena 2007: 177-178).

Potemkin orduda reform yapmanın yanında süvari birliklerinin sayısını da yüzde seksen civarında artırma yoluna giderken bunları kendi içerisinde nitelik ve sayısına göre bölüklere ayırdı (Buganov 1992: 348). Ordunun sayısını artırmak Potemkin'in tek hedefi değildi (Şlapnikova 1998b: 86). Potemkin'in dikkatinin merkezinde pratik savaş idaresinin öğretilmesi vardı. Potemkin kapalı süvari yapısındaki kitlesel atağı yani Purusya taktiğini muhafaza ederken her süvarinin ayrı olarak başarısı için milliliğin altını çiziyordu: "Süvari neye özgün ise ona yönelik eğitim verilmeli, cephe hattına yönelik taarruz hızlı yapıldığı gibi dönüş de öyle olmalı. Hele atak tüm güçle olmalı, her Kazak'ın yaptığı gibi her asker at üstünde sağlam ve serbest oturmalı, zoraki zorlama olmamalı (Yena 2007: 188)." II. Katerina zamanında askeri sahadaki düzenleme ve iyileştirmelerde Potemkin'in rolü tartışmasızdır. Potemkin'in tüm çabası gayreti akılcı sistemde takım oluşturacak biçimde çağın askeri maharetlerini talep eden optimum oranda askeri birlikler kurmaya ve askeri hizmetin iyileştirilmesine yönelmişti (Şlapnikova 1998b: 87).

II. Katerina'nın Güney Seyahati

Potemkin'in Güney Rusya'daki hararetli faaliyetleri çağdaşlarının dikkatini kendi üzerine çekmeyi pek başaramadı. Hatta Kırım'ın ilhaki Knez tarafından talep edilenden daha aza mal olduğu dahi ileri sürülmüştü. II. Katerina'da Rusya'nın güneyine bir seyahat yapma isteğinin ne zaman ve nasıl oluştuğu hakkında bilgi çok azdır. Bu gezi hakkında konuşulmaya başlanmasıyla birlikte II. Katerina mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Potemkin tarafından oldukça renkli anlatılan yeni topraklar ve Tavrida'ya⁶ bir göz atmaya gayret etti (Bolotina 2000: 215).

Yeniden elde edilmiş topraklara, Rusya'nın güneyine seyahat fikri ilk kez 1780 yılında Smolensk'de Avusturya İmparatoru II. Josep ile görüşme esnasında ortaya çıktı. Graf Falkenştayn adında gelen İmparator, İmparatorıçeye kendisini bu topraklarda ziyaret edeceğini ve Herson'da kedisi ile buluşacağına söz verdi. Fakat henüz Kırım Rusya tarafından ilhak edilmediği için. İlhaktan sonra ziyaret fikri iyice güçlendi ve 1784 yazında II. Katerina

⁶ Tavrida – eski çağlarda Kırım arazisinde "Tavri" adıyla bilinen halkın yaşadığı bilinmektedir. Söz konusu halk ile ilgili ilk bilgilere M.Ö yunanlı tarihçilerin eserlerinde rastlanmaktadır. Eski Yunanlılar Kırımın Güney sahillerini "Tavrida" (ya da Tavrika, Tavriya) yani Tavrların toprağı olarak adlandırıyorlardı. II. Katerina 8 Nisan 1783 tarihinde Kırımın ve aynı şekilde Kuban tarafının Rusya'ya ilhakını bildirdi. Yarımada ve aynı şekilde Kuzeyden Kırımı bitişik olan verimli topraklar ile birlikte Aleşki, Berdiyansk, Geniçesk, Melitopol gibi şehirler Tavrida vilayetini meydana getiriyordu. Kırım yarımadası 20. Yüzyılın başlarına kadar Rusya'da Tavrida olarak adlandırıldı. Nisan 1919 yılında Tavrida vilayeti Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırıldı.

güneye gitmeye hazırlandı, fakat savaşla birlikte Herson'a ulaşan veba buna engel oldu ise de güneye seyahat fikri tekrar canlandı. Bir kısım bilgiye göre bu Potemkin'in düşmanlarının işiydi, onlar Knez'i kendi yerinde devirmek istiyorlardı. Rakiplerden biri İmparatoriçeye Yenirusya'ya, Kırıma gitmesini ve orada hâkimiyet süren düzeni kendi gözleri ile görmesini teklif etti. Fakat bu kontrol üç yıl ertelendiği için bu süre, Potemkin'in çöküşünden ziyade yükselişine hizmet etti (Kovalenskiy 1920: 24-25).

7 Ocak 1787'de İmparatoriçe'nin kızak katarı Çarlık köyünden ayrıldı. İmparatoriçenin yolu Smolensk, Çernigov ve 29 Ocak'ta ulaştığı Kiev'den oluşuyordu. Yaklaşık üç ay, heyet bu eski Rus şehrinde kaldıktan sonra seyahat 22 Nisan'da kaldığı yerden tüm Dinyeper (Özü) boyunca aşağı devam etti (Lopatin 1992a: 101). II. Katerina'nın bu ünlü seyahati Potemkin tarafından hazırlandı ve hayata geçirildi. Haksız yere eleştirilip alay edilen "gösteriş" gösterdi ki, Yenirusya, Tavrida Potemkin'in idaresi altında onun titizliği ve emeğiyle gayet ciddi bir yol kat etmişti (Buganov 1992: 348).

II. Katerina'nın 1787 yılındaki bu gezisi ikinci Osmanlı-Rus savaşına sebep oldu ve savaş aynı yıl başladı. Şüphesiz o yıl Rusya'da Türkiye'ye karşı savaş ilan etmek düşünülmüştü. Fakat Potemkin'in bu seyahat aracılığıyla imparatoriçede savaş arzusu telkin ettiğini hem de bunu aynı yıl istediğini söylemek güçtür. Bu seyahatin tüm inisiyatifi Knez'e ait değildi, fakat seyahat zamanı Potemkin, Bulgakov üzerinden Osmanlıya savaş ilan etmeye hazırdı (Brinker 1885b: 486).

Potemkin Rusya'nın Avrupa'da öncü pozisyonunu güçlendirmek için öngörülerde bulunuyordu. Bu sebeple Polonya Karalı Stanislav August Poniatovski ve Avusturya İmparatoru II. Joseple bir görüşme hazırladı (Yena 2007: 244-246). 6 Mayıs 1787 yılında Kaniv şehri yakınlarında bir kadirga içinde II. Katerina ve Stanislav Avgust'un bir görüşmesi oldu (Sinyak 2004: 85). Kaniv'de ki görüşmeden altı ay önce Potemkin, daha sonra ise Bezbarodko'nun devam ettirdiği Kralla ön görüşmeler yaptı. Stanislav Avgust, tahttan Kralı derdest etmiş Polonya Krallığının etkili ve kendi uyruğundan olanlardan kendisini müdafaa etmesi için İmparatoriçenin güçlü himayesini rica ediyordu. Kral, Rusya ile yakınlaşmanın yolunu ararken Osmanlı ile eşikte olan savaşta birlik antlaşması imzalamayı teklif etti. II. Katerina bu tekliflere son derece ölçülü yaklaştı, zira iç meseleleri yeteri kadar kararsız olan Polonya ile istemeyerek kendini bağlamak istemiyordu. Avgust ile yapılacak bu ittifak Avusturya ve Prusya ile olan ilişkilerde zorluk çıkabilirdi (Lopatin 1992a: 102). Böylesi bir ittifakın imzalaması 1788 yılına ertelendi.

II. Katerina, Kremençuk şehrine ulaşmasının üzerinden çok geçmeden imparator II. Josep ile görüşmesi gerekiyordu. Zira birçok kez Potemkin, İmparatora bu görüşme hakkında mektup yazmıştı. Her halükarda İmparatoriçenin Josep ile görüşmesinde Knez ciddi rol oynamıştı (Brinker 1996a: 95). Aynı yılın yazında İmparatoriçe, II. Josep'i resmi olarak gezisine katılmaya, Rusya'nın büyüklüğünün keyfini beraber yaşamaya ve doğu sorununda politik görüş birliği göstermek için davet etti. II. Katerina'nın gezisi süresince II. Josep İmparatoriçe ile uzun zaman geçirdi. Gezinin sonuna

doğru İmparatoriçe II. Josep ile birlikte Borislava'ya kadar gitti. II. Josep parlak temsile şahitlik etmenin yanında İmparatoriçe ve Potemkin ile ciddi politik görüşmeler yaptı (Yena 2007: 247-259).

II. Katerina'nın Potemkin'in faaliyetlerini kontrol amacı güden gezisi kolayca politik gösteriş karakteri aldı. Gezi, katılımcıları için muazzam ölçüde "eğlenceli bir gezi" olurken Batı Avrupa'nın gözünde Rusya'nın saldırı politikasının bir ifadesi olarak hizmet ediyordu. Güneye seyahat esnasında farklı askeri birlikler toplanmıştı, bundan başka güneyde ciddi manada büyük askeri mühimmat ve erzakın yığılmış olması Osmanlı İmparatorluğu ve onun müttefiklerine karşı bir gösteriş olarak kabul edilebilirdi. Bu politik gösterişin ruhu Potemkin idi, o görüldüğü üzere öncelikli olarak on yıl zarfında doğu sorunu ile ilgilenmişti ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakının faili durumundaydı (Brinker 1996a: 108).

Türkiye için II. Katerina'nın teftiş gezisi ve Sivastopol limanındaki gösterişin anlamı açıktı. Ancak Osmanlı Devleti savaş ilan etmek için İmparatoriçenin kuzeye dönmesini bekledi. Türkiye 1787 Ağustos'unda Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra Ekim ayı itibarıyla Kinburun kalesini muhasaraya başladı (Yena 2007: 262). Söz konusu savaş II. Katerina döneminde oldu ve tarihe de II. Osmanlı-Rus savaşı olarak girdi. Fakat Rusya için bu savaş Karadeniz'e çıkmak için son yüz yılda meydana gelen yedinci savaştı ve bu son savaş bir nevi bu süreci Rusya açısından noktlayan savaş olduğu gibi, aynı savaş başkomutan Potemkin'in kabiliyetsizlik ile de suçlandığı savaş oldu (Lopatin 1992a: 118).

Potemkin'in eylem tarzını özellikle en keskin tarzda Knez Şerbatov eleştirip kınadı. Askeri faaliyetlerin yavaşlığı ve savaşın başındaki başarısız operasyonlar hakkında Graf Şerbatov'un eleştirileri şu yöneydi:

"Potemkin, monarşiye karşı kendisinde inayet ve itimat taşıyan, istediğinde her şeyi yapabilen insan, Türk sınırında birleşik vilayetlerin genel valisi, askeri kurul başkanı, Türk sınırının her yerini adımlamış insan. Tüm bu şartlarda, savaşın ilk başında Knez, Potemkin düşman bölgelerine girmediği için, Sivastopol limanında imparatoriçe ve Alman İmparatoruna gösterilen filomuz denize açılmadığı için ve doğrudan İstanbul'a gitmediği için, hiç olmazsa Sinop'da Türk bölgelerini yakıp yıkmadığı için... Kim tüm bu olanlardan şüphe etmez ki. Neden yakalamadı? Beş yıl savaşa hazırlandık, ordu her yerden toplandı, topçular getirildi, filo hazır. Her şey İmparatoriçeye gösterildi ve onun övgüsünü aldı... Galiba görkemli komutanı suçlamak için olaylar bir birine kavuşuyor" (Brinker 1996a: 113).

Hiç abartısız denilebilir ki, bu savaşa başlamak ya da münasip politik tavizler ile ya da usta politik manevralar ile bu savaşın önüne geçmek Potemkin'in elindeydi. İmparatoriçe ve müttefiklerine parlak eyaletleri gösterdikten sonra, belki de, başında gücü konusunda kendisi emindi, fakat tehlike gerçekten yaklaştığı zaman seferin başarısı konusunda şüphe etmeye başladı. Potemkin'in imparatoriçe ile yazışmalarından da anlaşıldığı üzere Knez Türkiye ile barışı devam ettirmekten yanaydı. Zira filonun ve ordunun organizasyonu için buna ihtiyaç vardı (Ogarkov 1892: 236).

Savaşın başlangıcı Rusya için son derece talihsiz oldu, 24 Eylül 1787 tarihinde Potemkin'in emri ile Türk donanmasını karşılamak üzere gönderilen, Varna'dan Ocakov'a hareket eden Sivastopol filosunun fırtınaya yakalandığı ve gözden kaybolduğu haberi Potemkin'e ulaştı. Bu durum başkomutan için korkunç bir durumdu. Potemkin'in uzun yıllar emek ve ilgi ile inşa ettirdiği Karadeniz Filosu, onun hayatının en önemli işlerinden biriydi ve sayılı saatler içinde ortadan kaybolmuştu (Yeliseyeva 1997: 28). Eylül başarısızlığı bir sonraki hadisenin de ispatı oldu, yaşananlar Potemkin'i Rumyantsev'e yazdığı mektupta sızlanmaya, yakınmaya zorladı. Potemkin mektubunda, içinde bulunduğu durumu şu şekilde ifade ediyordu: "Ne yapacağımı bilmiyorum; hastalık yakamı bırakmıyor, akıl yok... Yakında, belki de, beni ne göreceksiniz ne de duyacaksınız." Aynı zamanda imparatoriçeden de yerine Rumyantsev'i atmasını istiyordu (Buganov 1992: 354).

Varna felaketi ile ilgili haber çok geçmeden İmparatoriçeye ulaştı. İki görüşe göre İmparatoriçe Potemkin hakkında kaygılıydı, çünkü güneydeki tüm faaliyetlerin aklı ve motoru Potemkin'di. Çünkü onun çalışmalarının yüksek, resmi politik değeri vardı ve bir insan olarak Potemkin İmparatoriçeye yakın birisiydi. İmparatoriçe mektubunda Potemkin'e: "Senin arzun gereği komutanın devri ile ilgili istediğin emri gönderdim, fakat itiraf etmeliyim, bu emir benim için ne sevimli ne de mükemmel. Bu dünyada kimse benim sana arzu ettiğimden daha iyisini arzu etmiyor, işte tam da bunun için sana, düşündüğüm gibi de konuşuyorum" (Yena 2007: 274). Mektuptaki bir sonraki kayıt ise şöyle devam ediyordu: "Senin beş yaşında sabırsız bir çocuk olduğunu düşüneceğim, oysaki şu sıralar sana verilen iş sarsılmaz bir sabır istiyor. Elveda dostum, ne mesafe, ne zaman, ne de hiç kimse bu dünyada senin hakkında sana olan düşünce tarzımı değiştiremez." (Brinker 1996: 122)

Potemkin İmparatoriçe ile aralarındaki yazışmadan sonra imparatorluk emrine uygun olarak görevde kalmaya karar verdi ve olası zafere yönelik Rusya'nın şansını dikkatlice hesapladı (Yena 2007: 276). Osmanlı-Rus savaşını kazanan general ve amiraller arasında şu isimleri sayabiliriz: Tekelli, Nassau-Zigen, Aleksiano, Derfelden, Gudoviç, Ribas, German, Kamenskiy, Kutuzov, Repnin hatta ilkler arasında Uşakov ve Suvarov'u da sayabiliriz. Fakat seferlerin fikri, güçlerin toplanması ve idaresi gibi taarruzların hazırlanması tamamen Potemkin'e aitti (Lopatin 1992a: 119).

1790 yılı itibarıyla II. Katerina'nın II. Osmanlı-Rus savaşı sona yaklaşıyordu. Sonucu itibarıyla Rusya özünde amaçlarına ulaşmıştı, Potemkin de artık tüm gücünü barış görüşmelerine yoğunlaştırabilirdi. Prensip olarak Rusya'nın savaşı kazandığı netti. İmparatoriçe bu parlak zaferi Potemkin'in şahsına borçlu olduğunu biliyordu ve yaşlı Grigoriy'sini kahraman rolünde görmek istiyordu ve onu Petersburg'a çağırdı. Tüm Rusya, İmparatoriçeye Akdeniz'e kapı açan Osmanlı Devleti'ni mağlup eden kişiyi onurlandırmak zorundaydı (Yena 2007: 298). 28 Şubat 1791 yılında Potemkin son kez Petersburg'a geldi. Potemkin'in onuruna Tavrida sarayında bir kutlama tertip edildi. Petersburg'daki beş aylık bulunma süresinden sonra Türkiye ile öncü barış anlaşmasının imzalanması ile ilgili haberi aldıktan sonra 24 Tem-

muz'da Potemkin Petersburg'dan savaş bölgesine hareket etti (Bolotina 2000: 223). Potemkin'in bölgeye ulaşması ile birlikte şartlar da değişti ve Potemkin Petersburg'da kararlaştırdıklarından daha katı barış şartları ileri sürdü. Osmanlı Devleti'nin bu şartlara rıza göstermemesi durumunda görüşmeleri kesmek ile tehdit etti. Potemkin Rusya'nın zaferi kazanan taraf olduğunun altını çizmek için sembolik olarak görüşmeleri 1711 yılında Rusya'nın mağlup olarak Prut Barışını imzalamak zorunda olduğu Galat-sa'dan Guşa'ya taşıdı. Fakat kendisi yeni barış antlaşmasına imza koymaya yetişemedi, yaşadığı ağır hastalık sonucu 5 Ekim 1791'de öldü (Şlapnikova 1998a: 91).

G.A Potemkin'in vefat haberi 12 Eylül'de başkente ulaştı. Potemkin'in vefatı ile bağlı olarak İmparatoriçenin kâtibi A.V. Hrapovitskiy günlüğüne şu notu düştü: "12 Ekim - gözyaşı ve yeis, 16 Ekim aralıksız gözyaşı. Bana dedi ki; Potemkin'in yerini nasıl doldurabilirim? Hiçbir şey öyle olmayacak, o gerçek bir asilzade, akıllı bir adamdı, beni satmadı ve onu satın almak mümkün olmadı." (Bolotina 2000: 224) İmparatoriçeden farklı olarak saray mensupları arasında hızlı bir şekilde Potemkin ile alakalı dedikodular aldı yürüdü, zira böylesine etkili birinin ortadan kalmasından birçokları memnundu (Şlapnikova 1998a: 91).

Sonuç

II. Katerina'nın dönemi gözdelelerin, danışmanların ve saray ahalisinin rolü İmparatoriçe Yelizaveta Petrovna ve I. Petro geleneğinde olduğu gibi muhafaza edildi. İmparatoriçenin birçok danışmanı vardı bunlar arasında Nikita Panin ve Aleksandır Bezbarodko, Feldmareşaller Rumyansev, Repin ve Suvarov vardı. Prensip olarak gözdelelerin grubu danışmanların grubundan ayrıydı. Tüm bunlar arasında sadece iki kişi istisnai olarak ayrılıyordu; Knez Grigoriy Orlov ve Knez Grigoriy Potemkin. Gerek Rusya'ya hizmet gerekse İmparatoriçeye yakınlık açısından Potemkin nispeten daha ağır basıyordu. Potemkin gençlik yıllarında dâhil olduğu saray hayatında kısa sürede etkili oldu. Potemkin II. Katerina'nın gönül dünyasında elde ettiği etkiyi aynı şekilde devlet hayatında da yakalamayı başardı.

II. Katerina döneminde meydana gelen her iki Osmanlı-Rus savaşına katılmıştır. Potemkin 1768 Osmanlı Rus savaşına katıldıktan sonra söz konusu savaştan bir dizi sonuç çıkarmış ve bu planlarını II. Katerina'ya olan yakınlığını da kullanarak 1787 ikinci Osmanlı Rus savaşına kadar hayata geçirmiştir. Potemkin planlarının hayata geçirilmesine öncelikle Güney Ukrayna topraklarında var olan başına buyruk Zaparoji Kazaklarını ortadan kaldırmayla başladı. Kırım haricinde güney topraklarında kontrol ele alındıktan sonra bölgenin iskânına ağırlık verildi. Bir önceki 1768 Osmanlı Rus savaşında bölgede yerli ve üreten halk olmayınca hareket halindeki orduyu ikmal etmenin güçlüğü çok net yaşanmıştı. Bundan başka askeri olarak alınan yerlerin yerel halkla iskân edilmedikçe uzun süreli elde kalmadığı biliniyordu. Bu sebeplerle Potemkin'in öngörüsüyle gerek Rusya'nın birçok bölgesinden gerekse de Rusya dışından özellikle Balkanlar ve Kafkaslar'dan

bölgeye ciddi nüfuz taşındı. Ardından Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devletinden koparılan Kırım 1783 yılında Potemkin'in II. Katerina'yı ikna etmesiyle Rusya tarafından işgal edildi.

Potemkin planları dâhilinde Karadeniz'de bir donanma kurarken güneyde kurduğu yeni şehirler ve tersaneler sayesinde bölgedeki tüm askeri ve ekonomik faaliyetleri bu yeni yerleşim yerlerinden ikmal etti. Böylelikle bölgedeki varlığa ve çalışmalara bir süreklilik kazandırmış oluyordu. Potemkin güneyde planları dâhilinde kurduğu şehirlere, tersanelere, limanlara ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakına büyük önem veriyor ve bir şekilde bu kadar kısa sürede ulaştığı başarıyı II. Katerina'nın da görmesini istiyordu. Bu amaçla Potemkin'in ısrarlı davetiyle II. Katerina 1787 yılında Kırım'a bir gezi düzenledi. Söz konusu gezi sadece güney eyaletlerini görmekten ibaret değildi. Potemkin, II. Katerina'ya Avusturya İmparatoru II. Josep ile bir de görüşme tertip etmişti. Bölgedeki bu hareketlilik 1787 Osmanlı Rus savaşının başlamasında önemli rol oynamıştır. Potemkin bu savaşı idare ettikten sonra barış antlaşmasını göremeden 1791 yılında ölmüştür.

KAYNAKÇA

- BRİNKER, A.G., (1885). "Puteşetvie İmperatritse Yekaterini II v Kırım," *İstoriceskiy Vestnik*, T.21, Sank-Peterburg.
- BRİNKER, A.G., (1996). *Potemkin*, Moskova.
- BOLOTİNA, N.YU., (2000). *Deatelnost G.A. Potemkina v Oblasti Vnutrenniy Politiki Rossii*, Moskova (Doktora Tezi).
- BUGANOV, V.İ., BUGANOVA, A.V., *Palkavodı XVIII Veka*, Moskova, 1992
- Grigoriy Potemkin – Favorit Ekaterini II Velikoy, <https://екатерина2.рф/связи/фавориты/григорий-потёмкин/> (28.06.2018).
- İVİTSKAYA, O.E., (2016). "Svetleyşiy Knyaz Grigoriy Aleksandroviç Potemkin-Tavriçeskiy i Çornomorskiy Flot", *Paradigmi İstorii i Obşestvennogo Razvitiya*, Vip. 2-3, Sivastopol.
- JİRTUYEVA, N.S., (2016). "Liçnost i Deyatelnost Knyazyza G.A. Potemkina-Tavriçeskogo v Otsenke Sovremennikov i İstorikov", *Paradigmi İstorii i Obşestvennogo Razvitiya*, Vip.2-3.
- KABUZON, V.M., *Zaselenie Novarossii v 18 – pervoy polavine 19 veka (1719-1858gg)*, Moskova, 197.
- KOVALENSKİY, M.N. 1(920). *Puteşestviye Yekaterina II v Kırım*, Moskova.
- KUHAR ANİŞKO, N.A., PİVAROVİÇ, V.B., *Jizn i Smert Svetleyşevo Knyazyza Potemkina Grigorya Aleksandroviça*, Nikolayev, 2002.
- LOPATİN, V.S., (1992 a). *Potemkin i Suvarov*, Moskova.
- LOPATİN, V.S. (1992b). Yekaterina II i G.A. Potemkin, (Liçnaya Perepiska 1769-1791) Moskova.
- MENNİG, Brus, (2012). "G.A. Potemkin-Gosudarstvenniy i Vayenniyy Deyatel Epohi Prosveşeniya", *Veliçiyeye i Yazvı Rossiskiy İmperii: Mejdunarodniy Nauçniy Sbornik v Çest 50-letiya O.R. Ayrapetova*, Moskova.
- MİLLERA, D.P., (1901). *Zaseleniye Novorossiskovo Kraya i Potemkin*, Harkov

- NEDELİN, A.İ. (1954). *Sevastopol, Ot Osnovaniya Goroda Do Naçala Kırmskoy Vaynı 1853-1856 gg.*, Simferopol.
- OGARKOV, V.V., G.A. (1892). *Potemkin Yivo Jizn i Obşestvennaya Deyetelnost*, Biografiçeskiy Oçerk, Sank Peterburg.
- SEMEVSKİY, M.İ. (1875). "Knyaz Grigoriy Aleksandroviç Potemkin. Oçerk Yivo Jizni i Perepiska" *Russkaya Starina*, Mart T.12, Petersburg.
- SİNYAK, L.V. (2004). "Diplomatiya Yekaterini ı Posle Pervovo Razdela Reçi Pospolitoy," *Rossiyskie i slavyanskıe İsledovaniya*, Vıp 1.
- SVİRİDOV, A.P., "Poslednie Dni Knyazya G.A. Potemkina-Tavriçeskogo", <http://history.milportal.ru/2014/07/poslednie-dni-knyazya-g-a-potemkina-tavrisheskogo/> (28.06.2018).
- ŞLAPNİKOVA, A. (1998a). "Grigoriy Aleksandroviç Potemkin", *Voprosı İstorii*, No:7, Moskova.
- ŞLAPNİKOVA, Ye.A. (1998b). "Ştob Sposobno i Polezno Upotrebleyema Bit Mogla Protiv Vsyakoy Armii," *Voyenno-İstoriçrskiy Jurnal*, No:1, Moskova.
- ŞUBİNSKİY, S.N. (1867). *Sabranie Anekdotov o Knyaze Grigorie Aeksandroviçe-Tavriçeskom*, Saint-Petersburg.
- TRESKİN, N. (1879). *Svetliyayşey Kinyaz Grigoriy Aleksandroviç Potemkin-Tavriçeskiy*, Moskova.
- VOSKRESENSKAYA, İrina (2014). *Favoriti u Rossiskogo Prestola*, Moskova
- YELİSEYEVA, O.İ. (1997). "Lübezniy Moy Pitomets", Yekaterina II i G.A. Potemkin v Godı Vtoroy Rusko-Turetskoy Vaynı (1787-1791), *Ateçestvennaya İstoriya*, Moskova.
- YELİSEYEVA, O.İ. (2006). *Grigoriy Potemkin*, Moskova.
- YENA, D. (2007). *Potemkin Favorit i Feldmareşal Yekaterini II*, Moskova.

YENİ GÜÇ SAVAŞLARININ YENİ KARADENİZ STRATEJİLERİ

Bülent ERDİL*

ÖZ

Soğuk Savaş yıllarında iki kutup arasında bir gerginlik alanı olan Karadeniz, öncelikle Varşova Paktı'nın dağılması, sonrasında da Sovyetler Birliğı'nin çökmesiyle beraber altı ülkenin kıyıdaş olduğı bir deniz haline gelmiştir. Bu çok taraflılık, Karadeniz'de uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Soğuk Savaş döneminin dengeleri içerisinde donuk bir konuma sahip olan Karadeniz Bölgesi, daha Soğuk Savaş yıllarının son döneminden itibaren uluslararası sistemin evrimi ve ortaya çıkan yeni tehdit algılaması ile birlikte hareketlilik yaşamaya başlamıştır. Soğuk Savaş yıllarının son döneminden günümüze kadar ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında, bu hareketliliğın, güvenlik, askerî, siyasi, sosyal, ekonomik ve çevre boyutlarının her birinde meydana geldiğı görülmektedir. Karadeniz güvenliğinin çok boyutlu olmasından ötürü bir çok bölgesel ve uluslararası oluşum, Karadeniz üzerinde faaliyette bulunmaktadır. Değışen küresel dengelerle birlikte Karadeniz üzerinde de yeni dengeler belirmiştir. Makalemizde Rusya Federasyonu, ABD, AB gibi büyük güçlerin yanı sıra Türkiye, Ukrayna gibi bölgesel güçlerin de bu yeni güç savaşlarında pozisyonları ele alınacaktır. Bu doğrultular ışığında makalemizin amacı, Sovyetler Birliğı'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ortamda AB'nin Karadeniz üzerinde daha çok söz sahibi olma çabasında olduğunu; ayrıca Karadeniz üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyanın da Rusya Federasyonu'nu rahatsız ettiğı gerçeğini verilerle ortaya koymaktır. Ayrıca Batının Karadeniz üzerinde oluşturmaya çalıştığı etkinin, Rusya Federasyonu açısından öncelikli bir güvenlik sorunu olarak algılanmasıyla birlikte bölgede oluşan yeni çatışmaların etkileri incelenerek, analizler oluşturmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kırım, Rusya Federasyonu, Karadeniz Güvenliğı, Ukrayna, Küresel Güçler.

ABSTRACT

The Black Sea, which is an area of tension between the two poles during the Cold War, has become a sea in which the Warsaw Pact is first dispersed and then the six countries are shrouded with the collapse of the Soviet Union. This multilateralism has given a new dimension to

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ABD, ORCID: 0000-0002-1566-3283, E-posta: bulenterdil85@hotmail.com

international relations in the Black Sea. The Black Sea Region, which has a dull position within the balances of the Cold War era, began to live in mobility with the evolution of the international system and the perceived new threat perception since the end of the Cold War years. When we look at the developments that have emerged from the last period of the Cold War to the present day, it is seen that this movement has been taking place in every dimension of security, military, political, social, economic and environmental aspects. Due to the multidimensional nature of Black Sea security, many regional and international organizations are operating on the Black Sea. Along with the changing global balances, new equilibria have been set on the Black Sea. In our article, the Russian Federation, the United States, as well as the great powers such as Turkey and the EU position in these new regional powers such as the power struggle in Ukraine will be discussed. The aim of this article in the light of these directions is that the EU is trying to have more say on the Black Sea in the environment that emerged after the dissolution of the Soviet Union; as well as revealing the fact that the hegemony, which he tried to establish on the Black Sea, also disturbed the Russian Federation. In addition, the effect that West is trying to establish on the Black Sea is perceived as a priority security problem in terms of Russian Federation, and the effects of the new conflicts in the region will be studied and analyzed.

Key Words: Crimea, Russian Federation, Black Sea Security, Ukraine, Global Forces.

Bu çalışma ile Karadeniz'deki hak ve çıkarlarımızı ilgilendiren küresel aktörlerin ve kıyıdaş ülkelerin politikaları incelenmiş, Karadeniz'deki mevcut ve planlı enerji yolları, mevcut ve muhtemel hidrokarbon yatakları dikkate alınarak Karadeniz'e yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Karadeniz ve çevresi, ABD'nin izlemiş olduğu küresel Avrasya politikasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Orta Doğu ile Türkistan'ın kontrol altında tutulması, Karadeniz ve çevresinin Rusya Federasyonu'nun yeniden bölgede etkinlik kurmasıyla zorlaşacaktır. Karadeniz Bölgesi'nin önemini AB açısından ele alacak olursak, buranın önemli bir geçiş alanı ve enerji merkezlerine ulaşımında bir geçiş koridoru olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca AB'nin burayla yakından ilgilenmesinin bir önemli sebebi de Asya'nın her alanda yükselişidir. Bu yüzden AB'nin küresel bir güç olmak için öncelikle Karadeniz'de etkinliğini arttırması gerekmektedir. Çünkü AB bu bölgede etkili olamazsa uzun süreçte Türkistan ile Ortadoğu'da etkili olmasının pek mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir.

Rusya Federasyonu ise, bölgesel bir güç olarak, jeopolitik hedeflerini elde etme şansı az da olsa, bölgesel düzeydeki hegemonyasını korumayı hedeflemektedir. Rusya Federasyonu'nun jeopolitik, askerî ve stratejik gücünün 1990'dan itibaren azalmasından sonra, Türkiye, ABD ve NATO bölgedeki pozisyonlarını güçlendirmeye, buna karşılık ekonomik olarak zayıflayan Rusya, eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki askerî varlığını kullanarak etkinliğini devam ettirmeye çalışmaktadır.

Bulgaristan ve Romanya'ya NATO ve AB'ye katılma şansının verilmesi, Karadeniz Bölgesi'ni bu ülkeler nezdinde ikinci önceliğe düşürmüştü, ABD ve AB'ye paralel politikalar izlemelerine neden olmuştur. 2008 Ağustos'undaki RF – Gürcistan çatışmalarının hemen sonrasında, Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğundan ayrılmış ve RF ile olan tüm bağlarını koparmıştır. Gürcistan, çatışma öncesinde olduğu gibi ABD politikalarına yakın politikalar izlemektedir. ABD ve AB Karadeniz Bölgesi'ne yönelik politikalarını hayata geçirmek için çeşitli faaliyetler yapmaktadır. Birçok uluslararası platformda Karadeniz'de yasa dışı göç, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetlerde artışın söz konusu olduğu, bu tür faaliyetlerin terörün finansal desteğinde kullanılarak bölgede güvenlik sorunlarına yol açabileceği ve enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında sıkıntı yaratabileceği konularında abartılı değerlendirmeler yapmaktadırlar.

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik uyguladığı politikanın temelinde de bölgede barışın sağlanmasına katkıda bulunma iddiası vardır. Bu iddianın temelinde Türkiye'nin özgüven eksikliğinin yanısıra, küresel güçlerden çekinmesi de yatmaktadır. Karadeniz'de barışın sağlanması için bir ticaret merkezi olması, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında bir barış denizi olmasına bağlıdır. Bölgede kargaşa olduğu zaman hem bölge ülkeleri ekonomileri zarar görmekte, hem de bu durumdan bölge dışı aktörler olumsuz etkilenmektedirler. Bu doğrultuda Batının Karadeniz'e odaklanan ilgisi, önümüzdeki süreçte başta Rusya Federasyonu olmak üzere, diğer bölge ülkelerinin dış politikalarını etkileyeceği görülmektedir. Bu sebeple yeni çatışma alanlarının ortaya çıkabileceği, bu çatışmaların da bölgede yeni kırılmalara neden olacağı düşünülmektedir.

1. Karadeniz'in Tanımı ve Enerji Açısından Önemi

Avrasya'nın en önemli iç denizlerinden biri olan Karadeniz, Avrupa'nın güneydoğusunda, Türkiye'nin kuzeyinde yer almaktadır. Karadeniz'in, boğaz, akarsu ve kanallarla Akdeniz'e, Azak Denizi'ne, Kuzey Denizi'ne, Baltık Denizi'ne ve Hazar Denizi'ne de bağlantısı vardır. Ayrıca, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz ile Atlas Okyanusu'na bağlanmaktadır. Karadeniz Bölgesi'ne dair dar ve geniş kapsamlı olarak yapılmış tanımlamalar söz konusudur. Fakat bölgenin tanımı konusunda bir görüş birliği olduğu söylenemez. Dar tanımlama, sadece Karadeniz'e kıyısı olan Gürcistan, Bulgaristan, Rusya, Romanya, Ukrayna ve Türkiye olmak üzere altı ülkeyi içermektedir. Buna karşın, Geniş Karadeniz (Wider Black Sea), bu altı ülkenin yanında Ermenistan, Moldova ve Azerbaycan'ı da kapsamaktadır. Bir başka görüşe göre ise; "coğrafi bir alan olmaktan daha çok siyasal bir oluşum olan Karadeniz Bölgesi, kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'dan Hazar kıyılarına kadar, bölgedeki siyasal gelişmeleri etkileyebilen ve bu gelişmelerden etkilenen ülkeleri kapsamaktadır" (Aydın 2004).

Enerji Bakanlığı 2010 – 2014 Strateji Belgesi'nde Türkiye, enerji alanında bölgesel ve küresel aktör olmayı stratejik hedef olarak belirlemiştir

(T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010-2014 Stratejik Planı). Bu hedef doğrultusunda “Jeostratejik konumumuzu etkin kullanarak enerji alanında bölgesel iş birliği süreçleri çerçevesinde Türkiye’yi enerji koridoru ve terminali hâline getirmek” amaç olarak belirlenmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010-2014 Stratejik Planı). Hazar petrol ve doğalgazının Avrupa’ya ulaşımında kullanılacak olan hatlar için en uygun konumu ile Türkiye, bölgede Rusya ve İran’la bazen iş birliğine de dönüşebilen bir yarış halindedir (Oran 2002:371). Böylece Türkiye hem enerji ihtiyacını sağlamakta, hem de enerji hatları oluşturarak, petrol ve doğalgazın dünyaya ulaşmasında önemli bir aracı haline gelmeye çalışmaktadır.

Karadeniz’in, Hazar Bölgesi petrol sisteminin uzantısı olarak zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye’nin yoğun biçimde petrol ve doğalgazda dışa bağımlı olması, Türkiye’yi zorunlu olarak Karadeniz’de yeni araştırmalar yapmaya yöneltmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), SHEVRON TEXACO, EXXON, PETRONAS ve BP gibi büyük petrol şirketleri ile ortak petrol arama çalışmalarına başlamış olup, çıkarılan toplam petrolün Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacak seviyeye getirilmesi hedeflenmiştir.

1.1. Karadeniz Bölgesi’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Karadeniz, modern jeopolitik teorilere göre, önemli bir bölgedir. Çünkü Mackinder’in “Kara Hâkimiyet Teorisi”ne göre, “merkez” bölgesine en kolay ulaşımı sağlayacak konumda olan Karadeniz, Spykman’ın “Kenar Kuşak Teorisi”ne göre de Avrupa’yı Ortadoğu ve Asya’ya bağlamaktadır. Mahan’ın “Deniz Hâkimiyet Teorisi”ne göre ise, Karadeniz’e hâkim olan güç, bölgeyi kontrol edecek coğrafi konuma sahip olur. Schaklian’ın “Hava Hâkimiyet Teorisi”ne göre de, Karadeniz, merkez bölgesine ve dünya adasına hâkim olacak bir coğrafi konumdadır. Huntington’ın “uygarlıklar çatışması” tezinde savunduğu biçimiyle, kültür ve uygarlığın, insanlar ve ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktör olduğu düşünülmesi de, Müslüman dünyasıyla Ortodoks dünyasını birbirinden ayıran çizginin Karadeniz’den geçtiği ve bu kapsamda jeostratejik bakımdan bir fay hattı oluşturduğu söylenmektedir (Oktay, 2006:152). Mackinder’in jeopolitik kalpgahının merkezinde yer alan Karadeniz, çok sayıda etnik ve siyasal sorunlarıyla beraber, Avrupa tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Aydın 2006:5).

Soğuk Savaş’ın ardından, Karadeniz’in siyasi coğrafyası köklü bir değişim yaşamıştır. Bu değişimle birlikte, bölgede yeni jeostratejik ve jeopolitik dengelerin oluştuğu görülmektedir. Soğuk Savaş’ın ardından bölgede oluşan güç boşluğu, bir taraftan bölge dışı devletlerin, bölge üzerinde etkinlik kazanması açısından fırsat oluşturmuş, diğer taraftan da bölgenin güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ortaya çıkan etnik çatışmalar, bölgeyi eski komünist coğrafya içerisinde, Balkanlar’dan sonra en yoğun çatışmaların yaşandığı yer hâline getirmiştir (Oktay 2006:152). ABD için Karadeniz ve çevresi, küresel politikasının Avrasya bölümünün önemli bir halkasını oluşturmaktadır. ABD için Karadeniz Böl-

gesi'nin tekrardan Rusya Federasyonu'nun kontrolüne girmemesi, Orta Doğu ile Orta Asya'nın kontrolü ve geleceği açısından önem taşımaktadır.

NATO, Barış İçin Ortaklık programı başlatarak odağına Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna'yı almıştır. NATO ile RF'nin ilişkilerinin de geliştirilmesi kapsamında güvenlik sorunlarını düzenli bir şekilde danışmak ve tartışmak üzere 1997'de NATO - RF Daimî Ortaklık Konseyi kurulmuş, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından RF'nin ABD'ye verdiği tam destek üzerine bu kurum 28 Mayıs 2002 tarihinde NATO - RF Konseyi adını almıştır. Bu tarihten itibaren konsey eşit koşullarda ittifak ile Moskova arasında terörizme karşı ortak mücadele, kriz yönetimi, askerî ve bilimsel iş birliği konularında arayışların sürdürüldüğü siyasi bir organ olarak çalışmalarını sürdürmektedir. AB için de Karadeniz Bölgesi'nin önemi, küresel bir aktör olma yolunda önemli bir geçiş coğrafyası ve enerji merkezlerine ulaşımında bir geçiş koridoru olmasıdır. Diğer yandan Doğu'nun ekonomik olarak yükselişi AB'yi bu coğrafyaya yakın olmaya zorlamaktadır. Karadeniz'de etkili olmayan bir Avrupa'nın uzun vadede Türkistan ile Ortadoğu'da etkili olmasının pek mümkün olamayacağı değerlendirilmektedir. Rusya için Karadeniz, jeopolitik önceliği olan bir bölgedir. Ancak mevcut güçsüzlüğü gerçekleştirmek istediği politikaları engellemektedir. Rusya, Karadeniz'de Soğuk Savaş sonrası çok büyük bir jeopolitik kayba uğramış; müttefiklerini kaybetmenin yanında, SSCB'nin Karadeniz sahillerinin ancak % 30'una ve 20 önemli sahil kentinden sadece üçüne sahip olabilmıştır (Kumel 2016).

Karadeniz ve Boğazlar, Rusya'yı tarihinin her döneminde dünya okyanuslarına bağlamıştır. Bugün de RF dış ticaretinin yaklaşık yarısı Karadeniz üzerinden yapılmaktadır. Karadeniz ticaret yollarının açık olması, Rusya'da pazar ekonomisinin geleceği açısından önemlidir. Karadeniz, Rusya'nın güneyinde doğal bir savunma hattıdır (Tavkul 2002:19). Birçok uluslararası platformda Karadeniz'de yasadışı göç, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetlerde artışın söz konusu olduğu, bu tür faaliyetlerin terörün finansal desteğinde kullanılarak bölgede güvenlik sorunlarına yol açabileceği ve enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında sıkıntı yaratabileceği konularında gerçeklere dayanmayan değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler son derece abartılı ve temelsiz olmakla birlikte; Türkiye'nin dikkate alması gereken değerlendirmelerdir.

1.2. Karadeniz Bölgesinin Değişen İşlevi ve Artan Önemi

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı dağılmıştır. Ortaya çıkan bu durumla bölge ülkeleri, Batı'ya yönelmeye başlamışlardır. Böylece zamanla Rusya'dan uzaklaşmaya ve yeni yapılar içine girme arayışlarına başlamışlardır. Özellikle Karadeniz ülkelerinin birçoğu, Rusya'dan uzaklaşarak AB ve NATO gibi çok sayıda Batı merkezli oluşuma girmişlerdir. Bu ülkelerin Batı'ya yakınlaşma politikaları sebebiyle, gelecek on yıllarda Karadeniz, Avrupa-Atlantik dünyasının bir parçası ve AB üyesi ülkelerin çoğunlukta olduğu bir coğrafyaya dönüşebilecektir. Halen kimlik

arayışında olan bu ülkelerin Doğu'dan Batı'ya doğru jeopolitik kayış süreci, Karadeniz'in Doğu ile Batı arasındaki tarihsel sıkışmışlığını da yansıtmaktadır. Bu kapsamda, Batı – Doğu çatışması, Karadeniz için gelecekte oldukça belirleyici bir öge olabilecektir (Kanbolat 2007:26; Kanbolat 2007:76).

Geçmişte bölgeye gereği kadar önem vermeyen Batı, yakın dönem içinde Karadeniz'e daha çok ilgi göstermeye başlamıştır. AB ve ABD'nin bu bölgeye olan ilgisinin artmasında, ayrıca yeni ve tutarlı stratejiler üretmesinin altında birtakım nedenler yatmaktadır (Bocutoğlu ve Koçer 2007:114). 1990 sonrasında Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin oluşturduğu yer bir "bölge" olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu bölgenin önemi, bu zaman diliminden sonra kademe kademe artmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılması, bu bölgenin Batı nezdinde önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle AB ve ABD için yeni bir hayat sahası açılmıştır. İki kutuplu düzenin yıkılması ile birlikte NATO ve AB, Karadeniz'e doğru genişlemeye başlamıştır. Böylece Batı'nın doğu ucu bu bölgeye ulaşmıştır. SSCB, Soğuk Savaş döneminde genel olarak Hazar Denizi ve Karadeniz'de oldukça üstün bir hakimiyete sahipken, bugün Hazar ve Karadeniz, Avrupa'nın da etki alanına girmiş bir denize dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile SSCB'nin devamı olan RF, bu iki deniz içinde daha dar bir alan içine hapsedilmiştir (Kanbolat 2007:76-77).

Tarihsel açıdan ele alırsak, Çarlık döneminden SSCB dönemine kadarki süreçte Karadeniz Bölgesi'nin büyük bir bölümü Rusya egemenliğinde kalmıştır. Bu sebeple sonraki dönemlerde RF'nin siyasal, ekonomik ve askerî alanlarda ayağa kalkmasıyla, buralarda tekrar etkinlik kurma çabasına girmesi olağan görünmektedir. Böylece AB ve NATO üyeliği bu ülkeler için ekonomik ve siyasi bir güvence olarak görünmektedir. Ayrıca AB'nin Karadeniz'e doğru genişlemesiyle birlikte dengeler küresel çapta değişeceği benzetilmektedir. Bulgaristan ile Romanya'nın AB'ye üyelikleriyle birlikte Karadeniz artık Avrupa'nın bir parçası haline gelmiştir. Böylece AB giderek bir Karadeniz gücüne dönüşmeye başlamıştır (Kanbolat 2006:27). ABD terörle mücadele stratejisinde Karadeniz'le farklı ilgilenmiştir. Küresel terör, sırasıyla 11 Eylül 2001 ABD, 3 Kasım 2003 İspanya ve 7 Temmuz 2005'te İngiltere'de gerçekleştirilen saldırılarla farklı bir boyut kazanmıştır. Böylece Avrupa ve ABD açısından güvenlik ön plana çıkmıştır. Bu saldırıların kaynağı olarak da "Büyük Orta Doğu" bölgesi sorumlu tutulmuştur. Böylelikle Karadeniz ülkelerinin bu büyük tehdidin önlenmesi açısından önemi ortaya çıkmıştır (Oktay 2006:153).

Bu yaşananlar, Orta Doğu üzerinde denetim ve kontrol sağlama açısından ABD'yi yeni politikalara yöneltmiştir: *"Karadeniz bölgesi, yüzyıllar boyunca Ortadoğu'ya girişin kapısı olmuştur. ... On dokuzuncu yüzyıldaki her Avrupalı güç, kim Karadeniz'i kontrol ederse, ... Ortadoğu'yu kontrol edebileceğini anlamıştır. Bu kapsamda eğer Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin başarıya ulaşması isteniyorsa, Karadeniz Bölgesi'nde demokratik, güvenli bir yapı kurulması önkoşuldur. (Alkan 2005:20)"* ABD'nin, genel olarak Beyaz Rusya ile Rusya'nın askerî hareketlerini kontrol altında tutmak, özel olarak

da İran'a karşı olası bir askerî harekât için Karadeniz'i, askerî üs, radar istasyonları ve casus uçaklarıyla izleme merkezi olarak düşünmektedir (Kanbolat 2007:78-80).

11 Eylül saldırıları, petrol ve doğalgaz kaynakları arayışı açısından ABD'yi farklı bölgelere yöneltmiştir. Çünkü Ortadoğu giderek istikrarsız bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Her ne kadar Dünyada petrolünün %65'i, doğal gazın % 40'ı Ortadoğu'da bulunsada; Karadeniz Bölgesi de oldukça zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Böylece Batı - Doğu Enerji Koridoru olarak adlandırılan bölge, artık güvenlik temelli bir coğrafya olarak algılanmaya başlamıştır. Çünkü Karadeniz ABD'nin Orta Doğu ve Türkistan'a açılması bakımından önemli bir yerde bulunmaktadır (Kanbolat 2007:80). 1990'dan sonra RF, bölgede oldukça yoğun bir kan kaybına uğramıştır. RF bölgede etkinliğini yeniden kurabilmek amacıyla Moldova'da Dinyester'i, Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya'yı, Azerbaycan - Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ sorununda Ermenistan'ı, egemen devletlere karşı desteklemektedir. Eskiden kendine bağlı olan bu ülkeler içindeki sorunları deşerek buralarda mevzi kazanmaya çalışmaktadır. Böylece enerji güvenliği ve kontrolü üzerinde de denetimini arttırma çabası içindedir. Rusya bu açıdan da boru hatları ve tanker taşımacılığına da önem vermektedir. Karadeniz, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması için ön plana çıkmaktadır (Pamir 2007:243-265). Bu temel etkenlerden ötürü, Doğu ile Batı'nın yeni etki mücadelesinin alanının Karadeniz olduğunu görmekteyiz. Bu duruma en yakın örnek, bölgedeki dengeleri değiştiren ve Ağustos 2008 tarihinde başlayan Rusya - Gürcistan Savaşı olmuştur. Sonrasında ABD, Gürcistan'a insani yardım gerekçesiyle, Karadeniz'e savaş gemilerini göndermiş ve Karadeniz sahnesinde oynanan yeni oyunda yerini almıştır.

Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren bölgede güvenliğin askerî ve siyasi boyutunda pek çok gelişme ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler hem klasik hem de yeni güvenlik anlayışına göre sorun alanları olarak ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali, Rusya - Gürcistan Savaşı, Çeçen - Rus Savaşı ve son olarak da Ukrayna - Rus çatışması ekseninde Kırım ve Donbass savaşları bölge devletleri arasında fiili çatışma ortamlarını doğurmuştur. Yaşananlar, yeni sorunların habercisi durumundadır.

2. Bölgesel Ülkelerin Karadeniz Politikaları

Soğuk savaş döneminde Karadeniz Bölgesi, Sovyetler Birliği'nin NATO ve ABD ile askerî sınırını teşkil eden önemli bir askerî ve politik bir alanı oluşturmaktaydı. Soğuk savaş sonrasında ise, Karadeniz Bölgesindeki askerî ve stratejik durum önemli ölçüde değişime uğramıştır.

Türkiye bölgede daha bağımsız bir rol oynamaya başlamış, NATO ve ABD'nin politikalarına paralel olmayan yeni askerî ve politik ilgi alanları belirlemiştir. Bu yeni ilgi alanları, Türkiye'nin gelişen askerî gücü ve yeni jeopolitik fırsatlar ile daha da geliştirilmeye çalışılmaktadır. NATO üyesi Türkiye ile Varşova Paktı eski üyeleri arasındaki kapalı sınır kapılarının açılması ile sınırlı seviyedeki ilişkiler yerini askerî güven ve ortak güvenlik

ihtiyaçlarına bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik, askerî ve stratejik pozisyonu güçlenen Türkiye'nin aksine, Rusya kendisini jeopolitik bir çöküş içerisinde ve askerî – stratejik açıdan ise hassas bir konumda buldu. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askerî üstünlüğü, Sovyet askerî bloğundaki Karadeniz'e kıyı ülkelere dayanmaktaydı. Ancak soğuk savaş sonrasında, Rusya'nın bölgede hiç bir askerî müttefiki kalmamıştı (Perepelytsya 2004:192). Karadeniz ülkeleri arasındaki ilişkiler doğal olarak, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna ile ilişkilerinin sorumlu olmasının yanında, diğer bölgelerde de sorunların yaşandığı görülmektedir. Rusya – Ukrayna ilişkileri, özellikle Ukrayna'nın 1991 yılındaki bağımsızlığından hemen sonra ve Viktor Yusçenko'nun başkanlığı döneminde (2005-2010) olmak üzere periyodik olarak gergindi. Viktor Yanukoviç başkanlığında yapılan anlaşma ile Rus Karadeniz Filosunun Sivastopol'daki konuşlanmasının 2042 yılına kadar uzatılması ile birlikte, Rusya – Ukrayna ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Ancak sonrasında yaşanan gelişmeler ve Yanukoviç'in ülkeden kaçmasıyla iki ülke arasında ilişkiler bozulmuştur. Yaşanan devrim sonrasında Rusya ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu olayları Kırım'ın işgali izlemiştir. Batının büyük tepkisine rağmen Rusya Federasyonu, Donbass bölgesinde yaşayan ayrılıkçı Ruslar'a yardımda bulunup, bu bölgenin de Ukrayna'dan kopması için ayrılıkçılara destek vermektedir. Bölgedeki çatışmalar devam etmektedir.

Rusya – Türkiye ilişkileri istikrarlı olarak devam etmekte ve son yıllarda gelişmektedir. Moskova ve Kiev arasındaki ilişkilerle karşılaştırıldığında, Moskova ve Ankara arasındaki ilişkiler iki eşit ülke seviyesinde yürütülmektedir. Bölgedeki iki büyük güç olan Rusya ve Türkiye, özellikle NATO ve ABD olmak üzere batı ülkelerinin bölgedeki varlığını sınırlama noktasında çıkar birliğine sahiptirler. Bununla birlikte, özellikle enerji alanı olmak üzere, diğer konularda ise, Moskova ve Ankara arasında güven sağlandığını söylemek zordur. Bulgaristan ve Romanya ise deniz kuvvetleri anlamında küçük ülkeler konumunda olmasına rağmen, AB ve NATO üyesi olduktan sonra bölgedeki politik etkileri artmıştır. Bu iki ülkenin, bölgede NATO'nun ve AB'nin varlığını artırma istekleri Türkiye ve Rusya'nın ortak pozisyonu ile çatışmaktadır. Romanya Anti-Balistik Füze Savunma Sistemi sensörlerinin ülkesine yerleştirilmesini kabul etmiştir. Tarihi nedenlerden dolayı, Romanya ve Bulgaristan, Türkiye'nin bölgesel güç rolünü oynamasına karşı ayrıca hassasiyet göstermektedirler.

2.1. Bulgaristan

Bulgaristan'ın iki dış politika önceliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tarihî çıkarların yer aldığı Balkanlar'dır. 1990'lı yıllarda Batı Balkanlar'da meydana gelen gelişmeler, Bulgaristan'da endişe meydana getirmiştir. Ayrıca, Batı Balkanlar, Bulgaristan ile Batı Avrupa arasındaki ticari yol üzerinde yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi, Bulgaristan'ın ikinci en önemli önceliğini oluşturmaktadır. Karadeniz Bölgesi, Bulgaristan'ın son yıllarda aktif olarak faaliyet gösterdiği bir alan değildir. Bulgaristan'ın Karadeniz Bölgesi'ne

yönelik ilgi eksikliğinin nedeni, Avrupa Birliği ve NATO'ya katılma vermiş olduğu öncelikten kaynaklanmaktadır (Lessenski 2009:38).

Karadeniz ülkesi olarak Bulgaristan, bölgeye yönelik dış politika yaklaşımını, ekonomik, ticari, politik ve güvenlik boyutlarını dikkate alarak belirlemektedir. Bulgaristan'ın Karadeniz'de Burgaz ve Varna limanları bulunmaktadır. Uluslararası ticaretinin % 60'ı bu iki limandan yapılmakta olup, deniz ticaret yollarının güvenliği ülke için hayati öneme sahiptir. Enerji üretimi olarak, Bulgaristan Kozluduy nükleer santrali ve diğer santrallerden elde ettiği enerji sayesinde enerji ihraç eden ülkeler arasındadır. Bulgaristan ayrıca Rusya'dan gelen doğal gazın dağıtım operatörü ve transit ülke konumundadır. Ayrıca Burgaz'da dünyanın en büyük rafinerilerinden birisi bulunmaktadır. Akaryakıt boru hatları açısından ise iki proje yürütülmektedir. Birincisi kuzeyden güneye, Burgaz - Dedeağaç boru hattı, ikincisi doğudan batıya Burgaz - Vlore (Arnavutluk) boru hattıdır (Lessenski 2009:40). Doğal gaz boru hatlarına ilişkin birbiriyle yarışan iki anlaşmayı imzalamıştır. Bu projeler, AB'nin enerji tekelini kırmaya yönelik Nabucco Projesi ve Rus GAZPROM ve İtalyan ENI'nin desteklediği Güney Akım projesidir.

Bulgaristan'ın Karadeniz Bölgesine yönelik ilk önceliği, deniz ulaştırma yollarının güvenliği ve enerjinin dağıtımıdır. İkinci önceliği ise, arzın güvenliği ve enerjinin makul fiyata piyasaya sunulmasını da içeren enerji güvenliğidir. Enerji güvenliğinden kasıt ise, limanların, rafinerilerin, petrol ve doğal gaz boru hatları gibi kritik alt yapıların güvenliğidir. Üçüncü önceliği ise, uyuşturucu, yasa dışı göç, silah kaçakçılığı ve akaryakıt kaçakçılığı gibi organize suçların önlenmesidir. Dondurulmuş çatışmalar ise bölgede meydana gelebilecek istikrarsızlığın ana nedeni olarak görülmektedir. Karadeniz'deki Çevre güvenliği de Bulgaristan'ın ajandasında üst sıralarda yer almaktadır (Lessenski 2009:40-41).

Bulgaristan'ın kıyıdaş ülkeler ile olan ilişkisi genelde iyi seviyededir. Bununla birlikte, Sofya'nın NATO'ya yönelik politikası, Rusya ve Türkiye ile olan ilişkilerinin gerilmesi gibi bir maliyet getirmektedir. Bölgenin iki büyük ülkesi olan Rusya ve Türkiye mevcut durumun devam ettirilmesinden yana tavır sergilemekte ve Karadeniz'e dışardan yapılacak bir müdahalenin bölgedeki hassas dengeleri bozacağı ve dolayısıyla kıyıdaş ülkeler arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceğini savunmaktadırlar. Türkiye, NATO'nun Etkin Çaba Harekâtı'nın Akdeniz'den Karadeniz'e genişletilmesine karşı çıkmaktadır. Bölgede, NATO'nun diğer iki üyesi Bulgaristan ve Romanya ise NATO'nun Karadeniz'e yönelik niyetlerini desteklemektedirler. NATO'nun Etkin Çaba Harekâtının Karadeniz'e genişletilmesine yönelik planlamayı bırakmış olmasına rağmen, ABD'nin bu niyetinden tam olarak vazgeçtiği söylenemez. Dolayısıyla, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilmeye devam edecek gibi görünmektedir.

Bulgaristan, Gürcistan ile olan savunma iş birliği, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya katılmasına yönelik sağladığı destekten dolayı Rusya tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Rusya'nın Bulgaristan'a yaptığı diğer bir eleştiri nedeni de, Bulgaristan'ın ABD ile olan savunma ve iş birliği sayesinde

de, ABD'nin 2006 yılında Bulgaristan'da 4 ortak kullanım maksatlı askerî üs inşa etmesidir. Bu üslerden birisi olan Aytos Lojistik Merkezi Karadeniz'e yakın bir bölgede inşa edilmiştir (Lessenski 2009:45).

2.2. Gürcistan

Gürcistan'ın Rusya ile olan ilişkileri 1991 yılındaki bağımsızlığından ve Rusya'nın 1992 - 1993 yıllarında Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı hareketlere destek vermesinden beri sorunlu olmuştur. 1993 yılında Abhazya'ya askerî konuşlanmadan sonra, güçsüz durumda bulunan Gürcistan Başkanı Eduard Shevardnadze dış desteğe mutlak ihtiyaç duymaktaydı. Shevardnadze'ye ihtiyaç duyduğu destek, Rusya Başkanı Boris Yeltsin'den gelmiştir. Yeltsin, üç şartın yerine getirilmesi durumunda Shevardnadze'ye destek sözü vermiştir. Bu şartlar; hiçbir çekince koymadan Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna katılması, Rusya'nın Abhazya'da arabulucu olması ve son olarak Rusya'nın dört eski Sovyetler Birliği askerî üssünü (Vaziani, Gudauta, Ahılkelek ve Batum) kullanmasıydı. Bununla birlikte, Kasım 1999'daki İstanbul Zirvesi'nde, Rusya'nın Gürcistan'daki tüm üsleri 01 Temmuz 2001 tarihine kadar boşaltması kararı alınmıştır. Vaziani üssü zamanında boşaltılmış, ancak Ahılkelek (Yeni Şehir) ve Batum'da bulunan üsler 2007 yılına kadar boşaltılmamıştır. Abhazya'da konuşlu, Gudauta üssü ise hiç bir zaman Tiflis'in kontrolüne verilmemiştir.

Abhazya ve Güney Osetya'daki barış görüşmelerini baskı altına alan Rusya, Tiflis tarafından tarafsızlığını yitirdiği için eleştirilmiştir. Buna karşılık Rusya, Gürcistan'ı ayrılıkçı hareketi bastırmak için savaşırken, ayrılıkçı Çeçenler'e yardım etmekle suçlamıştır. Gürcistan - Rusya ilişkileri Kasım 2003 yılındaki "Gül Devrimi"nden sonra daha da yıpranmıştır. Mart 2006 ayında, Rusya sağlık nedenleriyle Gürcistan şaraplarının ithalini yasaklamış, aynı yıl Eylül ayında ise Gürcistan 4 Rus subayını casusluk nedeniyle sınır dışı etmiştir. Buna karşılık Rusya, Gürcistan'a olan hava yolu, demir yolu, kara yolu ve posta ulaştırmasını askıya almış ve Gürcistan vatandaşlarına vize verilmesini durdurmuştur.

2008 Ağustos'undaki çatışmaların hemen sonrasında, Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğundan ayrılmış ve Rusya ile olan tüm bağlarını koparmıştır. Her iki ülke tarafından diğerinin yeni bir saldırı için hazırlık yaptığı ve Rusya tarafından Gürcistan'ın Kuzey Kafkaslardaki terörist faaliyetleri desteklediği ve bunun standart bir uygulama olduğu iddia edilmiştir. Çatışmalar sonrası, Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya'ya abluka uygulamaya çalışmıştır. 17 Ağustos 2009 tarihinde Abhazya'ya akaryakıt taşıyan bir gemi Gürcistan sahil güvenlik güçlerince durdurulmuş ve biri Türk diğeri Azerbaycanlı olmak üzere gemi kaptanları gözaltına alınmıştır. Bir Gürcistan mahkemesi, kaptanları 24 yıl hapse mahkum etmiştir. Gemi zapt edilmiş ve açık artırma ile satılmak üzere Batum Limanı'na götürülmüştür. Gürcistan'ın abluka uygulama çabaları Doğu Karadeniz'deki gerginliği artırmıştır. Abhazya lideri Sergei Bagapsh, Gürcistan gemilerinin Abhazya sularındaki faaliyetlerini korsanlık olarak adlandırmış ve faaliyetlerin dur-

durulmamasını istemiştir. Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından, Gürcistan tarafından ticari gemilere el koymasına yönelik olarak uyarıda bulunulmuş; Abhazya'ya yapılacak bir deniz ablukasının ciddi çatışmalara yol açacağı ifade edilmiştir (Kardaş 2009). Gürcistan ve Abhazya ve Güney Osetya arasındaki devamlı gerginlik şu anda Karadeniz'deki en önemli çatışma riskini oluşturmaktadır.

Tiflis'in Moskova ile olan ilişkileri çok kötü iken, Ankara ile olan ilişkileri iyidir. Son yıllarda Türkiye, Gürcistan'ın bir numaralı ticaret ortağı haline gelmiş; Rusya'nın ekonomik ambargosundan doğan boşluğu doldurmuştur (Georgia 2013). Ayrıca Türkiye Gürcistan'da, Tiflis ve Batum uluslararası havaalanı gibi birçok büyük altyapı projelerinde rol almıştır. İki ülke arasında 2009 yılında yaklaşık olarak toplam 2 milyon vatandaş seyahat etmiştir (Socor 2010). Bununla birlikte Ukrayna, bölgede Gürcistan ile en sıkı bağı oluşturan ülke konumundadır. Her iki ülke de, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki ve Karadeniz Bölgesi'ndeki rolünün azaltılması yönünde ortak çıkar birlikteliği oluşturmaktadırlar.

2.3. Romanya

Bulgaristan gibi Romanya'da da, Karadeniz Bölgesi için takip edilen dış politikanın farklı ve özel olması noktasında geniş bir politik konsensus bulunmaktadır. Bununla birlikte, Sofya ve Bükreş'e NATO ve AB'ye katılma şansının verilmesi, Karadeniz Bölgesi'ni ikinci önceliğe düşürmüştür. Aslında, Avrupa-Atlantik entegrasyonu milli hedeflerine ulaşmak için kullanılan bir araç haline indirilmiştir (Moshes 2004:69). Romanya'nın 2007'den sonraki Milli Güvenlik Stratejisi, Karadeniz'de dinamik bir rol alma ve bölgesel lider olma isteğini vurgulamaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde güvenlik ve refah ortamının yaratılması, stratejisinin öne çıkan özelliğidir.

Bulgaristan'da olduğu gibi, Romanya'nın da NATO ve AB'yi Karadeniz Bölgesi'ne müdahil etmek için çaba göstermesi, Rusya ve Türkiye ile olan ilişkilerini zaman zaman germektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere, bu iki bölgesel büyük güç, Karadeniz Bölgesi'ndeki etkinliklerine zarar verebileceğinden dolayı, Romanya'nın bu ve benzeri girişimlerine sıcak bakmamışlardır. Bununla birlikte Romanya, 2005 yılında 4 ABD üssüne ev sahipliği yapma kararını vermesi sonrası Moskova'nın büyük tepkisini almıştır. Romanya ve Rusya'nın soğuk savaş sonrası ilişkileri, diğer eski Varşova Pakti üyelerine nazaran daha zayıflamıştır. 1990 yılında meydana gelen TransDinyester çatışmasında Rus ve Romen silahlı kuvvetleri farklı tarafları desteklemişlerdir. Rusya, Moldova ve Romanya'nın muhtemel bir birleşmesinden endişe duymaktadır. Rusya, 1992 yılında Moldova Ordusu ile TransDinyester ayrılıkçı grupları arasında meydana gelen savaş sonrası yapılan TransDinyester barış görüşmelerinden, Romanya'yı saf dışı bırakmayı başarmıştır. Kişinev, barış görüşmelerinin 5+2 (Moldova, TransDinyester, Rusya, Ukrayna ve OSCE katılımcı, AB ve ABD gözlemci olarak) arasında yapılması yönünde çaba sarf etmiş, ancak Şubat 2006'dan bu yana Rusya,

Moldova ve Transdinyester sorununu tek başına müdahil olarak çözmeyi tercih etmektedir.

Romanya ve Rusya arasındaki kötü ilişkilerin bir başka nedeni ise, Romanya'nın 1. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'ya gönderdiği altın, mücevher, binlerce tablo vb. değerli eşyalardan oluşan "Romanya Hazinesi"nin, savaş sonrasında tam olarak geri alınamamasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya bu eşyaların Romanya'ya gönderilmesini kabul etmemiştir. Bu mesele 2003 yılında imzalanan Romanya - Rusya anlaşmasında bahse konu edilmemiş, bunun yerine Ion Iliescu ve Vladimir Putin problemi analiz etmek üzere özel bir komisyon kurmuş; ancak bu komite henüz bir sonuca ulaşamamıştır. Karadeniz Bölgesi'nde Romanya için bir başka sorun da, zaman zaman ilişkilerinin gerildiği bölgesel güçler Türkiye ve Rusya'dan hariç olarak, Romanya'ya karşı bölgedeki küçük oyuncuların olumsuz bakışlarıdır. Özellikle coğrafi komşuları olan Ukrayna ve Moldova için geçerlidir. Ukrayna'nın komşusu olan Romanya'nın, Ukrayna'nın toprakları üzerinde egemenlik iddiası olması nedeniyle Romanya ile olan ilişkileri gerilmiştir. Ukrayna'nın bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren Romanya, 1948'e kadar kendisine ait olan Kuzey Bukovina, Hertza ve Güney Beserabya bölgesi ve Yılan Adası üzerindeki Ukrayna egemenliğini sorgulamaya başlamıştır. Romanya - Ukrayna ilişkileri, 1995 yılında Yılan Adası etrafında zengin petrol ve doğal gaz yataklarının keşfedilmesi sonrasında daha da gerilmiştir.

Romanya ve Ukrayna arasında 1997 yılında imzalanan anlaşmada, bu bölgeleri Ukrayna'ya ait olduğu yer almaktadır. Bununla birlikte, Yılan Adası etrafındaki kıta sahanlığının ve MEB'nin sınırlandırılması sorunu Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüştür (Hendenskog 2006:33-34). Şubat 2009'da, mahkeme tartışmalı bölgedeki doğal gaz ve ham petrolün yüzde 80'nini Romanya'ya, gerisini ise Ukrayna'ya bırakmıştır (Runner 2013). Bükreş ve Kiev ilişkilerindeki başka bir sorun da, Ukrayna'nın 2004 yılında Tuna sınırından Ukrayna üzerinden Karadeniz'e ulaşan kanalı açması ile başlamıştır. Bükreş, açılan kanalın Tuna deltasının eşsiz ekosistemini yok edeceğini iddia etmektedir (Hendenskog 2006:34).

1991'de komünist rejimin çökmesi ve Moldova'nın bağımsızlığını ilan etmesini, kısa bir süre için "Moldova Halkı Temsil Platformu"nun yürüttüğü "Romen Birliği" akımı takip etmiştir. Bununla birlikte, 1994 yılında Moldova'da yapılan seçimler sonrasında, yeni hükümetin Moldova'yı Romanya'dan ayrı bir ülke olarak birleştirme çalışmalarına başlamasıyla birlikte, Bükreş ile olan ilişkileri soğumaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren, iki ülke arasında bir anlaşmaya varılamamıştır. Bir anlaşmaya varılması önündeki önemli engel, Baserebya'yı Romanya'ya veren Molotov-Ribbentrop anlaşmasıdır. 2001-2009 yılları arasında Moldova Komünist Partisi iktidarı sürecince İki ülke arasındaki ilişkiler özellikle gerilmiştir. Moldova başkanı Vladimir Voronin, 07 Nisan 2009 tarihinde seçimleri müteakip yapılan şiddet hareketleri içeren protesto hareketlerini organize ettiği iddiasıyla Romanya'yı suçlamıştır. Moldova, Romanya büyükelçisi "Persona Non Grata-

İstenmeyen Adam" ilan etmiş ve Romanya'ya olan sınırlarını geçici süreyle kapatmıştır. 2009 Temmuz ayında yeniden yapılan seçimler sonrasında komünistlerin güç kaybetmesinden sonra, Kişinev ve Bükreş arasındaki ilişkiler önemli ölçüde düzelmiştir.

2.4. Rusya

Rusya'nın sahip olduğu Karadeniz sahili, Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu Karadeniz sahilinin % 30'u kadardır. Sovyetler Birliği'nin 20 büyük kıyı kentinden sadece üçü ve teknolojik olarak gelişmiş tek liman olan Novoroski limanı bugün Rusya sınırları içerisinde kalmıştır (Moshes 2004:66). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra meydana gelen ekonomik çöküş, Rusya'nın Karadeniz'deki etki alanının 1990'lı yıllarda önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Rusya, yıllarca bir Karadeniz politikasına sahip olamamıştır. Bu durum, 2008'de yayınlanan Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti'ne de yansımıştır. Konseptte, Karadeniz'e yönelik politikası genel anlamda ifade edilmiş, Karadeniz bölgesindeki ilişkilerde olumlu ve ilişkileri geliştirmeye yönelik bir yaklaşım izleyeceği belirtilmiştir (<http://eng.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204750.html>). Bölgesel bir güç olarak, jeopolitik hedeflerini elde etme şansı az olsa da, bölgesel düzeydeki hegemonyasını korumayı hedeflemektedir. Rusya'nın jeopolitik, askerî ve stratejik gücünün 1990'dan itibaren azalmasından sonra, Türkiye, ABD ve NATO bölgedeki pozisyonlarını güçlendirmeye, buna karşılık ekonomik olarak zayıflayan Rusya, eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki askerî varlığını kullanarak etkinliğini devam ettirmeye çalışmıştır (Perepelytsya 2004:193).

Ağustos 2008'deki çatışmalar sonrasında, Rusya Abhazya ve Güney Osetya'daki askerî varlığını güçlendirmiştir. Rusya, Abhazya ve Güney Osetya ile sınır savunma anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar, Gürcistan sınırındaki sınır karakolları dahil, "Cumhuriyet" sınır savunma sorumluluğunu Rusya Federasyonu Savunma Servisi Sınır Birliklerine (Russian Federal Security Service Border Troops) devretmektedir. Anlaşmalar ayrıca, Abhazya ve Güney Osetya topraklarına, Rus birliklerinin kaydırılmasını ve Abhazya karasularına Rus gemilerinin girmesini mümkün kılmaktadır (<http://rt.com/politics/2010-03-31/russia-guard-abkhazia-ossetia.html>).

Moskova'nın Karadeniz Politikasına göre şunları söyleyebiliriz:

- Rusya, ana aktörlerden birisi olarak bölgedeki konumunu korumaya ve güçlendirmeyi hedeflemektedir. Rusya'ya göre, yeni güçlü aktör olan Türkiye ve dış aktörler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan fırsatı değerlendirerek etkinliklerini artırma çabası içerisinde olduklarıdır.

- Rusya, terörizm, ayrılıkçı hareketleri ve radikalizmi önleme ve bastırmayı hedeflemektedir. Rusya'nın menfaatlerini elde etmek ve istikrarını sağlama adına, Kuzey Kafkasya'da meydana gelen sorunlar, bu bölgeyi Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan daha önemli hale getirmiştir.

- Rusya, Karadeniz'deki ve Türk Boğazları'ndaki enerji, ticari, sivil ve askerî ulaştırma hatlarının güvenliğinin sağlanmasını ve kesintisiz olmasını hedeflemektedir.

- Rusya, NATO'nun ve kısmen de olsa AB'nin doğuya doğru genişleme politikasından, sonuç olarak Moskova'nın çevrelenmesinden endişe etmekte, dolayısıyla NATO ve AB'nin Karadeniz kıyısındaki ülkeleri içine alacak şekilde genişlemesini engellemeyi hedeflemektedir.

Rusya'nın yeni agresif dış politikası genel anlamda başarıya ulaşmış ve Karadeniz Bölgesi'ndeki renk devrimini geri çevirmiştir. Gürcistan'la yapılan savaşla birlikte, Rusya Gürcistan'ın NATO'ya katılması ile ilgili konumunu güçlendirmiş ve Gürcistan'ı batılı ortaklarından uzaklaştırmıştır. Viktor Yanukoviç'in başkan seçilmesinden sonra, Ukrayna'ya karşı izlenen benzer bir politika (Gürcistan'a karşı izlenen politika kadar saldırgan olmasa da), Sivastopol'da üssün kullanım hakkının 2042 yılına kadar uzatılması anlaşması ile sonuçlanmıştır. Ancak sonrasında gelişen olaylarla birlikte Ukrayna'da Rus yanlısı hükümet devrilmiştir. Anlaşmalar iptal edilmiştir. Şuan yönetimde bulunan Petro Poroşenko ve ekibi her geçen gün batı ile olan ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Kırım'ın işgaliyle başlayan sorunlar, Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçılık hareketleriyle hat safhaya ulaşmıştır.

2010 Karadeniz Filosu Anlaşması

21 Nisan 2010 tarihinde, Ukrayna Başbakanı Viktor Yanukoviç ve Rusya Başbakanı Dimitri Medvedev, Rus Karadeniz Filosu'nun 2017'den sonra 25 yıl süreyle Sivastopol'da konuşlanmasına izin veren anlaşmayı Harkov'da imzaladılar. Üssün kullanım hakkının uzatılması karşılığında, Rusya Ukrayna'ya 10 yıl süresince doğal gaz fiyatında yüzde 30'luk bir indirim yapmayı kabul etmiştir.

"Donanma için Doğal Gaz Anlaşması" Ukrayna'ya ekonomik açıdan avantaj sağlamakta ki, böyle bir anlaşma yapılmıyaydı ve daha önce yapılan anlaşmaya (330 ABD Doları/1000 m³) göre gaz alımı yapılsaydı, iflas riski ile karşı karşıya kalınabilirdi. Herşeye rağmen, Yanukoviç bu anlaşmadan dolayı çok sert tepki ile karşılaşmış, ülkenin menfaatlerini satmakla suçlanmıştır. Ukrayna Parlamentosu'nda meydana gelen kavgalara, atılan yumurta ve duman bombalarına rağmen, imzalanan anlaşma, 27 Nisan 2010 tarihinde 450 meclis üyesinin 236'sının evet oyu ile onaylanmıştır. Anlaşma, Ukrayna ile hemen hemen eş zamanlı olarak, Rusya Parlamentosu'nda da onaylanmıştır. Ukrayna anayasasının 17. maddesi, yabancı askerî üslerin Ukrayna topraklarında konuşlanmasını yasaklamaktadır. Bununla birlikte, 14. madde, mevcut yabancı askerî üslerin Ukrayna topraklarında geçici olarak konuşlanmasına izin vermektedir (<http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r15>). Bu madde, Sivastapol'daki Rus Filosunun konuşlanmasını yasal hale getirmek için yazılmıştır. 1997 yılında yapılan anlaşmaya göre, Rus Filosunun 2017 yılına kadar Sivastapol'da geçici olarak konuşlanmasına izin verilmiştir. Bununla birlikte, madde 14, "geçici konuşlanma-

nın” süresini belirtmemektedir. Dolayısıyla, konuşlanmaya ilişkin yeni bir anlaşma yapılmasının aksine, mevcut olan anlaşmanın 25 yıl süreyle uzatılması anayasayı ihlal etmemektedir.

Rusya tarafında, anlaşmanın yapılması önemli bir diplomatik başarı olarak yankı bulmuştur. Eski Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Viktor Kravchenko, yapılan anlaşmanın, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığı için hayati önemi haiz olduğunu vurgulamış, *Sivastopol'a hakim olanın Karadeniz'e hakim olacağını* belirtmiştir (Ekho Moskv News 2010). Bu anlaşmanın da Ukrayna'da yaşanan politik kargaşaları körüklediği söylenebilir. Yaşanan gelişmeler, Rus yanlısı hükümetin devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Yapılan ikili anlaşmaların iptal edilmesiyle birlikte Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesinin zemini hazırlanmıştır. Kırım'ın işgalini Ukrayna'nın doğusundaki çatışmalar izlemiştir. Çatışmalar hala sürmektedir.

Rusya Federasyonu – Gürcistan Savaşı'nın Değerlendirilmesi

Rusya'nın son zamanlarda petrol ve doğalgaz satışıyla ekonomisini düzeltmesi ve tekrar eski gücüne kavuşmasına rağmen, uluslararası alanda Irak başta olmak üzere Kosova ve Polonya'da istemediği sonuçların ortaya çıkması ve eski Sovyet bölgelerine ABD'nin sahip çıkarak Rusya'nın etki alanından uzaklaştırma çabaları, Rusya'yı harekete geçmek zorunda bırakmıştır. Avrupa Birliği'ni enerji antlaşmalarıyla kendine bağlı hale getirmiş olması ve kendisine doğal gazda %60 bağımlı olan Türkiye'nin müdahale edemeyecek olması Rusya için Gürcistan'a müdahaleye uygun şartları sağlamıştır. Nisan ayında ABD ile Afganistan'daki birliklerine lojistik desteğin Rusya üzerinden geçmesi ile ilgili bir antlaşma yapan Rusya, ABD'nin ciddi bir müdahale yapamayacak olması diğer bir etken olduğu değerlendirilmektedir.

Gürcistan'a düzenlenen harekât Rusya tarafından çok önceden planlanmış ve provası yapılmıştır. Rusya bu harekât için Gürcistan'ı kışkırtmış, Güney Osetya'daki Gürcü köylerini bombardımana tutmuş ve yağmalatmıştır. Rusya, harekâtı Olimpiyatlarla aynı zamana getirerek dünya kamuoyunun ilgisini dağıtmış ve istediğini elde etmiştir. Rusya'nın bu harekât ile aşağıdaki sonuçlara ulaştığı değerlendirilmiştir.

(1) Askerî gücünü halen muhafaza ettiğini ve hala süper güç olduğunu hesaplamalarda kendisinin de dikkate alınması gerektiğini öncelikle kendi kamuoyuna olmak üzere dünyaya göstermiştir.

(2) BTC boru hattının güvende olmadığını enerji konusunda bölgede tek söz sahibinin kendisi olduğunu göstermiştir. (Türkiye'de BTC boru hattında patlama meydana geldiğinde petrol fiyatları arttı.)

(3) Güney Osetya ve Abhazy'nın bağımsızlıklarını tanıyarak Kosova'nın bağımsızlığının Batı tarafından tanınmasına bir misilleme yapmıştır. Kendisine bağlı olan Sırbistan gibi ülkelere gücünü göstermiştir.

(4) Türk ülkeleri ile Ukrayna'ya Batı devletlerine ve ABD'ye fazla güvenmemeleri gerektiği kendisinin hala güçlü olduğu mesajını vermiştir.

2.5. Ukrayna

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonraki ilk zamanlarda, Ukrayna politikacıları ve dış politika analistleri, Karadeniz Bölgesi'nin Ukrayna politikasında üçüncü öge olduğu, Avrasya (Rusya ve diğer eski Sovyet ülkeleri)'nin birinci öge, Avrupa-Atlantik (AB, NATO ve ABD)in ise ikinci öge olduğu belirtilmiştir. Ukrayna'nın dış politika hedefi, ilkinin önemini azaltmak, ikincinin ise önemini arttırmaktı. Aynı zamanda, Ukrayna, Karadeniz Bölgesini komşu bölgelerden izole edilmiş bir bölge olarak görmemekteydi. Bunun yerine Kiev, bölgeyi geniş Avrupa'nın bir parçası olarak görmekteydi (Torbakov 2010:3). Batı ile Rusya arasında sıkışmış olan Kiev, çıkarlarını Karadeniz Bölgesi'ne doğru geliştirmek üzere gayretlerini yoğunlaştırmıştı.

Leonid Kuchma ve Viktor Yuşçenko'nun döneminde, Ukrayna Karadeniz jeopolitik ilgi alanlarına ilişkin stratejik açıdan önemli orta-vadeli hedeflerine ulaşılmıştır. Karadeniz Bölgesi'ndeki ülkelerle iş birliği ve ortaklık ilişkilerini güçlendirerek, kendi bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmiştir. Karadeniz Bölgesindeki aktif bir Ukrayna politikası, Rusya'nın bölgedeki jeopolitik egemenliğini zayıflatabilirdi. Ukrayna'nın politikası, özellikle Karadeniz Bölgesinde olmak üzere, GUAM gibi, Moskova'nın yer almadığı, bölgesel örgüt ve ittifaklarda yer alarak "alternatif liderlik" kazanmaya yönelik olarak güdülmüş, eşitler arasında birinci olmayı hedeflemiştir.

Benzer olarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), Ukrayna'ya, ikili ve çok taraflı işbirliklerini geliştirerek milli menfaatlerini koruma şansını vermiştir. Rusya'nın baskın olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'nun aksine, KEİT'de Ukrayna, Rusya ile eşit seviyede yer almaktadır. Güneybatı komşusu Romanya'nın AB'ye girmesi, Ukrayna'nın AB'ye girme hedefini güçlendirmiştir. Bu anlamda, KEİT, Ukrayna'nın AB'ye girme hedefi yolunda en önemli mekanizmalardan birisi haline gelmiştir. Ukrayna'nın Karadeniz Bölgesindeki ekonomik çıkarları, jeopolitik menfaatleri ile yakından ilişkilidir. Ekonomik açıdan bakıldığında, Karadeniz Bölgesi'ndeki iş birliği, Ukrayna'nın soğuk savaş sonrası yaşadığı, enerji arz çeşitliliği ve enerji transferi düğüm noktası haline gelerek kalkınmak için kaynak oluşturma gibi birçok problemi için çözüm haline gelmiştir (Perepelytsia 2007).

Yuşçenko döneminin sonlarına doğru, özellikle Rusya - Gürcistan Savaşı sırasında ve sonrasında, hızla bozulan Ukrayna - Rusya ilişkileri sonucu birçok analist Kırım bölgesini bir sonraki muhtemel çatışma noktası olarak işaret etmişlerdir. Bununla birlikte, Kiev ve Moskova arasındaki kötü ilişkiler ile Kırım Tatarları ve Rus milliyetçileri arasındaki gerilimler, Rusya ve Ukrayna arasında başlayan çatışmaların habercisi olmuştur. Yanukoviç döneminde, Kiev ve Moskova arasındaki ilişkilerin düzelmesi ve özellikle Rus Karadeniz Filosunun Sivastapol'da konuşlanmasına ilişkin anlaşmanın 2042 yılına kadar uzatılması ile birlikte, Ukrayna ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi'ndeki ilişkileri hemen hemen örtüşmeye başlamıştır. Yanukoviç'in bahse konu anlaşmayı imzalamasının altında ekonomik çıkarlar yer alsa da, Rusya'nın Batı'ya tercih edildiği anlamına gelmese de, Ukrayna'nın Avrupa-

Atlantik rotası üzerine etkisi büyük olmuştur. Ukrayna'nın anlaşmayı imzalamadan önce NATO'ya katılma şansı az iken, anlaşmayı imzalamasını müteakip katılma şansı hemen hemen sıfıra inmiştir. Ayrıca, "gaz için üs" anlaşması Ukrayna için ekonomik açıdan avantajlı olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur. Gaz fiyatındaki indirim cazip görünse de, bu ancak Timoşenko zamanında yüksek fiyattan yapılan pazarlık sonrası geçerli bir durumdur. 2010 yılında, birçok Avrupa ülkesinin gaz için ödediği fiyata bakıldığında, Ukrayna'nın Rusya'ya ödediği gaz fiyatı çok cazip değildir. Daha da ötesi, Rus Karadeniz Filosu'nun Kırım'da devam eden varlığı ile birlikte, Ukrayna'nın ekonomik ve askerî alanlarda Rusya'nın tercihlerine göre hareket etmemesi durumunda, Rusya Ukrayna üzerinde baskı uygulamak için önemli bir enstrüman edinmiştir. "Gaz için üs" anlaşmasından sonra, Rus Federal Güvenlik Servisi askerî istihbarata karşı koyma subaylarının Karadeniz Filosu'na dönüşüne yönelik başka bir ikili anlaşmaya imza atılmıştır. Aralık 2009'da, Ukrayna, Rus Federal Güvenlik Servisinin Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerinin topraklarında faaliyet göstermesini yasaklayan Bağımsız Devletler Topluluğu anlaşmasına aykırı olduğunu öne sürerek, Karadeniz Filosu'nda bulunan Rus Federal Güvenlik Servisi subaylarının Ukrayna topraklarını terk etmesi emrini vermişti.

"Gaz için üs" anlaşmasını, ikili bir takım anlaşmalar ve Gazprom ile Ukrayna'nın devlet gaz şirketi olan Naftogaz Ukrainy'nin birleşmesini öngören teklif gibi bir takım teklifler takip etmiştir. Gaz transfer sistemi, Ukrayna'nın Rusya'nın etkisine karşı koymak için kullanacağı birkaç araçtan biridir. Böyle bir teklifin yapılması, Moskova'nın kendine güvendiğine işaret etmektedir. Daha da ötesi, batının üs anlaşmasına ilişkin harekete geçmemesi ve Ukrayna'ya yönelik izleyeceği politikada uyumlu olmaması, Moskova ve Batının, geçici süreyle de olsa, Ukrayna konusunda Rusya'nın isteklerini kabul ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yüzden, Moskova, geri dönüşü olmayacak şekilde Ukrayna'yı entegre etmek için hızlı davranmaya çalışmaktadır. Ancak tabi olarak Ukrayna'daki devrimle birlikte her şey de tersine dönmüştür.

Ukrayna, bağımsızlığını kazanmasından itibaren, Türkiye'yi bölgesel bir ortak olarak görmüştür. Mayıs 1992'de, Başbakan Kravchuk Türkiye'yi ziyaret ederek, Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalamıştır. Bununla birlikte, 1990'ların sonlarına doğru, Rusya - Türkiye ilişkilerinin güçlenirken, Türkiye - Ukrayna arasındaki ekonomik iş birliğinin istenilen düzeyde gelişmemiştir. Ukrayna - Türkiye ilişkisini etkileyen bir başka durum ise Kırım Tatarları'nın durumudur. Ukrayna'daki bazı uzmanlar, Türkiye'nin Kırım'da etkin bir rol oynamaya çalışmasının bölgedeki istikrara zarar vereceğini belirtmektedirler. Ancak şu ana kadar Ankara, sadece Kiev'in onayını almayı müteakip hareket ederek dikkatli davranmıştır (Moshes 2004:80).

2.6. Türkiye

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik uyguladığı politikanın esası, bölgede refahın geliştirilmesine yöneliktir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin odaklandığı konu yeni ortaya çıkan devletlerin teknik yardım ve politik destekle Batı'ya entegre edilmeleri olmuştur. Bu kapsamda bölge ülkelerinin özellikle enerji kaynaklarına dayanan ekonomik çıkarlarını gözetmektedir (Sezer 2003). Aynı zamanda Türkiye bölgedeki Türk ve Müslüman toplulukların ayrılıkçı hareketlerine destek vermemekte, devletlerin toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Diğer yandan bölgede ikili ve çoklu ekonomik birlikler kurarak bölge içi ekonomik kalkınmanın temellerini arttırmak, Karadeniz'i doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bir ticaret güzergâhı yapmak istemektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası konjonktür içindeki siyasî, ekonomik ve kültürel ağırlığı bu coğrafyalarda sahip olduğu etkinliğe ve performansa bağlıdır. Bu nedenle Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında bu bölgelerle yakınlaşma mecburiyeti duymuştur.

Türkiye için Karadeniz Bölgesi'nde barışın sağlanmasının çok önemli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında ise Türkiye'nin Balkanlar'a, Merkezi ve Batı Avrupa'ya, Baltık kıyılarına, Orta Asya'ya ulaşımının Karadeniz Bölgesi üzerinden sağlanması gelmektedir. Karadeniz iki kritik alt bölge Kafkaslar ve Balkanlar aynı zamanda Türkiye'nin Türkistan ve Adriyatik Denizi'ne geçiş alanıdır. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında bazı tercih ve kısıtlamaları zorunlu kılmaktadır. Örneğin, Balkanlar'la iletişimin kesilmemesi hem Yunanistan hem de Bulgaristan'la ilişkilerin aynı anda bozulmaması mecburiyetini getirmektedir (Oran 2002:26). Türkistan'a ulaşmak için Kafkaslar'da Ermenistan ile yaşanan sorunlar, Azerbaycan ve Gürcistan ilişkilerini bir bütün olarak ele almayı zorunlu kılmaktadır. Diğer bir önemli öge de bu devletlerin hemen hepsinde bulunan Türk ya da Müslüman topluluklardır. Türkiye bu coğrafyalardaki tarihî bağları olan insanlara ayrılıkçı hareketlerinde destek vermemiştir. Türkiye bu politikasına gerekçe olarak, "bölgedeki huzuru bozmama anlayışı" nı ortaya atmıştır. Oysa 1990'larda bölgedeki ayrılıkçı terörün varlığı Türkiye ve Rusya arasında gerilimi tırmandıran en önemli konulardan biri olmuştur. Rusya, Türkiye'yi Çeçenlere, Türkiye de Rusya'yı PKK'ya destek vermekle itham ederek, birbirlerini toprak bütünlüğüne müdahale etmekle ve içişlerine karışmakla suçlamıştır (Dağı 2002:201). Bu durum her iki ülkenin istikrarını ve hatta iç güvenliğini tehdit eden boyutlara kadar ulaşmıştır.

Bölgede barışın sağlanması ekonomik kalkınma için ilk şarttır. Karadeniz'in tarihinde olduğu gibi bir ticaret merkezi olması, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında bir barış denizi olmasına bağlıdır. Bölgede kaos olduğu zaman hem bölge ülkeleri ekonomileri zarar görmekte, hem de bu durumdan bölge dışı aktörler olumsuz etkilenmektedirler. Türkiye; bu kapsamda attığı ilk adım olan KEİT ile hem bölge ülkelerinin birbirlerine yakınlaşmasını, aralarındaki güvensizliğin kırılmasını sağlamış, hem de kendi katılımcı girişimleri ile sahip oldukları coğrafyaya sahip çıkmalarını sağlayan bir yapı oluşturmaya çalışmıştır.

3. Bölge Dışı Ülkelerin Karadeniz Politikaları

3.1. ABD

ABD'nin Karadeniz'e olan ilgisi 11 Eylül sonrasında terörle mücadele kapsamında yeni bir biçim ve yön almıştır. 2002 yılında açıklanan "Ulusal Güvenlik Stratejisi"nde Karadeniz ve Hazar bölgeleri yalnızca petrol rezervleri ile değil; Pakistan, Güney Doğu Asya ve Hindistan pazarlarına açılmak için de önemli olarak kabul edilmiştir. Afganistan'dan Gürcistan'a kadar bulunan ABD'nin askerî varlığı bölgedeki ABD etkinliğini arttırmaktadır. ABD'nin temel amacının bölgedeki güç dengesini kendi lehine çevirmek ve Rusya'nın bölgedeki siyasi, ekonomik ve askerî etkisini azaltmaktır. Diğer önemli amaç SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan devletleri Euro-Atlantik bloğuna bağlamaktır. Bunun neticesinde ABD ve müttefiklerinin baskın jeopolitik güç olarak bölgede ortaya çıkması bölgedeki güç dengesini değiştirmektedir. Karadeniz'in ABD için önemi aşağıda yer alan başlıklar altında toplanabilir:

- ABD Karadeniz yoluyla Rusya Federasyonu'nun "yumuşak karnı" Kuzey Kafkasya'yı kolayca kontrol edebilir, bu bölgelerde bazı kışkırtmalara girişebilir.

- ABD'nin bölgede oluşu Gürcistan, Ukrayna ve Moldova gibi ülkelere "güven ve cesaret" getirerek Rusya karşısında seslerinin daha yüksek çıkmasına neden olabilir.

- Karadeniz, Kafkasya-Hazar-Türkistan bölgelerinin enerji kaynaklarını Batı pazarlarına aktarılmasında önemli bir geçiş güzergahıdır. Karadeniz'de etkili olan bölge dışı güçler bu ülkelerin enerji politikalarını etkileyebileceği gibi Rusya'nın da petrol ve doğalgaz ihraç yollarından biri olan bu bölgede enerji politikalarını etkileyebilir. Bu kapsamda Karadeniz "Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Enerji Koridoru"nun tam merkezinde bulunması, Bölgenin gün geçtikçe istikrarsızlaşan Orta Doğu'ya alternatif olarak belirginleşmesi bu bakımdan Hazar Havzası Orta Doğu'ya alternatif rezerv kaynağı olması hem ABD'yi hem Avrupa'yı bölgeyle iyi ilişkiler kurma konusunda teşvik etmektedir (Gustavsson ve Coşkun 2003:7).

- Karadeniz aynı zamanda İran tarafından da petrol ve doğalgaz ihracı için kullanılması düşünülen alanlardan biridir. ABD'nin Karadeniz'de etkili olması İran'ın enerji politikalarını manüplüle etme olanağı sunacaktır. Bununla birlikte coğrafi yakınlık nedeniyle bu bölgedeki deniz üslerinden veya uçak gemilerinden kalkacak savaş uçakları için İran oldukça rahat bir hedef haline gelebilir.

- İran'la birlikte; Suriye ve Irak gibi Orta doğu devletlerine karşı baskı ve genelde Büyük Ortadoğu Projesi'nin gerçekleştirilmesinde Karadeniz son derece önemli olabilir.

- Bölgenin Afganistan'la başlayan küresel terörle mücadele programında önemli stratejik bir noktadadır.

- Karadeniz, Rusya'yı çevrelemek için son derece elverişli olanaklar sunmaktadır.

- Karadeniz bölgesi ülkelerinin bir kısmının da AB'nin genişleme programı içine alınması ve bu kapsamda "Daha Geniş Avrupa" (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours) programı çerçevesinde, AB bölgeye yönelik politikalarının uygulamaya sokmaktadır.

- NATO bölgeyi "Barış İçin Ortaklık Programı" içerisine almıştır.

- Karadeniz'in stratejik konumu nedeniyle bölgede bulundurulacak askerî gemilerden ya da üslerden Rusya Federasyonu'na yönelik istihbarat çalışmalarının yürütülmesine elverişlidir.

ABD kendi açısından bölge için altı adet strateji belirlemiştir (Asmus 2004:4). Bunlar:

- Bölgedeki demokratik değişimleri ve gelişmeleri hızlandırmak: Böylece bölgenin güvenliği ve istikrarı ABD'nin menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde korunacaktır. Bu da bölgeye doğru sınırlarını genişletmeye çalışan AB'nin ve bölgede askerî varlığı bulunan ABD'nin güvenliğini sağlayacaktır.

- Kurumlar yeniden düzenlenmeli ve yeni düzene uyumlaştırılmalıdır: AGİT ve NATO bölgede menfaatlerin korunması için enstrüman olarak kullanılabilir. Ancak yine de bölgede kurumsal bir eksikliğin olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. KEİT ve GUAM da yetersiz kalmaktadır. ABD'nin menfaatlerini bölgede savunacak kurumsal bir yapıya gereksinim vardır.

- Rusya ve Türkiye bölgede ikna edilmeli: Böylece ABD, bölgedeki olası rakiplerini barışçıl ve dostane bir tavırla ikna edecek ve kendi menfaatleri doğrultusunda bölgeyi yönlendirecektir.

- Donmuş çatışmalara öncelik verilmelidir: Moldova Transdinyester'deki, Yukarı Karabağ'daki, Güney Osetya ve Abhazya'daki çatışmalara dikkat çekilmelidir. Rusya'nın bu çatışmaları kendi menfaatleri doğrultusunda bölgede huzursuzluk yaratmak ve bölge ülkelerine baskıda bulunmak için kullanmasının önüne geçilmelidir.

- ABD ve AB'nin demokrasi destek programlarının uyumlu hale getirilmesi: İki küresel gücün de bölgedeki demokrasi projelerinin ortak bir zemine oturtulması gerekmektedir. Bu güçlerin amacı yeni demokrasilerin ekonomik gelişmelerinin hızlandırılması ve demokratik kurumsallaşma kapasitelerinin güçlendirilmesidir.

- Ukrayna'ya odaklanılmalı: Ukrayna'daki demokrasinin bölge için önemli olduğunu gören ABD, gelişmeler ile yakından ilgilenmelidir. Çünkü Ukrayna diğer devletler için bir model olabilir ve onları batıya yaklaştırabilir.

ABD yukarıda belirtilen stratejiler kapsamında; bölgesel iş birliği kuruluşlarından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), AGİT ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) üyesi olan Romanya ile 6 Aralık 2005 tarihinde birçok üssün ABD tarafından kullanılmasını kapsayan

bir anlaşmayı imzalamıştır. Bu anlaşmayla ABD ilk defa eski Varşova Pakti üyesi ülkelerden birinde askerî üs kurmuştur. Böylece Romanya, ABD'nin Karadeniz'deki en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir.¹ KEİT, AGİT ve BLACKSEAFOR üyesi de olan Bulgaristan da, "Bezmer" ve "Grafignatiev" havaalanlarıyla "Nova Selo" askerî tesislerine ABD askerlerinin ve uçaklarının konuşlandırılmasına ve bu alanların Amerikan üssü olarak kullanılmasına izin veren anlaşmayı, 28 Nisan 2006 tarihinde Sofya'da imzalamıştır.²

ABD; Karadeniz'in güvenliğinin ve jeostratejik konumunun ABD açısından oldukça önemli olduğunu ifadeyle, Karadeniz'deki petrol tanker trafiğine veya ana yükleme/boşaltma tesislerine yapılabilecek bir terör saldırısının bölge ülkelerinde bu enerji hammaddesini kullanan ülkeler kadar, ekonomik etkileri sebebiyle ABD'nin de güvenliğini etkileyeceğini iddiasıyla Karadeniz'de de deniz askerî gücü bulundurmamak istemektedir. Ancak, 1990'lı yıllarda oluşturulan "Geniş Karadeniz Bölgesi" stratejisi 2006-2008 yılları arasında doruğuna ulaşmış, ABD için belirlenen hedeflere yoğunlukla ulaşılmıştır. Fakat değişen yeni güvenlik algıları ve Rusya Federasyonu'nun tekrar canlanması eski SSCB coğrafyasında ABD için oluşan güç boşluğunu artık ortadan kaldırmış görünmektedir. ABD'nin stratejik önceliğinin Uzak Asya ve Pasifik bölgesiyle Orta Doğu'ya kayması nedeniyle de, Washington'un Karadeniz'e düşük yoğunluklu bir ilgi göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda, ABD'nin Karadeniz Bölgesi'ni 'tam ve özgür' Avrupa ile bütünleştirme politikası, zamanla değişime uğramıştır. Bu süreçte bölgede yeniden ekonomik ve askeri küresel güç yolunda ilerleyen Rusya Federasyonu ve bölgesel güç olan Türkiye'yi dikkate almayan bir stratejinin başarıya ulaşmasının zor olacağı ortaya çıkmıştır (Erol 2012:30).

3.2. Avrupa Birliği

Sovyetler Birliğinin çöküşüyle birlikte Avrupa Birliği liderleri ve halkı, Stalin'in 2. Dünya Savaşı sonrasında Stalin'in yürüttüğü politikalar nedeniyle bölünen Avrupa kıtasının tekrardan birlikteliğinin ve karşılıklı iş birliği ile istikrara dayanan daha barışçıl bir uluslararası ortamın sağlanacağına dair umutlanmışlardır. Ancak 1990'lı yıllarda ortaya çıkan gelişmeler, çatışmaları ve istikrarsızlığı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, Avrupa Birliği, Doğu Avrupa Ülkeleri arasındaki çatışmalara bir son vermek ve Avrupa Kıtasında yeni bir hattın ortaya çıkmasını engellemek amacıyla Malta ve GKRY dahil olmak üzere 10 yeni ülkeyi tam üye olarak kabul etmiştir. Ancak genişleme Avrupa Birliğinin karşı karşıya kaldığı problemleri ortadan kaldırmamıştır. Aksine, Birlik göz ardı edilemeyecek yeni sorunlarla karşı karşıya

¹ 2004'te NATO üyesi olan Romanya ve Bulgaristan'ın, 2007 yılı başından itibaren de AB üyelikleri gerçekleşmiştir.

² "Burgaz bölgesindeki Aydos kenti yakınlarındaki askeri depoların Amerikan askerlerinin hizmetine verilmesini öngören anlaşmanın geçerlilik süresi 10 yıl olmakla birlikte, bu süre sonunda iki tarafın istemesi halinde 10 yıl daha uzatılabilecektir". Bkz: "ABD, Sofya'dan Üsleri Aldı", *Akşam*, 29.4.2006, s. 17.

kalmıştır. Bu kapsamda, genişleme ile, Birlik karşı karşıya kaldığı yeni sorunları çözmek için yeni bir dış politika ve yeni bir konsept ortaya koymuştur. Geniş Avrupa ve Avrupa Komşuluk Politikası olarak adlandırılan yeni konsept, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Güney Kafkasya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Ancak, Birlik bölgeye yönelik kapsamlı tek bir politika/strateji izlememektedir. Bu durum, Birliğin bölge ülkelerinin farklı sorunlarını ve yerel özelliklerini göz önünde bulundurarak bölgeye yönelik farklı stratejiler izlediği anlamına gelmektedir. Örnek olarak, Orta Doğu ülkeleri için Barselona Sürecini (Barcelona Process) ortaya koyarken, Baltık ülkeleri için Kuzey Boyutu (Northern Dimension) ortaya koymuştur.

Bu bağlamda, Bulgaristan ve Romanya'nın tam üye olması, Türkiye ile tam üyelik görüşmelerinin devam etmesi, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ile yakın ilişkiler göz önüne alındığında Avrupa Birliği artık Karadeniz'in yeni gücü konumuna gelmiştir. Dolayısıyla, bölgenin jeopolitik konumu, petrol ve doğal gaz nakliyatı, dondurulmuş çatışmalar ve ekonomik ve ticari çıkarlarından dolayı, Avrupa Birliği'nin bölge üzerinde politika üretmemesi gibi bir seçenek söz konusu değildir. Her bölge için farklı stratejiler üretilmesine rağmen, Birlik henüz bölgeye yönelik kapsamlı bir strateji üretmemiştir. Bununla birlikte, Karadeniz Sinerjisi olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım benimsemiştir.

(1) Geniş Avrupa ve Avrupa Komşuluk Politikası:

Çift kutuplu sistemin sona ermesini müteakip, Avrupa Birliği yeni fırsatlar ve problemler ile karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak, genişlemiş bir birlik olarak politik ve güvenlik alanlarındaki yeteneklerini geliştirerek, dünya politikasına yön veren güçlü bir aktör haline gelebilirdi. Böylece etki alanını artırabilirdi. Diğer bir fırsat ise, Birlik, diğer bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirerek dünya ekonomisindeki payını artırabilirdi (Bonvicini 2006:21-25). Bu fırsatlara rağmen, 2004 genişlemesinin bir sonucu olarak, birlik, etnik milliyetçilik, çevre sorunları, yolsuzluk, kötü yönetim ve yoksulluk gibi yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle, kendisini güvende hissetmek için bu sorunları çözmek durumunda kalmıştır. Böylece, sorunları ortadan kaldırmak ve beklentileri hayata geçirmek için, Avrupa Birliği sınırları etrafında "Bir Dost Çemberi" (a ring of friends) yaratmaya çalışmaktadır (EU and Black Sea Regional Cooperation 2007:1-9).

Bir başka deyişle, Birlik, demokrasi, iyi yönetim, insan haklarına saygı ve serbest piyasa ekonomisine dayanan rejimleri kurmak için bölge liderlerini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, aşağıda belirtilen hedeflere ulaşmak için gayret sarfetmektedir.

- (a) Yoksulluğu azaltmak,
- (b) Serbest ticaret ve daha gelişmiş ekonomik entegrasyona dayalı ortak değerler yaratmak,
- (c) Politik ve kültürel ilişkileri artırmak,

(ç) Sınır ötesi iş birliğini geliştirmek,

(d) Çatışmaları önleme ve çözmeye yönelik sorumluluğu paylaşmak.

Sonuç olarak, Birlik, diğer bölgelerle ticari ilişkileri geliştirerek, enerji ihtiyaçlarını karşılayarak ve mevcut sorunları ortadan kaldırarak kendini güvende hissedecektir. Bu hedeflere ulaşmak için, Birlik, bölgesel iş birliğini teşvik ederek bölgesel barışı ve güvenliği muhafaza etmelidir.

Bu bağlamda, Avrupa Birliği aşağıda belirtilen alanlarda önemli adımlar atmaya planlamaktadır (Commision of the European Communities, 2008:1-26).

(1) Güvenlik Alanı:

(a) Terörizm, organize suçlar, uyuşturucu trafiği, insan kaçakçılığı vb. ortak güvenlik tehditlerini önlemek ve bu tehditlere karşı mücadele etmek için iş birliğini artırmak,

(b) Avrupa Birliği çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetiminde daha fazla rol almak,

(2) Politik Alan:

İnsan hakları ve kültürel iş birliğini artırmak ve karşılıklı anlayışı geliştirmek için daha fazla çaba sarfetmek,

(3) Ekonomik Alan:

(a) Ortak pazarın genişletilmesi,

(b) İmtiyazlı ticari ilişkiler (serbest ticaret antlaşmaları)

(c) Yasal göç perspektifi,

(ç) Nakliyat, enerji ve iletişim ağlarına entegrasyon,

(d) Yatırım teşviki ve yatırım korunması için yeni enstrümanlar,

(e) Küresel ticaret sistemine entegrasyona destek sağlanması.

Avrupa Birliği, bahse konu hedefleri hayata geçirmek için, bölge ülkeleri ile ikili ve çoklu antlaşmalara dayanan iş birliği yapmayı planlamaktadır. Ekonomik ve politik reformlarında kayde değer bir gelişme gösteren bölge ülkelerinin, Avrupa Birliği'nden daha fazla finansal ve teknik yardım alması planlanmaktadır. Ayrıca, Birlik serbest ticaret alanları yaratmak suretiyle komşu ülkelerini, Avrupa Birliği ile iş birliği yapmaya ve reform sürecinde hızlı aşama kaydetmeye teşvik edmeyi planlamaktadır (Tassinari 2006:13-16).

(2) Karadeniz'in Stratejik Önemi:

Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi olarak tanımlanması kolay olmamasına rağmen, bölge Avrupa Birliği için çok önemlidir. Çünkü Avrupa, Türkistan ve Orta Doğu arasında yer alması itibarıyla, bölge ticari ve politik bağlantılar için hayati önemi haizdir. Bölge petrol ve doğal gaz üreticisi ve bu enerji kaynakları için transit bölge konumundadır. Bu nedenle, bölgenin desteği ile, Avrupa enerji kaynaklarını çeşitlendirebilir ve Kuzey deniz üretimindeki düşüşü dengeleyebilir (Aydın 2004:1-34). Bununla birlikte, bölgede dondurulmuş çatışma alanları, etnik gruplar, kötü yönetim, yüksek işsizlik oranı, yoksulluk, yolsuzluk, çevre kirliliği, yasa dışı göç, uyuşturucu trafiği, organi-

ze suçlar, yetersiz sınır kontrolleri, bölge ülkeleri arasında politik gerilim ve ulaşım altyapısında eksiklik gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

(3) Avrupa Birliği'nin Karadeniz Sinerjisi

Avrupa Birliği'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin farklı seviyelerde olmasından dolayı, Birliğin tek bir Karadeniz Stratejisi bulunmamaktadır (Çamlıbel 2007). Bu nedenle, Birlik yeni kurumlar ve/veya bürokratik yapılar yaratma niyetinde değildir. Ancak, Birlik, Avrupa Birliği'nin çabalarını tamamlayıcı nitelikte bir Karadeniz Stratejisi hazırlamıştır (Emerson 2005:1-9). Bu kapsamda, Birlik, bölge ülkelerine daha fazla teknik ve finansal destek sağlamak için, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi bölge organizasyonları ile mevcut ilişkilerini geliştirmek istemektedir.

Avrupa Birliği hem bölgedeki organizasyonlar ile iş birliğini hem de Birlik ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmeyi beklemektedir. Enerji güvenliği ve ulaşım ile ilgili kapsamlı bir dialog geliştirmeyi talep etmektedir. Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester ve demokratik ve ekonomik reformları gibi bölge sorunlarına yönelik daha barışçıl bir ortam yaratmayı istemektedir.

(4) Avrupa Birliği Enstrümanları:

Avrupa Birliği, Karadeniz hedeflerine uygun olarak, ulaşım ve enerji alanları, balıkçılık, göç, organize suçlarla mücadele ve kültürel alanlarda iş birliğini geliştirmeyi hedef edinmiştir (Waldner 2008). İkili seviyede, Avrupa Birliği; Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile Aksiyon Planları, Rusya ile ise İşbirliği ve Ortaklık Antlaşması imzalamıştır (Gustavsson 2003:15). Enerji alanında, Ukrayna ve Moldova ile enerji antlaşmalarını onaylamıştır. Ayrıca, Kazakistan ile, Kazakistan petrolünün Avrupa'ya boru hatları ile nakil antlaşması ve nükleer enerjinin barışçıl maksatlı kullanımına yönelik iş birliği antlaşması olmak üzere 2 enerji antlaşması yapmıştır (Commision of the European Communities 2007:1-13). Çoklu seviyede ise Avrupa Birliği; Birlik, Kafkas ve Karadeniz Ülkeleri arasındaki Bakü Girişimi çerçevesinde olmak üzere Enerji Yolu Haritası olarak bilinen bir ortak enerji piyasası yaratmayı planlamaktadır. Bahse konu enerji piyasası, Avrupa Birliği, Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan, Moldova, Türkiye, Ukrayna, Özbekistan ve gözlemci olarak Rusya'yı kapsamaktadır (Developing external energy policy for the EU 2007). Ayrıca, Birlik Nabucco projesini de desteklemektedir. Sonuç olarak, Birlik yeni bir Kafkas-Karadeniz enerji koridoru inşa etmek istemektedir (Commision of the European Communities 2007).

Bölgesel projeler ile ilgili olarak, Birlik TRACECA, INOGATE, Karadeniz Bölgesel Enerji merkezi, Karadeniz Çevre Programı, Pan-Avrupa Ulaşım Bölgeleri ve Karadeniz Sınır Geçiş İşbirliği Programını desteklemektedir (Commision of the European Communities 2007).

(5) Sinerjinin Değerlendirilmesi:

Yukarıda bahsedildiği üzere, Avrupa Birliği, bölgede iş birliği ve istikrar sağlamak için Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile sıkı ilişki kurmayı planlamaktadır. Böylece KEİT'in projelerini finanse edebilecektir (Commission of the European Communities 2007). İki kurum arasındaki sıkı iş birliği bölgesel ilerlemeye önemli oranda katkı sağlayabilir ve bölgede sinerji yaratabilir. Örnek olarak, Birliğin finansal desteği ile, KEİT projelerini kısa süre içerisinde hayata geçirebilir.³ Her iki kuruluşun projeleri benzerlik arz etmektedir. Örnek olarak, KEİT, bölgenin ulaşım altyapısını ve telekomünikasyon sistemini geliştirmek amacıyla ortak bir enerji piyasası ve karşılıklı olarak birbirine bağlı güç sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, KEİT'in dondurulmuş çatışmalar bir çözüm bulamamasına rağmen, bölge ülkelerinin farklılıklarının tartışabileceği bir zemin olmayı sürdürmektedir (Vahl 2007:1-9). Bununla birlikte KEİT'in başarıları asgari seviyededir ve bir takım temel eksiklikleri bulunmaktadır. İlk olarak, üye ülkelerin beklentileri, KEİT'in hedeflerinden farklılık göstermektedir. Türkiye ve Yunanistan bölgedeki etkilerini artırmak istemektedirler. Ukrayna, ikili ve çoklu ilişkilerini geliştirerek, ekonomik ve politik sorunlarını çözmeyi amaçlamaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan gibi diğer üye ülkeler milli güvenliklerini ve ülke bütünlüklerini korumayı hedeflemektedirler (Valinakis 1999:75).

Farklı beklentilerine ve problemleri yapılarından dolayı, üye ülkeler KEİT'i milli menfaatlerini gerçekleştirmek için bir enstrüman olarak görmektedirler. Dolayısıyla, KEİT'in kurumsal gelişimine öncelik vermemektedirler. İkinci olarak, üye ülkeler kendilerini farklı bölgelere ait olarak tanımlamaktadırlar. Bulgaristan kendisini Güney Doğu Avrupa'nın, Gürcistan ve Azerbaycan kendilerini Güney Kafkasya'nın ve Rusya ise kendisini Bağımsız Devletler Topluluğunun bir üyesi olarak görmektedir (Gustavsson 2003:32). Üçüncü olarak, üye devletleri arasında, ekonomik, yönetim, askerî ve sosyal yapı alanlarında ciddi oranda kurumsal farklılıklar mevcuttur. Dördüncü olarak, üye ülkeler arasındaki ticari ilişkiler çok gelişmiş değildir. Son olarak, KEİT çok büyük projeleri finanse edebilecek yeterlilikte finansal imkânı bulunmamaktadır.

İkinci olarak, Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi'ndeki menfaatleri korumak için Rusya ile sıkı ilişkilere sahip olmalıdır. Rusya'nın desteği olmadan, herhangi bir bölgesel projenin hayata geçirilemeyeceği açıktır. Ancak, Rusya'nın desteğinin alınmasının ön şartı, Avrupa Birliği'nin bölge üzerinde hegemonyasını tesis etmeye yönelik bir hedefinin olmadığını göstermektir. Aksi takdirde, Rusya, Avrupa Birliği'nin ve/veya diğer büyük güçlerin giri-

³ Örnek olarak, Avrupa Birliği ve Karadeniz Ticaret ve Gelişim Bankası işbirliği memorandumu imzalamıştır. Memorandumu göre, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'deki küçük ve orta çaplı girişimler ve projeler finanse edilecektir.

şimlerini⁴, bölgede⁵ hegemonya kurmaya yönelik agresif bir hareket olarak kabul edecektir. Bu nedenle, Rusya, KEİT'i bölgesel menfaatlerine bir tehdit olarak görmüş ve Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde daha sıkı güvenlik ve ekonomik antlaşmaları için çaba göstermiştir (EU: German Presidency's Focus on Central Asia, Black Sea, Russia, 2006).

Üçüncü olarak, Avrupa Birliği Karadeniz Sinerjisini ortaya koyarken, üye devletler arasında ortak bir anlayış sağlanamamıştır. Örnek olarak, Yunanistan bahse konu politikanın hazırlanmasında aktif bir rol oynamıştır. Ancak Danimarka gibi kuzey ülkeleri, Birliğin daha çok "Kuzey Boyut"a yönelmesini arzu etmektedirler. Diğer taraftan, Fransa ve İspanya Barselona Sürecini desteklemektedir. Bu nedenle, Birlik dış politika ve güvenlik üzerine üye devletleri arasında ortak bir konsensus sağlayamamıştır. Aksi takdirde, Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik girişimleri, sadece bölge ülkeleri tarafından değil diğer üye ülkeler tarafından da desteklenirdi.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin Karadeniz Sinerjisinin uygulanması, büyük güçler arasındaki stratejik mücadele, bölge ülkeleri arasındaki çatışmalar, politik diyalog eksikliği ve bölgesel iş birliği için altyapı eksikliğinden dolayı çok kolay değildir. Ancak bu problemlere rağmen, Avrupa Birliği'nin Karadeniz Sinerjisi bölgesel gelişime olumlu katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Karadeniz, çağdaş jeopolitik teorilere göre, hala önemini korumakta olan bir bölge konumundadır. Soğuk Savaş süresince Karadeniz'in göreceli sessizliği, Soğuk Savaş'ın sonunda bozulmuş ve bölge dışından gelen aktörlerin de dâhil olması ile bölgedeki "güç mücadelesi" çok taraflı bir niteliğe sahip olmuştur. Bugün, hem iş birliği, hem de rekabet açısından "uluslararasılaşmış" bir Karadeniz söz konusudur. Çünkü Karadeniz, hem uluslararası sistemin büyük aktörlerinin ilgi alanlarından, hem de bünyesinde meydana gelen değişiklikler sebebiyle uluslararası sistemi etkileyen unsurlardan biridir.

Soğuk Savaş'ın ertesinde ortaya çıkan asimetrik güvenlik tehditleri, dünyanın heryerini derinden etkilemiştir. Büyük güçlerin ilgi, çıkar ve rekabet alanları değişmiştir. Bu yeni alanlar arasında Karadeniz de bulunmaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından, Karadeniz'in siyasi coğrafyası köklü bir değişim göstermiştir. Bu değişime paralel olarak, bölgede yeni jeopolitik ve jeostratejik dengelerin oluştuğu gözlenmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bölgede oluşan güç boşluğu, bir taraftan bölge dışı devletlerin, bölge üzerinde etkinlik kazanması bakımından fırsat oluşturmuş, diğer taraftan da

⁴ "ABD için, Karadeniz Bölgesi enerji kaynakları ve coğrafi konumu itibarıyla çok önemlidir. Üç ana politik hedefi; 1.bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını desteklemek, 2.Bölgedeki petrol ve doğalgaz üretiminde pay almak, 3.Rusya ve Körfez petrolüne gelecekteki bağımlılık". Bkz.Caspian Oil and Gas Development and The Black Sea Region : An overview, Terry D.Adams.

⁵ Karadeniz Rusya için dünya denizlerine açılan bir kapı konumundadır. Bkz. "Russia: Geopolitical Views and Domestic Political Context", Mark Urnov.

bölgenin güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortaya çıkan etnisite çatışmaları, bölgeyi eski komünist coğrafya içinde, Balkanlar'dan sonra en yoğun çatışmaların yaşandığı yer haline getirmiştir.

ABD için Karadeniz ve çevresi, küresel politikasının Avrasya bölümünün önemli bir halkasını oluşturmaktadır. ABD için Karadeniz Bölgesi'nin tekrardan Rusya Federasyonu'nun kontrolü altına girmemesi Orta Doğu ile Orta Asya'nın kontrolü ve geleceği açısından önem taşımaktadır. NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) programı başlatarak odağına Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna'yı almıştır. NATO ile Rusya Federasyonu'nun ilişkilerinin de geliştirilmesi kapsamında güvenlik sorunlarını düzenli bir şekilde danışmak ve tartışmak üzere 1997'de NATO-RF Daimi Ortaklık Konseyi kurulmuş, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından Rusya Federasyonu'nun ABD'ye verdiği tam destek üzerine bu kurum 28 Mayıs 2002 tarihinde NATO-RF Konseyi adını almıştır. Bu tarihten itibaren konsey eşit koşullarda ittifak ile Moskova arasında terörizme karşı ortak mücadele, kriz yönetimi, askerî ve bilimsel iş birliği konularında arayışların sürdürüldüğü siyasi bir organ olarak çalışmalarını sürdürmektedir. AB için ise Karadeniz Bölgesi'nin önemi ise, küresel bir aktör olma yolunda önemli bir geçiş coğrafyası ve enerji merkezlerine ulaşımında bir geçiş koridoru olmasıdır. Diğer yandan Doğu'nun ekonomik olarak yükselişi AB'yi bu coğrafyaya yakın olmaya zorlamaktadır. Karadeniz'de etkili olmayan bir Avrupa'nın uzun vadede Türkistan ve Ortadoğu'da etkili olmasının pek mümkün olamayacağı değerlendirilmektedir.

Rusya için Karadeniz, jeopolitik önceliği olan bir bölgedir ancak mevcut güçsüzlüğü gerçekleştirmek istediği politikaları engellemektedir. Rusya, Karadeniz'de soğuk savaş sonrası çok büyük bir jeopolitik kayba uğramış, müttefiklerini kaybetmenin yanında, SSCB'nin Karadeniz sahillerinin ancak % 30'una ve 20 önemli sahil kentinden sadece üçüne sahip olabilmıştır. Karadeniz ve Boğazlar Rusya Federasyonu'nu tarihinin her döneminde dünya okyanuslarına bağlamıştır. Bugün de RF dış ticaretinin yaklaşık yarısı Karadeniz üzerinden yapılmaktadır. Karadeniz ticaret yollarının açık olması, Rusya'da pazar ekonomisinin geleceği açısından önemlidir. Karadeniz, Rusya Federasyonu'nun güneyinde doğal bir savunma hattıdır. Birçok uluslararası platformda Karadeniz'de yasa dışı göç, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetlerde artışın söz konusu olduğu, bu tür faaliyetlerin terörün finansal desteğinde kullanılarak bölgede güvenlik sorunlarına yol açabileceği ve enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında sıkıntı yaratabileceği konularında gerçeklere dayanmayan değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler son derece abartılı ve temelsiz olmakla birlikte; Türkiye'nin dikkate alması ve gereğini yapması gereken değerlendirmelerdir.

Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından izlediği "Yakın Çevre" ile ilgilenmemesi politikasını terk etmesiyle güvenlik boyutuyla ön plana çıkan Karadeniz, zamanla enerji alanında da uluslararası düzeyde

tartışılır hale gelmiştir. Türkiye'nin bir bölgesel güç olarak hem güvenlik hem de enerji konusunda çıkarlarını savunmak için aktif bir politika izlemesinin gerekli olduğu bölge, aynı zamanda Türkiye'ye uluslararası alanda sesini duyurma ve küresel politikaları da etkileyebilecek bir bölgesel güç olduğunu gösterme olanağı sunmaktadır. Türkiye'nin hem kendi çıkarlarını hem de stratejik açıdan işbirliği içinde olduğu ülkelerin çıkarlarını koruyup uyumlaştırması Karadeniz'e verdiği önemi sürdürerek yeni stratejiler ortaya koymasına bağlıdır. Bunu başarabilen bir Türkiye hem bölgede hem de küresel alanda daha etkin olacaktır. Özellikle Kafkasya'da süregelen çatışmaların çözülmesi ve bu noktada Türkiye'nin işbirliği içinde olduğu ülkeler ile beraber hareket etmesi politik alanda güç kazandıracaktır. Bunun kadar önemli başka bir konu da Karadeniz'de ülkeler arasındaki ticaretin ve kültürel bağların geliştirilmesidir. Türkiye'nin bu konularda yeni stratejiler üretmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi'ne doğru genişlemesiyle başlayan bölgedeki güç mücadeleleri, önümüzdeki dönemlerde olası yeni çatışma alanlarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Rusya'nın güvenlik merkezli dış politikası, Kafkaslar başta olmak üzere, Ukrayna'daki çatışmaların temelini oluşturmaktadır. 2000'li yılların başından itibaren uzmanlar, Ukrayna'da silahlı çatışmalara ihtimal vermezken, bugün bu bölgede kanlı çatışmaların devam etmesi bunun en belirgin örneğidir. NATO'nun Karadeniz Bölgesi'nde genişlemeye devam etmesi, Rusya Federasyonu'nu daha çok tahrik edecek, bu da yeni oluşumlara sebep olabilecektir. Özellikle Suriye Savaşı'nda Rusya'nın derin bir yaklaşma içine girdiği Türkiye ile ilişkilerde daha somut bir birliktelik içine girebileceği görülmektedir. Böyle bir yakın ilişkinin oluşması, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini de zayıflatacaktır. Böylelikle yeni çatışma alanlarında Rusya'nın Türkiye'yi de söz sahibi etmesi olası görülecektir. Ancak bu gelişmeler, Avrupa Birliği başta olmak üzere ABD gibi ülkelerin Karadeniz üzerinde oluşturacağı baskı ve politikalara göre her an değişme ihtimali olan sonuçlara açık olacaktır.

KAYNAKÇA

- ALKAN Akın (2005). "Stratejik Dengeler Bağlamında Önümüzdeki On Yıl İçerisinde Güvenlik Açısından Karadeniz'de Gerçekleşebilecek Olası Kriz Kaynakları ve Çözüm Önerileri", *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü*, s. 20.
- ARIEL Cohen - CASPIAN Basin (2009). "Which Way Is Up for Regional Energy Devolepment?", *Eurusia Insight*, May 2009, s. 81.
- AYDIN Mustafa (2004). Europe's Next Shore: "The Black Sea Region After EU Enlargement", *IIS Occasional Papers*, Paris, No. 53.
- BARAN Zeyno - Way Ahead (2003), "Baltic Defence Review Special Issue", Baltic Defence College,
http://www.bdcol.ee/content/pdf_files/bdreview/bdr-2003-special-13.pdf.

- Black Sea Regional Profile: "The Security Situation and the Region Building Opportunities" (April-June 2004), Institute for Security and International Studies (ISIS), Sofia, 2004.
- BOCUTOĞLU Ersan – KOÇER Gökhan (2007). "Politico-Economic Conflicts", *Stratejik Analiz*, 2007, s. 114.
- BONVİCİNİ Gianni (2006). "The European Neighbourhood Policy and its Linkage with European Security", in Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen (Eds.), *Wider Europe. Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe*, Copenhagen, Danish Institute for International Studies DIIS, 2006, ISBN 87-7605-159-5, p. 21-28.
- BOTAŞ, 2007 Yıllık Raporu.
- GEORGİA Civil (2010). "Turkish PM to Visit Georgia", Tiflis, 17 Mayıs 2010, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=22304&search>
- Commission of the European Communities, Black Sea Sinergy – "A New Regional Cooperation Initiative", Brüksel, 2007.
- ÇAMLİBEL Cansu (2007). "EU looking for involvement in Black Sea politics", Turkish Daily News, 13 April.
- DAĞI Zeynep (2002). "Rusya'nın Güvenlik Politikası ve Türkiye, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye", (Ed. Refet Yinanç ve Hakan TAŞDEMİR), İstanbul: Seçkin Yayınevi, s. 201.
- EMERSON Michael (2005), "Europe's Black Sea Dimension", *Centre for European Policy Studies*, ss. 1-9.
- EROL Mehmet Seyfettin (2012). "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11.
- Ekho Moskvı News, "Russian Pundit Hails Black Sea Fleet Deal as "Foreign Policy Success", 21 Nisan 2010.
- TORBAKOV Igor (2010). "Making Sense of Current Phase of Turkish-Russian Relations", *Occasional Paper*, s. 3.
- FELGENHAUER Tatyana (2005). "Ukraine, Russia and the Black Sea Fleet Accords", *WWS Case Study*, 2/99.
- GENÇKAYA Ömer (1993). "The Black Sea Economic Cooperation, Project: A Regional Challenge to European Integration", *International Social Science Journal*, C. 45, No. 4.
- GUSTAVSSON Micaela (2003). "The Black Sea as Boundary or Bridge?: Implications of EU and NATO enlargement, and The Regional Security", s. 22.
- HEDENSKOG Jakob (2008). "Crimea After the Georgian Crisis", Stockholm, FOI, Swedish Defence Research Agency, Division of Defence Analysis. s. 36-43.
- KANBOLAT Hasan (2006). "Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği", *Stratejik Analiz*, No. 72.
- KANBOLAT Hasan (2008). "Türkiye, Karadeniz'de Yeni Ufuklara Yelken Açmak İstiyor", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, No. 1.
- "Kiev Ratifies Treaties With Russia", *The Russia Journal* (2004), <http://www.russiajournal.com/news/cnews-article.shtml?nd=43395>.

- KURMEL Ömer Aytek (2005). "Kuzey Kafkasya ve Hinterlandı: Karadeniz, İç Asya, Balkanlar, Ortadoğu", http://www.bkd.org.tr/analiz/yedi_yildiz/kuzeykafkasya_ve_hinterlandi.asp.
- KUTLUK Deniz (2004). "Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları: Çevresel Tehdit", İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın No:16, s. 12.
- LESSENSKİ Marin (2009). "The Black Sea Cooperation : An Outlook from Bulgaria", *Manoli*, s. 38.
- MOSHES Arkady (2004). "Littoral States and Region Building Around the Black Sea", Pavliuk ve Klympush-Tsintsadze, s. 69.
- "Nabucco Gas Pipeline Project", Project Description/Pipeline Route, <http://www.nabucco-pipeline.com/project/project-description-pipeline-route/project-description.html>.
- NESİBLİ Nesib (2001). "Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları", Hazar Üniversitesi, ASAM Konferansı, ASAM Yayınları: 53, Kafkasya Araştırmaları Dizisi: 57.
- NİNCİC Daniel (2002). "Sea Lane Security and U.S. Maritime Trade: Chokepoints as Scarce Resources", http://www.ndu.edu/inss/books/Books_2002/Globalization_and_Maritime_Power_Dec_02/09_ch08.htm.
- OKTAY Emel (2006). "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, No. 10.
- ORAN Baskın (2002). *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORAN Baskın (2002). "Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular: Belgeler: Yorumlar", İstanbul: İmge Yayınları.
- PEREPELYTSIA Grigoriy (2007), "The Policy of Ukraine Towards the BSEC and the Black Sea Region", *Harvard Black Sea Security Program*.
- PAMİR Necdet (2007). "Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, No. 83, s. 14-24.
- Pamir Necdet (2007). "Karadeniz: Enerji Güvenliğine ve Kaynakların Çeşitlendirilmesine Açılan Kapı", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, s. 263.
- PEREPELYTSYA Hryhiroy (2004). "The Black Sea Region : Cooperation and Security Building", Oleksandr Pavliuk ve Ivanna Klympus-Tsintsadze Yayınları, New York, s.192.
- RONALD Asmus (2004). "The Black Sea And The Frontiers Of Freedom", *Policy Review*, s.4.
- RUNNER Philippa (2009). "EU's Black Sea Border Set in Stone", *Euobserver*, 25 Aralık 2013.
- SEZER Duygu (2003). "The Black Sea As Boundary Or Bridge?", Seminar Report by Micaela Gustavsson and Bezen Balamir Coşkun, SIPRI, Stockholm, s. 3.

- SOCOR Vladimir (2010). "Turkey: A Source of Strategic Reinsurance for Georgia, Eurasia Daily Monitor", *Jamestown Foundation*, Vol.7, Sayı 101.
- TAVKUL Ufuk (2002). "Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya", İstanbul: İstanbul, s.19.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2009 yılı Faaliyet Raporu.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010-2014 Stratejik Planı.
- The Foreign Policy Concept of the Russian Federation,
<http://eng.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204750.html>.
- Treaty on Open Skies Enret Force,
<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/7151.htm>.
- Treaty on Conventional Armed Forces In Europe,
http://www.defenselink.mil/acq/acic/treaties/cfe/osce_cfe.pdf,
11.11.2004.
- Turkish Embassy, Washington D.C., Press Statement,
<http://agitprop.org.au/stopnato/19990524oil02.php>.
- "Tuzla Island: Question and Answers", Official Site of the Mission of Ukraine to European Communities,
http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-in/valmenu_miss.sh?1p01039959.html.
- Ukrayna Anayasası, (1996),
<http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r15>.
- WORONOWYCZ Roman (2003). "Russian-Ukrainian dispute over Tuzla escalates", Kyiv Press Bureau, *The Ukrainian Weekly*, Nu. 43, Vol. LXXI,
<http://www.ukrweekly.com/Archive/2003/430301.shtml>.
- WORONOWYCZ Roman (2004). "Rada ratifies agreement on Single Economic Space", Kyiv Press Bureau, *The Ukrainian Weekly*, Nu. 17, Vol. LXXII,
<http://www.ukrweekly.com/Archive/2004/170401.shtml>.
- Viyana Belgesi, <http://www.tsk.mil.tr/uluslararası/viyanabelgesi.htm>.
- YAVUZ Cemal (2009). "Rusya-Türkiye Yakınlaşması: Bir Jeopolitik Değerlendirme", *Jeopolitik*, Sayı 68, Eylül 2009.
- TASSİNARİ Fabrizio (2006). "A Synergy for Black Sea Regional Cooperation: Guidelines for an EU Initiative", CEPS Policy Brief No. 105/June 2006, s. 13-16.
- VAHL Marius (2006). "EU and Black Sea Regional Cooperation", CEPS Policy Brief No. 105/June 2006 s. 1-9.
- VALİNAKİS Yannis (1999). "The Black Sea Region: Challenges and Opportunities for Europe", European Union Institute for Security Studies Press, s. 57.
- WALDNER Ferrero (2008). "EU aims to boost Black Sea Cooperation", Speech 08/77, s. 225.

KIRIM SORUNUNDAN DONBAS SAVAŞINA RUSYA-UKRAYNA UZLAŞMAZLIĞI

Halit Burak UYANIKER*

ÖZ

Tarih boyunca stratejik ve jeopolitik önemiyle Avrasya'nın en önemli coğrafyalarının başında gelen Ukrayna toprakları, kendi tarihinin en kritik dönemeçleri olan Turuncu Devrim ve Maydan olaylarıyla birlikte başlayan 'Avrupalılık' için protesto gösterilerine sahne olmuştur. Bu sürecin en büyük problemlerinden ilki; Rusya'nın Kırım'a müdahalesi olmuş ve bu gelişmenin arkasında yatan etkenlerin neler olduğu ise bu araştırma üzerinden tartışılmıştır. Ayrıca Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Donbas çatışmalarındaki Rus yanlısı ayrılıkçılara yaptığı iddia edilen askeri destekle birlikte uluslararası bir krize dönüşen halihazırdaki olaylara bakıldığında, kaotik boyutu daha güçlü görebilmek mümkündür. Ancak Moskova-Kiev hattında yaşanan gerilimlerin, SSCB'nin dağılması ve akabinde Ukrayna Parlamentosu'nun 24 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık kararı almasıyla birlikte başladığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Çok yakın bir zamanda gerçekleşen Rusya'nın Kırım'ı ilhaki, imzaladığı en az 4 ayrı yükümlülüğü yerine getirmemesiyle ve Batılı güçlerin sadece kısmi ekonomik yaptırımlarda bulunması, "Hukuk ve Egemenlik" kavramının sorgulanmasının aciliyetini ortaya koymasından önemlidir. Ukrayna'nın, egemenliğini sağlama almak için Hukuka ve Ahde vefa ilkesine güvenerek nükleer silahlarını ve türevlerini teslim etmesi, egemenliğini korumak yerine belki de savunmasız kaldığı için topraklarından olması "Güç ve Hukuk" kavramlarını sorgulatmasından dolayı isabetli bir yakın zaman beliresidir. Araştırmanın amacı; Rusya'nın taraf olduğu uluslararası anlaşmaların yükümlülükleri doğrultusunda, tamamen aykırı olarak Ukrayna toprağını işgalini; egemenlik ve toprak bütünlüğünü ihlal etmesinin arka planında neler olduğu, NATO ve AB'nin genişlemesiyle; sınırlarına dayanırlıkça algıladığı tehdidi yaşamsallaştıran Rusya'nın, değışen dış politikasına hangi faktörlerin yol açtığını ve son olarak Ukrayna'nın, bir taraftan Rusya ile AB arasında bölgesel bir kısır döngüde, diğer taraftan Rusya ile Batı arasında küresel bir kısırcın açmazında kalmasının tahrip edici etkilerini açıklayabilmektir.

Anahtar Sözcükler: Rusya Ukrayna Uzlaşmazlığı, Turuncu Devrim, Maydan Olayları, Kırım Sorunu, Donbas Çatışmaları.

* Moskova Devlet Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3107-1624
E-posta: halituyaniker@gmail.com

ABSTRACT

Ukraine, which has been at the forefront in terms of possessing the most important geography within Eurasia both in terms of its historically strategic as well as its geopolitical importance, has witnessed the protest for 'Europeanship', which started with the Orange Revolution and the Maydan Events—both of which critical turning points within Ukrainian history. One major issue there within this process was the intervention of Russia upon Crimea, and the factors behind this development, as has been discussed in this research. When the current cases which turned into an international crises, the military support provided to the pro-Russia separatists in Donbas conflicts, as well as the annexation of Crimea by Russia are considered, it is possible to see the chaotic dimension more strongly. However, one ought not to ignore the fact that the tensions between Moscow and Kiev began with the disintegration of the USSR, and thus with subsequent decision of independence by Ukrainian Parliament on August 24, 1991. It is important to reveal the urgency of questioning the concepts of law and sovereignty, the annexation of Crimea by Russia, its failure to fulfill at least four separate obligations, and the fact that Western powers are only in partial economic sanctions. To have Ukraine deliver its nuclear weapons and derivatives by relying on the principles of law and morality in order to secure its sovereignty, and its loss of its own lands for being defenseless due to its questioning of power and law are both an indication of time. The purpose of this research is to explain the invasion of Ukrainian land in contrary form and in accordance with the obligations of international treaties that Russia is party to, to provide a background about the violation of sovereignty and territorial integrity (including the factors leading the change in Russia's external policy, which makes the threat vital with the expansion of NATO and the EU), and finally to analyze the destructive effects of Ukraine becoming a global taciturn between Russia and the West and between Russia and the EU.

Keywords: Russia Ukrainian Conflict, Orange Revolution, Maydan Events, Crimean Problem, Donbas Conflict.

Avrasya coğrafyasının en önemli merkezlerinden biri olan Ukrayna'da gerçekleşen ve Kırım'ın ilhakıyla birlikte uluslararası bir krize dönüşen halihazırda olaylara bakıldığında kaotik boyutu daha güçlü görebilmek mümkündür. Ancak Moskova-Kiev hattında yaşanan gerilimlerin SSCB'nin dağılması ve akabinde Ukrayna Parlamentosu'nun 24 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık kararı almasıyla birlikte başladığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Öyle ki Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasından hemen sonraki döneme göz attığımızda özellikle üç temel soruna atıf yapabilmek mümkündür: "1-Karadeniz filosunun paylaşımı ve Kırım'ın hukuki statüsüne dair iki taraflı görüşmeler; 2-Ukrayna'da yaşayan Rus nüfusun azınlık haklarının tanınması ve geliştirilmesi; 3-Ukrayna'daki nükleer silahların sökülerek Rusya Federasyonu'na nakli" (Büyükkakıncı 2004: 409-410) Rusya ve Ukrayna; kendi aralarındaki ilişkileri hangi politik düzlemde geliştire-

bileceklerini özellikle 1991 sonrası yeterince bilemiyorlardı. Bu durum, ilerleyen dönemlerde tarafların birbirlerine yönelik tutumlarında belirli bir güven bunalımı yaşamalarını kaçınılmaz kılmıştır (Büyükkakıncı 2004: 402). Ek olarak Araştırmacı Randall Schweller'in dile getirdiği kavramsal çerçeveye bakıldığında, (güçler dengesi politikası; "ittifakları aktörlerin çıkarları ekseninde irdeleyen yaklaşım) " güçlü de olsalar, süper güçler verdikleri kararların sonuçlarına, yani çeşitli zorluklara ve diğer devletlerin karşı koymalarına hazırlıklı olmak durumundadırlar. Batı ve Rusya'nın arasındaki çekişmede baskılanan taraf olan Ukrayna, kendi iç politikasındaki krizlerinin yansımalarını ise dış politikasında Batı ve Rusya arasında sürekli bir seçim yapma zorunluluğundaki sarmalda bulmaktadır (Dilek 2015: 245-272).

Ukrayna bağımsızlığını kazandıktan sonra ülke içerisinde birçok siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler ve doğu-batı bölünmüşlüğü, politik açıdan ayrılıkçılığın yükselmesindeki başlıca nedenler olmuştur. Ukrayna'nın "Avrupalılık" kimliğinin bir göstergesi olan AB üyeliği, Rusya'ya karşı bir alternatif ve aynı zamanda bir kozdur. AB üyesi olmak ve Batı'nın somut bir parçası haline gelme isteğinin tavan yaptığı nokta Turuncu Devrim olmuştur. O süreçte yapılan seçimlerde adaylar değil, Batı ve Rusya oylanmıştır demek daha gerçekçi bir ifade olacaktır. Turuncu rüzgar fazla sürmeyecek yerini Rus Mavis'i'ne bırakacaktır. Nitekim, yaşanan kaotik süreç, ekonomik kriz, yolsuzluk savlarıyla Turuncu Hükümete yönelen eleştiri okları, AB'nin Rusya'dan dolayı Ukrayna politikalarında sergilediği çekingen tavrı ve tam üyelik konusunda Ukrayna'yı hüsrana uğratması, 2010 seçimlerinde Yanukoviç'in iktidara gelmesine yol açmıştır. İkinci ve en sert kritik gelişme ise Yanukoviç'in AB ile ortaklık anlaşmasını imzalamaması üzerine Batı yanlısı Ukraynalıların protesto gösterileriyle anılan Maydan olayları olmuştur. Bu gösteriler sonucunda Yanukoviç ülkeyi terk etmiş ve yeniden Batı yanlısı hükümet iş başına gelmiştir. Maydan olaylarının tetiklediği Ukrayna'daki şiddet sert dille eleştiren Rusya, olayların Donbas ve Kırım'a sıçraması üzerine yakın çevre politikasıyla alanını tam denetimde tutmak adına ilk önce Kırım'ı ilhak etmiş daha sonra da Donbas bölgesindeki ayrılıkçılara silah ve araç-gereç yardımıyla bulunduğu iddia edilmekte olsa da Rusya şimdiye kadar bu tür suçlamaları kabul etmemiştir. Bu gelişmelerin ışığında Rusya, Uluslararası alanda zor duruma Batı'nın yaptırımlarıyla girmiş bulunmaktadır. Tüm sıkıştırmalara ve yaptırımlara rağmen Rusya geri adım atmamıştır. Belki de Rus yanlısı politikalar güden bir hükümetin Ukrayna'da başa geçmesi halinde Rusya, Kırım ve Donbas konusunda beklenmedik bir hamlede de bulunabilir.

Bu bağlamda Rusya ve Ukrayna ilişkilerini Torbakov şu şekilde özetleyerek; " Ukrayna- Rus ilişkileri ve rekabeti Ukrayna seçkinlerinin sürekli kaçmaya çalıştığı ancak emperyal doğulu kardeşinin kendisini sarmalamasından nasıl kaçamadığını anlatan kederli bir destan olarak da nitelendirilebilir" gözlemiyle, iki ülke arasındaki ilişkilerin ve uzlaşmazlıkların en isabetli tanımlamalarından birini yapmıştır (Torbakov 2001: 301).

RUSYA-UKRAYNA İLİŞKİLERİNDE KRİZ

Bu araştırmada Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki krizler incelenecektir. Turuncu Devrim ile başlayan kriz dalgası, Maydan olayları ve sonrasında gelişen Kırım'ın ilhaki ile birlikte Doğu Ukrayna'daki çatışmalar Rusya-Ukrayna ilişkileri temelinde analiz edilecektir.

Maydan Olayları, Yanukoviç Yönetiminin Devrilmesi ve Sonrası

Batı yanlısı politik devrim hareketi olan Turuncu Devrim döneminin ardından Yanukoviç döneminde de Ukrayna'daki ekonomik ve siyasi kriz durulmamış aksine daha da kötüleşerek ilerlemiştir. Hatta güneyde ve doğuda egemenlik kaybına götürecek olaylar ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu olaylardan önce Yanukoviç yönetiminin Batı yerine Rus yörüngesine girme girişimleri de halkın öfkesini çeken nedenlerden biri olmuştur.

AB Ukrayna'ya tam üyelik sözü vermemiş olmasına rağmen ortaklık anlaşması imzalamaya karar vermiştir. Ancak her iki taraf bu konuda anlaşma sözünde bulunmuş olsa da Yanukoviç yönetimi, 28-29 Kasım 2013 tarihlerinde söz konusu işbirliği anlaşmasının imzalanacağı Vilnus Zirvesinden on gün önce tek taraflı çekildiğini açıklamıştır. Bunun nedeni olarak da; Rusya'nın ekonomik baskısı ve bu baskıyı ortadan kaldıracak maddi desteğin AB tarafından verilmemesini öne sürmüştür (Fraser 2013, www.eucanet.org). AB ile imzalanmayan anlaşma, Rusya ile Aralık 2013'te imzalanmıştır. Moskova'da imzalanan bu anlaşmanın içeriğinde ise; Kremlin, ekonomik kriz içindeki Ukrayna'ya 15 milyar dolarlık devlet tahvili satın alarak yardımda bulunacağını bildirmiştir. Ek olarak, 400 doların üzerinde olan doğalgazın fiyatını 268,5 dolara indireceğini açıklamıştır (Walker 2013, www.theguardian.com , www.bbc.com). Bu anlaşmanın ardından Batı yanlısı gruplar ciddi derecede hayal kırıklığına uğramışlardır. Ayrıca, Ukrayna hakkında (Batı kesimi) kızgınlığa yol açan ve elbette sadece Rusya'ya yakınlaşarak Batı'dan kopma algısı değildir. Bir diğer sebep ise, bağımsızlığından bu yana Ukrayna'nın en büyük sorunlardan biri olan yolsuzluk konusudur. Viktor Yanukoviç ve oğlu Aleksandr Yanukoviç hakkında birçok yolsuzluk iddiası bulunmaktadır. Bu iddialardan bazıları; milyarlar dolarlık işadamlarının vermiş olduğu ekonomik ve siyasi destek üzerine, onların ekonomide alınacak kararlarda etkili olmasına, büyük çaplı ihaleler kazanmalarına ve Ukrayna Parlamentosu'nda temsil edilmelerine yardım edilmiş olumasıdır. Ayrıca Donetsk'li milyarlar dolarlık Ukrayna'nın en zengin iş adamı, System Capital Management'in sahibi Rinat Akhmetov ve kimya sektörünün büyük yatırımcısı Dmytro Firtash ile çok yakın oldukları da çeşitli medya organlarına sızmış olmasındır.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde, muhalefet partileri halkı sokaklara davet etmiştir ve 21 Kasım 2013 tarihinde Turuncu Devrim gösterileri gibi Bağımsızlık Meydanında protesto gösterileri başlamıştır. Kiev dışında Lviv başta olmak üzere batıdaki tüm şehirlerde de sokak gösterileri meydana

gelmiştir (www.euromaidansos.org). Bu durumla birlikte, sakin bir şekilde süren eylemlerde protestocular 30 Kasım 2013'te polisin sert müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır.¹ Polis müdahalesinden sonra protestolar ikinci kez kaldığı yerden devam etmiş ve bu kez Batı yanlısı kesimin yanında, aşırı sağcı ve üstelik radikal hareketler de katılmıştır (Özdal 2014: 3). Eylemler sırasında, Yanukoviç ve Rusya yanlısı olan ya da Rus kökenli kişiler ya da gruplar, meydana gösterilere katılan birtakım gruplar tarafından gözdağı verilerek fiziksel şiddete maruz kalmışlardır. Bu gruplar ile Ukrayna polisi arasında da arbede yaşanmış ve çıkan arbede sırasında yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır.

Yanukoviç ve Rusya tarafından Neo-Nazi ve faşist olarak nitelendirilen Oleh Tyahnybok, Maydan protestolarında yol gösterici olarak çok büyük ve önemli etkisi olmuştur. Oleh Tyahnybok Ukrayna Parlamentosu'nda temsil edilen bir kişi ve aynı zamanda Svoboda (Özgürlük) Partisi lideridir. Bir diğer aşırı sağcı grup ise, Ukrayna milliyetçilerin oluşturduğu koalisyon olan Pravyi Sektor (Sağ Sektör) de gösterilerde çok etkili olmuştur. Ancak sonradan siyasal parti haline gelse de, sadece lideri olan Dmytro Yarosh meclise girebilmiştir (Jacobsen 2014, www.aljazeera.com, Ghosh 2014, www.ibtimes.com, www.sputniknews.com). Protestolarda, Rusya yanlısı Yanukoviç taraftarlarının, bir açıdan aldıkları karşılıkla artık söz söylemeyecek bir duruma düşürülmeleri, Rus kökenli vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Doğu Ukrayna ve Kırım'da kızgınlığa yol açmış ve politik açıdan yeni yönetimi yasal olarak görmeyecekleri nedenlerden biri haline gelmiştir. Aşırı sağcı ve köktenci grupların protestolara katılımı olayları daha da açmaza sokmuş ve çıkan olaylarla birlikte, 16 Ocak 2014'te gösteri haklarını engelleyen ve eylemcilere beş yıla kadar hapis istemini öneren yeni yasalar Meclis'te kabul edilmiştir (Özdal 2014: 11). Ayrıca, 20 Şubat 2014 tarihinde alanda keskin nişancılar tarafından yüzlerce kişi öldürülerek eylemlerin en kanlı günlerinden biri yaşanmıştır (www.radikal.com). Tüm bu yaşananların ardından hem AB'den hem de üye ülkelerin yetkililerinden çok sert açıklamalar gelmiştir. Muhalefet ve Yanukoviç hükümeti müzakereler için masaya oturmuş ve görüşmeler sonucunda; Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerini kısıtlayan 2004 Anayasasına tekrar dönüş, eski Başbakan Yuliya Timoşenko'nun serbest bırakılması, anayasanın yenilenmesi ve koalisyon hükümetinin on günlük süre zarfında kurulma kararı alınmıştır (Çimen 2014, www.setav.org). Böylece Parlamento, 22 Şubat 2014 tarihinde Yanukoviç'i görevden almış ve ana muhalefet partisi Batkivşina (Anavatan) üyesi Aleksandr Turçinov'a cumhurbaşkanlığına vekâlet görevi verilerek meclis başkanı seçmiştir. Ek olarak Batkivşina partisinin önderlerinden olan Arseni Yatsenyuk, 450 parlamenterin 371 oyunu alarak 25 Mayıs

¹ Maydan gösterileri, AB entegrasyonu bağlamında "EuroMaidan" olarak adlandırılmıştır. Bir sonraki gün, Lviv yüksek öğretim öğrencilerinin çağrısıyla o gece en az 20.000 kişi şehir merkezinde toplanmıştır. Ayrıca, İtalya, Fransa, İsveç, Büyük Britanya, Almanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Kanada ve ABD'deki Ukrayna Diasporası protestoculara destek olmak için gösteriler düzenlemişlerdir (<http://euromaidansos.org>).

2014'teki devlet başkanlığı seçimlerine kadar başbakanlık görevini üstlenmiştir (Derman 2014: 19). Devrik Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç ise Kiev'i terk ederek ilk önce Kırım'a kaçmış ve daha sonra da Rusya'ya sığınmıştır (www.aljazeera.com). Ukrayna'yı terkeden ve Rusya'ya sığınan devrik lider Viktor Yanukoviç, kendisine yapılan eylemlerin darbe niteliği taşıdığını ve ayrıca hala ülkenin devlet başkanı olduğunu belirten demeçler verse de, Ukrayna Parlamentosu 22-23 Şubat'ta yapılan oylamalarda 48 saat içinde almış olduğu kritik kararları hayata geçirmiştir. Kararlara göre, iki yıla yakındır Harkov'da tutuklu bulunan Yuliya Timoşenko'nun serbest kalması ve 25 Mayıs'ta erken seçimlerin yapılmasıdır (Tecer 2014: 121). Bu tür gelişmelerin ardından, her şeyin yoluna sokulduğu düşünülürken, Parlamento; Rusça ve diğer dillerin çok kültürlü bölgelerde resmi dil olarak kabul edilmesini kapsayan kararı geri çekmesiyle bu kez bu bölgelerde yaşayan Rus kökenli ve Yanukoviç taraftarı kesimin Kırım, Donetsk ve Lugansk'ta protesto gösterileri yapmasına neden olmuştur (www.radikal.com). Bu gelişmeler Rusya'nın büyük tepkisini çekmiş ve çok sert önlemler alarak, Ukrayna'daki Batı yanlısı ve Rusya karşıtı politik çevreye tepkisini gösterdiği yerler ise Rus nüfusunun yoğun olduğu Doğu Ukrayna ve Kırım olmuştur. Rus yanlısı gösteriler devam ederken, Rusya tarafından Kırım ve Donbas² bölgesine asker ve askeri araç-gereçlerin yollanmasıyla durum daha da karmaşık hale gelmiş ve doğal olarak, yaşananlar bir iç savaşa doğru evrilmiştir (www.economist.com).

Rusya ilk adımda askeri anlamda desteğin olduğunu yalanlamış olsa da sonradan neden orada olduklarını açıklamıştır. Bu konuyla ilgili ilk açıklamasında Putin; "Doğu Ukrayna'da özel hizmetler veya taktik danışmanlar anlamında da olsa Rus askeri varlığı söz konusu değildir. Donbas'ta meydana gelen her şey, orada yaşayan vatandaşlar tarafından ortaya konulmaktadır" şeklinde demeç vermiştir (Lally 2014, www.washingtonpost.com). Ancak, bahsedildiği üzere Putin daha sonraki açıklamalarında; bölgedeki askerlerin Rus askerleri olduğunu fakat bu duruma Kırım özelinde bakıldığında, hayati öneme sahip olan halk oylamasının ve bölgenin güvenliği için orada olduklarını ifade etmiştir (Lally 2014, www.washingtonpost.com).

Maydan protestoları daha önce de söz edildiği gibi gösterilerdeki şiddetin giderek artması ve bunun yanında birçok insanın hayatını kaybetmesi üzerine, AB liderleri can kayıplarıyla şoka uğradıklarını ve bu durumun bir an önce çözümlenerek şiddetten uzak durmaları çağrısında bulunmuşlardır. Aynı zamanda AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, AB'nin Ukrayna ile ilişkilerinin gözden geçirilmesi gerekebileceği uyarısında bulunmuş (www.bbc.com) ve daha sonrasında da AB, Ukrayna'ya yaptırım uygulama

² Donets Havzası, Donbas veya Donbass olarak da bilinir [Ukraynaca: Донецький басейн, genelde Донбас (Donetskiyi basein ya da Donbas) diye kısaltılır; Rusça: Донецкий бассейн, genellikle Донбасс (Donetskiy bassein ya da Donbass) diye kısaltılır. Ukrayna'nın doğu kesiminde yer alan iki oblastı kapsar: Donetsk Oblastı'nın kuzey ve orta kısmı ve Lugansk Oblastı'nın güney kısmı. Donetsk şehri Donets Havzası'nın gayriresmî başkenti sayılır (<http://www.wikiwand.com/tr>)

kararı almıştır. Yaptırımların içeriği ise; yaşanan olayların sonucunda can kaybından sorumlu olan hükümet yetkililerine vize yasağı, AB'deki malvarlıklarının dondurulması, gösterileri durdurmak için kullanılan araç-gereçlere satış sınırlaması getirilmesidir (Özdal 2014: 11). Bu durumla birlikte AB, Yanukoviç'in görevden alınmasının memnun edici olduğunu söyleyerek yeni kurulan geçici yönetimi resmen tanıdığını bildirmiştir (Turchinov 2014, www.tass.com)

Rus yanlısı Yanukoviç'in tam da Rusya'nın istediği gibi AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamaması üzerine başlayan Maydan protestolarına ilk etapta tepkisiz kalan Putin daha sonra olaylarla ilgili eylemcileri suçlamış ve protestoların şiddetlenmesinin ardından; "Ukrayna'daki gelişmeler, bir devrimden daha çok bir soykırımdır" açıklamasında bulunmuştur (Marszal 2013, www.telegraph.co.uk) Ayrıca Putin, Batı (AB/ABD) tarafından tanınan, batı destekli yeni yönetimi tanımadığı üzerine; " Şu anki yönetim meşru mu? Parlamentonun bir bölümü evet, ancak diğer kalanları hayır. Orada tek bir yasal Cumhurbaşkanı vardır: O da Yanukoviçtir" açıklamasını yapmıştır (Kelley 2014, www.businessinsider.com).

Kremlin ilk başta Ukrayna'daki şiddetli olaylarla ilgili rahatsızlığını belirtmiş olsa da olayların Doğu Ukrayna ve Kırım'a sıçraması üzerine kendi etki alanını korumak adına Kırım Havalimanı'na askeri birliklerini göndermiştir. Ayrıca Yanukoviç'e yakın olarak bilinen, Kırım Özerk Cumhuriyeti Başbakanı Anotoliy Mogilov'un görevden alınması da Rus müdahalesi ve Rusya'nın dengelerin kendi aleyhine gelişmesini engelleme çabası olarak da yorumlanabilir (Babiş 2014, www.turksam.org). Tüm bu perspektifler ışığında, bir sonraki bölümde Rusya'nın gelişen durumlara tepkisi, Kırım olayları ve Kırım'ın Rusya ile birleşmesi detaylı bir şekilde incelenecek ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Rusya'nın Tepkisi: Kırım Olayları ve Kırım'ın Rusya ile Birleşmesi

Kırım, tarih boyunca her dönem stratejik öneme sahip olmuş bir bölgedir. Coğrafi konumu da bu önemin en temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur. İlk bölümde de bahsedildiği üzere Kırım, 1774 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak bağımsızlık yılları fazla uzun sürmeyip II. Katerina tarafından Rusya'nın egemenliği altına alınmıştır. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak bölge, SSCB'nin bir parçası haline gelmiştir ve Preyaslav Antlaşması'nın (1654) üç yüzüncü yıldönümü hediyesi olarak Nikita Kruşçev tarafından 1954 yılında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır (Bilener 2004: 315). 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız Ukrayna'nın egemenliğinde kalan Kırım, ülkenin ilk anayasası olan 1996 Ukrayna Anayasası'nda özerk cumhuriyet statüsü almıştır. Anayasadaki "Kırım Özerk Cumhuriyeti" başlığında 134. Madde'de; Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna'nın bölünmez bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Kırım'ın Ukrayna Anayasası'na göre çizilmiş olan sınırlar ve yetkisi kapsamında kalan ko-

nularda karar verebileceği belirtilmiştir. Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nda ise 1. Madde'nin 1. Bendi'ne göre, Kırım Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçası olup yetkilerini ancak Ukrayna Anayasası'na dayanarak kullanabileceği hükmüne varılmıştır (Özarlan 2014 : 101-105).

Rusya'nın Kırım'a olan bakış açısı ve ilgisine bakıldığında, ilk olarak o bölgede yaşayan yoğun Rus nüfusu dikkat çekmektedir. Yaklaşık iki buçuk milyon nüfusa sahip olan Kırım'da Rus oranı %58.3, Ukraynalı %24.3, Tatar %12 ve %8 ise diğerleridir (www.bbc.com). Ukrayna'da Rusların çoğunluğa sahip olduğu tek bölge Kırım'dır. Özellikle Rusya'dan gelen ayrılıkçı isteklere en çok maruz kalan bölgedir. Yakın çevre politikasıyla Ruslar, Karadeniz filosu gibi dış Ruslar konusunda da Ukrayna'dan dönem dönem çeşitli isteklerde bulunmuştur. Ukrayna ise Rusya'nın istekleri ve ayrılıkçı talepleri engellemek adına Kırım'a bölgesel özerklik vermek durumunda kalmıştır (Büyükkakıncı 2004 : 422-423).

Rusya için Kırım sadece askeri ve demografik bir öneme sahip değildir ayrıca ekonomik açıdan da çok büyük bir yeri vardır. Bu bölgede çok ciddi miktarda petrol ve doğalgaz kaynakları olduğu bilinmektedir ve ayrıca bu bölgeden geçen doğalgaz boru hatları da ekonomide büyük bir paya sahiptir. Ek olarak, gelir kaynaklarından biri de turizmdir. Önemli bir turizm merkezi olan Kırım, aynı zamanda pek çok yabancı turist'in ziyaret etmesiyle ciddi bir döviz getirisi de elde etmektedir (Torbakov 2001: 303-304, Akman 2014: 11).

Kırım toprakları jeopolitik sebebiyle Rusya için her zaman vazgeçilmez olmuştur ve Rus halkının çoğunlukta olması bu bölgeyi Ruslar için daha da önemli kılmaktadır. Bu kapsamda Maydan olayları sonrasında bakıldığında Putin, Yanukoviç'in görevden alınması ve sokak protestolarının sorumlusu olarak Ukraynalı radikalleri, aşırı sağcı grupları ve Batı'yı işaret edecek açıklamalar yapmış ve bu olaylara kesinlikle tepkisiz kalamayacağını belirtmiştir. Putin'in demeçlerinden sonra 27 Şubat 2014'te Rus askerleri Kırım'a girmiş ve birçok kamu binası yanında Yüksek Meclis de olmak üzere pek çok kurum denetim altına alınmıştır. Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi, Rus birliklerinin denetimi altında aldığı kararla 25 Nisan 2014'te halk oylamasına gitmeyi onaylamış fakat daha sonra yalnızca Rus milletvekillerinin katılımıyla referandumun daha erken bir tarihe alınarak 16 Mart'ta yapılması kararlaştırılmıştır. Aslında bu kararla birlikte, Rusya'nın bir parçası mı olmak yoksa daha geniş yetkiler alınarak Ukrayna'da kalmaya devam mı etmek sorusunun cevabının bulunması kararlaştırılmıştır. Çok hızlı hareket etmek isteyen Yüksek Meclis, bu kez 6 Mart tarihinde Kırım'ın direkt olarak Rusya'ya bağlanmasını da onaylamıştır. Ayrıca 11 Mart'ta bir başka oturumda halk oylaması sonucunu beklemeden alınan kararla Ukrayna'dan bağımsızlığını duyurmuştur (Özarlan 2014: 122-123). Sonuç itibarıyla, hem Ukrayna hem diğer devletler ve kuruluşlardan birçok uyarı yapılmış olsa da Kırım Yüksek Meclisi kararında ısrar ederek Rusya'nın gözetimi ve koruyuculuğunda 16 Mart'ta halk oylamasına gitmiştir. Ukraynalılar ve Tatarların çoğunlukla boykot ettiği bu halk oylaması, %97 ora-

nında bir sonuçla Rusya'nın bir parçası olmayı kabul eden bir kararla neticelenmiştir ve hemen ertesinde Rusya, Kırım'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bu durumun sonucu olarak da Kırım ve Rusya'nın yalnızlaştığının göstergelerinden biri ise, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 27 Mart'ta 11 hayır oyuna karşı 100 evet oyuyla Kırım'ın Rusya'ya bağlanma hükmünü geçersiz saymış olmasıdır (Saraçlı 2015: 81, www.un.org).

Ukrayna'da protestolar devam ederken Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Kırım hariç Rus nüfusunun fazla olduğu Donetsk ve Lugansk bölgeleri de bağımsızlığını ilan etmiştir ve bunun üzerine Ukrayna yönetimi askeri müdahalesini arttırıp sertleştirmesiyle ülke büyük bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Birleşmiş Milletler yaptığı açıklamada, en az 4 bin 317 kişinin yaşamını yitirdiğini bildirmiş ve daha fazla olma olasılığının çok yüksek olduğunu belirtmiştir (www.radikal.com.tr)

Bu gelişmeler ışığında, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi sonucu Batı (AB/ABD) gerçek tepkisini Rusya'ya yaptırımlar aracılığı ile göstermiştir. Örneğin AB konseyi; Ukrayna'nın egemenliğinin ihlal edildiğini, Rusya'nın acilen askerlerini Ukrayna topraklarından çıkarması gerektiğini ve halk oylaması kararının Ukrayna Anayasası'na aykırılık teşkil ettiğini bildirmiştir (www.consilium.europa.eu). Ayrıca Rusya'ya yönelik yaptırım kararı alan Konsey; ilk adım olarak vizesiz seyahat görüşmelerini askıya aldığı açıklamıştır ve Rusya'nın geri çekilmemesi durumunda ise üst düzey Rus yetkililere seyahat yasağı ve mal varlıklarını dondurma kararı gibi yaptırımların da hayata geçirilebileceğini vurgulamıştır (www.consilium.europa.eu). Süreç devam ederken, 17 Temmuz 2014'te Malezya Havayollarına ait Amsterdam-Kuala Lumpur seferini yapan uçağın Ukrayna'nın doğusunda düşmesinin ardından yaptırımlar daha da arttırılmıştır. Olayda 298 kişi hayatını kaybetmiştir (www.aljazeera.com.tr , www.bbc.com). Rusya ve Ukrayna uçağın düşürülmesiyle ilgili birbirlerini suçlarken, Rus yanlısı ayrılıkçıların 17 Temmuz'da sosyal medyada "Bir Ukrayna askeri uçağını düşürdük!" paylaşımında bulunmaları sonrasında, sivil bir yolcu uçağı olduğunu farke-dip paylaşımı silmeleri üzerine tüm kuşkuları kendilerine çekmişlerdir (www.aljazeera.com.tr). Ayrıca ABD ve Nato, Rusya'nın Donbas'taki Rus ayrılıkçılarına silah yardımı ve birçok destekte bulunduğunu ileri sürmesi üzerine Putin tüm bu savları reddederek; haklı savaşçıların her zaman silaha ulaşabileceğini belirtmiştir (www.euractiv.com.tr). Putin, Kırım'da asker bulundurma iddialarını önce reddedip sonradan kabul etmişti. Ancak, Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçıları destekleme konusundaysa Batı'yı tamamen karşı cephede bırakmamak adına iddiaları uzun bir süre reddedeceği varsayılabilir.

Diğer taraftan, Malezya uçağının düşürülmesiyle birlikte; ABD Başkanı Obama ise ihracat kredisini de askıya aldıklarını belirterek; zaten zayıf olan Rus ekonomisinin bu yaptırımların ardından daha da çok sarsılacağını belirtmiştir. Obama, "Rusya eğer aynı şekilde yola devam ederse, bunun Rusya'ya maliyeti de gittikçe artmaya devam edecektir" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca ek olarak, Rus bankalarına ve savunma sanayi şirketlerine yapılacak

olan yaptırımları genişleteceklerini, aynı zamanda AB'nin de bu uygulanan yaptırımlara katıldığını ve bu bugüne dek yapılmış en kapsamlı ve en önemli yaptırım kararı olduğunu vurgulamıştır (www.bbc.com). Almanya Başbakanı Merkel ise Malezya uçağının düşürülme olayından sonra yaptırımlarla ilgili; "Bugünkü karar kaçınılmazdı" şeklinde açıklama yapmış ve Rusya'ya "krizi arttırmak yerine sorunun çözümü için işbirliği yapma" çağrısında bulunmuştur. Bununla birlikte AB tarafından yapılan açıklamada, Rusya'nın Ukrayna'yı isikrarsızlaştırdığı için ağır bir bedel ödeyeceği ve tecrit edileceği belirtilmiş ve 28 üye ülkenin yeni yaptırımlar kapsamında; Rusya'ya silah satmayacağını, petrol ve gaz sektörlerinde kullanılan bazı teknolojilerin kullanımının kısıtlanacağı ve bazı Rus bankalarının da AB finans sektöründen dışlanacağı belirtilmiştir³. Ayrıca AB, Putin'in yakın çevresindeki seyahat yasağı koyulan ve mal varlıkları dondurulan kişilerin sayısını da artırma kararı aldığını açıklamıştır (www.bbc.com). Batı'nın (AB/ABD) yaptırım kararlarının Rusya'yı bir şekilde olumsuz etkileyeceği tartışılmazdır fakat Rusya'nın asıl gelir kaynağı olan petrol ve doğalgaz ithalatına yaptırım uygulanamaması bu kararların sembolik düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Özellikle AB'nin doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlı olması bu durumu daha da güçleştirmektedir.

Rusya ise yaptırımların kabul edilemez olduğunu ve uluslararası kuralları da ihlal ettiğini savunarak, Rus üreticilerin desteklenmesi ve tüketicilerin üzerindeki yükü azaltmak adına bir takım önlemlerin alınacağını duyurmuştur. Ayrıca, Voronej kentine giderken Rus basınına konuşan Putin, ABD ve AB'nin Rus tüketicilere ve şirketlere zarar vermeye hakları olmadığını belirtmiş ve ayrıca hükümetin bundan sonra atılacak adımları değerlendirdiğini vurgulayarak; "Siyasi baskı aracı olarak ekonominin kullanılması kabul edilemez" açıklamasında bulunmuştur (www.dw.com).

Tüm bu gelişmelerin ışığında, Rusya her ne kadar ambargolardan etkilenmiş olsa da "EuroMaidan" olayları sonrasında bu durumdan maksimum yarar elde ederek çok stratejik bir bölge olan Kırım'ı topraklarına katmıştır. Uluslararası alanda kabul görmeyen bu gelişme Rusya'nın yalnızlaşmasına sebep olan olumsuz bir duruma yol açmıştır ama zaten Batı'nın gözünde öteki olduğunu düşünen Rusya'yı, aynı zamanda alternatif ticaret pazarlar aramasını sağlayarak kendi adına olumlu bir sürece de süreklemiş olduğu varsıyalabilir.

Öncelikle Putin, Kırım konusunda müdahale ile ilgili bu durumun kendileri için yasal bir görev olduğunu belirterek; "Kırım yasal olarak Rusya'ya bağlanmıştır ve halk oylaması uluslararası yasalara uygun gerçekleşmiştir. Kırım'ın Rusya için hala ne anlama geldiğini algılamayanlar bilmelidir ki, Kudüs Hristiyan ve Müslümanlar için ne anlama geliyorsa, Kırım da Rusya için aynı anlamı taşıyor" açıklamasında bulunmuştur (www.hurriyet.com).

³ AB'nin yaptırım kararının ardından ABD Hazinesi tarafından yapılan açıklamada hedeflenen Rus bankaları arasında ülkenin en büyük finans kuruluşlarından birisi olan VTB ile birlikte, Bank of Moscow ve tarım işçilerine kredi kolaylığı sağlayan Rosselkhozbank olduğu belirtilmiştir.

tr). Ayrıca Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasından sonra, Doğu Ukrayna'nın yanı sıra Odessa'da da çıkan çatışmaların çok endişeli sonuçları olmuştur. Örneğin, Odessa'da Ukraynalı Praviy Sektor (Sağ Sektör) ve destekçileri tarafından Doma Profsoyuzov (Sendikalar Evi) yakılmıştır. Yangınla birlikte çıkan çatışmalarda "Antimaydan" alanında onlarca protestocu yaşamını yitirmiştir. Kamu Dernekleriyle ilgili Rusya Duma Komitesi başkan yardımcısı Mikhail Markelov, Odessa, Slavyansk ve diğer şehirlerdeki sivil can kayıplarının sorumlusu olarak Ukrayna yetkililerini işaret etmiştir (<https://news.mail.ru/>, Derman 2014: 21). Ayrıca Mikhail Markelov, Yugoslavya'daki iç savaşın siyasi ve askeri tarafı olan Slobodan Miloseviç ve Ratko Mladiç'in cezalandırıldığını örnek göstermiştir. Bu nedenden yola çıkarak Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından, Ukrayna'da Kasım 2013'ten Mart 2014'e kadar olan insan hakları ihlallerini içeren bir "Beyaz Kitap" hazırlanmıştır. Bakanlık, belgelerin sadece AGİT veya BM'de kullanılmayacağını belirterek, Kiev yönetimine karşı mahkemede suç kanıtı olarak da yararlanılabileceğini vurgulamıştır. Rusya Cumhurbaşkanlığı basın sekreteri Dmitri Peskov ise; "Beyaz Kitap" için, Lahey'de dava açılabilmesi adına somut bir gerekçe oluşturabileceğini aktarmıştır (<https://news.mail.ru/>, Derman 2014: 21).

Rusya'ya AB ve ABD tarafından uygulanması kararlaştırılan yaptırımlar genişletilirken, Ukrayna ise Maydan olaylarından sonra ülkenin toparlanması adına yeni reformlar üzerinde çalışmaya başlamıştır. Her iki ülke arasında ve Batı dahil olmak üzere karşılıklı savlar, ithamlar ve demeçler sürerken, 25 Mayıs 2014 tarihinde Ukrayna, erken Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gitmiştir. Seçim sonuçlarına göre "Çikolata Kralı" olarak bilinen ve aynı zamanda bir oligark⁴ olan Petro Poroşenko yaklaşık 10 milyon seçmenin oyunu alarak %54.70 ile seçimleri ilk turda kazanmıştır (www.osce.org). Bu arada ülke siyasetine yön verici etkenlerden biri olan Ukrayna Oligarşisine bakıldığında, bu kavram genel olarak Sovyet plan ekonomisinden piyasa ekonomisine geçişte özelleştirilen fabrikaları ve devlet taşınmazlarını elde eden iş adamlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin, ülkenin ekonomi ve politikasında büyük bir paydaya sahip olan oligarklardan Leonid Kuçma, Cumhurbaşkanlığı görevinden önce Dnipropetrovsk'ta bir savunma sanayi tesisinin başkanlığını yaptığı bilinmektedir. Ayrıca eski başbakanlardan Pavlo Lazarenko (1996-1997) o dönemin en büyük oligarkı olduğu ve Turuncu Devrim'in sembol ismi eski başbakan Yuliya Timoşenko'nun da Lazarenko'nun holdinginde onun yardımcılığını yaptığı bilinmektedir (İmanbeyli 2014: 2-3). Ukraynalı oligarkların ne Batı ne de Rusya yanlısı oldukları, en önemli endişelerinin kendi politik ve ekonomik çıkarlarının devam ettirilme durumu olduğu ki, aslında bu konu onlar adına ilk sırada yerini almaktadır⁵. Viktor Yanukoviç'in seçilmesi ve 2014 Kırım olayla-

⁴ Oligarşi, küçük ve ayrıcalıklı bir grubun iktidarda olduğu yönetim şeklidir. Genellikle bu grubun bencilce ve görevlerini kötüye kullanarak gerçekleştirdiği, despotça bir yönetim şeklidir. Oligarşinin üyesi ya da destekçisi olan kişi ya da grupları tanımlamak için "oligark" terimi kullanılır (www.wikiwand.com).

⁵ Örneğin Ukrayna'nın en zengin oligarklarından olan Rus kökenli iş adamı Rinat Akhmetov,

rının ortaya çıkmasına kadar tüm yaşananlar aslında oligarklar arası savaş olarak da değerlendirilebilir (İmanbeyli 2014: 4-5).

Turuncu Devrim sonrası oluşturulan dış politika, Maydan olaylarından sonra başa geçen Poroşenko hükümeti adına da aynı şekilde devam etmiştir. Poroşenko, AB yanlısı bir politika izleyerek AB için tam üyelik amaçlarının devam ettiğini ve yemin toplantısında, “Yeni ve çağdaş bir Ukrayna kurma ve yapılandırmanın zamanı gelmiştir” açıklamasında bulunarak, ülkeyi kısa bir zamanda AB'nin önemli bir parçası haline getireceklerine vurgu yapmıştır (www.dw.com). Bu amaç ve hedef doğrultusunda Poroşenko, “Strateji 2020” olarak bilinen AB reform paketini kamuoyuna sunmuştur. Reformların amacının; “AB standartları çerçevesinde yaşam şartları oluşturmak ve 2020’de tam üyelik koşullarını tamamlama” olduğunu belirten Poroşenko, ek olarak bu reform paketinin “ politikacıları AB üyesi olmak gibi tek bir ortak amaç adına” bütünleştireceğini açıklamıştır (www.president.gov.ua). Diğer taraftan Maydan olayları krizinin yıldönümünde, Lviv şehrinde yayınlanan Vissoki Zamok gazetesi Maydan’ı, özgürlük günü olan Turuncu Devrim’in başlangıcıyla birleştirmiştir ve Poroşenko da resmi bir konuşmasında, “ Biz bir değil, iki devrim yaşadık. 2004’teki özgürlük bayramıydı, 2013’teki ise öz saygı” şeklinde demeç vermiştir. Ayrıca, Öz Saygı Devrimi’nin bedeli, Kırım’ın Rusya tarafından ilhaki ve Donbas’ta çatışmaların yaşanması olmuş ve ilk yıldönümünde bayram yapılamamıştır (http://ukraynahaber.com). Bu durumdan hareketle, Maydan olayları her ne kadar Turuncu Devrim ile benzeştirilse de, yaşanan toprak kaybı ve süregelen bir iç savaş hali, iki devrimin sonuçları bakımından pratikteki farklılığını kritik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kırım sorununun çözülebilmesi için gereken en önemli konulardan biri ise, Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılmasının self determinasyon hakkına girip girmediğidir⁶. Putin, soruna yönelik yaptığı açıklamada; “Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılması, tamamıyla Kosova’nın Sırbistan’dan ayrılması gibidir, şahsen Rusya’nın herhangi bir uluslararası hukuku ihlal ettiğine inanmıyorum. Kosova bağımsızlığını meclis kararı ile ilan ettiyse, Kırım da kendi vatandaşlarının oylarıyla Rusya’ya bağlanma kararı almıştır” ifadesinde bulunmuştur (www.aktifhaber.com). BM Antlaşması’nda haktan çok ilke olarak düzenlenen self determinasyon, 1966’da kabul edilmiş olan ve ikiz

2013 olaylarından önce Yanukoviç’i desteklemişken, Maydan olaylarından sonra Yanukoviç’in istifa etmesi gerektiğini açıklamıştır ve ardından Batı yanlısı Poroşenko’yu desteklemeye başlamıştır. Bu değişimin en büyük gerekçesi Akhmetov’un Donbas’taki çıkarlarıdır, çünkü DNR, Akhmetov’un bölgedeki iki fabrikasını kamulaştıracağını önceden bildirmiş ve duyurmuştur (https://cftni.org).

⁶ Self determinasyon, vatandaşların kendi yöneticilerini özgür bir biçimde seçebilmeleridir. Bir başka açıdan halkın yönetimi altında yaşayacakları veya yaşadıkları hükümet biçimini seçebilmeleridir. Ancak devletlerin parçalanma korkusu nedeniyle detayları üzerinde halen net bir uzlaşma söz konusu değildir. Dışsal ve içsel olmak üzere iki şekilde ortaya çıkan self determinasyon; halkın bağımsız bir devlet kurma ve başka bir devlete bağlanmayı seçme hakkına dışsal self determinasyon, bir halkın istediği yönetim biçimini seçme özgürlüğü ise içsel self determinasyon ilkesini kapsamaktadır. (Ünsal 2012 , www.21yyte.org)

sözleşmeler olarak da adlandırılan; Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve aynı zamanda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile uluslararası hukukun bağlayıcı kuralı haline gelmiştir (Abdullahzade 2014: 164). Her iki sözleşmeye bakıldığında; “Bütün halklar, kendi kaderlerini tayin etmek hakkına sahiptir. Bu hak uyarınca kendi siyasal statülerini serbestçe oluştururlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe sağlarlar” vurgusu yapılmıştır (www.unicankara.org.tr). Oslo Üniversitesi'nin Rusya uzmanı Prof. Pol Kolct, Rusya'nın “Pravda” gazetesinde yayınlanan söyleşisinde, Kosova ve Kırım arasındaki farklar konusunda; Sırbistan tarafından ağır şiddet eylemlerine maruz kalan ve yapısal olarak daha çok homojen olan Kosova halkının bağımsızlık ilanıya, insan hakları ihlalleri açısından ciddi bir sorunla karşılaşmamış ve heterojen bir yapıya sahip olan Kırım'da yaşayan Rusların durumunun tamamen farklı olduğunu belirtmiştir (Abdullahzade 2014: 188). Ayrıca, “Kırımlı Ruslar içsel self determinasyon hakkından en geniş biçimde yararlanagelmiştir” vurgusunda bulunmuştur. Rusya'nın Kırım konusunda uluslararası hukuka ve ahde vefa ilkesine⁷ uymasını isteyen Batı, beş temel madde ile bunu vurgulamıştır. İlk olarak; “BM şartı altındaki yükümlülükler” uygun davranması beklenmiştir⁸. İkinci olarak; “Helsinki Nihai Senedi”⁹ Rusya'ya hatırlatılmıştır ve üçüncü madde ise; Rusya-Ukrayna arasındaki “1997 Askeri Üs Antlaşması” üzerinden gönderme yapılmıştır. Dördüncü olarak; “Budapeşte Memorandumu”¹⁰ adı altında imzalanan hukuki metin öne sürülmüştür. Son olarak;

⁷ Ahde Vefa İlkesi (Latince: Pacta Sunt Servanda) : Antlaşmalar hukuku kuralı olan ahde vefa ilkesi, Uluslararası hukuk kurallarının meydana gelmesinde etkisi olan, anayasalarda var olan ve devlete antlaşma yapma görevi tanıyan bir ilkedir. Kuralın uyulmasına ilişkin zorunluluğu, iyi niyet ilkesine dayanmaktadır. Ahde vefa ilkesi, devletlerin imzaladıkları antlaşmaların kurallarını kendi istekleri ile kabul etmiş olmaları gerçeğine dayanmaktadır (www.wikiwand.com).

⁸ BM Şartı'nın 2. Maddesi'nde “Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek BM'nin Amaçları ile örtüşmeyecek herhangi bir şekilde güç kullanma tehdidinde veya güç kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar” ifadesi yer almaktadır (www.unicankara.org.tr).

⁹ Helsinki Nihai Senedi: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 15 Ocak 1973 tarihinde Helsinki'de çalışmalarına başlamış ve iki yılı aşkın bir süre devam eden konferans 1 Ağustos 1975'de Helsinki Nihai Senedi'nin 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada tarafından Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyinde imzalanmasıyla sonuçlanmıştır ve 10 temel ilke ortaya konulmuştur. Bunlar egemen eşitlik ve egemenliğe saygı, kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınma, sınırların ihlâl edilmezliği, devletlerin toprak bütünlüğünün korunması, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, içişlerine karışmama, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, halkların eşit haklardan ve kendi kaderlerini tayin hakkından yararlanması, devletler arasında işbirliği, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi(www.wikiwand.com).

¹⁰ Budapeşte Memorandumu: Ukrayna'da bulunan nükleer silahların batıya dönük olması özellikle ABD'yi rahatsız eden bir konuydu ve bu tehdidin ortadan kalkması gerekliydi. Aralık 1994'de Budapeşte'de masaya oturan Ukrayna, Birleşik Devletler, Rusya ve Birleşik Krallık Budapeşte Memorandumunu imzalayarak bu nükleer silahların Rusya'ya geri dönmesi üzerinde ve Ukrayna'nın güvenliğinin garantiye alındığı konusunda anlaşmaya vardılar. Resmi bir anlaşma şeklinde olmayan bu memorandum daha çok politik bir dökümandı ve de politik belgeleri içeriyordu (www.turkdod.com).

Ukrayna Anayasası'ndaki Kırım Özerk Cumhuriyeti başlıklı maddelere gönderme yapılmıştır. Bu durumdan hareketle 73. Madde'de, Ukrayna topraklarının ve sınırlarının değişimini içerecek bir talebin ancak tüm Ukraynalıların (18 yaş ve üzeri) katılacağı bir referandumla belirlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Dilek 2015: 254-256). Sonuç itibarıyla Kırım Parlamentosu'nun Rusya'nın egemenliği altına girmeyi kabul etmesi ya da Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, iki farklı anlama gelebilmektedir; birincisi Kremlin'in yükümlülüklerini ihlal ederek yerine getirmediği, ikincisi ise uluslararası hukukun bazı ilkelerinin devletlerce farklı yorumlanabildiğini de göstermektedir (Özarslan 2014: 129).

Kiev'deki yönetim değişikliği ile Batı yanlısı hükümetin başa geçmesi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, Doğu Ukrayna'da Donbas (Donetsk ve Lugansk) olarak adlandırılan bölgede, iki ayrı halk cumhuriyeti tarafından temsil edilen ve Ukrayna Ordusu ile savaşarak ayrılıkçı isteklerini dile getiren bir görüşün ortaya çıkmasını da harekete geçirmiştir (Tüysüzoğlu 2016: 57). Sonraki bölümde ise detaylı bir şekilde Rusya-Ukrayna uzlaşmazlığı ışığında Donbas'taki çatışmalar ve sonuçları üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Donbas Çatışmaları ve Sonuçları

Ukrayna, ülke olarak bağımsızlığından günümüze kadar birçok sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Serbest piyasaya geçiş sancıları, yolsuzluklar, ekonomik krizler ve oligarkların varlığı sıkıntılardan başlıcalarıdır. Bu sorunlardan biri olan iki toplumluluk ise ülkeyi doğu ve batı olarak ikiye bölme noktasına vardirmiştir.

Ukrayna'nın doğu bölgeleri olan Donetsk ve Lugansk ile beraber, Don ırmağı boyunca Rusya'nın batı kesiminin bir kısmını da içine alan havza Donbas olarak adlandırılmıştır. Doğu eyaletlerinin Ukrayna Meclisi'nde temsil edilme oranı neredeyse toplam sayının üçte biridir ve bu bölge ülkenin ekonomisine ve politikalarında çok büyük etkilere sahip olagelmıştır. Ayrıca Donbas bölgesi her iki sınırda da ağır sanayi kompleksleri ve madencilik sektörünün yoğunlaştığı önemli bir merkezdir. Sovyet döneminden kalan tüzükle Moskova'dan yönetilmiş bölgedeki maden işletmeleri, bağımsızlıkla birlikte üretimleri düşmüş ve istihdam sorunları başlamıştır. Bunun üzerine her iki ülke temmuz 1993'te " Don Havzası (Donbas) Serbest Ticaret Bölgesi" oluşturulması için anlaşma yapmışlardır. Bu durum Ukraynalı yöneticiler için ayrılıkçı talepleri engellemek adına girişimde bulunmalarını sağlamaya yönelik olmuştur.

Bağımsızlığını kazanan Ukrayna günümüze dek dönem dönem Donbas bölgesinden yükselen ayrılık talepleriyle karşı karşıya kalmıştır, nitekim Yanukoviç'in devrilmesiyle birlikte Donbas'ta Rusya yanlıları tarafından yeniden ayrılık talepleri gündeme gelerek silah kullanımıyla birlikte en ciddi ve ağır şiddet içeren bir iç savaşa doğru gidilmiştir. Ukrayna'nın siyasal bölünmüşlüğüne çok net bir şekilde anlatan Peter Rodgers'ın "kimlik ve ulusal hedef" konularını açıklığa kavuşturan tablolaştırılmış analizi Ukray-

na'nın güncel jeopolitiği çerçevesinde doğu ve batı bölünmüşlüğü şu şekilde göstermektedir:

Tablo 1: Doğu ve Batı Ukrayna'nın "ideal tip" profilleri (Sarıkaya 2010: 5)

Özellikler	"Batı"	"Doğu"
Nüfus Yoğunluğu	Düşük	Yüksek
Kentleşme	Düşük	Yüksek
Etnik Kompozisyon	Ukrayın	Ukrayın-Rus
Konuşulan Dil	Ukraynaca	Rusça
Din	Katolik	Ortodoks
Ekonomik Profil	Tarım	Sanayi
Siyasi Eğilim	İlımlı veya radikal milliyetçilik ve liberalizm	Komünizm veya liberal
Jeopolitik Tercih	Avrupa taraftarı	Rus taraftarı, BDT'ci
Tarihi Hatıralar	Sovyetler Birliği "işgalci" Ruslar "düşman"	Sovyetler Birliği meşru devlet, Ruslar "Slav kardeşler"

Ukrayna'daki bu yapısal politik bölünmüşlük günümüzdeki iç savaşın adeta habercisi olmuştur değerlendirmesinde bulunmak pek de yanlış olmasa gerekir. Yanukoviç'in ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığınmasıyla birlikte, Rus ayrılıkçılar Donbas'ta silahlı mücadeleye başlamışlar ve kısa bir sürede Rusya'nın da yardımıyla devlet binalarına saldırarak Mart 2014'te Güneydoğu Ukrayna'nın bir bölümüne hakim olmuşlardır. Karşı kesimde ise ülkenin her yerinden topraklarını savunmak için gönüllü olarak Donbas bölgesine akın eden Ukraynalılar, Ukrayna ordusu ile birlikte Rus ayrılıkçılara karşı savaşmışlardır.

Batı, Rusya'nın ayrılıkçılara destek verdiğini iddia etmiş fakat Rusya suçlamaları kabul etmeyerek ayrılıkçıların Rusya'nın kuklası olmadığını savunmuştur (Sharkov 2015, www.newsweek.com). Her ne kadar Rusya bu durumu kabullenmesede, ayrılıkçıların kullanmış oldukları silahlar bu durumu ele vermektedir ve ayrıca yaşamını yitiren ayrılıkçılardan çıkan Rus askeri kimlikleri Rusya'yı zor duruma sokmaya devam etmektedir (<http://news.nationalpost.com>). Güneydoğu Ukrayna'da belli bir bölgede egemenliğini sağlayan ve bu hattı Rusya'dan yana büyütebileceklerini düşünen ayrılıkçı güçler çok kısa bir sürede bazı noktalara egemen olmayı başarmışlardır. Ukrayna'nın Donetsk ve Lugansk bölgelerinin bir bölümünü kısa zamanda ele geçiren Rus yanlısı ayrılıkçılar sahada hakimiyet sağladıktan sonra bu durumu yasal bir konuma yerleştirebilmek adına 11 Mayıs 2014'te iki ayrı referandum yapılarak Donbas bölgesinde iki adet Halk Cumhuriyeti meydana getirmişlerdir (www.mk.ru). Bu iki cumhuriyet, Donetsk Halk Cumhuriyeti-DNR (Donetskaya Narodnaya Respublika) ve Lugansk Halk Cumhuriyeti-LNR (Luganskaya Narodnaya Respublika) olarak Kasım 2014'te seçimlere gitmişlerdir.

Ukrayna hükümeti'nin ve Batı'nın seçimleri tanımadıkları, Rusya ise yasal olarak tanımasa da seçim sonuçlarına saygılı olduğunu açıklamıştır.

Seçim sonuçlarına göre, Donetsk Halk Cumhuriyeti'nde oyların %79'unu alan eski bir elektrik teknisyeni ve aynı zamanda bağımsızlık savaşımında hep ön sıralarda yer almış olan 38 yaşındaki Aleksandr Zakharçenko başkan seçilmiştir. Lugansk'ta ise oyların %63'ünü elde eden İgor Plotnisky başkanlık görevini üstlenmiştir (Grove-Balmforth 2014, www.reuters.com). Bu iki halk cumhuriyeti, seçimlerden önce 24 Mayıs 2014 tarihinde Rus aydınlarının da katıldığı bir toplantıyla birleşerek Novorossiya (Yeni Rusya) adı altında konfederal bir yapı meydana getirdiklerini vurgulayarak "Halk Cumhuriyetleri Birliği" adıyla bir Yüksek Sovyet oluşturduklarını ilan etmişlerdir (www.mk.ru).

Putin'in Nisan 2014'teki açıklamalarına bakıldığında, Novorossiya terimi ile ilgili olarak; Güneydoğu Ukrayna bölgesinin eski tarihlerden, Çarlık Rusyası döneminden bu yana bu isimle anıldığını ve bu bölgenin sonradan Ukrayna egemenliğine bırakılmasında ne bir mantık ne de bir anlam bulamadığını bildirmiştir (<http://fakty.ua>). Aslında bu eski terim ile birlikte Rus yanlısı ayrılıkçılar alanda büyük bir psikolojik üstünlük sağlamışlardır. Fakat uygulanan yaptırımlara bakıldığında "Novorossiya" tezi Rusya açısından kullanımı 2015 ortalarına doğru gittikçe azalmıştır (Sonne 2015, www.wsj.com). Daha sonra, Lugansk ve Donetsk Halk Cumhuriyetleri bu durumun farkına vararak yaklaşık bir yıl sonra Novorossiya tasarısının kapandığını bildirmişlerdir (Dergaçev-Krillov 2015, <https://m.gazeta.ru>).

Ukrayna tarafına bakıldığında, ilk başta Ukrayna ordusunun bağımsızlıktan bu yana hükümetler tarafından pek önemsenmediği ve üstelik Sovyetlerden kalan Rusya yanlısı genarellerin üst mevkilerde bulduklarını belirtmek gerekir. Devletin hiçbir şekilde maddi olanak sağlamadığı ordu ayrıca savaş eğitimi de alamamış olmasıyla birlikte ayrılıkçılara karşı zaferin uzun bir süreci kapsayacağı öngörülebilir (Kinstler 2014, <https://newrepublic.com>).

Ukrayna, Kırım'ın ardından Donbas'ta da etkinliğini kısmen kaybetmesiyle birlikte ülkenin her yerinden gelen gönüllüler, taburlar halinde Rus ayrılıkçılara karşı savaşarak alanda Ukrayna ordusuna büyük destekte bulunmuşlardır. Ancak buna karşın Nazi ve Nato bayraklarını kullanan bu taburlara, Rus medyası ve resmi kaynakları ise bu grupları faşist ve nazist olarak suçlamışlardır (<https://ria.ru>).

Gönüllü taburlar yaklaşık 50 civarında ve kesin olmamakla birlikte 15000 gönüllü üyeye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu taburlara ülkenin zengin oligarkları da maddi yardımda bulunmaktadırlar. Örneğin, Rus ayrılıkçıların Donbas'taki fabrikalarını kamulaştırdığı Rinat Akhmetov gibi, ülkenin diğer zengin oligarkları da maddi destek sağlamıştır (Dunnett 2014, <https://medium.com>). Ek olarak ülkenin en zengin beş oligarkı sırasıyla Rinat Akhmetov, Viktor Pinchuk, Henadiy Boholyubov, Ihor Kolomoyskyi ve Yuriy Kosiuk'un madenleri, boru hatları ve fabrikalarına Kırım ve Donbas krizlerinden sonra el konulmuş ya da yıkılmıştır. Bu durumla birlikte bir yılda çoğu oligarkın mal varlıklarında Petro Poroşenko'da dahil yarı yarıya azalma meydana gelmiştir (Jarabik-Bila 2015, <http://carnegie.ru>). Oligark-

lar tarafından desteklenen taburlar zaman zaman bu oligarkların çıkarları doğrultusunda Ukrayna Devleti'nin amaçları dışında hareket etmelerinden dolayı Uluslararası Af Örgütü tarafından savaş etiği dışında şiddet uyguladıkları ve yardım konvoylarını gereksiz yere engelledikleri tespit edilmiş ve Ukrayna hükümetini uyararak bu grupları denetim ve kontrol altına almasını bildirmiştir (<http://tbinternet.ohchr.org>). Ayrıca Hükümet ve Oligarklar arasındaki çıkar çatışmalarına somut bir örnek ise, 2014 yılının Mart ayında Ukrayna'nın petrol şirketi Ukrtransnafta ile ilgili Azov taburu lideri oligark ve aynı zamanda Dnepropetrovsk valisi Kolomoyski ile anlaşmazlıkların tavan yapmış olmasıdır (<https://sputniknews.com>).

Doğu Ukrayna'da yaşanan bu fiili durum çerçevesinde, çatışmalar artık iç savaşa doğru evrilmiş olup ülkenin sanayi merkezi olan Donbas bölgesine çok ciddi ve geri dönüşü güç yıkımlar yaşatmıştır. Bölgede yaşanan savaş ve kaotik durumdan dolayı halk ana ihtiyaçlarını dahi karşılayamamıştır. Donetsk ve Lugansk Halk Cumhuriyetleri Rusya'dan aldıkları maddi destekle halkın ulaşım, sağlık, iletişim konularında ve çatışmalarda mağdur olmuş kişilere her türlü yardımı sağlamak adına tam manasıyla yeterli kalamadığı da gözükmemektedir¹¹. Ayrıca yaşanan iç savaşın dramatik sonuçlarına 2015 Şubat verileriyle bakıldığında; 5 bin 358 kişinin hayatını kaybettiği, 12 bin 235 kişinin yaralandığı, 17 Temmuz'da düşürülen uçakta 298 kişinin yaşamını yitirmesi, 5 milyon 200 bin nüfusa sahip olduğu düşünülen bölgede 136 bini çocuk olmakla birlikte 920 bin kişi Ukrayna'da başka bölgeye göç etmiş ve 600 bin kişi de 400 bini Rusya olmak üzere komşu ülkeye sığınmışlardır (www.bbc.com).

Süreçler izlendiğinde bir önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenen Rusya'ya yaptırımlar konusu aşamalara bölündüğünde kısaca şu şekilde gelişmiştir. İlk aşama yaptırımları Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle başlamıştır ve bu çok yumuşak kalan yaptırımların ardından ikinci aşamaya geçilmiştir. Bu etapta ise Donbas'taki Rus yanlısı ayrılıkçılara silah ve araç-gereçleri dahil olmak üzere bir çok konuda destek verdiği saptanan Rusya'ya, Batı tarafından genişletilmiş olan yaptırımlar daha da sertleştirilmiştir. Son aşamada ise 17 Temmuz'da düşürülen Malezya uçağının ardından gelmiş ve enerji sektörünü de hedef alan bu adımda kapsam biraz daha genişletilmiştir fakat ABD'nin aksine enerjide Rusya'ya bağımlılığı yüksek olan AB ise Rus enerji firmalarına yaptırım kararını kısa vadede rafa kaldırmıştır.

Yaşanan bu Donbas krizine diplomatik bir çözüm bulmak adına 20 Haziran'da Ukrayna devlet başkanı Poroşenko 15 maddelik bir çözüm önerisi sunmuştur. Bu maddelerden bazıları, çatışmaların derhal sonlandırılması, ayrılıkçılar işgal ettikleri bölgeyi terk etmeleri halinde savaş suçu işlememiş olanlara af ve Rusça konuşan bölgelere daha geniş hakların tanınması gibi konular üzerinde durulmuştur (<http://vesti-ukr.com>). Kiev'de barış görüş-

¹² Çatışmalarda okullar, sosyal yardım merkezleri, sağlık ocakları, hastaneler ve kültür merkezleri özellikle nişan alınan yerler olarak yıkıma uğratılmıştır (Tüysüzoğlu 2016: 50)

melerini olgunlaştıran taraflar, Rusya'nın Ukrayna Büyükelçisi Zubarov, Ukrayna eski Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, Donetsk Halk Cumhuriyeti başkanı Aleksandr Zakharchenko, Lugansk Halk Cumhuriyeti başkanı İgor Plotnisky, Rus yanlısı Ukrayna'nın Seçimi partisi lideri Viktor Medvechuk ve AGİT temsilcileri Minsk barış görüşmeleri öncesinde büyük oranda anlaşmaya yaklaşmışlardır. 31 Temmuz'da başlayan Minsk I toplantıları ise, Rusya, Ukrayna, AGİT, LNR ve DNR'ın katılımcılarıyla süren görüşmeler sonucunda 5 Eylül'de anlaşmaya varılmıştır (<http://en.voicesevas.ru>). Bu ateşkesin içeriğinde; AGİT gözlemcilerinin, ateşkese uyulup uyulmadığını incelemesi, Donetsk ve Lugansk'a yönetsel özerklik verilmesi, Donbas'ta güvenliğin yerine getirilmesi, sınır bölgelerinde güvenlik koridorları oluşturulması ve AGİT gözlemcilerinin denetimine açılması, esir ve tutukluların özgür bırakılması, evlerinden olan insanların geri dönmesi, Donbas'taki özerkliğin akabinde ülkede de erken seçimlerin yapılması, Donbas'ta büyük zarara uğrayan ekonominin iyileştirilmesi ve ayrılıkçıların tamamen silahları bırakması gibi maddelerde uzlaşmaya gidilmiştir (<http://en.voicesevas.ru>).

Tüm bu maddeler ışığında istenilen ideal sonuç alınamamış ve silahlı çatışmalar anlaşmadan sadece beş gün sonra tekrar patlak vermiştir. Bu olayların yaşandığı yer ise bu kez Mariupol şehrinin çevresi ve Donetsk havalimanı olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte her iki taraf adına gerginlik katsayısı giderek daha da artmıştır¹².

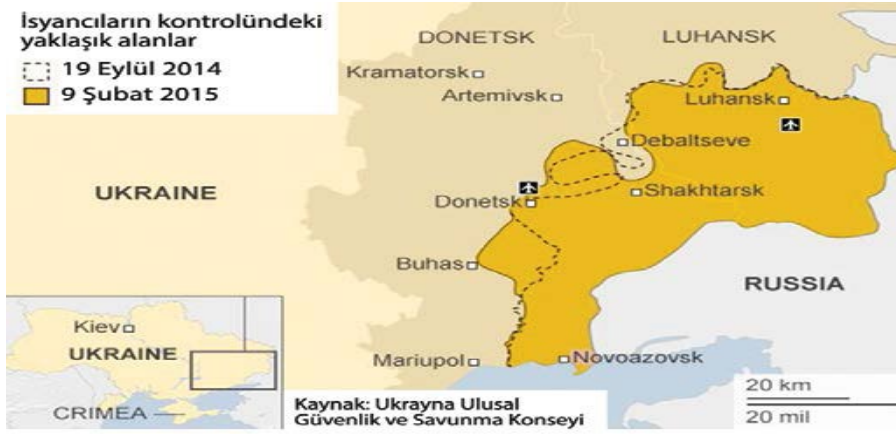
Bu gelişmeler, yapılan ateşkese geçersiz kılmış olsa da AGİT'in uğraşlarıyla yeniden Şubat 2015'te masaya oturan taraflara, bu kez ek olarak Almanya ve Fransa'da dahil olmuştur. Minsk II olarak adlandırılan bu barış görüşmeleri Normandiya dördlüsü nitelemesiyle başta Ukrayna ve Rusya olmak üzere Almanya ve Fransa Dışişleri Bakanlarının katılımı ile gerçekleşmiştir. İlk anlaşmaya görünüş olarak yakın sonuçlarla, anlaşma kabul edilmiştir. Buna göre; silahların acilen bırakılması, güvenli bölgelerin tekrar kurulması, insani yardımların engellenmemesi, ayrılıkçıların hakim olduğu bölgere otonomi sağlanması ve tüm bunların AGİT tarafından garanti altına alınabilmesi gibi benzer maddeler üzerinde yoğunlaşmıştır (www.osce.org/ru ; <https://russian.rt.com>) . Görüşmelerin ardından çok kısa da olsa süren ateşkes, Debaltseve şehrinde tekrar depreşen çatışmalarla giderek sert yüzünü şiddetli bir şekilde yeniden ortaya koymuştur. Bu durumu takiben ABD Dışişleri basın sözcüsü Jen Psaki, Debaltseve'de silah ve mühimmat depolayan Rus yanlısı ayrılıkçılara yardım ettiği gerekçesiyle Rusya'yı hedef göstermiş ve Kremlin basın sözcüsü Peskov ise yeniden bu tarz iddiaları kabul etmeyerek Rusya'nın hiçbir şekilde ayrılıkçılara destekte bulunama-

¹² Çatışmaların yoğunlaştığı bölgelerde; en ağır savaşın yaşandığı alan olan Debaltseve başta olmak üzere, Horlivka, Slayansk, Novoazovsk ve Donetsk havalimanı çevresinde birçok sivil insan yaşamını kaybetmiştir ve ayrıca insani yardım olanakları tamamen kapanarak çevre oblastlere (Dnipropetrovsk) zorunlu göçler hızlanmıştır. Ayrıca temel tüketim ihtiyaçları Dnipropetrovsk havalimanı aracılığıyla sivillere ulaştırılmaya çalışılmıştır (<http://www.euractiv.com> , <http://www.bbc.com>)

yacağını vurgulamıştır (Kramer-Gordon 2015, www.nytimes.com). Ayrıca Minsk II protokolünü takiben Ukrayna Savunma Bakanı Stepan Poltorak'ın açıklamalarına bakıldığında, yüzde fazla Ukrayna askerinin ve elli sivilin ateşkes sürecinde hayatını kaybettiğini, ek olarak anlaşmanın dört bin kez bozulduğunu ve yüz yirmi kez yerleşim alanlarına saldırıda bulunduğunu belirtmiştir (http://news.xinhuanet.com).

Harita 1'de açık bir şekilde görüldüğü üzere, 19 Eylül 2014 - 9 Şubat 2015 tarihleri arasında ayrılıkçıların güçlerini nasıl geri kazandıklarına bakıldığında; ilk etapta Rus yanlısı ayrılıkçı güçlerin ilk Minsk Anlaşmasından önce ağır yenilgiler alması üzerine; Rusya dahice plan yaparak Ukrayna'nın alanda mağlup olabilmesi için, Ukrayna'nın egemenliğini deklare eden bu tür bir anlaşmaya destek vermesiyle kuşkuları üzerine çekmiştir ve böylelikle Rusya'nın ayrılıkçılara rahatlık sağlayacak bir zaman yaratmaya çalıştığına dair iddialar öne sürülmüştür (Kofman 2015, www.foreignaffairs.com). İki anlaşma (Minsk I-II) arasında, alandaki gücünü toparlayan ayrılıkçılar aşağıdaki haritada görüldüğü gibi 19 Eylül 2014'teki hakim olduğu topraklara 9 Şubat 2015 itibarıyla yenilerini ekleme başarısı göstermiştir (Koçak 2015: 21).

Harita 1: Rus yanlısı ayrılıkçıların denetimindeki bölgelere ait tarihsel farklılıklar (www.bbc.com)

Mevcut Durum ve Muhtemel Senaryolar

Son yıllarda, dünyanın birçok bölgesinde yaşanan çatışmalar ve özellikle Suriye sorunu dünya gündeminde büyük bir yer kaplarken, Avrupa'nın hemen yanı başındaki Ukrayna iç savaşı arka planda kalmaya devam etmektedir. Bölgedeki milyonlarca insanın doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği bu kaotik süreç, hız kesmeden yönünü bilinmezliklere doğru çevirdiği çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ukrayna krizi gün geçtikçe kargaşa sarmallığı içerisinde çıkmamakla birlikte, Minsk Anlaşmalarının uzun vadede çözüm getirememesi ve Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasıyla birlikte, Donbas

çatışmalarının ikili ilişkileri daha da çıkmaza sokması çözümsüzlüğün yerleştiği bir bölge olmasını kanıtlar niteliktedir.

Dönem dönem görüşmeler yapan Nomandiya Dörtlüsü, 2016'da da yaşanan çatışmaları engellemekte başarısız olmuştur. Aynı yıl politik gerilimlerle birlikte Ukrayna Başbakanı Arseniy Yatsenyuk'un istifasının ardından hükümet değişikliğiyle Vladimir Groysman Başbakanlık koltuğuna oturmuştur (Gülşen 2017, www.aljazeera.com.tr). Rusya ve Ukrayna ilişkileri, her iki ülkenin karşılıklı Savunma Bakanlarına ve genarallerine açtıkları soruşturmalar ve ardından Ağustos ayında Kırım'a Ukraynalı ajanların girdiği saviyla sınırların kapatılması, siyasi gerilimi kaldığı yerden devam ettirmiştir. Nitekim 2016 yılının son aylarında Ukrayna Hava Kuvvetleri Kırım sınırında uyguladığı füze denemeleri ve ardından Rusya'nın; "sınır ihlali durumunda vururuz" demeci dünya gündeminin tekrar Ukrayna ve Rusya olmasına neden olmuştur (Gülşen 2017, www.aljazeera.com.tr).

Rusya'nın Kırım tecrübesinden sonra Donbas'ı da yeni bir Kırım yapacağına dair iddialar öne sürülürken, LNR ve DNR'nin vermiş olduğu pasaportların Putin tarafından Rusya'da kabul görmesini sağlayan kararnamenin imzalanması, bu kararın bölgede yeni bir planın izdüşümü olabileceğine yorumlanmıştır (www.gazetevatan.com). Rus politikacı Natalya Gulevskaya, Obozrevatel'deki makalesinde Putin'in Donbas'taki A planının başarısız olduğunu, pasaport kararnamesini imzalayarak B planına geçtiğini öne sürerek "artık daha fazla gizlenmeyi ve yalanı gerektirecek bir durum yoktur. Rus kimliği için savaşmak isteyen her bireye, Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Lugansk Halk Cumhuriyeti pasaportu vermek yeterli hale gelmiştir. Kiev'e saldırılara korkmadan başlanabilir" ifadesinde bulunmuştur¹³. Kararname Moskova'nın görüşüne göre; bölgede barışın sağlanması için "politik bir çözüm" amacıyla imzalanmıştır ve Ukrayna tarafı ise bunun bir kışkırtma olduğunu savunarak, Devlet Başkanı Petro Porosenko'nun açıklamasında; "Rus işgalinin ve Rusya'nın uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin, sadece bir kanıtı olduğu" belirtilmiştir (<http://tr.euronews.com>). Donetsk'ten kaçarak Moskova'da yaşamaya başlayan Valentina; "İnsanlar Donetsk Halk Cumhuriyeti pasaportu almak için sıraya giriyor ve bir gün kızım da oğlum da pasaportlarını alacaklar. Kiev onlara versin ya da vermesin" ifadesinde bulunarak Moskova'nın bu kararının çok sevindirici olduğunu belirtmiştir. Nitekim Moskova'nın güney banliyölerinde bulunan otobüs terminallerine her gün Ukrayna'nın doğusundan Donetsk, Gorlovka ve Lugansk gibi bağımsızlığını ilan eden bölgelerden kalabalık otobüslerle Moskova'ya, deyim yerindeyse "Rusya'ya Rus mülteciler akın ediyor" gözleminde bulunulabilir (<http://tr.euronews.com>). İki ülke arasında yaşanan gerginliklerin ışığında, bu yılın Ocak ayında Kiev bu kez Lahey'deki Birleşmiş Milletler (BM) Ulus-

¹³ Ukrayna'nın doğusundaki Donbas'ta ordu ile Rusya yanlısı ayrılıkçılar arasında devam eden çatışmalarda BM raporlarına göre 2017 Şubat verileri 10 bin kişinin hayatını kaybettiği, 23 bin kişinin ise yaralandığı ve 1 milyon 800 bin kişinin de evlerinden olduğunu göstermektedir (www.gazetevatan.com).

lararası Ceza Mahkemesi'ne konuyu taşıyarak, Kırım'ın yasa dışı ilhakından ve ülkenin doğusunda devam eden savaştan sorumlu tuttuğu Moskova'yı, ayrıca ayrılıkçılara destek vermekle suçlamıştır. Uzmanlar mahkemenin önemini; "Daha önce uluslararası düzeyde bir mahkemenin, Rusya'nın Kırım'daki ilhakına dair adli bir delili yoktu. Şimdi Lahey mahkemesi bu konuda batıya Moskova'nın ve Putin'in zorbalığı hakkında bir delil sunabilecek" şeklinde vurgulamışlardır (<http://tr.euronews.com>). Birkaç ay sonra verilen kararla mahkeme; Rusya'nın Ukrayna'nın doğusundaki çatışmalarda Moskova yanlısı ayrılıkçılara desteğinin kesilmesi için geçici tedbir uygulanması isteğini reddederek, Rusya'nın ayrılıkçılara yaptığı silah ve maddi yardımla ilgili geçerli bir kanıtın bulunmadığını belirtmiştir (<http://ru.euronews.com>). Mahkeme ek olarak Tatarların geçtiğimiz yıl kurumlarda temsil hakkının kısıtlanması üzerine; Kırım'daki Tatarlar, Ukraynalılar ve diğer azınlıkların haklarının korunması için gerekli önlemlerin alınması ve aynı zamanda Kırım Tatar Milli Meclisi'nin faaliyetlerinin yenilenmesine engel olunmaması istenmiştir. Son olarak Ukraynaca eğitim hakkının önünün açılması gerektiği vurgulanmıştır (<http://ru.euronews.com>).

Son dönem gelişmelerinden bir diğeri ise, Ukrayna vatandaşlarının Haziran ayında başlatılmak üzere AB'ye vizesiz seyahat edebilecek olmasıdır. Bu konuyla ilgili Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko açıklamasında; "Ukrayna Avrupa Birliği ailesine geri dönüyor. Ukrayna son kez Sovyet ve Rus imparatorluklarına veda ediyor" ifadesinde bulunmuştur. Avrupa Parlamentosu Başkanı Antonio Tajani ise Rusya ve Ukrayna gerilimine gönderme yaparak; "Bu olumlu kararlar birlikte ülkeniz ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler kolaylaşacak. Avrupa kurumu, Avrupa Parlamentosu olarak Minsk anlaşmasının uygulanması için yapıcı çözümler üzerinde çalışmak istiyoruz" şeklinde demec vermiştir (<http://tr.euronews.com>).

Ayrıca Rus işgali altında bulunan Kırım'daki Ukrayna vatandaşlarının, AB vize serbestisinden faydalanamayacağını bildiren Poroşenko; "Onların (Kırım ve Donbas sakinleri) Avrupa'ya vizesiz girebileceklerine inanıyorum. Şimdilik bu kolaylıktan, belirli prosedürlerden sonra sadece iç sığınmacılar yararlanabilecek. Ukrayna işgal altındaki toprakları üzerindeki egemenliğini yenilediğinde bu kolaylıktan diğer insanlar da faydalanabilecek" açıklamasını yapmıştır (<http://qha.com.ua/tr>).

Donbas topraklarında geçtiğimiz aylarda gelişen olaylara baktığımızda, endişe veren önemli değişikliklerden biri ise, Rusya'nın Ukrayna sınırına askeri yığınak yaptığı söylenebilir. Ukrayna Savunma Bakanlığı verilerine göre Yekaterinburg, Nijninovgorod ve Samara şehirlerinden 55 bin asker Ukrayna sınırındaki Rus birliklerine gönderilmiştir. Ayrıca Rostov-on-Don ve Yelnya'da iki yeni askeri birlik sınıra uzak olmayan alanlara inşa edilmiştir (Gülşen 2017, www.aljazeera.com.tr). Ek olarak Ukraynalı yetkililer, alanda konuşlanmış ve de Rusya'nın desteklediği ayrılıkçı sayısının 40 bin civarında olduğunu, bunun yanı sıra 6 bin düzenli Rus askeri ile 600 tank, bin 300 askeri araç, 860 top ve 300 çok başlıklı roket sisteminin Donetsk-Lugansk bölgesinde bulunduğunu savlamaktadır (<http://qha.com.ua/tr>).

Rusya daha önce de değinildiği gibi Kırım'daki kabullenişlerinin aksine Donbas'ta herhangi bir askeri varlığının olmadığını savunmaya devam etmektedir.

Aşağıdaki harita, Ukrayna ordusunun verilerine dayanılarak, Ukrayna Ulusal Güvenlik Bilgi Analiz Merkezi tarafından birkaç günde bir yenilenmektedir. Harita üzerinde görüldüğü gibi, Donbas bölgesindeki çatışmalar üzerinden kazanımlar ve yitirimler her iki taraf açısından değişkenlikler göstermektedir. Zaman zaman çatışmaların oranı yükselişe geçebilmektedir. Üç yıldan fazla bir süredir çatışmaların devam ettiği göze alındığında Rus yanlısı ayrılıkçıların belli bölgeleri yitirse de egemenlik alanını sol tarafa doğru daha çok genişlettiği belirtilmelidir. Her ne kadar ayrılıkçılar an itibarıyla hedefledikleri alanın yarısına dahi ulaşamamış olsa da Rusya'nın desteğiyle cephelerini genişleteceği imkansız gözükmemektedir.

Harita 2: Donbas bölgesindeki savaşın harita üzerindeki son durumu (4 Haziran 2017) (<http://mediarbo.org>).

Günümüzde hala devam eden çatışmalar tek başına Ukrayna, ayrılıkçılar ve Rusya arasında olmaktan çıkmış, bölgesel ve uluslararası bir sorun haline gelerek birçok ülkeyi ilgilendirir olmuştur. O açıdan çatışmaların sonlanması artık küresel etkileride hesaba katarak üretilen çözümlere bağlıdır. Ayrıca Rusya'nın ve alandaki ayrılıkçıların tam olarak söylemlerin dışındaki asıl

amaçlarını tahmin etmek çok güçtür ve aynı zamanda alanda ayrılıkçılar mı yoksa Rusya mı ipleri elinde tutuyor önümüzdeki süreçte daha net bir şekilde ortaya çıkabilecektir.

İç savaşın giderek daha da genişlemesi ve şiddetlenmesi durumunda en muhtemel senaryo; Batı ile Rusya arasında kararlaştırılan bir ateşkes sonucunda bölgede bir “de facto” durum meydana getirilerek Gürcistan’da yaratıldığı gibi Ukrayna’da da küresel aktörler tarafından tanınmayan fakat Rusya egemenliğinde alanı yöneten bir kukla hükümetin oluşmasıdır. Egemenliğini ülkenin her bölgesine yaymaya gayret gösteren Ukrayna’nın çabalarına rağmen, Rusya’nın doğalgaz kartı gibi sert kozları karşısında, AB’den gelen sembolik desteklerin Ukrayna adına savaşı kazanabilme oranını zayıflatmaktadır (Koçak 2015: 28).

Nato’nun Ukrayna’yı kabul etmesi ve Ukrayna’nın Nato üyeliği istekleri önümüzdeki dönemlerde de hızını kesmeden devam edeceği söylenebilir. Ancak Rusya’yı daha fazla karşısına almak istemeyen Nato’nun temkinli davranması beklenmektedir. Nato-Rusya krizinin, ABD’nin askeri sevkiyat yaptığı Polonya’daki gelişmeyle kolayca kapanmayacağı ve Rusya, Ukrayna’yı Nato’ya bırakmayacağı için anlaşmazlıkların bu durumda artarak devam etmesi muhtemeldir.

Rusya açısından savaşın bu şekilde düşük yoğunlukta devam etmesi en iyi yol gibi görünmektedir. Çünkü Suriye’de savaş halinde olan Rusya’nın aynı anda Ukrayna’nın doğusunda da aktif olması zor gözükmektedir. Mevcut durum Rusya’ya Ukrayna yönetimi üzerinde baskı sağlama, Batı’ya karşı yaptırımlar konusunda pazarlık payını artırma imkanı veriyor. Bu nedenle kontrollü olarak gerginliğin belli bir seviyede tutulması Rusya için daha akılcıl görünmektedir (Gülşen 2017, www.aljazeera.com.tr).

Sonuç olarak Rusya ve Batı arasında sıkışmışlık sendromu yaşayan ve yaşayacak gibi gözükten Ukrayna, Batı’yı seçmesiyle topraklarını kaybetmiştir ve bu durumun diğer eski Sovyet ülkelerinde Rus nüfusunun yoğun olduğu yerlerde de yaşanabileceği yüksek olasılıktır. Tüm bunların ışığında, Rusya’nın yakın çevre politikaları; bölgede yaşanmış ve yaşanacak olayların ana gövdesini oluşturduğu varsayımı parçalanmış Ukrayna izdüşümünde kendini açığa çıkarmaktadır.

Sonuç

Rusya’nın 2014 yılında Kırım’a müdahalesi ve Donbas’taki Rus yanlısı ayrılıkçılarla ilişkisi ve onun öncesinde meydana gelen, Maydan olayları doğrultusunda Rusya’nın Ukrayna müdahalesinin arkasında yatan etkenler, öncesi ve sonrası, Rusya-Ukrayna ilişkileri ve uzlaşmazlığı temelinde bu çalışmanın analizini oluşturan yapı taşları olmuştur.

İlk etapta; Rusya ve Ukrayna ilişkilerindeki tarihi bağlar Turuncu Devrime kadar büyük bir kopuş yaşamamıştır ancak Turuncu Devrim ve Maydan olayları iki ülke arasında birer kritik dönüm noktaları olmuştur. Her iki olayda da Ukrayna halkı Avrupalı kimlikleri için meydanlara inmiş ve büyük çaplı protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Rus yanlısı yöneticileri Avrupa

Birliğinden uzaklaştıkları ve Rusya'nın güdümüne soktukları için eleştirilmişlerdir. Turuncu Devrim'i başarısızlığa sürükleyen etkenlerden ilki ülkenin kendi ekseninden ayrılmasını istemeyen Rusya'dır. İkincisiyse Ukrayna'nın beklentilerine istenilen karşılığı sunamayan Avrupa Birliği olmuştur. Diğer bir etken ise Ukrayna'nın kendi içerisinde yaşamış olduğu iki toplumluluktur ya da doğu-batı bölünmüşlüğü olarak da nitelenebilir. Turuncu Devrim Hükümeti her ne kadar Batı'ya yönelik politikalar geliştirmiş olsa da iç politikadaki dinamikler büyük sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin hükümetin yaptığı iddia edilen yolsuzluklar ve Timoşenko-Yuşçenko anlaşmazlıkları sonucunda Rus yanlısı Yanukoviç'in oylarının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Yuşçenko-Timoşenko anlaşmazlığından dolayı, Cumhurbaşkanı Yuşçenko eski rakibi Yanukoviç'e başbakanlık görevi vermiştir fakat bu durum iki zıt görüşün çatışmasıyla ülke daha da politik sarmala sürüklenmiştir. Yaşanan kaotik süreç, ekonomik kriz, yolsuzluk savlarıyla Turuncu Hükümete yönelen eleştiri okları, AB'nin Rusya'ya doğalgaz bağımlılığından dolayı Ukrayna politikalarında sergilediği çekingen tavrı ve tam üyelik konusunda Ukrayna'yı hüsrana uğratması, 2010 seçimlerinde Yanukoviç'in iktidara gelmesine yol açmıştır.

İkinci olarak; Yanukoviç'in AB ile ortaklık anlaşmasını imzalamaması üzerine Batı yanlısı Ukraynalıların protesto gösterileri başlamıştır. Maydan olayları olarak adlandırılan bu gösteriler sonucunda Yanukoviç ülkeyi terk etmiş ve yeniden Batı yanlısı hükümet iş başına gelmiştir. Ayrıca; Ukrayna'nın iç ve dış politikalarını etkileyen bir başka faktör ise doğu ve batı arasındaki düşünsel ve politik uçurumdur. Batı Ukrayna, Avrupa özelinde Batılı değerleri benimserken, Doğu Ukrayna eski Sovyet değerlerini benimseyerek Rusya ile bütünleşmek istemektedir. Bu derin uçurum, Maydan olaylarıyla birlikte tekrar su yüzüne çıkmıştır. Kırım önderliğinde başlatılan bağımsızlık dalgası ülkenin doğusundaki bölgelere de yayılarak, ayrılıkçılık söylemlerinin Rus yanlısı veya Rus kökenli bireylerde yüksek sesle dillendirilmesine yol açmıştır. Maydan olaylarının tetiklediği Ukrayna'daki şiddeti sert dille eleştiren Rusya, olayların Doğu Ukrayna ve Kırım'a sıçraması üzerine kendi etki alanını korumak adına ilk önce Kırım'ı ilhak etmiş daha sonra da Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçılara kabul etmesede destekte bulunmayı sürdürmüştür. Bu durumla birlikte Kırım, Rusya ile birleşme kararı alarak Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine uluslararası arenada zor duruma giren Rusya'ya Batı tarafından sembolikte olsa yaptırımlar başlatılmıştır. Rusya'ya en sert tepki ABD ve AB'den gelmiştir. Fakat uluslararası toplumda istediği desteği göremeyen ABD veya AB'nin Rusya'ya karşı güç kullanmayı yeğlemeyeceği de açıktır. Ayrıca uluslararası hukuk çerçevesinde bakıldığında, Budapeşte Memorandumuyla (1994) toprak bütünlüğü Rusya ve diğer garantörler tarafından teyit edilen Ukrayna, Rusya'nın bu durumu bozmasıyla ironik bir hal almıştır.

Bu durumla birlikte yakın çevre politikası kapsamında Rusya açısından en hayati problem ise, Ukrayna'da NATO'nun veya AB'nin aktif olmasıdır ve

böyle bir oluşu hiçbir zaman kabul etmeyeceğini Kırım ve Donbas adımlarıyla göstermiştir.

Nitekim, Rusya'nın önümüzdeki süreçte Rus yanlısı politikalar güden bir hükümetin Ukrayna'da başa geçmesi durumunda ılımlı siyasete geçebilmesi olanaklıdır. Bu açıdan Rusya, Ukrayna'daki ağırlığını göstererek Kırım ve Donbas sorunun kendi zararına doğru daha fazla genişlemeden çözümlenmesini arzulayacaktır.

Tüm bu sonuçların ışığında; Gerçekte sahadaki duruma bakıldığında Rusya'nın avantajlı yönleri ağır basmaktadır. Rusya amacına ulaşarak Kırım yarımadasını topraklarına katmıştır. Ukrayna'nın en büyük sanayi ve maden bölgesi olan Donbas'ın, şimdilik dolaylı da olsa önümüzdeki yıllarda Kırım ile kader benzerliği kesin olarak olanaksız gözükmemektedir. Batı (AB) ve Ukrayna'nın karşı atakları, bu durumu kabullenmeselerde Rusya'nın doğalgaz kuzu nedeniyle enerji alanı hariç yaptırımlar uygulamak olmuştur. Ukrayna'nın, ayrılıkçılara karşı kısır döngü haline gelen savaşımı ve Minsk Anlaşmaları'nın çözümsüzlüğünün ardından, Rusya'ya gün geçtikçe genişletilen yaptırım kısıkları Kırım ve Donbas'ta geri adım atmasını sağlayabilir mi sorusu gelecekte açıklığa kavuşacaktır. Nitekim, Rusya kendi bölgesindeki çıkarlarını sağlamlaştırma adına, Ukrayna'nın iç işlerine karışma arzusundan, ayrıca Karadeniz'in kilit noktası Kırım yarımadasından ve ağır sanayinin kalbi olan Donbas'tan kolaylıkla vazgeçmesi pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- “AB Ukrayna'daki ayrılıkçılara yeni yaptırımlar getiriyor, Rusya için anlaşma yok.” (17 Kasım 2014). *EurActiv*, (Erişim) <http://www.euractiv.com.tr/abnin-gelecegi/article/ab-ukraynadaki-ayrilikcilara-yeni-yaptirimlar-getiriyor-rusya-icin-anlama-yok-030586> (4 Şubat 2017).
- “AB'den Ukrayna'ya Vize Muafiyeti.” (17 Mayıs 2017). *Euro News*, (Erişim) <http://tr.euronews.com/2017/05/17/ab-den-ukrayna-ya-vize-muafiyeti> (28 Mayıs 2017).
- “ABD ve AB Rusya'ya Yaptırımları Artırdı.” (30 Temmuz 2014). *BBC Türkçe*, (Erişim) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140730o_bama_rusya
- “AGİT”, Wikiwand, (15 Mart 2017), (Erişim) http://www.wikiwand.com/tr/Avrupa_G%C3%BCvenlik_ve_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_Te%C5%9Fkilat%C4%B1
- “Beş Soruda: Ukrayna'da Neler Oluyor?” (23 Ocak 2014). *BBC Türkçe*, (Erişim) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap (25 Nisan 2017)
- “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, BM Enformasyon Merkezi, (10 Mart 2017), (Erişim) http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/chart_turkce.pdf
- “Budapeşte Memorandumu ve Ukrayna Krizi Gölgesinde Nükleer Silahlara Yeni Bir Bakış”, *Türkdod*, (16 Mart 2017), <http://www.turkdod.com>

- /2014/05/23/budapeste-memorandumu-ve-ukrayna-krizi-golgesinde-nukleer-silahlara-yeni-bir-bakis/
- “Ceasefire in Ukraine Minsk Protocol Full Text”, *Voice of Sevastopol*, (10 Eylül 2014), (Erişim) <http://en.voicesevas.ru/news/yugo-vostok/2891-ceasefirein-ukraine-minsk-protocol-full-text.html> (15 Mayıs 2017).
- “Chronicle of Euromaidan”, Euromaidansos, (9 Mayıs 2017) (Erişim) <http://euromaidansos.org/en/chronicle-euromaidan>.
- “Civilians in eastern Ukraine need protection” (3 Şubat 2015). *Euractiv*, (Erişim) <http://www.euractiv.com/section/europe-s-east/video/civilians-in-eastern-ukraine-need-protection/>
- “Deputaty nachali sbor dokumentov dlya iska v Gaagskiy sud protiv Kiyeva” (6 Mayıs 2014). Mail.ru Novosti, (Erişim) <https://news.mail.ru/politics/18087453/?frommail=1> (15 Mart 2017)
- “DNR i LNR Obyedinilis v Novorossiyyu i Jdut Harkov” (24 Mayıs 2014), *Moskovskiy Komsomolets*, (Erişim) <http://www.mk.ru/politics/2014/05/24/dnr-i-lnr-sozdali-novoe-gosudarstvo-novorossiyyu.html> (15 Mayıs 2017)
- “DNR i LNR Obyedinilis v Novorossiyyu i Jdut Harkov” (24 Mayıs 2014). *Moskovskiy Komsomolets*, (Erişim) <http://www.mk.ru/politics/2014/05/24/dnr-i-lnr-sozdali-novoe-gosudarstvo-novorossiyyu.html>
- “Donbas”, Wikiwand, (Erişim) http://www.wikiwand.com/tr/Donets_Havzas%C4%B1 (11 Mart 2017).
- “Ekspert: Esli ‘Minsk II’ Provalitsya, to Obvinyat Frantsiyu i Germaniyu” (15 Şubat 2015), *Russia Today*, (Erişim) <https://russian.rt.com/inotv/2015-02-15/Ekspert-Esli-Minsk-2-provalitsya-to> (17 Mayıs 2017).
- “Far-Right, Ultrationalists Played Crucial Role in Euromaidan: Analyst” (12 Kasım 2014). *Sputnik News*, (Erişim) <https://sputniknews.com/analysis/201411121014665937/> (29 Nisan 2017).
- “General Assembly Adopts Resolution Calling upon States Not to Recognize Changes in Status of Crimea Region” (27 Mart 2014). United Nations, (Erişim) <https://www.un.org/press/en/2014/ga11493.doc.htm> (22 Mart 2017).
- “Glava gosudarstva utverdil Strategiyu ustoychivogo razvitiya ‘Ukraina-2020’ ” (12 Ocak 2015). President of Ukraine Official Website, (Erişim) <http://www.president.gov.ua/ru/news/glava-derzhavi-zatverdiv-strategiyu-stalogo-rozvitku-ukrayin-34506> (11 Mart 2017).
- “Kırım’daki Ukrayna vatandaşları AB’ye vizesiz giremeyecek” (14 Mayıs 2017). *Kırım Haber Ajansı*, (Erişim) <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-daki-ukrayna-vatandaslari-ab-ye-vizesiz-giremeyecek/155840/> (28 Mayıs 2017)
- “Kiev Vows to Stop Oligarch-Backed Political Crisis Scenario” (23 Mart 2015). *Sputnik*, (Erişim) <https://sputniknews.com/politics/201503231019894757/> (17 Mayıs 2017).

- “Kompleks Mer Po Vpolneniyu Minskih Soglashenih” (12 Şubat 2015). OSCE, (Erişim) <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true> (17 Mayıs 2017)
- “Krizin yıldönümünde Ukrayna” (1 Aralık 2014). Ukrayna Haber, (Erişim) http://ukraynahaber.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=4285:meydan-kiev&Itemid=197&tmpl=component&print=1 (2 Mart 2017).
- “Kronoloji: Ukrayna'nın Dönüm Noktaları” (2014). Aljazeera, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-ukraynanin-donum-noktalari> (1 Mayıs 2017).
- “Mejdunarodny Sud OON Obyazal RF Soblyudat Prava Krimskih Tatar” (19 Nisan 2017). *Euro News*, (Erişim) <http://ru.euronews.com/2017/04/19/un-court-rejects-ukraine-bid-for-measures-against-pro-russian-rebels> (17 Mayıs 2017)
- “Oligarşi”, Wikiwand, (Erişim) <http://www.wikiwand.com/tr/Oligar%C5%9Fi> (22 Şubat 2017)
- “OSCE/ODIHR Election Observation Mission” (30 Haziran 2014). OSCE, (Erişim) <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/120549?download=true> (23 Şubat 2017).
- “Over 100 Ukrainian Troops, 50 Civilians Killed During Ceasefire: DM” (8 Haziran 2015). Xinhua News, (17 Mayıs 2017) (Erişim) http://news.xinhuanet.com/english/2015-06/08/c_134308193.htm
- “Poroşenko'nun hedefi AB” (7 Haziran 2014). Deutsche Welle, (Erişim) <http://www.dw.com/tr/poro%C5%9Fenkonun-hedefi-ab/a-17691010> (12 Şubat 2017).
- “Postpredstvo RF pokazalo NATO, 'gde na Ukraine fashisti' ”(3 Aralık 2014). Ria Novosti, (Erişim) <https://ria.ru/world/20141203/1036335888.html> (9 Mayıs 2017).
- “Putin Kırım'ı Kosova'ya Benzetti” (17 Kasım 2014). Aktif Haber, (Erişim) <http://www.aktifhaber.com/putin-kirimi-kosovaya-benzetti-1076404h.htm> (15 Haziran 2016).
- “Putin nazval yugo-vostok Ukraynu Novorossiye” (17 Nisan 2014). Faktı i Kommentarii, (Erişim) <http://fakty.ua/180308-putin-nazval-vostok-ukrainy-novorossiej> (17 Mayıs 2017).
- “Putin'in intikam planı” (5 Ağustos 2014). *Deutsche Welle*, (Erişim) <http://www.dw.com/tr/putinin-intikam-plan%C4%B1/a-17833498> (13 Mart 2017).
- “Reversal of Fortune” (6 Eylül 2014). The Economist, (Erişim) <http://www.economist.com/news/briefing/21615605-now-willing-use-russian-troops-more-or-less-openly-eastern-ukraine-vladimir-putin-has> (24 Nisan 2017).
- “SBU: 'Ukrayna'da 6 bin Rus askeri savaşıyor' ” (15 Mart 2016). Kırım Haber Ajansı, (Erişim) <http://qha.com.ua/tr/yasam-olaylar/sbu-quot-ukrayna-da-6-bin-rus-askeri-savasiyor-quot/143570/> (19 Mayıs 2017).

- “SMI: posle sobitij v Odesse 2 maya 48 chelovek propali bez vesti” (6 Mayıs 2014). Mail.ru Novosti, (Erişim) <https://news.mail.ru/politics/18089942/?frommail=1> (15 Mart 2017)
- “Statement of the Heads of State or Government on Ukraine” (6 Mart 2014). European Council, (Erişim) https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/141372.pdf (24 Mart 2017).
- “The Situation in the Eastern Regions of Ukraine” (4 Haziran 2017). Information Analysis Center (National Security of Ukraine), (Erişim) <http://mediarbo.org/2017/06/04/map-ato-04-06-2017/?lang=en> (4 Haziran 2017).
- “Ukraine ceasefire: New Minsk agreement key points” (12 Şubat 2015). BBC News, (Erişim) <http://www.bbc.com/news/world-europe-31436513> (14 Mayıs 2017).
- “Ukraine conflict: Deadly shell hits Donetsk hospital” (4 Şubat 2015). BBC News, (Erişim) <http://www.bbc.com/news/world-europe-31129484> (16 Mayıs 2017).
- “Ukraine crisis in maps” (8 Eylül 2015). BBC News, tarihinde <http://www.bbc.com/news/world-europe-27308526> 18 Mayıs 2017.
- “Ukraine Crisis: Yanukovych and the Tycoons” (11 Aralık 2013). BBC News, (Erişim) <http://www.bbc.com/news/world-europe-25323964> (22 Nisan 2017).
- “Ukraine president holds two mitts full of Russian passports and military IDs dropped by soldiers” (7 Şubat 2015). National Post, (Erişim) <http://news.nationalpost.com/news/world/ukraine-president-holds-two-mitts-full-of-russian-passports-and-military-ids-dropped-by-soldiers> (14 Mayıs 2017).
- “Ukraine: Abuses and war crimes by the Aidar Volunteer Battalion in the north Luhansk region” (8 Eylül 2014). United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, (Erişim) http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/UKR/INT_CAT_NGO_UKR_18678_E.pdf (17 Mayıs 2017).
- “Ukraine’s Sharp Divisions” (23 Nisan 2014). BBC News, (Erişim) <http://www.bbc.com/news/world-europe-26387353> (12 Nisan 2017).
- “Ukrayna ile Rusya arasındaki gerginlik Lahey’e taşındı” (6 Mart 2017). Euro News, (Erişim) <http://tr.euronews.com/2017/03/06/ukrayna-ile-rusya-arasindaki-gerginlik-lahey-e-tasindi> (19 Nisan 2017).
- “Ukrayna krizinde 2 yılda 10 bin kişi öldü” (23 Şubat 2017). Gazete Vatan, 10 Mayıs 2017 tarihinde <http://www.gazetevatan.com/ukrayna-krizinde-2-yilda-10-bin-kisi-oldu-1041867-dunya/>
- “Ukrayna krizinde 2 yılda 10 bin kişi öldü” (23 Şubat 2017). Gazete Vatan, (Erişim) <http://www.gazetevatan.com/ukrayna-krizinde-2-yilda-10-bin-kisi-oldu-1041867-dunya/> (10 Mayıs 2017) .

- “Ukrayna: 21 Adımda Barıştan İç Savaşa” (25 Kasım 2014). Radikal Gazetesi, (Erişim) <http://www.radikal.com.tr/dunya/ukrayna-21-adimda-baristan-ic-savasa-1238574/> (11 Mart 2017)
- “Ukrayna’daki Çatışmalardan Kaçanların Yeni Vatanı Rusya mı?” (7 Mart 2017). Euro News, (Erişim) <http://tr.euronews.com/2017/03/07/ukrayna-daki-catismalardan-kacanlarin-yeni-vatani-rusya-mi#> (30 Nisan 2017).
- “Vse punktı mirnogo plana Poroshenko po Donbassu” (20 Haziran 2014). Vesti-Ukr, (Erişim) <http://vesti-ukr.com/donbass/57644-poroshenko-obnarodoval-mirnyj-plan-po-donbassu> (17 Mayıs 2017).
- ABDULLAHZADE Cavid (2014).“Self Determinasyon ve Ayrılma Açısından Kırım Sorunu”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı:19.
- AKHMETOV, Rinat L., Center for The National Interest, (Erişim) <https://cftni.org/team-member/rinat-leonidovich-akhmetov/> (3 Şubat 2017).
- AKMAN Halil (2014) “Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu”, *Turkish Studies*, Cilt: 9 (1): 11.
- BABİŞ, Ahmet G., “Ukrayna’da “Maidan” Kime Kalacak?” Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/967-ukrayna-da-%25C5%2593maidan-kime-kalacak> (6 Nisan 2017).
- BİLENER Tolga (2007). “Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 13.
- BİLENER Tolga (2004) “Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, der.Erhan Büyükkakıncı, Ankara: Phoenix Yayınları,
- BÜYÜKAKINCI Erhan (2004) “Bağımsızlık Sürecinde Rusya-Ukrayna İlişkileri”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Der.Erhan Büyükkakıncı, Ankara: Phoenix Yayınları,
- ÇİMEN, Ayşegül (3 Mart 2014).“Avrupa’ya Can Feda mı?”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (Erişim) <https://www.setav.org/avrupaya-can-feda-mi/> (29 Nisan 2017).
- DERGAÇEV, Vladimir ve KRİLLOV, Dmitri., (20 Mayıs 2015). “Proyekt ‘Novorossiya’ Zakrıt”, *Gazeta.ru*, (Erişim) https://m.gazeta.ru/politics/2015/05/19_a_6694441.shtml (16 Mayıs 2017).
- DERMAN Giray, S. ve ONGAROVA, Yerkinay (2014), “Ukrayna’da Siyasi Kriz”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 42.
- DİLEK Mehmet, S. (2015) “Rusya Federasyonu’nun Kırım Hamlesine Analitik Bakış”, *Turkish Studies*, Sayı: 14.
- DUNNETT, Chris ve Hromadske International (17 Eylül 2014). “Ukraine’s ‘Battalions’ Army, Explained”, Medium, (Erişim) <https://medium.com/@Hromadske/ukraines-shadow-army-b04d7a683493> (16 Mayıs 2017).
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi madde 1/1.“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, BM Enformasyon

- Merkezi, (Erişim) http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf (17 Mart 2017).
- FRASER, Derek (3 Aralık 2013). "The Refusal of President Yanukovych of Ukraine to Sign at the EU Vilnius Summit on 28 to 29 November, the Association Agreement, Including a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) with the European Union", EucaNet İnternet Sitesi , (Erişim) <http://www.eucanet.org/news/media-tips/6-international-relations/169-the-refusal-of-president-yanukovych-of-ukraine-to-sign-at-the-eu-vilnius-summit-on-28-to-29-november-the-association-agreement-including-a-deep-and-comprehensive-free-trade-area-dcfta-wi> (2 Mayıs 2017).
- GROVE , Thomas, ve BALMFORTH, Richard., (3 Kasım 2014). "Ukraine crisis deepens after rebel vote in east", Reuters, (Erişim) <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-rebel-election-idUSKBN01L3AP20141103> (16 Mayıs 2017).
- GÜLŞEN, Halit., (27 Ocak 2017). "2016'nın unutulmuş savaşı: Ukrayna", Aljazeera, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2016nin-unutulan-savasi-ukrayna> (9 Mayıs 2017).
- HACIOĞLU, Nerdun (4 Aralık 2014). "Rusya lideri Putin: Kırım bizim Kudüs'ümüzdür", Hürriyet Gazetesi, (Erişim) <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-lideri-putin-kirim-bizim-kudus-umuzdur-27709590> (21 Şubat 2017).
- <http://www.ibtimes.com/euromaidan-dark-shadows-far-right-ukraine-protests-1556654> 28 Nisan 2017
- İMANBEYLİ Vügar (2014). "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", *SETA Perspektif*, Sayı: 36.
- İMANBEYLİ Vügar (2014). "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", *SETA Perspektif*, Sayı: 36: 3-4.
- JACOBSEN, Katherine., (20 Mayıs 2014). "Ukraine's Far-Right: Popular or Propaganda?", Aljazeera, (Erişim) <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/05/ukraine-far-right-popular-propaganda-2014520121212590213.html> (28 Nisan 2017).
- JARABİK, Balazs ve BİLA, Yuliya., (17 Haziran 2015). "And Then There Were Five: The Plight of Ukraine's Oligarchs", *Carnegie Moscow Center*, (Erişim) <http://carnegie.ru/commentary/?fa=60429> (16 Mayıs 2017).
- KELLEY, Michael B. (4 Mart 2014). "PUTIN: What Happened In Kiev Was An Unconstitutional Overthrow And Yanukovych Is Still President", Business Insider, (Erişim) <http://www.businessinsider.com/putin-what-happened-in-kiev-was-an-unconstitutional-overthrow-and-yanukovych-is-still-president-2014-3> (4 Nisan 2017).
- KİNSTLER, Linda., (9 Mayıs 2014). "Why is Ukraine's Army So Appallingly Bad?", New Republic, (Erişim) <https://newrepublic.com/article/117710/ukraines-army-small-sovietized-underfunded-and-poorly-trained> (16 Mayıs 2017).

- KOÇAK Muhammed (2015) “Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna”, *SETA*, Sayı: 135: 21.
- KOFMAN, Michael., (22 Şubat 2015). “Don't Doubt the Ceasefire”, *Foreign Affairs*, (Erişim) https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-02-22/dont-doubt-ceasefire?cid=rss-russia_fsu-dont_doubt_the_ceasefire-000000 (11 Mayıs 2017).
- KRAMER, Andrew E. ve GORDON, Michael R., (13 Şubat 2015). “U.S. Faults Russia as Combat Spikes in East Ukraine”, *The New York Times*, (Erişim) https://www.nytimes.com/2015/02/14/world/europe/ukraine-fighting-escalates-ahead-of-truce.html?_r=0 (18 Mayıs 2017).
- LALLY, Kathy (17 Nisan 2014). “Putin’s Remarks Raise Fears of Future Moves Against Ukraine”, *The Washington Post*, (Erişim) https://www.washingtonpost.com/world/putin-changes-course-admits-russian-troops-were-in-crimea-before-vote/2014/04/17/b3300a54-c617-11e3-bf7a-be01a9b69cf1_story.html?utm_term=.5e6f75502c6f (25 Nisan 2017).
- MARSZAL, Andrew (2 Aralık 2013). “Ukraine Protests ‘More Like a Pogrom Than a Revolution’, Says Putin”, *The Telegraph*, (Erişim) <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/10489133/Ukraine-protests-more-like-a-pogrom-than-a-revolution-says-Putin.html> (2 Nisan 2017).
- Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, madde 1/1. “Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, *BM Enformasyon Merkezi*, (Erişim) http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin133.pdf (23 Mart 2017)
- ÖZARSLAN, Bahadır B., (2014). “Soğuk Savaş Sonrasında Kırım’ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 10, Sayı: 39: 101-105.
- ÖZARSLAN, Bahadır, B., (2014). “Soğuk Savaş Sonrasında Kırım’ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 10, Sayı: 39.
- ÖZBAY, Fatih (22 Temmuz 2014). “Ukrayna’da Düşürülen Malezya Uçağı Dengeleri Sarsabilir”, *Aljazeera Türk*, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukraynada-dusurulen-malezya-ucagi-dengeleri-sarsabilir> (6 Mart 2017).
- ÖZDAL Habibe (2014). “Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batı’nın Tutumu”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu-USAK Analiz*, Sayı: 28:3.
- PALASH, Ghosh., (19 Şubat 2014). “Euromaidan: The Dark Shadows Of The Far-Right In Ukraine Protests”, *International Business Times*, (Erişim)
- SARAÇLI Murat (2015). “Rusya Federasyonu’nun Yakın Çevre Politikası’nda Dış Rusların Yeri ve Kırım Meselesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 45: 81
- SARIKAYA Yalçın (2010) “Turuncuya Veda: Ukrayna’nın Kritik Seçimi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25.,

- SHARKOV ,Damien., (15 Mart 2015). “Rebels in Ukraine ‘Not Russia’s Puppets’, Says Putin Aide”, *Newsweek*, (Erişim) <http://www.newsweek.com/rebels-ukraine-not-russias-puppets-says-putin-aide-316051> (11 Mayıs 2017).
- SONNE, Paul., (29 Mayıs 2015). “ ‘Novorossiya’ Falls From Putin’s Vocabulary as Ukraine Crisis Drags”, *Wall Street Journal*, (Erişim) <https://www.wsj.com/articles/novorossiya-falls-from-putins-vocabulary-as-ukraine-crisis-drags-1432936655> (16 Mayıs 2017).
- TECER Ömer Ç. (2014). “Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4.
- TORBAKOV, İgor (2001). “Rusya’dan Ayrı ya da Rusya’nın Bir Parçası Olarak: Ukrayna-Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı”, *Çev. Işık Kuşçu, Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, Sayı: 4: 301.
- TURCHİNOV, Aleksander (14 Şubat 2014). “US, EU, UN Recognize Ukraine’s New Government”, *Tass Russian News Agency*, (Erişim) <http://tass.com/world/720696> (17 Nisan 2017).
- TÜYSÜZOĞLU Göktürk (2016). “Ukrayna, Başarısız Bir Devlet Mi?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 49: 57.
- ÜNSAL, Zeynep E., (5 Ocak 2012). “Türkiye’de Self Determinasyon Neden Mümkün Değildir?”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (Erişim) http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2012/01/05/6441/turkiyede-self-determinasyon-neden-mumkun-degildir#_ftn (29 Mart 2017).
- WALKER, Shaun (18 Aralık 2013). “Vladimir Putin Offers Ukraine Financial Incentives to Stick with Russia”, *The Guardian*, (Erişim) <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/17/ukraine-russia-leaders-talks-kremlin-loan-deal> (3 Mayıs 2017).

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE YUNANİSTAN'IN I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ

İsmigül ÇETİN*

ÖZ

Gudi Darbesi ve ardından Eleftherios Venizelos'un iktidara gelmesi sonucunda Yunanistan'da büyük bir değişim başlamıştır. Yunanistan'ın Balkan Savaşlarında kazandığı büyük zafer Megali İdea'nın gerçekleştirilebileceği düşüncesini kuvvetlendirmiş ve bu düşünce hem devlet adamlarını hem de toplumu etkilemiştir. Bu düşüncenin en önemli savunucularından olan Venizelos, I. Dünya Savaşı'nı Megali İdea'yı gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmüş ve savaşı kazanacaklarına kesin olarak inandığı İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmek istemiştir. Ancak Yunan devlet adamlarının tamamı aynı görüşü paylaşmamış, Venizelos başta Kral Konstantin olmak üzere Alman yanlısı devlet adamları ile karşı karşıya gelmiştir. Başlangıçta Venizelos iktidardan uzaklaşmış, ancak Haziran 1915'de yapılan seçimleri kazanarak yeniden iktidara gelmiştir. Fakat Kral Konstantin ile aralarındaki fikir ayrılıkları nedeniyle istifa etmiş, yapılan seçimlere de katılmayarak siyaset dışı kalmıştır. Bu durum Milli Bölünme denilen sürecin başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte İtilaf Devletleri Yunanistan'ı hem ekonomik hem de askeri baskı altına almışlar ve ülkenin birçok yerini işgal etmişlerdir. Atina'daki Osmanlı sefiri Galip Kemalî Bey Yunanistan'ı İtilaf Devletlerinden uzaklaştırmak ve tarafsız kalmasını hatta Osmanlı Devleti ile ittifak yapmasını sağlamak için çaba sarf etmiştir. Ancak Milli Bölünme'nin galibi Selanik'te ayrı bir hükümet kuran Venizelos olmuş ve iktidarı ele geçirerek Kral Konstantin'in tahttan indirilmesini sağlamış ve Yunanistan'ı İtilaf Devletlerinin yanında savaşa dâhil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Galip Kemalî Bey, Venizelos

ABSTRACT

As a result of the Goudi Coup and the coming of Eleftherios Venizelos in power, a great change began in Greece. Greece's great victory in the Balkan Wars strengthened the thought that Megali Idea could be realized, and this thought affected both statesmen and society. Venizelos, one of the most important advocates of this thought, saw the World War I as an opportunity to realize Megali Idea and wanted to enter into the war with the Entente Powers, which was firmly believed would win the war by him. On the other hand all Greek statesmen didn't

*Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yozgat, ORCID: 0000-0001-6143-1259, E-posta: ismigul.cetin@bozok.edu.tr

share the same view, Venizelos faced pro-German statesmen, especially King Constantine. Initially Venizelos departed from power, but came back to power after winning the elections held in June 1915. However, he resigned due to differences of opinion with King Constantine and remained out of politics by not participating in elections. This caused to begin the process called the National Schism. In this interval, the Entente States put Greece under both economic and military constraints and occupied many parts of the country. The Ottoman ambassador in Athens Galip Kemalî Bey made an effort to quit Greece from the Entente States and to maintain its neutrality and even make an alliance with the Ottoman State. However, Venizelos who founded a separate government in Thessaloniki was the founder of the National Schism, and deposed King Constantine and included Greece in the war along side the Entente Powers.

Keywords: Greece, First World War, Ottoman State, Galip Kemalî, Venizelos

20. yy neredeyse bütün dünyada olduğu gibi Yunanistan'da da oldukça sancılı başlamıştır. Ticaret, sanayi ve tarımda yaşanan sorunlar Yunan Hükûmeti tarafından çözümlenememiş, kentli nüfus sürekli artmış, tüccarlar, sanayiciler haklarını korumak için kooperatiflerde, derneklerde bir araya gelirken, işçiler de sendikalar kurmaya başlamış, çiftçiler ise çeşitli ayaklanmalarla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Aynı dönemde küçük ve orta sınıf ailelerin çocuklarına subay olma yolu açılmış, böylece ordu içerisinde gelir seviyesi yüksek sınıflar ile gelir seviyesi düşük olan sınıflar ve bu sınıfların fikir duygu ve ideolojilerini benimseyip temsil eden subaylar ortaya çıkmıştır. Bu askeri sınıflar ile hükûmet arasında yaşanan gerginlik, 14 Ağustos 1909'da ayaklananların toplandığı Atina banliyösünün adıyla anılan ve Yunanistan'daki ilk askeri darbe olan Gudi Darbesi'nin başlamasına neden olmuştur. Bu darbe milliyetçi öğrenciler ve siviller tarafından da desteklenmiş, Başbakan Theotikis liderliğindeki hükûmet ayaklananların isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Darbecilerin en önemli talebi Megali İdea'ya¹ bağlılıktır. Bu darbenin en önemli sonuçlarından biri, şeklen de olsa hâlâ Osmanlı toprağı sayılan Girit'de yaşayan siyasetçi Eleftherios Venizelos'un darbeciler tarafından Yunanistan'a davet edilerek, hem reformların hem de Yunan siyasetinin lideri konumuna yükseltilmiş olmasıdır (Erdem 2010: 70-75; Koliopoulos vd. 2010: 66-67).

Darbe sonrası Venizelos'un önerisiyle Stefanos Dragumis geçici bir hükûmet kurmuş, ardından 8 Ağustos 1910'da seçimler yapılmıştır. Venize-

¹Megali İdea veya Great Idea (Büyük Fikir) Yakın Doğu'da Yunanlıların yaşadığı bütün bölgeleri İstanbul başkent olmak üzere tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu deyim, ilk ortaya atan bağımsız Yunanistan'ın ilk siyasetçilerinden biri olan Ioannis Kolettis'dir. Kolettis 1844'de Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmasında "*Yunanistan Krallığı, Yunanistan'ın tamamı değildir; sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Millet (yani Yunanlılar) sadece Krallık içerisinde yaşayanlar değil, aynı zamanda Yanya'da, Teselya'da, Seres'de, Edirne'de, İstanbul'da, Trabzon'da, Girit'e, Sisam'da ve Yunan tarihi veya Yunan ırkıyla bağlantılı diğer yerlerde yaşayanlardır.*" (Clogg 2013: 47).

los seçim kampanyasına resmen katılmadan bağımsız milletvekili olarak seçilmiş, ardından Kral Georgios tarafından başbakan olarak atanmış ve 22 Ağustos 1910'da Liberal Parti (Kommo Ton Fileleftheron)'yi kurmuştur. Ancak Venizelos ile çoğunluğu muhafazakârlardan oluşan Meclis arasında çatışma çıkmış, Venizelos, Kral'ı yeni seçime gidilmesi konusunda ikna etmiş, 28 Kasım 1910'da yapılan seçim sonucunda Venizelos Meclis'te çoğunluğu elde etmeyi başarmıştır. Böylece parlamento desteğini elde eden Venizelos, Yunanistan tarihi için oldukça önemli olan reform dönemini başlatmıştır (Koliopoulos vd. 2010: 68; Demiröz 2005: 298; Erdem 2010: 76-78).²

Venizelos, 1911'de daha liberal yeni bir anayasa çıkartmış, askeri alanda yaptığı reformlar sayesinde Yunanistan'ı askeri açıdan güçlendirmiştir. Mart 1912'de yeni seçimler yapılmış, Venizelos bu seçimden de zaferle ayrılmıştır. Ama hem Venizelos hem de Yunanistan asıl atılımını Balkan Savaşları ile yapmış, bu savaşların sonunda Yunanistan, Yanya'yı, Selanik'i, Güney Makedonya'yı, Girit'i ve Ege Adalarını işgal ederek hem yüzölçümünü hem de nüfusunu iki katına çıkartmayı başarmıştır. Bu Yunanlılara ve Venizelos'a Megali İdea'nın gerçekleşebileceğine dair büyük bir ümit vermiştir (Progonati 2014: 108; Erdem 2010: 80).

Balkan Savaşlarının sonlarına doğru Yunanistan'da önemli bir gelişme olmuş, Kral Georgios 18 Mart 1913'te Selanik'te, kimilerine göre dengesiz yada anarşist, kimilerine göre ise yabancı güçlerin aleti olan Shinas isimli biri tarafından öldürülmüştür. Georgios'un İngiliz yanlısı olduğu bilinmektedir. Buna karşılık Veliiaht Konstantin Alman yanlısıdır. Dönemin Yunan yazarları Kral Georgios'un Alman çıkarlarına kurban gittiğine inanmışlardır. Zira Georgios'un ölümünden sonra Konstantin tahta çıkmıştır (Erdem 2010: 83).

I. Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan, Balkan Savaşlarında elde ettiği toprakları Bulgarlara ve Osmanlı Devleti'ne karşı koruma kaygısı yaşamıştır. Bulgaristan ile Makedonya konusunda çatışma yaşayan Yunanistan, Osmanlı Devleti ile de Ege Adaları nedeniyle karşı karşıya kalmıştır (Yellice 2016: 207). Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'ın eline geçen Limni, Sakız, Midilli, Gökçeada ve Bozcaada'nın statüsü, savaş sonunda imzalanan Bükreş, Londra ve Atina Antlaşmalarına rağmen kesinleşmemiş, iki ülke kesin kararın Avusturya-Macaristan, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya tarafından verilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu devletler 13 Şubat 1914'de iki devlete tebliğ ettikleri karar ile Meis, Gökçeada ve Bozcaada'yı Osmanlılara, diğer adaları ise Yunanlılara bırakmışlardır (Özman 1988: 198; Yellice 2017: 104-105). Ege Adaları özellikle Sakız ve Midilli Osmanlı Devleti için Anadolu'nun hem Oniki Adalara yerleşmiş olan İtalya'ya hem de Yunanistan'a karşı korumak için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle Osmanlı Hükûmeti kararı kabul etmemiş, gerekirse savaşarak

² Demiröz 1910 yılındaki ikinci seçimin tarihini Aralık 1910 olarak vermektedir (Demiröz 2005: 298).

adaların geri alınacağını bildirmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin bu tutumu, aynı anda Bulgar tehdidi ile de karşı karşıya kalan Yunanistan'ı korkutmuş ve meselenin çözümlenmesi için İngiltere'nin Türklere baskı yapmasını istemiştir (Yellice 2017: 106-107). Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında çıkan bir savaşın bütün Balkanları etkilemesinden korkan İngiltere, iki ülkeyi uzlaştırma girişimlerinde bulunmuştur. Venizelos, gerek İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği göremediği için, gerekse aralarında ittifak antlaşması olmasına rağmen Sırbistan'ın Yunanistan'a yardıma gelemeyeceğini itiraf etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile hazırlıksız bir savaşa girmekten çekinmiş, bu nedenle İngiltere'nin çağrısını kabul etmiştir. Sonuç olarak 21 Temmuz 1914'de Brüksel'de Osmanlı Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında görüşmeler başlamıştır (Yellice 2016: 208-209). Hatta konuyu çözümlenmek amacıyla Yunan Başbakanı Venizelos ile Sadrazam Sait Halim Paşa arasında Brüksel'de bir görüşmenin yapılması kararlaştırılmış, Venizelos Atina'dan ayrılarak Münih'e kadar gitmiş ve Sait Halim Paşa'yı orada beklemiştir. Tam bu sırada Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı ve eşi öldürülmüş, dolayısıyla görüşme yapılmadan Venizelos Atina'ya dönmek zorunda kalmıştır (Söylemezoğlu 1946: 204).

Ege Adaları dışında Müslüman ve Rum azınlıklara uygulanan muamele konusu iki ülkeyi neredeyse savaş durumuna getirmiştir. Yunanistan, Osmanlı Devleti'ndeki Rumlara karşı kötü muamelede bulunduğunu iddia ederken, Türk Hükûmeti de Makedonya'da yaşayan Müslümanlara karşı kötü muamelede bulunduğunu ve hatta katliamlar yapıldığını iddia etmiştir. 12 Haziran 1914'de Venizelos Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada bu mesele nedeniyle iki ülkenin savaşabileceğini söylemiştir (Yellice 2016: 207-208). Bu dönemde iki ülke arasında büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Venizelos'un teklifi üzerine Makedonya'daki Müslüman ahali ile Aydın vilayetindeki Rumların mübadele edilmesi fikri ortaya çıkmış ve bu amaçla müzakereler başlamıştır (BOA, DH.EUM.EMN 116-67/001. BOA, DH.ŞFR. 41-141/001). Ancak hem Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a göç ettirilmesi Megali İdea için iyi bir gelişme olmayacağından Yunanistan isteksiz davrandığı, hem de kısa süre sonra I. Dünya Savaşı patlak verdiği için bütün bu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (Çetin 2010: 155 vd.).

Aynı dönemde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Alman yanlısı bir ittifak kurulmasını isteyen Alman İmparator'u Wilhelm, Yunan Kralı Konstantin'e gizli mektuplar göndererek Yunanistan'ın bazı tavizler vererek Osmanlı Devleti ile anlaşması için baskı yapmıştır (Yellice 2016: 209). Kısacası Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin oldukça belirsiz olduğu bir süreçte I. Dünya Savaşı başlamıştır.

1. I. Dünya Savaşı ve Yunanistan

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Lloyd George'un Başbakan olduğu İngiltere'nin liderliğindeki İtilaf Devletleri ve Almanya'nın başı çektiği İttifak Devletleri Balkan devletlerini kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ve Avusturya'ya karşı Sırbistan, Bulgaristan ve

Yunanistan'ın ittifak yapması için çabalarken, Almanya daha çok Bulgaristan'ın kendi yanında savaşa girmesini, Yunanistan'ın ise tarafsız kalmasını istemiştir. İki tarafın bu siyasetleri Yunanistan'daki iç siyaseti de etkilemiş, ülke içerisinde iki grubun taraftarları ve bu taraftarlar arasında çatışma ortaya çıkmıştır (Erdem 2010: 88).

İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesine kadar Yunanistan'ın iç ve dış siyasetine mesafeli davranmıştır (Ovalı 2007: 181). İngiliz Başbakanı Lloyd George başlangıçta Yunanlılara karşı uzak bir siyaset izlemiştir. Ona göre Osmanlı Devleti çökmeli ve Balkanlardaki en değerli devlet olan Bulgaristan bu durumdan büyük kazançlar elde etmelidir. Ancak bir süre sonra fikirleri değişmiş, Yunan taraftarı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu değişimde etkili olan sebeplerden biri Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra bölgede İtalya'nın etkili olacağı korkusu, bir diğeri de Venizelos'dur. Lloyd George, Venizelos ile 1912 Aralığında veya 1913 Ocağında Yunanistan'daki Argostoli Limanı'nın geçici olarak İngiliz deniz kuvvetlerinin kullanımına bırakılması, karşılığında da Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi yönündeki İngiliz gayri resmi önerisini görüşmek için bir araya gelmişlerdi (Smith 2012: 148-149; Kaloudis 2014: 16-17).³ Ayrıca İngiliz milletvekili Sir Arthur Crossfiel'in Yunan eşi Lady Crossfiel ile Rum kökenli bir silah tüccarı olan ve Venizelos Hükûmeti'ne para ve silah yardımında bulunan Basil Zaharoff⁴, Lloyd George'un Yunan davasını kucaklamasında etkili olan isimlerdir (Kaloudis 2014: 16-17; Erdem 2010: 88-89). Sonuçta İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile ortaya çıkacak boşlukta Akdeniz'i dolayısıyla Hindistan yolunu koruyacak dost devlet olarak Yunanistan'ı seçmiştir (Goldstein 1989: 339).

Yunanistan savaşın başında aralarındaki problemlerin henüz çözülmediği Osmanlı Devleti'nin tavrının tam olarak kestirememesi nedeniyle kesin bir siyaset belirleyememiş sonuçta tarafsızlık politikası yürütmeye başlamıştır (Yellice 2016: 209). Daha Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a savaş ilan etmeden önce Yunanistan, elçileri vasıtasıyla Avrupa devletlerine tarafsız kalacağını ancak Bulgaristan dâhil olursa, 1913 tarihinde imzalan Sırp Yunan ittifaknamesine uygun olarak Sırbistan'a yardım edeceğini bildirmiştir. Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan ettikten sonra da Yunanistan tarafsızlık konusunda ısrarcı görülmüş, hatta Yunan Dışişleri Bakanı Streit, Osmanlı Devleti'nin Atina sefiri Galip Kemalî Bey'e Yunanistan, Romanya ve Osmanlı Devleti'nin ortak tarafsızlık ilan etmesini önermiş, Bulgaristan'a da bu öneride bulunacağını bildirmiştir. Galip Kemalî Bey'in de desteklediği bu önerinin içinde sadece ortak tarafsızlık ilanı yoktur. Streit, başka bir devletin saldırısına uğranıldığı takdirde birbirlerine yardım taahhüdünü de içeren bir ittifak ima etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 205-206).

³ Kaloudis 1914 olarak vermiştir.

⁴ Basil Zaharoff'un faaliyetleri için bkz. (Maiolo ve Insall 2012: 819-839).

Yunan Hükûmetinin savaşa girip girmeme konusunda öncelikli olarak takip ettiği diğer konu ise Bulgaristan'ın tutumudur. Galip Kemalî Bey'in 2 Ağustos 1914'de gönderdiği telgrafa göre Yunan Başbakanı Venizelos "*Bulgaristan seferberlik ilan ederse Yunanistan'ın da seferberlik ilan edeceğini*" bildirmiştir (BOA, DH.EUM.3. ŞUBE, 1-9/1; Söylemezoğlu 1946: 208). 30 Temmuz 1914 tarihinde Bulgaristan tarafsızlığını ilan ederek (Söylemezoğlu 1946: 206) Yunanistan'ın bir süre daha tarafsız kalmasına katkıda bulunmuştur.

Sırbistan ve Avusturya arasında başlayan savaş kısa sürede umumi bir harbe dönüşmüş, 1 Ağustos 1914'de Almanya, Fransa ve Rusya'ya harp ilan etmiştir. Buna rağmen Venizelos Galip Kemalî Bey'e Yunanistan'ın tarafsızlık konusunda kararlı olduğunu bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 208). Ancak Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'de genel seferberlik ilan etmesi ve iki Alman gemisini satın aldığını duyurması Venizelos'un tarafsızlık politikasını gözden geçirmesine sebep olmuştur. Zira Yunan Başbakanı'na göre Osmanlı Devleti'nin bu hareketleri Almanya'nın yanında savaşa gireceğinin ve Balkan Savaşlarında kaybettiği toprakları geri kazanmaya çalışacağıının bir kanıtıdır. Ona göre Osmanlı savaşa girerse kendilerinin tarafsız kalması imkânsızdır. Çünkü savaşı kesin olarak İtilaf Devletlerinin kazanacağına inanmıştır. Yunanistan kazanan tarafta, Osmanlı Devleti ise kaybeden tarafta yer alırlarsa, Yunanistan Megali İdea'yı gerçekleştirmek için büyük bir şans elde edecektir. Böylece Trakya, İzmir hatta İstanbul'u elde etme, dolayısıyla büyük Yunanistan'ı kurma fırsatı ortaya çıkacaktır. Aksi bir durumda yani Osmanlı Devleti'nin yer alacağı bir harbe Yunanistan katılmazsa ve Türkler kazanırsa, Yunanistan'ın Anadolu'ya yakın adaları tamamen kaybedeceğinden ve Anadolu'daki Helenizm'in tamamen ortadan kalkacağından korkmuştur (Yellice 2016: 209-2010). Osmanlı Devleti'nin yenilmesi durumunda ise Anadolu'daki Helenizm'in yabancı hâkimiyetine gireceğini düşünmüştür. Ona göre her iki örnekte de Yunanistan savaşa katılmazsa ve İtilaf Devletlerinin zaferine katkıda bulunmazsa kaybeden olacaktır. Kısacası bu savaş Yunanistan için çok büyük bir fırsat sunmuştur (Kaloudis 2014: 11).

Venizelos'un bu fikirleri Yunan devlet adamalarının tamamı tarafından paylaşılan fikirler olmamış, çoğunluğu Almanya'da eğitim almış devlet adamları Almanya'nın bu savaşta yenilebileceğine inanmamışlardır. Bunların başında Kral Konstantin gelmektedir (Söylemezoğlu 1946: 215). Heidelberg Üniversitesi'nde ve Berlin Askeri Akademisi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Alman Genel Kurmay Başkanlığı'nda öğrenci subay olarak kısa bir süre geçirmiş, ardından da 2. Prusya Piyade Alayı'nda hizmet etmiş olan Konstantin, 1889'da Alman İmparatoru'nun kız kardeşi Sophia ile evlenmiştir. Hem eşinin hem de aldığı Alman eğitiminin etkisi altında kalan Konstantin anayasa ve parlamento gibi liberal fikirlere çok inanmamış ve muhafazakâr bir siyaset takip etmiştir. Dolayısıyla liberal olan Venizelos ile karşı karşıya kalmıştır (Kaloudis 2014: 12).

Kral savaşı Almanya'nın kazanacağına inandığı için İtilaf Devletlerinin tarafında savaşa katılma fikrine karşı çıkmıştır. Aslında Megali İdea'nın gerçekleşmesi konusunda o da çok isteklidir. Ancak henüz Balkan Savaşlarının yorgunluğunu atamamış olan Yunanistan'ın yeni bir savaşa girerek kazanımlarını riske atacağından korkmuş, bu nedenle savaşa katılma konusunda en azından aceleci davranılmamasını istemiştir (Abbott 1922: 9). Galip Kemalî Bey'e göre Konstantin'in İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmeyi reddetmesinin nedenlerinden bir de bir İtilaf zaferinin Slavizmin güçlenmesine, güçlü bir Slavlığın da gelecekte Yunanistan için önemli tehlikelere neden olacağına dair inancıdır (BOA.HR.SYS. 2384-6/1).

Konstantin yalnız İtilaf Devletleri yanında değil Almaya yanında savaşa katılma konusunda da isteksiz davranmıştır. Daha 31 Temmuz 1914'de Alman İmparatoru, Kral Konstantin'i Almanya'ya katılmaya davet etmiştir. Bu davette İmparator, kendilerine katılırsa Yunanistan'ın Balkanlardaki Rus baskısından kurtulmak için bir fırsat elde edeceğini iddia ederken, beklentilerinin aksine Yunanistan diğer bloğu tercih ederse aynı anda İtalya, Bulgaristan ve Türkiye'nin saldırısına maruz kalacağı ve kendisi ile Kral arasındaki kişisel ilişkilerin de bozulacağı tehdidinde bulunmuştur. Kral Konstantin, 2 Ağustos 1914'de verdiği cevapta Yunanistan'ın çıkarlarının tarafsızlık ve Balkanlarda Bükreş Antlaşması ile ortaya çıkan statükonun devamı olduğunu bildirmiştir (Abbott 1922: 9). Konstantin, Almanya'nın savaşı kazanacağına inansa da bu daveti Bulgaristan ile Makedonya sorunun büyüyeceği endişesi ile kabul etmemiştir (Yellice 2016: 212). Alman İmparatoru 4 Ağustos 1914'de de Berlin'deki Yunan elçisi vasıtasıyla Kral Konstantin'e Türkiye ile Almanya arasında bir ittifak yapıldığını, Akdeniz'deki Alman gemilerinin birlikte hareket etmek üzere Türk donanması ile birleşeceğini, Romanya ile Bulgaristan'ın da Almanya taraftarı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bunun son çağrı olduğunu söylemiş ve eğer Yunanistan Almanya yanında savaşa katılmazsa ilişkilerin kesileceği tehdidinde bulunmuştur (The Greek White Book 1918: 49-50). Konstantin, bu yine diplomatik bir cevap vererek, kişisel sempatisinin ve politik görüşlerinin Almanya yanlısı olduğunu belirtmiş ancak Akdeniz, Fransız ve İngiliz donanmalarının insafındayken ve bunlar Yunan limanlarını ve adalarını tehdit ederken İtilaf Devletleri aleyhinde bir taraf tutamayacağını açıklamıştır (Abbott 1922: 10). Alman İmparatoru Konstantin'in ret cevabına rağmen Yunanistan ile ilişkileri kesmemiş, aksine Balkanlarda Yunanistan ile Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı bir ittifak kurulması için çaba göstermiştir (Söylemezoğlu 1946: 210 vd).

Venizelos'a karşı çıkan bir diğer isim Genel Kurmay Başkanlığı'na vekâlet eden Albay İoannis Metaksas'tır. Metaksas, bu savaştan İtilaf Devletlerinin değil İttifak Devletlerinin galip geleceğine ve Balkan devletlerinin savaşa katılmasının sonucu değiştirmeyeceğine inanmıştır. Metaksas da dâhil Kral taraftarları Yunanistan'ın askeri ve idari potansiyelinin ötesinde olduğu için yapılacak bir Anadolu harekâtına karşı çıkmışlardır. Onlar Almanya'yı Helenizm'in doğal garantörü olarak görmüşlerdir. Onlara göre

Almanya yanında savaşa girmelerinin önündeki tek engel İtilaf Devletlerinin denizlerdeki üstünlüğüdür. Sonuç olarak tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir (Kaloudis 2014: 12-13).

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi Venizelos'u oldukça tedirgin etmiştir ancak Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi konusunda oldukça hevesli görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alacağına kesin gözüyle bakmakla birlikte Galip Kemalî Bey ile yaptığı görüşmelerde Yunanistan'ın tarafsız kalacağı konusunda ısrarcı davranmıştır. Hatta Sait Halim Paşa ile yapılması planlanan ancak Avusturya Veliahdi'nin öldürülmesi nedeniyle gerçekleşmeyen Adalar meselesi ile ilgili görüşmenin yapılması konusunda Osmanlı tarafı isteksiz davranırken, o ısrarcı olmuştur (Söylemezoğlu 1946: 210-211).

Atina'da, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldıracağına dair söylentiler yayıldıkça ve bu durumda Yunanistan'ın tarafsız kalması konusunda Alman sefiri Kral'ı etki altına almaya çalıştıkça Kral Konstantin ile Venizelos arasındaki fikir ayrılıkları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bulgar saldırısı karşısında Sırbistan'a yardım edilmemesi durumunda Venizelos'un istifa edebileceği söylentileri yayılmıştır. Aynı dönemde İtilaf Devletlerinin özellikle de İngiltere'nin Yunanistan'ın savaşa kendi tarafında dâhil olması için çaba sarf etmeye başladığına dair dedikodular başlamıştır. Önce İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a Aydın vilayetine asker çıkarması konusunda baskı yaptığı ardından da İngiltere'nin Atina'daki sefiri Sir Elliot'ın Mondros Limanı ile Korfu Adası civarında bir başka limanın İtilaf donanması tarafından üs olarak kullanılması için Yunan hükûmetinin onayını talep ettiği duyulmuştur. Galip Kemalî Bey birinci dedikodu hakkında kesin bir malumat alamamış ancak hem Venizelos hem de Yunan Dışişleri Bakanı Streit ikinci dedikodunun gerçek olmadığını belirtmişlerdir. Lakin Galip Kemalî Bey İngiltere tarafından böyle bir talebin gerçekleştirildiği konusunda emindir. Sadrazam Sait Halim Paşa, Galip Kemalî Bey'den İtilaf Devletlerinin taleplerinin kabul edilmesinin tarafsızlığı zedeleyeceği konusunda Yunan Hükûmeti'ni uyarmasını istemiştir (Söylemezoğlu 1946: 213-215).

Venizelos, Galip Kemâli Bey'e İtilaf tekliflerinin gerçek olmadığını söylese de Yunanistan için bir fırsat olarak gördüğü bu savaşa girmek için çaba harcamaya başlamıştır. İlk teşebbüsü 18 Ağustos 1914'de gerçekleşmiştir. Hükûmet toplantısında Dışişleri Bakanı Streit, Rus elçisinin Sırbistan'a yardım etmek için Avusturya ile savaşmak üzere 150.000 asker gönderilip gönderilemeyeceğini sorduğunu belirtmiş, Venizelos ise davet etmeleri halinde bütün Yunan kuvvetlerini İtilaf Devletlerinin kullanımına sunmaya hazır olduğunun bildirilmesini istemiştir. Streit, resmiyette böyle bir davet olmadığı gerekçesi ile bunu reddetmiş en azından kısa bir süre beklenilmesini istemiştir. Ancak Venizelos zaman kaybetmek istemeyerek direktmiş Streit kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki bir demecinde Venizelos, bu teklifin Türkiye'nin İtilaf Devletleri aleyhinde savaşa girmesi şartıyla yapıldığını ifade etmiştir (Abbott, 1922: 12-13). Bu hükûmet toplantısından bir gün sonra yani 19 Ağustos 1914'te Atina'daki İngiliz elçisi İngiltere Dı-

şişleri Bakanı Edward Grey'e yolladığı mesajda Venizelos'un önceki akşam kendisini ziyarete geldiğini ve Kral ve kabinenin tam onayıyla ihtiyaçları olduğu anda Yunanistan'ın bütün askeri gücünü İtilaf Devletlerinin emrine sunduğunu bildirmiştir (Kaloudis 2014: 13).

Kral Konstantin, İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girme fikrine karşı olmasına rağmen Venizelos'un bu teşebbüsünü onaylamıştır. Lloyd George'a göre bunun sebebi Venizelos'un onu savaşın galibinin İtilaf Devletleri olacağı ve bu durumda Yunan limanlarının ve adalarının İngiltere donanmasının merhametine kalacağına inandırmış olmasıdır (George 1938: 1209; Kaloudis 2014: 18). Ayrıca Kral, İtilaf Devletlerinden hiçbir şekilde harbe iştiraki için Yunanistan'a resmi bir çağrı yapılmadığı için İtilaf Devletlerinin Yunanlıları yanlarında harbe dâhil edeceğine inanmamış ve Venizelos'un isteğinin sadece harbe iştirak koşullarını görüşmek olduğuna yönelik fikri yüzünden Venizelos ile anlaşmayı tercih etmiştir. Tarafsızlığı sürdürecektir bir hükümetin Venizelos'un desteği olmadan varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını farkında olan Kral, Venizelos ile uyumlu hareket etmek zorunda kalmıştır. Üstelik Balkan Savaşları sonucunda Megali İdea kapsamındaki toprak kazanımları nedeniyle Yunanlılar arasından popüler bir lidere dönüşen Venizelos'a açıkça karşı çıkmaya cesaret edememiştir (Yellice 2016: 212). Sonuçta Kral öngörüsünde haklı çıkmış, Venizelos'un bu teklifi İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. İtilaf Devletleri cevaplarında açıkça memnuniyetlerini dile getirmişler ancak Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nin tarafsızlıktan ayrılmasına neden olacak şeyleri engellemek için çaba göstermesini istemişlerdir (Abbott 1922: 13).

İtilaf Devletlerinin o anda Balkanlar ile ilgili temel politikaları Osmanlı Devleti'ni mümkün olduğunca savaş dışında tutmak böylece bölgedeki dengeyi korumak olmuştur. Yunanistan harbe girerse Türklerin ve Bulgarların Almanya yanında yer alacaklarını ve Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldıracağını, böylece Balkanlardaki dengenin bozulacağını düşünmüşlerdir. İtilaf Devletlerine göre Yunanistan savaş öncesinde olduğu gibi Balkan ittifakı kurmaya çabalamalı ve Balkanlarda çatışmadan kaçınmalıdır. Ayrıca Yunanistan'ın harbe girmesine, İstanbul üzerinde çakişan çıkarlar yüzünden Rusya'nın karşı çıkacağını da düşünmüşlerdir. Sonuç olarak İtilaf Devletleri Yunanistan'ın kendilerinin yanında savaşa katılması yerine tarafsız kalmasını tercih etmişlerdir (Yellice 2016: 213). İtilaf Devletleri savaşın başından itibaren Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir anlaşma imzalanması için uğraşmışlardır. Bulgarlar ile müzakerelere başlamışlar, daha Ağustos 1914'te Yunanistan'a Kavala ve Edessa'nın Bulgaristan'a bırakılmasını teklif etmişlerdir. Ancak bu teklif Yunanistan tarafından reddedilmiştir (Kaloudis 2014: 13). Buna rağmen İtilaf Devletleri Balkan ittifakı fikrinden uzun süre vazgeçmemişler, süreç içerisinde benzer tekliflerle ortaya çıkmışlardır.

Venizelos, İtilaf Devletlerinin tavrına ve Kral Konstantin'in muhalefetine rağmen savaşa girme konusunda çaba göstermeye devam etmiştir. 5-11 Eylül 1914 tarihinde Almanlar ve Fransızlar arasındaki Marne Savaşı öncesinde Konstantin'e başvurarak İtilaf Devletlerine "*Osmanlı Devleti savaşa*

katıldığı takdirde Yunanistan'ın İtilaf Devletlerinin yanında yer alma konusunda kararlı olduğunu" belirten bir mesaj daha gönderilmesini istemiştir. Kral, bu isteğe önce kabul etmemiştir. Çünkü savaşta Alman üstünlüğü ortaya çıkmış, Alman orduları Paris'in 70 km yakınına yaklaşmışlardır. Kral savaşın sonucunu beklemek istemiş ama Venizelos, İtilaf Devletlerinin zor bir anında yapılacak yardım teklifinin daha değerli olduğunu ifade ederek ısrar etmiştir. Hatta savaşı Fransa kaybederse istifa etmeyi vaat etmiştir. Belki de bu vaadin etkisiyle Kral, Venizelos'un isteğini kabul etmiş, İtilaf Devletlerine yeni bir başvuru yapılmış, ancak yine İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Ama savaş konusunda Venizelos haklı çıkmış, Almanlar Fransızlar karşısında yenilmiş, dolayısıyla Venizelos'un istifa etmesi gerekmemiştir (Yellice 2016: 213-214).

Bu dönemde Osmanlı Hükümeti Roma sefirinin gönderdiği istihbarata nazaran ve muhtemelen Kral Konstantin'in Venizelos'un bu teşebbüslerine onay vermesi nedeniyle, Kral'ın bir şark devletinin İttifak Devletleri lehinde savaşa girmesi durumunda Yunanistan'ın da İtilaf Devletleri yanında savaşa girme kararı aldığı konusunda endişelenmeye başlamıştır. Hatta Roma sefirinin istihbaratına göre o sırada, Dışişleri Bakanı Streit'in istifa etmesinin nedeni Venizelos ve Kral'ın İtilaf Devletleri yanında savaşa girme kararlarına karşı çıkmasıdır (BOA.HR.SYS. 2384-6/5 ve 6). Galip Kemalî Bey Kral'ın tarafsızlık konusundaki kararlılığı hakkında emin olduğunu bildirerek bu endişeleri gidermeye çalışmıştır. Ona göre Osmanlı Devleti Rusya'ya saldırdığı takdirde yada Bulgaristan Sırbistan'a saldırdığı zaman bile Yunanistan tarafsızlık politikasını sürdürecektir. Ama bu durumda Venizelos'un istifa etmesi gerekmektedir (BOA, HR.SYS. 2384-22/1 ve 2. Söylemezoğlu 1946: 217-220).

Venizelos da Galip Kemalî Bey ile yaptığı her görüşmede Yunanistan'ın tarafsız kalacağını tekrar etmiş, ancak Bulgarların Sırbistan'a saldırmaması şartını öne sürmüştür. Hatta Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını, illaki savaşa girecek olursa da kendilerinden uzakta savaşmasını temenni ettiğini söylemiştir. Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombaladığı haberleri geldiğinde bile Galip Kemalî Bey'e "*Karadeniz bizi alakadar etmez*" demiştir. Fakat Yunan Başbakanı Alman sefirine Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girdiğinde Yunanistan'ın tarafsızlığını sürdürebilmesi için Osmanlı hükümetinin Rumlara iyi davranması ve Rum muhaceretini önlemesi şartını öne sürmüştür. Aynı şartı Galip Kemalî Bey'e de iletmiştir (Söylemezoğlu 1946: 221).

Venizelos'un Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa gireceği tezi doğru çıkmış, 2 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti savaşa dâhil olmuştur (Kaşığıun 2014:263).⁵ Galip Kemalî Bey Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiğini Sait Halim Paşa'dan 12 Kasım 1914'de aldığı telgrafla öğrenmiş ve bu durumu Yunan Hükümeti'ne bir nota ile bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 222). Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin paylaşılması meselesi İtilaf Devlet-

⁵ Ali Kaşığıun eserinde bu tarihi 20 Teşrin-i evvel 1914 olarak vermiştir.

leri arasındaki en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Böylece İtilaf Devletleri İtalya ve Yunanistan gibi potansiyel müttefiklerine toprak vaa-dinde bulunma fırsatı da elde etmişlerdir (Kaloudis 2014: 14).

Venizelos öngörüsünde haklı çıkmasına ve İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katılma isteğine rağmen Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra da Yunanistan tarafsız kalmaya devam etmiştir. Venizelos 17 Kasım 1914'de Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Yunanistan'ın tarafsız kalacağını ve kısa süre önce iki savaş atlatmış Balkanlarda savaşın yayılmasını istemediğini iddia etmiş, ancak Sırbistan ile 1 Haziran 1913'te yapılan ve Bulgaristan veya başka bir devletin saldırısı durumunda Yunan desteğini vaat eden ittifak anlaşmasının kendilerine yüklediği sorumlulukları da hatırlatmaktan çekinmemiştir (Kaloudis 2014: 11, 13). Kısacası Venizelos, her an savaşa katılabileceklerinin sinyalinin vermiştir.

Osmanlı Devleti için Yunanistan'daki durum ve Yunanistan'ın savaşa girip girmeyeceği konusu önemli bir mesele haline gelmiştir. Galip Kemalî Bey, Atina'daki her dedikoduyu, haberi takip etmiş ve İstanbul'a bildirmiştir. Yunan donanmasında görevli bir İngiliz Amiralî'nin Yunanistan'ı savaşa katılmasını sağlamak için bazı hareketlerde bulunacağına dair istihbarat alınca derhal Yunan Başbakanı ile görüşmüş ve meseleyi anlatmıştır. Venizelos, böyle bir harekete izin verilmeyeceğini temin ederken aynı zamanda "*Yunanistan savaşa katılmak istese vesile icadına kalkışmaz*" diyerek üstü kapalı tehdit etmiştir (BOA, DH.EUM. 3.ŞUBE 2-68/1).

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Yunanistan'ın durumunda bir değişiklik yapmamış ise de İtilaf Devletlerinin tutumunda değişikliğe neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılması ve Bulgaristan'ın Balkan ittifakı fikrine olumlu cevap vermemesi nedeniyle Yunanistan, özellikle Sırbistan'a yardım edebilecek tek devlet olarak kalmış (Yellice 2016: 214), bu nedenle Kasım 1914 başında Atina'daki İtilaf Devletleri sefirleri tarafından Yunanistan'a savaşa katılma çağrısı yapılmıştır. Ancak bu sefer de Venizelos, böyle bir durumun Yunanistan'ı Bulgar saldırısıyla karşı karşıya bırakacağı ve Bulgaristan ile Türkiye arasında gerçekleşecek bir anlaşmanın Yunan ordusunun aynı anda birkaç cephede savaşmasına neden olacağı gerekçeleri ile bu çağrıyı reddetmiştir. Venizelos, Sırbistan'a etkili bir yardım yapabilmek için Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir ittifak kurulması veya Bulgaristan'ın tarafsızlığının garanti altına alınması şartını öne sürmüştür (Abbott 1922: 21-22). Galip Kemalî Bey, İtilaf Devletlerinin Yunanistan'a yönelik çağrısını haber aldıktan sonra Venizelos ile görüşmüş, Yunan Başbakanı İtilaf Devletlerinin böyle bir çağrıda buldukları haberini yalanlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Rumlara iyi davranarak göç etmelerinin engellenmesi isteğini tekrarlamıştır (Söylemezoğlu 1946: 223).⁶

⁶ Galip Kemalî Bey'in hatıralarına göre İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri 3 Aralık 1914'de Venizelos'tan Sırbistan'a fiili yardımda bulunmasını talep etmişlerdir. Söylemezoğlu, s.223.

Abbott (1922:22), Venizelos'un Ağustos'taki tutumu ile Kasım'daki tutumunun farklı olmasını, sadece Ağustostaki teklifinin acele bir teklif olmasına bağlamaktadır. Olaylar İtilaf Devletlerinin hızlı bir zafere ulaşamayacağını göstermiş, Venizelos, İtilaf Devletlerinin zaferine kesin gözüyle baksa da Yunanistan'ın ihtiyatlı hareket etmesi gerektiğini anlamıştır. Ancak Venizelos'un bu çağrıya ret cevabını vermesini sebebinin Kral Konstantin'in tavrı olduğunu düşünmek daha mantıklı olur. Kral ve taraftarları savaşı Almanya'nın kazanma ihtimalini güçlü görmüşler, ayrıca İtilaf Devletlerinden Yunanistan'a, Bulgarlar karşısında destek veya Megali İdea kapsamında bir taviz taahhüdü gelmeden savaşa girmeyi riskli bulmuşlardır. Kral'a göre deniz üstünlüğü olan İngiltere karşısında savaşa girmek doğru olmadığı gibi İtilaf Devletleri yanında da girmek doğru değildir. Kısacası tarafsızlığın en iyi politika olduğuna inanmıştır (Yellice 2016: 214-216). Venizelos ile Kral arasındaki bu fikir farklılığı Yunanistan'da ciddi iç karışıklıklara sebep olacak, Milli Bölünme olarak adlandırılan bir süreci başlatacaktır.

2. Çanakkale Savaşı ve Yunanistan

1914 yılı Yunanistan'da savaşa katılma konusunda net bir karar çıkmadan sonuçlanırken İtilaf Devletleri Çanakkale harekâtının hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. İngiliz Donanma Bakanı olan Winston Churchill Yunan donanmasını sağlam faktör olarak görmüş, Yunan ordusu ve filosu ile İngiliz Akdeniz filosunun birleşiminin Çanakkale Boğazı'nın zorluklarını en hızlı ve etkin biçimde çözmek için bir araç olduğunu düşünmüştür. Ayrıca savaş sonucunda İstanbul ve Boğazlar ele geçirilirse Rusya'ya bırakma konusunda isteksiz olan İngiltere ve Fransa, Rusya'nın karşısına doğal bir rakip olarak Yunanistan'ı çıkarmak istemişlerdir. Sonuç olarak İngiltere, 1915 yılı başında Yunanistan'a savaşa katılması konusunda ikinci bir çağrı yapmıştır. Bunun gerekçesi Çanakkale'ye yapılacak saldırının yanı sıra, Avusturya Macaristan'ın Sırbistan'a yönelik büyük bir askeri harekât başlatacağının haber alınmasıdır. Böyle bir harekâtın sonucunda Sırbistan yenilirse Balkanların tamamen kaybedileceğinden endişelenmişlerdir (Kaloudis 2014: 14; Yellice 2016: 216-217). 6 Ocak 1915'te İngiltere'nin Atina büyükelçisi Francis Eliot ve Venizelos arasında bir toplantı yapılmış, Yunanistan'ın savaşa girme şartları görüşülmüştür. İngiltere, Yunanistan'dan Sırbistan'a askeri yardım yapmasının yanı sıra Bulgaristan ile olan anlaşmazlığını sona erdirerek bir Balkan ittifakı kurulması için çaba sarf etmesini talep etmiştir. Bunun için de Drama ve Kavala'nın Bulgaristan'a terkini önermiştir. Böylece Bulgaristan'ın tarafsızlığının sağlanacağını ümit etmiştir. Venizelos, ikinci talebin tartışılabilir ve kabul edilebilir olduğunu ifade etmiş ancak Sırbistan'a karşı büyük bir taarruza geçmesinin güç olduğunu düşündüğü Avusturya Macaristan'dan ziyade Adalar problemini ve Rum ahaliye kötü davranılmasını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti ile savaşmak istediğini bildirmiştir. Tabii savaşa girme karşılığında da Anadolu'dan taviz istemiştir. İngiltere, Venizelos'un bu taleplerini müttefikleri Fransa ve Rusya'ya bildirip müttefikleri ile görüşmeler yaparken Venizelos da 11 Ocak ve 17 Ocak 1915'te

yazdığı memorandumlar ile Kral'ı ikna etmeye çalışmıştır (Kaloudis 2014: 17-19).

Yunan birlikleri ile birlikte İngiliz ve Fransızların Çanakkale'den geçerek kısa sürede İstanbul'u ele geçirebileceği fikri, Boğazlara hâkim olma isteği dış politikasının temel amaçlarından biri olan Rusya'nın hiç hoşuna gitmemiştir (Anderson 2001: 334). Ancak Fransa'nın etkisi ile Yunan isteklerini kabul etmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey 23 Ocak 1915'te resmi bir nota ile Yunanistan'ın Sırbistan'ın müttefiki olarak savaşa dâhil olması karşılığında Anadolu kıyılarında toprak vaat etmiştir. Ancak Bulgaristan'ın en azından tarafsızlığını sağlamak için de bu devlete Makedonya'dan bazı tavizler verilmesini istemiştir (Abbott 1922: 22; Yellice 2016: 217-219; Koliopoulos vd. 2010: 75).⁷ Aynı gün Venizelos, Kral'a bir memorandum daha yazmış, onu ikna etmeye çalışmıştır. Memorandumda Yunanistan'ın tarihinin en kritik dönemiyle karşı karşıya olduğunu söyleyen Başbakan, Sırbistan'a karşı olan yükümlüklerini yerine getirmek ve daha da önemlisi daha önce hayal dahi edilemeyecek büyüklükte bir Yunanistan yaratılması için savaşa dâhil olma çağrısı yapmıştır. Venizelos, savaşa katılmama ve savaşın sonunda Sırbistan'ın yenilmesi durumunda Avusturya Macaristan'ın Makedonya sınırında durmayacağı ve Selanik'e saldıracağı, savaştan galip çıkacak Osmanlı Devleti'nin ise Almanya'nın da desteği ile Anadolu'daki Rumları ortadan kaldıracığı veya kovacağı, mallarına el koyacağı, bunun Yunan ekonomisini zor durumda bırakacağı uyarısında bulunmuştur (Abbott 1922: 24; Yellice 2016: 220).⁸ Kral, Venizelos'un Anadolu'daki Rumlar konusundaki fikirlerine katılmasa hatta bu fikirlerin Rumları tehlikeye düşüren asıl unsur olduğunu düşünse de Megali İdea'yı gerçekleştirecek Kral olma fikrinin cazibesine kapılmış ve savaşa katılmayı kabul etmiş iken Bulgaristan tehdidini öne süren ve Kavala'nın terkinin kabul edilemez bulan Metaksas ile yaptığı görüşme neticesinde vazgeçmiştir. Bu cevap İtilaf Devletlerine Venizelos tarafından bildirilmiştir (Yellice 2016: 221-223).

Buna rağmen Başbakan, Yunanistan'ın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmesi için çabalamaktan vazgeçmemiştir. Kral'a 30 Ocak 1915 tarihinde bir memorandum daha yazmıştır. Bu memorandumunda Venizelos, Kavala'nın Bulgaristan'a terkinin ızdırıp verici bulsa da yapılması gereken bir fedakârlık olarak nitelendirmiş ve Bulgaristan'a terk edilmesi gereken 2000 km karelik bir alana karşı Anadolu'da Antalya-Finike'den Edremit Körfezine kadar olan yaklaşık 125 bin km karelik bir bölgenin elde edileceğini, Kavala bölgesindeki 30 bin Yunan'a karşı Anadolu'da 800 bin Rum olduğunu iddia etmiştir. Savaşa girilmezse ve İtilaf Devletleri savaştan galip olarak ayrılırlarsa Anadolu dâhil Osmanlı Devletlerinin topraklarını kendi aralarında paylaşacakları ve bu paydan İtalya'ya da düşeceği, Almanya ile Osmanlı Devleti galip gelirse de Anadolu'daki Rumların yurtlarından kovu-

⁷ Koliopoulos nota tarihini 24 Ocak 1915 olarak vermiştir (Koliopoulos 2010: 75).

⁸ Abbott, memorandum tarihini 24 Ocak olarak vermiştir (Abbott 1922: 24).

lacakları uyarısında bulunmuştur. Ancak Kral bir kez daha tarafsızlık politikasının sürdürülmesinde ısrar etmiştir. Zira ona göre Kavala'nın Bulgaristan'a bırakılması kabul edilemez bir tavizdir (Abbott 1922: 24-25; Kaloudis 2014: 19-20; Yellice 2016: 223-224).

Galip Kemalî Bey'in, İtilaf Devletlerinin son teklifinden geç haberdar olduğu ve yapılan pazarlıkların içeriği konusunda tam bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. 29 Ocak 1915'te İstanbul'a gönderdiği telgrafta sadece İngiliz ve Rus sefirlerinin Selanik yolu ile Sırbistan'a asker gönderilmesine izin verilmesini talep ettiğini, muhtemelen bu talebin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Atina gazetelerinde savaşa girip girmeme konusundaki tartışmalardan bahsetmiştir. Bir gün sonraki telgrafında bu konuyu tekrar değinen ve Yunan kamuoyunun er yada geç Yunanistan'ın savaşa gireceğinden emin olduğunu bildiren Galip Kemalî Bey, Atina'daki havayı Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının Yunanistan'ı kendi taraflarına çekmek için yaptıkları bir propaganda olarak tarif etmiştir. Sefir, Venizelos'a da matbuatın mesele ile bu kadar ilgilenmesinin nedenin hükûmetin halkı muhtemel bir savaşa ısındırma çabası olarak algılandığını söylemiştir. Venizelos bu iddiayı reddederek halkın hükûmetine bağlı olduğunu, böyle bir hareket olacağına bile halkı hazırlamaya ihtiyaçları olmadığı cevabını vermiştir. Ayrıca Galip Kemalî Bey ile yaptığı her görüşmede Yunan Başbakanı tarafsızlık politikasının sürdürüleceğine dair teminat vermiştir. Hatta Avusturya ve Almanya sefirlerinin verdiği Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırmayacağına dair güvencenin kendisini çok rahatlattığını çünkü Bulgaristan harekete geçmedikçe Yunanistan'ın kıvıldamaya niyeti olmadığını söylemiştir (BOA, DH.EUM.3.Şube 4-7/1; Söylemezoğlu 1946: 225-226).

Sonuç olarak İtilaf Devletleri Yunanistan olmaksızın, 19 Şubat 1915'te Çanakkale harekâtını başlatmışlardır (Semiz 2014: 235; Kaloudis 2014: 22). Bu harekât sırasında Yunanistan'ın elindeki bazı limanlar İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin talep ettiği ancak o esnada Yunanistan'ın elinde olan Bozcaada (Tenedos)'nın da işgal edildiğine dair Atina'da haberler yayılınca, Galip Kemalî Bey Venizelos ile görüşmüş, Başbakan bu haberi yalanlamış ancak İtilaf Devletlerinin istedikleri limanları işgal ettiğini, Bozcaada'nın da bir gün işgal edilme olasılığı olduğunu itiraf etmiştir (BOA.DH.EUM.VRK 25-4/001; Söylemezoğlu 1946: 227).

Çanakkale harekâtı başladıktan sonra Yunanistan'da savaş taraftarları ve karşıtları arasındaki tartışmalar devam etmiştir. Yunan halkı İtilaf Devletleri tarafından Çanakkale Boğazı'nın geçileceğinden emin bir şekilde İstanbul'un ne olacağı konusunu tartışmaya başlamıştır. Venizelos ise Galip Kemalî Bey'e "İstanbul'u bize verseler bile istemeyiz, ancak başka ellere geçmesini de istemeyiz" demiştir (Söylemezoğlu 1946: 227-228).

Venizelos bu söylemine rağmen Şubat 1915 sonunda savaşa katılmak için bir fırsat daha yakalayınca bunu kaçırmamak için daha radikal hareket etmeye başlamıştır. İtilaf Devletleri bir kez daha Yunanistan'a savaşa katılma çağrısı yapınca Venizelos, bir emrivaki yaparak savaşa katılmaya çalış-

mıştır. 28 Şubat 1915'te Kral ile görüşmüş, ancak daha cevap almadan 29 Şubat'ta İngiltere'ye savaşa katılma kararı alındığını bildirmiş ve Metaksas'a Çanakkale harekâtına katılmak için hazırlık yapılması emrini vermiştir. Fakat Metaksas, bu emre uymayı reddettiği gibi istifa etmekle tehdit etmiştir. Venizelos, Kralı ikna etmek için 2 Mart 1915'te yeni bir memorandum yazarak, neden İngiltere'nin yanında savaşa katılmaları gerektiği konusundaki fikirlerini uzun uzadıya tekrar anlatmıştır (Yellice 2016: 224-227). Venizelos'un bu kadar acele etmesinin sebebi İtilaf Devletlerinin birkaç güne İstanbul'a gireceğine olan inancıdır (Abbott 1922: 31). Kral, bu memorandumdan etkilense de, Çanakkale'ye yapılması planlanan bir harekâtın başarılı olamayacağını bu nedenle Yunanistan'ın katılmaması gerektiğini savunan Metaksas fikirlerinde direnmeye devam etmiştir. Ona göre harekâtın önceden haberdar olan bu sayede gerekli önlemleri alan Osmanlı Devleti fazla küçümsenmektedir. Ayrıca, Metaksas'a göre, Yunanistan'ın Anadolu'nun batı kıyılarına hâkim olması da doğru değildir. Çünkü bu bölge Anadolu'nun diğer kısımlarının bir parçasıdır ve bu bölgeyi bölmek gelecekte uyumsuzluklara yol açacaktır. Dolayısıyla Yunanistan kendisini sürekli savaşın içerisinde bulacaktır. Metaksas, 2 Mart 1915'te hem Venizelos ile bir görüşme yaparak hem de ona hitaben bir memorandum yazarak düşüncelerini anlatmış, Yunanistan'ın harekâta katılma kararı alması halinde istifa edeceğini açıklamıştır. Ardından Kral ile yaptığı görüşmede Bulgar tehdidini hatırlatmıştır. Sonuç olarak Kral, yine savaşa katılmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Kral ile görüşen Venizelos, tüm siyasilerin katılacağı bir Kraliyet Konseyi toplanmasını ve meselenin orada görüşülmesini teklif etmiş, Kral da kabul etmiştir (Yellice 2016: 228; Erdem 2010: 18-19).

Bu süreçte Metaksas istifa etmiş, yerine Jeeral Dusmanis atanmıştır. Metaksas, İstanbul'daki Yunan ateşemiliteri Binbaşı Frangakis'e yazdığı ve Atina'daki Türk sefaretî tarafından ele geçirilen 11 Mart 1915 tarihli mektubunda istifasının nedeni olarak, kendi görüşlerinin aksine hükûmetin harbe karar vermiş olması ve bu kabul edilmez ise istifa edileceği tehdididir. Metaksas, mektupta "ben, bu gibi ahvalde ciddiyeti terk edenlerden yahut başkasının himayesine iltica edenlerden olmadığım için keyfiyeti protesto etmekle beraber, vazifemden istifa ettim" diyerek hislerini ifade etmiştir. Ayrıca Yunanistan'ın o esnadaki büyüklüğe ulaştıktan sonra çılgınca hareketlerde bulunmayarak, kuvvetini iyi hesap ederek hareket etmesi gerektiğini, Türkiye'ye karşı savaş açıldığı takdirde Bulgaristan da saldırıya geçerse çok zor durumda kalınacağını, Yunanistan'ın bu iki düşmanla birden savaşacak gücü elde edinceye kadar rahat durması gerektiğini iddia etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 263-264).

Hatıralarına göre Galip Kemalî Bey, 3 Mart'ta toplanacak Kraliyet Konseyi'ni haber aldıktan sonra Venizelos ile görüşmeye çalışmış, ancak Venizelos görüşmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine doğrudan Kral ile görüşme talep etmiş ve Kral tarafından toplantının hemen öncesinde kabul edilmiştir. Yapılan görüşmede Kral, Osmanlı Devleti'nin Rumlara yönelik tutumundan ve Rum göçlerinden şikâyet etmiş, Adalar meselesinin çözülüp çözül-

meyeceğinin şüpheli olduğunu ifade etmiştir. Aslında kendisinin Balkanlar-da Türkiye-Yunanistan ve Romanya arasında bir ittifak kurulmasını tercih ettiğini ancak bu ittifakın da gerçekleşmediğini söylemiştir. Galip Kemalî Bey ise Osmanlı Hükûmeti'nin Yunanistan'a karşı iyi niyetle hareket ettiğini ve Kral'ın bahsettiği ittifakı da arzuladığını belirtmiştir. Kral kendisinin sulh taraftarı olduğunu ama Venizelos'un kendisi gibi düşünmediğini bildirmiştir. Bunun üzerine sefir, Venizelos'un İngilizlerin gücüne meftun olduğunu ve İtilaf Devletleri tarafından Çanakkale'nin geçilebileceğine inandığını, oysa Osmanlı Devleti'nin gerekli bütün önlemleri aldığını ve Çanakkale geçilse bile mücadeleye devam edeceklerini söylemiştir. Sefir, hükûmetinin Yunanistan ile bir ittifak yapmak istediğini Alman İmparatoru'nun da bunu arzuladığını hatırlatmıştır. Yunanistan'ın, İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girerse sadece Türkiye'nin dostluğunu değil, Almanya ve Avusturya gibi iki büyük ülkenin de dostluğunu kaybedeceği uyarısında bulunmuştur. Bunun üzerine Kral, toplantıda vaziyete hâkim olmak için ne mümkünse yapacağını vaat etmiştir. 3 Mart 1915'deki Kraliyet Konseyi'nde kesin bir karar alınamamıştır. İki gün sonra tekrar toplanması kararlaştırılmıştır. Bu süre içerisinde Galip Kemalî Bey, Venizelos ile görüşmeyi başarmıştır. Bu görüşmede Venizelos oldukça açık konuşmuş, daha önce ikisi resmi olmak üzere defalarca İtilaf Devletlerinden gelen teklifleri reddettiğini ama Çanakkale'nin uzun süre dayanamayacağına inandığı için fikrini değiştirdiğini söylemiştir. Yunan Başbakanı'na göre Çanakkale'nin düşmesi demek Rusların Karadeniz ve özellikle İstanbul'da istediklerini yapması demektir ve Yunanistan'ın buna seyirci kalması mümkün değildir. Ayrıca Venizelos İtilaf Devletlerinden gelecek yeni bir teklifi reddetmenin İngiltere'nin dostluğunu kaybetmek anlamına geleceğini ve bunu göze alamayacağını ifade etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 228-232).

Sonuç olarak 3 ve 5 Mart 1915'te toplanan Kraliyet Konseyi, Kral'ın ve Metaksas'ın bütün çabalarına rağmen Venizelos yanlısı bir tutum sergilemiş, bir kişi hariç Konsey üyelerinin tamamı Venizelos'u desteklemiştir. Ancak Kral tarafsızlığı devam ettireceğini duyurmuş, bunun üzerine Venizelos 6 Mart 1915'te istifa etmiştir (Abbott 1922: 31; Kaloudis 2014: 22). Kral yeni hükûmeti kurma görevini kendi siyasetine yakın olan Gounaris'e vermiştir (Yellice 2016: 229-230).

Yunanistan'ın savaşa katılması meselesi bu ülke içerisinde olduğu kadar İtilaf Devletleri içerisinde de tartışmalara ve çekişmeye neden olmuştur. Yunanistan'ın Boğazlar bölgesinde bu kadar aktif olmasından memnun olmayan Rusya 4 Mart 1915'te müttefiklerine bir nota vererek İstanbul dışında İmroz'un, Bozcaada'nın, Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya'nın kendisine bırakılacağını taahhüt edilmesini, 7 Mart tarihli başka bir yazıyla da İstanbul'a girecek ordunun içerisinde Yunan birliklerinin olmasını ve Yunanistan'a Boğazlara yakın yerlerden toprak vaadinde bulunulmamasını istemiştir. Rusya'nın 4 Mart tarihli notası İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını konu alan bir dizi görüşmenin

başlamasına neden olmuş ve sonunda İngiltere ve Fransa Rusya'nın bu taleplerini kabul etmiştir (Anderson 2001: 334-336).

Rusların taleplerini kabul eden İngiltere Yunanistan'dan vazgeçmemiştir. Bu ülkedeki çıkarlarının en önemli savunucusu olan Venizelos'un istifası İngiltere Başbakanı Lloyd George'un hoşuna gitmemiştir. Zira Venizelos'un Balkanlardaki durum konusunda çok önemli bir pozisyona sahip olduğuna inanmıştır. Venizelos'un desteği ile bir Yunan, Romen ve İtilaf ittifakı oluşturmayı, bu ittifak sayesinde de Sırbistan'ı kurtarmayı umut etmiştir. Müttefiklerine Atina'daki hükûmeti sindirmek ve Venizelos'un iktidara dönmesini sağlamak için Selanik'e bir ordu gönderilmesini teklif etmiştir. Lloyd George, önerisinde ısrarcı olmasa da Balkan ittifakı ve Venizelos'un önemi konusundaki fikirlerini sürdürmüştür (Kaloudis 2014: 23).

Osmanlı devlet adamları ise Venizelos'un istifasından dolayı memnun olmuş, bu olayı Yunan siyasetinin kendi lehlerine değişimi olarak algılamışlardır (BOA.DH.ŞFR. 51-77/001).

3. Gounaris Hükûmeti

Yeni hükûmetin ilk işlerinden biri bildiri yayınlamak olmuştur. Bu bildiri de kazandığı zaferlerden sonra Yunanistan'ın, halkın refahını sağlamak için uzun bir barış dönemine ihtiyaç duyduğu ve bunun sonucunda I. Dünya Savaşı'nın başında tarafsızlık politikasını seçtiği hatırlatılmıştır. Hükûmet bildiri de Yunanistan'ın ittifaklarından kaynaklanan yükümlülüklerini kabul etmiş ancak ülkenin çıkarlarını ve toprak bütünlüğünü korumak zorunda olduğunu söylemiştir (The Greek White Book 1918: 57). Bu bildirin ardından Dışişleri Bakanı Zografos, Londra, Paris ve St. Petersburg'daki Yunan elçilerine bir talimat göndererek, buldukları ülkelerin hükûmetlerine yeni kabinenin, kendinden önceki yönetimin dış politikasını sürdüreceğini bildirmelerini istemiştir (The Greek White Book 1918: 57; Kaloudis 2014: 21).

Bu emrine rağmen, Dışişleri Bakanı Zografos, Venizelos taraftarıdır ve yaptıkları ilk görüşmede Galip KemalîBey'e kendisinin geçici bir süre için göreve geldiğini açıkça ifade ettiği gibi o esnada tarafsızlık politikasının sürdürülmesinin kararlaştırıldığını ancak olayların kendilerini nereye sürükleyeceğinin bilinmediğini söylemiştir. Ardından Türkiye ile ilişkilere değinmiş, Rumların zorla göç ettirildiğini iddia etmiş ve bu durumda Türkiye ile ilişkilerin düzelmeyeceğini ima etmiştir. Buna karşılık sefir yaşanan olaylar için sadece Türk tarafının suçlanmasının doğru olmayacağını, Yunan tarafının da suçlu olduğunu aslında aralarında Adalar meselesi dışında ciddi bir problem olmadığını bunun da çözümlenebileceğini söylemiş, Çanakkale'nin İtilaf Devletleri tarafından geçilemeyeceği konusunda teminat vermiştir. Bakan, Mayıs 1915'te yapılacak seçimlere kadar savaşın Türklerin lehine ilerlemesi durumunda Kral'ın siyasetinin doğruluğunun kanıtlanacağını, dolayısıyla Venizelos'un galibiyetinin engellenebileceğini iddia etmiştir. Türk sefiri 15 Mart 1915'te yeni Başbakan Gounaris ile de görüşmüş,

onun Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmek niyetinde olduğuna kanaat getirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 238-240).

Bu süreçte Çanakkale’de İtilaf donanmasının yenildiğine dair haberler Yunanistan’a ulaşmıştır. 19 Mart 1915’te yayınlanan Embros gazetesi yoğun Türk ateşine maruz kalan müttefik filosunda iki Fransız gemisinin battığını bildirirken, 20 Mart tarihinde ise müttefiklerin büyük zayıat verdiğini yazmıştır. Gazeteye göre bundan sonra bir kara harekâtı yapılmalıdır (Başak 2015: 4).

Gerçekten İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti karşısında başarısız olunca bir kara harekâtı planlamaya başlamışlardır. Dolayısıyla Yunanistan’a olan ihtiyaçlarıyla birlikte Yunan hükûmetini ikna çabaları artmıştır. Galip Kemalî Bey, İtilaf Devletlerinin Fransızlar vasıtasıyla Yunanistan’a yeni bir çağrı yaptıklarını, bunun karşılığında Yunanistan’ın sınırlarının garanti altına alınmasını, Aydın vilayetinin tamamını ve Avusturya’nın muhtemel bir saldırısına karşı Selanik’in korunmasını talep ettiğini haber almıştır. Yunan Dışişleri Bakanı’na bu haberin doğru olup olmadığını sormuş, doğru olmadığı cevabı verilmiştir. Bakan, Bulgarlar harekete geçmedikçe veya Çanakkale düşmedikçe Yunanistan’ın tarafsız kalmaya devam edeceğine dair teminat vermiştir. Benzer bir şekilde Galip Kemalî Bey, bizzat Lloyd George’un Yunan Dışişleri Bakanı’na bir mektup yazdığını, bitarafılıktan çıkmaları için hem mali yardım hem de Kıbrıs’ı vaat ettiklerini haber almış, ancak Yunan Hükûmeti bunu da yalanlamıştır. Galip Kemalî Bey’e göre bu gibi haberler İtilaf Devletleri ve Venizelos tarafından Yunan kamuoyunu etkilemek için çıkarılmıştır. Aynı maksatla sürekli Bulgarların İtilaf Devletleri ile ittifak yapacağı ve Yunanistan’ın elde edebileceği bütün zaferlerin Bulgarlar tarafından elde edileceği Yunan basınında yer almıştır. Yunan Hükûmeti bu haberlerin önüne geçmek için 28 Mart 1915’te bir bildiri yayınlayarak tarafsızlıktan zamanında çıkmadığı için Yunanistan’ın milli emellerin tahakkukunu temenni edecek büyük bir fırsatı güya kaçırdığı yolunda ikide bir haberler çıktığını, hükûmetin bu haberleri tekzip etme zorunluluğu hissettiğini bildirmiştir. Ayrıca bildiride eski yönetim ile şu anki yönetim arasındaki ihtilafın hemen harekete geçmek gibi ülkenin mevcudiyetini tehlikeye atacağına şüphe olmayan bir vaziyetin vahâmet derecesini lüzumu kadar takdir etmek noktasında olduğu belirtilmiş yani Venizelos hızlı hareket etmekle suçlanmıştır. Şu anki kabinenin bazı fedakârlıkları bertaraf etmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Muhtemelen Kavala meselesinden bahsedilmektedir (Söylemezoğlu 1946: 239-242, 246-247). Çünkü Müttefikler, Yunanistan ile görüşmelere devam ederken Balkan ittifakı kurmak ya da en azında Bulgaristan’ı tarafsız tutmak için Bulgaristan ile de görüşmelerini sürdürmüştür. Bulgarlara geniş bir arazi teklif etmişlerdir. Osmanlı’nın elindeki doğu Trakya Midye-Enes hattına kadar olan bölge Makedonya’nın büyük bir bölümü ve Yunanistan’ın elindeki Kavala buna dâhildir (Anderson 2001: 338). Venizelos da taraftarları karşısında yaptığı bir konuşmada Ruslar tarafından Kavala’nın Bulgarlara terki hakkında baskı yapıldığını,

İngilizler ile Fransızların da bu teşebbüsü teyit ettiklerini itiraf etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 240, 246-247).

İtilaf Devletlerinin Yunan topraklarını pazarlık konusu haline getirmesi Kral Konstantin ve Gounaris'in işine yaramış, İtilaf Devletlerini Yunanistan'ın arkasında iş çevirmek ve Yunanistan'dan izinsiz Yunan topraklarını vaat etmekle suçlayarak, Yunan kamuoyunu İtilaf Devletleri aleyhine kıskırtmışlardır (Kaloudis 2014: 14-15, 21-22). Venizelos ise daha önce Kral'a sunduğu layihaları ortaya çıkararak Anadolu'da Finike'den Edremit'e kadar olan geniş bir arazi karşılığında Bulgarlara küçük bir arazi olan Kavala'nın terk edilmesini Kral'ın kabul ettiğini ve Venizelos'a bu konuda müzakere yapma yetkisi verdiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine hükûmet bir bildiri daha yayınlamış ve bunu yalanlamıştır. Bu duruma sinirlenen Venizelos, Kral'a hükûmet bu bildiriye tekzip etmez ise bağımsızlık kutlamalarına katılmayacağını bildirmiş, istediği olmayınca kutlamalara katılmadığı gibi aynı anda kendi evinde taraftarlarına bir davet vermiştir (Söylemezoğlu 1946: 248-250).

İtilaf Devletleri Yunanistan'ı savaşa dâhil etmek amacıyla Kral Konstantin'i ikna etmesi için Kral'ın kardeşi Prens Georges'ı kullanmışlardır. Bir Fransız ile evli olan Prens Georges, hem Bulgarların kısa süre içinde İtilaf Devletleri yanında savaşa gireceği iddiasıyla hem de kadim Rus dostluğunu sürdürebilme gerekçesi ile Konstantin'i ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır (Abbott 1922: 37 vd.; Söylemezoğlu 1946: 247-248). Ayrıca Prens Georges, Londra ve Paris'te müzakereler yapmış, hatta Atina'da bu müzakerelerin başarı ile sonuçlandığına dair haberler çıkmıştır. Ancak Galip Kemalî Bey bu haberleri çok inandırıcı bulmamıştır (BOA, DH.EUM.3.Şube, 5-16/1).

Nisan 1915'te İtilaf Devletleri Venizelos'un rakibi durumundaki Gounaris Hükûmeti'ne savaşa katılma çağrısı yapmışlar ve Aydın vilayetini vaat etmişlerdir. Ancak Yunan Hükûmeti yine tarafsızlığını sürdürme kararı almıştır (Abbott 1922: 34). Galip Kemalî Bey 14 Nisan 1915'te İstanbul'a gönderdiği telgrafta şimdiki kabinenin İtilaf Devletleri ile müzakerata başladığı iddialarının olduğunu ama bunu doğrulayacak bir şey duymadığını bildirmiştir. 16 Nisan 1915 tarihli telgrafında ise Dışişleri Bakanı'nın İtilaf Devletleri ile müzakerat yapıldığını kabul ettiğini, "yaşadıkları coğrafya ve karşı karşıya kaldıkları tehlikelere nazaran Yunanistan'ın her tarafla iyi geçinmeye ve menfaatlerini koruma çareleri aramaya mecbur olduğunu" söylediğini bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 251-252).

Bu süreçte Yunanistan'da savaş taraftarları ile karşıtları arasında basın aracılığıyla ciddi bir mücadele yapılmıştır. Venizelos'un küçük bir fedakârlıkla ülkeyi iki katına çıkarabileceğine dair beyanatları halkın üzerinde büyük bir etki yapmış ve zaten Dışişleri Bakanı gibi Venizelos taraftarlarını bünyesinde barındıran hükûmeti zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Kral'ın fikir değiştirdiğine ve tarafsızlık politikasından ayrılacağına dair haberler çıkmaya başlamıştır. Galip Kemalî Bey'e göre Kral'ın İtilaf Devletlerine yakınlaşmaya başlamasının nedenleri İtilaf Devletleri tarafından as-

ker çıkarılan yerlerin bir daha iade edilmeyeceği korkusu, Limni Adası'nın dahi işgal edileceği ihtimali, İngiltere'nin Çanakkale'ye 100.000 asker çıkaracağını duyulması, İngiltere'de inşa edilmekte olan bazı gemilere el konulması ve Prens Georges'un etkisidir (BOA, DH.EUM.3 Şube, 5-37/89). Kral'ın Bulgarlara karşı destek, mali yardım ve elbette Aydın vilayetinin Yunanistan'a bırakılması şartlarıyla İtilaf Devletleri ile müzakereye başladığı haberleri Galip Kemâlî Bey kadar Alman ve Avusturya sefirlerini de endişelendirmiştir. Özellikle Venizelos'un yapılacak seçimlerde kazanabileceği ihtimali endişe kaynağı olmuştur. Ancak Türk sefiri 18 Nisan 1915'de İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta çıkan haberlerin mübalağalı olduğunu, müzakerelerin ilerlemediğini, Kral'ın çok da fikir değiştirmedini sağlam bir kaynaktan öğrendiğini bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 2105/08/003; Söylemezoğlu 1946: 252-254).

Galip Kemâlî Bey, 24 Nisan 1915'te gönderdiği telgrafta, gerek Kral'ın, gerekse hükûmetin İtilaf Devletlerinin baskısı arttıkça herkesi memnun etme endişesine kapıldıklarını ve yarım tedbirler adlıklarını, Gounaris Hükûmeti'nin tarafsızlığa bağlı kalma vaadiyle iktidara gelmesine rağmen İtilaf Devletleri ile savaşa katılma konusunda görüşmeler yaptığını ve bunun da Venizelos taraftarları tarafından çok iyi kullanıldığını bildirmiştir. Ona göre özellikle arazi tavizi vermeden görüşmeler yapıldığını açıkladığı beyanati hükûmetin aleyhine dönmüştür. Çünkü bu beyanat, Venizelos'un savaşa katılma siyasetinin Gounaris Hükûmeti tarafından kabul edildiğinin ispatı olmuştur. Dolayısıyla kamuoyunda savaşa katılma politikasının asıl sahibi olan Venizelos'un yeniden iktidara gelmesi gerektiği fikri yayılmaya başlamıştır. Venizelos taraftarları, bu ortamı çok iyi değerlendirmişler, Kral'ın eşinin etkisinde kalarak devletin çıkarlarına aykırı hareket ettiği iddialarını ortaya atmışlardır (BOA, DH.EUM. 3 Şube, 5-37/91-92; Söylemezoğlu 1946: 256-528).

Gounaris kabinesii kendi içerisindeki Venizelos taraftarlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Galip Kemalî Bey'in 9 Mayıs 1915 tarihli telgrafına göre hem Venizelos hem de savaş taraftarı olan Dışişleri Bakanı 8 Mayıs 1915'te Kral'ın huzuruna çıkarak, Yunanistan'ın tarafsızlıktan derhal çıkması gerektiğini söylemek istemiş ancak Kral rahatsızlığını bahane göstererek kabul etmemiştir. Aynı günü akşamı Meclis bir toplantı yaparak, Dışişleri Bakanı'nın tarafsızlıktan ayrılma teklifini değerlendirmiş ancak kesin bir karar alınmamıştır. Sefir, Gounaris'e güvenip güvenmeme konusunda kararsızdır ve onun Dışişleri Bakanı'nı görevden alacak kadar cesur olmadığı fikrindedir (BOA, DH.EUM.3 Şube 5-37/5).

Yunanistan'da bir taraftan seçim gerginliği yaşanırken bir taraftan da Bulgaristan ve İtalya'nın savaşa katılacağına dair haberler yayılmaya başlamış, bu savaş taraftarlarının faaliyetlerini artırmasına sebep olmuştur. Prens Georges, Kral'a Yunanistan'ın Paris sefiri Romanos'un da imzaladığı, bir telgraf göndermiş ve "Ayasofya'ya girme fırsatını kaybetmemesini, vaat edilen menfaatlerden İtalyanların istifade etmesine meydan bırakmamasını ayaklarına kapanarak, Yunanlılık, hanedan ve Krallık, milli ve dini bütün

mukaddesat namına niyaz" etmiştir. Ancak o sırada ciddi bir hastalık geçirmekte olan Kral fikrini değiştirmemiştir (Söylemezoğlu 1946: 261-262). Kral'ın hastalığı ciddileşti bir sırada Venizelos'un, Kral vefat ederse yerine Prens Nikola'yı tahta çıkarmayı düşündüğüne dair söylentiler çıkmıştır (BOA, DH.EUM.3 Şube, 7-13/1).

Galip Kemalî Bey, 14 Mayıs 1915'te gönderdiği telgrafta İtilaf Devletleri ile Yunanistan arasındaki müzakerelerin kesildiğini, bunu kendi fikirlerine aykırı olduğunu düşünen Dışişleri Bakanı'nın istifa etmeyi düşündüğünü bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 262).

Hem İtilaf Devletlerinin Çanakkale'deki başarısızlığına hem de Kral ve Gounaris'in İtilaf Devletleri aleyhindeki propagandalarına ve Gounaris yanlısı basının Venizelos'un yenildiğini ilan etmesine (BOA, DH.EUM. 1.Şube 2-58/17) rağmen Mayıs 1915'te yapılan seçimlerde, İtilaf yanlısı Venizelos ve Liberal Parti Meclis'teki 316 sandalyenin 186'sını kazanmıştır (Demiröz 2005: 301; Yellice 2016: 23; Abbott 1922: 50).⁹ Galip Kemalî Bey ise 16 Haziran 1915 tarihinde gönderdiği telgrafta Venizelos'un 190, Gounaris'in 93 ve diğer partilerin 31 sandalye kazandığını bildirmiştir. Sefire göre bu sonuç meclisin feshi ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Ancak Kral, meclisi fes etmemiştir (BOA, DH.EUM. 3.Şube, 8-42/13). Bu süreçte Osmanlı Devleti de Kral'ı ve Gounaris kabinesini desteklemeye çalışmıştır. Vilayetlere gönderdiği telgraflarla Atina sefirinin Venizelos taraftarlarının Anadolu'daki Rumlara kötü muamele edildiği gerekçesi ile Gounaris kabinesine hücum ettiklerini bildirdiğini, Almanya'nın da Gounaris'in durumunu zorlaştırılmamasını istediğini açıklamış, bu nedenle Rumlara iyi muamele edilmesini, göç ettirilmemelerini emretmiştir (BOA, DH.ŞFR. 54-68).

Yeni hükûmet kurulmadan İtilaf Devletleri yeniden harekete geçmiş ve Yunan Hükûmeti'ne 3 Ağustos 1915'te Balkan birliği kurmayı amaçlayan ortak bir nota vermişlerdir. Bu notada Yunanistan'a Aydın vilayetini ve Manastır dâhil Sırp Makedonyası'nı vaat ederken, Bulgarlara Kavala'yı, Sırbistan'a da Avusturya arazisinin bir kısmını vaat etmişlerdir. İngilizlerin Yunanistan'ı baskı altına alarak notayı kabul etmesini sağlamak için Selanik gümrüğüne kontrol memuru atadıkları, bazı depo ve imalathaneleri işgal ettikleri, adalar arasındaki bazı kabloları kestikleri, pirinç yüklü birkaç vapuru ele geçirdikleri haberleri yayılmış, ancak Gounaris bunları yalanlamıştır. Yunanlılar notayı 12 Ağustos'ta cevaplamışlar ve Bulgaristan'a arazi vermeyi reddetmişlerdir (Söylemezoğlu 1946: 267-268). Bu süreçte Galip Kemalî Bey, ciddi bir hastalık atlatan Kral ile bir görüşme yapmış, Kral bu görüşmede, İngilizlere karşı olan hiddetini açıkça ifade etmiş, İngilizler Kavala'yı işgal ederse müdafaa etme niyetinde olduğunu söylemiştir. Osmanlı-Yunan ilişkilerinden de bahseden Konstantin, Anadolu'daki Rumlara karşı kötü muamele edildiğine dair haberlerin savaş taraftarlarınca çıkarıldığını söyleyerek, Osmanlı'ya karşı ihanet eden Rumların cezalandırılmasının

⁹ Abbott seçim tarihi olarak 13 Haziran'ı vermiştir. Ayrıca Venizelos'un 314 sandalyenin 185'ini kazandığını belirtmiştir.

gerektiğini ancak birkaç suçlunun cezasını bütün bir köy veya şehir halkına teşmil etmenin doğru olmadığını söyleyerek, Osmanlı Devleti'nin Rumlara iyi davranarak muhaliflerine karşı mücadelesinde kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Galip Kemalî Bey bu konuda teminat vermiştir. Kral, hâlâ bir Türk-Yunan ve Romen ittifakının yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle Türkiye ile Bulgaristan arasındaki yakınlaşmanın bu ittifakın tahakkukuna mani olacak düzeyde olmadığını umut ettiğini söylemiştir. Konstantin'e göre Yunan halkı aslında savaş istememektedir. Savaşı isteyenler Anadolu'dan gelen Rumlardır ve onları İngiliz elçiliği desteklemektedir. Kral, Venizelos iktidara gelince bunların daha da güçleneceği endişesini dile getirmiştir. Galip Kemalî Bey'e göre Kral, İttifak Devletleri taraftarıdır ancak İngilizlerden ve Venizelos'tan korkmaktadır (Söylemezoğlu 1946: 271-272).

Kral istemese de seçimi kazanan Venizelos'u yeniden başbakan olarak atamak zorunda kalmıştır. Galip Kemalî Bey'in aldığı bilgilere göre Konstantin, 17 Ağustos 1915'te Venizelos'u davet etmiş, tarafsızlıktan ayrılmamak şartıyla hükûmeti kurma yetkisi vermiştir. Venizelos, görevi kabul etse de durum değerlendirmesi yapmak ve taraftarları ile görüşmek için zaman talep etmiştir. 18 Ağustos 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri ile görüşen Venizelos 22 Ağustos 1915'te saraya giderek görevi kabul ettiğini bildirmiştir (BOA, DH.EUM. 3.Şube, 8-42/1; Söylemezoğlu 1946: 272, 274).

4. Venizelos'un Yeni Hükûmeti

Venizelos, eski kabinesinin neredeyse aynısını yeniden kurmuştur. Kendisi Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlenmiştir. Yeni Savaş Bakanı General Danglis ateşli bir savaş taraftarıdır. Ancak Venizelos, iktidara tekrar geldikten sonra Galip Kemalî Bey ile yaptığı ilk mülakatta yine genel politikasının barış ve tarafsızlık olacağı vaadinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin sürdürülmesini Osmanlı ülkesindeki Rumlara iyi davranılmasına bağlamıştır. Galip Kemalî Bey, tarafsızlıktan ayrılmak üzere olduğuna dair dedikoduların yayıldığı İtalya'nın Anadolu'ya saldırması durumunda Yunanistan'ın tavrının ne olacağını sormuş, Venizelos ise İtalya'nın Türkiye'ye saldırmamasını tercih ettiğini söylemiş, saldırırsa Yunanistan'ın elbette müteessir olacağı şeklinde kaçamak bir cevap vermiştir. Sefir, böyle bir saldırı olursa Yunanistan'ın hızlı bir karar vermemesini, savaşın seyrini izlemesini tavsiye etmiş, "İtalyanlar saldırırsa gereken şekilde karşılanacaklardır" demiştir. Galip Kemalî Bey, başbakanın Çanakkale savaşı konusunda yanıldığını, savaşın sonunda İngilizlerin galip geleceği düşüncesinde de yanıldığının ortaya çıkacağını iddia etmiş, Venizelos ise Çanakkale'nin bu kadar direneceğini ümit etmediğini kabul etmiş ancak nihai zaferin İngilizler tarafından kazanılacağı konusunda fikrini değiştirmedeğini söylemiştir (Söylemezoğlu 1946: 274-276).

Venizelos, yeniden iktidara geldikten sonra fikirlerini de yürüttüğü siyaseti de değiştirmemiştir. Özellikle Bulgarların Sırbistan'a saldıracağına ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir ittifakın varlığına dair söylenti-

ler arttıkça Venizelos'un savaşa katılma konusundaki ısrarları da artmıştır. İtilaf Devletleri de boş durmamış, Yunanistan'ın önce Bulgaristan'a ardından da Türkiye'ye karşı saldırıya geçmesi konusunda yeni teşebbüslerde buldukları söylentileri yayılmaya başlamıştır. Galip Kemalî Bey, Venizelos'un tarafsızlıktan ayrılma konusundaki arzularına rağmen Kral'ın bunu kabul etmeyeceği ve dolayısıyla başbakanın yeniden görevden ayrılmak zorunda kalacağına dair tahminlerini İstanbul'a bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 278-279).

Bulgaristan'dan 21 Eylül 1915'te aldığı ve Türk-Bulgar ittifakı ile Bulgar seferberliğini haber veren resmi bir bildiri Venizelos'u yine haklı çıkarmıştır. Aynı gün Kral Konstantin ile görüşen Venizelos, ona imzalaması için seferberlik emrini sunmuştur. Kral, Bulgar tehdidi karşısında seferberliği onaylamak zorunda kalmıştır. Ancak bu aralarındaki fikir farklılıklarını giderememiştir (Koliopoulos vd. 2010: 79; Abbott 1922: 52-55). Hâlâ Alman zaferine inanan Kral, bir taraftan seferberlik izni verirken bir taraftan da Alman İmparatoru'na bir telgraf yazarak, Almanlar tarafından Bulgaristan'a verilecek tavizin Yunanistan aleyhine olmamasını istemiştir. Sırların elinden alınması planlanan Gevgeli ve Doyran bölgelerinin Bulgar çeteleri tarafından işgalinin önlenmesini ve bu bölgelerin Yunanistan'a bırakılmasını talep etmiştir. İmparator, 23 Eylül 1915'te verdiği cevapta özellikle Gevgeli ve Doyran konusundaki taleplerinin yerine getirilmesi için Sofya'ya ciddi talimat verdiğini bildirmiştir. Bu cevaptan hoşnut olan Kral'ın Venizelos'u görevden alacağı ve yerine yeniden Gounaris'i atayacağına dair söylentiler çıkmıştır. Ancak Kral, muhtemelen yeni bir hükûmet krizini göze alamamıştır. Bundan dolayı cesaretlenen Venizelos, Galip Kemalî Bey'e Bulgarlar Sırbistan'a saldırırlar ise Avusturya-Macaristan ve Almanya orduları ile savaşmayı göze alarak tarafsızlıktan çıkacaklarını ve Sırbistan'a yardım edeceklerini açıkça ifade etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 279-281). Ayrıca, Venizelos, faaliyetleri ve eski siyasetini sürdürmesi nedeniyle Kral ile yeni bir anlaşmazlık yaşayacağı bu nedenle de görevden ayrılacağına dair ortaya çıkan söylentilere rağmen 25 Eylül 1915'te Kral ile yaptığı bir mülakat sonrası tebliğ yayınlayarak, seferberliği gerektiren vaziyet konusunda Kral ile kendisinin ittifak halinde olduklarını ilan etmiştir. Kral ise aynı gün Alman sefiri vasıtası ile Alman İmparatoru'na Yunanistan'ın içerisinde bulunduğu dâhili ve harici meselelere dikkat çekerek, bir zorlama ile Yunanistan tarafsızlıktan çıkarsa kendisinin mesul ve muhatap tutulmamasını talep eden bir maddenin olduğu bir telgraf göndermek istemiştir. Ancak, Alman sefirinin ısrarı ile Almanya'ya yönelik tehdit sayılabilecek bu telgrafın gönderilmesi ertelenmiştir. Kral Konstantin'i rahatlatan telgraf Bulgar Kralı'ndan gelmiştir. Bulgar Kralı, Bulgaristan'daki seferberliğin katiyen Yunanistan aleyhinde olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine İmparator'a gönderilmek üzere hazırlanan telgraf Bulgaristan'dan alınan telgrafa istinaden Yunanistan'ın da tarafsızlığını sürdüreceği maddesi eklenerek gönderilmiştir. Galip Kemalî Bey, bu olayları anlattığı telgrafında, Kral'ın tutumuna rağmen Yunanistan'ın tarafsızlıktan ayrılma tehlikesinin devam ettiğini, seferberlik so-

nucunda ortaya çıkan bir orduyu elinde tutan Venizelos'un İtilaf Devletlerinin etkisi ile bir hadise çıkarabileceğini bildirmiştir. İtilaf Devletlerinin Selanik veya Kavala'ya asker çıkarma ihtimalinden söz eden sefir, Alman ve Avusturya mevkidaşlarının da aynı kaygıları paylaşıp hazırlık yaptıklarını haber vermiştir (Söylemezoğlu 1946: 282-283).

Gerçekten de Venizelos, 21 Eylül'de Kral ile görüşükten sonra Atina'daki İtilaf Devletleri elçilerini çağırarak seferberlik ilanını bildirmiş ve Bulgarlara karşı kullanılmak üzere 150.000 asker gönderilip gönderilmeyeceğini sormuştur. Venizelos'un talep ettiği asker, 1913'de Sırbistan ile yapılan ittifaka göre Bulgarlara karşı kurulacak birleşik orduya Sırbistan'ın vermek zorunda olduğu asker sayısı kadardır. Almanya-Avusturya karşısında aldığı yenilgilerden dolayı Sırbistan'ın bu miktarda asker veremeyeceği bilindiğinden bu açığı İtilaf Devletlerinin kapatması istenmiştir. İngiltere ve Fransa, genelkurmay başkanlarının isteksizliğine rağmen iki gün sonra talep edilen miktardaki askeri Selanik'e göndereceklerini bildirmişlerdir. Venizelos, İtilaf elçilerinden Bulgaristan Sırbistan'a saldırmadıkça, dolayısıyla Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etme zorunluluğu ortaya çıkmadıkça İtilaf askerlerinin Yunan topraklarına girmemesini talep etmiştir (Abbott 1922: 55-56; Anderson 2001: 340). Ancak İtilaf Devletleri kısa süre içerisinde harekete geçmişler ve ilk olarak General Hamilton, 1 Ekim 1915'te erkanı harbiyesi ile birlikte Selanik'e çıkmıştır. Galip Kemalî Bey, ertesi gün Kral ile bir mülakat yapmış, Kral, General Hamilton'un hareketinden dolayı Yunan Hükûmeti'nin şiddetli bir protestoname gönderdiğini bildirmiştir. Galip Kemalî Bey'in, bu olayın Venizelos'un bir tertibi olduğu uyarısı üzerine Kral, Başbakan'ın faaliyetlerinin farkında olduğunu ve ilk fırsatta onu istifaya zorlayacağını söylemiştir (BOA.HR.SYS. 2381-3/15). Ancak Kral'ın sürdürmek istediği tarafsızlık politikasına rağmen İtilaf Devletleri Selanik'e asker çıkarmaya devam etmişlerdir. Galip Kemalî Bey de dâhil olmak üzere Venizelos aleyhtarları, bunun sorumluluğunu Başbakan'a yüklemişler, kısa bir süre önce Venizelos'un İtilaf Devletlerinden Bulgaristan'a karşı kullanılmak üzere 150 bin asker isteğinin, Selanik'e asker çıkarma ile sonuçlandığını iddia etmişlerdir (Söylemezoğlu 1946: 286-287, 294).

Yaşanan bu hadiseler ve 2 Ekim 1915'te Bulgarların Sırp sınırını geçtiği haberleri (Abbott 1922: 62)sonucunda Yunan Parlamentosu'nda 4 Ekim 1915'te bir toplantı yapılmış 110'a karşı 147 oyla savaşa girme kararı alınmıştır. Ancak Kral bu karara uymamış ve Venizelos 5 Ekim 1915'te ikinci kez istifa etmiştir (BOA.HR.SYS. D:2381-3/31). Kral, hükûmeti kurma görevini Aleksandros Zaimis'e vermiştir (Yellice 2016: 234-235; Erdem 2010: 95-96).

5. Milli Bölünme

Venizelos'un istifası ve ardından seçimlere katılmayarak siyaset dışı kalması Yunan tarihinde Milli Bölünme denilen ve Kral Konstantin'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanan bir süreci başlatmıştır. Bu suretçe Atina'da Zaimis Hükûmeti ve Skouloudis Hükûmetleri kurulurken Venizelos, amacına ulaş-

mak için daha radikal yollara başvurmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nı da üstlenen Zaimis, Hükûmeti'nin politikasının silahlı tarafsızlık olduğunu açıklamıştır. Yani Yunanistan'ın çıkarları silahlı ancak tarafsız kalarak korunmaya çalışılacaktır (Abbott 1922: 65). Zaimis, göreve geldikten sonra Venizelos, savaşa girme konusundaki fikirlerini mecliste zikretmeye devam etmiş ve bir Osmanlı-Alman zaferinin Yunanlılığın sonu olduğu, kendisinin Yunanistan'ı iki katına çıkardığı, şimdi de bir kat daha büyüme şansı elde ettiği argümanını tekrarlamıştır. Ancak yeni kabinenin iktidarda kalmasına müsamaha etmeyi vazife olarak gördüğünü söyleyerek kabinenin devamlılığın- dan yana olduğu izlenimini yaratmıştır. Bir ziyafette yaptığı konuşmada ise kendisinin tabiiyet bakımından Fransız olmasa da kalben bir Fransız'dan farklı olmadığını söylemiş ve İtilaf Devletlerinin kesin galibiyetini temenni ettiğini ifade etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 297-299, 301).

Zaimis döneminde Bulgarların Sırlara karşı beklenen saldırısı başlamış, 12 Ekim 1915'te¹⁰ Bulgarların saldırıya geçtiği Atina'daki Sırp sefiri tarafından Yunan Hükûmeti'ne bildirilmiştir. Sırlar, Yunanistan'ın derhal Doyran, Gevgeli ve Manastır'ı işgal etmesini teklif etmiş ancak Yunan Hükûmeti bunun tarafsızlıktan çıkmak demek olacağı gerekçesi ile reddetmiştir (Söylemezoğlu 1946: 299-300). Zaimis Hükûmeti'nin tavrına rağmen, ne İtilaf Devletleri ne de Venizelos, Yunanistan'ın savaşa girmesini sağlamak için çalışmaktan vazgeçmemişlerdir. İtilaf Devletleri bir taraftan Selanik'e asker çıkartmaya devam ederken, bir taraftan da İngiliz Dışişleri Bakanı 17 Ekim 1915'te Yunanistan'ın Sırlara yardım etmesi karşılığında Kıbrıs'ı vaat ederek Zaimis Hükûmeti'ni ikna etmeye çalışmış ancak 20 Ekim'de bu teklif reddedilmiştir (Abbott 1922: 66-67; Anderson 2001: 340).

Zaimis kabinesinin tavrına rağmen İngiliz ve Rus sefirleri 1913'te Sırbistan ile imzalanan ittifakname gereği, Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etme mecburiyetinin olduğunu hatırlatmışlar ve savaşa katılması karşılığında Yunan Hükûmeti'ne Kıbrıs'a ek olarak Trakya ve 12 Ada'yı vaat etmişlerdir. Ancak Zaimis bu teklifi de reddetmiştir. Bu durum Venizelos'un faaliyetlerini arttırmış, bir taraftan Yunan-Bulgar savaşının kaçınılmaz olduğu, bunu şimdi İtilaf Devletleri gibi kuvvetli müttefiklerle yapmanın gerektiği şeklinde propaganda yaparak halkın desteğini almaya çalışırken bir taraftan da kabinenin meclise getirdiği bazı tasarıları engelleyerek bir hükûmet krizi çıkarmaya ve hükûmeti istifaya zorlamaya çalışmıştır. Bu durum Kral'ın Meclisi yeniden feshetmesi ihtimalini ortaya çıkartınca Yunanistan'da yeni bir hükûmet krizi başlamıştır. Zaimis'in orduyu terhis etme ve meclisi feshederek seçimlere gitme isteği de bu krizi ağırlaştırmıştır (Söylemezoğlu 1946: 303-307).

Sonuçta Zaimis, 7 Kasım 1915'te istifa etmek zorunda kalmış, hükûmet kurma görevi ise eski Dışişleri Bakanlarından Stefanos Skouloudis'e verilmiştir (Abbott 1922: 69). Galip Kemalî Bey'e göre Skouloudis, daha önce Jön Türklere yardımı dokunmuş, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurma taraftarı

¹⁰ Abbott Bulgar saldırısının tarihini 14 Ekim olarak vermiştir. Abbott, s.66.

ve Venizelos aleyhtarı bir siyasetçidir. Skouloudis Haziran 1916 tarihine kadar başbakanlık yapmıştır (Yellice 2016: 234-235; Erdem 2010: 95-96; Söylemezoğlu 1946: 307).

İtilaf Devletleri Yunanistan'ı savaşa girmeye zorlamak için Selanik'e asker çıkarttıktan sonra iktisadi bazı tedbirler almışlardır. İngilizler 6 Kasım 1915'te bir tebligat yayınlayarak Yunan Hükûmeti'ne yapılan yardımların durdurulduğunu ve Yunanistan'a bazı emtiaların dışarıdan gelmesini engellediklerini bildirmişlerdir. Galip Kemalî Bey'e göre bahsedilen emtia hububattır ve İtilaf Devletlerinin bu tutumu nedeniyle özellikle adalardaki halk açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu meselede İngilizler ile Fransızlar arasında fikir ayrılığı vardır. İngilizlerin 6 Kasım 1915 tarihli tebligatı açıktan açığa Yunanistan'ı tehdit ederken, Fransız sefiri Venizelos yanlısı Patris gazetesine verdiği beyanatta Yunanistan'ın savaşa girmesi için zorlanmayacağını sadece tarafsızlık ahkâmına tamamen uyacağına dair kati teminat talep edildiğini iddia etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 314-316).

İtilaf Devletlerinin Yunan Hükûmeti'ni bu kadar baskı altına almalarının sebebi, Sırp cephesinde Alman-Avusturya ve Bulgar ittifakına karşı aldıkları yenilgiler ve Kasım 1915'ten itibaren çekilmeye zorlanmalarıdır (Abbott 1922: 67). Bu çekilme esnasında İtilaf ve Sırp askerlerinin Yunan topraklarına girme ihtimali, tarafsızlık gereği Yunan Hükûmeti'nin bu askerleri silahsızlandıracağına dair çıkan haberler yeni bir kriz çıkmasına neden olmuştur. 23 Kasım 1915'te İtilaf Devletlerinin Atina sefirleri Başbakan'a ortak bir nota vermişlerdir. Yunan Başbakanı bu notanın bir suretini Galip Kemalî Bey'e göstermiştir. Notada, Sırp toprağından Yunan arazisine geçmek mecburiyetinde kalabilecek olan İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetlerinin silahlarının alınacağı veyahut bir karargâha sevk edileceği hakkında Yunan Hükûmeti tarafından resmen bazı imalarda bulunulduğu iddia edilmiş ve böyle bir tavır almayacağı hakkında teminat verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca Yunanistan'ın tarafsız kalmaya mecbur olduğunu kabul ettikten sonra, Yunanistan'ın tarafsızlıktan çıkması için zor kullanmadıklarını ve bunu düşünmediklerini iddia etmişler ancak kuvvetlerinin selameti için teminat ve bu kuvvetlerin muhtelif harekâtı esnasında Selanik civarındaki bütün yol, mahreç, demiryolu vesaireyi kullanmayı talep etmişlerdir. Skouloudis hükûmeti bu notaya bir gün sonra cevap vererek ayrıntılarını belirleme şartıyla, prensip olarak İtilaf Devletlerinin teklifini kabul etmiştir. Galip Kemalî Bey'e göre Yunan Hükûmeti İtilaf Devletleri ile açık bir ihtilaf çıkmaması için bir müzakere kapısı açmıştır (Abbott 1922: 82-83; Söylemezoğlu 1946: 317-320).

26 Kasım 1915'te İtilaf Devletleri sefirleri Başbakan Skouloudis'i ziyaret ederek Yunan Hükûmeti'nin kabul ettiği teklifin şartlarını bildirmişlerdir. Buna göre Selanik ve civarının Yunan Hükûmeti tarafından tahliye edilmesini, Doyran, Gevgeli ve Kirivolak'a giden bütün yollarla demiryollarının ve telgraf hatlarını kendilerine teslimini, limanları kullanma, denizlerde istedikleri gibi hareket etme ve Yunan sularında Alman denizaltılarını takip edebilme izni verilmesini talep etmişlerdir. Ancak Yunanistan bu ta-

lepleri hükümlerlik haklarını zedelediği gerekçesiyle kabul etmek istememiştir. 1 Aralık 1915'te sarayda bir hükümet toplantısı yapılmış, İtilaf Devletlerinin Yunan kuvvetlerinin çekilmesi yönündeki ısrarlı talebini reddetmeyi, ancak zorlarsa protesto ederek Makedonya'nın tahliyesini, böylece iki düşman ordunun karşı karşıya bırakılmasını kararlaştırmıştır. Skoulidis, İtilaf Devletlerine verdiği cevabı Galip Kemalî Bey'e gizlice okumuştur. Buna göre Yunanistan'ın hükümlerlik hakları, tarafsızlık politikasının kendisine verdiği yükümlülükler ve ordusunun seferberlik halinde bulunması şartlarına uygun olan bütün yardımı göstermeye hazır oldukları söylenerek İtilaf Devletlerinin taleplerini tamamen reddetmeyen ancak kabul de etmeyen bir cevap verilmiştir. Bu cevap sonrasında Selanik'e İtilaf yetkilileri ile görüşmek üzere bir Yunan heyeti gönderilmiştir (Söylemezoğlu 1946: 321-323, 325-326).

Gün geçtikçe İtilaf Devletlerinin tavrı sertleşmeye başlamıştır. Fransa'nın Atina'daki sefiri 4 Aralık 1915 günü Patris gazetesine verdiği bir mülakatta İtilaf Devletlerinin Selanik'e Sırbistan'ı müdafaa etmek için geldiğini ve tahliye etmeyeceklerini belirtmiştir. Yunanistan'ı tarafsız kalmak suretiyle Almanlara yardım etmekle ve Sırbistan'ın ezilmesine müsaade etmekle suçlamıştır (Söylemezoğlu 1946: 32-329). Buna karşılık Kral Konstantin, Bir Amerikan gazetesine verdiği mülakatta İtilaf Devletlerinin Selanik'i tahliye etmelerini ultimatom şeklinde teklif ettikleri gibi Yunanistan'ı tarafsızlıktan kendi lehlerine çıkarmağa da çalıştıklarını belirtip, kendisinin bir Afrika kabile reisi olmadığını söylemiş ve şeref ve haysiyet dairesinde sonuna kadar Yunanistan'ı harbe sokmamağa çalışacağını ifade etmiştir (Söylemezoğlu 1946: 330-331).

Kral'ın tavrına rağmen, İtilaf Devletleri Yunan Hükümeti'ni sıkıştırma-ya devam etmişlerdir. Sonuçta 10 Aralık 1915'te bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Yunan Hükümeti, şiddetle protesto etme hakkını saklı tutmak şartıyla, İtilaf askerlerinin geçeceği güzergâhlardan birliklerini çekmeyi ve İtilaf Devletlerinin gerekli gördükleri yerleri işgaline ve tahkimine karşı çıkmayacaklarını taahhüt etmiştir (Abbott 1922: 83-84).

İtilaf Devletlerinin baskısı devam ederken Meclis 11 Kasım 1915'te feshedilmiştir (Söylemezoğlu 1946: 310). Venizelos, Kral'ın sandığa gitme çağrısını taraftarlarının baskı altında olduğu gerekçesi ile reddetmiş ve 19 Aralık 1915'te yapılan seçimlere katılmamıştır (Yellice 2016: 235; Abbott 1922: 69).

Bu süreçte, çekilen ve Yunan topraklarına giren Sırp kuvvetlerini takip eden Avusturya-Almanya ve Bulgar ordularının Yunan arazisine girme ihtimali ortaya çıkmıştır. Özellikle Bulgarların Yunan sınırını aşması ihtimali Yunan Kralını ve hükümetini tedirgin etmiş, Alman İmparatoru'ndan Bulgarların ülkeye sokulmaması konusunda teminat istenmiştir. Ancak İmparator 21 Aralık 1915'te Kral'a gönderdiği telgrafta Bulgar askerlerinin Almanlar ile birlikte gelmesinin zaruri olduğunu bildirmiş ve bunların saldırgan değil kurtarıcı olacaklarını iddia ederek Kral'ı rahatlatmaya çalışmıştır. Osmanlı sefiri Galip Kemalî Bey de Skouloudis'i bu konuda ikna etmeye

çalışmış, Yunan arazisini, hükümranlığını ve tarafsızlığını her gün biraz daha çiğneyen İtilaf ordularından Yunanistan'ı kurtarmanın yolunun Alman-Avusturya ve Bulgar ordularının İtilaf ordularını takip ederek Yunan topraklarına girmesi olduğunu söylemiştir. Galip Kemalî Bey'e göre Başbakan, Bulgar askerinin Yunan toprağındaki şehirlere katiyen girmemesi şartıyla bunu kabul edebilecekleri cevabını vermiştir. Ancak Skouloudis'in aksine gerek halk gerekse ordu Bulgarların Yunan arazisine girmesi fikrini kolay kolay kabul etmeye yanaşmamıştır. Hatta İtilaf Devletlerinin Venizelos taraftarları vasıtasıyla ordu içerisinde hükümet karşıtı bir hareket hazırladıkları duyulmuştur. Skouloudis, Alman sefirine Gevgeli, Toyran ve Manastır'ın Yunanistan'a bırakılacağı taahhüt edilirse efkar-ı umumiyenin Bulgar askerinin Yunan topraklarına girmesine razı gelebileceğini söylemiştir. Bu gerginliklerden dolayı Galip Kemalî Bey, gerek İtilaf Devletlerinin gerekse Venizelos taraftarlarının halkı daha fazla etkilemeden beklenen Alman-Avusturya ve Bulgar harekâtının biran önce başlatılmasını İstanbul hükümetine tavsiye etmiştir. Kral Konstantin de Galip Kemalî Bey ile 29 Aralık 1915 günü yaptığı mülakatta bu harekâtın hızlandırılmasını istemiştir (Söylemezoğlu 1946: 337). Buna karşılık Osmanlı Hariciye Nazırı Halil Bey, Viyana'daki Osmanlı sefiri Hüseyin Hilmi Paşa vasıtasıyla Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Buriam'dan aldığı bilgiye dayanarak nakliye vasıtalarının kâfi olmadığı için Alman-Avusturya ordularının harekete geçemediğini ancak yakında İtilaf askerlerini takibe başlayacakları cevabını vermiştir. Ancak Baron Buriam'a göre Manastır'ın Yunanistan'a bırakılmasına Bulgarların razı olması imkânsızdır (Söylemezoğlu 1946: 341).

İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında sıkışan Yunanistan arka arkaya işgaller yaşamaya başlamıştır. Fransızlar, Yunan Hükümeti'nin onayını almadan Aralık 1915 sonunda Sırp askerleri için hastane olarak kullanılmak amacıyla Korfu'yu işgal etmişlerdir (Erdem 2010: 97. Söylemezoğlu 1946: 341). Karaburun önünde bir İngiliz gemisinin Alman denizaltısı tarafından batırılması bahane edilerek, Karaburun işgal edilmiş ve Yunan askerleri burayı boşaltmak zorunda kalmıştır (BOA, HR.SYS. 2111-10/24). Ayrıca Meis Adası, Girit'teki Souda Bay limanı ve Kefolonya İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Yunan Hükümeti bu işgalleri protesto etmekle yetinirken, İtilaf Devletleri bu protestoları kabul etmiş ama görmezlikten gelmiştir (Abbott 1922: 85-86). İtilaf işgalleri gün geçtikçe artarken bir taraftan da hem Atina'da hem de Selanik'te İttifak Devletlerine mensup kimselerin tutuklanacağına dair haberler çıkmaya başlamış, hatta Galip Kemalî Bey, sefaretin önemli evrakını yakmak için hükümetten izin istemiştir. Gerekli durumda yakabileceği bildirilmiştir (Söylemezoğlu 1946: 342).

Yunanistan'daki durum o kadar karışmıştır ki Viyana'da, Atina'da ihtilal gerçekleştiğine dair haberler çıkmış, Viyana'daki Türk sefiri vasıtasıyla bu İstanbul'a bildirilmiş ancak İstanbul Hükümeti Atina sefirinden böyle bir bilgi almadığı cevabını vermiştir (BOA, HR.SYS. 2418-123/1, 3, 5).

Kral Konstantin tarafsızlık politikasını sürdürmeye devam etmiş, Daily Chronicle gazetesine verdiği bir mülakatta İtilaf Devletlerinin zafer kazana-

cağına inanmadığını ima etmiştir. Hatta İtilaf askerlerini takip eden Bulgar askerlerinin Yunan topraklarına girmesi durumunda ne yapacağı sorulduğu zaman, Bulgarların Yunan arazisini tahliye edeceğinden emin olduğu cevabını vermiştir. Galip Kemalî Bey'e göre daha önce Bulgarlar Yunanistan'a girerlerse savaşacağını söyleyen Kral'ın fikrini değiştirmiş olmasının sebebi, gerek Almanya'nın gerekse kendilerinin verdiği güvencedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyileştirmek için çaba sarf eden Yunan Hükûmeti, yaklaşık bir yıldır maslahatgüzar bulundurduğu İstanbul'daki sefareti için Kaleris'i sefir olarak atamıştır (Söylemezoğlu 1946: 343, 337). Kral, 1 Nisan 1916'da Galip Kemalî Bey ile yaptığı mülakatta İtilaf Devletlerinin yenileceğine dair olan inancını yenilemiştir (BOA, HR.SYS. 2381-5/26-24).

Kral'ın ve Yunan Hükûmetinin İttifak yanlısı tavırlarına karşın İtilaf Devletleri gün geçtikçe işgallerini ve baskılarını arttırmışlar, ülke gittikçe karışıklığa sürüklenmiştir. Hatta Bulgar sefaretine bomba atılmış, bu durum Osmanlı sefirinin de içinde bulunduğu İttifak Devletlerinin sefirlerini telaşlandırmış, ani bir baskın karşısında kalmamak için mühim evrakı Kral Konstantin'in de yardımı ile Sofya'ya kaçırmışlardır. İtilaf Devletlerinin Yunanistan'daki önemli mevkiileri işgal ettikten sonra hanedanı ve kendilerine muhalif olan devletadamlarını ülkeden çıkaracakları, ardından da Venizelos'u iktidara getirip Yunan ordusu ile Makedonya'da saldırıya geçecekleri haberleri İstanbul'da duyulmaya başlamıştır. Bunun doğru olup olmadığı Galip Kemalî Bey' sorulmuş, sefir İtilaf Devletlerinin amacının bu olduğunu ancak ordunun Kral taraftarı ve halkın da İtilaf Devletlerinin baskısından bıkmış durumda olduğunu bildirmiştir (Söylemezoğlu 1946: 347-348, 350).

Skouloudis de İtilaf Devletlerinin yürüttüğü politikaların amacının Yunanistan'ı savaşa girmeye zorlamak olduğunu düşünmüş, işgalleri ve Fransa'nın vaat ettiği parasal yardımı yapmamasının da bunu ispatladığına inanmıştır. Yunan Hükûmetinin içinde bulunduğu ekonomik kriz, Almanya tarafından kullanılmaya çalışılmış, Fransa'dan beklenen yardımın bir kısmının kendileri tarafından karşılanabileceğini bildirmişlerdir. Skouloudis, tarafsızlıklarına zarar gelmemesi şartıyla bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir (Abbott 1922: 87).

5 Nisan 1916'da İngiliz ve Fransız elçileri Skouladis'e Korfu'daki Sırp askerlerinin Selanik'e transferleri için Yunan demiryollarını kullanmak istediklerini bildirmiş, ancak Yunan Başbakanı 100.000 insanın ülke boyunca demiryolu ile geçmesinin kaos yaratacağı ve ekonomiye zarar vereceği ayrıca tarafsızlık politikasına da aykırı olacağı gerekçesi ile kabul etmemiştir. Ayrıca Karasu Vadisi'ndeki Rupel kalesi direnilmeden Bulgarlara teslim edilmiştir. Yunan Hükûmeti'nin bu tavırları İtilaf Devletlerine Yunanistan'ın fiilen İttifak Devletlerinin müttefiki olduğuna inandırmıştır (Abbott 1922: 88-89; BOA, HR.SYS. 2381-5/22; Anderson 2001: 343). Buna rağmen Skouloudis, iktidarının sağlam olduğu konusunda Galip Kemalî Bey'e teminat verdiği gibi, savaş sonrası Osmanlı Devleti ile yapacağı ittifaktan söz etmiştir (BOA, HR.SYS. 2381-5/12). Skouloudis, Galip Kemalî Bey ile yaptığı bir başka görüşmede de İtilaf Devletlerinin Yunanistan'a karşı reva gördükleri

muameleye son vermek için silaha sarılmak istediğini ancak sabretmekten başka çaresi olmadığını söylemiştir (BOA, HR.SYS. 2420-26/1).

Sonunda Mayıs 1916'da İttifak Devletlerinin beklenen saldırısı başlamış, Bulgaristan ile Almanya askerleri Yunan topraklarına girmiş ve bazı mıntıkaları işgal etmiştir (Erdem 2010: 97). Bunun üzerine İtilaf Devletleri Selanik'teki postane, gar, polis karakolları gibi önemli noktaları işgal ettikleri gibi jandarma ve polis müdürüne de Makedonya'yı terk etmelerini bildirmişlerdir (Söylemezoğlu 1946: 364). Skouloudis hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasındaki gittikçe artan bu gerilim 21 Haziran 1916'da Fransız, İngiliz ve Rus elçilerinin Yunan Dışişleri Bakanlığı'na giderek bir nota vermeleri ile sonuçlanmıştır. Yunan askerinin terhis edilmesini, Skouloudis hükûmetinin yerine ara hükûmet kurulmasını, yeni seçimlere gidilmesini, Alman emirlerini yerine getiren emniyet görevlilerinin azlını istemişlerdir (Abbott 1922: 102; Anderson 2001: 343). Aynı gün Skouloudis istifa etmiştir. Yeni kabine 23 Haziran 1916'da Zaimis başkanlığında kurulmuş, İtilaf notasının kabul edildiği bildirilmiş, Meclis dağıtılmış, yeni seçim hazırlıklarına başlanmıştır (Erdem 2010: 97-98; Söylemezoğlu 1946: 368-369).

Yeni Zaimis hükûmeti İtilaf Devletlerinin karşısında acizdir. Bu durum Galip Kemâlî Bey'in 6 Temmuz 1916'da gizlice gönderdiği telgrafta "burada artık müstakil bir hükûmet yoktur" ifadesiyle açıklanmıştır (BOA, HR.SYS. 2381-5/8). Gerçekten de Yunanistan bağımsız bir devlet olmaktan çıkmıştır (Anderson 2001: 343). Bu süreçte Yunanistan'daki İtilaf baskısı günden güne artmış, hatta Fransızlar Yunan hapishanelerinde bulunan Yunan vatandaşlarını çıkartıp kendileri yargulamaya başlamışlardır (BOA, HR.SYS. 2381-5/4). Yunanistan üzerindeki bu baskının kaynağı İngiltere'den ziyade Fransa'dır. Galip Kemâlî Bey'e göre bunun nedeni Fransa'nın Almanya karşısında aldığı yenilgiler, bazı bölgelerinin Almanlar tarafından işgali ve savaşın gittikçe uzaması sonucunda Fransız halkında başlayan hoşnutsuzluğu ve şikâyetleri ortadan kaldırma arzusudur (BOA.HR.SYS. 2390-25/3).

Zaimis'in bu hükûmeti döneminde Romanya İtilaf Devletleri yanında savaşa dâhil olmuş (Seligman 1921: 78), Bulgarlar Doğu Makedonya'yı işgal etmeye ve Yunanları göçe zorlamaya başlamışlardır. Diğer taraftan İtilaf Devletlerine katılmış olan İtalya da Kuzey Epir'i işgale girişmiştir. Kısacası Yunanistan'ın Balkan Savaşlarında elde ettiği toprakları kaybetme ihtimali ortaya çıkmıştır. Özellikle Bulgarların Yunan topraklarına girmesi Venizelos için bir fırsat olmuş, 27 Ağustos 1916'da gerçekleştirdiği büyük bir mitingde halkın Bulgarlar aleyhindeki duygularını kullanarak, onları hükûmete ve Kral'a karşı kıskırtmıştır. Bunların sonucunda Venizelos yanlısı komutanlar 30 Ağustos 1916'da Selanik'te Ulusal Savunma (Ethniki Amina) Hareketi'ni başlatmışlardır. Ulusal Savunma Hareketi'nin en önemli hedefi Yunanistan'ı İtilaf Devletlerinin yanında savaşa dahil etmektir (Erdem 2010: 98). Bu hareketi Venizelos başlatmamıştır. Bulgarlara karşı direnmek isteyen subaylar Venizelos'un fikirlerini baskı ile kabul ettirmek istemişler ve Selanik ve Atina'daki benzer görüşleri kabul eden askeri ve siyasi kişilerle temasa girmişlerdir. Venizelos'a da birkaç defa temsilci göndermişlerdir. Ancak

Venizelos, her seferinde rahat durulmasını istemiştir. Muhtemelen 1916 yazı sonuna kadar Venizelos Bulgarların ilerleyişini önlemek amacıyla Konstantin'in tarafsızlık politikasından vazgeçeceğini ummuş, bu sebeple bir darbeye onay vermekten kaçınmıştır. Ancak Eylül 1916'da hareketin liderliğini üstlenmeyi kabul etmiştir. Venizelos karşıtları ise Ulusal Savunma Hareketi'ni Fransızlar tarafından planlanan ve elbette Fransızların lehine çalışan bir oluşum olarak görmüşlerdir (Erdem 2010: 98-99).

Venizelos taraftarları bir taraftan da Atina'da olaylar çıkararak şehrin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini sağlamaya çalışmışlar, Kral taraftarları ve halk sükûnetini koruyarak buna fırsat vermemişlerdir. Ancak 8 Eylül 1916'da bir grup, Fransız sefaretini basarak Fransa ve İngiltere aleyhinde, Kral lehinde bağırarak, birkaç el de silah atmıştır. Galip Kemalî Bey, 11 Eylül 1916 tarihinde gönderdiği tahriratında bu saldırının Venizelos taraftarları ve İtilaf Devletleri tarafından işgale bahane için hazırlanmış bir hadise olduğunu iddia etmiştir. Ona göre olay, gerçekleşmeden önce Alman sefiri tarafından haber alınarak Yunan Başbakanı Zaimis'e bildirilmiştir. Galip Kemalî Bey, istihbarata rağmen olayın önlenememesini de manidar olduğunu düşünmüştür. Bu olay Zaimis Hükûmeti'nin istifa etmesine neden olmuştur (BOA.HR.SYS. 2390-25/4 ve 1). Galip Kemalî Bey'in olayla ilgili tahmininde doğruluk payı olabilir. Zira Zaimis Hükûmeti 4 Ekim 1916'da Bulgarlara karşı yani İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girme kararı almış ancak Kral bu kararı kabul etmemiştir. Anderson'a göre Zaimis'in istifasının nedeni budur (Anderson 2001: 344). Zaimis yerine Kalogeropoulos hükûmeti kurulmuş ancak o da İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmediği için istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte Kral Konstantin hâlâ tarafsızlık politikasının sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Fransa Atina'da gittikçe güçlenmiş, polis teşkilatını kontrol altına aldığı gibi matbuat üzerinde de sansür uygulamaya başlamıştır (BOA.HR.SYS. 2390-30/1-BOA. HR.SYS. 2390-31/1).

Kalogeropoulos'un istifasından sonra Başbakan olarak üniversitede tarih profesörü olan Spyridon Lambros atanmıştır. Siyasetin yabancı olan Lambros, gücünü Kral'dan almıştır. Bu kabine tarihçiler tarafından "Kraldan çok Kralcı" ve "Yunanistan'ın en içler acısı" hükûmeti olarak nitelendirilmiştir (Erdem 2010: 101).

Kral Konstantin cephesinde bunlar yaşanırken Venizelos taraftarlarıyla birlikte Atina'dan ayrılarak 25 Eylül 1916'da Girit'e gitmiş ve burada 26 Eylül 1916'da ihtilal ilan etmiştir. Kendisine taraftar olan adaları dolaştıktan sonra 9 Ekim'de Selanik'e ulaşmış ve orada "*Geçici Hükûmet*" adını alacak olan ihtilal hükûmetini kurmuştur. Stavrianos'a göre Venizelos'un ihtilal kararını almasında Eylül 1916'da Kavala'nın Almanlar ve Bulgarlar tarafından işgali ve 8 bin Yunan askerinin hapsedilmek üzere Almanya'ya gönderilmesi etkili olmuştur (Stavrianos 2000: 568; Seligman 1921: 81; Anderson 2001: 344). İtilaf Devletleri Venizelos'un hükûmetini tanıırken, Venizelos da 24 Kasım 1916'da onların yanında savaşa dâhil olmuştur. Geçici Hükûmet İtilaf Devletleri ile birlikte Makedonya'da savaşacak askeri birlikler kurma-

ya başlamıştır (Başak 2015: 7; Erdem 2010: 99-100). Galip Kemalî Bey, Selanik merkezli hadiseleri, Fransızların Selanik, Girit ve Adalardan ibaret bir cumhuriyet kurmaya çalışmaları, Venizelos'un da cumhurbaşkanı olmak istemesi olarak yorumlamıştır (Söylemezoğlu 1946: 375). Ayrıca Fransızların Venizelos'a maddi destekte bulunduğunu da iddia etmiştir (BOA. HR. SYS. 2390-31/1).

İtilaf Devletleri Atina'daki Kral'ı ve hükûmeti baskı altına almaya devam etmişlerdir. Fransızlar Lambros hükûmetine bir nota vererek Yunan Donanması'nın teslim edilmesini, kıyıların silahsızlandırılmasını, demiryolları ve posta hizmetlerinin İtilaf Devletlerinin denetimine bırakılmasını istemişlerdir. Kısa süre içerisinde de bu taleplerini uygulamaya sokmuşlardır. Fransız Amiral Fournet'in, Yunan Hükûmeti'ne verdiği ve ellerindeki savaş mühimmatının da teslim edilmesini isteyen notası Yunan Hükûmeti tarafından reddedilmiş, bu durum Fransızları kızdırmıştır. Kral ve taraftarları da sert tedbirler almaya başlamış, savaş malzemelerinin Selanik'teki hükûmetin eline geçmesinden korktukları için silahlar vatandaşlara dağıtılmıştır. Fransız askerlerine Pire'ye çıkma ve Atina'ya ilerlemeleri emri verilmiş, ancak bunlar Kral taraftarı Yunanlıların oluşturduğu bir direnişle karşılaşmışlardır. Fransızlar birliklerini çekmek zorunda kalmıştır. Ancak buna tepki olarak Fransız Donanması'na Saray'ın bombalanması emri verilmiştir. Atılan topların üçü Saray'ın bahçesine düşmüştür. Konstantin taraftarları bu olayların müsebbibi olarak gördükleri Liberal Parti mensubu ve taraftarlarına karşı şiddet uygulamaya başlamış, Venizelistlerin evlerine ve gazetelerine saldırmışlardır. Kasım 1916'da gerçekleşen bu olaylar, Kasım Olayları ismiyle anılmıştır (Erdem 2010: 101; Stavrianos 200: 568).

Atina'da İtilaf Devletlerinin etkisi günden güne artmış, Fransızlar şehirdeki önemli noktaları işgal etmiş ve devriye gezmeye başlamışlardır. İttifak Devletlerinin sefirlerinin tutuklanacağı haberleri yayılmaya başlamıştır. Galip Kemalî Bey, Kral'ın tahttan indirileceğini öngörmüştür. Ancak sefir kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan bu öngörüsünü göremeden Atina'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. 19 Kasım 1916'da Fransız Amiral Fournet imzasıyla İttifak Devletlerinin sefirlerinin ve vatandaşlarının Atina'dan çıkartılacakları bildirilmiştir. Gerek Osmanlı sefiri gerek ise diğer İttifak Devletleri sefirleri bunu Yunan Hükûmeti ve Kral nezdinde protesto ettiler ise de sonuç değişmemiş, Yunan Hükûmeti elinden bir şey gelmediğini açıkça ifade etmiştir. 22 Kasım 1916'da diğer sefirler ile birlikte Galip Kemalî Bey ve ailesi Atina'dan ayrılmışlar ve İstanbul'a dönmüşlerdir (Söylemezoğlu 1946: 375, 385-391).

İtilaf Devletleri Kral Konstantin'in hâkimiyeti altındaki Yunanistan'a yedi ay süren ve Yunan halkına zor günler yaşatan sıkı bir abluka uygulamaya başlamıştır. Bu abluka, Milli Bölünme ve taraflar arasında çatışma devam ederken Lambros Hükûmeti istifa etmiş, yerine tekrar Zaimis Hükûmeti kurulmuştur (Stavrianos 2000: 568; Başak 2015: 6-7; Erdem 2010: 102-105).

Yunanistan'daki bu bölünme halk arasında büyük bir etki yaratmıştır. Bunun en önemli göstergesi 16 Aralık 1916'da Atina Başpiskoposun Kral taraftarı diğer piskoposlarla birlikte düzenlediği bir törenle Venizelos'u aforoz etmesidir. Bu törene 60 bin Atinalı katılmıştır (Stavrianos 2000: 568).

Buna karşılık Venizelos gittikçe güçlenmiş, Kral Konstantin'in hatta saltanatın durumu tartışılmaya başlanmıştır. Venizelos, İtilaf Devletlerinin Kral ile kendisini uzlaştırmaya çalışacağından endişe etmiş, cumhuriyet fikrini ortaya atmaya başlamıştır. Ona göre en iyi çözüm İngiliz kraliyet ailesinden birini Yunan tahtına oturtmak, ikinci en iyi çözüm ise bir cumhuriyet kurmaktır. Üçüncüsü ise Konstantin'in yerine yine Yunan hanedanından birini getirmektir (Smith 2012: 156-157).

Sonuçta İtilaf Devletleri, belki de Venizelos'un ehveni şer olarak gördüğü üçüncü seçeneği tercih ederek Konstantin'i tahttan indirmeye karar vermiştir. 11 Haziran 1917'de Konstantin'e bir nota vermişler¹¹ ve yirmi dört saat içinde tahtan çekilmesi veya Atina'yı bombalama seçeneklerini sunmuşlardır. Kral da tahtı ikinci oğlu Alesander'a bırakarak çekilmeyi tercih etmiştir. Konstantin, 1917 Haziranında Yunanistan'dan ayrılarak İsviçre'ye gitmiştir (Stavrianos 2000: 568). Yunan halkına veda ettiği bildiride, sadece Yunanistan'ın çıkarı için çalıştığını ancak olaylar karşısında boyun eğerek sevgili vatanını terk ettiğini ifade etmiştir. Kendisi ve Kraliçe'nin uzakta dahi olsalar, Yunan halkına karşı sevgilerini koruyacaklarını vurgulamış ve herkesin bu kararı sükûnetle karşılmasını rica etmiştir. Konstantin tahttan indirildikten sonra, önemli Venizelos karşıtları gözaltına alınmış veya sınır dışı edilmiştir. Gounaris, İon Dragumis, Dusmanisile Metaksas bunlardan birkaçıdır. Konstantin'in oğlu Alexandros Temmuz 1917'de mecliste yemin etmiş ve kral olmuştur. Venizelos yeniden iktidara gelmiş, böylece Milli Bölünme Venizelos'un zaferi ile sona ermiştir. Yeni hükûmetin ilk icraatı da elbette İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmek olmuştur (Erdem 2010: 105-106). Ancak Venizelos ile Kral Konstantin arasındaki rekabet burada bitmemiş, 1920 seçimlerinde Venizelos yenilirken Kral Konstantin Yunanistan'a geri dönmüş, Venizelos ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Goldstein 1989: 356).

Sonuç

Venizelos'un iktidara gelmesinden sonra büyük bir atılım yapan Yunanistan, Balkan Savaşları sonucunda topraklarını iki katına çıkarmayı başarmıştır. I. Dünya Savaşı Yunanistan'ın elde ettiği bu toprakları Bulgaristan'a ve Osmanlı Devleti'ne karşı koruma kaygısı yaşadığı dönemde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu kaygılar savaşa yönelik politikasını etkilemiştir. Yunanistan'ın savaşa yönelik politikasını etkileyen bir diğer etken Megali İdea'dır.

¹¹ Stavrianos'a göre İtilaf Devletlerinin bu kadar uzun süre beklemelerinin nedeni Amerika kamuoyunun tepkisinde korkmalarıdır. Bu nedenle ABD İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katıldığı Nisan 1917'den sonra Konstantin'e karşı harekete geçmişlerdir (Stavrianos 2000: 568).

Bu savaş Megaliİdea'yı gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak savaşa kimin yanında katılacağı sorusu, İtilaf ve İttifak Devletlerinin de etkisiyle Yunanistan'da siyasi bir çekişmeye ardından da Milli Bölünme olarak adlandırılan iç çatışmaya neden olmuştur. Başbakan Venizelos ve taraftarları zafer elde edeceklerine inandıkları İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katılarak Batı Anadolu'yu da ele geçirmek isterlerken Kral Konstantin ve taraftarları Almanya'nın yani İttifak Devletlerinin yanında yer almayı, hiç olmazsa tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.

Milli Bölünme sürecinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken İtilaf Devletlerinin tutumudur. İtilaf Devletleri savaşın başlangıcında Yunan çıkarlarının Rus çıkarları ile çatışacağı düşüncesiyle ve Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın tarafsızlığını bozar endişesiyle Yunanistan'ın kendi tarafında savaşa katılmasını istememişler, Yunan Başbakanı Venizelos'un açık teklifini reddetmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa iştirakinden sonra özellikle de Çanakkale Savaşları sırasında bu devleti kendi taraflarına çekebilmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Onların bu çabası Yunan siyasetçileri arasındaki fikir ayrılıklarını körüklemiş ve Milli Bölünme sürecinin sertleşmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti, Atina sefiri Galip Kemali Bey vasıtasıyla Yunanistan'ın yaşadığı bu süreci yakından takip etmiş ve Almanya ile birlikte Yunanistan'ın tarafsız kalması için çaba sarf etmiştir. Daha da önemlisi Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak olabileceği fikri en azından sefir Galip Kemali Bey. Bazı Yunan devlet adamları tarafından dile getirilmiştir.

Çanakkale yenilgisi, Fransızların Almanlar karşısında geri çekilmesi, Bulgaristan'ın savaşa katılması ve Sırbistan'a saldırısı, Almanya-Avusturya ve Bulgaristan ittifakına karşı Sırbistan cephesinde aldıkları yenilgiler İtilaf Devletlerini Balkanlarda zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Yunanistan'ın kendi yanlarında savaşa girmesine ihtiyaç duymuşlar, bunu sağlayabilmek için bu ülkeye baskı yapmaya başlamışlardır. Ticareti engelleyerek Yunan halkını gıda sıkıntısı ile karşı karşıya bıraktıkları gibi ulaşım araçlarına el koymuşlardır.

Daha da kötüsü ilk olarak Selanik olmak üzere bazı Yunan topraklarını işgal etmişlerdir. Dikkat çekici ve vahim olan ise bu işgallere bizzat Yunan Başbakanı Venizelos'un siyasetinin fırsat sağlamasıdır. Venizelos'un, Bulgarlara karşı kullanılmak üzere İtilaf Devletlerinden asker talep etmesi İtilaf Devletlerine Selanik'e girme fırsatı vermiştir.

Venizelos istifa ettikten sonra İtilaf Devletleri Yunanistan'ın iç siyasetine müdahale etmeye ve kendi yanlarında savaşa katılması için baskı yapmaya devam etmişlerdir. Hatta bu dönemde Atina'daki Yunan Hükûmeti'nin ve Yunan Kralı'nın ülke içerisindeki iktidarı yok denecek kadar azalmıştır. Buna rağmen Kral ve taraftarları İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmek için sonuna kadar direnmişlerdir.

Onların bu direnişi Venizelos'u amacına ulaşmak için daha radikal kararlar almaya zorlamış, Selanik'te İtilaf Devletleri yanlısı subaylar tarafından başlatılan ihtilalin başına geçmiş ve bir hükûmet kurmuştur. Venizelos,

İtilaf Devletlerinden aldığı yardımla Kral Konstantin'i tahttan indirmeyi başarmış, iktidara yeniden gelmiş ve elbette Yunanistan'ı İtilaf Devletlerinin yanında savaşa dâhil etmiştir.

1914'de başlayıp 1917'de biten bu süreç Yunanistan için bir utanç dönemidir (Anderson 2001: 344). Venizelos, Megali İdea'ya ulaşmak için ülkesinin bağımsızlığını dahi feda etmiştir. Bu, siyasetçilerin iktidarı elde etmek ve kendi fikirlerini kabul ettirebilmek için başka devletlerle iş birliği yaparak kendi devletlerini zor durumda bırakabildiklerinin en güzel örneğidir. Elbette İtilaf Devletlerinin 1916-1917 yılları arasında Yunanistan'da yürüttükleri siyaset büyük devletlerin kendi çıkarları için küçük bir devleti kullanmak için neler yapabildiklerinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)

DH.EUM. 1.Şube, 2-58, DH.EUM. 3.Şube, 2-68, DH.EUM. 3.Şube, 8-42, DH.EUM.3 Şube, 5-37, DH.EUM.3 Şube, 7-13, DH.EUM.3. Şube, 1-9, DH.EUM. 3.Şube, 4-7, DH.EUM.3.Şube, 5-16, DH.EUM.EMN, 116-67, DH.EUM.VRK, 25-4, DH.ŞFR. 41-141, DH.ŞFR. 51-77, DH.ŞFR. 54-68, HR.SYS. 2390-25, HR.SYS. 2105-08, HR.SYS. 2111-10, HR.SYS. 2381-3, HR.SYS. 2381-5, HR.SYS. 2384-22, HR.SYS. 2384-6, HR.SYS. 2390-25, HR.SYS. 2390-30, HR.SYS. 2390-31, HR.SYS. 2418-123, HR.SYS. 2420-26

Kitap ve Makaleler

- ABBOTT G. F. (1922). *Greece and The Allies 1914-1922*, London.
- ANDERSON Matthew Smith (2001). *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAŞAK Ünsal (2015). "Yunanca Kaynaklarda Çanakkale Savaşı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56.
- CLOGG Richard (2013). *A Concise History of Greece*, Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- ÇETİN Nurten (2010). "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24.
- DEMİRÖZÜ Damla (2005). "Megaliİdea'dan Ankara Antlaşması'na (1930) Eleftherios Venizelos", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36
- ERDEM Nilüfer (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, İstanbul: Derlem Yayınları.
- GEORGE David Lloyd (1938). *The Truth about the Peace Treaties II*, London: Victor Gollanez LTD.
- GOLDSTEIN Eric (1989). "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The History Journal*, XXXII/2 (Jun 1989).
- KALOUDIS George (2014). "Greece and the Road to World War I: To What End?", *International Journal On World Peace*, XXX/4.
- KAŞIYUĞUN, Ali (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşı'na Girişi (1911-1914)*, Kahramanmaraş

- Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş (Basılmamış Doktora Tezi).
- KOLIOPOULOS John S. Ve Thanos M. Veremis (2010). *Modern Greece A History Since 1821*, Oxford, United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- MAİOLO Joseph ve Tony Insall (2012). "Sir Basil Zaharoff and Sir Vincent Caillard as Instruments of British Policy towards Greece and the Ottoman Empire during the Asquith and Lloyd George Administrations 1915-18", *The International History Review*, XXXIV/4.
- OVALI Şevket (2007). "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan İlişkisinin siyasi Arka Planı(1821-1945)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXII/1.
- ÖZMAN M. Aydoğan (1988). "Lozan Antlaşmalarında Ege Adalarının Hukuki Statüsü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XLIII/3.
- PROGONATİ, Erjada (2014). "The Chronicle of the First World War And Its Impact on the Balkans", *Akademik Bakış*, VII/14.
- SELIGMAN Vincent J. (1921). *The Victory of Venizelos*, London.
- SEMİZ, Yaşar (2014). "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 14.
- SMITH Michael Llewellyn (2012). "Venizelos' Diplomacy, 1913-1920: From Balkan Alliance to Greek Turkish Settlement", *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, ed: Paschalis Kitromilides, Published to Edinburgh Scholarship Online.
- SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemalî (1946). *Canlı Tarihler, Hatıraları (Atina Sefareti 1913-1916)*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- STAVRIANOS L. S. (2000). *The Balkans Since 1453*, The United Kingdom: C. Hurst&Co (Publishers) Ltd.
- The Greek White Book*, Diplomatic Documents 1913-1917 (1918), New York.
- YELLİCE Gürhan (2016). "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan; Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32.
- YELLİCE Gürhan (2017) "Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVII/2 (Kış 2017).

İLK VİLAYET SALNAMESİ OLAN 1283 (1866-1867) TARİHLİ SALNAMEYE GÖRE BOSNA'NIN İDARİ YAPISI

Zemzem YÜCETÜRK*

ÖZ

Türkçede yıllık anlamına gelen ve diğeri bir ismi de “nevsal” olan salname kelimesi, Farsça “sal” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Resmî salnameler devlet, vilayet ve nezaret salnameleridir. Osmanlıda ilk devlet salnamesi 1847 yılında çıkarılmış, 1922'ye kadar da yayınlanmasına devam edilmiştir. Vilayet salnamesi ilk defa 1283'de (1866-67) Bosna'da yayınlanmıştır. Daha sonra Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285) salnameleri yayınlanmıştır. Beyrut vilayeti tarafından 1333-1335 (1915-1917) yıllarında ve Bolu livası tarafından 1337-1338 (1921-1922) yıllarında çıkarılan salnameler Osmanlı Devleti'nde çıkarılan son vilayet salnameleridir. Resmî salnamelerden nezaret salnameleri ise 1282-1326 (1865-1908) yılları arasında çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bazı özel kurum ve kişilerin çıkardığı salnameler de özel salnameler grubuna girmektedir. Bunlardan ilki Ali Suavi tarafından “Türkiye” adıyla 1288 (1871)'de Paris'te çıkarılmıştır. Olayların tarihleriyle birlikte tutulduğu salnameler, genelde Osmanlı Devleti'nin ve özelde vilayetlerinin iktisadî, siyasî, askerî ve idarî yapısı hakkında araştırmacılara geniş bilgi sunmaktadır. İşte biz bu çalışmada 1283 (1866-67) tarihli ilk vilayet salnamesi olan Bosna salnamesine göre Bosna'nın idarî yapısını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Vilayet, Bosna, Salname, İdarî Yapı.

ABSTRACT

The words ‘salname’ (or ‘nevsal’), which in Turkish means annual or yearbook, derives from the in Persian ‘sal’ and ‘name’, meaning ‘year’ and ‘letter’. Annuals are usually divided into two categories, public and private. Public annual usually pertain to the state, province, and ministry. The first Ottoman State annual was published in 1847, and continued to be published until 1922. The first Ottoman provincial annual was published in Bosnia in 1283 (1866-67 CE), followed by those in Aleppo (1284 AH), Konya (1285 AH), Syria (1285 AH), and Danube (1285 AH). The last annual to be published within the Ottoman state appeared in Beirut between 1333 and 1335 AH (1915-1917 CE), and Bolu between 1337 and 1338 AH (1921 - 1922 CE). Ministry or official annals were published between 1282 and 1326

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1566-3283, E-posta: zemzem_yuceturk@hotmail.com.

AH (1865 - 1908 CE). Those published by a number of private institutions and individuals in the Ottoman State also fall into a group of special yearbooks. The first of these was titled "Turkey", and published by Ali Suavi in Paris 1288 AH (1871 CE). Those featuring the dates of specific events furthermore offer researchers a wide range of knowledge about the economic, political, military, and administrative structure of the Ottoman State generally, provincially, and privately. This paper focuses on the administrative structures of Bosnia according to one Bosnian-Ottoman annual written in 1283 AH (1866-67 CE).
Keywords: Ottoman State, Province, Bosnia, Annual, Administrative Structures

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi, ülke idaresinde önemli değişikliklerin yapıldığı ve memleketin eyaletlere bölünmesi işine devam edildiği dönemdir. Aynı zamanda eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere ayrılmıştır. Eyaletlerin yönetiminde görevlendirilen idareciler valilerdir (Karal 2007: 191). Bu dönem bir takım eyaletlerde yerel meclisler kurulması ve bu meclislerde Müslüman ve Hıristiyan halkın nüfusları oranında temsil edilmesi ilerde devletin meclisli bir yönetime geçmesinde önemli basamak oluşturmuştur (Armaoğlu 2003: 221-222). Bu meclislere başkanlık eden görevliler de vali veya muhassıl (vergi tahsildarı)lardır (Karal C.5: 191). Valinin bu meclis ile istişare etme zorunluluğu vardır. Kurulan bu eyalet meclisleri valinin başkanlığında haftada dört defa ve belirli günlerde toplanmıştır. Meclise mal müdürü, Rum ve Ermeni piskoposları, haham veya temsilcisi, Hıristiyan halktan oluşan belediyelerin seçtikleri koca başı ve belirli orana göre halkın seçtiği üyeler katılmıştır. Böylece devlet tarafından ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün halk eyaletin idaresinde bu meclisler yoluyla söz sahibi olmuştur. Eyaletlerde uygulanan bu idare aynı şekilde liva (sancak), kaza ve nahiyeler için de uygulanmıştır. Kazalarda müdür veya mütesellimlerin¹ başkanlığında kaza meclisleri, nahiyelerde müdürlerin başkanlığında nahiye meclisleri kurulmuştur (Karal C.VI: 130-131).

1864'te yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'nden sonra yerel idare yeniden düzenlenmiştir (Tural 2005: 71). Bu nizamnameye göre Osmanlı Devleti'nin en büyük idarî birimi vilayetler olmuştur. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar karyelere bölünmüş ve her karye bir belediye idaresi olarak kabul edilmiştir. Vilayette vali, sancakta mutasarrıf, kazada kaymakam yönetim işlerini üzerine almıştır. Karyelerde muhtarların halk tarafından seçilerek yönetimi üstlenmesi ise yerel yönetimlerdeki demokratik anlayışın oluşması açısından çok önemlidir. Vali siyasî işlerle ilgilenmesinin yanı sıra, hukukî, malî, güvenlik işleri ile de meşgul olmuştur. Vilayetlerde maliye işlerini ise defterdar üstlenmiştir. Valinin buyruğu altında çalışan bu görevli hesap işleri konusunda doğrudan Maliye Nezareti'ne karşı sorumludur. Siyasî işlerden ise Hariciye Nezareti tarafından tayin edilen

¹ Mütesellim: Tanzimattan önce vali ve mutasarrıfların sorumluluğunda bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilen görelilere verilen isimdir (Pakalın 1993: 639).

memur sorumludur. Zaptiye işleri valinin idaresine bırakılmıştır. Bundan başka valinin maiyetinde vilayetin nafia işleriyle meşgul olmak üzere bir nafia müdürü, ticaret ve ziraat işlerini idare etmek için de bir ziraat müdürü bulunmaktadır. Bu nizamnameye göre vilayetin bir idare meclisi de vardır. Bu meclis valinin başkanlığında toplanmıştır (Karal C. VII: 152-161). Vilayet İdare Meclisi, Liva İdare Meclisi, Kaza İdare Meclisi ve köylerde İhtiyar Meclisleri kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu 1996: 69). Vilayet İdare Meclisi'ne şer'i mahkemeler müfettişi, defterdar, mektupçu, siyasî işler müdürü ve halk tarafından seçilen iki Müslüman ile başka din ve mezheplerden iki üye iştirak etmiştir. Valinin bu meclisin hukuk işlerine müdahale etmeyeceği tespit edilmiştir. Bundan başka vilayetin bir de Vilayet Umumî Meclisi bulunacaktır. Bu meclis her sancak tarafından seçilen ikisi Müslüman olan, diğer ikisi Müslüman olmayan üyelerden valinin başkanlığında toplanmak suretiyle kurulacaktır. Vilayet Umumî Meclisi vilayetin yol, resmî binalar, ziraat, nafia ve vergi işleri konularında vilayete intikal eden dilek ve teklifleri inceleyecektir (Karal C.VII: 152-161). Vilayetlerden sonra idarî birim olan livalarda mutasarrıfların başkanlığında ve kazalarda da kaymakamların idaresinde liva ve kaza idare meclisleri kurulmuştur. Liva idare meclislerinde livanın idaresiyle birlikte malî, ticarî, tarım, eğitim ve bayındırlık alanındaki konular görüşülmüştür. Livanın merkez kazasının hâkimi, tahrirat ve muhasebe müdürleri, müftü, Müslümanların ve gayrimüslimlerin diğer dinî temsilcileri meclisin daimî üyeleridir. Bunlardan başka bu mecliste halkın seçimiyle, bir diğer ifadeyse demokratik bir anlayış ile göreve gelen Müslüman ve gayrimüslim azalar bulunmaktadır.

Kaymakamın başkanlık ettiği kaza idare meclislerinde ise mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naip), müftü ve gayrimüslim cemaatin dinî temsilcileri gibi tabii üyelerin yanı sıra seçimle göreve başlayan ikisi Müslüman ve ikisi gayrimüslim dört üye görev yapmıştır. Kaza meclisleri idarî davalar, gelir giderler, devlet mallarının yönetimi, sağlık ve beledî işlerle ilgilenmiştir. Bunun dışında vergi konuları, kaymakamın yetkisinde gerçekleşen ticarî işler ve sözleşmeler bu mecliste görüşülmüş, karara bağlanamayan konular ise liva idare meclisine gönderilmiştir (Ortaylı 2011: 80-82).

Vilayet Nizamnamesi'nin hazırlanmasında Mithat Paşa'nın rolü büyüktür (Kılıç 2005: 102-103). Bunun ülkenin geneli yerine sadece Tuna Vilayeti'nde uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kararda Cevdet Paşa'nın devletin her bölgesinin ayrı özelliklere sahip bulunduğu düşüncesi önemli rol oynamıştır. Tuna Vilayeti için hemen hemen aynı niteliklere sahip bir nizamname hazırlamıştır. Mithat Paşa'nın valiliğinde Tuna Vilayeti'nde nizamnamenin uygulanması olumlu sonuç verince diğer vilayetlere de uygulanmasına karar verilmiştir. Bosna için de bu nizamnameden çok az farklı olarak ayrı bir nizamname hazırlanmıştır² (Ortaylı 2011: 53-54).

² Bosna Vilayeti Nizamnamesi ile 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin karşılaştırılması için bkz: *Takvîm-i Vekâyi*, 7 Muharremü'l-Haram 1282-Defa: 802, 13 Muharremü'l-Haram 1282-Defa: 803; 28 Muharremü'l-Haram 1282-Defa: 805, 28 Muharremü'l-Haram 1282-Defa: 805, 6 Saferü'l-Hayr 1282 Defa 806; *Düstur*, C. I, TBMM Kütüphanesi, s. 609-624.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi kuruluşundan devletin çeşitli kurumlarında ıslahat hareketleri başlayana kadar tek hâkimli ve tek dereceli sisteme dayanmıştır. Davalar genel olarak şer'îye mahkemelerinde görülmekle birlikte sadrazamın başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayun temyiz mahkemesi görevi görmüştür. Divan-ı Hümayun'a yardımcı olarak yine sadrazamın başkanlığında Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin katılımıyla toplanan Cuma divanı, İstanbul ve bilâd-ı selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) kadılarının katılımıyla toplanan Çarşamba Divanı, hukukî davaların görüldüğü mahkemeler olmuştur. Bunlara ek olarak taşrada kurulan eyalet meclislerinde, eyaletleri yöneten beylerbeyilerin başkanlığında ve bazen bölge kadılarının da katıldığı meclisler hukukî davaları çözmüşlerdir. Ayrıca gayrimüslimler için de cemaat mahkemeleri kurulmuştur ki bu mahkemelerde gayrimüslimlerin kişisel davaları çözüme kavuşturulmuştur (Aydın 2003: 341-344). Bunlara ek olarak ticarî ve siyasî vazifeleri yürütmek için Osmanlı Devleti'ne gelen yabancıların aralarındaki anlaşmazlıkları, kapitülasyonların tanıdığı imtiyazlara göre çözmek amacıyla konsolosluk mahkemeleri de kurulmuştur (Karal C.V: 174-175).

Tanzimat Fermanı'ndan sonra hukukî alanda önemli yenilikler gerçekleştirilmiş olup, bu dönem tek hâkimli Osmanlı mahkemeleri yerini toplu hâkimli mahkemelere bırakmıştır. 1840'ta İstanbul'da kurulan ticaret mahkemesi, ülkenin genelinde 1860'tan itibaren kurulmasına başlanan ve bir başkan, iki daimi ve iki geçici üyeden oluşan karma ticaret mahkemeleri bu yeniliklerdendir. Bu mahkemeler daha sonra nizamiye mahkemelerine dahil edilmiştir. Toplu hâkimli ilk ceza mahkemesi de İstanbul'da Tanzimat sonrasında kurulan meclis-i tahkikattır. 1847'de yabancılarla Osmanlı vatandaşları arasındaki ceza davalarına bakmak üzere karma mahkeme kurulmuştur (Aydın 2003: 341-344). 1864 Vilayet Nizamnamesi ile de idarî meclislerin yanı sıra hukuk, cinayet ve ticaret mahkemeleri kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu 1996: 69). Sancak ve vilayetlerde hukukî davaların çözümü için meclis-i deavi, meclis-i temyiz ve divan-ı temyizler kurulmuştur. Bu meclisler başkana ek olarak altı veya yedi üyeden oluşmuştur. Söz konusu bu mahkemeler hem ilk derece hem de istinaf mahkemesi olarak görev yapmışlardır. Şer'îye mahkemelerinin görevleri ise şahsi konularla sınırlandırılmıştır (Aydın 2003: 341-344).

II. Mahmud döneminde başlayan eğitimi merkezileştirme çabaları, 15 Mart 1857'de Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlanmıştır. Ayrıca bundan sonra eğitim işleri devlet nazırına verilmiştir. 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin nezaretin merkez teşkilatı açısından da büyük önemi vardır. Nizamnameyle, nazırın başkanlığında ilmî ve idarî dairelerden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuştur. Klasik eğitim kurumlarının yanı sıra çağdaş eğitimin uygulamaya geçirileceği yeni okulların sayısı ülke genelinde artmaya başlamış olup, vilayetlerde eğitim işlerinin halledilmesi için maarif meclisleri kurulmuştur (Akyıldız 2003: 273-274).

Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'nin idarî, siyasî, eğitim alanındaki durumlarından bahsettikten sonra incelenen salnameyi okuyucuların daha iyi anlaması için Bosna'nın o dönem idarî durumu ve salnamelerden de genel olarak bahsetmenin doğru olacağı kanısındayız. Bosna kelimesi, Sava nehrine dökülen Bosna suyundan gelmektedir. Hersek ise ortaçağ sonlarında burada kurulan Hercegovina Dukalığı'ndan adını almıştır (Arşiv Belgeleri 1992: 3). Osmanlılar bu toprağı 1463 yılında fethetmişlerdir. Bosna idarî bir birim olarak Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlardan sancakbeyliğidir. 1580'de beylerbeylik olmuştur (Emecen 1992: 296-297).

Osmanlı Devleti'nde salnameler merkezî yönetim, nezaretler, askerî kurumlar, vilayetler, bazı özel kurum ve kişiler tarafından yıllık olarak çıkarılan tarihî kayıtlardır. Kelime yıl anlamına gelen "sal" ve yazılı şey veya mektup anlamına gelen "name" kelimelerinden oluşmuştur. Salnameler resmî ve özel salnameler olarak ikiye ayrılmakta olup, resmî olanları da devlet, nezaret ve vilayetlere ait olanlar şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. İlk devlet salnamesi 1263 (1847) yılında Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmişse de salname Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Resmî salnamelerin bir bölümü nezaretler ve askerî kurumlar tarafından 1282-1326 (1865-1908) yılları arasında çıkarılmış olup, elli bir adet basılmıştır. Bu salnameler devlet salnameleri kadar düzenli tutulmamışlardır. Buna rağmen önemli bilgi içermektedirler (Bilgin 2009: 51-52). İlk Osmanlı vilayet salnamesi 1283 (1866) senesinde yayınlanan Bosna, son vilayet salnamesi de 1337-41 (1921-1922) yılında yayınlanan Bolu livası salnamesidir (Pehlivanlı 2014: XVIII). Bir vilayetin idarî yapısı, burada görev yapan memurlar, vilayette bulunan yapılar, eğitim durumu, tarih ve coğrafyası, nüfus ve halkın ekonomik faaliyetleri gibi bilgilere salnamelerden ulaşılmaktadır (Seyitdanlioğlu 1995: 352). Osmanlı Devleti'nde almanak türünde bazı özel kurum ve kişiler tarafından yayınlanan salnamelerin ilki ise "Türkiye Fî Sene 1288" adıyla Paris'te 1871 senesinde Ali Suavi tarafından çıkarılmıştır (Bilgin 2009: 51-53).

H. 1283 (M. 1866) tarihli ilk vilayet salnamesi olan Bosna Vilayeti salnamesinden başka diğer salnameler H. 1284 (M. 1867), 1285 (1868), 1286 (1869), 1287 (1870), 1288 (1871), 1290 (1873), 1291 (1874), 1292 (1875), 1293 (1876), 1294 (1877), 1295 (1878), 1308 (1891) tarihlidir. Bosna ve Hersek salnameleri ise 1300 (1883), 1301 (1884), 1302 (1885), 1303 (1886), 1304 (1887), 1305 (1888), 1306 (1889), 1307 (1890), 1308 (1891), 1309 (1892), 1310 (1893) tarihlidir (Duman 2000: 88-91). İncelenen 1283 (1866) tarihli Bosna Vilayeti salnamesinden edinilen bilgilerden Tanzimat sonrası Bosna'nın idarî yapısı hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Ayrıca yukarıda bahsedilen ve Tanzimat Fermanı ile kurulmasına başlanan, idarî, hukukî, eğitim alanındaki meclislere adı geçen salnameden ulaşılmıştır. Konu ile ilgili Zafer Gölen'in "Tanzimat Dönemi'nde Bosna Hersek" adlı kitabı vardır. Yazar bu eserinde adı geçen salnameden de yararlanmış ancak bu eser Tanzimat Dönemi gibi geniş bir dönemi ele almış olup, Bosna Her-

sek'in idarî sosyal, ekonomik durumunu bu geniş dönemde incelemiştir (Gölen 2010). Biz ise 1866 yılında Bosna'nın idarî durumunu yansıtmaları ve burada 1964 Nizamnamesinin uygulanma şeklini incelemek amacıyla salnameyi adı geçen nizamname doğrultusunda detaylı bir şekilde inceledik.

1. Bosna Vilayeti Merkez Teşkilatı

1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'nden sonra Bosna Vilayeti'nin merkez teşkilatında Vilayet İdare Meclisi kurulmuştur. Bosna'nın merkez teşkilatında, taşra teşkilatında ve bundan sonra ülkedeki diğer vilayetlerde kurulan yerel meclisler, adı geçen nizamnamenin bu konudaki ilgili maddeleri doğrultusunda teşkil edilmişlerdir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin on üçüncü maddesi; "Valinin maiyetinde bir idare meclisi olup, işbu idare meclisi suret-i ta'yini fasl-ı sanide beyan olunacak müfettiş-i hükkam-ı şer'iyeye ve muhasebeci ve mektupçu ve hariciye müdürü ve üçü Müslim ve üçü gayr-i Müslim ahalden müntehab kimselerden mürekkep olacak ve meclis-i idârenin riyaseti valide olup gıyabında memurinden kangısını tenzib ve ta'yin eder ise o vekalet edecektir." şeklinde olup vilayet idare meclisi ile ilgilidir (Takvim-i Vekayi 1281; Tural 2004: 111). Bu madde doğrultusunda Bosna'da kurulan Vilayet İdare Meclisi'ne baktığımız zaman çoğunlukla maddede geçen görevlilerin bulunduğunu görmekteyiz. Bosna'nın Vilayet İdare Meclisi'nde başkanlığı Vilayet Valisi Osman Paşa'dır. Azalar arasında Muhasebeci Muhammet Veysi Efendi, Politika Memuru Ali Efendi, vilayet mektupçusu³ Tevfik Efendi, Vilayet Hâkimler Müfettişi Mehmet Kamil Efendi, Mirmiran Muhammet Paşa, Müderris Salih Recai Efendi, Ahmet Asım Bey bulunmaktadır. Ayrıca azalar arasında Ortodoks, Latin ve Musevi olmak üzere üç gayrimüslim bulunmaktadır. Kâtip olarak ise Ahmet Şevki Efendi görev yapmıştır (Bosna 1283: 31). Salnameye bakıldığı zaman bu doğrultuda Bosna Vilayeti'ne bağlı sancaklarda liva idare meclisleri ve sancaklara bağlı kazalarda da kaza idare meclisleri kurulmuştur (Bosna 1283: 41, 46 vd.). Nizamnamenin on dördüncü maddesi olan "Meclis-i idare; mülkiye, maliye, hariciye, nafia ve ziraat işlerine dair maddelerin icraatına ait olan müzakerelere memur olup, hukukî işlere müdahale etmeyecektir ve bu meclisin müzakere usulleri ve kararlarının icraat şekli hususî bir nizamname ile tayin olunacaktır." şeklindeki maddesine bakıldığında da idare meclisinin görevleri hakkında bilgi edinilmektedir. Bu meclisin hukuk işlerine müdahale etmemesinin sebebi de bu tür işlere aşağıda da belirtildiği üzere vilayetin hukuk ve cinayet temyiz mahkemesinin bakacak olmasından dolayıdır.

Adı geçen nizamname doğrultusunda Bosna'da ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde kurulan yerel meclislerin hukuk alanında hizmet verenleri ise vilayet temyiz ve cinayet meclisleri olmuştur. Nizamnamenin on sekizinci maddesinde buna dair hüküm bulunmaktadır. Bu maddeye göre vilayette bir büyük Meclis-i Temyiz-i Hukuk olup, ikinci de-

³ Mektupçu resmî dairelerde yazı işleriyle meşgul olan idare veya kalemin başında bulunan memurun unvanıydı (Pakalın 1993: 466).

recede elviye (livalar) temyiz-i hukuk meclislerinin istinafa mecbur kalacakları davaları göreceklerdir (Takvîm-i Vekâyi 1281). On dokuzuncu maddede göre ise Meclis-i Temyiz-i Hukuk hâkimler müfettişinin başkanlığında üçü Müslim ve üçü gayrimüslim azadan oluşacak ve bu mecliste hukuk işlerine vakıf bir memur bulunacaktır. Yirminci maddeye göre Meclis-i Temyiz-i Hukuk'ta Müslüman ahaliye ait olup şer'îye mahkemelerinde görülen, gayrimüslimlere ait olup onların ruhanî idarelerinde görülen, meclis-i cinayette görülen ve ticarî işlere ait ticaret mahkemelerinde görülen davaların dışındaki davalar görülecektir. Yirmi birinci maddeye göre de Meclis-i Temyiz-i Hukuk'ta görülen davalar hâkimler ve temyiz müfettişlerinin mühürleriyle mühürlendikten sonra valiye arz edilecek, vali de devletin verdiği yetki çerçevesinde bu dava hükümlerini uygulamaya koyacak, yetkisi dışındakileri merkez hükümetin tetkik ve emrine arz edecektir (Gölen 2016: 350-351). Nizamnamenin Meclis-i Cinayet ile ilgili maddelerinden yirmi ikinci maddesine göre ise vilayette bir meclis-i kebir-i cinayet olup, ikinci derecede liva cinayet meclislerinin istinafa mecbur olacakları veya davacıların kanunen istinaf edecekleri cinayet davalarını görecektir. Yirmi üçüncü maddeye göre de vilayetin cinayet meclisi hâkimler müfettişinin başkanlığı altında intihaplarını gerçekleştirecek ve buna göre üçü Müslim, üçü gayrimüslim altı azadan oluşacaktır. Ayrıca bu mecliste kanun işlerine vakıf devlet tarafından görevlendirilecek bir memur da bulunacaktır. Yine yirmi dördüncü maddeye göre vilayetin cinayet meclisinde hükme varılan davalar hâkimler müfettişlerinin ve mümeyyizlerin mühürleriyle mühürlenmiş mazbata ile valiye arz olunup, vali ise devletten aldığı yetki dairesince bu hükümleri uygulamaya koyacak, yetkisi dışındakileri ise merkez hükümetin incelemesine ve emrine arz edecektir (Takvîm-i Vekâyi 1281). Görüldüğü gibi bu maddelerde vilayetlerde kurulacak olan Meclis-i Temyiz-i Hukûk ve Meclis-i Cinayetlerde görülecek dava çeşitlerine, bu meclislerdeki azalara ve söz konusu meclislerde karar verilen dava hükümlerini kimin uygulayacağına dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca nizamnamenin "Vilayet dahilinde bulunan bütün şer'î mahkemelerin müfettişi ve merkez hükümete takdimi gerekli olan ilamlar ve sair şer'î vesikaların mümeyyizi olmak üzere büyük fetva makamının intihabıyla halife hazretleri tarafından tayin edilmiş bir şer'î hâkimler müfettişi olacaktır." şeklindeki on altıncı maddesi ve "Hâkimler müfettişinin şer'î mahkemeler üzerine yürürlüğe konulacak olan teftiş hükümleri ve başka vazifeleri şeyhülislamıktan yazılacak tenbihname ile tayin olunacaktır." şeklindeki on yedinci maddeleri hâkimler müfettişinin görevlerinin belirlenmesi ve atanma şekli hakkında bilgi sunmaktadır (Düstur C.I: 610). Bu maddeler doğrultusunda Bosna Vilayeti'nde kurulan Temyiz ve Cinayet Meclisi'nde yani vilayet mahkemesinde reis olarak Vilayet Hâkimler Müfettişi Kamil Efendi ve yardımcısı Mustafa Efendi vardır. İstinaf Memuru olarak Abdullah Efendi bulunmaktadır. Bunların dışında Meclis'te üç Müslüman, bir Ortodoks, bir Latin ve bir Musevi üye bulunmaktadır. Ayrıca cinayet ve temyiz-i hukuk işleri ile uğraşan iki Müslüman kâtip ve bir Müslüman kayıt memuru bulunmaktadır. Mecliste toplam on iki üye bu-

lunmaktadır (Bosna 1283: 32). Adı geçen nizamnamede Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet için seçilecek üyeler ayrı ayrı maddelerde belirtilse de salnameye bakıldığında Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclislerinin, “Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Vilayet” şeklinde tek meclis altında birleştirildiği görülmektedir. 1864 nizamnamesinin sonunda belirtilen “Bu nizamnamede merkez vilayet ve sancak başlarında üçer meclis teşkili belirtilse de Bosna Vilayeti merkezi ile sancak başlarında olacak cinayet ve temyiz-i hukuk meclisleri birleştirilmiştir.” şeklindeki ifade ile bu durum açıklanmıştır (Takvîm-i Vekâyi 1281). Yine incelediğimiz Bosna salnamesine göre bu meclis nizamnamedeki gibi hâkimler müfettişi başkanlığında üç Müslüman ve üç gayrimüslim üyeden oluşmaktadır. Ayrıca nizamnamenin yirmi üçüncü maddesinde belirtilen hukuk işlerine vakıf bir istinaf memuru seçilmiştir. Ancak nizamnamedeki hükümlere ek olarak bu mecliste hâkimler müfettişi yardımcısı ve cinayet ve hukuk işlerine vakıf iki Müslüman kâtip ve bir Müslüman kayıt memurunun da seçildiği görülmektedir. Salnamenin tamamına bakıldığında Bosna’daki bu mahkemenin, Bosna’ya bağlı diğer sancaklarda “Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva” adı altında, sancaklara bağlı kazalarda da “Meclis-i Deavi-i Kaza” adı altında nizamnamedeki hükümler çerçevesinde kurulduğu görülmektedir (Bosna 1283: 41, 46 vd.).

Adı geçen salnameye bakıldığı zaman 1864 Nizamnamesi’nin “Vilayetin umur-ı mülkiye, maliye, zabtiye işleri ile politikasının nezareti ve ahkam-ı hukukiyenin icraatı taraf-ı eşref Hazret-i Padişahi’den mansub bir valiye muhavvel olup, vilayet valisi kaffe-i evamir-i devletin tenfizine memur olduğu gibi tayin olunan mezuniyet hududu dahilinde ahkam-ı dahiliyye-i vilayeti icraya memurdur.” (Düstur C.I: 608-609) şeklindeki altıncı maddesi doğrultusunda vilayetin politika işleri de valiye verilmiştir. Politika işleri için vilayet politika dairesi kurulmuş, politika memuru bu işler için görevlendirilmiştir. Bosna’nın diğer sancak ve kazalarında ise bu isimde bir meclise rastlanmamıştır. Toplamda altı üye bulunan bu dairede memur olarak, aynı zamanda Sırbistan ve Karadağ Komiseri olan Ali Bey bulunmaktadır. Ayrıca tercüman olarak Raşit Efendi, Fransızca muhabere memuru olarak bir gayrimüslim, Türkçe muhabere memuru olarak bir Müslüman ve kayıt memuru olarak da yine bir Müslüman üye bulunmaktadır. Politika dairesinden başka vilayette kurulan önemli dairelerden biri de maarif dairesi olmuştur. Bu daireye Vilayet Hâkimler Müfettişi Abdullah Raşit Efendi başkanlık etmektedir. Maarif dairesinin üyelerinin hepsi Müslüman olup, üçü müderris, biri kadı, biri Vilayet İdare Meclisi azasından, biri de evkaf müdürüdür. Dairede bir de kâtip olmak üzere toplam dokuz üye bulunmaktadır (Bosna 1283: 33-34). Maarif dairesinden başka kurulan diğer önemli bir daire ise vilayetin muhasebe dairesidir. 1864 Vilayet nizamnamesinin yedinci maddesine göre; “Vilayetin umur-ı maliye ve hesabiyyesi vilayet muhasebecisi unvanıyla bir maliye memuruna muhavvel olup, vilayetin kaffe-i mesalih-i maliyesine merci olarak kendisi valinin maiyetinde olmakla beraber umur-ı hesabiyyede maliye nezaret-i celilesine karşı doğrudan

doğruya mesul olacaktır. Nizamnamenin sekizinci maddesine göre de; “Umur-ı maliye ve hesabiyede valiye ait olan vezaif ile muhasebeciye ait olan vezaif nizamname-i mahsus ile tayin olunacak ve vilayetin umur-ı hesabiyesi muhasebecinin zir-i idaresinde olmak ve maliye nezaret-i celilesi tarafından tayin olunan usulde hareket eylemek üzere bir muhasebe kalemine⁴ ihale kılınacaktır.” (Takvîm-i Vekâyi 1281). Maddelerde yazılanlara uygun olarak vilayetin hesap ve maliye işleri için hesap işleri dairesinin kurulduğu görülmektedir. Söz konusu dairede Vilayet Muhasebecisi Veysi Efendi ve yardımcısı Mustafa Efendi’dir. Dairede toplam on sekiz üye bulunmaktadır. Bunlardan vilayet sandık emini Musevi yani gayrimüslimdir (Bosna 1283: 35). Vilayette kurulan bu meclis, Bosna’nın İzvornik Sancağı’nda (Bosna 1283: 44) ve İzvornik Sancağı’nın merkezi olan Tuzla Kazası’nda “Daire-i Umur-ı Hesabiye-i Liva” adıyla kurulmuştur (Bosna 1283: 51). Yine Travnik Sancağı’nın merkezi Travnik Kazası’nda “Daire-i Umur-ı Hesabiye Memurları” ve Benaluka Sancağı’nın merkezi Benaluka Kazası’nda, Bihke Sancağı’nın merkezi Bihke Kazası’nda ve Yenipazar Sancağı’nın merkezi Seniçe Kazası’nda “Umur-ı Hesabiye Memurları” başlığı altında memur isimleri adı geçen sancaklarda da bu iş için bir dairenin açıldığını ve bu dairelere memurların atandığını göstermektedir (Bosna 1283: 60, 65, 71, 80). Bosna sancaklarına bağlı kazalarda ise hesap işlerinin görülmesi amacıyla memurların atandığını, bununla ilgili olarak salnamede “Umur-ı Tahririye ve Hesabiye Memurları” başlığı adı altında kayıtların yer aldığını görmekteyiz. Kurulan diğer bir daire de vilayetin Mektubî Dairesi olmuştur. Nizamnamenin; Vilayetin umur-ı umumiyye-i tahririyyesi vilayetin mektupçusu unvanıyla taraf-ı devletten mansub bir memura muhavvel olup ve maiyetinde bir tahrirat kalemi bulunup dairenin kaffe-i mekâtibat resmiyesi ve evrakının ve kuyudunun muhafazası bu vasıta ile icra kılınacak ve vilayette bir matbaa olup mektupçuluğun zir-i idaresinde bulunacaktır.” (Düstur C.I: 609) şeklindeki dokuzuncu maddesine göre Bosna Vilayeti’nde tahrir işleri için Vilayet Mektubî Dairesi’nin kurulduğu ve buraya mektupçu olarak bir görevlinin tayin edildiği görülmektedir. Dairede Mektupçu Tevfik Bey olmak üzere toplam on bir üye bulunmaktadır ve üyelerin tamamı Müslümandır. Nizamnamenin ilgili maddesinde yazılanlara ek olarak ise mektupçu ile birlikte bu dairede on bir kişinin de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca salnameye bakıldığında Bosna Vilayeti’ne bağlı sancaklardan İzvornik Sancağı’nda, İzvornik Sancağı’nın merkezi Tuzla Kazası’nda ve Travnik Sancağı’nın merkezi Travnik Kazası’nda Daire-i Müdür-i Tahrirat’ın kurulduğu görülmektedir (Bosna 1283: 43, 51, 60). Yine Benaluka Sancağı’nın merkezi Benaluka Kazası’nda, Bihke Sancağı’nın merkezi Bihke Kazası’nda, Yenipazar Sancağı’nın merkezi Seniçe Kazası’nda ve Hersek Sancağı’nın merkezi Mostar Kazası’nda da “Tahrirat Müdürlüğü Memurları” başlığı altında memurlara dair bilgilerden de bu işler için adı geçen yerlere memur atandığı anlaşılmaktadır (Bosna 1283: 66, 71, 80, 92). Saraybosna

⁴ Kalem; Daire, Dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yer (Devellioğlu 2005: 484).

Sancağı'na bağlı Visoka kazası ve diğer sancaklara bağlı kazalarda da "Umur-ı Tahiriye ve Hesabiye Memurları" başlığı altında memurların kaydının geçmesi de kazalarda da bu işler için memurların atandığını göstermektedir (Bosna 1283: 46 vd.). Vilayette kurulan diğer bir daire Evrak Dairesi olmuştur. Yukarıda belirtilen 1864 Nizamnamesinin dokuzuncu maddesine göre Bosna Vilayeti'nde Evrak Dairesi'nin kurulduğu görülmektedir. Bu dairede Evrak Müdürü Mustafa Efendi ve yardımcısı Süleyman Rüştü Efendi olmak üzere beş kişi bulunmaktadır ve üyelerin tamamı Müslümandır (Bosna 1283: 36). Son olarak nizamname doğrultusunda vilayette Defter-i Hakanî Müdürlüğü kurulmuş olup, söz konusu bu müdürlükte Müdür Mustafa Efendi'dir. Ayrıca Tapu Baş Kâtibi Şefik Efendi, Tapu Memuru Sadi Efendi, Bosna Vilayeti Asakir-i Zabtiye Alay Beyi Emin Bey ve Alay Kâtibi Rıza Bey olmak üzere müdürlükte beş kişi bulunmaktadır (Bosna 1283: 37). Diğer taraftan vilayette görevlendirilen nafia ve ziraat memurları adı geçen nizamnamenin on birinci ve on ikinci maddeleri doğrultusunda görevlendirilmişlerdir. On birinci maddeye göre vilayette bir umur-ı nafia memuru olup, umur-ı nafia nezaret-i celilesinin intihabıyla Devlet-i Aliyye tarafından tayin olunacak ve maiyetinde bulunacak mühendislerle bina işleri ile ilgili maddelerin konulması, müzakeresi ve icrasına memur olacaktır. On ikinci maddesine göre de ziraat ve ticaret işleri için ve mahsulat, ihracat, ithalat ve vilayetin takrir ve zabtına bakılmak üzere bir memur olup, bu dahi ticaret ve ziraat nezaret-i celilesinin intihabıyla taraf-ı devletten tayin olunacaktır (Düstur C.I: 609). Bu maddeler doğrultusunda Bosna Vilayeti'nde nafia ve ziraat memurları olarak aynı zamanda mühendis olan Nafia Müdürü Tosun Bey ile Kaymakam ve Ziraat Müdürü olan Fahri Bey görevlendirilmişlerdir. Ayrıca ikisi gayrimüslüm ve biri Müslüman üç mühendis ve bir nafia kâtibi (Müslüman) olmak üzere toplam altı memur bulunmaktadır (Bosna 1283: 35). Bu bilgilere göre nizamnamenin ilgili maddeleri doğrultusunda Bosna Vilayeti'nde nafia ve ziraat memurlarının görevlendirildikleri ve maiyetlerine de Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan mühendislerin verildiği görülmektedir. Tayin edilen nafia memurunun aynı zamanda nafia müdürü olduğu ve ziraat memurunun da aynı zamanda kaymakam ve ziraat müdürü olduğu yine bu bilgilerden anlaşılmaktadır. Nafia ve ziraat memurlarından başka vilayette rüsumat memurlarının da görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Bosna Vilayeti Rüsumat Nazırı Rıza Efendi'dir. Ayrıca tahrir işleri Baş Kâtibi Zahid Efendi, Baş Muhasebeci Mehmet Hilmi Efendi ve yardımcısı Rıfat Efendi bulunmaktadır. Bunların dışında bir de sandık emini olmak üzere toplam on bir memur görevlendirilmiştir (Bosna 1283: 40).

1864 Nizamnamesi ile Bosna Vilayeti'nde teşkil edilen bu yerel meclis ve dairelerden başka, incelenen salnameye bakıldığında bu dönem Bosna'da teşkil edilen askerî zabıta birlikleri ve ümera hakkında bilgilere de ulaşılmaktadır. Nizamname'nin; "Vilayetin zabıta işleri eyalet valisinin emri altında olarak bu kuvvetin livalara ve kazaya taksimi ve icabına göre bir yerden diğerine nakli valinin emrine bırakılmıştır. Zabıta kuvvetlerinin miralayı derecesinde Alay Beyi unvanıyla bir büyük zabıtı olup, bu zabıt valinin

emri altında olarak zabıta askerinin nizamlarını icraya memurdur.” (Düster C.I: 610) şeklindeki on beşinci maddesi doğrultusunda Bosna ve Bosna’ya bağlı Yeni Pazar ve Hersek Sancakları’nda bu kuvvetlerin teşkil edildiğini görüyoruz. Aşağıda belirtilen ve salnamede geçen ümera ve zabıta-yı askeriyenin isimleri de o dönemle ilgili askerî konuda bilgi sunmaktadır. Buna göre Bosna Vilayeti Asakir-i Zabıta Alay Beyi Emin Bey, Alay Kâtibi Rıza Bey, Bosna Vilayeti Fırka-i Askeriyesi Kumandanı Ferik Faik Paşa, Üçüncü Ordu-yu Hümayun erkanından Mirliva Ahmet Paşa (Kara memuriyetinde), Üçüncü Ordu-yu Hümayun’a mensup Bosna Alaylar Kumandanı Mirliva Ali Paşa, Bosna Birinci Alay’ının Miralayı Hüseyin Hüsnü Bey, Alay-ı mezbur Kaymakamı Derviş Bey, Alay-ı mezkurun birinci taburu Binbaşısı Abaz Ağa, Alay-ı Mezkur Emimi İsmet Bey, Bosna İkinci Alay Emimi Mehmet Bey, Üçüncü Ordu-yu Hümayun Topçu Alay Binbaşılardan Fırka-i Askeriye Sertabibi Kaymakam Ahmet Sait Bey, Bosna İkinci Alay’ının Miralay Selim Bey, Alay-ı mezkurun Birinci Tabur-ı Binbaşısı Mustafa Bey, Müstesna Topçu Kaymakamı Hasan Bey , İkinci Ordu-yu Hümayun Üçüncü Saf Piyade Alay’ının Birinci Taburu Binbaşısı Hüseyin Ağa, Üçüncü Ordu-yu Hümayun Süvari İkinci Miralay Ahmet Bey, Bosna Birinci Alay’ının İkinci Taburu Binbaşısı Osman Bey, Mezkur Süvari Alay Binbaşısı Evvel Nuri Efendi, Binbaşısı Sanisi Murat Ağa, Süvari Dördüncü Alay Miralay Ahmet Tevfik Bey, Bosna İkinci Alay Kaymakamı Rüstem Bey, Alay-ı mezkurun İkinci Taburu Binbaşısı Hüseyin Ağa’dır (Bosna 1283: 37-40).

Bosna Vilayeti’nde teşkil edilen bu birliklere ek olarak Nizamnamenin “Sancakta bulunacak zabıtiye fırkasının emiri liva kaymakamı olup, validen alacağı emre göre bunları kazalara taksim ve ikame edeceği gibi icabına göre bir kazadan diğer kazaya zabıta askerlerinin sevk ve yerleştirilmesine yetkili olacaktır. Sancakta bulunan zabıta kuvvetlerinin en büyük zabıtiye liva zabıtiyesinin emiri olup, zabıtiye nizamnamesine uygun olarak liva kaymakamının emri altında hareket edecektir.” şeklindeki otuz sekizinci maddesi (Takvîm-i Vekâyi 1281) doğrultusunda Yenipazar ve aşağıda belirtildiği üzere Hersek Sancağı’nda zabıta kuvvetleri teşkil edilmiştir. Ancak salnamenin tamamı incelendiğinde diğer sancaklarda ve kazalarda zabıta kuvvetlerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Buna göre Yenipazar’da bulunan askerî zabıta birlikleri ve emirler şunlardır:

Üçüncü Ordu-yu Hümayun erkanından Mirliva Ahmet Tevfik Paşa, Ordu-yu mezkur yedinci alayının kaymakamı Hüseyin Bey, Ordu-yu mezkur Üçüncü Talia Taburu Binbaşısı Ataullah Efendi, Ordu-yu mezkur Topçu Alay İkinci Taburu Binbaşısı İsmail Ağa, Alay-ı mezkurun Birinci Taburu Binbaşısı Ahmet Ağa, İkinci Zahaf Alay’ının Miralay Mehmet Bey, Altıncı Saf Piyade Alay’ının İkinci Taburu Binbaşısı Ahmet Ağa, İkinci Talia Taburu Binbaşısı Yusuf Ağa, Zahaf İkinci Alay’ının Üçüncü Taburu Binbaşısı Hasan Efendi, Redif Üçüncü Alay’ının Miralay İbrahim Bey, Bosna Birinci Alay’ının Üçüncü Taburu Binbaşısı Hacı Hüseyin Ağa, Yedinci Alay’ın Üçüncü Taburu Binbaşısı Osman Efendi.

Hersek'te bulunan askerî zabıta birlikleri ve emirler şunlardır: Üçüncü Ordu-yu Hümayun Beşinci Alayı'nın Miralayı Hacı Mehmet Akif Bey, İkinci Ordu-yu Hümayun süvari kaymakamlarından Hüseyin Bey, Bosna İkinci Alayı'nın Üçüncü Taburu Binbaşısı Reşit Efendi, Üçüncü Ordu-yu Hümayun Beşinci Alayı'nın Birinci Taburu Binbaşısı Mehmet Ağa, Ordu-yu mezkur Beşinci Talia Taburu Binbaşısı Ahmet Hulusi Efendi, Ordu-yu mezkur Zahaf Birinci Alayı'nın İkinci Taburu Binbaşısı Hakkı Bey, Tabur-ı mezkur tababetine memur Kaymakam Rüştü Bey, Mezkur Beşinci Alayı'nın Birinci Taburu tababetine memur Kaymakam Veli Bey, Dördüncü Talia Taburu Binbaşısı İskender Ağa, İkinci Ordu-yu Hümayun erkanından Mirliva Mustafa Edip Paşa, Ordu-yu mezkur Birinci Talia Taburu Binbaşısı Ahmet Ağa, Ordu-yu mezkur Dördüncü Saf Piyade İkinci Taburu Binbaşısı Mehmet Tahir Efendi, Üçüncü Ordu-yu Hümayun İkinci Zahaf Alayı'nın kaymakamı Mehmet Salim Bey, Ordu-yu mezkur erkan-ı harbiye kol ağalarından Ferdi Ağa, Ordu-yu mezkur Saf Piyade Alayı'nın İkinci Taburu Binbaşısı Şemsi Ali Akif Efendi, Dördüncü Saf Piyade Alayı'nın Miralayı Mehmet Fevzi Bey, Alayı mezkurun İkinci Taburu Binbaşısı Hüseyin Ağa, Alayı mezkurun Üçüncü Taburu Binbaşısı Ali Ağa, Altıncı Saf Piyade Alayı'nın Birinci Taburu Binbaşısı Hamza Ağa (Bosna 1283: 37-40).

2. Vilayet Taşra Teşkilatı

Bosna Vilayeti Osmanlı idaresinin son yıllarında Visoka, Foynica, Çaynica, Vişegrad, Çelebipazar, Kladine Kazalarından oluşan Saraybosna Sancağı;⁵ Tuzla, Maglay, Ma'a Gradçaniça Gradaçaç, Brečka, Bjelina, İzvornik, Srebreniça ve Birçe Kazalarından oluşan İzvornik Sancağı; Travnik, Yayçe, Akhisar, Glamoç, İhlivne Kazalarından oluşan Travnik Sancağı; Banaluka, Gradiška, Derbend, Teşene Kazalarından oluşan Banaluka Sancağı; Bihaç, Klyuç, Novesel, Sazın, Krupa, Kostayniça, Priyedor Kazalarından oluşan Bihke Sancağı, Yenipazar, Yenivaroş, Mitroviça, Gusinye, Tergovişte, Akova, Kolaşin, Prepol, Taşlica Kazalarından oluşan Yenipazar Sancağı; Mostar, Foça, Koniça, Dumna, Liyubuška, İstolça, Trebin, Bileke, Nikşik ve Gaçka Kazalarından oluşan Hersek Sancağı'ndan meydana gelmektedir (Arşiv Belgeleri: 3). Travnik Sancağı'nda yukarıda geçen Akhisar Kazası salnamede Prozor Ma'a Akhisar olarak geçmektedir (Bosna 1283: 62). Bu durum Prozor ve Akhisar Kazalarının birleştirilerek idare edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bihke Sancağı'nda bulunan Bihaç ve Sazın Kazalarına salnamede rastlanılmamıştır. Salnamede Bihke Sancağı'nın yukarıda belirtilen kazalarına ek olarak sancağın merkez livası olarak Bihke Kazası ile Osturuşça ve Maden Kazalarına da rastlanılmıştır. Ayrıca, Bihke Sancağı'nın Klyuç ve Novesel Kazaları salnamede Ma'a Novesel Kluç şeklinde geçmektedir.⁶ Yenipazar Sancağı'nın yukarıda belirtilen kazaları dışında salnamede Berane (nam-ı diğer Vasovik) ve Seniçe Kazalarına da rastlanılmıştır. Adı geçen sancağın Akova Kaza-

⁵ Sancak: Mülkiye taksimatında mutasarrıf idaresinde bulunan memleket parçasına verilen addır. Bunun yerine "liva" da denilirdi (Pakalın 1993: 367).

⁶ Klyuç kazasını Kluç şeklinde okuduk. *Sâlnâme-i Vilayet-i Bosna: 1283 Hicrî/ 1866*, s. 70-77.

sı ise salnamede Ma'a Akova Bihor şeklinde geçmektedir. Bu durum da daha önce belirtildiği gibi Akova ve Bihor Kazalarının birleştirilerek idare edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hersek Sancağı'nın Koniça Kazası salnamede Ma'a Neretva Koniça şeklinde geçmektedir. Ancak adı geçen sancağın Dumna Kazası'na salnamede rastlanılmamıştır. Diğer taraftan Hersek'te yukarıda belirtilen kazaların dışında Nevesin Kazası'na da rastlanılmıştır (Bosna 1283: 78-96).

Taşra teşkilatında 1964 Nizamnamesinden sonra kurulan yerel meclisler livalarda liva idare meclisleri, kazalarda kaza idare meclisleri olmuştur. İzvornik Sancağı'nda 1864 Nizamnamesinin "Merkez vilâyete bağlı olan sancağın bir kaymakamı ve diğer livâlar gibi meclis-i idâre, temyiz-i hukuk, meclis-i cinayeti ve meclis-i ticareti olup, bu meclisler livâ meclislerinin vazifelerini yerine getirdikten başka merkez livaya bağlı kazânın mülkî ve hukukî işlerini dahi yerine getirecektir. Merkez livanın kaymakamı umûmî konularda vilâyet valisine yardım edecektir." (Takvîm-i Vekâyi 1281) şeklindeki yirmi altıncı maddesi, "Her sancakta -oranın mülkiye, maliye, zabtiye işlerinin idaresinin nazırı ve mercii vali olmak üzere- padişah iradesiyle atanacak bir liva kaymakamı olup, sancakça cereyan edecek devletin bütün emirlerinin ve vilayet tarafından alınacak öğüt ve tembihlerin yerine getirilmesine memur olduğu gibi belirlenen yetkileri dahilinde liva dahilî hükümleri icraya memurdur." şeklindeki otuz birinci maddesi ve "Liva kaymakamı maiyetinde bir idare meclisi olup, bu mecliste livaya bağlı kazanın hâkimi, belde müftüsü, gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri, mal ve tahrirat müdürleri, üçü Müslim ve üçü gayrimüslim altı daimî aza olacaktır. Meclis-i İdare'nin riyaseti kaymakamda olup, gıyabında kaymakam hangisini tayin ederse o vekalet edecektir." şeklindeki otuz beşinci maddesi (Bosna 1283: 41 vd.) bu dönem livalarda kurulan idare meclislerinin görevleri, meclise kimin başkan seçileceği ve başkanın görevleri hakkında bilgi sunmaktadır. Bu maddeler doğrultusunda Bosna'nın İzvornik Sancağı'nda ve diğer sancaklarda liva idare meclisleri kurulmuştur. İzvornik Sancağı'nda kurulan İdare Meclisi'nde reis Saraybosna Livası Kaymakamı Münib Efendi'dir. Azalar arasında Reis Naibi aynı zamanda Kadı olan Yusuf Agah Efendi, Müfettiş aynı zamanda Müderris olan Mustafa Hilmi Efendi bulunmaktadır. Bunlardan başka üç Müslüman üye ile Ortodoks, Latin ve Musevi olmak üzere altı gayrimüslim üye ile birlikte idare meclisinde toplam on iki üye bulunmaktadır (Bosna 1283: 41). Salnamedeki bu bilgilerden nizamnamenin ilgili maddelerinde geçen görevlilerin çoğunlukla idare meclisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca nizamnamenin "İdare Meclisi mülkiye, maliye, zabtiye, tahsiliye, nafia, ödeme işlemleri, tapu ve ziraate dair maddelerin icraatına ait olan işlere memur olup, hukukî işlere müdahale etmeyecektir. Bu meclisin müzakere usulleri ve kararlarının uygulama şekli hususî nizamname ile belirlenecektir." şeklindeki otuz altıncı maddesi (Takvîm-i Vekâyi 1281) de meclisin görevleri hakkında aydınlatıcı olmaktadır. Bu meclisin hukuk işlerine müdahale etmemesinin sebebi de aşağıda belirtildiği üzere, livanın hukuk işleri için Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva'nın ku-

rulmasından dolayıdır. Liva idare meclisinin kurulduğu bir diğer yer İzvornik Sancağı'nın merkez livası olması nedeniyle Tuzla Kazası'dır. Bu mecliste reis İzvornik Sancağı Kaymakamı Hilmi Efendi'dir. Azalar ise Naib Ali Rıza Efendi ile birlikte beş Müslüman ve üç gayrimüslim olmak üzere sekiz kişidir. Travnik Sancağı'nın Osmanlı idaresinin son yıllarında merkez livası olan Travnik Kazası'nda kurulan Liva İdare Meclisi'nde ise Reis Travnik Livası Kaymakamı Ahmet Paşa'dır. Azalar Naip Müderris Mahmut Bey ile birlikte beş Müslüman, üç gayrimüslimdir. Azalardan biri de müfettiştir. Liva idare meclisinin kurulduğu bir diğer yer Banaluka Sancağı'nın Osmanlı idaresinin son yıllarında merkez livası olan Banaluka Kazası'dır. Reis Banaluka Livası Kaymakamı Mirmiran Ali Paşa'dır. Azalar arasında Naip Süleyman Şükrü Efendi ve Müfettiş İbrahim Efendi ile birlikte beş Müslüman ve iki gayrimüslim bulunmaktadır (Bosna 1283: 51-65). Diğer bir yer Bihke Sancağı'nın merkez livası olan Bihke Kazası'dır. Reis Bihke Livası Kaymakamı Rauf Bey'dir. Azalar Naip Ali Rıza Efendi ile birlikte dört Müslüman, dört gayrimüslimdir. Müslüman üyeler arasında bir de müfettiş bulunmaktadır. Diğer liva idare meclisinin kurulduğu yer Yenipazar Sancağı'nın merkez livası olan Seniçe Kazası'dır. Reis Kaymakam Mahmut Paşa, azalar Naip Hafız Efendi ile birlikte dört Müslüman, dört gayrimüslimdir. Müslüman azalardan birinin de müfettiştir (Bosna 1283: 70-78). Son olarak Hersek Sancağı'nın merkez livası olan Mostar Kazası'nda kurulan Liva İdare Meclisi'nde ise Reis Kaymakam Rumeli Beylerbeyi payeli Naşit Paşa, Kaymakam Muavini Mustafa Bey'dir. Azalar Mostar Naibi Ali Sadık Efendi ile birlikte altı Müslüman, üç gayrimüslimdir. Azaların içinde bir kâtip bulunmaktadır. Ayrıca azalar içinde bir kişinin de müfettiş olduğu görülmektedir (Bosna 1283: 90). Görüldüğü gibi idare meclislerinde toplam kişi sayısı İzvornik Sancağı'nda on iki, Hersek Sancağı'nın Mostar Kazası'nda on bir, İzvornik Sancağı'nın merkez livası Tuzla Kazası'nda, Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda, Bihke Sancağı'nın merkez livası Bihke Kazası'nda ve Yenipazar Sancağı'nın merkez livası Seniçe Kazası'nda dokuz, Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'nda ise sekizdir. Bu bilgiden genel olarak liva idare meclislerinde toplam kişi sayısı dokuz sonucu çıkabilir. Yine görüldüğü üzere meclislere liva kaymakamları başkanlık etmektedir. Azalar arasında ise kaymakam naipleri bulunmakta olup, bunlar da Müslüman kişilerden seçilmişlerdir. Meclislerdeki gayrimüslim sayısı İzvornik Sancağı'nda en fazla olarak altı iken, diğerlerinde iki, üç ve dört olarak değişiklik göstermiştir. Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar Kazası'nda ise idare meclisine diğer livaların meclislerinden farklı olarak kaymakamın yanına bir de kaymakam muavininin tayin edildiği görülmektedir.

Livalarda kurulan liva idare meclisleri kazalarda kaza idare meclisleri şeklinde teşkil edilmiştir. Saraybosna Sancağı'nın kazalarında kurulan kaza idare meclislerine bakılacak olunursa; bunlardan Visoka Kazası'nda nizamnamenin ilgili maddeleri doğrultusunda kaza idare meclisinin kurulduğu görülmektedir. Söz konusu nizamnamenin "Merkez livaya bağlı olan kazanın bir müdürü olup, davaları liva meclislerinde görülecektir. Müdür hem

kazanın mülkî işlerine memur olacak ve hem de kaymakama genel işlerde yardım edip, unvanı kaymakam muavini olacaktır.” şeklindeki otuz yedinci maddesi, “Her kazada mülkiye, maliye ve zaptiye işlerine bakmak üzere devlet tarafından atanmış bir müdür olup, bunun birinci derecede mercii liva kaymakamı olacaktır. Devletin bütün emirlerinin, vilayet ve liva tarafından olan tembihlerin yerine getirilmesine memur olduğu gibi belirlenen yetkileri çerçevesinde kazanın dahilî hükümlerini yerine getirmeye memurdur.” şeklindeki kırk yedinci maddesi, “Kazanın malî işleri yani devletin gelirlerinin tahsili ile merkez livaya gönderilmesi ve masraflarının yerine getirilmesi müdürün vazifesindedir.” şeklindeki kırk sekizinci maddesi, “Kaza müdürü maiyetinde bir idare meclisi olup, müdürden başka kaza hâkimi, belde müftüsü, gayrimüslim ahalinin ruhanî reisleri, kaza kâtibi ve dört nefer aza bu idare meclisinin azası olacak ve riyaseti müdürde bulacaktır.” şeklindeki ellinci maddesi, “Ellinci maddede geçen dört nefer azanın ikisi Müslim ve ikisi gayrimüslim olacaktır.” şeklindeki elli birinci maddesi ve “Bu kaza idare meclisi mülkiye, maliye, zabtiye, tahsil işleri, nafia, tapu ve ziraate dair maddelerin icraatına ait olan işlere memur olup, hukukî işlere müdahale etmeyecektir. Bu meclisin müzakere usulleri ve kararlarının yerine getirilme usulleri özel nizamname ile belirlenecektir.” şeklindeki elli ikinci maddesi (Takvîm-i Vekâyi 1281) kazalarda görevlendirilecek müdür, bu müdürün kime karşı sorumlu olduğu, kurulacak meclislerin görevleri ve bu meclislere kimlerin seçileceği hakkında bilgi sunmaktadır. Bu maddeler doğrultusunda Visoka Kazası’nda kurulan Kaza İdare Meclisi’nde Reis olarak Kaza Müdürü Hüseyin Bey, ayrıca aza olarak Kaza Naibi Seyit Tahir Efendi ile iki Müslüman ve iki gayrimüslim görev yapmaktadır. Böylece idare meclisinde toplam altı kişinin bulunduğu görülmektedir (Bosna 1283: 46). Salnamede bu bilgilerden nizamnamede belirtilen üyelerin çoğunun seçildiğini görüyoruz. Salnamenin tümüne bakıldığı zaman Visoka Kazası’nda kurulan bu idare meclisinin diğer kazalarda da kurulduğu görülmektedir.

Saraybosna Sancağı’nın Visoka Kazası’nda olduğu gibi diğer bütün kazalarında ve Bosna’nın diğer sancakları olan İzvornik, Travnik, Banaluka, Bihke, Yenipazar ve Hersek Sancaklarının kazalarında da kaza idare meclisleri kurulmuştur. Hersek Sancağı’nın Trebin Kazası dışında reis olarak bu kazalarda da kaza müdürü bulunmaktadır. Trebin Kazası’nda meclise kaymakam başkanlık etmektedir. Yine diğer bütün kazalarda da azalar kaza naibi ile birlikte Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşmaktadır. Kaza idare meclislerinde toplam kişi sayısının genellikle altı olduğu görülmektedir. Yalnız Bihke Sancağı’nın Osturuşça Kazası’nda ve Yenipazar Sancağı’nın Yenivaroş Kazası’nda mecliste toplam kişi sayısının beş olduğu görülmektedir. Azalar arasında bulunan gayrimüslim sayısı da genel olarak bütün kazalarda ikidir. Ancak Saraybosna Sancağı’nın Kladine ve Vişegrad Kazalarında ve Bihke Sancağı’nın Osturuşça Kazası’nda gayrimüslim aza sayısının bir olduğu görülmektedir. Yine İzvornik Sancağı’nın Srebreniça ve Birçe Kazalarında, Bihke Sancağı’nın Kostayniça Kazası’nda ve Yenipazar Sanca-

ğının da Mitroviça, Gusinye ve Berane Kazalarında üç gayrimüslim azanın bulunduğu görülmektedir. Ayrıca reis olarak seçilen kaza müdürlerinin ve azalar arasında bulunan kaza naiplerinin de Müslüman kişilerden seçildiği görülmektedir. İzvornik Sancağı'nın Gradçaniça ve Gradaçaç Kazalarında ortak bir Kaza İdare Meclisi kurulmuştur. Salnamede bu bilgilere ek olarak Travnik Sancağı'nın İhlivne Kazası'na bağlı Gradova Nahiyesi'nin Müdür Vekili'nin Mehmet Ağa, Dumina nahiyesi Müdür Vekili'nin de Mustafa Ağa olduğuna dair bilgiye de ulaşılmaktadır (Bosna 1283: 46-100).

İdarî meclisler dışında 1864 Nizamnamesi ile sancak ve kazalarda kurulan diğer önemli meclisler de hukukî meclisler olmuştur. 1864 Nizamnamesinin yirmi altıncı maddesine göre merkez vilâyete bağlı olan sancağın bir kaymakamı ve diğer livâlar gibi meclis-i idâre, temyiz-i hukuk, meclis-i cinayeti ve meclis-i ticareti olup, bu meclisler livâ meclislerinin vazifelerini yerine getirdikten başka merkez livaya bağlı kazânın mülkî ve hukukî işlerini dahi yerine getirecektir. Merkez livanın kaymakamı umûmî konularda vilâyet valisine yardım edecektir. Nizamnamenin "Livada bir Meclis-i Temyiz-i Hukuk olup, bu meclis kaza temyiz-i hukuk meclislerinin göremeyeceği veya kaza temyiz-i hukuk meclislerinde görüldükten sonra istinaf edilen davaları göreceklerdir." şeklindeki kırkıncı maddesi, "Sancağın Meclis-i Temyiz-i Hukuku hâkiminin riyaseti tahtında olarak mümeyyiz namıyla üçü Müslim ve üçü gayrimüslim altı azadan oluşacaktır ve bu mecliste umur-ı hukukiyeye vakıf taraf-ı devletten mansub bir memur-ı mahsus bulunacaktır." şeklindeki kırk birinci maddesi, "Bu Meclis-i Temyiz-i Hukuk öncelikle ahali-i islamiyeye ait olup, şer'î mahkemelerde görülmesi lazım gelen ve ahali-i gayri müslimeye ait olup bunların idare-i ruhaniyelerinde görülen hususî davalardan ve ikinci olarak meclis-i cinayette tetkik edilen ve görülen davalardan, üçüncü olarak sarf-ı umur-ı ticaret ile ilgili olup ticaret meclislerinde görülen hususattan gayr-i kanunî ve nizamî davanın görülmesine ve incelenmesine memurdur." şeklindeki kırk ikinci maddesi, "Livanın Meclis-i Temyiz-i Hukuk'unda fasl ve hükm olunan davalar hâkimin ve mümeyyizlerin mühürleriyle memhur mazbata ile kaymakama arz olunup, kaymakam taraf-ı devlet-i aliyyeden mezun olduğu derecede hükümlerini icra ile daire-i mezuniyetinin haricinde olanlarını merkez vilayetin tedkikine arz edecektir." şeklindeki kırk üçüncü maddesi, "Liva Meclis-i Cinayeti hâkim livanın riyaseti tahtında olarak suret-i intihapları beşinci babda beyan olunacak olan mümeyyiz üçü Müslim ve üçü gayrimüslim altı azadan mürekkebec olacaktır." (Takvîm-i Vekâyi 1281) şeklindeki kırk dördüncü maddesi ve "Liva Meclis-i Cinayet'te fasl ve hükm olunan davalar hâkim liva ve mümeyyizlerin mühürleriyle memhur mazbata ile kaymakama arz olunup, kaymakam tarafından valiye gönderilecektir." şeklindeki kırk beşinci maddede livalarda kurulacak Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclislerinin görevleri, başkanı ve azaları hakkında bilgi sunmaktadır. Bu maddeler doğrultusunda Bosna'ya bağlı İzvornik Sancağı'nda ve diğer sancaklarda "Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva" adında mahkemeler kurulmuştur. Bu maddeler doğrultusunda İzvornik Sancağı'nda kurulan Temyiz-i Hukuk ve Cinayet

Mahkemesi'nin Reisi Saraybosna Naibi Yusuf Agah Efendi'dir. Ayrıca bir cinayet hususî memuru, ikisi kâtip beş Müslüman üye, Ortodoks, Latin ve Musevi üç de gayrimüslim olmak üzere toplam dokuz kişi bulunmaktadır (Bosna 1283: 41). Görüldüğü gibi yukarıda adı geçen nizamnamenin bu meclislerle ilgili maddelerinden farklı olarak İzvornik Sancağı'nda Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Liva Meclis-i Cinayeti ayrı ayrı meclisler şeklinde değil birleşik olarak kurulmuştur. Bunun sebebi makalenin Bosna Vilayeti Merkez Teşkilatı başlığı altında Bosna Vilayeti'nin Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisinden bahsederken açıklanmıştır. Maddelerden farklı olarak livada bu meclise hâkim değil Saraybosna naibinin başkanlık ettiği görülmektedir. Yine maddeler doğrultusunda meclise Müslüman ve gayrimüslim üyeler ile bir memurun seçildiği ve bunlara ek olarak ayrıca iki de kâtip görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İzvornik sancağı dışında liva hukuk ve cinayet meclisinin kurulduğu diğer bir yer İzvornik Sancağı'nın merkez livası olması nedeniyle Tuzla Kazası'dır. Burada kurulan mecliste Meclis Reisi Tuzla Naibi Ali Rıza Efendi'dir. Ayrıca özel cinayet memuru olarak Yusuf Efendi bulunmaktadır. Azalar arasında Kâtib-i Evvel Süleyman Efendi ve Kâtib-i Sani Halil Efendi ile birlikte beş Müslüman, üç gayrimüslim bulunmaktadır (Bosna 1283: 51). Travnik Sancağı'nın Osmanlı idaresinin son yıllarında merkez livası olan Travnik Kazası'nda kurulan liva idare meclisinde ise Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Mahkemesi reisi merkez liva naibi Mahmut Efendi'dir. Azalar arasında Cinayet Hususî Memuru Derviş Bey, Kâtib-i Evvel Mahmut Efendi ve Kâtib-i Sani Arif Efendi ile birlikte beş Müslüman, dört gayrimüslim bulunmaktadır (Bosna 1283: 60). Liva hukuk ve cinayet meclisinin kurulduğu diğer bir yer Banaluka Sancağı'nın merkez livası olan Banaluka Kazası'dır. Burada kurulan Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Mahkemesinin Reisi Liva Naibi Şükrü Efendi'dir. Azalar arasında Cinayet Hususî Memuru Fehim Efendi, Cinayet Kâtibi Ahmet Efendi ve Temyiz-i Hukuk Kâtibi Mustafa Efendi ile birlikte altı Müslüman, üç gayrimüslim bulunmaktadır (Bosna 1283: 65). Bihke Sancağı'nın merkez livası olan Bihke Kazası'nda kurulan mahkemede ise reis Bihke Naibi Ali Rıza Efendi'dir. Ayrıca Cinayet Hususî Memuru, Temyiz-i Hukuk Kâtibi, Cinayet Kâtibi ile birlikte yedi Müslüman bulunmaktadır. Mecliste üç de gayrimüslim üye bulunmaktadır (Bosna 1283: 71). Yine Yenipazar Sancağı'nın merkez livası Seniçe Kazası'nda kurulan mahkemede Reis Merkez Liva Naibi Nazif Efendi, azalar Hususî Memur Seyyit Ali Efendi, Cinayet Kâtibi Süleyman Efendi ve Temyiz-i Hukuk Kâtibi Şakir Efendi ile birlikte altı Müslüman, üç gayrimüslimdir (Bosna 1283: 78). Son olarak Hersek Sancağı'nın merkez livası olan Mostar Kazası'nda kurulan mahkemede de Reis Merkez Liva Naibi Ali Sıddık Efendi'dir. Azalar Hususî Cinayet Memuru Asaf Efendi, bir temyiz-i hukuk kâtibi, bir cinayet kâtibi, bir mukayyid ile birlikte yedi Müslümandır. Ayrıca üç de gayrimüslim aza olmak üzere toplam on aza bulunmaktadır (Bosna 1283: 92). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere İzvornik Sancağı'nın hukuk ve cinayet meclisinde toplam kişi dokuz, Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar Kazası'nda ise on bir iken, diğer merkez livaların meclislerinde ondur. Buna göre

liva hukuk meclisleri genel olarak toplam on kişiden meydana gelmiştir denilebilir. Meclislere merkez livaların naiplerinin başkanlık ettiği ve naiplerin de Müslümanlardan seçildiği görülmektedir. Daha önce bahsedilen idare meclislerinde olduğu gibi hukuk meclislerinde de yine gayrimüslimlere yer verildiğini görüyoruz. Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda gayrimüslim sayısı dört iken, diğer liva meclislerinde üç olduğu görülmektedir. Bu bilgiden de kurulan hukuk meclislerinde genel olarak üç gayrimüslim azaya yer verilmiştir denilebilir. Ayrıca bütün meclislere hususî cinayet memurları ve cinayet kâtipleri atanmıştır.

Sancakların merkezlerinde kurulan "Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet-i Liva"lar, kazalarda "Meclis-i Deavi-i Kaza" adı altında kurumuştur. 1864 Nizamnamesinin "Her kazada bir hâkim olup, nizamî ve kanunî görülen davadan başka şer'i mahkemeye ait olan davaların görülmesine ve hükmüne memurdur. Hâkim büyük fetva makamının intihabı üzerine tayin olunacaktır." şeklindeki elli dördüncü maddesi, "Her kazada bir meclis-i deavi olup, bu meclis kaza hâkiminin başkanlığında olmak üzere mümeyyiz namıyla ikisi Müslim ve ikisi gayrimüslim dört azadan meydana gelecektir." şeklindeki elli beşinci maddesi, "Bu meclis-i deavi öncelikle İslam halkına ait olup, şer'i mahkemede görülmesi gereken, yine aynı şekilde gayrimüslim ahaliye ait olup, bunların ruhanî idarelerinde görülen hususî davaların, cinayet işlerine ait olup, cinayet meclislerinde incelenip görülmesi gereken hususların ve ticaret işleri ile ilgili olup, liva ticaret meclislerinde görülecek davaların dışındaki kanunî ve nizamî görülen davaların ve cünha, kabahat derecesinde olup yetkisi dairesinde bulunan kanun hususlarının görülmesi ve incelenmesine memurdur." şeklindeki elli altıncı maddesi ve "Meclis-i deavide görülen ve hüküm verilen davalar kaza hâkiminin ve mümeyyizlerin mührüyle mühürlü mazbata ile müdüre bildirilip, müdür ise yetkisi dairesinde hükümleri yerine getirip, yetkisi dışındakileri kaymakama arz edecektir." şeklindeki elli yedinci maddesi kazalarda kurulan dava meclislerinin üyeleri ve görevi hakkında aydınlatıcı bilgi sunmaktadır. Bu maddeler doğrultusunda Saraybosna Sancağı'nın Visoka Kazası'nda "Meclis-i Deavi-i Kaza" kurulmuş olup, mahkemede reis olarak kaza naibi Sait Tahir Efendi görev yapmaktadır. Ayrıca iki Müslüman ve iki de gayrimüslim üye olmak üzere dört aza bulunmaktadır. Bu bilgilerden kaza deavi meclisinde toplam beş üyenin görev yaptığı anlaşılmaktadır (Takvîm-i Vekâyi 1281). Salnameye baktığımızda nizamnamede belirtilen hususlar dairesinde üyelerin seçildiğini görüyoruz. Ancak bu meclise nizamnamede geçtiği üzere hâkim değil kaza naibi başkanlık etmektedir. (Bosna 1283: 46-50).

Salnamenin tamamı incelendiğinde Saraybosna Sancağı'nın Visoka Kazası'ndan başka diğer kazalarında ve Bosna Vilayeti'nin diğer sancakları olan İzvornik, Travnik, Banaluka, Bihke, Yenipazar ve Hersek Sancaklarının kazalarında da bu meclislerin kurulduğu görülmektedir. Visoka Kazası'nda olduğu gibi bütün kazalardaki deavi meclislerine reis olarak seçilen naipler Müslümanlardan seçilmiş olup, meclislerdeki azalar da kaza naibi ile birlikte Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşmaktadır. Kaza idare meclisle-

rinde toplam kişi sayısının genellikle beş olduğu görülmektedir. Ancak Bihke Sancağı'nın Osturuşça Kazası'nda ve Hersek Sancağı'nın Gaçka Kazası'nda dördttür. Azalar arasında bulunan gayrimüslim sayısı da genel olarak bütün kazalarda ikidir. Ancak Saraybosna Sancağı'nın Kladine ve Vişegrad Kazalarındaki meclislerde bir gayrimüslim üye bulunmaktadır (Bosna 1283: 46-100).

İdare ve hukuk meclislerinden sonra livalarda kurulan diğer önemli meclisler de ticaret meclisleri olmuştur. 1864 Nizamnamesinin meclis-i ticaret ile ilgili yirmi beşinci maddesine göre ticaret kanununun belirlediği şekil ve usûlde olmak ve vazifelerini adı geçen kanununun sınırladığı derecede yerine getirmek üzere bir reis-i mahsûs ile birden fazla âzâdan oluşmak üzere vilâyetin bir ticaret meclisi olacak ve bu meclis sancaklar meclisi hükümlerini istînâf edecektir. Yirmi altıncı maddesine göre de merkez vilâyete bağlı olan sancağın bir kaymakamı ve diğer livâlar gibi meclis-i idâre, temyiz-i hukuk, meclis-i cinayeti ve meclis-i ticareti olacaktır. Bu meclisler livâ meclislerinin vazifelerini yerine getirdikten başka merkez livaya bağlı kazânın mülkî ve hukukî işlerini dahi yerine getirecektir. Merkez livanın kaymakamı umûmî konularda vilâyet valisine yardım edecektir. Yine Nizamnamenin "Kanun-ı Ticaret'in tayin ettiği şekil ve usulde olmak ve vezaif-i mertebesini kanun-ı mezkurun tahdit ettiği derecede ifa eylemek üzere bir reis-i mahsus ile müteaddit azadan mürekkeb olarak, livanın bir Meclis-i Ticaret'i olacaktır." şeklindeki kırk altıncı maddeleri doğrultusunda (Takvîm-i Vekâyi 1281) Bosna Vilayeti'ne bağlı sancaklarda ticaret meclisleri kurulmuştur. İzvornik Sancağı'nda kurulan bu mecliste Reis Gagıp Efendi'dir. Biri kâtip olmak üzere üç Müslüman üye ve ikisi Ortodoks ve biri Musevi olmak üzere toplam yedi üye bulunmaktadır (Bosna 1283: 41). Salnameye baktığımızda nizamnamede belirtildiği üzere vilayetlerde kurulması düşünülen ticaret meclislerinin Bosna Vilayeti'nde kurulmadığını görüyoruz. İzvornik Sancağı'nda "Meclis-i Ticaret-i Liva" adı altında kurulan bu meclis Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda da aynı isim altında kurulmuştur. Adı geçen kazada reis Salih Efendi'dir. Azalarının ismi verilmemiş olup, geçici olarak maaşsız olduğu belirtilmiştir (Bosna 1283: 60). Hersek Sancağı'nın merkez livası olan Mostar Kazası'nda da aynı meclis "Mahkeme-i Ticaret-i Liva" adı altında kurulmuştur. Buna göre Mostar kazasının ticaret mahkemesi reisi Abdülhamit Ağa'dır. Kâtibi Muhittin Efendi'dir. Azaların isimleri verilmemiş olup geçici olarak maaşsız oldukları belirtilmiştir (Bosna 1283: 92). Salnameye baktığımızda Bosna'ya bağlı diğer sancaklarda bu meclisin kurulmadığı görülmektedir. Ticaret meclislerinin kurulduğu sancakların kazalarında da bu türden meclislere rastlanmamasının nedeni ise nizamnamede belirtildiği üzere kazalardaki ticarete dayalı hukukî işlerin sancaklardaki adı geçen meclislerde halledilecek olmasıdır.

1864 nizamnamesinde alınan önemli kararlardan biri de belediye meclislerinin kurulması yönündeki karar olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde şehir idaresi ve belediye hizmetleri gibi alanlarda bir takım düzenle-

meler yapılmıştır (Ortaylı 2011: 123). Bu gereklilik doğrultusunda 1864 nizamnamesinin; “Her kaza kuraya münkasım olup, her karyede aşağıdaki bendlerde beyan olunan veçhile bir idare-i belediye olacaktır. Bazı kuranın içtimaından hasıl olan küçük daireler hasbe’l mevki müstakil kaza olamayıp, diğer bir kaza ile ilhak edilerek idare olunur ve bunlar nahiye itibar kılınır.” (Düstur C.I: 608). şeklindeki dördüncü maddesi düzenlenmiştir. Bu maddeye göre 1283 (1866-67) tarihli Bosna salnamesine bakıldığı zaman kazalarda kurulması öngörülen belediye idare meclislerinin kurulduğuna dair Bosna kazalarında bir kayıt olmadığını, Bosna Vilayeti’nin sadece İzvornik Sancağı’nda “Meclis-i İdare-i Belediye” adında bu tür bir meclisin kurulduğunu, yine diğer sancaklarda da bu meclislerin kurulduğuna dair bir kayıt yer almadığını görmekteyiz. İzvornik Sancağı’nda kurulan bu mecliste Reis Kaymakam Tosun Bey’dir. Meclis’te ayrıca biri kâtip, biri sandık emini dört Müslüman üye, Musevi ve Ortodoks olmak üzere üç gayrimüslim üye olmak üzere toplam sekiz kişi bulunmaktadır. Görüldüğü üzere İzvornik sancağı belediye idare meclisinde başkanlığı kaymakam yapmakta ve maiyetinde de kâtip, sandık emini gibi görevliler olup, buradaki işleri de Müslüman ve gayrimüslim üyeler ortaklaşa yapmaktadırlar (Bosna 1283: 43).

1864 Nizamnamesi kararları doğrultusunda sancaklarda tahrirat müdürleri için daireler kurulmuştur. Salnamede “*Daire-i Müdür-i Tahrirat*” olarak geçen bu daireler 1864 Nizamnamesinin “Livanın umur-ı tahririyesi liva tahrirat müdürü namıyla taraf-ı devletten mansub bir memura muhavvel olup ve maiyetinde bir tahrirat kalemi bulunup, livanın kaffe-i mekâtibat-ı resmîyesi ve evrakının ve kuyudunun muhafazası bu vasıta ile icra kılınacaktır.” (Takvîm-i Vekâyi 1281) şeklindeki otuz dördüncü maddesine göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda İzvornik Sancağı’nda kurulan “*Daire-i Müdür-i Tahrirat*”a tahrirat müdürü olarak Salim Efendi’nin atandığını görüyoruz. Ayrıca dört Müslüman üye olmak üzere toplamda beş kişi dairede bulunmaktadır (Bosna 1283: 43). Diğer taraftan İzvornik Sancağı’nın merkez livası Tuzla Kazası’nda da aynı isimle bir daire kurulmuştur. Bu dairede de tahrirat müdürü Hüseyin Efendi’dir. Dairede ayrıca tapu kâtibi, nüfus nazırı ve nüfus mukayyidi olarak geçen nüfus kayıt memuru ile birlikte sekiz Müslüman üye olmak üzere toplam dokuz kişi bulunmaktadır (Bosna 1283: 51). Diğer bir tahrirat müdürlüğü dairesi Travnik Sancağı’nın merkez livası Travnik Kazası’nda kurulmuştur. Dairede bir tahrirat müdürü, tapu kâtibi, nüfus nazırı ve bir de nüfus kayıt memuru olmak üzere sekiz Müslüman memur bulunmaktadır (Bosna 1283: 60). Banaluka Sancağı’nın merkez livası Banaluka Kazası’nda kurulan Tahrirat Müdürlüğü’nde Tahrirat Müdürü Salih Efendi ile birlikte biri tapu kâtibi, biri nüfus nazırı, biri nüfus kayıt memuru olmak üzere yedi Müslüman ve bir de gayrimüslim tercüman olarak sekiz memur görevlendirilmiştir (Bosna 1283: 66). Yine Bihke Sancağı’nın merkez livası Bihke Kazası’nda kurulan Tahrirat Müdürlüğü’nde de bu işler için Tahrirat Müdürü Nazım Bey ile birlikte bir tapu kâtibi, bir nüfus nazırı, bir nüfus mukayyidi, bir tercüman olmak üzere sekiz Müslüman memur görevlendirilmiştir (Bosna 1283: 71). Yenipazar Sancağı’nın merkez

livası Seniçe Kazası'nda kurulan Tahrirat Müdürlüğü'nde Tahrirat Müdürü Rıfat Efendi'dir. Ayrıca, biri tapu kâtibî ve biri de nüfus kayıt memuru olmak üzere altı Müslüman memur bulunmaktadır (Bosna 1283: 79). Son olarak Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar Kazası'nda kurulan Tahrirat Müdürlüğü'nde Tahrirat Müdürü Osman Efendi'dir. Ayrıca bir tapu kâtibî, bir tercüman, bir nüfus nazırı ve bir mukayyidle birlikte toplam sekiz memur bulunmaktadır (Bosna 1283: 92). Görüldüğü gibi livalardaki tahrirat müdürlüklerinde İzvornik Sancağı'nda toplam 5 kişi, İzvornik Sancağı'nın merkez livası Tuzla Kazası'nda 9, Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda 8, Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'nda 9, Bihke Sancağı'nın merkez livası Bihke Kazası'nda 8, Yenipazar Sancağı'nın merkez livası Seniçe Kazası'nda 6 ve Hersek Sancağı'nın Mostar Kazası'nda toplam 8 kişi bulunmaktadır. Dairelerde memur olarak tahrirat memurları, nüfus nazırları, nüfus mukayyidleri, tapu kâtipleri ve tercümanlar görevlendirilmişlerdir. Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'ndaki dairede bir gayrimüslim tercümanın görevlendirilmesi istisna tutulursa dairedeki bütün memurlar Müslümanlardan seçilmiştir. İzvornik Sancağı'nda ayrıca nüfus işleri için bir daire kurulduğu görülmektedir. "Daire-i Nüfus ve Kontrakt" adı altında kurulan bu dairede nüfus nazırı ve kayıt memuru olmak üzere üç Müslüman görev yapmaktadır (Bosna 1283: 44).

Yine liva hesap işleri için de 1264 Nizamnamesinin ilgili maddeleri doğrultusunda hesap işleri daireleri kurulmuştur. Söz konusu nizamnamenin "Sancağın umur-ı maliye ve hesabiyesi mal müdürü nam ve unvanıyla vilayet muhasebecisi mercii olmak ve maliye nezaret-i celilesinin intihabıyla devlet tarafından tayin olunmak üzere bir memura havale edilmiştir." şeklindeki otuz ikinci maddesi ve "Umur-ı maliye ve hesabiyede kaymakama ait olan vazifeler hususî nizamname ile belirlenecek ve livanın umur-ı hesabiyesi mal müdürünün idaresinde olmak ve vilayet muhasebecisi tarafından tavsiye edilen usulde hareket edilmek üzere bir mal kalemine ihale edilecektir." şeklindeki otuz üçüncü maddeleri (Takvîm-i Vekâyî: 1281) doğrultusunda Bosna Vilayeti'nin İzvornik Sancağı'nda hesap ve maliye işleri için hesap işleri dairesinin kurulduğu ve bu iş için mal müdürü olarak Seyyit Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca dört Müslüman ve sandık emini olarak görevli bir gayrimüslim olmak üzere dairede toplam altı kişi bulunmaktadır. (Bosna 1283: 44). Ayrıca İzvornik Sancağı'nın Tuzla Kazası'nda kurulan Liva Hesap İşleri Dairesi'nde Mal Müdürü Esat Efendi ile birlikte altı görevli bulunmaktadır. Sandık Emini gayrimüslimdir (Bosna 1283: 53). Yine Travnik Sancağı'nın Travnik Kazası'nda da Liva Hesap İşleri Dairesi'nde Mal Müdürü Emin Efendi ile birlikte altı memur bulunmaktadır. Memurlardan sandık emini ile birlikte iki memur gayrimüslimdir (Bosna 1283: 62). Yine Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'nda da hesap işlerine dair bir daire ismi geçmese de bu işler için Mal Müdürü Mehmet Efendi ile birlikte üç Müslüman, sandık emini olarak da bir gayrimüslim olmak üzere dört memurun görevlendirilmesi bu alanda bir kurumsallaşmayı göstermektedir (Bosna 1283: 65). Bihke Sancağı'nın merkez

livası Bihke Kazası'nda bu iş için görevlendirilen memurlar arasında Mal Müdürü Mehmet Efendi ile birlikte dört Müslüman ve sandık emini gayrimüslim olmak üzere beş kişi görevlendirilmiştir (Bosna 1283: 72). Yenipazar Sancağı'nın merkez livası Seniçe Kazası'nda mal müdürü ve sandık emini ile birlikte dört Müslüman, bir gayrimüslim memur bulunmaktadır. Sandık emini gayrimüslimdir (Bosna 1283: 80). Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar Kazası'nda ise hesap işlerine dair bir daire veya memur kaydına rastlanmamıştır. Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere liva ve liva merkezlerinde kurulan hesap işleri dairelerinde mal müdürleri ve sandık eminleri ile birlikte Müslüman ve gayrimüslim memurlar görevlendirilmişlerdir. İzvornik Sancağı'nda, İzvornik sancağı merkez livası Tuzla Kazası'nda ve Travnik Sancağı merkez livası Travnik Kazası'nda kurulan Hesap İşleri Dairelerinde toplam 6 kişi bulunmaktadır. Yine bu işler için özel bir daire ismi geçmese de Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'nda 4, Bihke Sancağı'nın merkez livası Bihke Kazası'nda ve Yenipazar Sancağı'nın merkez livası Seniçe Kazası'nda toplam beş memur bu işler için görevlendirilmişlerdir. Ayrıca bütün bu yerlerde görevlendirilen sandık eminleri gayrimüslimlerden seçilmiştir. Travnik Kazası'nda ise sandık emini ile birlikte iki gayrimüslim görevlendirilmiştir.

Livalarda tahrirat müdürlüklerinde ve hesap işleri dairelerinde görevlendirilen memurlar kazalarda da nizamnamenin "Kazada gerek hesap işleri, gerek tahrir işlerine bakmak üzere bir ve icabına göre iki kaza kâtibi olacaktır." (Takvîm-i Vekâyi 1281) şeklindeki kırk dokuzuncu maddesi doğrultusunda görevlendirilmişlerdir. Bosna'ya bağlı bütün sancakların kazalarında "Umuru Tahririye ve Hesabiye Memurları" başlığı altında tahrirat kâtibi, mal kâtibi ve nüfus kayıt memuru olarak memurlar bulunmaktadır. Çoğunlukla kazalarda bu işler için ayrı ayrı üç memur seçilmişken, bazılarında iki memur görevlendirilmiştir. Travnik Sancağı'nın İhlivne Kazası'nda ise tahrirat kâtibi, mal kâtibi ve nüfus kayıt memuru olarak üç memur, müdür vekili olarak da iki memur olmak üzere toplam beş memur görevlendirilmiştir. Yine Saraybosna Sancağı'nın Kladine Kazası'nda bir memur görevlendirilmiştir. Memurlar çoğunlukla Müslümanlardan seçilmiştir. Ancak Travnik Sancağı'nın Yayçe ve İhlivne Kazası'nda nüfus kayıt memurları gayrimüslimdir (Bosna 1283: 46-100).

Salnameye bakıldığında sadece İzvornik Sancağı'nda kurulan önemli bir kuruluş da "Daire-i Zabıta" adı altında kurulan dairedir. 1864 Nizamnamesi'nin on beşinci maddesi; "Vilayetin zabıta işleri eyalet valisinin emri altında olarak bu kuvvetin livalara ve kazaya taksimi ve icabına göre bir yerden diğerine nakli valinin emrine bırakılmıştır. Zabıta kuvvetlerinin miralayı derecesinde Alay Beyi unvanıyla bir büyük zabıtı olup, bu zabıt valinin emri altında olarak zabıta askerinin nizamlarını icraya memurdur." (Düstur C.I: 610) şeklinde olup nizamnamedeki hükümlere uygun olarak İzvornik Sancağı'nda bunun için özel bir daire kurulduğunu görüyoruz. Bu dairede Zabıta Alayı Birinci Tabur Binbaşısı olarak Süleyman Ağa bulunmaktadır. Ayrıca süvari olarak yüzbaşı rütbesinde iki kişi, piyade olarak

yüzbaşı rütbesinde iki kişi, mülazım-ı evvel rütbesinde iki kişi, mülazım-ı sani rütbesinde iki kişi ve bir de tabur kâtibi bulunmaktadır. (Bosna 1283: 45). 1283 (1866-67) tarihli Bosna salnamesinin tamamına baktığımızda ise Bosna Vilayeti'nde ve bağlı kaza ve sancaklarda bu iş için kurulan özel bir daire ismi geçmemektedir. Ancak daha önce belirtildiği üzere salnamede "Bosna Cihetinde Bulunan Ümera ve Zabitan-ı Askeriye'nin Esamileriyle Mevaki-i Memuriyetleri" başlığı altında Bosna Vilayeti'nde, Yenipazar ve Hersek Sancakları cihetinde zabita isimlerinin verilmesi buralarda da bu şekilde teşkilatlanmaların olduğunu göstermektedir (Bosna 1283: 37-40).

Yukarıda belirtilen Bosna Vilayeti, sancakları ve kazalarında belirtilen memurlardan başka, yine Bosna'da ve Bosna'ya bağlı sancaklarda görevlendirilen diğer memurlar da telgraf memurları olmuştur. Telgraf memurları arasında Bosna Telgraf Müfettişi Lebib Efendi bulunmaktadır. Saray telgrafhanesinde ise bir Müslüman müdür, bir Müslüman sermuhabir memuru bulunmaktadır. Ayrıca bir Müslüman ile üç gayrimüslim muhabere memuru olmak üzere toplam dört muhabere memuru bulunmaktadır. Yine Mostar telgrafhanesinde bir Müslüman müdür ile bir Müslüman muhabere memuru ve bir gayrimüslim sermuhabere memuru, Travnik telgrafhanesinde bir Müslüman müdür ve bir Müslüman muhabere memuru, Benaluka telgrafhanesinde bir gayrimüslim müdür ile bir Müslüman muhabere memuru, Gradiška telgrafhanesinde bir Müslüman müdür ile bir gayrimüslim muhabere memuru, Vişegrad telgrafhanesinde bir Müslüman müdür ve son olarak Yenipazar telgrafhanesinde bir Müslüman memur bulunmaktadır. Salnamede ayrıca Bosna'ya bağlı sancak ve kazalarda yabancı devletlerin konsoloslarına dair de bilgiler geçmektedir. Buna göre; Saray Sancağı'nda Avusturya konsolosu ile bir konsolos tercümanı, bir maiyyet kâtibi başçavuş ile bir diğer çavuş görev yapmaktadır. Ayrıca İngiltere konsolosu ile bir konsolos sekreteri, İtalya konsolosu ile bir konsolos tercümanı, Prusya konsolosu ile tercümanı, Rusya konsolosu, Fransa konsolosu bulunmaktadır. Hersek Sancağı'nda Mostar Avusturya konsolos vekili ile tercümanı, Trebin Avusturya konsolosu, Mostar Rusya konsolosu ile tercümanı, Mostar Fransa konsolosu ile tercümanı bulunmaktadır. İhlivne ve Benaluka Kazalarında yüzbaşı rütbesinde, Breçka Kazası'nda da binbaşı rütbesinde birer Avusturya konsolos vekili bulunmaktadır (Bosna 1283: 101-104). Salnamede makalede de belirttiğimiz sancak ve kazalara ek olarak bu sancak ve kazalara bağlı nahiye isimleri ise şunlardır:

Liva-i Saraybosna

Visoka Ma'a Kasaba-i Varoş	Foyniça Ma'a Kasaba-i Karasu Prozor
Kladine Ma'a Olovo	Çelebipazar
Vişegrad	Çayniça Ma'a Gorajde

Liva-i İzvornik

Memleha-i Zir ve Bala	İzvornik Ma'a Kasaba-i Kozluk
-----------------------	-------------------------------

Zemzem Yüçetürk

Belina Ma'a Kasaba-i Yanya	Brečka
Kla Ma'a Gradaçaç ve Nahiye-i Modric ve Kasaba-i Aziziye	Nahiye-i Modriç ve Kasaba-i Aziziye
Zir ve Kasaba-i Aziziye-i Bala	Gradçaniça
Maglay Ma'a Birçe ve Yeni Kasaba	Brezevapoli

Liva-i Benaluka

Teşene Ma'a Kasaba-i Zepçe ve Doboy	Banaluka Ma'a Orahova Prinavor ve Kubaş
Gradiška	

Liva-i Bihke

Kostaniça Ma'a Nevesin	Dubiça
Krupa Ma'a Otuka ve Pojim	Osturuşça
Bihke	Maden
Pridor Ma'a Kozariçe	Kluç
Nevesin	

Liva-i Hersek

Mostar Ma'a Blagay	Liyubuška Ma'a Bakiye-i İmočka
İstolça Ma'a Poçetel	Palanka-i Lubin ve Gable
Koniça nam-ı diğer Belgradçık ma'a Kaza-i Nevesin	Gačka Ma'a Nahiye-i Pive
Nevesin	Foça
Nikşik	Bleke Ma'a Nahiye-i Banyaluka Palanka-i Korite
Trebin Ma'a Nahiye-i Kuryanik ve Nevahi-i Zupçe	Ve Ma'a Kasaba-i Mokrine Kruşovitça Şeker Limanı nam-ı diğer Storina ve Şuma
Ma'a Popova ve Lubmir ve Zariçe	

Liva-i Yenipazar

Yenice	Taşlıca
Kolaşin-i Zir ve Bâlâ	Prepol
Yenivaroş Ma'a Palinka-i Priboy	Akova Ma'a Bihor
Tergovişte	Yenipazar
Nahiye-i Mitroviça Ma'a Bileke	Benaluka
Gusinye Ma'a Plava	Vasovik

Liva-i Travnik

Travnik	İzniçe
Glamoç	İhlivne Ma'a Dumna ve Nahiye-i Grahova
Akhisar Ma'a Prozor ve Kasaba-i Iskoble	Yayçe Ma'a Gölhisar Kasaba-i Varçar ve Kaza-i Bâlâ (Bosna 1283: 105-107).

Sonuç

Hicrî 1283/Miladî 1866 Bosna vilayet salnamesinde 1864 Vilayet Nizamnamesi doğrultusunda Bosna Vilayeti'nde ve Bosna'ya bağlı İzvornik, Saraybosna, Travnik, Banaluka, Bihke, Yenipazar ve Hersek Sancaklarında idarî, hukukî meclislere, buralarda hesap, tahrir gibi işlerin halledilmesi için kurulan özel dairelere, söz konusu dairelere atanan memurlara dair bilgilere rastlanılmıştır. Ayrıca salnamede İzvornik Sancağı'na bağlı Tuzla, Bireçka, İzvornik, Srebreniça, Maglay, Belina, Birçe ve Ma'a Gradçaniça Gradaç; Saraybosna'ya bağlı Visoka, Foyniça, Kladine, Çelebipazar, Vişegrad ve Çayniçe; Travnik Sancağı'na bağlı Travnik, Yayçe, Prozor Ma'a Akhisar, İhlivne ve Golamoç; Banaluka Sancağı'na bağlı Banaluka, Gradiška, Teşene, Derbend; Bihke Sancağı'na bağlı Bihke, Priyedor, Kostayniça, Maden, Osturuşça, Krupa ve Ma'a Nevesin Kluc; Yenipazar Sancağı'na bağlı Seniçe, Yenipazar, Mitroviça Yenivaroş, Ma'a Akova Bihor, Tergovište, Taşlıca, Prepol, Kolaşin, Gusinye ve Berane (Vasovik); Hersek Sancağı'na bağlı Mostar, İstolça, Liyubuška, Ma'a Neretva Koniça, Foça, Nevesin, Trebin, Bileke, Gaçka ve Nikşik, Kazalarının idarî ve hukukî yapılarına dair bilgilere ve buralara atanan memurlara dair kayıtlara ulaşılmıştır. Bosna Vilayeti'nde ve vilayetin sancak ve kazalarında kurulan meclislerde dikkati çeken en önemli husus bu meclislerde gayrimüslim üyelere de yer verilmiş olmasıdır. Bosna Vilayeti'nde, Bosna'ya bağlı sancaklardan ve kazalardan farklı olarak kurulan hususî daireler Politika Dairesi, Maarif Dairesi, Mektubî Dairesi, Evrak Dairesi ve Defter-i Hakanî Müdürlüğü olmuştur. Bu dairelerden politika ve muhasebe dairelerinde birer gayrimüslim memura yer verilmiştir. Tahrir işleri için kurulmuş olan Mektubî Dairesi Bosna'ya bağlı sancaklarda Daire-i Müdür-i Tahrirat adı altında bu işleri görmek amacıyla teşkil edilmiştir. Kazalara ise tahrir işleri için memurlar atanmıştır. Yine Bosna Vilayeti'nde maliye ve hesap işlerinin görülmesi amacıyla kurulan muhasebe dairesi, livalarda da Daire-i Umur-ı Hesabiye adı altında kurulmuş olup, kazalara da bu işler için memurlar atanmıştır. Banaluka Sancağı'nda tahrirat dairesinde bir gayrimüslime ver verilmişken, bütün sancaklardaki hesap işleri dairelerinde de sandık eminleri gayrimüslimlerden seçilmişlerdir. Kazalarda bu işler için görevlendirilen memurlar çoğunlukla Müslümanlardan seçilmiştir. Ancak Travnik Sancağı'nın Yayçe ve İhlivne Kazası'nda nüfus kayıt memurları gayrimüslimdir. Bosna Vilayeti'nden farklı olarak ise İzvornik Sancağı'nda, Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda ve Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar Kazası'nda ticaret işleri için hususî olarak ticaret meclisleri kurulmuştur. İzvornik Sancağı'nda kurulan ticaret meclisinde üç gayrimüslime yer verilmişken, Taravnik ve Mostar Kazalarında kurulan meclislerde aza isimleri verilmediği için gayrimüslim azaya yer verilip verilmediği bilinmemektedir. Yine salnameden Bosna Vilayeti'nde ve Bosna'ya bağlı sancaklarda ve kazalarda ümera ve zabitan-ı askeriye, telgraf memurları ve Osmanlı Devleti'nde bulunan diğer devletlerin konsoloları hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Saraybosna Sancağı'nın telgrafhanesinde üç, Hersek Sancağı'nın merkez livası Mostar kazası-

nın ve Banaluka Sancağı'nın kazası olan Gradişka kazasının telgrafhanelerinde bir gayrimüslim memur görev almışken, Banaluka Sancağı'nın merkez livası Banaluka Kazası'nda da bir gayrimüslim müdür görevlendirilmiştir. Travnik Sancağı'nın merkez livası Travnik Kazası'nda, Saraybosna Sancağı'nın Vişegrad Kazası'nda ve Yenipazar Sancağı'nın Yenipazar Kazası'nda kurulan telgrafhanelerde ise memurlar Müslümanlardan seçilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKYILDIZ Ali (2003). "Maârif-i Umûmiye Nezâreti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 273-274.
- ARMAOĞLU Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYDIN Bilgin (2009). "Salname", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, , İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 51-54.
- AYDIN M. Akif (2003). "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 341-344.
- Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)* (1992). Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DUMAN Hasan (2000). *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri*, C. I, Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Düstur, C. I, TBMM Kütüphanesi.
- EMECEN Feridun (1992). "Bosna Eyaleti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 296-297.
- GÖLEN Zafer (2010). *Tanzimat Dönemi'nde Bosna Hersek: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖLEN Zafer (2016). "Bosna Hersek'te Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu", *Balkan Tarihi*, C. II, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları: 345-364.
- KARAL Enver Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.V, VI, VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KILIÇ Selda (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayeti'nde Uygulanması ve Mithat Paşa", C. 24, S. 37, Ankara: *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s. 99-111.
- ORTAYLI İlber (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PEHLİVANLI Hamit (2014). *Salname-i Vilayet-i Bosna 1287 Hicrî/1870*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sâlnâme-i Vilayet-i Bosna: 1283 Hicrî/ 1866.

- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet (1995). "XIX. Yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, I. Cilt, Ankara: 345-367.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1996). "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi", C. 5, S. 2, *Çağdaş Yerel Yönetimler*: 67-81.
- Takvîm-i Vekâyi, 1281.
- TURAL Erkan (2004). "Bir Belge 1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", C. 13, S. 2, *Çağdaş Yerel Yönetimler*: 93-123.
- TURAL Erkan (2005). "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Talimatnamesi", C. 14, S. 1, *Çağdaş Yerel Yönetimler*: 71-91.
- YÜKSEL Ahmet-Zafer Karademir (2014). "Osmanlı İdaresinde Tuzla Sancağı'nın Sosyal, İktisadi ve Askeri Vaziyeti", S. 18, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Haziran: 269-283.

SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARINA GÖRE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE İSTİHDAM EDİLEN KAYSERİ DOĞUMLU GAYRİMÜSLİM DEVLET ADAMLARI (1839-1883)

Hüseyin SARAÇ*

ÖZ

Sicill-i Ahvâl Defterleri Osmanlı Devlet memurları hakkında bilgi veren en önemli arşiv malzemelerinden biridir. Bu defterler, Tanzimat'ın ilanıyla başlayan modernleşme sürecinin ardından Osmanlı bürokrasisinde duyulan ihtiyaca binaen 1879 yılında II. Abdülhamit döneminde tutulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Sicill-i Ahvâl Defterlerinde kayıtlı toplam 88 Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet memurunun biyografisi incelenmiştir. Memurların hangi yılda doğdukları, milletleri, baba adı, babasının mesleği ve lakapları, hangi okullarda okudukları, bildiği veya aşına oldukları diller, eğitim durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin yansıra hangi görevlerde buldukları, aldıkları maaşlar, gösterdikleri üstün gayretlerden dolayı kendilerine tevcih edilen rütbe, nişan ve madalya ile ödüllendirilmeleri ile ceza alıp almadıkları da memurların biyografilerinde yer alan diğer hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sicill-i Ahvâl Defterleri, Kayseri ve Gayrimüslim Memurlar.

ABSTRACT

The Sicill-i Ahvâl record books are an important archival source that provide information about officers within the Ottoman State. These notebooks started to be kept in the era second of Abdülhamit in 1879 when the Ottoman bureaucracy was formed after the modernization period, and thus beginning with the Tanzimat declaration. A total of eighty-eight (88) biographies of non-Muslim civil servants born in the province of Kayseri registered in the registry have been examined in this study, including information about where the officers were born, their nationality, their father's name, their father's profession and title(s), and the languages they were versed in/spoke, and level of education, as well as information pertaining to include their salaries, outstanding efforts, ranks, engagements, medals, and whether or not they have been punished for any given reason.

Keywords: Ottoman State, Sicill-i Ahvâl Books, Kayseri and Non-Muslim Officers.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-posta: huseyinsarac@nevsehir.edu.tr

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yapılan yeniliklerden biri de memurlarla ilgili düzenlemelerdir. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ülke içinde ve dışında karşılaştığı problemlerden kurtulmak için Avrupalı devletlerin yardımına ihtiyaç duymuştur (Adak 2008: 13-16). Avrupalı Devletler, Islahat Fermanı sürecindeki kadar açık olmasa da dolaylı olarak Tanzimat Fermanı'nda Mısır Sorunu ve Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlık haklarının korunmasını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Avrupalı Devletlerin Hristiyan halka eşitlik ve güvence tanınması gibi istekleri Tanzimat Fermanı ile başlamıştır (Saraç 2017: 375). 3 Kasım 1839 tarihinde okunan Tanzimat Fermanı bir diğer adıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı Devlet politikasında kapsamlı reformlar başlatmıştır. Tanzimat Fermanıyla can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, adil vergi toplanılması, müsaderenin kaldırılması, askerlikle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin haklarında düzenlemelere gidilmiştir. İlk defa askeri tıp okuluna gayrimüslim öğrenciler kabul edilmiştir. Gayrimüslim tüccarların davalarına bakmak üzere hem Müslüman hem de gayrimüslim avukatlar görevlendirilmiştir. Gayrimüslimlerin şahitlikleri hususunda eşitlikler sağlanmıştır (Davison 2005: 46). Osmanlı Devleti merkezi devlet olarak gelişme göstermiştir (Eryılmaz 2010: 63-64). Devlet hizmetinde çalışan gayrimüslimlerin sayılarında artma görülmüştür. Bu dönemde merkezi devletin temel özelliği olan bürokrasi¹ oluşmaya başlamıştır (Sürmen 2011: 1). Bürokraside görev alan memurların keyfilikten ve bireysellikten uzak durmaları gerektiği vurgulanmıştır. Görevleri, yetki ve sorumlulukları hukukî olarak tanımlanarak bir devlet memuriyeti anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır (Saraç 2016: 67).

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen memurların biyografilerinin kaydedildiği defterlerin tescili işlemine Sicil-i Ahvâl², meydana gelen defterlere ise Sicill-i Umumi adı verilmiştir (Pakalın 1993: 210); (Erkartal 2007: 12). Bu çalışma II. Abdülhamit'in saltanatı başlangıcında 5 Şubat 1879 Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kuruluşu ile olmuştur (Çetin 1992: 34). II. Abdülhamit döneminde memur sayısı yaklaşık olarak 51.698 idi (Atam 2011: 359-360). 1887'deki tespite göre Sicill-i Ahvâl Komisyonu, ilmiye ve askeriye dışındaki mülkiye ve adliye memurlarının sicil kayıtları hülasalarını toplamıştır (Kütükoğlu 1994: 214). Bürokratik yapının tespitine önem veren komisyon, memurların nicelik ve niteliklerini ortaya koymuştur (Özger

¹ Bürokrasi: Latince de "bura" kelimesi ile Yunanca "kratos" sözcüklerinden türetilmiştir. Masanın üzerini örtmede kullanılan koyu renkli kumaş "bura" ve "kratos" ise egemenlik anlamına gelmektedir. Böylece bürokrasi büroların ya da masaların egemenliğidir. Bürokrasi kelimesinin ortaya çıkması memurların toplum üzerindeki otoritesiyle ilgilidir. İlk kez 1745 yılında fizyokrat iktisatçı Vincent De Gournay tarafından bürokrasi kelimesi kullanılmıştır.

² Sicill-i Ahvâl: Osmanlı Devleti teşkilatında çalışan memurlara ait görevleri boyunca hal tercümelerini konu alan özel haller, memuriyet sırasındaki haller, tarihi seyir, ahlak ve gidişatı gibi durumların kaydedildiği defterlerin onaylı işlemine Sicill-i Ahvâl adı verilmektedir. Kayıt edilen defterlere de sicill-i umumi defterleri adı verilmektedir.

2012: 419). Memurların seçim, tayin ve terfi gibi konularda sorumlu ve yetkili olan Memurin-i İntihap Komisyonu ile sağlanmıştır. Belli bir zaman sonra ise Memurin-i İntihap Komisyonu ile Sicill-i Ahvâl Komisyonu Umumiyesi kaldırılarak bu iki komisyonun yaptığı işin daha geniş yetkilerle donatıldığı Memurin-i Mülkiye Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon memurların atamaları ve personel sicil sistemini düzenlemekle sorumlu tutulmuştur (Daşcıoğlu 2006: 561). 1908 yılında ise Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak yerine daha kapsamlı Sicill-i Ahvâl-i Memurin Komisyonu kurulmuştur (Sarıyıldız 2004: 89-112).

Sicil defterlerinde hal tercümeleleri kayıt altına alınan memurların bu hal tercümelelerinin yanında bulunan sorularda evrakların nasıl doldurulacağı ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Bu soruların cevapları devlet memurları tarafından cevaplanması talep edilmiştir (Yadı 2012: 302). Devlet memurları sicil varakalarını kendi bilgilerine göre doldurduktan sonra bu bilgiler daire amirlerince tasdik edilmiştir. Verilen bilgilerin arşiv kayıtlarından kontrol edilebilmesi imkânı sağlanmıştır. Hal tercümelelerinde kayıt altına alınan hususlardan biri de memurların doğum yılları, milliyetleri, baba adı, babasının mesleği, lakapları, hangi okullarda okudukları, bildiği veya aşına oldukları diller, eğitim durumları hakkında bilgiler bulunmasıdır. Bu bilgilerin yansıra göreve başlama yaşları, hangi görevlerde buldukları, aldıkları maaşlar, gösterdikleri üstün gayretlerden dolayı kendilerine verilen rütbe, nişan ve madalyalar ile memuriyetleri süresince ceza alıp almadıkları da memurların biyografilerinde kaydedilmiştir (Saraç, 2016: 67).

Osmanlı Devleti'ndeki memurların biyografilerinin yer aldığı Sicill-i Ahval Defterleri yakın dönem çalışmalarında kullanılabilir en önemli kaynak malzemelerinden biridir. Defterler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunur ve Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA. DH. SAİD. d) kataloglarında yer almaktadır. Tekerrürlerle beraber 92.137 kayıt dijital ortamda araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Araştırmacılar bu kayıtlara dayanarak pek çok eser ortaya koymuşlardır (Ardel 2005: 513-514). Sivas doğumlu Ermeni memurlar bu çalışmalardan sadece biridir (Öntuğ: 2007).

Yapılan bu çalışma ile Osmanlı döneminde devlet kademelerinde istihdam edilen personel hakkında tutulan kayıtları incelemek suretiyle Kayseri doğumlu olanları ortaya çıkarmak, bu memurların görev yaptıkları süre içinde devlete yaptıkları katkılar hakkında bilgiler sunmak ve bundan sonra yapılacak bilimsel çalışmalara kılavuzluk etmek amaçlanmaktadır.

1. Memurların Toplum İçindeki Konumu

Kayserili gayrimüslim memurlar çok çeşitli görevlerde bulunmuşlar ve farklı bölgelerde memurluk yapmışlardır. Kayseri doğumlu toplam 255 adet memur bulunmaktadır. Bunlardan 165'i Müslüman 88 tanesi gayrimüslimdir. Bir gayrimüslim memurun deftere üç defa kayıt edildiği de görülmüştür.

Sicill-i Ahvâl Defterlerinin başında kayıt edilen memurun adı yer almaktadır. Devamında ise baba adı ve varsa şöhreti yazılmaktadır. Baba adından bahsederken vefat edip etmediklerine dair bilgilerde kaydedilmiştir. Vefat edene müteveffa tabiri kullanılmıştır. Devlet memuru gayrimüslim ise mensubu bulunduğu milletin adı yazılmış bazılarında ise mezhepleri kaydedilmiştir. Devlet memurlarının nerede ve ne zaman dünyaya geldikleri nizamnamede belirtilerek Sicill-i Ahvâl Defterlerinin ikinci satırında açıklanmıştır. Doğum tarihleri 1914 tarihli Sicill-i Ahvâl-i Memurin Nizamnamesinde belirtildiği gibi bazılarında hicri tarihli olarak ay ve gün belirtilmişken bazılarında ise ay ve gün verilmeyerek sadece hicri yıl yazılmıştır. Bazı kayıtlarda da hicri ve rumi tarihler ay ve gün olarak verilmiştir (Özger 2010: 24-27).

Gayrimüslim memurların doğum yılları incelendiğinde H. 1255/M. 1839-40 ile H. 1300/M. 1882-83 yılları arasında doğdukları anlaşılmıştır. Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet adamlarının 85'i efendi, bir kişi de hacı unvanını kullanmıştır. Memurların isimlerine bakıldığında 31'i çift isimli, 5'i ise üç isim aldığı görülmektedir.

Kayserili gayrimüslim memurların baba isimlerini incelediğimizde 24'ü ağa, 27'si efendi, 11'i ise hacı unvanını kullanmıştır. Memur babalarının isimlerine bakıldığında 20'si çift isimli, 3'ü ise üç isimlidir. Memurların 36 tanesi Ermeni kökenli, 52 tanesi ise Rum kökenli gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarıdır.

Kayserili gayrimüslim memur babalarının meslekleri incelendiğinde; tüccar, manifatura, kahveci, bakkal esnafı, kuyumcu esnafı, kasap, sarraf, papa din görevlisi, nakkaş, aşâr mültezimi, dava vekili, reji kol memuru, rüsum memuru, mutasarrıf yardımcısı, kâtip oldukları anlaşılmıştır. Memurların babalarının 13 tanesinin lakabı kayıtlıken 75 tanesinin lakap kaydı yoktur.

Tablo-1: Kayserili Gayrimüslim Devlet Adamlarının Aile Durumu ve Toplumsal Statüleri

No	Doğum Tarihi	Adı	Milliyet	Baba Adı	Baba Mesleği	Lakap
1	H. 1255/M. 1839-40	Karabetyan Mıgırdıç Haki Efendi	Ermeni	Karabet		
2	H. Ramazan 1256/M. Ekim/Kasım 1840	Yakob Efendi	Rum	Pandeli Ağa		
3	H. Şevval 1258/M. Kasım/ Aralık 1842	Yakob Yakodides Efendi	Rum	Gardmiyus		
4	H. 1259/M. 1843-44	Bogos Salyan	Ermeni	Harutyanyan Silyan Efendi		
5	H. 1259/M.	Olimpos	Rum	Yuvan		

	1843-44	Efendi		Edosidis Efendi		
6	H. 1259/M. 1843-44	Yasefaki Efendi	Rum	Yorgi	Tüccar	
7	H. 1260/M. 1844-45	Mihail Efendi	Rum	Griguryos	Tüccar	
8	H. Şevval 1262/M. Eylül/Ekim 1846	David Efendi	Ermeni	Jozef Alyanak Ağa	Bakkal Esnafı	İncesulu- lu
9	H. 1262/M. 1845-46	Parsih Jüre- yan Efendi	Ermeni	Jiron Ağa	Esnaf	
10	H. Şaban 1262/M. Tem./ Ağust. 1846	Mihalaki Efendi	Rum	Mani		
11	H. 1264/ M.1847-48	Yordan Resmi Efendi	Rum	Kiryako Kalfa		Kalfaoğlu
12	H. 1264/M. 1847-48	Mıgırdıç Efendi	Ermeni	Kapril		
13	H.1265/M. 1848-49	Vasilaki Efendi	Rum	Atanaş Tiriyanı		
14	H. 29 Zilhic- ce 1265/M. 15 Kasım 1849	Avadis Efendi	Ermeni	Haçador		
15	H. 1265/M. 1848-49	Aristidi Efendi	Rum	Yorgaki		Yorgancı- oğlu
16	H. Şevval 1265/M. 1848-49	Agobyos Efendi	Rum	İvanidis Evbanyos		
17	H. 25 Zilhic- ce 1266/M. 1 Kasım 1850	Artin Efendi	Ermeni	Asador Vasusayan Efendi	Aşâr mülte- zimi	
18	H. 1266/M. 1849-50	Nazret Efendi	Rum	Yesayi Ağa	Kuyum- cu	
19	H. 1266//M. 1849-50	Hazaros Saya Balyan Efendi	Ermeni	Agob Saya Balaban Efendi	Tüccar	
20	H. 16 Zilhic- ce 1267/M. 12 Ek. 1851	Bodos Efendi	Ermeni	Sava Ağa	Tüccar	
21	H. 1267/M. 1850-51	Mihalaki Efendi	Rum	Pavlaki		Yorgancı- oğlu
22	H.1268/M. 1851-52	Todoraki Efendi	Rum	Manol		Ebniye Kalfası
23	H.1268/ M. 1851-52	Artin Mose- viçyan Efendi	Ermeni	Kıragos		
24	H. 1270/M. 1853-54	Agob Efendi	Ermeni	Anhiba	Kasab	Torosoğ- lu
25	H. 1270/M.	Avramaki	Rum	Yakof	Papa	

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

	1853-54	Papa Dopulos Efendi			(Din Gör.)	
26	H. 1270/M. 1853-54	Yorgi Servet Efendi	Rum	Bedros Ağa		
27	H. 1270/M. 1853-54	Jan Eftikidis Efendi	Rum	Yovaniki		
28	H. 1271/M. 1854-55	Kigork Zihni Efendi	Ermeni	Keşişyan Ohannes Ağa		
29	H. 1271/M. 1854-55	Dikran Efendi	Ermeni	Serkiz Ağa	Tüccar	
30	H. 20 Cemaziyelevvel 1271/ M. 8 Şubat 1855	Atanaş Efendi	Rum	Sava		
31	H. 1272/M. 1855-56	Ermenak İnokyan Efendi	Ermeni	Agob Ağa		
32	H. Muharrem 1272/M. Eylül/Ekim 1855	Misak Efendi	Ermeni	Filyosyan Simon Efendi	Tüccar	
33	H. 1272/M. 1855-56	Vasilaki Efendi	Rum	Yonaki Efendi	Yozgat Sancağı Bidayet Mahkeme Üyesi	Tüfekçi-oğlu
34	H. 1272/M. 1855-56	Yuvanaki Efendi	Rum	Sahak	Nakkaş	Sıvacıoğlu
35	H. 1272/M. 1855-56	Pavli Efendi	Rum	Paskalidis Efendi	Tüccar	
36	H. 27 Safer 1272/M. 8 Kasım 1855	Paskal Efendi	Rum	Hacı Nikola Kirbaki		
37	H. 1273/M. 1856-57	Misak Sergiz Efendi	Ermeni	Cevherciyan Sergiz		
38	H. 1273/M. 1856-57	Hrisanto Efendi	Rum	Toma		
39	H. 25 Safer 1274/M. 15 Ekim 1857	Karabet Haki Efendi	Ermeni	Hacı Agob Ağa		
40	H. 1274/M. 1857-58	Yordanaki Efendi	Rum	Hacı Avraham Ağa	Tüccar	
41	H. 1275/M. 1858-59	Agob İzmitliyan Efendi	Ermeni	Hacı Kirkor Ağa	Tüccar	
42	H. 1275/M. 1858-59	Roçin Efendi	Ermeni	Estepan Markaryan Ağa		
43	H. Rebiülevvel 1275/M.	Vartan Yıldızyan	Ermeni	Simon		

	Ekim/Kasım 1858					
44	H. 1275/M. 1858-59	Balyan Efendi	Ermeni	Kigork Ağa		
45	H. 1275/M. 1858-59	Yani Moskos Efendi	Rum	Kostanti Ağa		
46	H. 1276/M. 1859-60	Agob Ramiz Efendi	Ermeni	Sahavil Ağa		
47	H. 1276/M. 1859-60	Yakob Toma Efendi	Rum Ortod.	Toma		
48	H. 14 Muhar- rem 1277/M. 2 Ağus. 1860	Aleksi Efendi	Rum	Hacı Ayan		
49	H. 1277/M. 1860-61	İkyoyadi Efendi	Rum	Mihalaki Haralam- bos Efendi	Ticaret Mah. Üyesi	
50	H. 1277/M. 1860-61	Şehbender- yan Parsih Resmi Efendi	Ermeni	Karabet Efendi	Tüccar	
51	H. 1278/M. 1861-62	Yovanaki Efendi	Rum	Gavril		
52	H. Recep 1278/M. Ocak 1862	Mirican Efendi	Ermeni	Toros Ağa		
53	H. 1279/M. 1862-63	Dimitri Bodos Efendi	Rum	Bodos Efendi		
54	H. 1279/M. 1862-63	Dimitraki Efendi	Rum	Bodos Ankaş Nazkukiri- dis	Sarraf	
55	H. 1280/M. 1863-64	Bodos Efendi	Rum	Yuvakim Brodomidis Efendi		
56	H. 1280/M. 1863-64	Petro Tedori- di Efendi	Rum	Balas To- dori Efendi	Tüccar	
57	H. 1281/M. 1864-65	Aleksandros Kalender oğlu Efendi	Rum	Sefer Efendi	Tüccar	
58	H. Zilhicce 1281/M. Nisan/Mayıs 1865	Aristidi Farhi Efendi	Rum	Gabriel		
59	H. 1282/M. 1865-66	Malisyan Mihran Efendi	Ermeni	Hacı Kigork		
60	H. 1282/M. 1865-66	Nikolaki Andonyadi Efendi	Rum	Yordan Efendi	Dava Vekili	
61	H. 1282/M. 1865-66	Hasrof Manoilyan	Ermeni	Manoil		
62	R. 1283/M.	Ohannes	Ermeni	Nikogos	Rüsûm	

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

	1866-67	Efendi		Efendi	Memuru	
63	H. 1284/M. 1867-68	Leon Şehbaz Efendi	Ermeni	Natrad Şehbaz Efendi	Dava Vekili	
64	H. 1284/M. 1867-68	Kostanti Efendi	Rum	Yordan Ağa		
65	H. 1284/M. 1867-68	Vasilaki Efendi	Rum	Kliman		Sütlüoğlu
66	H. 1284/M. 1867-68	Pol Şatır Efendi	Rum	Haralambos Şatır Efendi		
67	H. 1284/M. 1867-68	Tomasyan Karabet Efendi	Ermeni	Tomasyan Serkis		
68	H. 1284/M. 1867-68	Todoraki Efendi	Rum	Hacı Yordan Efendi	Tüccar	
69	H. 1284/M. 1867-68	Angli Yuva-kıçidis Efendi	Rum	Hacı Biraş	Tüccar	
70	H. 1285/M. 1868-69	Yuvanaki Papa Dopula Efendi	Rum	Yakob Papa Dopula Ağa	Kereste Tüccarı	
71	H. 1285/M. 1868-69	Bodosaki Efendi	Rum	Amil Ağa	Tüccar	Aydosoglu
72	H. 11 Şevval 1286-M. 14 Ocak 1870	Agob Davit-yan Efendi	Ermeni	İstapan Efendi		
73	H. 1286/M. 1869-70	Agob Efendi	Ermeni	Servet Efendi	Kayseri Sancağı Mutas. Yard.	Ugurluoğlu
74	H. 1286/M. 1869-70	Horen Frenk-yan Efendi	Ermeni	Bedros Efendi	Tüccar	
75	H. 1287/M. 1870-71	Haralambos Efendi	Rum	Yuvan Efendi	Samsun Manifatura ve Duhan Tüccarı	
76	H. 1287/M. 1870-71	Yuvan Fahri Efendi	Rum	Avraham Efendi	Reji Kol Memuru	
77	H. 1288/M. 1871-72	Mihalaki Mihailidi Efendi	Rum	Hacı Yordan Efendi	Tüccar	
78	H. 1288/M. 1871-72	Haralombos Grikoryadis Efendi	Rum	Yuvan Ağa		
79	H. 1289/M. 1872-73	Hacı Artin Bogusyan Efendi	Ermeni Katoliği	Bogusyan Efendi		
80	H. 1289/M.	İliya Efendi	Rum	Andon	Tüccar	Şerefoglu

	1872-73					
81	H. 1289/M. 1872-73	Yordan Efendi	Rum	Hacı Yorgi Ağa		
82	H. 1290/M. 1873-74	Sebuh Tabib- yan Efendi	Ermeni	Hacı Simon		
83	H. 1292/M. 1875-76	Ermenak Efendi	Ermeni	Kireçciyan Kigork Ağa		
84	H. 1292/M. 1875-76	Mihal Efendi	Rum	Bedos	Kahveci	
85	H. 1293/M. 1876-77	Logofet Efendi	Ermeni	Bedros Kasabyan Efendi		
86	H. 1294/M. 1877-78	Nikolaki Fehmi Efendi	Rum	İstavri Ağa		
87	H. 1296/M. 1878-79	Kiryako Efen- di	Rum	Haralombo Efendi	Tüccar	Dikoğlu
88	H. 1300/M. 1882-83	Anesti Efendi	Rum	Yakof Efendi		

2. Memurların Eğitim Durumları

2.1. Memurların Eğitim Gördüğü Okullar

Osmanlı bürokrasisi İstanbul'un fethine kadar medreselerde³ özel öğrenim görmüş kişilerden oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin klasik sisteminde kalemiye sınıfında usta-çırak ilişkisi içerisinde memurlar yetiştirilmiştir. Memurların çocukları şakird yani öğrenci olarak adlandırılmıştır. On ikili yaşlarından itibaren çocuklar dairelere çırak olarak verilmiştir. 3-5 sene sonra stajyer olarak çalıştıktan sonra ise boş olan memurluklara istihdam edilmişlerdir (Kırcı 2011: 12). Klasik eğitim sisteminde medreselerin yanında 1460 yılında Topkapı Sarayı'nda türünün ilk örneği ve idare elemanı yetiştirmekle mükellef olan Enderun Mektebi⁴ açılmıştır. Enderun'daki eğitim ile bürokratların padişaha olan kişisel bağlılıklarını artırmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise klasik eğitim sistemi yetersiz kaldığı görülmüş ve bu eksikliği gidermek için batı tarzında birçok yeni okul açılmıştır (Kodaman 1999: 11-13). 1845 yılından sonra eğitim sistemi sıbyan mektepleri⁵, rüştiye⁶, darül-

³ Medrese: Öğrencinin ilim öğrendiği yerdir. Sıbyan mektebinin üstünde eğitim öğretim yapılan orta ve yükseköğretim müessesesi olan medreseler bir dershanedir (Baltacı 1976: 25).

⁴ Enderun deyimi, Farsça sarayın iç kısmı anlamına gelmektedir. Fakat "saray mektebi" anlamında kullanılmıştır. Enderun Mektebi devletin kudretini korumak ve kapıkulu sınıfını yetiştirmek için kurulmuştur. Enderun mektebinde odalar halinde ve çeşitli kademelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yürütüyordu. Talebeleri acemi oğlanlar arasından seçilen bu mektep Osmanlı eğitim sisteminin elit kadro eğitim bölümünü meydana oluşturmaktadır. Mektebe talebe acemi oğlanlardan seçilmekteydi. Bu mektepte devşirme usulü ile toplanan yetenekli çocuklar eğitim almaktadır. Enderun Mektebi II. Murat zamanında kurulmuş ve gerçek şahsiyetine Fatih Sultan Mehmet zamanında kavuşmuştur. Fatih Sultan Mehmet zamanında Enderun Mektebi yalnız bir devşirme mektebi olma hüviyetinden çıkarak devletin korunması için gerekli mülki ve idari kadronun eğitimine önem vermiştir (Yolluk 2010: 15; Ortaylı 2007: 100).

⁵ Sıbyan Mektebi: İlköğretim seviyesindeki okullara "sıbyan mektebi" veya mahalle (köy) mektebi denilmektedir. 5-6, 11-12 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarının birlikte eğitim-

fünun (üniversite) şeklinde üç temel eğitim üzerine şekillendirilmiştir (Sarı 2014: 53-54). 1857 de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelini oluşturmuştur. 1868 yılında ise iptidai⁷ mektebi, rüştiye, idadi⁸, sultani⁹, yüksekokullar ve üniversite şeklinde yeni düzenlemeler yapılmıştır (Özkan 2010: 81-89). Bu okullarda yetiştirilen memurlar bir eğitimden geçirilmekle birlikte ilgili yerlerde kaleme alınıp mülâzemet yolu ile eğitildikleri görülmüştür (Sarı 2014: 54). Böylece memurlar tecrübe kazanmalarıyla görevlerine devam etmişlerdir. Memurlar dini ve pratik bilgilerin yansira tarih, coğrafya, geometri, kimya, özlü söz, fen, ceza hukuku, ekonomi, politik konuları içeren dersler almışlardır. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre daha geniş kapsamlı eğitim ve öğretimle ilgili önemli düzenlemelere başlanmıştır (Saraç: 2016: 69). Yukarıda bahsedilen okulların dışında idare memuru yetiştirmek üzere kurulmuş olan mülkiye mektebi de bulunmaktadır (Develioğlu 2011: 842). Tanzimat Dönemi'nde karma okulların kurulması ile Müslüman ve gayrimüslimlerin eşitliği ve vatandaşlığı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Akabinde Mekteb-i Tıbbiye 1827 yılında kurulmuş ve gayrimüslimleri kabul eden ilk devlet okulu olmuştur. 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimleri devlet okullarına kabul edilecekleri ile ilgili maddeler eklenmiştir. Fransa'nın gayrimüslimlere devlet okulları kapılarının açılması yönündeki verdiği nota uyarınca 1868 yılında kurulan Galatasaray Lisesi yani sultani mektebi karma okullar konusunda bir gelişmenin en güzel örneğini teşkil etmiştir. Karma okullar arasında hariciyede sultani mektebi, mülki idare memurları arasında mülkiye mektebi ve Adliye Nezareti'nde hukuk mektebi mezunları da bulunmaktadır (Kılıç 2013: 136-138). Karma okullar arasında bir başka okul ise askeri rüştiyeleridir. İslam hukukuna göre zimmi olan gayrimüslimlerden askerlik yapabilenler cizye vergisi ödeyerek muaf olmuşlardır. Yine Islahat Fermanı ile gayrimüslimler 1863 yılından itibaren askeri okullara kabul edilmişler (Gülsoy 2000: 107-108). Ancak, 3 Mart 1921 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile mekteplerin varlığına son verilmiştir (Demirtaş 2007: 173).

Kayserili gayrimüslim memurların eğitim gördükleri okullar ve eğitim alanları şunlardır; sıbyan/ibtidai, rüştiye, idadi, sultanî, mülkiye, hukuk, tıbbiye, ticaret, sanayi, politik, mühendislik, islam, askeri rüştiyesi ve diğer özel okullardır.

88 gayrimüslim memurun 22'si sıbyan (mahalle, köy) ibtidai mektebi, 10'u Rum sıbyan ibtidai mektebi, 1'i Rum Katolik Mektebi, 2'si Rum Rüştiye Mektebi, 1'i Rum İdadîsi, 27'si Rum Mektebi, 1'i Rum Ticaret Mektebi, 15'i

öğretim gördükleri okuldur. Burada okuma-yazma ve temel dini bilgiler öğretilmiştir ve bu okul, II. Abdülhamit döneminde "ibtidai" ismini almıştır (Sarı 2014: 54).

⁶ Rüştiye: Ortaokul iptidai ve idadi arasında üçü ilk ve üçü orta olmak üzere altı sınıflık bir mekteptir (Develioğlu 2011: 1054).

⁷ İptidai: İlkokul (Develioğlu 2011: 466).

⁸ İdadi; Rüştiyeden sonra yüksekokullara hazırlayan mekteptir (Develioğlu 2011: 471).

⁹ Sultani: Lise (Develioğlu 2011: 1123).

Ermeni Mektebi, 1'i Ermeni Katolik Mektebi, 1'i Ermeni İptidai Mektebi, 1'i darülfünun tıbbiyesi mektebi, 14'ü tıbbiye mülkiye mektebi, 8'i hukuk mektebi, 3'ü Kayseri Mektebi, 5'i rüştiye mektebi, 1'i İslam mektebi, 1'i İslam rüştiye mektebi, 1'i rüştiye askeri mektebi, 8'i mülkiye mektebi, 3'ü mülkiye idadî mektebi, 4'ü millet mektebi, 5'i Fransız Mektebi, 5'i sultani mektebi, 5'i idadî mektebi, 1'i sanayi mektebi, 3'ü ticaret mektebi, 1'i protestan mektebi, 1'i Berberyan Mektebi, 1'i Osmanlı Mektebi, 1'i politik mektebi, 1' mühendislik mektebi, 1'i özel okul, 1'i Vangilikir Simom Mektebi, 1' Kayseri Hisarı Kilisesi ve 1'i de Divan-ı Akam-ı Adliye okulunda eğitim almışlardır.

2.2. Memurların Okuryazarlık Durumu

Gayrimüslimlerin lisan bilgileri deftere “tekellüm eder”, “okuryazar”, “kitab-eder” veya “aşınadır” biçiminde kaydedilmiştir (Özger 2011: 384). XIX. yüzyılda memurlarda en çok bilinen dil Fransızcadır. Fransızca yazma becerisi en çok aranan özelliklerdendi. Fransızca'yı akıcı olarak kullanmak kültürel modernliğin yalnız simgesi olarak değil neredeyse özü haline gelmiştir. Fransızcadan sonra en çok bilinen ikinci dil Rumca idi (Findle 1996: 153). Kayseri doğumlu 88 gayrimüslim memurların birçoğu birden fazla dil bildiği veya aşına olduğu görülmektedir. Bir dil bilen 6 memur, iki dil bilen 23 memur, üç dil bilen 33 memur, dört dil bilen 16 memur, beş dil bilen 4 memur, yedi dil bilen 2 memur tespit edilmiştir. Beş kişinin ise hangi dilleri bildiği veya aşına olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. 78 memurun Türkçe bildiği anlaşılmaktadır. Fransızca'yı 44 memur bilmekte, 10 memurun ise Fransızca'ya aşına olduğu görülmüştür. Ermeniceyi 30 memur bilmekte, 3 memurun ise aşına olduğu görülmektedir. Rumca'yı 49 memur bilmekte, 4 memur ise aşınadır. İtalyanca'yı 3 memur bilmekte, 2 memurun da aşına olduğu görülmüştür. İngilizceyi 9 memur bilmekte, 2 memur ise aşınadır. Bulgarca'yı 2 memur bilmekte, 1 memur ise aşınadır. Arapca'yı 2 memur bilmekte, 2 memurun ise aşına olduğu anlaşılmıştır. Osmanlıca'yı bilen 1 memur bulunmaktadır. Farsca'yı bilen memur sayısı 2 dir. Latinceye ise 9 memur, Rusca'ya 1 memur aşınadır.

Gayrimüslim memurlarla ilgili bir diğer husus üç gayrimüslim memurun çeşitli alanlarda yayınlanmış kitapları bulunmasıdır. Bu memurlar hukuk, tıp ve İngilizce üzerine eserler kaleme almışlardır. Avramaki Papa Dopulos Efendi, Osmanlı Devleti Tanzimat Dairesi Baş Muavini Reşid Beyle ortak olarak “Kavanin ve Nizamatin Şerhini” eserini “Cami-i Hukuk-ı Ticaret” adıyla neşir eylemiştir (BOA. DH. SAİD. 25/211). Vasilaki Efendi, “Zehirlenme, Boğulma ve Yaralanmalara İlk Yardım” adlı Fransızca eseri Yunanca'ya çevirmiş ve “Bir Tokatdan Önce ve(?) Vücuttaki Cerihaların Tefrik ve Tayini” hakkında 2 kitabı Yunanistan'da basılmıştır (BOA. DH. SAİD. 71/363). Hasrof Manoilyan ise, “Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya-yı Ticarisi ve Nurseydikan-ı Osmaniye'nin” adlı eserini İngilizce eğitimini kolaylaştırmak amacıyla Fransızca'dan İngilizce'ye bir suretini de Türkçe'ye çevirmiştir. Ayrıca bunların “İngilizce Muallimi” adındaki eserleri de İstanbul'da basılmıştır (BOA. DH. SAİD. 69/89).

Tablo-2: Kayserili Gayrimüslim Devlet Adamlarının Eğitim Durumları.

No	Adı	Eğitim Gördüğü Okullar	Bildiği veya Aşına Olduğu Diller
1	Karabetyan Mıgırdıç Haki Efendi	Kayseri Mektebi	Türkçe
2	Yakob Efendi	Millet Mektebi	Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca Türkçe
3	Yakob Yakodides Efendi	Fener Rum Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca
4	Bogos Salyan	Divan-ı Ahkâm-ı Adliye	Türkçe, Ermenice
5	Olimpos Efendi	Kayseri ve Beyoğlu Rum Mektebi, Paris Osmanlı Mektebi, Santane ve Bresebete Politik Mektebi, Belçika Gan Mühendis Mektebi	-
6	Yasefaki Efendi	İslam Mektebi ve Rum Mektebi	Türkçe, Rumca
7	Mihail Efendi	Beşiktaş Rum Patrikhanesi Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca, İngilizce
8	David Efendi	Kayseri Ermeni İbtidâ Mektebi ve İstanbul Fener Rum Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca
9	Parsih Jüreyan Efendi	İstanbul Galata Ermeni Mektebi	Türkçe, Fransızca, Ermenice, İtalyanca
10	Mihalaki Efendi	İptidâî	Türkçe, Rumca, Fransızca, Ermenice
11	Yordan Resmi Efendi	Sıbyan Mektebi	Türkçe, Rumca
12	Mıgırdıç Efendi	İbtidâî	Türkçe
13	Vasilaki Efendi	Mahalle Rum Mektebi	Türkçe, Rumca
14	Avadis Efendi	Ermeni Mektebi	Türkçe, Ermenice
15	Aristidi Efendi	Fener Rum Mektebi	Türkçe ve Rumca okur-yazar. Fransızcaya aşinadır.
16	Agobyos Efendi	Kayseri Rüşdiye Mektebi, İstanbul Fener Rum Mektebi ve İdadi Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca okur-yazar; Ermenice ve İtalyancaya aşinadır.
17	Artin Efendi	Ermeni Patrikhanesi Mektebi	Türkçe, Fransızca, Ermenice Bulgarca

18	Nazret Efendi	Millet Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca
19	Hazaros Saya Balyan Efendi	Ermeni Mektebinde	Türkçe, Ermenice, Rumca
20	Bodos Efendi	Sıbyan Mektebi	Türkçe
21	Mihalaki Efendi	Sıbyan Mektebi, İstanbul Rum Mektebi, Heybeliada Ticaret Mektebinde	Rumca, Fransızca, Türkçe
22	Todoraki Efendi	İstanbul İbtidai Mektebi	-
23	Artin Moseviçyan Efendi	Manosya Ermeni Mektebi	Türkçe, Ermenice, Fransızca
24	Agob Efendi	Sıbyan Mektebi	Türkçe
25	Avramaki Papa Dopulos Efendi	İzmir Rum Mektebi, Mülkiye Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca
26	Yorgi Servet Efendi	Millet Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca
27	Jan Eftikidis Efendi	İstanbul Fener Rum Mektebi, Sultani Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca, İngilizce
28	Kigork Zihni Efendi	Mahalle Mektebi	Ermenice ve Türkçe okuyazar ve Rumcaya aşinadır.
29	Dikran Efendi	Ermeni Sıbyan Mektebi	Osmanlıca, Ermenice, Rumca
30	Atanaş Efendi	Kayseri Rum Mektebi, Katolik Mektebi	Türkçe
31	Ermenak İnokyan Efendi	Yand Ermeni Mektebi	Türkçe ve Ermenice okuyazar, Fransızcaya aşinadır.
32	Misak Efendi	Sıbyan Mektebi	Arapça, Rumca ve Ermenice okumuş ve aşinadır.
33	Vasilaki Efendi	Yozgat Rum İbtidai Mektebi, Rum Ticaret Mektebi, Atina Darülfünun Tıbbiyesi	Türkçe, Fransızca, Rumca
34	Yuvanaki Efendi	Fener Rum Mektebi ve Hukuk Mektebi	Türkçe, Rumca
35	Pavli Efendi	Kayseri Rum Mektebi	Türkçe, Rumca
36	Paskal Efendi	Kayseri Mektebi ve Beyoğlu Rum Mektebi, Hukuk Mektebi	Türkçe, Rumca Fransızca
37	Misak Sergiz Efendi	Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca, Ermenice
38	Hrisanto Efendi	Rum Sıbyan Mektebi, Rüşdiye Mektebi	Türkçe, Arapça, Farsça, Rumcaya aşi-

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

			nadır.
	Karabet Haki Efendi	Ermeni Mektebi	Türkçe, Ermenice
40	Yordanaki Efendi	İbtidaî Mektebi, Fener Rum Mektebi, Hukuk Mektebi	Rumca, Fransızca
41	Agob İzmitliyan Efendi	Kayseri Ermeni İbtidaî Mektebi, Hukuk Mektebi	Türkçe, Ermenice okuyuzar ve Fransızcaya aşınadır.
42	Roçin Efendi	İbtidaî Mektebi	-
43	VartanYıldızyan	Ermeni Mektebi, Ermeni Patrikhane Mektebi, Mülkiye Mektebi	Türkçe, Ermenice, Fransızca
44	Balyan Efendi	Ermeni Mektebi	Fransızca, İngilizce, Rumca, İtalyanca
45	Yani Moskos Efendi	Sıbyan Mektebi, Lanfa Rüşdiye Rum Mektebi, Fener Rum Mektebi, Atina Tıbbiye Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Rumca okuyuzar ve Latinceye aşınadır.
46	Agob Ramiz Efendi	Aziziye Mektebi, Kayseri Mektebi	Türkçe, Rumca, Ermenice
47	Yakob Toma Efendi	Mahalle Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca
48	Aleksi Efendi	Sıbyan Rum Mektebi, İslam Rüştiye Mektebi	Türkçe, Rumca
49	İkyoyadi Efendi	Rum Sıbyan Mektebi, İzmir Rum Mektebi, Beyrut Rum Mektebi, Fransız Mektebi, Sultani Mektebi	Türkçe, Fransızca, İngilizce
50	Şehbenderyan Parsih Resmi Efendi	Gümüşhacıköy Ermeni Mektebi, Merzifon Ermeni Mektebi	Türkçe, Ermenice
51	Yovanaki Efendi	Mahalle Mektebi, Sanayi Mektebi	-
52	Mirican Efendi	Ermeni Mektebi, Rüştiye Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice
53	Dimitri Bodos Efendi	Rum İbtidaî Mektebi, Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca
54	Dimitraki Efendi	Kayseri Rum İbtidaî Mektebi, İstanbul İdadî Mülkiye Mektebi, Tabiblik Mektebi	Türkçe ve Rumca okuyuzar, Fransızcaya aşınadır.
55	Bodos Efendi	Rum Mektebi, Fener Rum Mektebi, Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi	Türkçe yazar Rumca ve Fransızcaya aşınadır.
56	Petro Tedoridi Efendi	Mahalle Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Rumca
57	Aleksandros Kalender oğlu Efendi	Rum Mektebi, İngiliz Bakız Özel Ticaret Okulu	Türkçe, Rumca, İngilizce

58	Aristidi Farhi Efendi	Tavlusun Rum Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi	Türkçe, Rumca, Latince, Fransızca
59	Malisyan Mihran Efendi	Mahalle Mektebi, Babil Protestan Mektebi, Tıbbiye Mektebi	Türkçe, Ermenice
60	Nikolaki Andonyadi Efendi	İzmir Rum Millet Mektebi, Hukuk Mektebi	Türkçe yazar, Arapça, Fransızca, Rusça ve Rumcaya aşinadır.
61	Hasrof Manoilyan	Germir Ermeni Mektebi, Giresun Ermeni Mektebi, İstanbul Hamidiye Ticaret Mektebi	Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice
62	Ohannes Efendi	İstanbul Ermeni Mektebi	Türkçe okuyar-yazar Fransızcaya aşinadır.
63	Leon Şehbaz Efendi	Berberyan Mektebi ve Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Ermenice okuyar-yazar, İngilizceye aşinadır.
64	Kostanti Efendi	Sıbyan Mektebi, Samsun Rum İdadî ve Hukuk Mektebi	Türkçe, Rumca
65	Vasilaki Efendi	Kayseri Rum Mektebi	Türkçe, Rumca
66	Pol Şatır Efendi	Yani Vangilikir Simom Mektebi, İdadî Mektebi	Türkçe, Fransızca, İngilizce, Rumca, Arapça, İtalyanca ve Ermenice
67	Tomasyan Karabet Efendi	İbtidâî Mektebi, Mülkiye Mektebi, Fransız Mektebi	Türkçe, Ermenice
68	Todoraki Efendi	Mahalli Rum Mektebi	Türkçe
69	Angili Yuvakiçidis Efendi	Konya Rum Rüşdiye Mektebi	Türkçe ve Rumca konusur ve yazar. Fransızcaya aşinadır.
70	Yuvanaki Papa Dopula Efendi	Rum İbtidâî Mektebi, Kadırğa Rüşdiye Mektebi, Mülkiye Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca, İngilizce
71	Bodosaki Efendi	Özel Okul	Türkçe, Fransızca ve Rumcaya aşinadır.
72	Agob Davityan Efendi	Ermeni Mektebi	Türkçe ve Ermenice okuyar-yazar, Fransızcaya aşinadır.
73	Agob Efendi	Gülhane Askeri Rüşdi Mektebi, İdadî Mektebi, Tıbbiye Mektebi	Türkçe, Fransızca
74	Horen Frenkian Efendi	Kayseri Hisarı Kilise, Rüştiye Mektebi	Türkçe, Ermenice

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

75	Haralambos Efendi	Samsun Rum Mektebi, Tıbbiye Mektebi	Türkçe, Rumca ve Fransızca konuşur, yazar, Latince aşina.
76	Yuvan Fahri Efendi	Samsun Rum Mektebi	Türkçe, Fransızca
77	Mihalaki Mihailidi Efendi	Kayseriye Rum İbtidai Mektebi, Millet Mektebi, Esbine Fransız Mektebi ve Sultaniye Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Rumca okuyazar ve konuşur biraz Latinceye aşinadır.
78	Haralombos Grikoryadis Efendi	Kayseri Rum Mektebi, Samsun Rum Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Rumca konuşur ve yazar, Latinceye aşinadır.
79	Hacı Artin Bogusyan Efendi	Kayseri Ermeni Mektebi	Türkçe, Fransızca, Ermenice
80	İliya Efendi	Sıbyan Mektebi, Beyoğlu Özel İdadî Mektebi, Koleşfor Fransız Mektebi	Türkçe, Rumca, Bulgar, Ermenice okur ve Fransızcaya aşinadır.
81	Yordan Efendi	İstanbul Mülkiye İdadî Mektebi	Türkçe, Fransızca
82	Sebuh Tabibyan Efendi	Muhtiyaryan Ermeni Katolik Mektebi, Sultani Mektebi	Fransızca, Ermenice
83	Ermenak Efendi	Sultani Mektebi, Mülkiye İdadî Mektebi	Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Ermenice konuşur ve yazar, Rumca ve Bulgarcaya aşinadır.
84	Mihal Efendi	Erkilet Köy Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	-
85	Logofet Efendi	Ermeni İbtidai Mektebi, Özel Fransız Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Ermeniceye aşinadır
86	Nikolaki Fehmi Efendi	Rum İbtidai Mektebi	Türkçe, Rumca, Ermenice
87	Kiryako Efendi	Adana Rum Mektebi ve Adana Fransız Mektebi	Türkçe, Rumca, Fransızca
88	Anesti Efendi	Kayseri Rum Mektebi, Vefa İdadî Mektebi, Tıbbiye Mülkiye Mektebi	Türkçe, Fransızca, Rumca

3. Memurların Görevleri Hakkında Bilgiler

3.1. Görev ve Maaş Durumları

Kayserili gayrimüslim memurlar mülâzemet ile yani tecrübe kazanma sürecinin ardından bazı memurlar ise muvazzaf olarak işe başladıkları görülmüştür. Memurların göreve başlama yaşları 12 ila 55 yaş aralığındadır. Mirican Efendi 12 yaşında göreve başlayan en küçük yaştaki memur olurken (BOA. DH. SAİD. 63/195). Ermenak İnokyan Efendi 55 yaşında işe başlayan yaşı en büyük olan memur olmuştur (BOA. DH. SAİD. 167/435). Bir dairede kâtiplik ile memuriyete başlayan birinin yıllar sonra kaymakamlık makamına geldiği görülebilmektedir (Özger: 2015: 75).

Tanzimat Fermanı'ndan önce tahsilata dayalı maaş verilirken Tanzimat Fermanı'ndan sonra memurlara nakdi olarak maaş bağlanmıştır. Memurlar içinde en düşük maaş alan 60 kuruş ile Ohannes Efendi'dir (BOA. DH. SAİD. 62/303). En yüksek maaşı alan ise Aristidi Efendi'dir. Ticaret ve ziraat memuru olan Aristidi Efendi 15000 kuruş maaş almıştır (BOA. DH. SAİD. 93/285). Memurların görevleri değiştikçe maaşlarında da düşme ve yükselme olmuştur. Maaş farklılıklarının sebebi farklı coğrafi ve idarî birimlerde bulunmalarıdır. Memurların Osmanlı Devleti'nin vilayet, sancak, kaza ve nahiyeler gibi farklı bölgelerinde göreve başladıkları görülmektedir. Kayseri doğumlu olmalarına rağmen Nevşehir, Kalonya, İstanbul, Mersin, Manastır, Konya, Larende, Niğde, Bor, Yozgat, Filibe, Gümölcine, Kozan, Haçın, İçel, Galata, Beyoğlu, Burdur, Sayda, Develi, Kayseri, Sivas, Antalya, Erkilet, Erzurum, İzmir, Adana, Amasya, Aziziye, Halep, İskenderun, Ankara, Kastamonu, Dersim, Bolvadin, Dimetoka, Edirne, Ortaköy, Mihallıçcık, Yonda, Tarsus, Trabzon, Bafra, Kırkağaç, Madensim, Şirvan, Aydın, Foçateyn, Maraş, Menteşe, Divine, Bursa, Canik, Brüksel, Zürih, İnebolu, Cezair-i Bahr-i Sefid (Midilli), Demirhisar, Ereğli, Ürgüb, Hüdavendigâr, Çarşamba, Samsun, Saruhan, Münlek, Suriye, Palu, Sanduklu, Düzce gibi bölgelerde memurluk yapmaları bu durumu desteklemektedir.

Memurların iş kolları incelendiğinde doktor, polis, komser, eczacı, öğretmen, kaymakam, hazine-i hassa duyunu (borçlar idaresi) memuru, duyun-u umumiye (dış borçlar) memuru, ziraat bankası kâtibî, hariciye kâtibî, imar memuru, mahkeme kâtiplikleri, gazetecilik, rüsumat (gümrük vergi idaresi) memuru, sandık emini, umur-ı nafia (bayındırlık işleri) memuru, tahrirat memuru, baş şehbenderhanesi (konsolosluk), orman ve maadin (maden) memuru, müdürlük, telgraf ve posta memurlukları gibi farklı görevleri icra ettikleri görülmektedir. Dikkat çeken hususlardan biri de gayrimüslim devlet adamlarının bir kısmı emekliliğine kadar aynı görevde çalışırken bazı devlet adamlarının farklı meslek ve kurumlarda görev değişikliğine gitmeleridir.

3.2. Memurların Aldığı Ödüller

3.2.1. Memurlara Verilen Madalyalar

Madalya, üstün başarı gösterenlere takılan nişanlardır. Başarı hatırası olmak üzere altın, gümüş, bakır, alüminyum veya nikelden yapılmış olup bir defaya mahsus olarak verilen mükâfat ve şeref armağanıdır. Dönemin hükümdarının adını ve baş kabartmasını taşıyan madeni para özelliğindedir (Özger: 2010: 62). Bu madalyalar Osmanlı Devleti'nde askerî, mülkî ve idarî personele, halktan kişilere ve üst düzey bazı gayrimüslim kişilere devlet adına göstermiş oldukları üstün başarılarından dolayı padişah emriyle verilmiştir (Erüreten 2001: 14).

3.2.1.1. Liyakat Madalyası: Sadakat ve kahramanlık gösterenleri takdir etmek ve başkalarını da teşvik etmek amacıyla II. Abdülhamit Dönemi'nde 1890 yılından itibaren Altın ve gümüş olarak verilmeye başlanmıştır. Madalyanın ön yüzünde padişahın tuğrası ve Osmanlı arması, arka yüzünde "Liyakat madalyası, sadakat ve şecaat gösterenlere mahsus yazı" ve madalyanın verildiği yılın tarihi vardır. Bu madalya devlete faydası dokunan gayrimüslimlere de verilmiştir (Pakalın 1993: 367). Ermeni kökenli David Efendi Gümüş Liyakat Madalyası (BOA. DH. SAİD. 7/249), Rum kökenli Aristidi Efendi ise Liyakat Madalyası almıştır (BOA. DH. SAİD. 93/285).

3.2.1.2. Hamidiye-Hicaz Demiryolu Madalyası: II. Abdülhamit Dönemi'nde başlayan ve Hicaz'a kadar uzanan demir yolu yapımında yararlılık gösterenlere verilen madalyadır. Ön yüzünde defne dalından bir çelenk içinde II. Abdülhamit'in "El-Gazi" tuğrası, altta lokomotif resmi, arka yüzünde ise "Hamidiye-Hicaz Demiryolu'na hizmet eden hamiyetmedana mahsus madalyadır" yazısı ve basım tarihi yer almaktadır. Erkekler yeşil kadınlar ise çiçek şeklinde yeşil kurdele ile göğsün sağ tarafına takmıştır (Pakalın 1993: 812). Rum kökenli Aristidi Efendi Nikel Hicaz Demiryolu Madalyası'na layık görülen Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarından biridir (BOA. DH. SAİD. 93/285).

3.2.1.3. Hamiyyet-i Vataniye Madalyası: Vatan sevgisinin ve vatan onunun bir nişanesi olarak yapılmış ve bu özellikleri sergileyenlere verilmiştir. XIX. yüzyılda milliyetçilik akımı Balkan toplumlarını Osmanlı Devleti'nden ayrılma sürecini başlatmıştır. Ülkeyi yönetenler bu durumun önüne geçebilmek için vatan sevgisi ve birliğini aşılacak amacıyla pek çok tedbirlere başvurmuşlardır (Özger 2010: 64). Bu tedbirlerden biri de ülke menfaati adına yararlılık gösterenlere verilmek üzere Hamiyyet-i Vataniye Madalyasının düzenlenmesidir. Bu bağlamda Rum kökenli Aristidi Efendi'ye Alimünyüm Hamiyyet-i Vatan Madalyası takdim edilmiştir (BOA. DH. SAİD. 93/285).

3.2.1.4. Gümüş İmtiyaz Madalyası: II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) büyük ve küçük iki ayrı şekilde bastırılmış bir madalyadır. Ön yüzünde "sadakat", "hamiyet", "gayret" ve "şecaat" sözcükleri arka yüzünde ise

zeytin ve defne dallarından oluşan bir çelenk içinde ay-yıldız ve arma yer almaktadır. Padişah'ın çıkarlarını koruyan ve yararlı hizmetlerde bulunanlara verilmiştir (Gündüz 2011: 130). Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarından Mihail Efendi Gümüş İmtiyaz Madalyası'na layık görülen gayrimüslim memurlardandır (BOA. DH. SAİD. 3/316).

3.2.1.5. Şir-ü Hurşit Madalyası: İran Devleti tarafından verilmektedir (Gündüz 2011: 130). Rum kökenli Kiryako Efendi'ye İran Devleti tarafından Şir-ü Hurşit Madalyası verilmiştir (BOA. DH. SAİD. 153/11).

3.2.2. Memurlara Verilen Rütbeler

Osmanlı Devleti'nde halktan bazı kimselere ve devlet memurlarına verilen paye ve unvanlara rütbe tevcih edilmiştir. Tanzimat döneminde memur ofisleri genişletilerek nezaretler haline getirilmiş ve memurlar efendiliklere yükseltilmiştir. Rütbe, ilk olarak yeniçerilere, akabinde mülkiye sınıfına, çok daha önceleri yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise dereceli olarak verilmiştir. Bunlar; hocalık, kapıcıbaşılık, mirimiranlık ve vezirliktir. Memurluktaki rütbelerin sınıflara göre düzenlenmesi II. Mahmut döneminde başlamıştır. 1833 yılında kalemiye ve mülkiye sınıfının birleştirilmesi ile ulâ, saniye, salise ve rabia olmak üzere dört sınıf mülkiye rütbesi olmuştur. Mülkiye rütbeleri yukarıdan aşağıya doğru şu şekildedir; vezir, bâlâ, ulâ evveli, ula sanisi, saniye sınıf-ı mütemayizi, saniye, salise, rabia, hâceganlık ve hamise'dir (Ortaylı 1983: 95-96). 1834'te yapılan düzenleme ile ulâ, sani, salis ve rabi (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü) olmak üzere dört sınıf rütbe oluşturulmuştur. Her memurun rütbesine göre nişan, resmi elbise ve kılıçlar verilmiştir. Tanzimat dönemi mülkiye memurlarından sadrazam, rütbe-i ula sınıf-ı evveli, rütbe-i ula sınıf-ı sanisi, rütbe-i sani sınıf-ı evveli, rütbe-i sani sınıf-ı sanisi, rütbe-i salis sınıf-ı evveli, rütbe-i salis sınıf-ı sanisi gibi çeşitli sınıflarda rütbelere yükselmiştir (Akyıldız 1993: 36). Kayserili gayrimüslim memurların çoğunun rütbe aldığı görülmüştür.

3.2.3. Memurlara Verilen Nişanlar

Devletin varlığı, birliği, bütünlüğü ve gelişiminde üstün gayret, hizmet ve özveri ile çalışarak kişisel başarıya ulaşan ve bu başarısı ile toplumu üst düzeyde etkileyen kişilerin göğsüne takılan alametin ismine nişan denir. Nişanın birden beşe kadar derece ve rütbeleri bulunur ve nişan, kayd-ı hayat şartıyla verilmiştir (Özger 2010: 68-69). Osmanlı Devleti'nde ilk nişan III. Selim (1789-1807) zamanında ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde madalya ve nişanların takdimi 1934 yılına kadar sürmüştür. 1934 yılında çıkartılan yasa ile ise tamamen ortadan kaldırılmıştır (Sarı 2014: 58). Tanzimat döneminde memurlara, yabancılara ve gayrimüslimlere verilen nişanlar ve madalyalar nizamlı bir şekilde derecelendirilmiştir.

1852 yılında Sultan Abdülmecit'in adına "Mecidî Nişanı" yapılmıştır. Mecidî Nişanı beş derece veya rütbeden oluşmuştur. Kayd-ı hayat şartıyla verilmiştir. Birinci ve ikinci derece nişanlar şemselidir. Şemse çap olarak nişandan büyük göğsün sol tarafına iğneli klips ile elbisenin üzerine takıl-

mıştır. Mecidî Nişanı'nın kılıçlı olanı da vardır. Bunlar savaşlarda üstün başarı gösterenlere verilmiştir. Nişanın ortasında kırmızı mine bordürlü, altın göbek parçası altına dıştan çapraz olarak konulmuş iki kılıç vardır. Bordür üzerine hamiyet, gayret, sadakat ve nişanın çıkarılış tarihi yazmaktadır. Ortadaki altın bölümde ise Padişah'ın tuğrası yer almaktadır.

Abdülaziz Dönemi'nde çıkarılan nişanların en önemlisi "Nişân-ı Âli Osmanî" olup dört dereceli olarak düzenlenmiş ve sadece birinci ve ikinci derecelerinde şemse vardır. Araları motiflerle doldurulmuş, uçlarında küçük küre bulunan yedi kollu yıldız şeklindedir. Nişanın üzerinde, kollarında ve orta bordürde yeşil, göbekte kırmızı mine kullanılmıştır. Kırmızı mine üzerine "el müstenid'ü bi't-tevfikat el rabbaniye, melik-i devlet-i Osmanîye Abdülaziz Han" yazısı yer almaktadır (Eralp 2002: 684). Kayserili gayrimüslim memurların gösterdikleri üstün gayretlere karşılık aldıkları rütbelere ve nişanlar bulunmaktadır. Ermeni memurların aldıkları rütbe ve nişanlardan bazıları şunlardır; Keresteciyan Bedros Efendi; rütbe-i saniye, 4. rütbeden Nişân-ı Osmani, rütbe-i evveli sınıf-ı sani, 3. rütbeden Mecidî Nişan-ı, 3. rütbeden Nişân-ı Al-i Osmani (BOA. DH. SAİD. 1/220), Karabetyan Mıgırdıç Efendi; rütbe-i salise ve 4. rütbeden Mecidî Nişan-ı zişan'dır (BOA. DH. SAİD.10/59). Rum kökenli memurların aldığı rütbe ve nişanlardan bazıları ise şunlardır; Yakop Yakodis Efendi; rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi, rütbe-i saniye sınıf-ı mütamayizi, 4. Rütbeden Mecidî Nişan-ı zişanı, Avusturya Korundifer Nişanı, İtalya Koron ve Yatalı Nişanları, İran Şir-i Hurşid Nişanı ve Yunan Gümüş Atadoros Nişanı (BOA. DH. SAİD. 1/222), Pol Şatır Efendi; 3. rütbeden Nişân-ı Âli Osmanî'dir (BOA. DH. SAİD. 113/123).

3.3. Memurların Cezaî Durumları

Memurların sicil kayıtlarında aldıkları cezalarda kaydedilmiştir. Memurlukları sürecinde aldıkları ödüllerin yanında mahkemeye çıkarılıp çıkarılmadıkları, görevden azledilip edilmedikleri gibi konular da kaydedilmiştir. M. 3 Mayıs 1840 tarihinde yayımlanan yasal düzenleme ile rüşvet, cana ve mala karşı yapılacak saldırıları engellemeye yönelik tedbirlerin alındığı da olmuştur. Bu bağlamda memurların yargılanması ile ilgili nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerden biri 23 Mayıs 1871 tarihinde çıkartılan Memurin-i Muhakemesine Dair Nizamname'dir. Sicil kayıtlarında mahkeme sonuçlarına dair bilgiler de bulunmaktadır (Tahir 1999: 225-226). Kayserili gayrimüslim memurlardan Kigork Zihni Efendi (BOA. DH. SAİD. 176/241) ve Todoraki Efendi soruşturma geçiren memurlardan bazılarıdır (BOA. DH. SAİD. 178/446).

Tablo-3: Kayserili Gayrimüslim Devlet Adamlarının Görevleri Hakkında Bilgiler

No	Adı	Memuriyet Giriş Yaşı	Memurun İlk ve Son Görevi	Memurun İlk ve Son Aldığı Maaşı	Aldığı Nişan ve Madalyalar
1	Karabetyan Mıgırdıç Haki Efendi	31	Kâtip	200-1000 Kuruş	Mecidî Nişanı

2	Yakob Efendi	23	Telgraf ve Posta Mem.	480-450 Kuruş	
3	Yakob Yakodides Efendi	21	Kâtip/Mal Müfettiş	200-5000 Kuruş	Avusturya Korundifer Nişanı, İtalya Koron ve Yatalı Nişanları, İran Şir-ü Hurşid Nişanı ve Yunan Gümüş Atadoros Nişanı
4	Bogos Salyan	26	İdare Meclisi /Ticaret Meclisi Üyesi	2000 Kuruş	
5	Olimpos Efendi	31	Mühendis	1000 Kuruş	
6	Yasefaki Efendi	42	Sandık Emni	300-270 Kuruş	
7	Mihail Efendi	21	Büro Memuru/Maliye Dairesi Üyesi	90-7000 Kuruş	Osmanî Âli Nişanı, Gümüş İmtiyaz Madalyası, Firun-ı Döpros Nişanı ve Mecidi Nişanı
8	David Efendi	22	Telgraf ve Posta Mem.	150-977 Kuruş	Gümüş Liyakat Madalyası
9	Parsih Jüreyan Efendi	21	Telgraf ve Posta Mem.	76-600 Kuruş	
10	Mihalaki Efendi	22	Posta Müdürü/Ticaret Mahkeme Memuru	500-747 Kuruş	
11	Yordan Resmi Efendi	18	Telgraf ve Posta Mem.	480-700 Kuruş	
12	Mıgırdıç Efendi	32	Ticaret Mahkemesi Mem.	400 Kuruş	
13	Vasilaki Efendi	17	Ticaret Mahkemesi Mem.	250-1200 Kuruş	
14	Avadis Efendi	22	Mal Müdürü/İhale Memuru	500-500 Kuruş	
15	Aristidi Efendi	13	Muhasebe Memuru/Ticaret ve Ziraat Memuru	235-15000 Kuruş	Alimünyüm Hamiyet-i Vatan Madalyası, Mecidi Nişanı, Osmanî Nişanı, Nikel Hicaz Demiryö-

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

					lu Madalyası ve Likayat Madalyası
16	Agobyos Efendi	27	Bidayet Mahkemesi Savcısı	1000-700 Kuruş	
17	Artin Efendi	18	Büro Memuru	800-2400 Kuruş	Mecidi Nişanı ve Osmanî Âli Nişanı
18	Nazret Efendi	23	Gümrük Memuru	300-400 Kuruş	
19	Hazaros Savaş Balıyan Efendi	33	İnşa Komisyon Üyesi/Kaymakam	326 Kuruş	
20	Bodos Efendi	27	Mal Memuru / Mahkeme Kâtibi	190-250 Kuruş	
21	Mihalaki Efendi	43	Bidayet Mahkemesi Memuru/Sandık Emni Memuru	360-600 Kuruş	
22	Todoraki Efendi	36	Bidayet Mahkemesi Memuru ve Ticaret Mahkemesi Memuru	1200-1200 Kuruş	
23	Artin Moseviçyan Efendi	30	İnfak Dairesi Memuru /İstinaf Mahkeme Üyesi	600-1440 Kuruş	
24	Agob Efendi	18	Anbar Kâtibi /Tahrir Vergi Kâtibi	300-250 Kuruş	
25	Avramaki Papa Dopolos Efendi	33	Bidayet Mahkemesi Savcısı/Adliye Müfettişi	1400-4500 Kuruş	
26	Yorgi Servet Efendi	22	Fransızca Haberleşme Memuru/Telgraf Müdürü	380-800 Kuruş	
27	Jan Eftikidis Efendi	23	Mübaşir/Bayındırlık Mühendisi	350-2250 Kuruş	
28	Kigork Zihni Efendi	34	Belediye Dairesi Kâti-	250-350 Kuruş	

	di		bi/Tahsil Memuru		
29	Dikran Efendi	30	Aşâr Anbar Memuru/ Sandık Emini	400-270 Kuruş	
30	Atanaş Efendi	32	Sandık Emini ve Mal Müdürü	450-540 Kuruş	
31	Ermenak İnokyan Efendi	55	İstinaf Mahkemesi Üyesi	1500 Kuruş	
32	Misak Efendi	27	Gümrük Memuru	500 Kuruş	
33	Vasilaki Efendi	30	Belediye Doktoru	500-1200 Kuruş	
34	Yuvanaki Efendi	31	Aşâr Memuru	800 Kuruş	
35	Pavli Efendi	26	Tarik Çavuşu ve Kondüktör	250-500 Kuruş	
36	Paskal Efendi	26	Ticaret Mahkemesi / İstinaf Mahkemesi Üyesi	1400-3500 Kuruş	
37	Misak Sergiz Efendi	27	Belediye Doktoru	1500-800 Kuruş	
38	Hrisanto Efendi	23	Bidayet Mahkemesi Sorgu Hâkimliği	750-1000 Kuruş	
39	Karabet Haki Efendi	19	Kayıt Memuru	120-430 Kuruş	
40	Yordanaki Efendi	37	Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı ve Bidayet Mahkemesi Sorgu Hâkimliği	1200-2500 Kuruş	
41	Agob İzmitliyan Efendi	-	İstinaf Mahkemesi Savcısı		
42	Roçin Efendi	29	Sandık Emini /Ziraat Bankası Memuru	360-500 Kuruş	
43	Vartan Yıldızyan	18	Telgrafhane Memuru/ Kaymakam	500-1125 Kuruş	
44	Balyan Efendi	19	Dışişleri Haberleşme	500-900 Kuruş	

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

			Memuru		
45	Yani Mos-kos Efendi	37	Belediye Doktoru	200-600 Kuruş	
46	Agob Ramiz Efendi	42	Sandık Emini	360-345 Kuruş	
47	Yakob Toma Efendi	27	Belediye Doktoru	750-1200 Kuruş	Hamidî Nişanı
48	Aleksi Efendi	17	Sandık Emini	450 Kuruş	
49	İkyobadi Efendi	33	İçişleri Kalemli Rumca Gazeteleri Tercüme Memuru/ Komser	350-2000 Kuruş	Osmanî Âli Nişanı
50	Şehbenderyan Parsih Resmi Efendi	33	Genel Borçlar İdare Kalemde Memur	1500 Kuruş	
51	Yovanaki Efendi	14	Sanayi Mektebinde Memur/ Kaymakam Yardımcılığı	400-670 Kuruş	
52	Mirican Efendi	12	Vergi Dairesi Müdürü/ Vergi Dairesinde Başkâtip	235-800 Kuruş	
53	Dimitri Bodos Efendi	28	Belediye Doktoru	800-600 Kuruş	
54	Dimitraki Efendi	27	Belediye Doktoru	800-600 Kuruş	
55	Bodos Efendi	31	İstinaf Mahkeme Üyesi/ Kaymakam Yardımcısı	750-540 Kuruş	
56	Petro Tedoridi Efendi	27	Belediye Doktoru	600-1500 Kuruş	Mecidî ve Osmanî Nişanı
57	Aleksandros Kalender oğlu Efendi	46	Orman ve Maden Memuru	800 Kuruş	
58	Aristidi Farhi Efendi	23	Ticaret Mahkemesi Başkâtibi /Ticaret Mahkemesi Kalem Me-	600-200 Kuruş	

			mur		
59	Malıyan Mıhran Efendi	24	Belediye Doktoru	600 Kuruş	
60	Nikolaki Andonyadi Efendi	39	Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcısı	1000 Kuruş	
61	Hasrof Manoilyan	30	Gümrük Memuru	400-900 Kuruş	
62	Ohannes Efendi	23	Kâtip	60-140 Ku- ruş	
63	Leon Şeh- baz Efendi	24	Öğretmen	900 Kuruş	
64	Kostanti Efendi	30	Savcı Yardımcısı	1200 Kuruş	
65	Vasilaki Efendi	23	Sandık Emını	360-486 Kuruş	
66	Pol Şatır Efendi	30	Başkonsolus- luk Memuru	2000-2000 Kuruş	Osmanî Âli Nişanı
67	Tomasyan Karabet Efendi	27	Belediye Doktoru	1000-600 Kuruş	
68	Todoraki Efendi	14	Mahkeme Kâtibi/Polis Memuru	250-600 Kuruş	
69	Angili Yu- vakiçidis Efendi	31	Reji İdaresi Dava Memu- ru/Bidayet Mahkeme Üyesi	300-1000 Kuruş	
70	Yuvanaki Papa Dopu- la Efendi	27	Memur/ Kaymakam	500-2187 Kuruş	
71	Bodosaki Efendi	32	Kaymakam Yardımcısı	540 Kuruş	
72	Agob Davityan Efendi	28	Sandık Emını /Öğretmen	270-250 Kuruş	
73	Agob Efendi	31	Belediye Doktoru	600 Kuruş	
74	Horen Frenkyan Efendi	26	Kâtip/Bid. Mahkeme Üyesi	1000 Kuruş	
75	Haralam- bos Efendi	26	Belediye Doktoru	600 Kuruş	
76	Yuvan Fahri Efendi	19	Telgraf ve Posta Kâtibi	380 Kuruş	
77	Mihalaki Mihailidi	23	Dış Borçlar Kâtibi/Posta	250-500 Kuruş	

Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslimler

	Efendi		Memuru		
78	Haralom-bos Grikor-yadis Efendi	25	Belediye Doktoru	600 Kuruş	
79	Hacı Artin Bogusyan Efendi	20	Polis/ Kaymakam Yardımcılığı	300-540 Kuruş	Osmanî Âli Nişanı ve Mecidi Nişanı
80	İliya Efendi	32	Kaymakam Yardımcılığı	540 Kuruş	Osmanî Nişanı
81	Yordan Efendi	37	Bayındırlık Memuru	500-600 Kuruş	
82	Sebuh Tabibyan Efendi	20	Öğretmen	250-300 Kuruş	
83	Ermenak Efendi	20	Kaymakam Yardımcılığı	540 Kuruş	
84	Mihal Efendi	27	Eczacı	-	
85	Logofet Efendi	28	Belediye Doktoru	600 Kuruş	
86	Nikolaki Fehmi Efendi	28	Muhasebe Memuru/Mal Müdürü	80-540 Kuruş	
87	Kiryako Efendi	24	Polis/ Komser	200-300 Kuruş	Şir-ü Hurşid Madalyası
88	Anesti Efendi	27	Seyyar Doktor	800 Kuruş	

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Ferman'ının ilanı ile reform hareketleri başlamıştır. Bu süreçte memurlarla ilgili pek çok düzenleme yapılarak nizâm-nâmeler yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerin bazıları bürokrasideki memur istihdamının nasıl ve ne şekilde olacağı ile ilgilidir. Yayımlanan nizamnamelerin ardından Memurların hâlleri ile ilgili Osmanlı Devleti'nin XIX. ve XX. yüzyılına ışık tutacak kayıtlar oluşturulmuştur. Bu kayıtlarda Osmanlı Devleti'nde memurların görevleri boyunca kendileri ile ilgili bilgiler ve davranışların yer aldığı Sicill-i Ahvâl Defterleri oluşturulmuştur. Sicill-i Ahvâl Defterleri, Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet adamları ve dönemin kurumları hakkında bizlere önemli bilgiler sunmuştur.

Kayseri günümüzde olduğu gibi geçmişte de Osmanlı Devleti'nde önemli devlet adamları yetiştiren bir şehir olarak kendini göstermiştir. Eserde Kayseri doğumlu 88 gayrimüslim devlet adamının Osmanlı Devleti'nin bürokratik kadrolar içinde yer aldıkları birçok bölge ve kurumlarda görev aldıkları görülmüştür.

Kayseri doğumlu gayrimüslim memurların meslekî çeşitliliği de oldukça fazladır. Hâkim, savcı, kaymakam, öğretmen, kâtip, müdür, polis gibi Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde farklı vazifelere tayin edildikleri görülmüş-

tür. Kayseri doğumlu gayrimüslim memurların eğitimi incelendiğinde geneli ilköğretim seviyesine sahiptir. Memurların aşına olduğu ve bildiği dillerin çoğu Türkçe, Rumca, Fransızca ve Ermenicedir.

Osmanlı Devleti'nde memurlar stajyerlik süresi bittikten sonra işe başlamışlardır. Memurlar görev süreleri boyunca vazifelerinden isteyerek veya istemeyerek ayrıldıkları görülmüştür. Memurlardan bazıları yasadışı durumlara bulaştıkları için görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde memurlar pek çok idarî birimlerde çalışmış ve üzerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirmişlerdir. Gayretli çalışmalarından dolayı rütbe, nişan ve madalya alanlar da olmuştur. Hicaz Demiryolu madalyası, İran Şir-i Hurşit Madalyası, Hamiyet-i Vatan Madalyası ve Avusturalya Korindifer Nişanı, İtalya Koron ve Yatalı Nişanları bunlardan bazılarıdır.

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında memurların maaşlarına bakıldığında ülkenin iktisadi durumu hakkında bilgiler de verilmiştir. Sicill-i Ahvâl kayıtları Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet adamlarının Osmanlı bürokrasisinde ne derece aktif görevlerde bulunduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. DH. SAİD. d. 1/222; 10/59; 101/93; 103/189; 103/323; 108/199; 111/375; 111/491; 112/111; 112/117; 113/123; 113/263; 122/33; 122/447; 124/153; 125/69; 140/97; 141/51; 148/193; 151/103; 153/11; 160/71; 166/169; 166/245; 166/477; 167/435; 169/467; 17/109; 172/161; 176/241; 177/85; 178/446; 181/383; 182/211; 185/18; 185/197; 19/309; 24/169; 25/149; 25/211; 26/175; 26/237; 26/459; 27/55; 3/316; 36/137; 4/538; 4/1038; 41/247; 43/17; 45/149; 46/33; 5/423; 5/631; 5/931; 51/287; 52/337; 58/371; 58/429; 60/479; 61/425; 62/7; 62/303; 63/195; 65/413; 67/93; 69/89; 7/249; 71/363; 72/411; 74/457; 76/299; 76/325; 76/411; 77/429; 85/241; 87/27; 9/67; 9/523; 9/893; 92/241; 92/423; 92/435; 93/285; 96/81; 96/259; 96/347; 96/409.

2.1. Tetkik Eserler

ADAK Engin (2008). *Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Erzincanlı Memurlar*. Manisa.

KIRICI Ahmet Önder - İrfan YİĞİT (2011). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Çorumlu Devlet Adamları (1830-1909 Yılları Arası)*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

AKYILDIZ Ali (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayınları.

ARDEL Ayten (2005). "Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki 19. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Üsküdar Doğumlu Osmanlı Bürokratları", *II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri* (s. 513-529). İstanbul: İstanbul Belediyesi Araştırma Merkezi Yayınları.

- ATAM Şenay (2011). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Nevşehir Doğumlu Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu* (s. 359-398). Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları.
- ÇETİN Atıla (1992). "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*: 87-104.
- DAŞCIOĞLU Kemal (2006). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar (1879-1909)", *Buldan Sempozyumu* (s. 561-570). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- RODERİC H. Davison (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876), Çeviren: Osman Akinhay*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- DEMİRTAŞ Zülfü (2007). "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretim Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 173-184.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERALP T. Nejat (2002). "Osmanlılarda Nişan ve Madalya". *Türkler Ansiklopedisi*: 683-686.
- ERKARTAL Ahmet (2007). Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki Safranbolulu (Zağfiranbolulu) Memurlar. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ERÜRETEN Metin (2001). *Osmanlı Madalya ve Nişanları Belgelerle Tarihi*. İstanbul: Kansu Matbaası.
- ERYILMAZ B. (2010). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- FİNDLEY Carter V. (1996). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Tolumsal Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÜLSOY Ufuk (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- GÜNDÜZ Ahmet (2011). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslimlerin Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (1879-1909)", *History Studies*: 123-145.
- KILIÇ Musa (2013). "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*: 129-156.
- KODAMAN Bayram (1999). *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÜTÜKOĞLU Bekir (1994). "Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları", *Ve-kayi'nüvis Makaleler*: 211-216.
- ÖNTÜĞ Murat Mustafa, S. S. (2007). "Sivas Doğumlu Ermeni Memurlar (Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre)" *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (s. 393-418). Sivas: Sivas İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- ORTAYLI İlber (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları.
- ÖZGER Yunus (2010). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

- ÖZGER Yunus (2011). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*: 384-401.
- ÖZGER Yunus (2012). "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmi Hal Tercümeleri" *History Studies Volume*: 419-447.
- ÖZGER Yunus (2015). "Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları" *International Journal Of History Studies*: 69-85.
- ÖZKAN Salih (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- PAKALIN M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- SARAÇ Hüseyin (2016). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Arabsun (Gülşehir) Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları", *Cappadocia Journal*: 67.
- SARAÇ Hüseyin (2017). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Yönetim ve Aydınlanmasında Aksaray Doğumlu Memurlar" *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu* (s. 332-342). Aksaray: Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- SARI Selçuk (2014). *Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Amasyalı Memurlar*. İstanbul: Libra Yayınları.
- SARIYILDIZ Gülden (2004). *Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*. İstanbul: Der Yayınları.
- SÜRMEH Ahmet (2011). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstanbul Doğumlu Yahudi ve Rum Devlet Adamları*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Yozgat (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TAHİR Taner (1999). "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*. İstanbul: MEB Yayınları: 221-232.
- YADI Ahmet (2012). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*: 300-312.

MODERN GAGAUZ EDEBİYATI'NDA İLK ROMAN: "UZUN KERVAN" (BİR TAHLİL DENEMESİ)*

Atıf AKGÜN**

ÖZ

Modern Gagauz Edebiyatı'nın kurucu kuşağında yer alan şair ve yazar Dionis Tanasoğlu'nun *Uzun Kervan* adlı romanı, kitap olarak yayınlanan ilk Gagauz romanı olmasının yanında Gagauz tarihini bir romana sığdırma çabası ile 'tarihî roman' türünün sınırlarını zorlayan kült bir eserdir. Tanasoğlu romanında, Gagauzların tarih sahnesinde var oldukları ilk dönemlerden bugünkü yurtları Gagauzyeri bölgesine yerleşmelerine kadar olan dönemi "Uzak Dedeler", "Balkanlarda Yurtluk" ve "Besarabyalı Gagauzlar" adlı üç bölümde, kronolojik bir tarzda ve yoğun bir tarih bilgisi vererek okurla paylaşır. Bir edebî tür olan romanın yoğun bir tarih anlatısına aracı kılınmış olmasının işlevsel bir amacı olduğu açıktır. Kendilerini "Türk Dünyası"nın bir parçası olarak gören Gagauzlar *Uzun Kervan* romanında genel Türk tarihi ile bütünleşir. Gagauzlar arasında büyük ilgi gören romanda, bu tarihî misyonun yanı sıra, Gagauz diliyle roman yazılabileceğinin ortaya konulmuş olması, söz konusu eseri Gagauz Edebiyatı'nda ayrıcalıklı kılan ikinci yöndür. Anlatıcının romandaki yeri, gerçekle kurgunun birlikte ele alınması ve çok sayıdaki alt hikâyenin romana eklenmesi gibi hususiyetleri itibarıyla söz konusu eser, roman tekniği bakımından inceleme ve değerlendirmeye değer bir yapıdadır. Bu çalışmada Gagauz-Türkleri Edebiyatı'nda önemli yeri olan *Uzun Kervan* romanına edebiyat biliminin yöntem ve teknikleri dâhilinde yaklaşan inceleme ve değerlendirmelerde bulunulmuş; söz konusu eserin millî kimlik inşası bağlamında tahlili amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Gagauz Edebiyatı, Roman, Dionis Tanasoğlu, Uzun Kervan, Sosyal Psikoloji, Millî Kimlik İnşası.

ABSTRACT

Poet and author Dionis Tanasoğlu is considered as one of the founder of Modern Gagauz Literature and his novel titled *Uzun Kervan* is not only the very first novel published as a book in Gagauz but also it is a

* Bu makale 05/05/2018 tarihinde Türkiye-Moldova Dostluk Derneği ve Kıbatek tarafından Gagauzyeri'nde düzenlenen *Gagauz Türkleri - Türk Dünyası Edebi/Kültürel İlişkileri Sempozyumu'nda* sunulan aynı adlı bildirinin metni olup daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araş. Ens., Türk Dünyası Edebiyatları ABD, ORCID: 0000-0002-3893-4912, E-posta: atifakgun@gmail.com.

cult work nearly evolving as a “historical novel” due to its effort on telling all Gagauz history in one particular novel. Tanasoğlu shares his deep knowledge on history with his readers in a chronological order and wrote three separate chapters named as “Uzak Dedeler”, “Balkanlarda Yurtluk” and “Besarabyalı Gagauzlar” in his novel. In these chapters he mentioned the period from the first times of Gagauz’s existence in history to their settlement in the region of “Gagauzyeri” that became their permanent territory over time. It is clear that there is a functional aim in utilizing novel, a literary genre, as a tool for telling the history. Gagauzian, who see themselves as a part of Turkish world, unite with the Turkish history in the novel *Uzun Kervan*. This novel drew attention among Gagauz nation not just because of its historical mission but also of the language it is written. *Uzun Kervan* is written in Gagauz language and this is the second aspect which made this novel privileged. The aforementioned novel is worth analyzing and examining in terms of novel techniques as of its characteristics such as teller’s place in the novel, togetherness of the truth and the fiction and numerous subtexts added to the novel. In this study *Uzun Kervan* novel is analyzed and examined in terms of literary methods and techniques and additionally the novel is tried to be analyzed within the context of national identity building.

Keywords: Modern Gagauz Literature, Dionis Tanasoğlu, Uzun Kervan, National Identity Building.

Türkiye Türkçesine en yakın Oğuz grubu Türk lehçelerinden birini konuşan ve yazılı edebiyatlarında da Lâtin alfabesini kullanan Gagauzlar, günümüzde Moldova’ya bağlı Gagauzyeri Özerk Cumhuriyeti başta olmak üzere Moldova, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye ve diğer (Amerika, Brezilya, Kazakistan vb.) ülkelerde varlıklarını sürdürmektedirler. Gagauzların zengin sözlü edebiyatlarına nazaran oldukça yeni olan yazılı edebiyatlarının gelişiminde 1957 yılı önemli bir tarihtir. 1957 yılı öncesinde Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Moldova gibi farklı dil ve kültür alanları içerisinde ve farklı alfabelerle kendilerini ifade eden Gagauzlar, 1957 yılında Kiril harfli Gagauz alfabesini kabul etmişlerdir (Pokrovskaya 2017: 100). Bu itibarla, çağdaş Gagauz Edebiyatı’nın kuruluşu muhtelif kaynaklarda bu tarihle ilişkilendirilmiştir. Modern Gagauz Edebiyatı’nın ilk ürünleri 1993 yılına kadar Kiril harfli eserlerle verilir. 1993 yılına gelindiğinde ise Gagauzlar Lâtin alfabesini kabul ederek edebî ürünlerinde bu alfabe kullanmaya başlamışlardır (Babaoğlu 1999: 56-59). 1993 yılından bugüne Gagauz Edebiyatı ürünlerinde kullanılan Lâtin alfabesi, söz konusu edebiyatın özellikle Türkiye gibi aynı alfabe kullanan Türk bölgelerinde takibini ve incelenmesini kolaylaştırmış; bu kardeş edebiyatların yakınlaşmasına katkı sunmuştur.

Çağdaş Gagauz Edebiyatı’nın, başlangıç tarihi olarak 1957 yılının esas alındığı düşünülecek olursa henüz genç bir edebiyat olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle şiir ve hikâye türünde gelişen Gagauz yazılı edebiyatının

önemli isimleri şunlardır: Nikolay Arabacı, Nikolay Tanasoglu, Dionis Tanasoglu, Dimitri Karaçoban, NikolayBaboğlu, Mine Köse, Gavril Gaydarjı, Stepan Kuroğlu, Stepan Bulgar, Petr Moyse, Konstantin Vasilioğlu, Dmitriy Ayoğlu, Mariya Durbaylo, Fedor Marinoğlu, Vasiliy Filioğlu, Todur Zanet, Petr Çebotar, Afanasiy Karaçoban, Andrey Koçancı, Tudora Arnaut, Olga Radova, Petr Yalancı vd. Gagauz Türklerinin dilini, kültürünü ve edebiyatını Türkiye'ye tanıtan ve bu alandaki değerli çalışmaları ile öne çıkan isimler ise Harun Güngör, Nevzat Özkan, Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, Tudora Arnaut, Lübov Çimpoş ile son dönemlerde Güllü Karanfil ve Bülent Hünerli'dir.

Yukarıda belirttiğimiz değerli araştırmacıların ilmî çalışmalarında Gagauz kültürü ve modern Gagauz Edebiyatı'nın teşekkülü konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu çalışmada bilgi tekrarına düşmemek için alanında belirgin bir boşluğu dolduran bu isimlerin söz konusu alandaki bilgilerine yer verilmemiştir. Biz bu çalışmada, çeşitli kaynaklarda önemi zikredilmesine rağmen Türkiye'de yeterince inceleme konusu olmamış *Uzun Kervan* üzerinde durmaya çalışacağız.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Çağdaş Gagauz Türkleri Edebiyatı'nın özellikle şiir ve hikâye türünde görülen ilk ürünleri arasında, 1985 yılında yayınlanan ve Modern Gagauz Edebiyatı'nda kitap olarak yayınlanan ilk roman* olan *Uzun Kervan* da yer alır. Kaynaklar, *Uzun Kervan*'dan önce Nikolay Arabacı'nın (1893-1960) Gagauz Türkçesi ile yazmaya başladığı *Gagauzlar* adlı bir romandan söz etmektedirler. Ancak yine bu kaynaklardan öğrenildiğine göre Arabacı'nın 1960 yılındaki vefatı nedeniyle söz konusu roman tamamlanma ve yayınlanma imkânı bulamamıştır (Arnaut 2005: 28-38).

Dionis Tanasoğlu tarafından "*Yoktur halk istoriyasız, nice de yok istoriya halksız.*" ön cümlesiyle yayınlanan *Uzun Kervan*'da yazarın tarihçi kimliği öne çıkar. Esasen çok yönlü bir yaratıcılığa sahip olan Tanasoğlu(1922-2006) (Bulgar 2007: 30-31), Moldova'nın Çadır-Lunga şehrine bağlı Kiriet köyünde doğmuştur. Yazar, şair, dramaturg, kompozitör, rejisör, folklorcu, gazeteci, kareograf, pedagog, filolog ve tarihçi vasıflarıyla bilinen Tanasoğlu, Gagauzların millî uyanışında etkin rol oynayan önemli isimlerden Nikolay-Tanasoğlu'nun oğludur. Gagauzların hem Kiril hem de Lâtin alfabelerine

* Çalışmamızda "Modern Gagauz Edebiyatı'nda kitap olarak yayınlanan ilk roman" ifadesinin tercih edilmiş olmasının nedenini şu şekilde açıklayabiliriz: Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş büyükelçiliği yaptığı dönemde Türkiye'ye eğitim almak için getirilen Gagauzlardan Doğan Dan'ın Türkiye'de *Varlık* dergisinde Kasım 1938-Ocak 1939 yılları arasında tefrika halinde yayımladığı *Akıncılar Köyü* adlı roman bir Gagauz Türkü tarafından yazılmış olması ve Gagauz toplumu konu edinmesi bakımından Gagauz Edebiyatı dairesinde bir eser olarak kabul edilebilir. Bu konuda ülkemizde ilk çalışmayı gerçekleştiren Hülya Argunşah'a göre, *Akıncılar Köyü* romanı Türkiye'de yayınlanmış olsa da Gagauz Edebiyatı'nın öncü eseri olarak kabul edilebilir. "Böylece Gagauz Edebiyatı içinde kendini ancak bir eserle ve 1985 tarihinden itibaren temsil eden roman türü için daha önceki tarihlerde yazılmış başka bir örnekten söz etmek imkânı doğacaktır." Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk.: (Argunşah 1999: 141-148, Argunşah 2001: 40-46).

geçişinde etkin rol üstlenen Dionis Tanasoğlu, aynı zamanda bu yeni alfabelerle geliştirilen ders kitaplarının hazırlanmasında da görev almıştır. Çok yönlü kişiliğinin bir yansıması olarak Gagauz kültür hayatının birçok sahasında 'avangard' bir isim olarak* başarılı ilklere imza atan Tanasoğlu'nun Rusçadan çeviri, Türkçe yayıncılık ve edebî eser neşrinde de öne çıktığı görülür. Amatör bir 'keman sanatçısı' olan ve müzik alanındaki faaliyetleri yanında ömrünün son dönemlerinde tarih çalışmalarına ağırlık veren Tanasoğlu, bir dönem Komrat Üniversitesi'nin rektörlük görevinde de bulunmuştur (Chirli 2008: 271-291). Dionis Tanasoğlu'nu Gagauz Edebiyatı dairesinde öne çıkaran yönü, şâir kimliğidir. Bu noktada Çağdaş Gagauz Edebiyatı'nda verilen ilk eserin kendisi tarafından hazırlanan *Bucak'tan Sesler*¹ adlı antoloji çalışması olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tanasoğlu'nun daha sonraki edebî türlerinde de şiir türünün ağır bastığı görülür. Tanasoğlu'nu Gagauz Edebiyatı'nın roman türünde değerli kılan yönü ise kitap olarak basılan ilk Gagauz romanını yazmış olmasıdır.

Uzun Kervan romanının 1985 yılında yayınlanması ve bu bağlamda Gagauzlar da romanın oldukça yakın tarihlerde verilmiş olması, elbette söz konusu topluluğun yazılı çağdaş edebiyatının yeni olması ile ilişkilidir. Bu noktada, roman türündeki gecikmenin nedeni de esasen Çağdaş Gagauz Edebiyatı'nın gecikme nedenleri ile bağlantılıdır. Hülya ve Mustafa Argunşah, Gagauz Edebiyatı'nın teşekkülündeki bu gecikmeyi en temelde dört nedenle izah etmektedirler. Bu nedenlerden ilki Gagauzların uzun yıllar farklı ülkelerin sınırları dâhilinde, siyasi birlikten yoksun vaziyette yaşamış olmalarıdır. Bununla ilintili bir diğer sebep nüfuslarının azlığıdır. Tabiidir ki bu nüfus içinde aydın sınıf da az yetişmiştir. Gecikmedeki nedenlerden bir diğeri eğitimle ilgilidir. Uzun yıllar anadilleri dışında bir eğitime maruz kalan Gagauzlar gelişmiş başka edebiyatların tesir alanında kalmışlardır. Son olarak en temel neden ise Gagauzların kendi alfabelerine oldukça geç kavuşmuş olmalarıdır (Argunşah M., Argunşah H. 2007: 98-99). Herhangi bir yazılı edebiyatta roman türünün varlığı ve zenginliği, aynı zamanda o edebiyatın gelişmişliğinin göstergesidir. Bu bakımdan *Uzun Kervan* romanının 'ilk roman' olarak gecikmesinin haklı gerekçeleri olduğu açıktır. *Uzun Kervan*, Gagauz Edebiyatı'nın ilk romanı olma özelliğini uzun yıllar muhafaza etmiştir. Yakın dönemde yazılmış olan Nikolay Baboğlu'nun "Gagauzların Kaderi (Povest-2003)", Vlad Demir Karagançu'nun "Zamannardan Avazlar

* Dionis Tanasoğlu'nun sergilediği 'avangard' duruş, Gagauz Edebiyatı'nda roman türünde ilk kitap yayınlayan yazar olmasının çok ötesinde bir edebî şahsiyete sahip olmasıyla ilgilidir. Tanasoğlu'nun yenilikçi yönü, edebiyat dışında alfabe ve anadili eğitimi alanında yaptığı çalışmalarda da kendisini gösterir. Edebiyatı içinde bulunduğu topluma bir hizmet aracı olarak görmesi ve eserlerindeki güçlü gözlemciliği de Tanasoğlu'nun avangard yönünü destekleyen hususiyetler olarak edebî şahsiyetinde belirgindir. Avangard teriminin tanımı ve Türk Dünyası Edebiyatlarına uyarlanmasıyla ilgili örnek iki çalışma için bk.: (Karakuş 2012: 49-57, Karakuş 2017: 65-74).

¹Bucak'tan Sesler –Literatura Yazıları, ayrıntılı bilgi için bk.: (Özkan 2017: 247).

(2016)" ve Mariya Mercanka'nın "Kadem Kaynaa (2017)" adlı eserleri ile Gagauz romanında bir hareketlilik meydana gelmiştir.

Uzun Kervan romanı, yazarı Dionis Tanasoğlu'nun Gagauz kültür hayatındaki önemli yerine ve uzun yıllar Gagauz Edebiyatı'ndaki ilk roman vasfını korumuş olmasına rağmen Türkiye'de ayrıntılı olarak incelenmemiştir.² 1985 yılında Kiril harfleriyle Kişinev'de Literatura Artistike tarafından yayınlanan baskısından sonra eser, Lâtin harfleriyle Türkiye'de 2009 yılında eşi Liubovi Tanasoğlu tarafından yayına hazırlanmıştır. Söz konusu eser de ilk baskısı gibi Gagauz Türkçesi ile yayınlanmış olup henüz Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır.*

Bu çalışmada romanın yukarıda sözünü ettiğimiz her iki baskısı da mukayeseli olarak okunarak Türkiye Türkçesine aktarılmış ve bu suretle inceleme yapılmıştır. Çalışmadaki inceleme başlıklarında ve alıntılarda Türkiye'deki baskısı esas alınmıştır. Romanın Türkiye'de hâlihazırda aktarımının bulunmaması ve kendine özgü hususiyetleri nedeniyle eserin özeti ni de ihtiva eden olay örgüsünü vermeyi uygun buluyoruz. Alıntı metinlerde, eserin kendi dil ve yazım hususiyetleri muhafaza edilmiş; Gagauz Türkçesine özgü kelimelerin anlamları dipnotlarda gösterilmiştir.

1. Romanda Olay Örgüsü

Uzun Kervan romanı üç ana bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla "Uzak Dedeler", "Yakın Dedeler" ve "Besarabya Gagauzları" adlarını taşıyan bu bölümler, kendi içlerinde çok sayıda kısa alt bölümlere ayrılmaktadır. Söz konusu bölümleri birbirine bağlayan yegâne unsur 'uzun kervan' olarak sembolize edilen ve sürekli göç halinde olan Gagauz toplumdur. Söz konusu konu birlikteliği dışında bölümler arasındaki kurgusal bağlantı son derece zayıftır. Yazarın bölümleri "İlk Kiat (İlk Kitap): Uzak Dedeler" tarzında adlandırması bu bağlamda değer kazanmakta ve eserin üç ana bölümünü kendisinin de müstakil olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Romanda yer alan üç bölüm kendi içinde sırasıyla alt bölümlere ayrılmaktadır. Bölümler ve bu bölümler altındaki alt başlıkların dağılımı romanın 1985 Kişinev baskısında sınırlı sayıdadır. Romanın bu ilk baskısındaki bölüm dağılımını aşağıda yer verilen tabloda göstermek mümkündür:

² Makale çalışmamız sırasında roman üzerinde Türkiye'de yapıldığını tespit ettiğimiz tek edebiyat incelemesi 15/02/2018 tarihinde Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi ile Uludağ Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği Uluslararası Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemi Bilgi Şöleni'nde Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK tarafından sunulan "Gagauz Dilinin İlk Romanı: Uzun Kervan" adlı sözlü bildiridir. Makalemizin hazırlık süresi içerisinde söz konusu yayının basımı gerçekleşmediği için bu bildirinin varlığını bildirmekte iktifa ediyoruz.

*İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoğlu) Metin Tercüme ve Gagauz Türkçesinde Fiil Sistemleri" adlı yüksek lisans çalışmasında *Uzun Kervan* romanının 1. bölümü tez sonunda Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ancak araştırmalarımız neticesinde söz konusu tez çalışmasının yayınlanmadığı görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Kara 2011).

Bölüm	Epizotlar	Sayfa Aralığı
İlk Kiat: Uzak Dedeler	Büyük Kır	14-20
	Kağanlık	20-44
	Oğuzistan	45-64
	Bağdat'tan Yolcular	64-70
	Bozuşmak	70-73
	Hak Oğuzlar	73-92
İkinci Kiat: Balkannarda Yurtluk	Uzieyalet	94-122
	Kaykausİzeddin	123-159
	Sensela Karşılaşması	159-164
	Ay Daayım, Daayım	164-175
	Oğlan hem Lanka	175-200
Kinjilär**	200-236	
Üçüncü Kiat: Bucak Kır	Bitki Göçmek***	238-270
	Kolonistler	270-327
	Bucak'ta Yalın	328-413

Romanın ilk baskısından 24 yıl sonra Türkiye’de yayınlanan hâlinde ise roman içerik ve yapısal olarak bazı değişikliklere uğramıştır. Öncelikle yapısal olarak romanın üç ana bölümünde yer verilen alt başlıkların sayısının ilk baskıya nazaran fazlaca artırıldığı görülür. Bu bağlamda ilk tablodan hareketle romanın üç ana bölümünün altında açılan yeni başlıkları şu şekilde özetlemek mümkündür. “Uzak Dedeler” adlı birinci bölümde, ilk baskıyla aynı adı taşıyan örneklere rastlamakla birlikte şu alt başlıkları görürüz: “Büyük Kır, Oğuz Hanın Evlenmesi, Oğuz Han Olacak, Oğuz Han Dünyayı Kurtaracak, Göktürkler Aşına-beyin Türükleri, Selenga Legendası, Kağanlık, Kuruoğlar, İstemi Kağan, Türk Kağanlığı’nın Batı Kanadından Kağan, Kağan Avlanması, İstemi Kağanın Doğüşleri, Oğuzistan, Kayı-Han, Ama... Peçenekler..., Yabgu İnal Küçüyü Hem Etrek, Bağdat’tan Yolcular, Bozuşmak, Gökün Katları, Neden Ayın Üzünde Leke Varmış?, Neçin Gün Kavuşarken Kızarmış?, Neçin Garga Çok Yaşarmış?, Taşlar Nenden?, Hakoğuzlar- Karadeniz Hem Nipru Kırılarında.”

Eserin ikinci bölümünde eski başlıkları terk edildiği, yeni başlıkların, içeriği de yansıtan yeni ifadelerle verildiği görülür. Olay örgüsü ve sıralamaya ise birinci bölümde olduğu gibi sadık kalınmıştır. “Balkanlarda Yurtluk” adını taşıyan ikinci bölümde yer verilen alt başlıklar şöyledir: “Bizans Devletinde Sundubaylar, Araslan Bey- Aynä Hem Midor, Aynä Bey Hanum, Latin İmperiasının Düşmesi- VIII. Mihail Paleolog, Hatalı Gece, Keykavus Hem Aynä Bey-Hanum, Uzenanın Düünü, Bolgar Boyarları Mihail Paleolog, Erkek Dayanmamazlığı, Umutsuzluk, Umut Zorlatmağa, Biraz Korku, Zıhır Tatlısı, II. İzzeddin Keykavus, Ulu Daa, Dannar Üülenden Ağırıldı, Gagouzlar Osmanlı Devletinde, 1. Beyazıt Yıldırım, Alabaşlar, Cana, Krezi

** İsyancılar.

*** Son göç.

Anastas, Sevda Eceli, Üç Balkanlı, Rus Cenklere-Gagauzların Tragediyası, Ana Toprağında Kalanlar."

Eserin ilk baskısında daha geniş tutulan üçüncü ve son bölümünde sadece iki alt başlığa yer verilmiştir. Bu bölümle ilgili en belirgin değişiklik "Kolonistler" adlı epizotta yoğunlaşılacak Sovyet Dönemi uygulamaları ve komünist unsurların, ikinci baskıda ayıklanmış olmasıdır. Bu bölümün iki alt başlığı şöyledir: "Gagauzlar Besarabiada-Bucak Kırklarında" ve "Neçin Bizi Buraya Getirdiler?"

Herhangi bir romanda yazar tarihî bir hadiseye yer verirken bu hadiseye, içinde bulunduğu 'zamanın' geçerli olan politik, sosyokültürel ve psikolojik şartları penceresinden bakar. Bu itibarla 'güncel idrak' geçmişin değerlendirilmesini ve aktarımını yönlendirecektir (Köroğlu 2010: 25-26). Romanın ilk hâli ile bu çalışmada esas alınan Türkiye baskısının en temelde dönemin şartları gereği kimi ideolojik farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Bu durum özellikle eserde Osmanlı'ların ele alındığı bölümlerde kendisini hissettirir. Romanın ilk baskısında Gagauzların Anadolu'daki soy kardeşleri ile sınırlı bir irtibat kurulmuştur. Yazar bu sınırlılıkları eserin 2009'da Türkiye'de yayınlanan baskısında giderir. Yazarın bu konudaki açıklaması şöyledir:

"Son zamanda hakikat sızıntıları (Türkiye'den) elâ geçirip, ahlısını annadık, bilgilerimizi doğruttuk, inancımızı da aynı - Osmanlılar hristiyanlara serbestlik braktılar, devlet garantisi altına aldılar, yaşamaları ve kültürleri ördüler. Sade kim devletâ karşı oldu, kan döktürdü, onnara ceza oldu (nicâ dâ başka devletlerdâ o zamannarda da şindi dâ) 'Uzun Kervan' romanımdaki bu üzere naiv (saf) haberlerim için üzülerek, şindiki basımda onnari doğrutum, bütün tanımamnan hem inanımnan. İlk basımı için okuyucularımdan af isterim. Bu basımı çok düzgünnedim hem doldurdum. Buyurun da okuyun."(Tanasoğlu 2009: 1)

Tanasoğlu bu ifadelerinde, en son Sovyet tahakkümü olmak üzere daha önceleri de Bulgar, Romen ve Moldovan propagandasına maruz kalan tarih anlayışının bir sonucu olarak Osmanlı'ya ve Anadolu'daki Türk kardeşlerine mesafeli durduklarını dile getirmektedir. Nitekim yeni baskısının önsözünde okurlarından af dileyen Tanasoğlu bu eksiği yeni baskıda gidermeye çalışmıştır. Romanın, dönemin siyasal şartlarına göre değişim gösteren ve ana olay örgüsüyle diğer temel unsurları etkilemeyen iki baskı arasındaki farklılıkları, başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak niteliktedir.

Uzun Kervan'ın ilk bölümü kervan yolcularının -Gagauz Türklerinin- Orta Asya dönemini ele alır. Vak'a zamanı olarak 2000 yıl önceye gidilir. Tahkiye, İhtiyar Kemancı adlı birinin çevresine Gagauzları toplayıp tarihlerini anlatmasıyla başlatılır. Romanın ilerleyen kısımlarında yerini önemli oranda romandaki yazar-anlatıcıya bırakacak olan İhtiyar Kemancı, tarihteki olayları kendisi de oradaymış gibi anlatır.

Altay sahasında Hunlar ve Çinliler ile birlikte yaşayan Gagauzların atalarına göç kararı verdiren nedenlerin başında bozkırda iki yüz yılda bir gerçekleşen kuraklık gösterilir ve uzun kervan ilk göçüne hazırlanır. Gaga-

uzların ataları olarak romanda yaratılan kişiliklerden ilki Altay döneminde Gagauzların aralarından seçtikleri Og Oğuz adlı bir liderdir. Gagauz Türk toplumunda birliğin sağlanması için halkı yönlendiren önemli birer figür olarak roman boyunca etkin rol oynayacak olan aksakallar-fikirçiler (akılbaşlar) ilk olarak bu dönemde ortaya çıkar ve Oğuzlar arası birliğin sağlanması için devlet adamlarını ve halkı ikna ederler. Altay Dağları'ndan ne zaman ayrıldıkları bilinmeyen Oğuzlar, Orhun ve Selenge nehirleri boyunca hareket etmeye devam ederler. Bu coğrafyada karşılarına çıkan ilk düşman figür Juan Juanlar'la mücadele etmek zorunda kalırlar. Oğuzlar lider seçtikleri Türk Oğuz Yabgu'nun önderliğinde devlet kurduklarında ise artık siyasi birliklerini sağlamışlardır. Yabgu'nun iki oğlu Bumin Kağan ve İstemi Kağan dönemleri romanda "Kağanlık" adı verilen bölümde uzunca işlenir. Devletin yönetimini doğu ve batı olarak bölüşen kağanlar döneminde çok zenginleşen Oğuzların göçü, batıya doğru devam eder.

İstemi Kağan'ın yönetimindeki devletin sınırları, güneyde Akhunlara ulaşır. Harezm Padişahlığı, İran ve Bizans ile ilişkiler gelişmeye başlar. Sır-derya ve Amu-derya nehirleri ile Aral Gölü'nün kenarlarına indiklerinde Avarlar ile mücadeleye girişen Oğuzlar, onları İdil boylarına sürerler. İstemi Kağan, oğulları Kara Çuri ve Turksanf ile birlikte daha da güçlenir. İran ile İpek Yolu'nun muhafazası konusunda ihtilaf çıkar ve İran'la ile yapılan mücadelelerde İstemi Kağan galip gelir. Bizans ile işbirliği yapan İstemi Kağan, İpek Yolu üzerinde kontrolü eline alır. Oğuzlar artık Azak Bulgarları ile komşu olmuş ve devletin sınırları Dinyeper Nehri'ne ulaşmıştır. İstemi Kağan'ın vefatından sonra yerine oğlu Kara Çuri geçer. Onun döneminde de güçlü devlet geleneği devam eder ancak Çuri Han sonrası devlet önce ikiye bölünür sonra da dağılır. Bu devletten kalan Oğuzlar Aral Gölü'nün etrafında toplanmışlardır. Altaylardan gelen bozkır göçebe kervanı da arabasını şimdilik Aral Gölü'nün bozkırlarında durdurmuştur.

Romanda "Kağanlık" bölümüne tarihî hadiseler haricinde eklenen alt hikâye Baba Ok, Kuru Ok ve karısı Külen ile Külen'e musallat olan askerbaşı Basar'ın yaşadıklarıdır. Özellikle "Kuruoklar" adını taşıyan bölümde yoğun tarih anlatısının dışına çıkılarak Oğuzların Orta Asya döneminde yaşamış sıradan bir ailenin dünyasına girilir. Basar Bey, İstemi Kağan'ın ordusunda bir komutandır, ama Kuru Ok'un güzel karısı Külen'e göz koymuştur. Kocası Kuru Ok savaşa gittiğinde onu elde etmeye çalışır. Basar'ın baskınları, daha sonra savaştan dönen Kuru Ok ve Külen'in buluşması ile bu hikâye tamamlanır. Kuru Ok Kafkasya'ya savaşa gittiğinde İran ve Hazarlar'daki yerleşik hayatı görür ve kendi obasında tatbik etmeye çalışır. Bu hadise göçebe olan kervan ahalisi Oğuzların yerleşik hayat ile ilk karşılaşmalarıdır.

Romanın birinci bölümünde yer alan "Oğuzistan" adlı alt bölümde ise Karahan'ın oğlu Oğuzhan döneminde (8. Yüzyıl) Oğuzların, Batı kağanlığındaki 24 boyla birleşerek yine güçlü bir devlet oldukları anlatılır. Oğuz Han'ın yanına yerleştirilen Savast Ozan, devlet başının yanında bilge bir figür olarak yer alır. Oğuz Devleti bu dönemde de çok genişler ve Aral Gölü ile Sır-derya Nehri neredeyse ülkenin ortasında kalır. Orta Asya'daki diğer

Türk kavimleri bu dönemde Oğuzların irtibat hâlinde oldukları komşular olarak sıklıkla görülür. Bu dönemde İdil Nehri boyunca bir devlet kuran Bulgarlar ile iyi komşuluk gelişir. Peçenekler kuzeyden Oğuzlara saldırılar düzenleyen düşman bir unsur olarak görülür. Güneyden gelen tehlike ise Harezmi emirleridir. Müslüman olan ve Bağdat'tan aldıkları 'şah' unvanını da kullanan Harezmi Padişahlığı ile Oğuz Devleti'nin mücadelesinde Oğuzlar önceleri galip gelirler. Ancak Oğuzlar 900'lü yıllarda zayıfladığında, Harzem Şah mücadelesi Harezmîlerin lehine gelişir. Oğuz Han sonrası bu mücadele daha da kızışır. Oğuz Devleti'nin Yinal Han ve Etrek dönemleri Müslümanlar ile ilk resmî temaslar olur. Bu devletler arası görüşmelerde önemli tarihçiler birer roman kahramanı olarak eserde rol alır. Bu kişiler arasında Susan Ar Rossi ve Ahmed İbn-i Fadlan da vardır. Bulgarlar bu dönemde İslam'ı kabul ederken Oğuzlar devlet olarak direnirler, ancak halk tabakaları arasında İslam dinine geçişler başlar. Oğuz toplumu arasında bu dönemde Müslümanlığı gizlice kabul edenler de olur. Geleneksel inanç sisteminden dönenler yadırganır ve eski dinlerinde kalanlar için "Hakoğuzlar" tabiri kullanılır.

"Oğuzistan" bölümünde tarihî şahsiyetlerin yanında yaratılan roman kahramanları Uglan ve aile fertleridir. Uglan'ın babası Arif Og'un aslen Kuru Ok'un sülalesinden gelmekte olduğu belirtilmekte ve böylelikle kişiler arası bağlantı kurulmaktadır. Uglan'ın karısı Gaşlı, kızları Aşnacemile ve Aykız'ın yaşadıkları üzerinden Oğuz toplumu gelenek ve görenekleri ile birlikte ayrıntılı olarak anlatılır.

Birinci bölümün "Bozuşmak" adı verilen alt bölümünde ise Orta Asya'daki Oğuzların "Müslümanlar (Türkmenler)" ve "eski dinlerinde kalanlar (Hakoğuzlar)" olarak ikiye bölündüğü görülür. Kınık Boyu'ndan gelen Selçuk Bey İslam'ı kabul edip bölgesinde giderek güçlenirken yeni karşılaştıkları dine direnen Kayıg ve Bayındır Hanlar, yeni bir yer arayışına girerler. Bu noktada kervan tekrar yola çıkmak zorunda kalır. Bu kez 'uzun kervanın yolcuları' Rus bozkırlarına ve Don Nehri civarına yollanırlar.

Birinci bölümün son alt başlığı olan "Hakoğuzlar"da, tarihî bir kaynak olan Arap El-Mesudi'den naklen Slav bölgelerindeki Oğuzların durumu anlatılır. Artık Ruslarla komşu olan Oğuzların arasına yeni bir roman kahramanı olarak "Saltuk Ata" yerleştirilir. Saltuk Ata kervandaki gençlere tarih dersleri verirken atalarının Altaylardan geldiğini ve yeni komşuları Ruslarla iyi geçinmeleri gerektiğini söyler. Aynı zamanda Saltuk Ata, yeni düşmanları Kıpçaklara karşı çok dikkatli olmaları gerektiğini belirtir. Oğuzlar bu yeni yurtlarını, Peçenekleri sürerek vatan edinmişlerdir. Bu kısımda yaratılan roman kahramanı Oldan Batır isimli otuzlu yaşlarında bir Oğuz delikanlısı Gagauz topluluğunun önderi olur. Oldan Batır, Kuru Ok ve Uglan gibi tarihî kişiliklerin yanında yaratılan sıradan kimselerden olup, Gagauz kültürü unsurları bu roman kahramanının çevresinde gelişen (düğün, ölüm, güreş yarışmaları, ziyafetler vb.) olaylarla da anlatılır. Bu bölümde olumsuz bir karakter olan Kıpçak Hanı Çağay Han, Oğuz kızlarını kaçırdığında Oldan

Batır ve adamları onları kurtaracak ve aksakallar tarafından kendisine Oğuz Han'ın kılıcı verilecektir.

Oldan Batır liderliğinde Oğuzlar Kıpçaklarla olan mücadelelerinde derin yaralar alırlar. Saltuk Ata'nın öldürülmesinden Oldan Batır'ın sevgilisi Gülyari'nin milleti için kendini feda etmesine kadar yaşananlar, ihtiyarlarda yeniden göç etme ve daha güvenli yerlere gitme düşüncesini doğurur. Oğuzlar Rus dostlarına veda ederek arabalarıyla yollanmaya başlarlar. Dinyester ve Tuna'yı aşan Hakoğuzlar Kıpçaklardan uzağa gitmeye çalışırlar.1064 yılına gelindiğinde Hakoğuzlar'ın, Bizans Devleti'nin kuzey sınırlarını korumaları için Küçük Sofya'ya yerleşmelerine izin verilir. Kervan sakinleri artık Bulgarlar ile Bizanslılar arasında kalmışlardır.

Romanın ikinci ve en uzun bölümü "Yakın Dedeler/Balkanlarda Yurtluk" adını taşımaktadır. Bu bölüm, "Araslan Bey, Aynä ve Midor" başlıklı alt bölüm ile başlatılır. Bu bölümde tarihî kişiliklerin yanında yaratılan roman kahramanlarından ilk olarak göçerlerden biri olan Sundubay ve onun geniş ailesi anlatılır. Sundubay ve aile fertleri zaman zaman ikinci bölümün farklı alt bölümlerinde de okur karşısına çıkarılır. Romanın bu bölümünde asıl kahramanlar, Gagauzların Balkanları yurt edinmesiyle birlikte burada siyasi birlik kurma fikrine yönelenleri temsilen yer verilen Araslan Bey ve çevresindeki kişilerdir. Nüfusları giderek artan ve bağımsız bir devlet olmak isteyen Gagauzların bir araya gelerek kendilerine lider seçtikleri Araslan Bey, iyi yetişmiş bir komutan ve devlet adamıdır. Balkanlarda bu dönemde kurulan Gagauz devletinin başı Araslan Bey olur. Kızı Aynä ve oğlu Eymur, akıl hocası İhtiyar Bekdez ve komutan Koltun önemli kişilerdir. Bu dönemde Gagauzlar, Hristiyan din adamlarının misyonerlik faaliyetlerine daha çok maruz kalırlar. Din konusunda özellikle Grek ve Bulgar papazların mücadelesi arasında kalınır. Okuyucu, Sundubay ve ailesinin tedricen Hristiyanlığı benimsediğini öğrenir fakat Hristiyanlığa geçilse de Hakoğuzlar arasında eski inançlarına ait birçok unsur yaşamaya devam eder. Araslan Bey de bu dönemde stratejik bir karar alarak Hristiyanlığı kabul eder. Romanda "Kruçallar" olarak ifade edilen Bizanslılar bu dönemde baş düşmandır. "Kruçallar" adlı düşman figür, romanın birinci bölümünde Orta Asya bozkırlarında karşılına çıkan Juan Juanlar ile benzerlik gösterir. Bizans'a karşı Bulgarlar ve Ulahlar ile işbirliği yapılır. Bizans ile mücadelede işbirliği yapılmak istenen gruplar arasında, soy kardeşi olduklarını bildikleri Selçuklu Türkleri de yer almakta ve bu dönemde Anadolu ile ilk temas sağlanmaktadır.

Araslan Bey'in Bizans ile mücadelesinde öne çıkan Bizanslı komutan Midor, aslen Bizans tarafından Gagauzyeri'nden devşirilen ve özünde Türk olan biridir. Ne var ki mankurtlaşan Midor, Araslan Bey'in kızı Aynä'ye olan aşkına rağmen Bizans tesirinden kurtulamaz ve sürekli Hakoğuzlar'ın aleyhine faaliyette bulunur. Romanın bu kısımlarında kimliği öğrenilen Midor, Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında yarattığı mankurt*

*Juan-juan'ların yaptığı çeşitli işlemlerle beyni yıkanan Mankurt'lar; Cengiz Aytmatov'un 1980 yılında yazdığı *Gün Uzar Yüzyıl Olur* adlı eserinde Kırgız destanlarından esinlenerek yarattığı

tipini hatırlatır. Başta Araslan Bey olmak üzere Hakoğuzlar'dan gördüğü iyiliklere her seferinde ihanet eder. Midor'un Aynä ile olan birlikteliğinden doğan Vasil, ileride Araslan Bey'in kızı Aynä Hatun'dan sonra ülkenin yönetiminin miras bırakılacağı kişidir. Midor ve Aynä'nin aşkları Aynä'nin milletine bağlılığı, Midor'un da Bizans tesirinden kurtulamaması nedeniyle gün yüzü göremez. Aynä'nin devleti ve milleti için aşkını feda eden bu tavrına romanın birinci bölümünde Oldan Batır'ın sevgilisi Gülyari'nin yine milleti için canını feda etmesi örneğinde de tanık olunmuştur. Gagauz kadınının bu duruşu roman boyunca birkaç örnekte daha kendisini gösterecektir. Gagauzlar'ın Devlet Kırı adı verilen yerde Bizans'la yaptıkları savaşta aldıkları galibiyet, Araslan Bey'e Gagauzlar arasında duyulan sevgiyi arttırır. Araslan Bey sonrasında ise devleti bir müddet Aynä Hatun yönetir.

Aynä Hatun döneminde Hakoğuzlar'ın yaşadıkları en önemli gelişmeleri, Bizans Kralı Mihail Paleolog'un Anadolu'dan İzzeddin Keykavus'u devlet menfaatleri doğrultusunda Gagauzlar arasına göndermesi ve Gagauzlarla Selçuklu Türkleri arasında gelişen münasebetler oluşturur. 1261 yılına gelindiğinde Hakoğuzlar'a artık halk arasında hızlı bir söyleyişle "Gagoğuz" denilmeye başlanmıştır. Romanda kadın düşkünü biri olarak tasvir edilen Keykavus, Gagauz topraklarında yönetimi ele almış, gönlünü Aynä Hatun'a fena halde kaptırmış fakat Aynä Hatun istilacı olarak gördüğü Keykavus'a bütün ısrarına rağmen teslim olmamıştır. Araslan Bey'in göz bebeği Vasil, bey olup devletin başına geçtiğinde daha önce ihtiyarlar tarafından Araslan Bey'e verilen Oğuz Han'ın kılıcı bu kez Vasil'e verilir. Vasil Anadolu lu kardeşleri Selçuklu Türkleri ile dedesinin vasiyeti üzerine birleşmeyi çok ister. Romanın ikinci bölümünün bu kısımlarında Keykavus'un Gagauz Türkleri arasındaki dönemini yansıtan kısa kısa birçok alt başlık sıralanır: "Hatalı Gece", "Keykavus ve Aynä Bey Hanum", "Uzena'nın Düünü", "Bolgar Boyları", "Mihail Paleolog", "Erkek Dayanmazlığı", "Umutsuzluk", "Umut Zorlatmağa", "Biraz Korku", "Zıhır Tatlısı", "II. İzzeddin Keykavus", "Uludaa", "Dannar Üülenden Ağırırđı" başlıklarını taşıyan bu kısımlara Aynä Hatun, Keykavus ve Vasil dönemlerinden ayrıntılar verilerek devam edilir. Selçuklu Türklerinin Gagauzların yaşadıkları bölgelere yerleşimleri ve yerli halk ile kaynaşmalarının anlatıldığı bu kısımlarda karagözlü Selçuklu Türkü Ali ile Gagauz kızı Uzena'nındüğünü bu bağlamda anlatılan alt hikâyelerden biridir. Bu bölümde okur karşısına 'Uludaa hareketi' ve bu hareketin mensubu olan Gagauz delikanlısı Sandi ile arkadaşları çıkarılır. Bu alt hikâyeye esasen Gagauz tarihinde önemli bir hareket olan "Ulu Dağ" direniş hareketine bir göndermedir.

"Gagauzlar Osmanlı Devletinde" adını taşıyan alt başlık ikinci bölümün ikinci kısmı gibidir. Zira bu bölümde yoğun olarak Gagauz Türkleri ile Osmanlı münasebetlerine odaklanılır. Aynä Hatun ve Vasil sonrası zayıflamaya

bir kişiliktir. Çeşitli işlemlerle beyni yıkanan Mankurt'lar özbenliklerini yitirerek sahipleri olan düşmanın her istediğini yapan bir insana dönüşür.

başlayan Gagauz Devleti dağılır. Gagauzların despotu/başı olan Dobrucu zamanında Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilerleyişi hızlanır. Dobrucu, Osmanlıları sevmezken oğlu İonkas, soy kardeşleri olan Osmanlılarla birlik olmayı savunur. Osmanlı Devleti'ne kabul edilen Gagauzlar 4-5 yüzyıl Grek ve Bulgar baskısından uzak rahat bir dönem yaşarlar. Osmanlı döneminde Gagauz toplumu verilirken Alabaş Anton ve ailesinin dünyasına girilir. Bu aile Osmanlıların II. Murat, II. Mehmet ve Kanuni dönemlerini görmüştür. Bu bölümde Osmanlı tebaası durumunda olan Gagauzların tarihi, roman kahramanları Cana, Güllü, KreziAnastas, Hobur Baba ve kızlarının yaşadıkları üzerinden anlatılır. Önceki bölümlerde daha çok yer verilen savaflara ve mücadelelere nazaran bu bölümde insan ilişkilerinin anlatımı daha geniş yer tutar. İkinci bölümün sonuna doğru "Üç Balkanlı" adını taşıyan alt başlıktan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki ayrılık hareketleri verilmeye çalışılır. Gagauz genci Dilber ile Sırp Drayço ve Anadolu'dan gelip aralarına katılan Mehmet, her biri kendi hikâyelerinden kaynaklanan nedenlerle toprak ağaları ile mücadeleye girişirler ve seslerini payitahta duyurmaya çalışırlar. Bozulan düzeni kendilerince tesis etmeye çalışan bu gençler seslerini devletin başına duyuramadıklarında çaresizce dağılarak sevdikleri kızların yanlarına dönerler.

18. yüzyıla gelindiğindeBalkanlarda Osmanlı-Rus mücadelesi başlar. Bu kısımlarda Rus yayılmacılığı eleştirel bir yaklaşımla işlenir. Yeni Gagauz kahramanlar, İhtiyar Akılbaş, Meşe Petri ve Kızı Zana gibi kişiler üzerinden Gagauzların Balkanların güneyinden kuzeyine doğru uzanan yeni göç macerası başlatılır. Gagauzların yaşadıkları topraklarda yeni devletler kurulmuş ve bu göç sırasında bazı Gagauz aileler bölünmüştür. Gagauzlar bu durumdayken Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'den de bahsedilmiştir.

Romanın üçüncü ve son ana bölümü "Besarabyalı Gagauzlar" adını taşımaktadır. Bu bölümde, daha önceki bölümde dağılan Gagauzların yeni göç hareketlerine odaklanılarak başlanır. Osmanlı yönetimi sonrası dağılık vaziyette bulunan Gagauzlar, Ruslar tarafından özellikle Tatarların boşalttığı bölgelere yerleştirilerek Bucak Kırı, Besarabya ve bugünkü Moldova'da yoğunlaşırlar. Gagauzların Orta Asya'dan başlayan göç macerası, Balkanları yurt edindikten sonra bu kez Balkanlar içerisinde yaşanır ve Gagauzlar Tuna'yı aşırıp bugün yoğun olarak yaşadıkları Besarabya bölgesine doğru göç etmeye başlarlar. Bu yeni göç macerasında tıpkı diğer bölümlerde olduğu gibi Akılbaş isimli bir ihtiyar bilgenin önderliği ve teklifi ile Gagauzlar, Todur'u çete reisi olarak seçerler. Todur'un yakın dostu Arif de yardımcısı olur. Moşiacılar, Pomeşçikler ve Boyarlar bu yeni bölgelerde yeni düşmanlar olarak Gagauzların karşısına çıkar. Akılbaş ve Todur'un çetesinin yeni yer arayışı devam ederken okur kendini yine bir kervan eşliğinde yurt arayışı olan ana roman izleğinin içinde bulur. Bu süreçte Zana'ya gönül veren Todur'un, aynı kızı seven Katranbay ile giriştiği mücadele bu kısımlarda hikâyeyi zenginleştirir. Gagauzların Roman ve Moldovan boyarlardan aldıkları darbeler ile yeni yurt arayışları devam eder.

"Neçin Bizi Buraya Getirdiler" adlı bölümde Ruslar tarafından bugünkü topraklarına yerleştirilen Gagauzların, Rusları sorgulamaya başladıklarını görürüz. Bir önceki bölümde ailesinin bir kısmı göç etmeyerek Kavarna'da kalan Tikençi Vanu ve karısı Sultana, göçle geldikleri bu yeni yerlerdeki verimli toprağı işlemek isterler. Çar I. Aleksandır, I. Nikolay, II. Aleksandır dönemlerine şahitlik eden Tikençi Vanu ve aile fertleri Gagauzların Besarabya'da yerleşik hayata geçtikleri ve kök saldıkları dönemi temsil eder. Vanu ve Sultana'dan geriye kalan oğulları Tana'dır. Tana'nın oğlu Yuvan (Tanasoğlu) diye anılan kişinin ise yazar Dionis Tanasoğlu'nun dedesi olduğu anlaşılır. Bu ailenin fertleri ve yaşadıkları romanın son bölümünde uzun uzadıya anlatılır. Bu yıllarda Gagauz Türklerinin millî kahramanı olan Papaz Mihail Çakır başta olmak üzere Gagauz kültür tarihinde önemli yeri olan kimselerin ve faaliyetlerinin verildiği kısımlar oldukça bilgilendiricidir.

20. yüzyılda Gagauzların sosyal yaşamına Rus-Japon Savaşı ve Sosyalist Devrim önemli etki eder. Atmaca Andrey'in etrafında anlatılan Komrat Ayaklanması Gagauzların yakın tarihte verdikleri varlık savaşlarını yansıtan bir örnektir. Dionis Tanasoğlu'nun babası olan Görgi'nin bu gelişmeler karşısında yaşadıkları Gagauz Türklerinin söz konusu sosyal hadiseler karşısındaki tutumunu yansıtır. Gagauzların 1906'da elde ettikleri otonomi ve 1928'de Romanya'ya bağlanmaları bilgisi verilerek romandaki tarih anlatısı nihayete erdirilir. Yazar okurla vedalaşmadan önce son olarak yakın dönemde yetişen Gagauz aydınlarının isimlerini zikrederek tarihe not düşer. Romanın ilk kısımlarında yoğun olarak varlığını hissettiğimiz İhtiyar Kemanacı/yazar anlatıcı romanın sonunda tekrar ortaya çıkarak eserin yazılış gayesini de yansıtan bir tavsiye ile romanı tamamlar:

"Gagouzlar, kendinizä geliniz! Kaybelmeyiniz!"

Çok zengin bir epizodik yapıya sahip olan romandaki alt bölümler; bu bölümlerdeki sürekli değişen olay örgüsü ve şahıs kadrosu, romanın akıcılığını olumsuz yönde etkiler. Yukarıda özetlenmeye çalışılan romanın her bir alt bölümünde kahramanlar arasında gelişen olay örgüsü özete dâhil edilemeyecek nitelikte zengindir. Romanın alt bölümlerinden birçoğu kendi içinde bağımsız bir hikâye bütünlüğü taşır. Sadece bir fikir vermesi bakımından bu alt hikâyelerden bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

İlk kitapta da "Bağdat'tan Yolcular" alt başlığı ile yer alan bölümde, Etrek ve İnal Yabgu döneminde Oğuz yurduna gelen ve buradan Bulgar Han'ına gidecek olan İslam davetçilerinin yolculukları sırasında yaşadıkları, Ahmet İbn Fadlan'ın da merkezde olduğu bir hikâye ile anlatılır. Ve bu hikâyenin sonunda Arap kervanı Oğuzlardan istediği ilgiyi göremez. Aynı şekilde ikinci kitabın Aynä Hatun ve Keykavus merkezinde gelişen kısımları adeta Keykavus'un Aynä Hatuna karşı beslediği karşılıksız sevginin işlendiği bir aşk hikâyesine döner. Kendi içinde kısmen sürükleyici olarak nitelendirilebilecek hikâyeler içeren alt bölümler arasında Osmanlı Devleti'ndeki düzensizliklere isyan eden üç Balkanlı gencin sonunda padişaha ulaşamayıp direnişlerinden vazgeçtikleri mücadele hikâyesinin anlatıldığı "Üç Balkanlı" bölümü; karşılıksız aşk hikâyeleri ile gelişen "Kirezi Anastas" ve "Sevda

Eceli" bölümleri bu türden anlatı parçalarıdır. Sadece bu hikâyelerde değil diğer birçok alt hikâyede de 'aşk' izleği sıklıkla kullanılmıştır. Her alt bölümde mutlak surette yer verilen bu aşklar çoğu zaman kavuşma ile sona erdirilir. Romanda akıcılığın sağlandığı ve okurda en fazla merak uyandıran kısımlar da alt hikâyelerde yer verilen söz konusu aşklardır. Bu aşkları kronolojik olarak sıraladığımızda karşımıza bir hayli kabarık âşıklar listesi çıkmaktadır:

Kuruoğ ve Külen, Ülmez ve Çiçek, Altay ve Menevşe, Oldan Batır ve Gülyari, Naali ve Sumbat, Aynä ve Midor, Keykavus ve Aynä , Ali ve Uzena, Sandi ve Ani, Kirezi Anastas ve Güllü, Oğlan ve Lanka, üç Balkanlı genç Dilber, Drayço ve Mehmet'in sevgilileri ile Todur ve Zana'nın aşkları.

Romanda yukarıda sözünü ettiğimiz müstakil anlatı parçalarının olay örgüsünün takibini zorlaştırdığını ve eserin akıcılığını önemli oranda sekteye uğrattığını görürüz. Yazarın bu hikâyeleri ana kurguya bağlamak isteyen zorlama müdahaleleri, konunun sık sık dışına çıkılması sonucunu doğurmaktadır. Türk Edebiyatı'nda Ahmet Mithat Efendi gibi temsilcilerde belirgin bir şekilde görülen bu tarz müdahaleler, esasen geleneksel anlatı tesirinde yazılmış roman ve hikâyelerde yaygın bir özelliktir. Anlatıcı olmaktan yazar olmaya geçişle ilgili sürecin bir sonucu olan bu hususta, destan tesiri de düşünülebilir. *Uzun Kervan*'ın ilk iki bölümünde daha yoğun bir şekilde gördüğümüz söz konusu yazar ifadelerinden bazıları şöyledir:

"He dostlarım, tã buradan gider bizim doorudan dedelerimizin, oğuzların istoriası, ani bizi dã, gagoğuzları, dünyaya çıkardı..."(Tanasoğlu 2009: 65)

"Geçirdi XVIII. asır, saburlu dostlarım, vakıtlar ama diyışildi. O raat hem bereketli, varlıklı da yaşamak geçmiş vakıtlara kalarđı, ani yetiştirilmişti XVII. asırlarda. XVII. asırda yavaş yavaş devlet durumu yufkalandı. *"(Tanasoğlu 2009: 279)

Eser, anlatım üslubu ile Ahmet Mithat Efendi'nin romanları ile benzerirken olay örgüsü ve muhteva bakımından okuyucuyu Türk Edebiyatı'nın bir diğer önemli ismi H. Nihal Atsız'ın *Bozkurtlar* romanına götürür. İhtiyar Kemancı'ya benzer şekilde 'Tonyukuk' lakaplı bir tarih öğrencisinin dinleyicisi olan arkadaş çevresine eseri hakkında konuşması ile başlayan metin, *Uzun Kervan*'da olduğu gibi okuru Türk tarihinde kronolojik bir yolculuğa çıkarır. Atsız'ın romanı da esasen millî kimlik inşası amacı taşıması yönüyle *Uzun Kervan* ile ortaklık arz eder, ancak Atsız'ın romanında yapı daha sağlam ve olaylar akıcıdır.

Romanda El-Mesudi, Ahmet İbn Fadlan ve Susan Ar Rossi gibi seyyah ve tarihçilerin anlatımlarına yer verilmesi; kahraman Midor'un şahsında mankurt tipinin yaratılması, Oğlan ve Lanka gibi roman kahramanlarının şahsında meşhur *Oğlan* türküsünün oluşumuna yapılan göndermeler, 'metinlerarasılık'tan istifade edildiğini gösteren hususlardır. *Uzun Kervan* romanı üzerindeki tahlil denememize romanın temel unsurlarından olan şahıs,

* Zayıflamıştı.

mekân ve zamanı, edebî ölçüler dâhilinde değerlendiren alt başlıklarda devam edeceğiz.

2. Şahıs Kadrosu

Uzun Kervan'ın şahıs kadrosu öncelikle tarihî şahsiyetlerden oluşur. Yoğun tarih anlatısı içerisinde tarihî kişiliklerin yanında daha ziyade Gagauz toplumunu yansıtmaya ve göç macerasına odaklanılması gibi işlevlerle yaratılan kurgusal kişilikler ise romanın şahıs dünyasında ikinci grubu teşkil eder. Bu bakımdan *Uzun Kervan* romanının şahıs kadrosunu en genel manada ikili bir tasnif ile tarihî ve kültürel kişilikler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Klasik tarihî roman geleneğinde romancının kurguda önemli görev yüklediği kişiler kurmaca kişiler iken tarihî kişiler genellikle yan kişi olarak yer alır (Göğebakan 2004: 40-41). Tarihî şahsiyetleri romanda başkışı olarak kurguya dâhil etme tercihi ile başkışilerini doğrudan kurmaca birer kahraman olarak var etme arasında kalan tarihî roman yazarlarından farklı olarak Tanasoğlu, *Uzun Kervan*'da böyle bir ayrıma gitmeksizin, tarihî ve kurmaca kişilikleri birer roman kahramanı olarak kullanmıştır.

Romanda, tarihî şahsiyetler kendi gerçekliklerinden hareketle ancak kimi zaman yazarın hayal gücüyle beslenerek var edilmişlerdir. Bununla birlikte sıradan roman kişileri ile dekoratif şahısların ise tamamen kurgusal oldukları görülür. Kendi içinde bir bütün oluşturan üç ayrı bölüm ve bunların altındaki alt başlıklarda var edilen şahıslar arasında merkezi kişilik olarak öne çıkan belli şahıs/ lar'dan söz etmek de mümkün değildir. Biz de romanın bu hususiyeti doğrultusunda roman kişilerini iki ana grupta ("Tarihî Kişilikler" ve "Kültürel Unsurlarıyla Gagauz Türkleri") incelemeyi uygun buluyoruz. Alt başlıklara geçmeden önce roman şahıslarını eserde yer alma sıklıklarına göre "ana ve yardımcı kişiler" olarak bir bütün hâlinde aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Bölüm Adı	Ana kişiler	Yardımcı Kişiler
I. Uzak Dedeler		
Büyük Kır, Oğuzun Evlenmesi, Oğuz Han Olacak, Oğuz Han Dünyayı Kurtaracak, Aşına Beyin Türükleri, Selenga Legendası.	Oğ Oğuz, Oğ Oğul, Oğuz, Aşına Bey.	Karahan, Kürhan, Kuzhan, Kara Sülük, Yüşi Hoca, Künhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Tağhan, Tnegizhan, Balamir, Uldız, Atilla Han, Selen, Tobu Mugan Han, Aykız, Selenga.
Kağanlık, Kuruoğlar, İstemi-Kağan, Kağan Avlanması, İstemi Kağanın Düyüşleri,	Bumin Kağan, İstemi Kağan, Baba Ok, Kuru Ok, Külen, Basar.	Anahuan, Çaile, Mugan, Ülmez, Dursun, Barlı, Nazlı, Gatifar Han, Kara Çuri, Turksanf, Turan Bek, Burişad, Teniz, Hosroy Anuşirvan Şah, Maniah, Bazileus 2. Justin, Teodora, Zemarh, Tamga Tarhan, Çiçek, Kara-usık-Han, Mukan-Kağan, Şetu, Buri, Amrak, Tegin-Şad, Tobo-

		Kağan, Gogondan, Remezov, Yadrıntev, Wilhem Tomsen, İlateriş, Tonyukuk, Kapgan Kağan, Bilge Kağan, İnal Bögü, Elbilgi Hatun, Kültegin.
Oğuzistan, Ama Peçenekler, Yabgu İnal Küçüyü Hem Etrek.	Oğuzhan, Uglan (Kuru Ok'un soyundan gelen), Etrek.	Karahan, Kayı Han, Uğata, Gaşlı, Kilbaş, Aşnasoltan, Gülkız, Altıncık, İbrayim-şah, Kün Bey, Haşim İbnHakim, Savast Ozan, Trina, Çiçek, Gaşlı, Aşnacemile, Aykız, Demir Bey, Katağan, Şilka, Yinal Yabgu Han. Yarun beka, Torgay Beka, Külbars Han, Demirok Bey, Dastanı Ozan, İnal Yabgu, İgor, Akılbaş Ozan, Tarhan Baymirza.
Bağdat'tan Yolcular	Etrek, Uzun Boy.	Almus, Susan Ar Rossi, Abdullah, Ahmet İbn Fadlan, Tarhan Baymirza, Baltız.
Bozuşmak	Etrek, Selçuk Bey, Uzordaş.	Mahmud Gaznevi, Ali Tegin Şah, Beklerbeki Aznakay, Rus Kınazı Sveatoslav İgorev, Hazar Kağan, Aristotel, Abu Nasr Muhammed, Biruni, Abu Reyhan Muhammed Harezmi, İbni Sina, Bilikdez Aga, Akılbaş, Dede Korkut.
Gökün Katları, Neden Ayın Üzünde Leke Varmış?, Neçin Gün Kavuşarken Kızarmış? Neçin Garga Çok Yaşarmış? Taşlar Nenden?	Bilikdez	Avşar Han, Ertuğrul Bey, Osman Bey, Kaşgarlı Mahmud, Balasagunlu Yusuf.
Hakoğuzlar	Uzordaş, Oldan Batır, Gülyari, Saltuk Ağa.	Massudi, Kınaz Vladimir, Sumbat, Bacay, Karaca, Bene Hatun, Altay, Naali, Menevşe, Titsi Göz, Çagay Han, Yassıbaş, Zülferi, Yarıslav Mudri, Oktay, Urtay, Komnin Alexios ve Cadılar.
II. Balkanlarda Yurtluk		
Sundubaylar, Aynä Bey Hanum, Mihail Paleolog, Hatalı Gece, Uzena'nın Düünü, Bulgar Boyarları, Erkek Dayanmazlığı, Biraz Korku.	Araslan Bey, Aynä, Midor, Vasil, İzzeddin Keykavus.	Sundubay, Aşış Çiçek, Gülen Tokuzoğ Bey, Eymur, Bahar Hatun, Kommenos Teodoros, Kiril ve Metodi, İhtiyar Bekdez, Ünez, Demir, Sabıy, Koltun Bey, General Tatros, Urgan Bey, Metropolit Ayazos, Alaeddin Keykubat, Hırcınlar, Gıyaseddin Key-

Modern Gagauz Edebiyatı'nda İlk Roman: "Uzun Kervan"

		husrev, Kara-Arap, Paleolog, Muineddin Pervane, Asparuh Han, Nikola, Tanas, Radi, Uzena, Zinçi, Dona, Ertuğrul Bey, Kostadin Hasan, Narsiya, Berke Han.
Zıhır Tatlısı, Uludaa, Dannar Üülenden Ağrırdı, Alabaşlar, Cana.	Sandi, Uzena, Alabaş Anton, Cana.	Ani, Tudora, Mirçu, Dobdudiz, İonnes, Donskoy Dimitri, Mihail Eminesku, Timurtaş Paşa, Safti, Fresi, Mani, Tudora, Fidos, Görgi, Zani, Drakul (Şeytan), Kaygısız Abdal, Zani-zade, İzmet Aga, Fikret, Asya, Güllü.
Krezi Anastas, Sevda Eceli, Üç Balkanlı, Ana Toprağında Kalanlar.		Kirezi Anastas, Hacı Molla, Kalafat Mehmet Paşa, Suiçmez Ali Efendi, Varnalı Sava, Köprülü Mehmet Paşa, Evliya Çelebi, Cenabi Paşa, Celal-zade, Şemsi, Ali Reis, Baki, Fuzuli, Benli Hasan, Dilsiz Danışman, Mercimek Ahmed, Oruç, Arif Ali.
Sevda Eceli, Üç Balkanlı, Ana Toprağında Kalanlar.		Hobur Bey, Kati, Fedi, Todıcik, Lanka, Gorgas Efendi, Oğlan (yalabık çoban), Yordana, Dilber Lambu Fazlı, Sofi, Drayço, Mehmet, Atdın Gök, Koca Ragıp Paşa, Pazvantoğlu Paşa, Tanas, Angil, Sarıbaş Nikola, Todur, Dona Babu, Katran Bay, Zana, Meşe Petri, Çar I. Nikola.
III. Besarabyalı Gagauzlar		
Gagauzlar Bucak Kırklarında, Neçin Bizi Buraya Getirdiler?		Todur, Arif, Akılbaş, Zana, İvanka, Meşe Petri, Negru, Radu, Katranbay, Eteksiz Vani, Angil, Tikenci Vanu, Sultana, Fedos, Lançu, Gençü, Ristu, Kristina, Tanas, İvan Mikitiç, Mitaş Kalbarov, Sofia Aleksandrova, Vasil Arnaut, Dati Kutarov, Çar I. Aleksandr Pavloviç, I. Nikola, Puşkin, Kristina, Todi, Panti, Oli, Nikola Horozov, Yuvan (KaraYuvan), Görgi, Duni, Kalina, Mihail Çakır, Adolf Hiltler, Dionis Tanasoğlu.

2.1. Tarihi Şahsiyetler

Tarihî romanların genel karakteristiğini yansıtır nitelikte *Uzun Kervan*'da yaratılan tarihî kişilikler kurgu dâhilinde başarıyla kullanılır. Tarihteki gerçek statüsüne uygun olarak yaratılan tarihî şahsiyetlerin, gerek diyaloglarında gerekse tasvirlerinde, kurmacaya bağlı olarak çeşitli zenginleştirmeler görülür. Keykavus ve Aynâ Hatun münasebetlerinin anlatıldığı bölümlerdebu konuya örnek teşkil edecek durum oldukça fazladır. Özellikle ikinci bölümde uzunca yer verilen Keykavus, çapkın bir hükümdar olarak ruhsal betimlemelere varıncaya kadar bir roman kişisi olarak tasarlanır. Gagauzların hanım beyi ile Keykavus arasında yaşanan tek taraflı aşk, çeşitli diyaloglarla sürdürülür. Yazar-anlatıcı, Keykavus ile birlikte diğer Gagauz devlet yöneticilerinin iç monologlarına da yer verir:

"Allah Allah ben ne yaptım? Deli! Ne yaptım? Bir gün geçti onsuz. O aman aman öldürttüm. Onu öldürmüşüm, kiminnen günnerim bu seray içinde, dışında da geçirdiler? Şimdi o boş, bir kör mezar gibi oldu. Aynâ yok, o yok, girgin fodul güzel arif. Nandaysın sultan-hanumum benim (...)"(Tanasoğlu 2009: 215)

Yazar romanın tarihî gerçeklik zemini noktasında yararlandığı referanslarından bazılarını da yine romanın şahıs kadrosunda görevlendirir. Söz gelimi Ahmet İbn Fadlan Oğuzların İslam'ı kabul sürecinde çadır ziyaretinde bulunan kafilenin içindedir.

"Yolda Ahmed Fadlan uzun düşünürdü oğuzlara, aklısında geçirirdi, hepisini, nelâr görmüştü, işitmişti, ürenmişti onnar için. O pek beendiği Etrek'i. – Bu halizinâ kâmil bir devlet adamıdır- dediği o Susan'a (Rossi). Hem ne büyük hem kavidir bu halk oğuzlar! Çalışkan hem uslu... ne kâmil adetler...musafircilik..."(Tanasoğlu 2009: 93)

Evliya Çelebi ve Şeyh Galip gibi Osmanlı döneminden bazı isimler de yine Gagauz roman kahramanlarının irtibat kurdukları kişiler arasındadır. Yazar ilgili bölümün aslı kişilerinden olan kahramanları söz konusu tarihsel kişilikler ile temas ettirir:

"Onnar Hacı Ağa'nın bir dostuna Türk poetine Şeyh Galib'e geldiler. Hacı Ağa'dan bir kiatçık verdiler. Poet Orman saygılıktan kabletti, sevindi, ani dostunun saalığı için işitti. Kiyatçığı içyankı cebine koyup başını salladı: Sizi sultana geçirdeyim, kolay olmayacak ama deneyecem." (Tanasoğlu 2009: 277)

"-Oğuz Türkleriyiz hepimiz, kardeş Çelebi,- dalgalı dedi Anastas.

-Çok hoşuma geliyorsunuz. Siz hakına Türksünüz. Oğuz Türklerisiniz. Bu haberi üksek padişahımıza annadırım..."

Üšek musafir çok meraklandı. Gagouzlar onun esabına geldiler. Kıymetli sensele üzerine. Gagouzlar da çok sevindiler ani böyle paalı adamnan buluşup tanıştılar, faydalı konuştular." (Tanasoğlu 2009: 239)

Romanda gerilim unsurunu tesis eden yaygın öğeler hemen her bölümde okur karşısına çıkan düşman-saldırgan topluluklardır. Bunlar çoğu zaman birer topluluk olduğu gibi bazen o topluluğu temsil eden bir şahıs olarak da karşımıza çıkar.

Kervan sakinleri için Orta Asya'da ilk tehlike Juan Juanlar'dır. Göç hâlindeki kervana ilk saldırıları düzenleyen Juan Juanlar, Oğuzlar arasındaki birliği pekiştirir, Oğuzların devlet kurmalarını hızlandırır. Oğuzlar Orta Asya'da devlet olduklarında Çin ve İran düşman devletler olarak karşılırlarına çıkar. Hazarlar ve Bulgarlar gibi boylar kendileriyle soy yakınlığı da olduğu için düşman olarak görülmez ve çoğu zaman bu boylarla işbirliği yapılır. Bizans Devleti bu dönemde ilk olarak dost ve müttefik bir ülke olarak ortaya çıkar ancak Gagauzlar Balkanlara geldiklerinde Bizans ile hukukları bozulacak ve çatışma içine gireceklerdir.

Orta Asya'da Juan Juanlar, Kıpçaklar, Avarlar; Balkanlar'da Bizans Kruçalları, Peçenekler; Besarabya'da, Boyarlar, Pomeşçikler, Banditler/Bandalar gibi düşman figürlerini kendi şahsında temsil eden roman kişileri olarak Juan Juan hanı Anahuan, Kıpçak Hanı Çağay Han, Bizansın askerbaşı Midor, Besarabya Boyarları Negru ve Radi öne çıkarılan olumsuz kişiliklerdir. Bu şahsiyetler ile Gagauzların yönetimi elinde bulunduran kişileri genellikle mücadele hâlinde olmuşlardır.

Oldukça zengin bir Osmanlı tarihi okumasını ihtiva eden eserde ismen zikredilen ve kısmen de faaliyetlerine değinilen Osmanlı Devlet adamları şunlardır: Osman Bey, Orhan Bey, I. Murat, Yıldırım Bayezıt, Kanuni Sultan Süleyman, IV. Mehmet, II. Bayezıt, Yavuz Sultan Selim, II. Selim. III. Mehmet, III. Mustafa, III. Ahmet, III. Murat, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve Abdülaziz. Osmanlı devlet adamlarına nazaran romanda kahraman olarak yer alan diğer milletlerden önemli devlet adamları arasında İran Şahı Anuşirvan Hosroy, Bizans Hükümdarları Justin ve Mihail Paleolog öne çıkar. Romanda Oğuzhan, İstemi ve Bumin Kağanlar, Etrek, İnal Yabgu gibi tarihî kişilikler de birer kahraman olarak var edilmişlerdir. Bu kişiler aynı zamanda kervan mensuplarının ataları kabul edilir.

Uzun Kervan'ın şahıs kadrosunda özgün karakterlerden ziyade tipler üretilmiştir. Her bir alt hikâyede birbirinin izdüşümü olan kahramanlar belli tipleri işaret eder. Tarih aktarımını önceleyen ve kişilerini amaç doğrultusunda var eden Tanasoğlu'nun böylesine bir tercihe yönelmesi özellikle tarihî roman mantığı içerisinde anlamlıdır. Romanda tipler, "...benzerlerinin temsilciliğini yapabilmek için genel niteliklerle donatılmış, öncelikle toplumsal gerçekliğin bir kesitini yansıtan ve bu arada kendi hayatını yaşamaya pek fırsat bulamayan ..." (Belge 2016: 23) kişiler olarak yaratılır. *Uzun Kervan*'da Aşına Türküt'ten Atmaca Adrey'e uzanan tarihsel süreçte ortaya çıkan devlet yöneticileri ya da liderler, zor zamanlarda Gagauzları derleyip toplayan, düşman unsurlarla canı pahasına mücadele eden vatansever idareci tipi olarak yansıtılır. İstemi Kağan'dan Oğuzhan'a, Etrek'ten Uzordaş'a, Oldan Batır'dan Araslan Bey'e, Vasil'den İoankas'a söz konusu devlet adamları romandaki ortak hususiyetlere sahip bir tipi işaret etmektedir. Devlet adamlarının yanında yer alarak bilgeliği, devlet geleneğini, Gagauzların kamu vicdanını temsil eden bir diğer tip ise romanda Aksakal, Akılbaş, Fikirci gibi isimlerle anılan tiptir. İlk olarak Oğuz Han'ın yanındaki Akılbaş Ozan ile görülen bu tip daha sonra, Bilikdez Aga, Akılbaş,

Saltuk Ata, İhtiyar Bekdez gibi aynı misyonu üstlenen kişilerle kendisini gerçekleştirir. Tanasoğlu'nun öne çıkarmaya çalıştığı bir diğer tip, millet ve vatan sevgisi uğruna kendi varlığından geçebilen Gagauz kadınlarıdır. Bu noktada Bene Hatun, Gülyari ve Aynâ Hatun kendi hikâyeleriyle aynı tipi karşılayan kimseler olarak eserde var edilmişlerdir.

2.2. Kültürel Kimlikleriyle Gagauz Türkleri

Uzun Kervan romanının merkezinde göç eden bir insan topluluğu olarak 'uzun kervan' yolcuları yer alır. Romanın merkezi kişisi değil kişileri vardır ve esasen bu şahıs kadrosu da *Uzun Kervan*'ın mensupları olan Oğuzlardır. *Uzun Kervan*'da odak kişiler bölümlere göre değişir ancak bazı bölümlerde kimi roman kişileri üzerinde daha ayrıntılı durulmaktadır. Oldukça zengin bir şahıs kadrosuna sahip olan eserde kişiler arası bağlantı önemli ölçüde kopuktur. Kimi yerde yazarın bu bağlantıyı farklı bölümlerdeki kişiler arasında soy birliği kurarak gidermek istediği görülür:

"Dedesini, Kısıg-Dedeyi ani Arif-oğun ooluydu da çekilârdi taa Kuruoğun senselesindän(...)" (Tanasoğlu 2009: 69)

"Burada Sundubay senseleleri dâ: ilk sundubayın oolunun oolu şindi Nikola hem bunun iki delikannı çocukları Tanas hem Radi (...)" (Tanasoğlu 2009: 175)

Uzun Kervan'da roman kişilerini tarihî ve kurgusal kişilikler olarak ayıran ikili yapının bir benzeri, roman kişilerinin Gagauzlar ve diğerleri şeklinde de ayrılması ile de düşünülebilir. Bu tür bir kategorizasyon da *Uzun Kervan*'ın şahıs dünyasını bütüncül bir yaklaşımla özetleyen bir tespittir. Tarihî ve kurgusal olarak var edilen bütün kahramanlar temelde Oğuz soylu olanlar ve diğerleri şeklinde ayrılır. İlk bölümde Oğuzlar olarak okur karşısına çıkan ana unsur, daha sonra Hak-oğuzlar (s.106) ve en son Gagoğuzlar adını alır. (s.173)

Romanın şahıs kadrosunda asli unsur olan Gagauz Türkleri, okurla buluşturulurken özellikle âdetleriyle birlikte sergilenmeye özen gösterilir. Bu âdetler en eski Oğuz geleneklerinden, günümüzde Besarabya Gagauzları arasında tatbik edilen geleneklere ve âdetlere kadar uzanan oldukça geniş bir zaman diliminde kendisini gösterir. Gerek çalışmanın hacmi gerekse bir başka çalışmanın konusu olduğu için *Uzun Kervan*'a akseden Gagauz âdet ve geleneklerinin hepsini vermek mümkün değildir. Romanda geçen Gagauz âdetleri arasında şunların sıklıkla yer aldığını söylemek mümkündür:

Gül yetiştirme (s.26,113, 118), evlilik ve çok çocuk doğurma (s.81), çocuksuz ailelerin ayıplanması, ölünün değerli eşyalarıyla gömülmesi, sakalın cımbızla yolunarak sadece çenede bırakılması (s.26), kadının sosyal hayatta ve devlet yönetiminde etkin konumu (s.87), devlet başının devleti için evladını feda etmesi (s.149), kötü ruhlardan korunma için adak adama, evlilik dışı ilişkiye giren kızın o kişiyle evlendirilmesi, aynı mahalleden bir kıza diğer mahallelerden erkeklerin bakamaması (s.303), kız çocuğun evliliğinde babanın mutlak söz sahibi olması, toplumda aksakal-akılbaş gibi bilge figürlerin değer görmesi, gelin alırken çeyiz verme, 15-16 yaşlarında erkek ço-

cuğun "oolluk" âdeti ile bir Gagauz aileye yerleşmesi ve onların yanında sahiplik öğrenmesi (s.323), en küçük evladın ana-babaya bakmak zorunda olması ve malın o çocuğa kalması (s.321), ateş üzerinden atlama (s.309), fena ruhlardan korunmak için mavi boncuk bağlama (s. 159), zengin kızı fakir oğlana vermeme (s.239), beygirlerini satmak yerine bağışlama(s.305).

Uzun Kervan'da anlatılan oldukça zengin Gagauz folklor ürünleri, âdetleri, gelenek ve görenekleri en temelde üç grupta toplanır. Bunlardan ilki eski Oğuzlarda görülüp bugün terk edilmiş olan bir kısım âdettir. İkinci olarak yakın dönemde sergilenen (Balkanlardaki dönemde) âdetleri görürüz. Bir diğer grup ise eski Oğuzlardan bugüne varlığını devam ettiren âdetlerdir. Bu âdetler arasında "gül yetiştirme" âdeti oldukça baskın bir şekilde eserde yer alır. "Gül yetiştirme" âdeti ilk olarak İstemi ve Bumin Kağanlar devrinde odaklanılan Kuruoklar ailesinde evin kadını Külen ile görülür:

" (...)Külen pek sevirdi gül çiçeği büyütmeğe, Oğuz Türklerinde eski adet, gençlik adeti. Kırmızı güller için o bilirdi eski bir lejenda da, büyük anasından işitmişti onu küçükken, Orhun boylarında; her bir genç kız büyödürmüş başçeciğinde ürek güllerini da sonra verirmiş onnarı sevdiği çocuğu-güvesine kismetli hem iyilikli yaşamak için, insanı da sevmek için bütün yaşamada gül büyöderek...(...)"(Tanasoğlu 2009: 26)

Roman boyunca birçok aşkta (Altay ve Menevşe, Oldan Batır ve Gülyari vb.) yinelenen gül yetiştirme âdetine olan bağlılığın derecesi, Besarabyalı Gagauzlar arasındaki âşıklar olan Todur ve Zana'nın bu âdeti gerçekleştiremedikleri için birleşememelerine kadar varır. Hatta bu noktada Todur'un bu âdeti sorgulaması da dikkat çekicidir.(s. 308)

Uzun Kervan'ın şahıs dünyasında kültürel unsurlarıyla Gagauz Türklerini temsil eden ve bu değerlerin koruyucusu durumunda olan kişiler, genellikle yöneticinin yanında bulunan ve yeri geldiğinde hem halkı hem de yöneticiyi yönlendirebilen akılbaşılar/aksakallardır. Genellikle hakanın yanında bulunan bu kişiler arasında ilk güçlü şahsiyet Kayı Han'ın dönemindeki bilge adam Savast Ozan'dır. Ozan, aynı zamanda askerin başarılarını öven şiirler söyler ve saz çalar. Bu şiirler montaj tekniğiyle romana eklenen ilk şiir metinleridir. Kayı Han'dan sonra başa geçen Yabgu'nun yanında fikircisi olarak bu kez Dastan Ozan bulunur ve devlet işlerinde hükümdara yardım eder. İnal Yabgu'nun fikircisi de Akılcaç Ozan olarak okuyucu karşısına çıkar. "Bozuşmak" adlı kısımda Orta Asya'da bir yol ayrımı yaşayan Oğuzların İslam'ı kabul eden beyi Selçuk Bey, yanı başındaki Bilikdez ile sürekli iletişim hâlinindedir. Özellikle bu bölümden sonra gerçekleşen "Gökün Katları", "Neden Ayın Üzünde Leke Varmış?", "Neçin Gün Kavuşarken Kızarmış?", "Neçin Garga Çok Yaşarmış?", "Taşlar Nenden?" başlıklı kısımlar esasen akıl hocası Bilikdez'in, hanı Selçuk Bey'e yönelik anlatıdır. Soyunun tarihini anlatmasını isteyen Selçuk Bey'e, Bilikdez'in verdiği cevap şöyledir:

"Annadacam üüsek Beyim. Hem diyil sade istoriyayı ama bizim kâmil destannarımızı da, mitolojimizi dâ, zerä senin gibi şanlı bey Oğuzlara baş olur olasin, çok işlär bilsin lâzım." (Tanasoğlu 2009: 100)

Birleştirici ve eğitici vasıflarıyla 'âkil adamlar' romanının tamamında görülür. Bu kişilerin anlatıdaki misyonu çoğu zaman yazar anlatıcı olan İhtiyar Kemancı'nın eserdeki misyonu ile örtüşür. Orta Asya'daki yurtlarından ayrılan Hakoğuzlar Karadeniz'de Ruslarla komşuluk yapmaya ve Kıpçaklarla mücadeleye başladıklarında Hakoğuz toplumunun bilirkişisi olarak bu kez Saltuk Ata belirir. Saltuk Ata'nın bir gün Kıpçaklar tarafından öldürülmesi Hakoğuzları derinden etkiler. Balkanları yurt edinmeye başladıklarında ise Araslan Bey'in ve çocuklarının yanında uzun süre fikirci olacak kişi ise İhtiyar Bekdez'dir. Bekdez, Araslan Bey'in danışmanı olduğu gibi kızı Aynâ Hatun ve torun Vasil dönemlerinde de devlet yöneticileri ve halk üzerinde etki gücü olan bir aksakaldır.

Çoğu zaman müşahhas olarak yaratılmayarak aksakal, ihtiyar, akılbaş vb. sıfatlarla anılan bu kişiler özellikle göç zamanlarında göçe karar verilmesinde, yeni yerleşilecek yurtların ve devletin başına geçecek kimselerin tespitinde rol almışlardır. *Uzun Kervan*'ın şahıs kadrosunda önemli yer tutan lider figürlerin seçimi, akılbaşların yönlendirmesi ile ve her defasında kervan ahalisinin çoğunluğunun onayı ile yapılmıştır.

3. Zamana Dâir Unsurlar

Uzun Kervan romanında iki tür zamandan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki eserde anlatıcı olan roman kişisi İhtiyar Kemancı'nın anlatıyı gerçekleştirdiği zamandır. Söz konusu anlatının, başlama ve sona erme zamanına dair herhangi bir veri mevcut değildir. Ancak anlatma zamanı olarak niteleyebileceğimiz bu zamanın çok sayıda fasıla verilerek gerçekleştiği ve anlatıcı/İhtiyar Kemancı tarafından çoğu zaman anlatıma ara verildiği görülmektedir. Özellikle üç kitap/bölüm halinde tertiplenen eserin kitap aralarında belli bir duraklama olduğu açıktır. Bu hususu yazar bir kitabın sonu ve takip eden kitabın başında anlatıma müdahale ederek belirtir. "Balkanlarda Yurtluk" adını taşıyan ikinci bölümde Gagauzların Balkanlarda yurt edinme maceralarını uzun uzadıya anlatan İhtiyar Kemancı söz konusu bölümden sonra da Gagauzların bugünkü yurtları olan Besarabya'ya göçlerini ve orada tutunmalarını anlatacaktır. Bu iki anlatının zamansal olarak da birbirinden ayrıldığını yazar şu sözleriyle ifade eder:

"Gagouz halkının da izleri heptenine kaybelmediydiler. Onnarın Uziyaleti, düzgün kasabalarinnan, Varna, Kavarna, Balçık vb. şindi de Bulgaria'da bulunarlar, küyleri de, insannarı da... O halkın bir kısmı da Basarabia'da, Moldova'da bulunar. Onnarın da eceli nice örümüş, paalı evlatlarım, eski kauşumdan piyetlerim gelen kıyadımızda armadırlar." (Tanasoğlu 2009: 291) Birbirini takip eden bölümler arasında yaptığı bu açıklamalarla anlatıcı da anlatı ile vaka zamanını birbirinden ayırmaktadır.

Bir romana edebî değer katan unsurlardan biri de gerçek zamanın yazarın muhayyilesinde tasarladığı itibarî zamana dönüşürken, eserde anlatılmak istenenlerin genel karakteristiğini yansıtacak nitelikte kurulmuş olmasıdır (Tekin 2014: 134). Bu bağlamda romanda anlatıcı olan İhtiyar Kemancı'nın kendisine belirlediği anlatı zamanı dışında bir de *Uzun Ker-*

van'ın vak'a zamanı (bir başka ifade ile göç süreci) bulunur. Bu zaman ise bir roman için oldukça uzun bir zaman aralığıdır. Zira *Uzun Kervan*'ın Altay Dağları'nın eteklerinde başlayan göç yolculuğu Besarabya'da kurulan otonom cumhuriyete kadar uzanır. Anlatıcı İhtiyar Kemancı'nın "*masal gibi gelir ama masal değildir*" diyerek başladığı anlatı parçalarında ilk olarak bahsettiği Oğuzların varlığı, iki-üç bin yıldan fazla bir zamana uzanır. Bu bağlamda romanda yaklaşık iki bin yıllık bir zaman diliminden söz etmek mümkündür. Romanda gerçekleşen tarihî hadiselerin belirlediği zamana ek olarak anlatıcı tarafından da zaman belirteçleri sıklıkla okuyucuya sunulur:

"Büyük Göktürk Kağanlığı kuruldu!. -552.ci 'Maymun' yılında. Bumin ilk büyük kağan ayrıldı."(s. 22)

"Gider tã 8.ci asrın sonuna dooru vakıt, büyük kaynaşmaklar olar Batı Kağanlığın erindä kalan senselelerin aralarında (...)"(s. 67)

"X.cu asrın ikinci yarısı gider. Oğuz devleti hep kavileşer hem genişler." (s. 96)

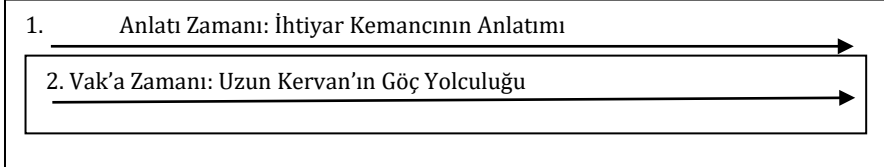
"... onnar hep daha çok akışaerlar, Orta Asiadan doldurup bu meydannarı hem raada bırakmayıp uslu hakoğuzları, haliz 11.ciasrın ortalarında." (s. 123)

"Şindän sonra burada Selçuklu Sultanlığı olacak. Ben de Keykâvus İzedin sultanım. Yıl 1263!"(s. 186)

"Şansora geçärdi 1817.ci yılın yaz ayları. (...)Rus ensediydi de Basarabiayı kapladıydı 1812."(s. 311)

"Da böylä 1991 yıldan, SSSR yıkılınca tuttu. Ayrıldı Moldova Respublikası, Gagauz-Eri, ama hep Rusça, sovietlärcä gagauzların da yaşaması gider..."(s. 342)

Romanda yer alan zaman unsurlarının ilk olarak yüzyıllarla ifade edilen tarihî dönemleri ele aldığı görülür. Bu kısımlar bir romandaki klasik zaman anlayışından ziyade geleneksel anlatı türlerindeki zaman algısına benzer bir nitelik arz eder. Yüzyıllar birbirini takip eder. Eserde göç yolculuğu ilerleyip sona yaklaşıldıkça belirsiz zaman aralıklarından ziyade nokta tarihlerin ifade edilmesi, zaman konusunda genelden özele doğru daralan bir yapı ortaya koyar. Bu kronolojik durum romanın hem İhtiyar Kemancı tarafından gerçekleşen anlatı zamanı hem de tahkiye yapılan vak'a zamanı için geçerli olup; art zamanlı düz bir çizgi hâlinde ilerler:

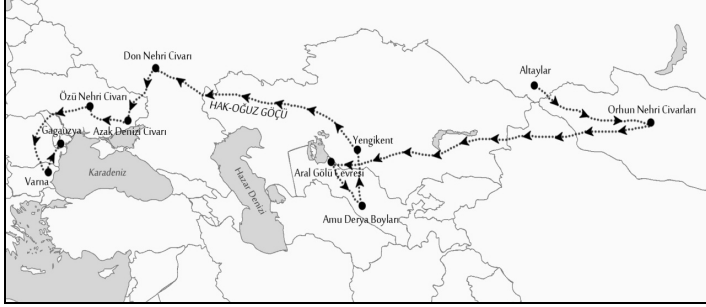

4. *Uzun Kervan*'ın Güzergâhı- Roman Coğrafyası

Tarihî bir göç romanı olan eserde mekân varlığını belirleyen yegâne unsur kervanın göç güzergâhıdır. Klasik romandan farklı olarak eserdeki mekân

varlığı, göçebe toplumun bir gerçekliği olarak genellikle açık alanlarda kendini gösterir.

Oldukça zengin bir mekân varlığına sahip göç güzergâhı romanın coğrafyasına dair fikir edinilmesini sağlar. Eserin üç bölümündeki olay örgülerinden elde edilen veriler neticesinde roman kahramanı Gagauzların göç güzergâhını, takibi kolaylaştırmak ve romanın coğrafyasını yansıtmak açısından aşağıdaki harita üzerinde göstermek mümkündür:

Harita 1:Uzun Kervan'ın Göç Güzergâhı

Romandaki sık yer değişikliklerinin temel nedenleri Gagauzların yaşadığı kuraklık başta olmak üzere doğal afetler, ülkelerinin sınırlarının genişlemesi ve diğer toplulukların saldırıları neticesindeki yeni yurt arayışlarıdır. Temelde bu üç neden roman boyunca Gagauzları sürekli yer değiştirmek zorunda bırakır. Mekân değişikliği/göç kararı istişare ile alınmış; aksakallar toplanarak halkı ikna etmişlerdir.

Uzun Kervan'ın merkezinde yer alan Oğuz toplumu anlatı genelinde belli zaman aralıklarıyla birleşir ve dağılır. Bu durum bir döngü şeklinde süreklilik arz eder. Zayıflamayı dağılma takip eder ve kervanın refahının artmasını takiben siyasi birlik sağlandığında yeniden devlet olunur. *Uzun Kervan*'da konaklanan ya da yurt edinilen yerlerin hepsinde ortak özellikler, Gagauzların sosyal yaşamlarının vazgeçilmezi olan hayvancılık ve sonraları da tarıma elverişli yerler olmalarıdır. Bu bağlamda tipik bir açık mekân olarak 'kır', eserin mekân varlığında kendisini yoğun bir şekilde gösterir. Birinci bölümde Büyük Kır, ikinci bölümde Devlet Kır ve son bölümde Bucak Kır gibi yerler, romanın mekân dünyasındaki kır yaygınlığının bir tezahürü olarak kendisini gösterir.

Romanda mekân/uzam tıpkı eserdeki zaman unsurunda olduğu gibi genelden özele doğru daralarak gelişme gösterir. Önce büyük alanlarda hareket eden Gagauzların, geniş mekân paylaşımları varken sonra Balkanlardaki bölgelerden, daha sonra şehirlerden ve Besarabya'ya gelindiğinde ise artık Gagauz köylerinden söz edilir.

Anlatıcı romanın değişen mekân varlığını eser boyunca çeşitli yer adları belirterek okuyucuyla paylaşır. Bu veriler sadece bilgilendirmeden ibarettir ve mekân tasviri açısından zengin bir hususiyet taşımaz. Eserdeki söz konusu deklâratif söylemi yansıtan ifadelerden bazıları şöyledir:

"Hep Ötüken Hun Devleti'nin de merkezi olduydu."(s.22)"Bu Oğuzlar durgunardılar şansorayaşamağa Aral Denizi'n hem Sarı Darya denizin kıyılarında." (s.46) "Bu devletin merkezi Yeni-kent kasabasıydı." (s.68), "Hakoğuzlarımız tã erleşerlär, Azak hem Dnipro deresinin arasında taa çok ama Dnipro kırlarında," (s.106), "Hakoğuz arabaları geçtilär Bug, sonra da Nistru derelerini da durgunup erleştilär o erlerin üülen düzlük kırlarında çıkıp Tunaya hem Karadenizin o boylarına yakın." (s. 124), "Varna kasabasının yakınında, geniş bir kır dolu insan." (s.131)"Keykâvus beylik merkezini Kavarna kasabasına geçirdi." (s.190),"Bu sevinmelik tez bütün Gagouz beyliğine daaldı." (s.223), "Kirezlik küünde de küy başı ayırıldı." (s.224)"Kavarna iyi bir Gagouz kasabacığı yetişmişti." (s.228) "Te Cevizlik küünden de kaçmışlar birkaç ayle." (s. 288) "Da Kongaz'dan gelini aldılar." (s.323)

Yukarıda kronolojik olarak paylaşılan yer bilgileri, romanda mekân unsurunun geniş bir alandan belli bölgelere, şehirlere ve köylere doğru daraldığını ortaya koyar. Büyük oranda açık alanda cereyan eden romandaki aksiyonun; kapalı mekân olarak sadece hükümdarların sarayları (Araslan Beyin Sarayı, Çağay Hanın Sarayı ve Zindanları vb.)ile son bölümde bazı roman kahramanı Gagauz ailelerinin (Alabaş Anton, Tikençi Vanvu vb.) evlerine taşındığı görülür.

Eserde Gagauz toplumunun mekân algısını yansıtan çeşitli iletiler bulunur. Bunlar arasında beğenilen yurt algısı olarak çeşitli bölgeler belirtilir. (Don Nehri civarı, Balçık, Varna, Kavarna, Bucak vb.) Altaylar ise anavatan olarak kabul edilir ve özlenen yurttur:

"Ama mavi Selenga, altınını Orhun hem onun dereleri için pek darsıyardılar, o küçüklük, en ilk o erleri için cannarı acılı dalga taşıyar. Bunca er geldi onnar burayadan. Sanki burada mı kalacaklar şansora uzak o soy-oolardan, ani kaldılar oyanda da Altay bayırlarını görerlär her sabaa gün duumasının dumancık perdesi içindä. Buradan o sevgili bayırlar hem kırlar görünmerlär." (Tanasoğlu 2009: 47)

5. Millî Kimlik İnşası Bağlamında Uzun Kervan Romanı

Uzun Kervan, Gagauz toplumundaki millî aidiyet bilincini pekiştirmek amacıyla üretilmiş bir edebî metindir. Roman yazarını bu amaca sevk eden saiklerin kaynağı sosyal psikolojide aranmalıdır. Gregory Judanis bu hususu 'kültürel mühendislik' tabiriyle daha da somutlaştırmakta ve millî kültür fikri ile yeni bir kimliğin icadının kültürel mühendislik yoluyla gerçekleşeceğini iddia etmektedir (Jusdanis 1998: 50). *Uzun Kervan* romanının sosyal işlevi millî kimliğin inşasına bir aydın katkısıdır. Bu durumu romanın yazarı, şu ifadeleriyle açıklar:

"(...) zerä Uzun Kervan artistik süretlerlen Oğuz dedelerin hem Gagauzların uzun hem zengin bir bütün istoriasını inanni annadär. Onun artık maanalı bir sürette epigrafı 'yoktur halk istoriasız, nice yok istoria halksız' inandırıcı gösterer, ani Gagouzların da kendi istoriası var; zengin istoriası romanda annadıldır güzel literar Gagoğuz Türkçesinde, angısını dilin, edebiyatın, tari-

hin temelcisi, Dionis Tanasoğlu hakikat bilgilerinden hem büyük sevgiylen işlendirmiş."³

"Tarihî roman, başlangıç ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış olan insanların hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesidir (Argunşah 2016: 22)." Bu inşa faaliyetinde en temel husus ise kuşkusuz yazarın estetik kaygıdır. Uzun Kervan'da Dionis Tanasoğlu, estetik kaygılara sahip bir roman yazarından daha çok 'tarihçi' kimliğiyle öne çıkar. Hatta yazar, Gagauzların menşei konusundaki tarih tezleri arasında da belli bir tarafı temsil etmekte ve bu husus *Uzun Kervan* romanının tezi olarak kendisini göstermektedir. Gagauzların kökenine dair iddiaları dört grupta toplayan H. Güngör ve M. Argunşah, Gagauzların Bulgar, Yunan ve Selçuklu Türkü asıllı olduğunu ileri süren üç tezi açıkladıktan sonra dördüncü olarak Gagauzların Peçenek, Kuman veya Oğuz oldukları görüşünü dile getirirler. Güngör ve Argunşah, dilin, milletlerin tarihi konusunda belirleyici bir unsur olarak alınması gerektiğini, bu durumda Gagauzların Oğuz menşeli bir topluluk olabileceklerini belirtirler. Ancak Gagauzlar'ın kökeninde, diğer kuzeyli unsurların daha çekinik kaldığını ifade ederler (Güngör, Argunşah 2002: 6-12). Dionis Tanasoğlu Gagauzların tarihi konusunda Orta Asya bağıni son derece önemsemekte ve eser boyunca bu bağı güçlü tutmaya çalışmaktadır. Tanasoğlu, söz konusu köken teorisinde (Tanasoğlu 2002: 246), Balkanlardaki Gagauzların, XI. yüzyılda Karadeniz'in kuzey bozkırlarından geçerek XIII. yüzyıl başlarında bu coğrafyaya geldiklerini iddia eder. Netice itibarıyla de Gagauzların atalarının Oğuzlar olduğu görüşünü savunur.

Bu bağlamda eserin birçok tarihî romanda olduğu gibi bir tezli roman olduğu söylenebilir. "*Milliyetçiliğin nihai misyonu özerk bir devletin kurulması ve pekiştirilmesidir. Ama devletin, kendisini bir arada tutacak, birbirleriyle bağlantılı bir değerler ve duygular ağına ihtiyacı vardır. Millet inşa etme, kolektif anlatılar uydurmayı, etnik farklılıkların homojenleştirilmesini ve muhayyel bir cemaatin ideolojisini yurttaşlara benimsetmeyi gerektirir* (Jusdanis 1998: 50)." Bu bağlamda yazar eserini, Gagauzların tûrani bir millet olduklarına dair tezinin ispatına yönelik olarak yazmıştır.

Millî kimliği tesis eden temel hususlar arasında tarihî bir toprak veya yurt, ortak mitler ve bellek, kitlesel kamu kültürü, topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler öne çıkarılır (Smith 2016: 32). Uzun yıllar farklı baskın kültür alanlarının etkisi altında kalan Gagauzlarda özellikle millet sevgisi, vatan/yurt sevgisi ve dil bilinci ekseninde varlığını gördüğümüz millî kimliğin yansımaları *Uzun Kervan*'da da bol miktarda yer alır. Romanın asli unsurlarından olan şahıs ve mekân varlığı da adeta millî kimliğin inşasında bir araç olarak kullanılmıştır.

Yazarın bu anlamda ilk aracı kişisi, anlatıcı İhtiyar Dede/Kemancı'dır.* İhtiyar Dede/Kemancı özellikle ilk bölümde sıklıkla anlatıma müdahale ederek, Gagauz millî kimliğini besleyen öznel yorumlarda bulunur:

³Uzun Kervan romanı arka kapak yazısı.

"Bizim Oğuzlar usululukçu insannar, onnar üüşmerlär başka senselelerin üstünä soymağa onnarın varlığını, nicä peçeneklär, zerä onnarın var kendi varlıkları, onnar işlerlär, zanatları kullanârlar, yaşamârlar başka insannarın sırtından." (Tanasoğlu 2009: 66)

Romanda, millî kimlik inşasına aracı kılınan İhtiyar Dede bir bakıma yazarın kendisidir. Bu figürün misyonunu roman boyunca varlığını gördüğümüz âkil adamlar sürdürür. Bu tipler; Akılbaş, Aksakal, İhtiyarlar, Fikirçiler, Ozanlar gibi çeşitli unvan ve isimler taşır. Millî hafızayı temsil eden bu tipler romanda dağınık durumda olan Gagauzların derlenip toplanması, göçün düzülmesi, devlet kurulması gibi eylemler etrafında ortaya çıkar. Saltuk Ata, İhtiyar Fikirçi Bekdez, Savast Ozan, Akılbaş bu tipin romandaki karşılıklarıdır. Romanın şahıs dünyası üzerinden millî kimlik tesis eden bir diğer unsur düşman/saldırgan topluluklardır. *Uzun Kervan* merkezinde temsil edilen Oğuzlar millî kimliği, ortak geçmişi, güveni kısacası 'biz'i sembolize ederken Oğuzların muhtelif coğrafyalardaki düşmanları kötülük ve ümitsizlik gibi olumsuz kavramları sembolize ederek yazarın okur zihninde inşa etmeye çalıştığı 'ötekiler' (Pamuk 2017: 65) olarak karşımıza çıkar. Hemen her bölümde ayrı ayrı gördüğümüz Juan Juanlar, Kruçallar, Kıpçaklar, Boyarlar bu bağlamda değerlendirilebilir. Romanın muhtevasında büyük bir zenginlik gösteren Gagauz âdetleri ve gelenekleri de yine romanın 'biz'i olan Gagauz toplumunun kolektif hissiyatını yansıtmaya işlevi ile değer kazanır. Daha önce örnekleri verilen çeşitli Gagauz âdetlerinin tarihî devamlılık içerisinde anlatılmasında Oğuzhan'ın kılıcı en tipik örnektir. Oğuzhan'ın kılıcının, üzerinden yıllarca zaman geçmesine ve onlarca mekân değişikliğine rağmen devlet başı seçilen Gagauz beyine aksakallar tarafından verilmesi söz konusu amaca hizmet eder. Netice itibarıyla romanda, kılıcın zamanlar ve mekânlar aşır gelen gerçekliği üzerinde durulmaz.

Romandaki kadın kahramanların aşkları ve vatanları arasında kaldıkları her olayda vatanlarını tercih etmeleri dikkat çeker. Gagauzların Uzi Eyalet Devleti'nde yönetici olan Aynâ Hatun ve bir başka devlet başı Oldan Batır'ın eşi Gülyari'nin aşkları ile vatanları arasında karar vermek zorunda kaldıklarında vatanlarını öncelemiş olmaları önemlidir. Benzer şekilde Araslan Bey'in Bizans zindanlarında rehin tutulan annesi Bahar Hatun, kendi esirliğinin milletinin özgürlük elde etmesine engel olduğunu görür ve bu engeli, canına kıyarak ortadan kaldırır:

"(...)İhtiyar ana atılmıştı küledän aşaa da öldürmüştü kendisini, bırakıp izn-nasaat girgin oğuluna, ki kalksın serbestlik için düyüşä, kaybetmesin kendisini bir korkak gibi, ama serbestliyi kazansın, eğer onun damarlarında taa akarsaydı Oğuz kanı! "Eğer o Hakoğuzsaydı"(...) O kendi ölümünän, çözürdi oğulunun ellerini (...)"*(Tanasoğlu 2009: 139)

* Yazar/anlatıcı olan roman kahramanı eserin başlarında "İhtiyar Dede", ilerleyen kısımlarda ise yoğun olarak "İhtiyar Kemancı" adıyla okur karşısına çıkar. İsimlendirmedeki bu farklılık söz konusu kişiye dinleyicilerinin iki farklı ifade ile hitap etmelerinden kaynaklanmaktadır.

* Vasiyet.

Romanda millî kimliğin inşası bağlamında karşımıza çıkan bir diğer unsur mekândır. Romanın ileti dünyasında vatan/yurt olarak karşımıza çıkan mekânların değişkenliğini bir mekânı terk etmek zorunda kalma ve yeni gelinen bir mekânı yurt edinme eylemi belirler. Bu değişkenlik içinde mekâna yüklenen değer millî bilinci de tesis etmeyi amaçlar. Millî kimliğin en temel unsuru kutsal toprak parçası ya da vatan (patria) düşüncesidir (Smith 2016: 26). Hakoğuzlar'ın Orta Asya'daki yurtlarında mücadeleyi kaybedip de Karadeniz'in kuzeyindeki Rus Bozkırlarını yeni yurt edindikleri dönemde Saltuk Ata'nın halkını teskin eden açıklamaları da bu bağlamda değerlendirilebilir:

"Bizä ama zor bir tecel düştü. Bizim hannarımız annaşamadılar, bozuş-tular zerä bir bey Selçuk, başka hannar da arapların hem kıpçakların tarafına kaldılar. Biz ama hakoğuzlar, diyıştirmedik ne dinimizi ne adetlerimizi, ne halk senselemizi. Biz haliz oğuzus, hakoğuzus, da o kadar! Ama geldi sıra bırakalım biz o sevgili yurtluğumuzu, Oğuzistanı, Aral denizin boylarını da dostlarımız da göçelim bu kırlara. Pek becerikli karar kestirdi bizim aydını hanımız Uzordaş, geçirdi bizim yurtluğumuzu burayı. Şindi bu kırlar oldular bizim vatanımız.(...)" (Tanasoğlu 2009: 108)

Sonuç

Uzun Kervan Gagauz Türklerinin tarihini 343 sayfalık** bir romana sığdıran kronolojik zaman kurgusu ile tarihî roman türünde bir eser olarak tasarlanmıştır. Sıradan bir yazarın veremeyeceği tarihî ve sosyo-kültürel malzemenin verilmiş olması Dionis Tanasoğlu'nun Gagauz tarihi ve kültürü alanında sahip olduğu birikim ile ilgilidir. Bu bağlamda Gagauzların muhtelif köken tezlerinden biri olan Gagauzların Orta Asya kökenli oldukları ve Oğuz soyundan geldikleri görüşü de eserde başarıyla temsil edilmiştir. Uzun tarih anlatımı sırasında Gagauzların günümüzde terk edilmiş veya yaşatılmakta olan birçok gelenek ve göreneği de başarıyla yansıtılmıştır. Bu bağlamda eserdeki zengin bibliyografik aktarım *Uzun Kervan* için 'belgesel roman' adlandırmasını da mümkün kılmaktadır.

Uzun Kervan, konusuna göre kategorik olarak tarihî romandır. Romanda az sayıdaki tutarlı yapı unsurundan biri olan izlek ise 'göç' olarak karşımıza çıkar. Romanda her hikâye kendi içinde bir olay örgüsüne sahiptir. Bu bağlamda roman parçalarını birleştirmeyi yazar, okura bırakmaktadır. Romanda anlatıcının "İhtiyar Kemancı" olduğu belirtilir. İlk bölümde bu anlatıcı figür birkaç kez zikredilirken romanın sonuna doğru bu kişiye yer verilmez ve yerini giderek tanrısal-anlatıcıya bırakır. Söz konusu niteliği ile 'anlatıcı' bu romanın tartışmalı alanlarından birini oluşturur.

Romanda akıcılığı/gerilimi/merak unsurunu sağlayan en temel aksiyon, göçmen durumundaki Gagauz Türkleri'nin göçü ve bu uğurda verilen mücadelelerdir. Bu noktada her dönem var edilen düşman figürler, 'biz' ve

**Romanın Moldova/Kişinev baskısı 416 sayfadır.

'ötekiler' kavramının okuyucuda yerleşmesine hizmet ederek önemli işlev görür.

Tarihî romanların bir edebî tür olarak doğuşunda yazarların kendi uluslarına bir millî kimlik inşa etme çabası önemli yer tutar. *Uzun Kervan* romanı muhtevası ve yazılış gayesi itibarıyla millî kimlik inşası bağlamında anlam kazanır. Varlık mücadelesi içindeki Gagauz toplumunun bir ferdi olan Dionis Tanasoğlu, *Uzun Kervan*'da Gagauz toplumunun sosyal psikolojisine tercüman olmuştur.

Modern Gagauz Edebiyatı'nda ilk roman *Uzun Kervan* uzun yıllar farklı kültürlerin tesir alanında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Gagauzların verdiği varlık mücadelesinin bir belgesi niteliğindedir. Çağdaş yazılı edebiyatları yakın dönemde gelişme gösteren Gagauz Türklerinin edebiyatında *Uzun Kervan* belli bir roman geleneğinin üzerine inşa edilememiş; bu suretle de 'roman' türü bağlamında birçok yapısal sorunu bünyesinde taşımıştır. İlk baskısı 1985'te yayınlanan roman yazar tarafından yapılan çeşitli değişiklikler ile 2009 yılında son halini almıştır. *Uzun Kervan*'ın teknik noksanları yanında ilk roman örneğine göre oldukça zengin bir muhtevası vardır. Millî kimlik inşası bakımından taşıdığı değer de bu romanı edebiyat tarihinde önemli bir konuma yükseltir. Gagauzların, geçmişte güçlü veya zayıf oldukları *zamanlarda*, kendilerine yurt edinip büyük bir sadakatle bağlandıkları *mekânlarda*, millet bilinci noktasında idealleştirilmiş *şahsiyetlerin* gerçekleştirdiği eylemler, *Uzun Kervan*'daki millî kimlik inşasının temel dayanaklarını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH Hülya (2001). "İlk Gagauz Romanı 'Akıncılar Köyü'nde Türkiye ve Atatürk Sevgisi", *IV. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu*, 17-18 Kasım 1999 (Yay. Haz.: İsmail Bozkurt, Fedora Arnaut), Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- ARGUNŞAH Hülya (2001). "İlk Gagauz Romanı 'Akıncılar Köyü'nde Türkiye ve Atatürk Sevgisi", *Sabaa Yıldızı Dergisi*, Gagauziya Avtonom Bölgesi, S.14: 40-46.
- ARGUNŞAH Hülya (2016). *Tarih ve Roman*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH Mustafa – ARGUNŞAH Hülya (2007). *Gagauz Yazıları*, Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yay.
- ARNAUT Tudora (2005). "Gagauz Edebiyatının Gelişme Süreci", *Turnalar Dergisi*, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Nisan-Haziran, S. 18: 28-29.
- BABAOĞLU Nikolay (1999). "Gagauz Türklerinin Kirilik [Kiril] Alfabesinden Lâtin Alfabesine Geçmesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.7: 56-59.
- BELGE Murat (2016). *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULGAR Stepan (2007). "Dionis Tanasoğlu- Yazıcı, Üredici, Dramaturg", *Sabaa Yıldızı Dergisi*, Gagauziya Avtonom Bölgesi, S.37: 30-31.

- CHİRLİ Nadejda (2008). "Gagauz Edebiyatında Dionis Tanasoğlu'nun Yeri", *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/7: 271-291.
- GAYDARCI G.A. – KOLTSA E.K. – POKROVSKAYA L.A. – TUKAN B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Rusça'dan Aktaranlar: İsmail KAYNAK, A. Mecit DOĞRU), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GHENOV Victor – CĂRMĂZĂ Manole (2005). *Dictionar Poliglot (Rus: Gagauz, Turc, Român)*, Bucureşti- Romania: Biblioteca Natională o României.
- GÖĞEBAKAN Turgut (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNGÖR Harun – ARGUNŞAH Mustafa (2002). *Gagauz Türkleri (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- JUSDANIS Gregory (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür/ Millî Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev.: Tuncay BİRKAN), İstanbul: Metis Yayınları.
- KARA Alper (2011). *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoğlu)*, *Metin-Tercüme ve Gagauz Türkçesinde Fiil Sistemleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARAKUŞ Ertuğrul (2012). "Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'nın Başlangıcında (XIX. Yüzyıl) Bir "Öncü" (Avangard) Olarak Mirza Fethali Ahundzâde", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S.7: 49-57.
- KARAKUŞ Ertuğrul (2017). "Kandinsky'nin Avangard Kistaslarına Göre Çağdaş Kazak Edebiyatında Bir Öncü Olarak İbray Altınşarin", *Türk Bitig - Türklük Bilimi Araştırmaları* (Editör: Bülent BAYRAM), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- KARPAT Kemal H. (2011). *Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KÖROĞLU Erol (2010). *Türk Edebiyatı ve I. Dünya Savaşı 1914-1918 (Propagandadan Millî Kimlik İnşasına)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZKAN Nevzat (2017). *Gagauz Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- PAMUK Akif (2017). *Kimlik ve Tarih (Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı)*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- POKROVSKAYA Lüdmila Aleksandrovna (2017). "Gagauz Edebî Dili Gelişiminin İlk Sonuçları", (Çev.: Bülent HÜNERLİ), *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl.5, S.9: 101-103.
- SMITH Anthony D. (2016). *Millî Kimlik* (Çev.: Bahadır Sina ŞENER), İstanbul: İletişim Yayınları.
- TANASOĞLU Dionis (1985). *Uzun Kervan*, Kişinev: Literatura Estetika.
- TANASOĞLU Dionis (2009). *Uzun Kervan*, Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- TANASOĞLU Dionis (2002). "Gagauzlar", *TÜRKLER*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TANASOĞLU Dionis (1990). "Gagauz Türkleri Hakkında Deniz Tanasoğlu İle Röportaj (Türker EROĞLU)" *Millî Folklor*, S.7, C.1: 39-40.
- TEKİN Mehmet (2014). *Roman Sanatı I (Romanın Unsurları)*, İstanbul: Ötügen Yayınları.

GİRESUN EYNESİL AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Erol TOPAL*

ÖZ

Günümüzde teknolojinin hızla yayılması, köyden kente olan göçler ağızlardaki kelimelerin unutulmasına sebep olmaktadır. Dil çalışmalarının önemli bir alanı da ağız araştırmalarıdır. Türkiye'deki ağız araştırmalarının kökeni 19.yüzyıla kadar uzanır. Bu alanda daha önce yapılmış olan derleme sözlüğünde eksiklikler ve hatalar vardır. Bu eksikliklerin giderilmesi için de derlemeler yapılması ve bu derlemelerin işlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma Giresun ili, Eynesil ilçesinden Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada Eynesil'in farklı yerlerinden derlenen kelimelerin bazılarının Derleme Sözlüğü'nde olmadığı, bazılarının da farklı anlamlandırıldığı belirlenmiştir. Bazılarının ise Giresun ağızı içinde gösterilmediğı tespit edilmiştir. Bu eksikliğı gidermek için de mevcut çalışma yapılmıştır. Derlemeler ilçenin değişik yerlerinden yapılmıştır. Derleme yapılırken daha çok orta yaşın üstünde okuma yazma bilmeyen kadınlar tercih edilmiştir. Çalışma sonunda derleme sözlüğünde olmayan 82 farklı kelime ve deyim tespit edilmiş ve anlamlandırılmıştır. Tespit edilen kelime ve deyimler derleme sözlüğünde olup olmamasına, farklı anlamlandırılmış olmasına ve Giresun ağızında gösterilip gösterilmemesine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonuna sonuç bölümü ve faydalanılan kaynaklardan oluşan küçük bir kaynakça eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ağız Araştırmaları, Derleme, Derleme Sözlüğü, Eynesil Ağızı.

ABSTRACT

Today, the rapid spread of technology and the migration from villages to towns cause dialect-specific vocabulary to become forgotten. One important area of linguistics is dialect research. The origin of dialect research in Turkey dates back to the 19th century. Various deficiencies and mistakes have been identified in dictionaries compiled within this field. In order to overcome these deficiencies, it is necessary to make, as well as to process compilations. This particular study was carried out in order to contribute to the dictionary compiled for the Turkish dialect of Eynesil, Giresun. In the study, it was determined that some of the words that were recently collected from different parts of Eynesil, were not found in the Compilation Dictionary, and

* Dr. Öğretim Üyesi , Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9773-0389, E-posta: etopal@kastamonu.edu.tr

moreover that some words were completely different—some of which lacking in the Giresun dialect altogether. The current work has also been done to overcome this shortcoming. The words featured in this study were gathered from different parts of the region. Middle aged, illiterate women were preferred for the purposes of this research. Towards the end of the study, 82 different words and phrases that were not found in the original compilation dictionary were identified and interpreted, and then classified according to whether or not they appear in the original compilation dictionary, as well as whether or not they appear in the broader Giresun dialect. At the end of this study, a small bibliography consisting of a results section as well as utilized sources section was added.

Keywords: Dialect Research, Compilation, Compilation Dictionary, Eynesil Dialect

TDK *Türkçe Sözlük*'te "ağız" terimi, *Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili.* anlamı ile verilmektedir. Ağızlar, yazı dilinden bağımsız gerek fonetik gerekse morfolojik olarak çeşitli söyleyiş farklılıkları bulunan önemli dil hazineleridir. Bu hazineleri ortaya çıkarmak için yapılacak ilk iş derleme yapmaktır. Bu derleme çalışmaları içinde en değerlilerinden biri Türkiye Türkçesi ağızlarından yapılan derlemelerle hazırlanmış olan "Derleme Sözlüğü" dür. Derleme Sözlüğü 1963-1982 yılları arasında yapılan derlemelerle on iki cilde ulaşmıştır. Bu sözlükte ülkemizin dört bir yanından derlenmiş kelimeleri bulmak mümkündür. *Derleme Sözlüğü* ülkemiz ağızlarındaki bütün kelimeleri kapsamamaktadır ve eksiklikleri bulunmaktadır. Sözlük, gönüllülerin gönderdiği fişlerle oluşturulduğu için birtakım hatalar da söz konusudur. Bu eksikliklerin ve hataların giderilmesi için son zamanlarda derleme sözlüğüne katkılar ile ağız sözlükleri çalışmaları hız kazanmıştır. Bu çalışmalarda derleme sözlüğünde yer almayan bir çok kelime gün yüzüne çıkarılmıştır.

Günümüzde okur yazar oranının artması, köyden şehre olan göçler ve teknolojinin hızla yayılması ve gelişmesiyle yazı dilinde olmayan fakat ağızlarda yaşayan kelimeler unutulmaya yüz tutmuş ve kullanılmamaya başlamıştır. Bundan dolayı ağızlardaki kelimelerin yok olmadan ortaya çıkarılması gereklidir.

Bu çalışma Giresun ili, Eynesil ilçesinden yapılan derlemelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Eynesil ağzı, Şalpazarı ağzı ile birlikte batı grubu ağızlarının kuzeydoğudaki başlangıç noktasıdır. Leyla Karahan (1996: 117), Karadeniz sahilindeki ağızları Sinop'tan Şalpazarı'na kadar batı grubunun aynı birinci derecedeki alt grubunda göstermektedir. Giresun ağzını iki ağız bölgesine ayıran Necati Demir (2009: 127) ise sahil ilçelerini -Balıncak'tan Eynesil'e kadar- Giresun'un birinci ağız bölgesi olarak gösterir. Eynesil ağzı üzerine bugüne kadar akademik bir çalışma yapılmamış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Eynesil'in dışardan göç almaması ve sanayinin etkisinden uzak olması da çalışmaya değer katmaktadır. Derleme yapılırken daha çok orta yaşın üzerinde okuma yazma bilmeyen kadınlar

tercih edilmiştir. Onların kullandığı yerel kelimeler tespit edilmiş anlamlandırılmıştır. Ayrıca, Giresun ili ve yöresi üzerine yapılan çalışmalar da incelenmiş, bu çalışmalarda ortaya konulan sözcükler listeye alınmamıştır. Çalışma, *Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Eynesil'in farklı yerlerinden derlenen kelime ve deyimlerin bazılarının *Derleme Sözlüğü*'nde olmadığı bazılarının ise farklı anlamlandırıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı kelimeler de Giresun ağzı içinde gösterilmemiştir. Bu eksiklikleri giderme adına da mevcut çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmada derleme sözlüğünde bulunmayan kelime ve deyimler ile derleme sözlüğünde farklı anlamlandırılmış kelime ve deyimlere yer verilmiştir. Kelimeler yazılırken ses özellikleri de korunmuştur. Derlenen kelimelerin çoğu yöre insanları tarafından hâlâ konuşma dilinde canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Tarafımızdan tespit edilen Derleme sözlüğünde bulunmayan veya farklı anlamlandırılmış kelimeler ve deyimler şunlardır:

1. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler

aşışık: Kapının tam kapatılmaması, hafif aralık bırakılması.

bardabaşlık: Düzensizlik.

bözdembölek: Bir çeşit diken meyvesi.

caranak: Şimşek ve gök gürültüsüyle yağın hızlı yağmur, sağanak.

cenük: Deniz kıyısına yakın yerler, sahil (Derleme sözlüğünde cenik diye yazılmış).

cırifta: Kızgın yağda pişirilen hamur.

cobullanmak: Saçı sakalı birbirine karışmak.

depümek: Islak bir yerin kurumması (özellikle çamur olan yerler kurduğunda kullanılır).

deşmek/döşmek: Göbekli ve kısa boylu kişiler için kullanılır.

dıbiç: Makat.

dozuramak: Kolun ya da bacağı sızlaması.

dömbek: İri büyük. (özellikle gözler için kullanılır).

döşürcü: Köy köy gezerek eşya toplayan kişi.

essah: Sahi, gerçek.

ey vermek: Çağrılmaya karşılık, sesle ycevap vermek.

fakıramak: Gürültü yapmak.

fakırtı : Gürültü.

fesfekil: Darmadağın.

folluk: Tavukların yumurtlaması için hazırlanmış yer.

föslek: Dişsiz ya da dişsiz gibi konuşan.

gabartlak: Olmamış ama olmaya yakın incir.

garabazar: Yaklaşık olarak, tam ölçüsünde olmayan.

gagirtle çıkmak: Çok zayıflamış kişiler için kullanılır.

garavu: Ağaçtan yapılmış ucu çengel biçiminde olan ve ağaç dallarını kendimize doğru çekmeye yarayan bir araç.

gıçmuk atmak: Hayvanların tepme hareketi.

gıynak: Üzüm salkımının küçük dalları.

- hafır hafır:** Yorgunluktan derin derin soluyarak.
halputmak: Çabuk çabuk yemek
haltamak: Eskimek.
harınlamak: Sıcaklamak.
harınlamuk: Sıcaklamış.
hayf: Öç.
hayf almak: I. Öç almak. II. Bir kimsenin olumsuzluk yaşamasından neşe duymak.
heble: ha+böyle › Heble: Bu şekilde
heşlemek: Hayvanları “heş heş” diyerek bir yerden uzaklaştırmak.
heşüle: ha+şöyle > heşüle: Şu şekilde, şu biçimde.
hıtlamak: Parça parça kesmek, ince ince doğramak.
ileki gün: İki gün önce
indam: Beklenilmeyen kadar.
kef: Kir.
kiçemek: Küçük görmek, hakir görmek.
kötek:Çamaşır yıkamada kullanılan enli sopa.
kötek yemek: mec. Dayak yemek.
kümbül: Hafif kambur olan kişiler için kullanılır.
meh: Kaba bir şekilde “Al,buyur”.
nah: Kabaca “Al,işte”
navlun: Araçların bir eşyayı taşıma ücreti.
ocaklık: Bacanın etrafında oturulan, ateş yakılan taban bölümü.
öymek: Herhangi bir yere leke veya başka bir şey bulaştırmak.
p.ç etmiş gibi olmak: Çok kötü bir davranışta bulunan ve suçunu kabullenmiş kişilere söylenir.
pokiç: Yuvarlak taşlarla oynanan oyun.
posurmak: Küflenme.
pül: Taze, sütlü mısır.
sacekmē: Sac üzerinde pişen mısır ekmeği.
saciyek:Üzerine tencere, tava vb. konan ateş üstüne oturtulan üç ayaklı demir alet.
sıypıtmak: mec. Kafayı yemek, delirmek.
sıypık: mec..Kafayı yemiş,delirmiş.
siftin: İlk olarak, birinci.
sökütmek: Kıyafetlerini çıkarmak,soyunmak.
tingilitos oynamak: Tahteravalli oynamak.
tipsi: Balık yavrusu.
tömbelek: Ramazanda insanları sahura kaldırmak için vurulan nesneye verilen ad.
tömbelek çağırma: Davul veya tenekeye vurarak ve maniler söyleyerek insanları sahura kaldırma işi.
tüneklik: Kümes.
vazıramak: Boş boş ve çok konuşmak
yafıramak: Çok korkmak.

yaf yaf etmek: Korkudan titremek.
yavşu: Hayvanlara verilen bir çeşit ot.
yejilik: Hafif. Ağır değil.
zabaccag: Ertesi sabah.
zabaccâsı: Ertesi sabah.
zabahdan: Sabahtan, sabahleyin.

2. Derleme Sözlüğü'ndeki Anlamlarının Yanında Giresun Ağızlarında Farklı Anlamları da Bulunan Sözcükler

bardabaş: Ev içindeki kavga gürültü, düzensizlik.
çaydak: Çıplak, yalın, tek başına,yalnız
kelem: Karalahananın sap kısmı.
heneke: Çocukların bilyelerle ve bozuk para veya gazoz kapaklarını dizerek oynadıkları bir tür oyun.
mağ: Bahçe içindeki hafif bayır
tesbermek: Ölmek.

3. Derleme Sözlüğü'nde Giresun Ağızları ile Aynı Anlamda Bulunan Ancak Giresun Yöresinde Kullanıldığı Belirtilmemiş Sözcükler

elmek: Bir tutam, bir avucun aldığı kadar.
höle: ha+öyle > höle: Böyle, bu şekilde.
kesek: Küçük odun ve çalı parçaları.
zıbartmak: Çok kötü dövmek.

Sonuç

Günümüzde teknoloji hızla gelişmekte ve yayılmaktadır. Ayrıca ülkemizde köyden şehre göç de hızla devam etmektedir. Bu çalışmada Giresun'un Eynesil ağzından Derleme Sözlüğü'ne eklenebilecek 82 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden bazıları Derleme Sözlüğü'nde hiç bulunmazken bazıları farklı anlamlandırılmıştır. Bu farklılıklar belirtilmiştir Çalışmadaki bu sözcüklere yeni çalışmalarla yeni sözcükler eklenebilir. Bunun için de köy köy gezilip yeni derlemeler yapılması gerekmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında keşfedilmeyi bekleyen daha pek çok kelime vardır. Dil araştırmacıları ve özellikle akademisyenler bu kelimeleri yok olmadan ortaya çıkarmalıdır. Ortaya çıkarılan bu malzemeler değerlendirilmeli ve *Derleme Sözlüğü'nün* genişletilmiş yeni basımı yapılmalıdır. Bu yeni basım, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan kelime varlığının tek bir eserde toplanması açısından önem arz etmektedir. Yazı dilinde yeni kelimelere ihtiyaç duyulduğunda bu eser fazlasıyla yardımcı olacaktır.

Transkripsiyon İşaretleri ve Kısaltmalar

ā: uzun a
ŋ: dip damak n'si
ū: uzun u
mec: mecaz.

KAYNAKÇA

- DEMİR Necati, Özkan Aydoğdu (2009). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). C. I- XII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY Tuncer, Ercan Alkaya (2003). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCA Sinan (2015). *Görece ve Yöresi Ağızları*, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TEKİN Feridun, Samet Cantürk (2014). "*Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar*", *Diyalektolog- Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, 9: 33-46
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK'TA BİR EMİR EKİ

Vugar SULTANZADE*

ÖZ

Atebetü'l-Hakâyık'ta teklik ikinci şahıs emir kipi için üç farklı morfem kullanılmıştır. Bunlardan biri sıfır morfem (eksiz biçim), ikincisi *-GII*, üçüncüsü ise *-A* morfemidir. İlk iki biçimden hem *Atebetü'l-Hakâyık*'ta hem diğer Karahanlı Türkçesi kaynaklarında üçüncüye nazaran daha çok istifade edilmiş ve emir kipi söz konusu olduğunda literatürde de bunlara daha çok yer verilmiştir. Üçüncü morfemi ise ayrıca ele alan bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Makalede işte bu morfem araştırmaya tabi tutulmuştur. *-A* morfemiden genellikle kuvvetlendirme veya pekiştirme edatı olarak bahsedilmiştir. Ancak *Atebetü'l-Hakâyık*'taki ve diğer kaynaklardaki örneklerde görüldüğü üzere, *-A* eki (*-GII* eki gibi) bir emir pekiştirme değil, emir yumuşatma işlevine sahiptir. Emir kipi (*imperatif*) sadece emir, buyruk belirtmez; rica, öneri, tavsiye vs. de belirtir. *Atebetü'l-Hakâyık*'taki örneklerde *-A* eki her zaman tavsiye, nasihat işlevinde ve ayrıca, sadece ikinci şahıs emir için kullanılmıştır. Bu sınırlama, morfemin edat değil, bir emir eki olduğunu gösteren başlıca kanıttır. Makalede diğer kanıtlar da sunulmuş, morfemin gerçek *a* edatından farkları sıralanmıştır. Söz konusu ekin etimolojisi, tarihî seyri ve çağdaş dönemde tespit edilen izlerinin kullanımı ve işlevleriyle ilgili, Karahanlı dönemiyle karşılaştırılarak verilen bilgiler makalede ayrıca yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Atebetü'l-Hakâyık*, Karahanlı dönemi, Emir kipi, *-A* eki, *-AnA* morfemi

ABSTRACT

Atebetu'l-Hakayik contains three different morphemes for the second singular imperative. One of them is zero (null) morpheme, second one is *-GII*, and the third one is *-A*. The first two morphemes have been used much more than the third one in *Atebetu'l-Hakayik*, as well as in the other sources of the Qarakhanid period; and moreover, the related literature deals generally with them when the imperative mood is in question. The third morpheme has not been approached as a special study until today. The article deals just with this morpheme. The morpheme *-A* treated generally as an emphatic or intensive particle. But as we see in *Atebetu'l-Hakayik* and other sources, the morpheme *-A* (as well as the suffix *-GII*) was used for softening rather than for strengthening the order. The imperative mood does not mean just an order, a command; it includes also request, suggestion, recommendation and other functions. In the examples from *Atebetu'l-Hakayik*, the

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Gazimağusa, KKTC, ORCID: 0000-0003-3587-9281, E-posta: vugar.sultanzade@emu.edu.tr

suffix *-A* is always used in a suggestion and advice function, and besides, for just for the second singular imperative. This limitation is the main proof that the morpheme is rather an imperative suffix than a particle. The article, where the differences between this morpheme and the real *A* particle are listed, presents other proofs as well. Information about the etymology and historical development of this suffix, as well as information on the use and functions of its traits in our days is also given in the article in comparison with the Qarakhanid period.

Keywords: *Atebetü'l-Hakâyik*, Qarakhanid period, Imperative mood, the suffix *-A*, the morpheme *-sAnA*

Atebetü'l-Hakâyik'ta teklik ikinci şahıs emir kipi için aşağıda örnekleri verilen üç farklı morfem kullanılmıştır:

a) Sıfır morfem (eksiz biçim):

sözün boşlag *ıdma* yığa *tut* tiliñ (Arat 1992: 51)

'sözünü başıboş bırakma, sıkı tut dilini';

uqup *sözle* sözni ivip *sözleme*

sözün *kizle* kidin başıñ *kizleme* (Arat 1992: 69)

'düşünerek sözünü söyle, aceleyle söyleme; sonra başını saklamayasın diye sözünü sakla'.

b) *-GIl* morfemi:

tiliñ bekte *tutgıl* tişiñ sınmasun (Arat 1992: 51)

'dilini muhafaza altında tut, dişin kırılmasın';

aya dost biliglig izin *izlegil*

çalı sözleseñ söz bilip *sözlegil*

ağı erni *öggil* öger erse sen

bağılğa katıg ya oqun *kezlegil* (Arat 1992: 58)

'ey dost, bilgili izini izle; eğer söz söylesen, bilerek söyle; översen, cömert adamı öv; hasisi sağlam yay okla mişan al'.

c) *-A* morfemi:

tili yalğan erdin yırağ tur *teze* (Arat 1992: 51)

'dili yalan adamdan uzak dur, kaç';

isiz kılgan erke sen edgü *kıla*

keremniñ başı bu erür ked *bile* (Arat 1992: 67)

'kötülük yapan adama sen iyilik yap; keremin başı budur, iyi bil'.

İlk iki biçimden hem *Atebetü'l-Hakâyik*'ta hem diğer Karahanlı Türkçesi kaynaklarında üçüncüye nazaran daha çok istifade edilmiş ve emir kipi söz konusu olduğunda literatürde de bunlara daha çok yer verilmiştir. Üçüncü morfemi ise ayrıca ele alan bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Bu araştırmanın amacı işte söz konusu morfemi incelemek, onun etimolojisini netleştirmek, *Atebetü'l-Hakâyik* başta olmak üzere Karahanlı Türkçesindeki işlevini, statüsünü belirlemek ve çağdaş Türk lehçeleri ve ağızlarında izlerini ortaya koymaktır.

Etimolojisi

-A morfeminin Türkçede ne zamandan beri var olduğunu söylemek imkânsızdır. Orta Türkçe döneminde *Atebetü'l-Hakâyık* dışında başka eserlerin de dilinde geçtiğini görüyoruz. Meselâ, *Kutadgu Bilig*'de:

anımda adın yok saña küç *bile* (Arat 1991: 145); biliglig bilig birdi bilgin *köre*; köni çın kişi bolsa közke *süre* (Arat 1991: 190); ölüm buzdu kıldı kara yir *köre* (Arat 1991: 379); et özni kısa tut havanı *basa* (Arat 1991: 458); tünekte erey kolma könlün *tüze* (Arat 1991: 481); ölümde oza yan özünji *yıga* (Arat 1991: 567); vs.

Teklilik ikinci şahıs emir kipinin ekli ve eksiz biçimlerini kıyaslayan M. Ergin'e (2000: 306) göre, "*ashında yalnız ekli şeklin var olduğu, eksiz kullanışın sonradan ortaya çıktığı muhakkaktır.*" Ancak böyle bir kesin hüküm verilerle ispatlanmamakta ve ispatlanmamaktadır. Dilde bir X unsurunun yerini hâlâ kullanılmakta olan bir Z unsuru almışsa, genellikle, "X'in Z'den eski olduğu muhakkaktır" söylenebilir. Emir biçimlerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da görüldüğü üzere, emrin ekli ve eksiz biçimleri paralel kullanılmıştır. Durum, bence, M. Ergin'in iddia ettiğinin tersidir: Emrin eksiz biçimi en eski, orijinal biçimdir. Türk dil ailesinin tamamında ve Altay dillerinde emrin bu biçimi mevcuttur. Böyle bir ortak özellik, eksiz biçimin proto-Altay döneminde de var olduğuna işarettir.

G. J. Ramstedt'e (1957: 50) göre de, emir kipinin ekli biçimleri sonradan ortaya çıkmış ve eksiz biçimin ifade ettiği kesin ve kaba emri yumuşatmak için, özellikle de rica ve tavsiye işlevlerinde kullanılmıştır. O, Tunguz dilindeki *-kal*, *-kel* ve Kore dilindeki *-kera* eklerinin en eski Türk abidelerinin dilinde dahi kullanılmış *-Gil* ekiyle ortak kökenli olduğunu tahmin etmektedir (Ramstedt 1957: 49-50). W. Kotwicz (1953: 189) de Moğolcada ikinci şahıs kipini *-kal* olarak göstermiştir A. Caferoğlu'na (1971: 1) göre ise, *-Gil* biçimi "*Türk dili gelişmesinin V-X. yüzyılları kapsayan eski Türkçe adı altındaki üçüncü aşamasında*" ortaya çıkmıştır.

Tarihî metinlerde emrin *-A* biçiminin fiil tabanına başka ekler üzerinden birleştiğini görüyoruz: *kel-se-ng-e!* (Sertkaya 1989: 340). Diğer Altay dillerinde böyle bir emir eki yoktur. Bu biçim herhâlde başka bir unsurun sonradan emir işlevinde kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Genellikle bu unsurun bir edat olduğu tahmin edilmektedir. Hatta *-A* morfeminin Orta Türkçe döneminde var olduğunun not edildiği ve örnekler gösterildiği makale ve kitaplarda, emir ekleri sırasında ele alınsa da ondan genellikle edat olarak bahsedilmiştir (Argunşah 2011: 51; Hacıeminoğlu 1996: 190). Ben bu morfemin kökeninin Eski Uygurcada gördüğümüz *-A* vokativ ekine dayandığını düşünüyorum. Benzer düşünce daha önce Osman Fikri Sertkaya (1989: 340, 351) tarafından morfem analizlerine katılmadığım iki tür örnekle ilgili olarak dile getirilmiştir. Eski Uygur metinlerinde *-a* / *-e* eki yaygın olarak hitap işlevinde kullanılmıştır. Meselâ, *Altun Yaruk*'ta:

Ay ere 'ey kişi' (Kaya 1994: 64);

Ay buyruka 'ey kumandan' (Kaya 1994: 327);

Ay içilerime 'ey kardeşlerim' (Alyılmaz 1998: 37).

Vokativ ekinden emir ekine işlev kayışı doğal ve kolaydır, çünkü her ikisi ikinci şahsa hitaben kullanılır. Ekin her iki işlevde kullanımı zorunlu olmamıştır, yani hitap da teklik ikinci şahıs emir kipi de eksiz biçime sahiptir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta bu ek mısra sonunu kafiyeye uygun şekilde bitirmek için kullanılmıştır.

Edat mı, Emir Eki mi?

-A unsuru genellikle edat olarak kabul edilmektedir (Ergin 2000: 308). Me-seleye böyle bir yaklaşımın mantığı şudur: -A eki olmadan da fiil kökü veya gövdesi zaten emir belirtir; dolayısıyla, söz konusu morfemi bir pekiştirme unsuru olarak görmek gerekir.

Ancak başka bir bakış açısıyla söz konusu -A ekinin, kökeni edat olsa dahi, Karahanlı döneminde bir emir morfemi özelliği taşıdığını iki hususa dayanarak söylemek mümkündür.

a) -A ekinin fiil tabanında hiçbir anlam değişikliğine yol açmadığını, sadece anlamı pekiştirdiğini iddia etmek doğru olmaz. Bu ek, kuvvetlendirme edatlarından farklı olarak, bir pekiştirme işlevine sahip değildir. Ek, emri pekiştirmez, tam tersi, onun kesinliğini hafifletir, emre farklı bir renk katıyor. *Atebetü'l-Hakâyık*'taki örneklerde -A eki her zaman tavsiye, nasihat işlevinde kullanılmıştır. Meselâ:

isiz kılgan erke sen edgü *kıla*

keremniñ başı bu erür ked *bile* (Arat 1992: 67)

'kötülük yapan adama sen iyilik yap, keremin başı budur, iyi bil.'

Tabii, sırf buna dayanarak -A ekine "tavsiye" morfemi denemez. Evvela, tavsiye, sonuç itibarıyla emir kipinin işlevlerinden biridir. Bilindiği üzere, emir kipi (*imperatif*) sadece emir, buyruk bildirmez; rica, öneri, tavsiye vs. de belirtir. İkincisi, tavsiye işlevi her zaman bu ekle ortaya çıkmaz, eksiz biçim ve -*gil* morfemi de tavsiye, nasihat ifade edebilir.

b) En önemlisi, *Atebetü'l-Hakâyık*'taki ve diğer kaynaklardaki örneklerde görüldüğü üzere, bu unsur sadece teklik ikinci şahıs emir işlevinde kullanılmıştır. Gerçek edatlarda böyle bir sınırlama söz konusu olamaz. Ayrıca, bu unsur diğer şahıslara dair emir ekleriyle bütüncü dağılım ilişkisi içindedir. Böyle bir ilişki ancak aynı paradigmaya dâhil morfemler arasında olur.

Söz konusu morfemin sadece ikinci şahıs emirle sınırlanmış olması, morfemin edat değil, bir emir eki olduğunu gösteren başlıca kanıttır. Bazı araştırmalarda (Ata 2013: XXVII; Argunşah 2011: 53) morfemin teklik üçüncü şahıs emir ekiyle de kullanıldığı iddia edilmektedir. Bunun için *Kur'anın* Türkçeye ilk tercümelerinden Rylands nüshasında geçen aşağıdaki örnekler gösterilmektedir: *çıkarma-suna* R 31/89a1, *kör-süne* R 38/30a1¹, *kılma-suna* R 38/63a3, *kıl-suna* R 38/63a3. Ancak buradaki morfem yukarıda bahsedilen morfemle sadece şekil benzerliğine sahiptir, onların işlevleri birbirinden çok farklıdır. Bu araştırmanın konusu olan -A eki emrin kesinli-

¹ Ata 2013: XXVII'de kelimenin geçtiği yer yanlışlıkla R 38/30b1 olarak gösterilmiş; aynı yanlış, Argunşah 2011: 53'te tekrarlanmıştır.

ğini hafifletmek için kullanılır, emrin nezaket biçimidir; nasihat, tavsiye, öneri işlevindedir. Rylands nüshasında söz konusu olan -A morfemi ise uyarı, tehdit işlevindedir; emri bu açıdan pekiştiren edattır. Örneklerin geçtiği cümlelerde onun vasıtasıyla Allah'ın emrinin kesinliği vurgulanmıştır. İlgili ayetlerin meâline bakıldığında bu, açık şekilde görülmektedir:

Tâhâ 117 *Aydımız: ey Âdem her-âyine bu yağı erür saña hem seniñ cüftüne, çıkarmasun-a sizni uşmağdın, emgegey sen* (Ata 2013: 71): *Biz de dedik ki: "Ey Âdem! Haberin olsun bu, sana ve eşine düşmandır, sakın sizi cennetten çıkarmasın ki, sonra bedbaht olursun* (Yazır 2004: 321).

Haşr 18 *Ey anlar kim taptılar, korkuñlar Tañrıda, körsün-e et-özni ne kim ilgerü ıdtı yarınka, korkuñlar Tañrıda, ol Tañrı bilgen ne kim kılur sizler* (Ata 2013: 147): *Ey iman edenler! Hep Allah'tan korkun ve kişi yarın için önceden ne göndermiş baksın. Hep Allah'tan korkun çünkü Allah ne yaparsanız şüphesiz haberdardır* (Yazır 2004: 549).

Münâfikûn 9 *Ey anlar kim taptılar, meşğül kılmasun-a sizniñ mällariñiz hem 'ayällariñiz Tañrınıñ yâdındın, kim kılsa anı, bu öğür olar ziyânlığlar turur* (Ata 2013: 152): *Ey iman edenler! Sizleri ne mallarınız, ne evlatlarınız Allah'ın zikrinden alıkoymasın ve her kim öyle yaparsa işte onlar hüsrana düşenlerdir* (Yazır 2004: 556).

Talâk 7 *Hezine kılson-a keñlik idisi keñlindin, kimnüñ tarusa anıñ üze anıñ rüzisi, hezine kılson andan berdi aña Tañrı* (Ata 2013: 154): *Genişliği olan genişliğinden infak etsin, rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğiinden infak eylesin!* (Yazır 2004: 560).

Söz konusu iki -A unsurunun çağdaş dönemdeki izleri de onların farklı morfemler olduğunu ortaya koyuyor. Bunun bariz örneği Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında görülmektedir. Bu ağızlarda hem -A emir eki hem de A kuvvetlendirme edatı vardır. Onlar birbirinden net olarak ayrılır. Aralarındaki farklar şöyle sıralanabilir:

- 1) -A emir eki büyük ölçüde arkaikleşmiş ve tek başına olarak sadece *al-* fiili ve Bakü ağızında *gel-* fiili ile kullanılır: *ala, gələ*. A edatının kullanımında ise bir sınırlama yoktur.
- 2) Emir eki olan -A sadece 2. şahısta kullanılır, hâlbuki A edatı başka şahıslarda da ve hatta emir kipi olmadan da ortaya çıkabilir; meselâ: *tutsun a* 'muhakkak tutsun'; *tutmasın a* 'sakın tutmasın'; *aldım a* 'aldım (haberini olsun)'
- 3) A edatı uyarı işlevinde kullanılır, -A emir ekinin böyle bir işlevi yoktur.
- 4) Emir eki kalınlık-incelik olarak ünlü uyumuna bağlıdır ve buna binaen iki şekilde ortaya çıkar: *-a* ve *-ə* (*ala! gələ!*). Edat ise herhangi bir ünlü uyumuna bağlı olmayıp kalın sıradan tek şekle sahiptir: *a* (*gəl a!*).
- 5) Emir eki kısa ünlüden ibarettir, edat olan *a* ise uzun telaffuz edilir.
- 6) Emir morfemi -A vurgu almayan ektir, vurgu kökteki ünlü üzerinde kalır: *ála*. Edat olan *a* ise vurguludur, vurguyu kendi üzerine çeker: *al á!*

Eğer bu emir morfemi -A gerçekten bir edat olsaydı, yukarıda sıralanan farklar olmazdı. Tarihî sürecin bile yok edemediği bu farklar, şekil benzerliğine rağmen, söz konusu iki unsurun dil mentalitesinde farklı yerlere sahip olduğunu gösterir.

Çağdaş Dönemde İzleri

Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yukarıda bahsedilen emir eki, sadece iki fiil köküyle de olsa, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta gördüğümüz -A ekini yaşatmaktadır. Rize ili ağızlarında ekin yalnız *et-* fiili çerçevesinde kaldığı gösterilmekte, ancak bunun "*et-* fiili ile *eyle-* fiilinin biçim ve anlam yönünden kaynaşmasıyla doğmuş bir kuruluş olabileceği" de not edilmektedir (Günay 2003: 172)

Türkçede teklik ikinci şahıs emir için kullanılan bir morfem daha vardır: *-sAnA*. Bu morfemin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır (Yazıcı Ersoy 2011: 68-72; Karahan 2012), ancak genellikle onun ek birleşmesinden meydana geldiği varsayılır: *-sA + n + A*. (Tenişev 1988: 341; Ergin 2000: 310; Sertkaya 1989: 340). Burada asıl emir yükünü taşıyan, doğal olarak *-sA* şart unsuru değil, *-A* unsurudur. Bu unsorda da araştırmamızın konusu olan eski *-A* vokatv-emir ekinin izini görüyoruz. Her ikisi genel anlamda emir belirtse de, *-A* ve *-sAnA* morfemleri arasında işlev farkı vardır. *-A* ekinden farklı olarak, *-sAnA* tekit, serzeniş-kınama (Gülsevin 2017) gibi nezaket içermeyen (Underhill 1976: 422-423) bir emir bildirir. Tarihî süreç ve özellikle de *-sA* ile beraber kullanılması *-A* ekinde bu farkı meydana getirmiş olabilir. Meselâ, Kumukçada *-gll* eki de tarihî süreç içinde anlam kötüleşmesine uğrayarak "küfür, nefret, iğrenme" işlevli emir belirtir (Caferoğlu 1971: 6). Söz konusu *-A* unsuru çokluk ikinci şahıs emir morfemlerinden *-sAnIzA* (*-sA + nIz + A*) içinde de yer almaktadır.

-A eki, Karahanlı dönemindeki işlevini değiştirmeden, bulunduğu ağızlarda her fiille kullanılabilen *-GlnAn* emir ekinin içinde de kalmaktadır. Teklik ikinci şahıs emir ekleri *-Gll / -Gln* ve *-A* hemen hemen aynı işleve sahiptir. *Atebetü'l-Hakâyık*'a nazaran daha geniş dil malzemesine sahip *Kutadgu Bilig -Gll* ve *-A* eklerinin Karahanlı Türkçesi döneminde birleşik yapı meydana getirerek bir arada kullanıldığı da göstermektedir:

Ayur tur kadaşın gürin körgile,

Ziyaret kılıp sen yana yangıla (Arat 1991: 6298)

'bir de ekledi: kardeşinin mezarını bir gör, ziyaret edip yine geri dön'.

Ahmet Caferoğlu (1971: 7) bu birleşik yapının Kırgız Türkçesinde *-ğıla*, *-ğula* (Batmanov 1939: 47) şekline girdiğini ve yayım tarihini 1951 olarak gösterdiği *Grammatika Başkirkogo Yazıka (Başkurt Dilinin Grameri)* adlı kitaba dayanarak, Başkurtçada *-kıla*, *-kele*, *-gıla*, *-gele* kalıbına döküldüğünü iddia eder. Ancak N. K. Dmitriyev'in 1948 yılında yayımladığı söz konusu *Başkurt Grameri*'nde böyle bilgiye rastlamadık. Kırgızcadaki eke gelince, bu ek teklik değil, çokluk ikinci şahıs bildirir (Davletov-Kudaybergenov 1980: 161), işlevinde nezaket veya saygı belirtme söz konusu değildir ve yapısı da, bu konuyu ele alan bir araştırmamızın (Tolkun 2009: 2166-2169) sonuçların-

dan belli olduğu üzere, *-gll* ve *-A* eklerinden farklı iki ekin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Söz konusu birleşik yapıya *-gile* ve *-gine* olarak çağdaş dönemde Güney Azerbaycan ağızlarında rastlanmaktadır: *çalgile, baxgile, vérgile, olgile; vérgine, déyne* (<*dé-yin-e* <*dé-gin-e*) (Sarıkaya 2009: 152). Ancak günümüzde gerek Güney gerekse Kuzey Azerbaycan Türkçesi ağızlarında morfem esas itibarıyla *-glnAn* <*-gln+A(n)* olarak varlığını sürdürmektedir. Morfem bu ağızların çoğunluğunda ünlü uyumuna bağlı olmadan tek biçimde, *-ginen* biçiminde kullanılır. Ses olayları sonucu morfemin *-ynen, -iynen, -nen, -gunan, -uynan* vd. şekilleri de görülür. Kars, Çıldır, Iğdır, Ahlat yöresini ayrı tutarsak, Anadolu'da bu morfeme pek tesadüf edilmez. Ancak Kırşehir'e bağlı Dulkadirli ağızında morfem genel olarak *-gllen* biçiminde kullanılır (Sarıkaya 2009: 153-155).

Morfemin *-gln* ve *-A* eklerinin birleşmesinden oluştuğunu görmeyi engelleyen temel sebep, A. Caferoğlu'nun (1971: 7) ifadesiyle "bir türlü aydınlatılamayan son *n*" sesidir. Nasıl ortaya çıktığı açıklanamayan böyle sesler çoğu zaman "türeme sestir" veya "pekiştirme, tekit unsurudur" diye geçiştirilir. Bahis konusu *n* sesi de bu tür yaklaşımlardan nasibini almıştır (Caferoğlu 1971: 10; Sarıkaya 2009: 148). Ancak bu ses türemesinin sebebi açıklanmadığı gibi, pekiştirme varsa bile bunun neden *n* sesiyle ortaya çıktığı izah edilmez.

Eski dönemlerde Türk dilinin ses sisteminde nazal ünlülerin var olduğunu ileri süren teori (Sultanzade 2014; 2016) kabul edilirse, bu *n* sesinin ortaya çıkışı çok basit şekilde açıklanabilir. Çağdaş Türk ağızlarındaki biçimler, emir morfemi olan *-A* ekinin nazal ünlüden oluştuğuna işaret ediyor. Nazal ünlü sistemi arkaikleşerek kaybolunca bu ünlü, yanında *n* varmış gibi algılanmaya başlamıştır. Horezm (Altın Ordu) ve Kıpçak Türkçesi metinlerinin bazılarında *-sAnA* ekinin *-sAnAn* olarak kullanılmasını (Sertkaya 1989: 336-337) da ben buna bağlıyorum.

Sonuç

1. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta ve genel olarak Karahanlı döneminde teklik ikinci şahıs emir için eksiz biçim ve *-gll* eki yanında bir *-A* morfemi kullanılmıştır.

2. Morfem emir kipinin nasihat, tavsiye işlevine sahiptir.

3. Bu ekin kökeni daha önceki dönemlere dair metinlerde görülen *-A* vokativ morfemine dayanmaktadır.

4. *-A* morfemi Karahanlı döneminde emir paradigmasının bir unsuru olarak işlem görmüştür.

5. Morfem çağdaş dönemde Azerbaycan Türkçesi ağızlarında iki fiille ve Rize ili ağızlarında bir fiille kullanılır. Ayrıca, sırasıyla teklik ve çokluk ikinci şahıs emir ifade eden *-sAnA* ve *-sAnlZA* eklerinin sonundaki *A* unsuru bu morfemin izlerini taşımaktadır. Azerbaycan Türkçesi ve bazı Anadolu ağızlarında teklik ikinci şahıs emir belirten *-glnAn* <*-gln+A(n)* ve *-gllAn* <*-gll+A(n)* eklerinin içinde de söz konusu morfem varlığını sürdürmektedir.

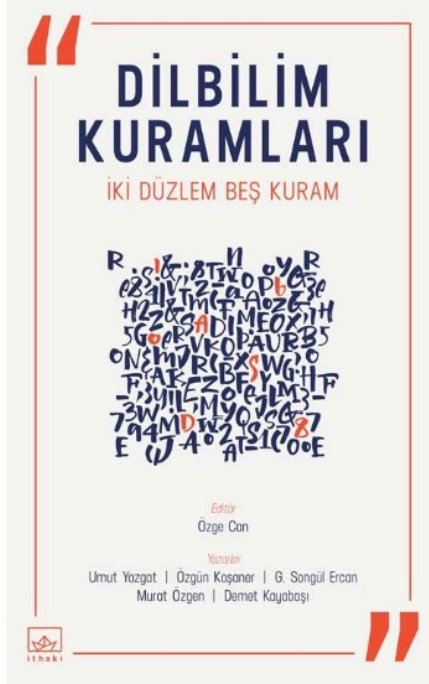
KAYNAKÇA

- ALYILMAZ Cengiz (1998) "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 10*: 35-41.
- ARAT Reşid Rahmeti (haz.) (1991). *Kutadgu Bilig I. Metin. 3. baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT Reşid Rahmeti (haz.) (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARGUNŞAH Mustafa (2011). "Karahanlı Türkçesindeki Emir Ekleri Üzerine". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 45-60.
- ATA Aysu (haz.) (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BATMANOV İ. A. (1939). *Grammatika Kirgizskogo Yazıka*. Frunze-Kazan: Kirgizgosizdat.
- CAFEROĞLU Ahmet (1971). "Türkçemizdeki -ğil ve -gil Emir Eki". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971*: 1-10.
- DAVLETOV Samak – Sarıbay KUDAYBERGENOV (1980). *Azırkı Kirgız Tili Morfologiya*. Frunze: Mektep Basması.
- DMİTRİYEV N. K. (1951) *Grammatika Başkirskogo Yazıka*.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- GÜLSEVİN Gürer (2017). "Türk Yazı Dillerinde 2. Teklik Kişi "Serzeniş-Kınama" Kipliği ve İşaretleyicileri". *Zeynep Korkmaz Armağanı (Ed. Leyla Karahan)*. Ankara: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- GÜNAY Turgut (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN Leylâ (2012). "Ağız Verilerinin Etimoloji Çalışmalarına Katkısı: "söylesâne" Örneği". *Dil Araştırmaları. Sayı 10 Bahar*: 9-15.
- KAYA Ceval (1994). *Altun Yaruk*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- KOTWICZ Wladislaw (1953). *Studia nad Językami Ałtajskimi*. Kraków: Nakł. Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego.
- RAMSTEDT G. J. (1952). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- SARIKAYA Mahmut (2009). "Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine". *Türklük Bilimi Araştırmaları, XXV-Bahar*: 145-157.
- SERTKAYA Osman Fikri (1989). "-AN/-EN Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine". *TDAY Belleten*: 335-352.
- SULTANZADE Vugar (2014), "Zamir n'sinin Kaynağı Üzerine". *Dil Araştırmaları. Sayı 15 Güz*: 95-104.

- SULTANZADE Vügar (2016), "Bir daha Zamir n'sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında". *Dil Araştırmaları. Sayı 18 Bahar*: 7-16.
- TENİŞEV E. R. (1988). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*. Moskva: Nauka.
- TOLKUN Selahattin (2009). "Kırgızca -GXLA Ekinin Menşei". *Turkish Studies: International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish and Turkic. Volume 4 /3 Spring*: 2159-2170.
- UNDERHİLL Robert (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- YAZICI ERSOY Habibe (2011). "Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA Kiplik İşaretleyicileri". *Dil Araştırmaları. Sayı 8 Bahar*: 51-76.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi (2004). *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*. İstanbul: Ravza Yayınları.

Özge Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları, İki Düzlem Beş Kuram*, İstanbul, 2018, İthaki Yayınları, 382 sayfa ISBN: 978-605-375-809-9

Erkan HİRİK*

Dil, insanın diğer canlılardan ayrılan en önemli özelliği olarak görölmektedir. Bunun nedeni insanların iletişimlerini diğer canlılardan farklı olarak konuşarak/yazarak kurmaları değil, düşüncelerini bu araç ile aktarmalarıdır. Bu bağlamda ele alındığında dilin iki boyutunun olduğu görülebilir. Birincisi dilin yalnızca mental seviyede bireye özgü durumu, ikincisi ise bireyden çıkıp söze dönüşerek diğer bireylerce de görülebilir durumu. Dil ve düşünce arasındaki bu bağ, bilinen en eski dönemlerden günümüze dilin incelemeye değer bir kavram olarak ele alınmasına neden olmuştur. Eski Mısır'dan, Eski Yunan'a oradan Eski Hint'e uzanan bu inceleme alanı art zamanlı olarak mevcut metinleri (genelde din içerikli metinleri) anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

19. yüzyılda Saussure'ün düşünceleri öğrencileri tarafından "Genel Dilbilim Dersleri" (1916) adı altında bir araya getirildikten sonra çağdaş anlamda dilbilim diğer disiplinlerden ayrı, ancak diğer disiplinlerle de çalışan ve kendine ait kuramları bulunan bir bilim alanı hâline gelmiştir. Bu anlamda aslında yakın bir geçmişe sahip olan dilbilim, Türkiye'de akademik düzeyde birkaç üniversitede üzerine çalışılan bir alan olarak görölmektedir. Dilbilimin felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi birçok disiplinle birlikte çalışması yalnızca dilbilimcileri değil, bu alanlarda çalışanları da ilgilendirmektedir. Bununla birlikte filoloji alanı ve bu alanda çalışanlar da dilbilim kuramlarına ve temel kavramlarına haiz olma ihtiyacı hissetmektedir. Bu da filoloji ve dilbilim ilişisini de ortaya koymaktadır. Bu durum Türkiye'de Türkçe ola-

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-6978-8981, E-posta: erkanhirik@gmail.com

rak yayımlanmış ve çağdaş dilbilimin kuramlarını açık ve sade bir şekilde içeren çalışmaların önemli bir ihtiyaç hâline gelmesine neden olmuştur.

2018 yılında editörlüğünü Özge Can'ın yaptığı "Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram" adlı eser, beş yazarın beş kuramı biçimci ve işlevci düzlemde olmak üzere ele almasıyla İthaki Yayınları arasından yayımlandı. Eser, hem dilbilim alanında çalışanlara hem de dilbilime dair bilimsel bilgilere erişme ihtiyacı olan diğer alanlarda çalışanlara destek sağlayacak mahiyettedir.

Önsözü Prof. Dr. Ahmet Kocaman tarafından kaleme alınan eser, beş bölüm ve bir sözlükçe olmak üzere toplam altı kısımdan oluşmaktadır.

Eserin birinci bölümü Umut Yozgat tarafından kaleme alınmıştır ve "Dilbilimde Biçimci ve İşlevci Düzlem" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde dilin en basit tanımından, dil ile ilgili ilk çalışmalara kadar geçen ve daha sonrasında 18-19. yüzyılda dilin mantıksal açıklamalarla izah edilen süreç ve 19. yüzyılda Saussure ile başlayan ve 20. yüzyılda Chomsky ile açılan çığırı içeren zaman dilimi biçim ve işlev düzleminde ana hatlarıyla ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca dil olgusuna biçimci ve işlevci bakışın temel savunularını, ilkelerini, inceleme yöntemlerini, benzerliklerini, farklılıklarını ve bu yapılan öncü çalışmaları bulmak mümkündür.

Yozgat, bu bölümde dil incelemelerinin bilinen en eski dönemlerde köken incelemeleri odaklı başladığını, daha sonra Yunancanın lehçelerine ve dil içi meselelerine yönelim olduğunu ifade ederek ilerleyen zamanda (Ortaçağda) dil çalışmalarının Latince ve Yunanca çalışmalardan sıyrıldığını belirtmektedir. Bu dönemle birlikte Arapça ve Tanrı'nın dili olduğu düşünülen İbranice gibi başka dillerin ele alındığı başka bir döneme geçişin yaşandığını belirtmektedir. Araştırmacı Rönesans döneminde dil araştırmalarıyla ilgili yaşanan gelişmelerden bahsettikten sonra 18-19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan çağdaş dilbilimin oluşma sürecini anlatmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan birtakım dilbilim okullarından yine bu bölümde araştırmacı tarafından bahsedilmektedir. 20. yüzyılda Saussure ile başlayan modern dilbilim çalışmaları ve bunun etkisiyle ortaya çıkan diğer dilbilim okullarının (Prag Dilbilim Okulu, Kopenhag Dilbilim Okulu vd.) yöntemlerinden bahsedildikten sonra Avrupa ve Amerika'daki dilbilim çalışmaları ve öncü isimlerin geçmişinden bahsedilmiştir. Chomsky'nin görüşleri neticesinde yeni bir dönemin açılması, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi'nin de temellerini oluşturan *edinç* ve *edim* kavramları yine bu bölümde bahsedilen konular arasındadır.

Diğer bir deyişle araştırmacı bu bölümde dilbilimin bilinen en eski dönemlerden bugünkü çağdaş anlayışa ve bir disiplin hâline gelmesini sağlayan tüm etkenleri, şahısları ve görüşleri ana hatlarıyla oldukça anlaşılır bir dille anlatmıştır.

Araştırmacı bunlarla birlikte kural koyucu dilbilgisi ve betimleyici dilbilgisi bağlamında biçim ve işleve yönelik bakış açılarını ele almıştır. Biçimci düzlemin dilin özerk bir yapıya sahip olduğunu ve bu özerkliğin temelinde sözdizimsel görünümünün yer aldığını öne süren, dolayısıyla dilin bağ-

lam bağımsız bir biçimde incelenmesi gerektiğini savunan bir düzlem olduğu Yozgat tarafından belirtilmiştir. Biçimci düzlemin dilin iletişim işlevine değil, dile ait yapılara ve biçimlere odaklandığı belirtilerek işlevci bakıştan farklı ortaya konmuştur. Biçimci düzlemi temel alarak oluşturulan *İlişkisel Dilbilgisi*, *Sözcüksel-İşlevsel Dilbilgisi*, *Ulamsal Dilbilgisi* gibi birtakım kuramlara yine bu bölümde değinilmiştir. Buna mukabil işlevci düzlemi temel alarak oluşturulan *İşlevsel Dilbilgisi*, *Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi*, *Söylem Dilbilgisi* ve diğer kuramlar da bu bölümde bahsedilmiştir. Bunlardan sonra “biçimci düzlem” ve “işlevci düzlem” ayrı ayrı başlıklar altında ele alınarak oldukça açık ve anlaşılır bir dille örnekleriyle birlikte konu anlatılmıştır. “Yol Birleşiyor mu, Ayrılıyor mu?” başlığında biçimci ve işlevci düzlemin birbirinden ayrılan noktaları tabloda gösterilmiş ve bu düzlemlerin yöntemleri ilerleyen bölümde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Kitabın bu bölümünde kısaca öncelikle dil incelemelerinin tarihi ele alınmış ve öne çıkan dil araştırmacılarının görüşleri tanıtılmıştır. Dilbilimin müstakil bir bilim dalı olarak ortaya çıkışıyla birlikte dilin biçim ve işlevine odaklanan kuramlar tanıtıldıktan sonra dilin yapısal özelliklerinin gerçekte hangi işlevler için kullanılmakta olduğunu tespitinin dilbilim araştırmalarını verimli hâle getireceği araştırmacı tarafından dile getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Özgün Koşaner tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölüm “İşlevsel Dilbilgisi ve İşlevsel Söylem Dilbilgisi” başlığını taşımaktadır. İşlevsel dilbilgisi bilindiği üzere ses, biçim ve sözdizim gibi biçimsel, diğer bir ifadeyle dilin görünür yönlerini değil, *anlam* ve *edim* gibi ifadelerin arka planında görev yapan ancak dil yapılarının biçimlenmesinde de etkisi olan kavramları ele almaktadır. Araştırmacı bu bölümde Simon C. Dik tarafından 1978 yılında ortaya koyulan, 1989’da ve gözden geçirilerek 1997’de yayımlanan *The Theory of Functional Grammar* adlı çalışmasıyla temellenen İşlevsel Dilbilgisi’nin temel dayanaklarından bahsetmektedir. İşlevci yaklaşımın neleri sorgulaması gerektiğini ifade eden sorular bu bölümde okuyuculara sunulmuştur:

- *Doğal Dil Kullanıcısı nasıl işlem yapmaktadır?*
- *Konuşucular (speaker) ve Dinleyiciler (addressee), Dilsel Anlatımları kullanarak iletişimi nasıl gerçekleştirmektedir?*
- *Doğal Dil Kullanıcıları kendilerini nasıl anlaşılır kılmaktadır ve diğer Doğal Dil Kullanıcılarının bilgi haznelerini (bilgi, inanç, önyargı ve duygular da dahil olmak üzere) nasıl etkilemekte ve böylelikle diğerlerinin davranışlarını nasıl yönlendirmektedir?*

Bu sorular ve bu soruların cevapları işlevsel dilbilgisinin temelini ve işleyiş yolunu göstermektedir. Bununla birlikte yine bu bölümde işlevsel dilbilgisi kuramının diğer işlevci kuramlardan farklarına da değinilmiş ve bu farklar konusunda açıklamalar yapılmıştır. Araştırmacı işlevsel dilbilgisi kuramının yöntemsel ilkelerini *edimbilimsel yeterlilik*, *psikolojik yeterlilik*, *tipolojik yeterlilik*, *soyutluk-somutluk* ve *uygulanabilirlik* olarak vermiş ve her bir ilkeyi ayrı ayrı açıklamıştır. İşlevsel dilbilgisinin yapısının ele alındığı kısımda bu yapıyı oluşturan unsurlar ve bu yapıyla ilgili kavramlar ayrı

ayrı açıklanmıştır. *İşlevsel Söylem Dilbilgisi* başlığında Simon C. Dik'in öğrencileri K. Hengeveld ve J. L. Mackenzie tarafından işlevsel dilbilgisinin birçok özelliğini de içeren yeni ve daha kapsamlı bir kuram olduğu ifade edilmiş ve bu kuramın öğeleri ve özellikleri ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Daha sonra işlevsel söylem dilbilgisinin yapısını oluşturan düzeyler ve katmanlar (kişilerarası düzey, temsilleştirme düzeyi, biçimsözdizimsel düzey, sesbilimsel düzey) anlatılmış, son olarak bu kuramın ilkeleri okuyucuya sunulmuştur. Bölüm işlevsel dilbilgisi ve işlevsel söylem dilbilgisi bağlamında başvurulacak önemli bir kaynak özelliği göstermektedir.

Kitabın üçüncü bölümü "Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm G. Songül Ercan tarafından kaleme alınmıştır. Dizgeci işlevsel dilbilgisi, Halliday tarafından geliştirilmiştir ve bu kuram dili, anlamı oluşturmak için birbiriyle ilişkili dizgeler ağı olarak görmektedir. Bununla birlikte kuram, dili toplumsal bir olgu olarak nitelendirmekte, dilin sadece biçimsel olarak değil, işlevsel olarak yani kullanıldığı bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle sözcük ve dilbilgisinin birlikte ele alınacağı *sözcükdilbilgisi* (lexicogrammar) bir alan ortaya çıkmaktadır. Kitabın bu bölümünde Ercan, dizgeci işlevsel dilbilgisinin temel kavramlarını, dile yaklaşımı ilkeleriyle tanıtarak bu konuda çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara anlaşılır bir kaynak sunmuştur.

Ercan, ele aldığı kuramın tarihçesini ve temel kavramlarını aktardıktan sonra bu kuramın ele aldığı dilin boyutlarını ve düzenlenme ilkelerini tablo hâlinde göstermiştir. Daha sonra bu tabloda yer alan her bir kavram örnekleriyle detaylıca açıklanmıştır. Dilin üstişlevlerinin ele alındığı bölümde tümcenin anlamları ve metinsel üstişlev başlığını taşıyan bölüm okuyucuya sunulmuştur. Metinsel üstişlevle ilgili kavramların ve alt başlıkların yer aldığı bölümlerden sonra "kişilerarası üstişlev" ve alt başlıkları, "düşünsel üstişlev" ve alt başlıkları değerlendirilip bu bölümün sonucu kaleme alınmıştır. Kısaca bu bölüm, Halliday tarafından geliştirilmiş olan dizgeci işlevsel dilbilgisinin ana hatlarıyla tanıtıldığı, bu kuramın dile ne şekilde yaklaşıldığının ele alındığı bir çalışma olmakla birlikte bu kuram ışığında Türkçe yazılı ya da sözlü metinler üzerinde araştırma yapacak olan araştırmacılara bir başvuru kaynağı olarak dikkat çekmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de zihin ve dil arasındaki ilişkiler çeşitli açılardan ele alınmaya başlanmıştır. "Bilişsel Dilbilgisi" başlığını taşıyan dördüncü bölüm, Murat Özgen tarafından kaleme alınmıştır. R. Langacker tarafından 1970'li yıllarda oluşturulan bu kuram, farklı birçok dilbilimsel konuya bilişsel dilbilgisinin uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Özgen, Amerikan ve Avrupa yapısalcılığının göstergibilim ve davranışçı ruhbilim olguları ve açıklamalarından yararlanan dilbilimin bu bilişsel devrimden sonra yön değiştirdiğini, dil kavramının beyin ve zihin kavramlarıyla olan ilişkisinin ağırlık kazanmaya başladığını belirtmektedir. Bu bakış açısı dilin bilişsel bir kavram olduğunu kabul edip bu yönde çalışmalar hazırlamıştır. Araştırmacı, bu bölümde genel olarak Langacker tarafından ortaya koyulan bilişsel dilbilgisi alanının geçmişinden bahsetmiş, Chomsky'nin düşünceleri ile bu kuramın

farklarını ortaya koymuş ve bu kuramın temel kavram ve ilkelerini tanıtarak Türkçe örneklerle genel bir değerlendirme yapmıştır.

Özgen, “Bilişsel Dilbilim ve Bilişsel Dilbilgisi: Genel Bir Bakış” başlığını taşıyan alt başlıkta bilişsel dilbilimin bilişsel dilbilgisini kapsayan bir üst terim olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak Özgen, bilişsel dilbilgisi çalışmalarını da ilgilendiren “bilis” ile ilgili olarak iki yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlar *biçimci* (formalist) ve *davranışçı* (behaviorist) yaklaşımlardır. Bu iki yaklaşımın birbirinden farkını oldukça açık ve akıcı bir dille anlatan Özgen, özellikle Chomsky’nin görüşleri ile bilişsel dilbilgisinin benzer ve ayrı yönlerini göstermektedir.

Dilin bilişsel olmasına neden olan yetiler *ulamlama, figür-zemin ilişkisi, zihinsel imgelem ve tasarı, eğretileme, kavramsal ilktipler, çıkarsama, mekanikleştirme, biçim odağı, toplumsal davranış, simgesel davranış* örnekleriyle araştırmacı tarafından yine bu bölümde ifade edilmiştir. Bilişsel dilbilgisinin temel kavramları, çeşitli alt başlıklar altında yine bu bölümde Özgen tarafından etraflıca ele alınmıştır. Yalnızca biçimci bakıştan sıyrılarak biçim ve işlevi birlikte ele alan bilişsel dilbilgisi ile ilgili olarak eserin bu bölümü, dilbilim alanında çalışma yapan ve bilişsel dilbilgisi hakkında bilgi sahibi olmak isteyen akademisyen, öğrenci ve ilgili herkese bir temel oluşturacak mahiyettedir.

Eserin son bölümü “Üretici Dilbilgisi” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Demet Kayabaşı tarafından hazırlanmıştır. N. Chomsky tarafından 1957 yılında Sözdizimsel Yapılar adlı eserin yayınlanması ile insan dilinin işleyişi ve bu dili nasıl edindiği izah edilmeye çalışılmıştır. Bu eser ile ortaya “Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi” kuramı çıkmıştır. Bu kuram daha sonra “Üretici Dilbilgisi” adıyla anılır olmuştur. Kayabaşı, bölümün giriş bölümünde bir dilbilgisi kuramının neleri kapsamaması gerektiğini tartıştıktan sonra üretici dilbilgisinin ortaya çıkmasını sağlayan etmeleri ve bu kuramın temel sorularını ele almıştır. Kayabaşı, Amerikan yapısalcılığı ile bu akıma getirilen eleştirilerin davranışçılık ve doğuştancılık tartışmalarının bu kuramın biçimlenmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı daha sonra üretici dilbilgisine ait gözlem ve sayıtları ele almış ve bu kuramın temel savlarını,

- *Dil edinme becerisi insana ait, doğuştan gelen bir yetidir.*
- *Tüm dillerin dil evrenceleri olarak adlandırdığımız ortak noktaları vardır.*
- *Dil; zekâ, dikkat, bellek vb. diğer bilişsel işlevlerden ayrı, özerk bir dizge olarak ele alınmalıdır.*
- *Sözdizim, dilin ses (veya işaret) ve anlamı bileşenlerini bir araya getiren iskelet yapıdır.*

şeklinde vermiştir. Bununla beraber ilgili bölümün alt başlıklarında üretici dilbilgisi kuramının temel savlarını destekleyen diğer gözlemler verilmiştir. Bu başlıkların devamında “Özerk Bir Zihinsel Dizge Olarak Dil Edinim Aracı”, “Ses ve Anlamın Yapı Üzerinde Yorumlanması: Yapı Kaynaklı Anlam Bulanıklığı” ve “Üretici Dilbilgisinin Dil Olgusuna Yaklaşımı” başlık-

larında bu kuramın içyapısı ele alınmıştır. Üretici dilbilgisi kuramının bağlamı odak olarak almaması ayrı bir başlıkta değerlendirildikten sonra “İnsan Dilinin Ayırıcı Özellikleri” okuyucuya sunulmuştur.

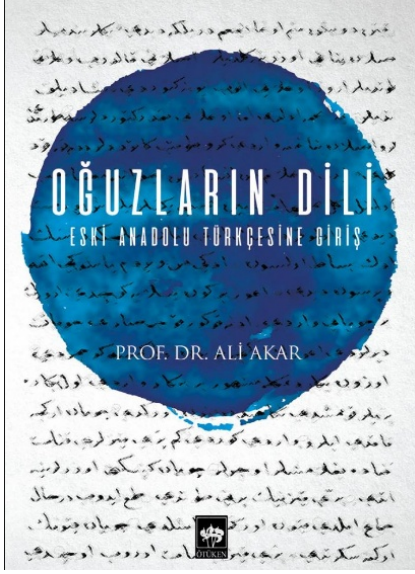
Kayabaşı, kuramın ortaya çıkışı ve zaman içerisindeki geçirdiği değişiklikleri ve bu kurama ait kullanılmakta olan ve zamanla kullanımdan düşen kavramları ele almıştır. Kuramın evreleri “Ölçünlü Kuram (1957-1965)”, “Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (1965-1973)”, “Gözden Geçirilmiş Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (1973-1976)”, “İlkeler ve Değiştirgenler (Yönetim ve Bağlama) Kuramı (1981-1990)”, “Yetinmeci Çizgi (1993- ...)”, “Evre Kuramı (2001-...)” şeklinde ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Bölümde son olarak üretici dilbilgisi temelli çalışılan alanları (sözdizim, sesbilim, biçimbilim, anlambilim) tanıtan araştırmacı, sonuç kısmıyla bölümü sonlandırmıştır. Kayabaşı tarafından hazırlanan bu bölüm, üretici dilbilgisi hakkında verdiği bilgilerle alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitapta içeriği oluşturan bölümlerin arkasından küçük bir sözlük bölümü (Sözlükçe) gelmektedir. Burada Türkçe terimlerin İngilizce karşılıkları verilmiştir. Kitabın editörü ve bölümlerin yazarlarının biyografileri ise kitabın sonunda verilmiştir.

Tüm bunlardan sonra hem doğrudan dilbilim alanında akademik çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar, öğrenciler ve ilgililer hem de filoloji, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirerek dilbilim ile disiplinlerarası çalışmalar yapmak isteyen her ilgiliye hitap eden bu eser, alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Dilbilim alanına yeni giriş yapmış ilgililerin dahi anlamakta zorlanmayacağı bir dille yazılmış ve bir o kadar da akademik yönü güçlü bu eser, bilimsel çalışmalara büyük katkı sağlamaktadır. Eser vesilesiyle başta editör Özge Can olmak üzere kitabın meydana gelmesinde katkıları olan yazarlar Umut Yozgat, Özgün Koşaner, G. Songül Ercan, Murat Özgen ve Demet Kayabaşı'na ayrı ayrı teşekkürü borç bilir, çalışmalarında başarılar dileriz. Bununla birlikte İthaki Yayınları'na da böylesi bir eserin bilim dünyasına kazandırılmasına aracı oldukları için teşekkür ederiz.

AKAR, Ali (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, İstanbul: Ötüken Yayınları, ISBN 978-605-155-718-2, 335 Sayfa

Mustafa KARATAŞ*

Bilginin üretilmesi kadar o üretilen bilginin “davranış değişikliği” yaratması amacıyla insanlara öğretilmesi de insanlık için çok büyük bir önem taşımaktadır. İnsanın bir konuyu merak ve istekle çeşitli yöntemler kullanarak araştırması bilginin üretilmesini ve böylece bilimlerin var olmasını; bu üretilen bilgilerin öğretilme ihtiyacı ise eğitim ve eğitim bilimlerinin önem kazanmasını sağlamıştır.

İnsanlık tarihinin vazgeçilmez bir işleyişi olan bu süreç, elbette Türk tarihi için de geçerlidir. Türklerin dil, edebiyat, kültür, tarih, halk bilimi (folklor) vb. maddi, manevi bütün değerlerinin sistemli bir biçimde araştırılmasıyla *Türklük bilimi (Türkiyat,*

Türkoloji) adı verilen bilim dalı ortaya çıkmıştır. Avrupa’da IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus adlı tarihçinin Türklerle ilgili verdiği bilgilerle; Türk tarihinde ise XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvân-u Lügâti’t Türk* adlı sözlüğüyle başladığı görülen Türklük bilimi çalışmaları, bir yandan Türklerle ilgili bilgiler üretirken bir yandan da bu bilgilerin kitlelere öğretilmesi ve bu konuda insanların eğitilmesine hizmet etmiştir.

Yerli ve yabancı bilim insanları (Türklük bilimci, Türkolog) tarafından yapılan Türklük bilimi çalışmalarının odaklandığı ve yoğunlaştığı alan Türk dili, Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçeleri olmuştur. Bu lehçelerden özellikle Türk boylarının arasında çok önemli bir yere sahip olan Oğuzların dili (Oğuzca), Türklük bilimi çalışmalarında da önemli bir yere sahiptir.

Türk tarihinde 6. yüzyıldan günümüze kadar varlıklarını sürdüren, günümüzde de Türkmenistan, İran, Anadolu ve çevresi, Balkanlar ve Batı Av-

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-8165-4166,
E-posta: mustafakaratas@nevsehir.edu.tr

rupa ülkelerinde yaşayan Oğuzlar, X. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) bozkırlarından çıkıp güneybatıya, Anadolu, İran ve Balkanlara doğru hareket etmişler ve XI. yüzyıldan itibaren de Anadolu topraklarını yurt edinmişlerdir. İran merkezli Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157)'ni kuran Oğuzlar, Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonraki dönemde Marmara ve Adalar denizine kadar ulaşmış, 1176'daki Miryakefalon Savaşı'nda Bizans'ın ağır bir yenilgiye uğratılmasıyla Anadolu'daki var olma mücadelesini kazanmışlardır. Böylece, Türklük biliminde "Selçuklu öncesi" ve "Selçuklu sonrası" olarak iki dönemde incelenen Oğuzların önceleri sadece konuşma dili olan dillerinin Anadolu'daki yazı dili olma süreci XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sürmüştür. Türklük biliminde yaygın olarak kullanılan adıyla Batı Türkçesi (Güneybatı Türkçesi, Oğuz Türkçesi, Oğuzca), XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki yerli ağız özelliklerine göre oluşan, XV. yüzyıldan itibaren de ölçünlü bir yazı dili olarak günümüze kadar kesintisiz bir şekilde ulaşmıştır.

Günümüzde Anadolu, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), Türkmenistan, İran, Irak, Suriye, Adalar, Rumeli ve Kuzey Afrika'da kullanılan Türk yazı dili kolunun genel adı olan Oğuzcanın tarihi gelişimi Türklük bilimciler tarafından çeşitli açılardan incelenmektedir. Oğuzca ile ilgili üretilen bu bilgilerle birlikte, bu konuda özellikle Türklük bilimi öğrencileri ve meraklıları için ders kitapları da yazılmaktadır.

Özellikle Oğuzcanın ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesiyle (Eski Türkiye Türkçesi) yazılmış Arap harfli metinlerin, dilin henüz ölçünlüleşmemiş olmasından kaynaklanan yazım (imla), ses, biçim ve söz dizimindeki tutarsızlıklar, metinlerin okunmasını ve o dönem dilinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, öncelikli olarak Türkiye'deki yüzlerce Türklük bilimi bölümünde (Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Halk Bilimi) eğitim alan öğrencileri etkilemektedir.

Eski Anadolu Türkçesinin tarihi Türk lehçelerinden biri olarak tüm Türklük bilimi bölümlerinde okutulması ve dönem dili ile metinlerinin yukarıda bahsedilen zorluklara sahip olması nedeniyle Türklük bilimciler bu alanda sadece akademik araştırmalar yaparak bilgi üretmekle kalmayıp bu dönem için Eski Anadolu Türkçesi dil bilgisinin anlatıldığı ders kitapları da yazmaktadır.

Türkiye'de bugüne kadar yazılmış bazı Eski Anadolu Türkçesi dil bilgisi kitapları şunlardır:

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks, Gramer)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Hatice (2009), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer; Boz, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KÖKTEKİN, Kazım (2011), *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.

TÜRK, Vahit; DOĞAN, Şaban; ŞERİFOĞLU, Yasin (2015), *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, Erol (2017), *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Oğuzcanın tarihi ve çağdaş lehçeleri üzerinde çalışan Türklük bilimcilerinden biri de Prof. Dr. Ali Akar'dır. Uzmanlık alanı "Eski Türk Dili" olan Akar'ın akademik çalışmalarının çoğunu Oğuzca ile ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

AKAR, Ali (1999). "Bir Dânişmendnâme Nüshası: Mirkâtü'l-cihâd", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim, İstanbul: S.122, s. 209-218.

_____ (2010). "Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları- Journal of Turkology Research*, S. 28, Güz/Autumn, Ankara, s. 15-29.

_____ (2011) "Bir Dil-İçi Çeviri Metni Olarak Mirkâtü'l-Cihâd", *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: s. 75-84.

_____ (2012). "Türkiye Türkçesinin Kuruluşu ve Yunus Emre", *Türk Yurdu*, Mayıs, Ankara: C. 32, S. 297, s. 58-62.

_____ (2012). "Tarihin Dili İzdüşümü: Ankara Savaşı Sonrasında Anadolu'da Dil ve Tarih İlişkileri", *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur)*, 9-12 Ekim Ankara, s. 103-108.

_____ (2013). "Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Geçiş Devri Metni Olarak Saltuknâme" *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu (6-10 Kasım Köstence-Romanya)*, s. 49-56.

_____ (2013). "Bir Kuruluş Devri Metni Olarak Garibnâme", *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu (1-2 Kasım, Kırşehir)*, s. 81-92.

_____ (2013). "Beylikler Devri Türkçesinin Oluşumunda Dil-Tarih İlişkileri", *Osmanlı Bursasında Dil, Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni (29-30 Mayıs, Bursa)*, s. 7-12.

_____ (2015). "Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Düşünce İlişkileri", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Dede Korkut ve Türk Dünyası (19-23 Ekim, Çeşme-İzmir)*, *Bildiriler Kitabı*, İzmir, s. 81-93.

_____, SITKI, Banu, (2015). "Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Öğeler", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri, Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, 21-23 Mayıs, Ankara, s. 69-88.

_____ (2015). "Dede Korkut Hikâyelerinden Geçen Bir Deyim: Bütün Binmek", *VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi (16-18 Ekim 2014, Elazığ), C.1, s. 67-70.

_____ (2016). "Eski Batı Oğuzcası ve Dede Korkut Oğuznameleri", *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (25-27 Mayıs, Bakü)* *Bildirileri*, Haz. Hikmet Koraş, Bakü, Cilt I, s. 43-47

_____ (2017). "Üç Trajedi Bir Dil: Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olma Macerası", Türk Yurdu, Ankara, S. 304, s. 37-40.

Prof. Dr. Ali Akar'ın Oğuzca ile ilgili çalışmalarının sonuncusu ise Ötüken Yayınlarından çıkan **Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş** adlı kitabıdır.

İçeriğindeki dönem, eser, yazar ve dille ilgili kuramsal bilgiler, dil bilgisi ve dil incelemesiyle Eski Anadolu Türkçesi için temel bir kaynak olma özelliğine sahip olan bu kitap, ön söz ve giriş kısımlarının haricinde altı bölümden oluşmaktadır:

1. Bölüm: Tarihi ve Coğrafi Durum
2. Bölüm: Oluşum ve Gelişim
3. Bölüm: Yazarlar ve Eserleri
4. Bölüm: Dil Çeşitliliği/Varyantlar
5. Bölüm: Dil Bilgisi
6. Bölüm: Örnek Metinler Üzerinde Dil İncelemeleri

Kitabın "Ön Söz"ünde yazar, son yıllarda Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların öneminden bahsetmiş, ancak bu çalışmaların dönemin tarihini, coğrafyasını, yazarlarını, eserlerini ve gramer özelliklerini içine alan bütüncül bir yaklaşıma sahip olmadığını dile getirmiştir. Dilin büyük ölçüde konuşurların hayatını yansıtan ayna olduğuna değinen Akar, bu eserinde dönemin fonetik ve morfolojik özellikleriyle birlikte tarihi ve kültürel ilişkilere de yer verdiğini, incelemelerinde hem eş zamanlı hem de art zamanlı bir yöntem kullandığını, "metinleri yapısalcı gramer esasları çerçevesinde ve Türk dilindeki genel sistematikle" ele aldığını dile getirmiş ve eserini "16. yüzyıldan itibaren gelişme evrelerini tamamlayarak günümüz Türkiye Türkçesinin temelini teşkil edecek özellikler kazanan bu lehçenin tarihindeki bir döneminin aydınlatılmasına katkı sunmak amacıyla" kaleme aldığını belirtmiştir.

Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili genel bilgilerin verildiği "Giriş" bölümünde, Oğuzların 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göçmeleriyle birlikte kendi ağız özelliklerine dayalı bir yazı dili oluşturmaya başladıkları ve bu yazı dilinin Türkoloji çalışmalarında "Eski Oğuz Türkçesi", "Eski Türkiye Türkçesi", "Eski Osmanlıca", "Eski Anadolu Türkçesi", gibi adlarla adlandırıldığı, bu eserde ise lehçenin oluşma ve gelişme tarihine en uygun görülen "Eski Anadolu Türkçesi" teriminin tercih edildiği ifade edilmiştir. Bu lehçeyi diğer tarihi Türk lehçelerinden ayıran özellikler arasında "en geç oluşma tarihine sahip en eski Türk yazı dili" olmasına dikkat çekilmiş ve lehçenin gelişme süreçleri ana çizgileriyle şu dönemlere ayrılmıştır:

1. Eski Anadolu Türkçesi
 - a. Selçuklu Dönemi Türkçesi (11-12. yy.)
 - b. Beylikler Dönemi Türkçesi (1277-1453)
 - c. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi (1453-16. yy.)
2. Klâsik Osmanlı Türkçesi (16-18. yy.)
3. Mahallileşme Dönemi Türkçesi (18-19. yy.)
4. Yenilenme Dönemi Türkçesi (1850-1911)

5. Çağdaş Türkiye Türkçesi (1911-)

Kitabında, “Türk dilinin yaşayan en eski yazı dili” olarak nitelendirdiği (s. 17) Eski Anadolu Türkçesi’nin oluşma ve gelişme çağları olarak görülen 11-15. yüzyılların ele alındığını belirten Akar, dönem üzerine yapılan çok sayıda araştırma ve incelemenin olduğu bu alana “farklı bir katkı sunacağına” inandığı bu çalışmada, dönemin eserlerini dilin tarihi gelişme seyrine göre Selçuklu Dönemi Türkçesi (11-12. yy), Beylikler Dönemi Türkçesi (1243-1453) ve Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi (1453-16. yy) olmak üzere üç ayrı döneme ayırarak ele almıştır.

Eserin Birinci Bölümü “Tarihi ve Coğrafi Durum” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, “Oğuz Adı”, “Tarih”, ve “Coğrafya” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Oğuz Adı” alt başlığında, Oğuzların kim oldukları, ne zaman tarih sahnesinde yer almaya başladıkları ve *oğuz* kelimesinin kökenine ilişkin yapılan araştırmalar üzerinde durulmuştur. Oğuzlara dair bilgilerin ulaşıldığı ilk yazılı kaynakların Köktürk yazıtları olduğu belirtilmiş, bu dönemde önemli bir siyasi güce sahip olduklarına değinilmiştir. 10. yüzyılda Aral Gölü’nün batı kıyılarına (Mangışlak bölgesi) göçtükleri ve burada kurmuş oldukları Oğuz-Yabgu devletiyle tarih sahnesinde yer almaya başladıkları anlatılmıştır. *Oğuz* kelimesinin etimolojisiyle ilgili çözümleme ve önerileri özetleyen Akar, bu görüşler içerisinde Nemeth’in yaptığı ok+u+z “boylar birliği” etimolojisinin “akla en yakın” görüş olarak öne çıktığını belirtmiştir.

“Tarih” ismini taşıyan ikinci alt başlık da kendi içinde, “Selçuklu Öncesi”, “Selçuklu İmparatorluğu”, “Oğuzların Anadolu’ya Yerleşmeleri”, “Sosyal ve Kültürel Durum” başlıklarından oluşmaktadır.

Burada özet olarak; Oğuzların 8. yüzyılda Tula Irmağı boylarında, Köktürklere bağlı bir topluluk olarak yaşadıkları, Köktürk hâkimiyetinin sona ermesiyle Uygurlar bünyesinde varlıklarını devam ettirdikleri, bir süre sonra çeşitli sebeplerle Batı Türkistan’a yerleştikleri anlatılmış, ilerleyen zamanlarda bir kısmının İran, Irak ve Anadolu’ya, bir kısmının ise Balkanlara göçtüğüne, ata yurtta kalanların ise bugünkü Türkmenistan ve Güneybatı Kazakistan’da Kıpçaklarla karışık olarak yaşamaya devam ettiğine değinilmiştir. Oğuzların, Selçuklu İmparatorluğunu kurmaları ve bu dönemde yapılan Pasinler Savaşı ile Anadolu’yu yurt tutmaya başlamalarından bahsedilmiştir. Anadolu’ya yerleşmeye başlayan Oğuzların, sosyal yapılarına uygun olarak göçebe ve hayvancılığa dayalı bir ekonomi sistemi kurduklarına işaret edilmiştir. Bu dönemde Anadolu beylerinin saraylarında bilim ve sanata ilgi gösterildiği ve bu sayede kültürel faaliyetlere zemin hazırlandığı anlatılmıştır.

“Coğrafya” alt başlığında ise Eski Anadolu Türkçesi coğrafyası hakkında bilgi verilmiş ve Batı Oğuzlarının yerleşim alanının Irak, Suriye, Anadolu, Azerbaycan, İran ve Balkanlar olduğu; XIII yüzyıldan itibaren dönemin ilk Türkçe metinlerinin Orta ve Batı Anadolu’da yazıldığı dile getirilmiştir.

“Oluşum ve Gelişim” ismini taşıyan ikinci bölüm, “Oğuzcanın Yazı Dili Olarak Gelişme Evreleri” ve “Batı Oğuzcası” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Oğuzcanın Yazı Dili Olarak Gelişme Evreleri” başlığı altında Oğuzca; Eski Türkçe (8-10. yy.), Orta Türkçe (11-16. yy.) ve Yeni Türkçe (16-20. yy.) dönemleri içerisinde ele alınmıştır. Ayrıca, burada “Oğuzcanın Değişik Coğrafyalara Yayılışı”nın (İran, Irak, Suriye ve Anadolu) X. yüzyıldan itibaren Selçuklular ile gerçekleştiği ve Oğuzcanın yazı dili safhasına geçişinin Anadolu’da mümkün olduğu bilgisi verilmiştir.

“Batı Oğuzcası” isimli ikinci alt başlıkta, Oğuz boylarının 11. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla “Oğuzcanın Anadolu’daki İlk Konuşurları”, “Sözden Yazıya Geçiş” sürecinde Oğuz Türkçesinin 12. yüzyılda ayrı bir yazı dili olma yoluna girmesi, Oğuzcanın yazı dili olma hüviyetine sahip olmasıyla birlikte de Osmanlı Devleti’nin resmi dil olarak Türkçeyi kabul etmesinden bahsedilmiştir. Oğuzcanın konuşma dilinden yazı diline geçişinde beylerin Türk dilini siyasi bakımdan desteklemeleri, Türkçe yazan yazar ve şairlerin beyler tarafından himaye edilmeleri, tasavvuf hareketleri, Osmanlı Devleti tarafından Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi, Osmanlı devlet ve bürokrasi dilinin Türkçe olmasının belirleyici olduğu ifade edilmiştir. “Beyler ve Şairler” başlığı altında da, XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu’da kurulan beylikleri yöneten beylerin dönemin şair ve yazarlarını korumaları ve desteklemeleri neticesinde yüzlerce telif ve tercüme eserin yazıldığı, bu eserlerin bir yandan dönemin kültür ve sanat hayatını canlandırdığı bir yandan da Oğuzcanın yazı dili olmasını sağladığı belirtilmiştir.

Kitabın “Üçüncü Bölüm”ü, “Yazarlar ve Eserleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, “Anadolu’da İlk Türkçe Metinler: Karışık Lehçeli Eserler”, “Selçuklu Dönemi Yazar ve Eserleri”, “Beylikler Dönemi Yazar ve Eserleri” olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta Türklük biliminde “karışık lehçeli eserler” olarak adlandırılan Anadolu’daki ilk Türkçe metinler olan Behcetü’l-hadayık fi mevzeti’l-hakayık, Ferâiz Kitabı ve Kıssa-i Yusuf hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserlerde Anadolu’da oluşan Oğuz Türkçesi yanında Orta Asya’daki Kıpçak ve Karluk lehçelerine ait dil özelliklerinin de kullanıldığı ve bu nedenle bu metinlerin Türkiye Türklük biliminde “karışık dilli eserler” olarak adlandırıldığı belirtilmiş ve bu metinlerdeki karışık dil özelliklerinin hangi sebeplerden kaynaklandığına dair görüşlerden bahsedilmiştir. Akar, Türklük bilimindeki bu adlandırmayı doğru bulmadığını, bu farklılıkların Türk dilinin doğu ve batı lehçelerinin bir arada kullanılmasından kaynaklandığını ve adlandırmanın “Karışık Lehçeli Eserler” biçiminde yapılmasının daha uygun olacağını vurgulamıştır.

“Selçuklu Dönemi Yazar ve Eserleri” başlığında, Ahmed Fakih, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhanî, Yunus Emre, Ebulhayr Rumî, Arif Ali’den ve bu yazarların eserlerinden bahsedilmiştir. “Beylikler Dönemi Yazar ve Eserleri”nde de Gülşehrî, Âşık Paşa, Ahmedî, Hoca Mes’ud (Mes’ud bin Ahmet), Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Kadı Darir hakkında biyografik bilgiler verilmiş ve eserleri tanıtılmıştır. Ayrıca, bu dönemde kaleme alınmış olan Dede Korkut Oğuznâmeleri, tıp kitapları ve Kur’an tercümeleleri hakkında da bilgi verilmiştir.

“Dil Çeşitliliği/Varyantlar” eserin “Dördüncü Bölümü”dür. Bu bölüm “Alfabe Gelenekleri ve Çoklu Yazım (İmlâ)”, “Fonetik Çeşitlilik”, “Morfolojik Çeşitlilik” ve “Kelime Çeşitliliği” olmak üzere dört alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölümde, Oğuzcanın ilk dönemlerinde görülen ancak yazı dili olma sürecinde gittikçe azalan çok şekillilik (“varyantlaşma”) konusu, nedenleriyle ve örneklerle yazım, ses, biçim ve söz varlığı açısından değerlendirilmiştir.

Oğuzcanın ana hatlarıyla “dil, tarih ve coğrafya” ekseninde tanıtıldığı ilk dört bölümün ardından Beşinci Bölüm’de Eski Anadolu Türkçesinin “Dil Bilgisi”ne yer verilmiştir. Bölüm, “Ses Bilgisi” ve “Yapı Bilgisi” olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır.

Ses Bilgisi alt başlığında, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış metinlerden hareketle dönemin dilinin ünlü ve ünsüzleri ve bunların Arap alfabesiyle yazımları hakkında da bilgi verilerek tanıtılmış, ayrıca bu lehçedeki ünlü ve ünsüzlerde görülen ses olayları (ünlü ve ünsüz değişimleri, ünlü uyumu, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi) örneklerle anlatılmıştır.

“Yapı Bilgisi” alt başlığında kelime türlerine göre (isim, zamir, sıfat, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil) bir tasnif yapılmıştır. Burada, her kelime türünün altında o türle ilgili yapım ve çekim özellikleri anlatılmış, ayrıca kelimelerin alt türleri de dönemin metinlerinden seçilen örneklerle tanıtılmıştır. “Yapı Bilgisi” kısmının son başlığını “Söz Varlığı” oluşturmaktadır. Burada da dönemin söz varlığı hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Eserin son bölümü (Altıncı Bölüm), “Örnek Metinler Üzerinde Dil İncelemeleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Eski Anadolu Türkçesi döneminin çok önemli eserlerinden Süheyl ü Nevbahâr, Yusuf u Zelihâ ve Dede Korkut Oğuznâmeleri hakkında özet bilgi verilmiş ve Süheyl ü Nevbahâr ile Yusuf u Zelihâ’dan seçilen bölümler üzerinde dil incelemesi yapılmıştır. Dede Korkut’tan ise sadece bir bölüm özgün biçimi ve çevriyazısıyla verilmiş, bu metin üzerinde dil incelemesi yapılmamıştır.

Süheyl ü Nevbahâr ile Yusuf u Zelihâ’dan seçilen bölümler üzerinde dil incelemesinde uygulanan yöntem şu şekildedir:

Orijinal/Özgün Metin

Transkripsiyonlu/Çevriyazılı Metin

Grammer Çözümlemeleri

Beyit Numarası

Özgün Beyit

Çevriyazılı Metin

Günümüz Türkçesine Aktarımı

Ses ve Yapı Çözümlemeleri

“Ses ve Yapı Çözümlemeleri”nde beyitte geçen kelimelerin önce anlamı verilmiş, sonra morfolojik yapısı gösterilmiş ve bu kelimelerde görülen döneme mahsus fonetik ve morfolojik özellikler özet bilgilerle açıklanmıştır.

Kitap, 7 sayfadan oluşan geniş bir “Kaynakça” bölümü ile sona ermiştir. Burada listelenen akademik çalışmalar, Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile

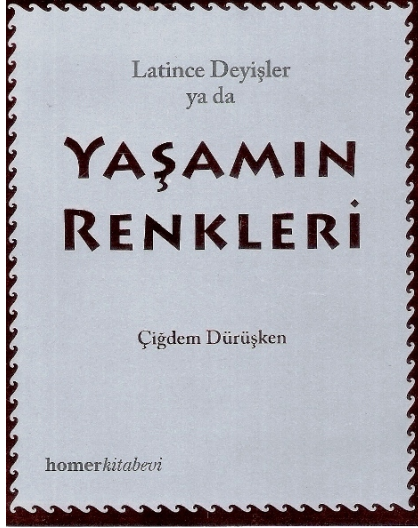
ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılara da geniş bir bibliyografya imkanı sunmaktadır.

Sonuç olarak, Prof. Dr. Ali Akar tarafından yayımlanan *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş* adlı kitap; hem içerdiği akademik bilgilerle alana önemli bir katkı sağlayan hem de Türklük bilimi eğitimi alan lisans ve lisansüstü öğrenciler için Eski Anadolu Türkçesi derslerinde çok faydalı olacak temel bir kaynak niteliğindedir. İçeriğindeki dönem, eser, yazar ve dille ilgili kuramsal bilgiler, dil bilgisi ve özellikle de sistematik ve kolay anlaşılır bir biçimde hazırlanmış dil incelemesiyle Türklük bilimi eğitiminde çok önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Aynı zamanda doktora danışmanım olan kıymetli hocam, Prof. Dr. Ali Akar'ı Türklük bilimine kazandırdığı bu eserinden dolayı kutluyor ve yeni çalışmalarında başarılar diliyorum.

Çiğdem Dürüşken, *Latince Deyişler ya da Yaşamın Renkleri*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 2004, 304 sayfa, ISBN: 975-8293-54-2

Hüseyin ÜRETEN*

Lectori Salutem...

Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Roma eğitimi, düşünsel ve dinsel yaşamı üzerine yoğunlaşan çalışmaları sırasında, *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000); *Roma Dini*, (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003); *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, (Alfa Yayınevi, 2014); *Felsefecilere Özel Latince: Descartes Latince Öğreniyor*, (Alfa Yayınevi, 2014) başlıklı telif ya-

pıtları başta olmak üzere; Ovidius, *Aşk Sanatı*, (Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, [Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi] 2010); Augustinus, *İtirafılar*, (Kabalıcı Yayınevi, 2010); Seneca, *De Providentia: Tanrısal Öngörü, Veritas: Yunan ve Latin Klasikleri*, (Alfa Yayınevi, 2014); Cicero, *De Amicitia: Dostluk Üzerine*, (Alfa Basım Yayım, 2017); Cicero, *De Senectute: Yaşlılık Üzerine*, (Alfa Basım Yayım, 2018) adlı Latin Edebiyatı'ndan düzyazı ve şiir çevirileri ile Hellen ve Roma düşüncesiyle ilgili çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Yazarın incelemekte olduğumuz eseri, *Latince Deyişler ya da Yaşamın Renkleri* adlı eseri ise Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., tarafından 2014 yılında yayımlanmıştır. Eser, Latin yazın dünyasının söz sanatlarında önemli bir yer edinen ve genel olarak *sententiae* olarak bilinen antikçağın toplumsal ve siyasal yaşamında başat rol oynayan ikna edici konuşmalarda, metnin içeriğine renk ve zenginlik katan, üstü kapalı söylemeler, vurgulamalar biçimine girerek yazının ya da konuşmanın kalıcılığını, bir başka de-

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID ID: 0000-0001-5633-7102, E-posta: hureten@adu.edu.tr

yişle, yazgısını belirleyecek kadar önemli rol oynayan Latin edebiyatçıları-
nın dillerinde yoğrulan okuyucunun ya da dinleyicinin eskiden olduğu gibi
bugün de ruh halini değiştirecek kadar güçlü Latince deyişleri aktarmakta-
dır.

Bu eser, her şeyden önce, kaynak taraması yöntemi ile ortaya çıkmıştır.
Her ne kadar tematik olarak bir araya getirilmemiş olsa da Latince deyişler
halinde yer alan bilgiler Latin halkının kültürünü anlatan eserlerden seçil-
miştir. Özellikle de Klasik Dönem yazarlarının yapıtları olabildiğince ince-
lenmiş ve ilgili deyişler bulunup çıkarılmıştır. Türkçe çevirileri de verilerek
iki dilli bir eser yazılmıştır. Örneğin; "*Aegri quia non omnes conualescent,
idcirco ars nulla medicina est.*" (=Her hastayı iyileştiremiyorsa, tıp bir sanat
olamaz!) *Cicero, De Natura Deorum, 1.4*; "*Amor ut lacrima oculo oritur, in
pectus cadit.*" (=Aşk, gözyaşı gibi gözde doğar, kalbe düşer!) *Publius Syrus,
A.39*. Bir örnek daha verecek olursak; "*Dictum sapienti sat est*" (=Akıllıysa
tek bir söz yeter!) *Terentius, Phormio, 541*; *Plautus, Persa, 729*, *Plautus, Tru-
culentus, 644... et al.*

Yazarın tanıtımını yapmış olduğumuz bu kitap ilk olarak "İçindekiler"
kısmıyla eserimizin kaç bölümden oluştuğunu ve bölümler içerisindeki
başlıkları bize aktarmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, eserimiz "*İçindeki-
ler*" (s. 5) bölümünden sonra "*Sunuş*" (s. 7-16) ile başlayıp "*Yöntem Üzerine*"
(s. 17), "*Latince Sözcüklerin Okunuşu*" (s. 18) ve "*Latince Deyişler*" (s. 19-
296) bölümleriyle devam etmektedir. Söz konusu bölümlerin bitimiyle
"*Dipnotlar*" (s. 297-302) kısmıyla devam edilmiş olup, "*Kaynakça*" (s. 303-
304) ile de son bulmaktadır.

Görülüyor ki, bu kitap her şeyden önce dilimize çevrilmiş ya da çevril-
memiş pek çok antik eserin taranması yöntemi ile ortaya çıkmıştır. Yazarın
olasılıkla rastladığı her anlamlı deyiş Latin halk kültürünü anlatan Roma
Edebiyatı'nın ünlü yapıtlarından derlenmiştir. Klasik Dönem yazarlarının
yapıtları olabildiğince incelenmiş ve deyişler bulunup çıkarılmıştır. Hemen
belirtmek gerekir ki, söz konusu deyişler bu çalışmayla ortaya çıkarılmamış
olsaydı, çok sayıdaki Klasik Dönem şair, yazar, filozof ya da hatibe ait olan
bu sözlerin başka modern dillerden veya bizzat eski Latince asıllarından tek
tek okunarak bulunması belki de mümkün olmayacak ya da en azından bu
çalışma çok daha uzun bir zaman sonucunda ortaya çıkabilecekti.

Bu cümleden olmak üzere, o halde şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, ül-
kemizde antik kültürün, özellikle genç nesiller arasında sevdirmesinde,
yapılmış ve yapılacak olan çevirilerin tartışılmaz bir önemi vardır. Çünkü
klasik filoloji araştırmalarına daha antikçağda başlanmış olduğu halde Orta-
çağ'da Antikçağ'daki kadar önemli bir filolojik etkinlikte bulunulmadığı
bilinmektedir. Yeniden gelişmeye başlaması ise Rönesans Çağı'nın 14. yüz-
yıldan itibaren İtalya'daki Hümanizma hareketleri içinde gerçekleşmiştir.
Öte yandan, antik edebi eserlerin yanı sıra antik yazıtları da araştıran klasik
filoloji; antik hukuk, tıp ve matematiği de kapsamına alarak, bir edebiyat
biliminden bir kültür bilimine dönüşmeye başlamış ve 19. yüzyılda tarih,
arkeoloji, epigrafya gibi diğer klasik Eskiçağ disiplinleri de klasik filolojiden

koparak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ne yazık ki bu durumun yarattığı olumsuzluk sonucunda da klasik filoloji diğer bilimlerden yalıtılmış oldu. Bir başka deyişle, yazık ki, klasik filoloji başlangıçta klasik Eskiçağ alanının asıl disipliniyken zamanla artık yalnızca biri olarak görülmeye başlanmış. Bu durumun yarattığı olumsuzluk sonucu da klasik filolojinin kapsamı, görevleri ve klasik filoloji öğreniminin nasıl olması gerektiği konularındaki tartışmalar sürüp gitmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla, klasik filoloji eğitimi, yalnızca Türkiye’de değil, Batı’da da gerilemiştir. Fakat klasik eskiçağa karşı ilginin felsefe, mitoloji, sanat, arkeoloji, edebiyat ve özellikle tiyatro alanlarında giderek artması bugün büyük bir tezat teşkil etmekle birlikte; bu alanlar, klasik filolojinin ileride daha etkili olabileceği alanlar gibi de görünmektedir.

Klasik filolojiye ilişkin bu açıklamayı yaptıktan sonra, tekrar tanıtımını yapmış olduğumuz kitabımıza dönebiliriz.

Yazarın incelemekte olduğumuz esere yöntem açısından bakacak olursak; bu çalışmada seçilen ve harf sırasına göre yerleştirilen deyişler, Latin Edebiyatı’nın sadece Klasik Dönem yazarlarının yapıtlarından derlenmiştir. Çalışmada aktarılan deyişlere baktığımızda, özgün dilden çevirisinde *Loeb Classical Library*’nin temel alınmış olduğu; farklı Latince kaynakların da *Notlar* bölümünde belirtildiği görülmektedir. Deyişlerin çevirilerinin yorumlanmasında, yazarın “*Yöntem Üzerine*” (s. 17) başlıklı bölümde de belirtmiş olduğu üzere, Klasik sonrası dönemlerde aldığı biçimler ve açıklayıcı notlarda ya da mezar taşlarında ve güneş saatlerine yazılı bazı sözlerin seçiminde, özellikle, H. Walther, *Proverbia sententiaeque latinitatis medii ac recentioris aevi – Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters und der frühe Neuzeti, in alphabetischer Anordnung*, (P. G. Schmidt (ed.), Göttingen 1982-1986) ve R. Tosi, *Dizionario delle Sentenze Latine e Greche*, (Milano, 1992) künyeli çalışmalardan yararlanılmıştır.

Bunun dışında yazar “*Latince Sözcüklerin Okunuşu*” (s. 18) başlığı altında Latince harflerin doğru okunuşuna ilişkin bu kitapta uyulan ilkelere bir açıklık getirmiştir. Bir klasik filolog olarak bence bu bir zorunluluktur. Çünkü “*Latince Deyişler*” başlığı altında verilen her bir deyişin yazımından da görüleceği üzere, bu sözcüklerin Türkçe metinlerdeki yazımında şimdikiye değin genel olarak karşılaşılan farklılıkların bundan sonra giderilmesine de katkıda bulunabilir. Nitekim söz konusu farklılıklar, büyük ölçüde, gerek Türkçe genel yazım kurallarının, gerekse Latince sözcüklerin yazım kuralları ile ilgili olarak daha önce belirlenmiş –örneğin Milli Eğitim Bakanlığı’nın klasikler çevirilerinde- esasların özenle uygulanmamasından ve Latince temel bilgi donatımının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Yazar çalışmasının “*Sunuş*” (s. 7-16) bölümünde ise yararlandığı Klasik yazarların yapıtlarına; doğrudan yararlandığı ve dipnotlarda geçen yapıtlara da “*Kaynakça*” (s. 303-304) bölümünde yer vermiştir.

Bununla birlikte, kitabın “*Sunuş*” bölümüne “*Vita & Sententiae*” Üzerine *Kısa Bir Sohbet*” başlığı altında “Klasik Filolog kimdir?” sorusu ile başlayan yazar, önce Dr. Sina Kabağaç’ın “*Sözcükler ve Bir Yaşam*” adlı deneme yazı-

sındaki ana düşünceden hareket ederek kendi lisans yıllarından ve gözlemlerinden söz ederek “Klasik Filolog kimdir?” sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Daha sonra da antikçağın lamba isi kokan odalarında, balmumundan tabletlere kazınan yazılardan çıkarılan bilgece deyişlerin her birinin doğanın, insanın, yaşamın ve kültürün en yalın ve en etkin anlatımları olduğuna vurgu yaparak “*sententiae*” kelimesi üzerinde durarak bizlere şu bilgileri aktarmıştır:

“(…) Antikçağ’da, *sententiae*, basmakalıp deyiş (Lat. **Locus communis**; Gr. **koinon topoi**; İng. **commonplace**) olarak tanımlandığında, bir yaşam sanatı olarak anlaşılan ahlak felsefesiyle ilişkilendirilmiştir. Cicero’nun tanımladığı gibi (*De oratore* 1.15.67), insan doğasını, kusurlarını, tutkularını, kendine hâkimiyeti, ölçülü olmayı, kadere ve ölümü konu edinen ahlak felsefesinde bir etik ilke olarak kullanılan *locus communis*, bu anlamda, yaşantımızı nasıl düzenleyeceğimizi gösteren kurallar dizgesini oluşturmuştur. Latin dünyasının sözcük sanatları üzerine ayrıntılı bilgi aktaran *Rhetorica ad Herennium*’a göre, *sententiae*, insan yaşamında onaylanacak ya da onaylanmayacak davranış kalıplarını gösteren ve yaşamın derinlerinden çekip çıkarılan söz sanatıdır (4.17). Retorik sanatının ilkeleri ve eğitimi üzerine yazdığı *Institutio oratoria* adlı yapıtında, Quintilianus *sententia*’yı nükteli ve yer yer taşlama içeren cümleler, çarpıcı yansımalar olarak tanımlar. Bu tanımıyla, başka birçok söylevcinin *sententiae* tanımına öncülük eden Quintilianus’a göre, Eskiler *sententia*’yı bir duygu ya da düşünceyi dile getirmek amacıyla kullanmıştır (8.5.1-5).

Felsefe-sententia ilişkisi, *sententiae* derlemelerinin en ünlülerinden olan, 1477 yılında İngiltere’de William Caxton tarafından kaleme alınan *The Dicts and Sayings of the Philosophers* adlı yapıtta açıkça gözler önüne serilmiştir. Aynı şekilde, Montaigne, *Essais* adlı ünlü yapıtını Yunan ve Latin yazarlarından seçtiği ve insanın ahlaksal zayıflıklarını ve cahilliklerini ön plana çıkaran 50 sözle çarpıcı kılmıştır. Ahlak ilkeleri olarak kullanılan *sententia*’lar, yazın tarihinin yanında, görkemli sanat yapıtlarının üzerine kazınarak belleklerden hiç çıkmayacak hale getirilmiştir. Örneğin F. Bacon’ın babası Sir Nicholas Bacon, Gorhambury’deki şatosunun girişini ve ziyafetlerin düzenlendiği meyve bahçesindeki küçük evini klasik yazarlardan seçilen 59 *sententia* ile donatmıştır.

Eğitimin temeline doğru davranış (**ethica**) ve etkili konuşma (**rhetorica**) sanatını döşeyen 16. Yüzyıl eğitim anlayışında, Cicero’nun yetiştirmeyi tasarladığı **doctus orator** (aydın hatip) ideali ya da daha açık bir ifadeyle mükemmel bir hatibin bütün bilgi dallarında iyi bir eğitim almış olması gerektiği düşüncesi, etkin bir örnek olmuştur. Cicero’nun bu düşüncesi, Cato’nun ideal

*insan tanımı olan, vir bonus dicendi peritus (konuşmada usta erdemli adam) ideali üzerine yapılanmıştır. Cicero, pratik felsefe olarak algıladığı, **vita** (yaşam) ve **mores** (ahlak) üzerine bilgi edinme uğraşısını, başka deyişle, erdem, görev, eşitlik, iyi, yararlılık, onur, onursuzluk, utanç, ödül, ceza gibi konular üzerinde çalışmayı, bir hatibin sorumluluk alanına devretmiştir (De oratore 1.15.68-69: 3.27.107-8). Ona göre gerçek bir hatip insanlık yaşamının tüm içerikleri üzerine inceleme yapmak, okumak ve tartışmak zorunda olduğundan (De oratore 3.14.54), felsefe uğraşısını belagatli konuşma sanatından ayrı tutmamalıdır (3.14.55). Cicero'nun "**Nihil enim est aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia** = Belagat, sözcük haznesi geniş ve üretken bir felsefi uğraştan başka bir şey değildir", görüşü çerçevesinde şekillenen bu anlayışı Rotterdamlı Erasmus, klasik yazarların yapıtlarındaki görüşlerden hareketle, ahlak felsefesi ile retoriği tek bir çalışma sahası olarak ele almıştır. Ona göre (Adagia, 14) sententia bilgisi özellikle dört konuya hâkimiyet sağlamaktadır: Felsefe, ikna etme, konuşmada zarafet ve çekicilik yaratma, en iyi yazarları anlama. (...)"*

Bir klasik filolog olarak ben de yukarıdaki görüşlerin hepsine içtenlikle katılıyorum. Çünkü biz klasik filologlara göre, nice zorlu ve yorucu çalışmalar sonucu günümüze aktarılabilmiş binlerce sententia arasından derlenmiş bu sözler, Klasik Çağ'ın bilgelik soluğunu Türk okuyucusuna duyumsatabilirse, edebiyat üstatlarımızın ruhunu okşayıp dizelerine konuk olabilirse ya da sanat tarihimizin görkemli yapıtlarına, müzisyenlerimizin coşkun ezgilerine kısacası yaşama renk katabilirse, ne mutlu!

Sonuç olarak, Dürüşken'in yine dediği gibi, öyleyse Latin edebiyatının ıtır kokulu bahçelerinden, gümüş rengi akan nehirlerinden, geniş gölgeli kayın ağaçlarından süzülüp gelen bu sözlerin büyüüne kapılıp çıktığımız bir dağ yamacından tüm okuyuculara, yazıma başlarken de dediğimiz gibi, şöyle seslenelim: *Lectori Salutem!*